

IMRE S Á N D O R

HÁBORÚS ÉLET
MEGÚJHODÁS
NEMZETNEVELÉS

A „STUDIUM“ KIADÁSA BUDAPEST

Felelős kiadó: Imre Sándor

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T., Kolozsvár. 14492. Felelős vezető; Major József

ELŐSZÓ

Az új háború eseményei, itthoni élményei és a jövő bizonytalansága miatt a becsületes ember benső kényszerítést érez most arra, hogy mindennapi dolgain kívül is tegyen valamit a közérő fokozására. Természetes, hogy ezt ki-ki a saját munkaköre és gondolatvilága szerint igyekszik megtenni. Különböző foglalkozású és helyzetű emberek más-más többletmunkát vállalhatnak, így gazdára találhat minden feladat; a különböző életkornak más-más szemmel nézik a mai életet, így kiegyenlítődnek az esetleges egyoldalúságok, nem maradnak élvégezetlenül a közvetlen tennivalók s a távolabbra vezető utat is fel lehet ismerni. Ezért a nemzet sorsáért való felelősség azt parancsolja, hogy mindnyájan megtegyük, amit szükségesnek tartunk, de mástól nem látjuk, magunk pedig tőlünk kitelőnek érezzük.

\ Az idősebb vagy éppen öreg ember azonban most nem csekély benső akadályát érzi az önkéntes kiállásnak, kivált ha ez részéről csak szavakkal lehetséges. Másodszor éli át a háború nehézségeit és gyötrelmeit s egyre inkább úgy látja, hogy az ő feladata már nem lehet ugyanaz, amit az előbbi háborúban — vagy jobban mondva: a harmadik évtizedes háború kezdetén — vállalt magára. Minél teljesebb felelősséggel élte át valaki 1914-től máig eltelt éveinket, minél többet igyekezett megtenni felismert rendkívüli kötelességéből, annál nehezebb szívvvel kell most azt tapasztalnia, hogy minden újra kezdődött; előtte is ott állt újra szinte minden kérdés, amelyet egykor magára nézve tisztázott s a közre nézve megoldáshoz juttatni igyekezett. Vájjon helyes-é, szabad-é most újból elkezdenie figyelmeztetéseket, előadnia észrevételeket, egyengetnie lépéseket, amikor már nem az, aki egykor volt, nem is lehet az, s mintha a világ is megváltozott volna körülötte?! Annyiszor kellett két és fél évtized óta látnunk a fiatalságnak az idősebbeket a kuckóba utáló mozdulatát, hogy érthető, ha sokaknak nincs kedvük ennek újból kitenniök magokat. Sokan pedig őszintén elismerjük, hogy jobb is, ha a fiatalabbak keresik a ki vezető utakat; jobb, ha ők vívják meg a benső harcokat is az ellen-

tétek között és úgy állapotodnak meg a tennivalókban. Az életből kifelé haladók ne vegyék lelkükre a mérhetetlen felelősséget az élet útjának közepén vagy elején járók sorsáért, ha azok azt nem kívánják tőlök.

Azonban éppen idősebbek látják élénken nagy és sok változásban is az állandó vonásokat, ezért bennök erős az ösztönzés is, hogy ne várjanak biztatásra, hanem alkalmatlan időben is megtegyék, amit szükségesnek ismertek fél. Az ösztön annál erősebb, minél inkább engedünk már egyszer neki. Leküzdí azt a gátoló kérdést, hogy „ki kérdezett?” és szólásra készítet kérdezetlenül is; nem számítja, hogy hallgatnak-e reá; megtéti, amit az ember a nemzet léteért folyó küzdelemben a maga lehetőségei szerint hivatalos kötelességein túl megtehet. Aki az emberek figyelését megszokta s a benső minőség alakítását tekintette élete rendeltetésének, az megmaradásunk és megújulásunk feltételeinek lehető javulását is emberek magokra eszmélésétől, a nemzeti önismeret növekedésétől, kis dolgokban is nagy cél szolgálásától reméli és különösen érzi azt a kötelezést, hogy beszéljen, hátha tesz vele valami hasznot.

Ilyen ellentétes érzelmek és gondolatok értetik meg e kötet megjelenését is. Régi, szétszórt közlemények vannak benne együtt. Mindegyiket az a felfogásom juttatta ide, hogy tárgya: mai tárgy. Ha az alkalom, amelyből annak idején keletkeztek, ismeretlen és jelentéktelen is a mai olvasó szemében, könnyű meglátni, hogy a kifejezett gondolat mai élményeinkből is következik. A magam munkaterén részben azonosan, részben rendkívül hasonlóan újból jelentkeznek a már 1914 előtt, de különösen azóta szemem előtt állott kérdések. Úgy látom, hogy megint ugyanolyan jelenségekről kellene szólnom, mert egyes szereplők, esetek, külsőségek mások ugyan, de a jelenségek s ezek mélyében vagy nyomában bizonyos emberi tulajdonságok ugyanazokra az észrevételekre, figyelmeztetésekre, tervekre indítanak.

Újraéledtek a régi kérdések: a magyarság európai helyzetét kellene ma is alapul vennünk művelődéspolitikai elmékedéseinkben és intézkedéseinkben, ahogyan régen kellett volna; benső politikai, társadalmi viszonyainkból, újból élénken nyilatkozó, jellemző vonásainkból kellene a javulást célzó nevelésünknek kiindulnia; a jövőbe nézve vezető gondolatunk sem lehet más, mint amit az előbbi háború idején és hatása alatt már-már általánosan felismertünk. Akkor minden gondolatunkat a háb orús élet kormányozta; m e g ú j h o d á s szükségét éreztük és alapvető segítségét a n e m z e t n e v e l é s b e n Mttuk. Ma is az a meggyőződés, hogy mindazoknak, akiket a nemzet közvetlen érdeke még nem szólított vagy már nem rendel ki a harctérre, itthoni munkájukkal a megújhodást kell szolgálniok s ennek a szolgálatnak mind katonai,

mind polgári feladataiban, szellemi és gazdasági téren a nemzet-nevelés tiszta fogalmában kell az irányító, középponti gondolatot felismerniök és követniük.

Könnyű volna ezt a kettős követelményt napjaink közvetlen tapasztalataival igazolni és ezekkel kapcsolatban fejtegetni. De éppen ezt nem tartanám helyesnek; nem kívánhatom, hogy akiknek ez a beszéd főképpen szólana, a cselekvésre hivatottak, illetékesnek fogadjanak el mai helyzetek és viszonyok megítélésére. Tanító hangot és szándékot éreznének ki belőle, holott ez a hang célját tévesztené, értelme e szándéknak sem lenne. Ezért az említett benső ösztönzésnek olyan módon engedek, hogy elismerem az idő múlását és megváltozását, tehát a máról nem beszélek; a jövő gondját hordozom ugyan lelkemben, de tudom, hogy azt ami jön már nem az enyém lesz, tehát alakításába nem avatkozom hivatalos körömon túl egy szóval sem; csak megmutatom: milyennek láttam az életünket közvetlenül az első háború kitörése előtt, hogyan igyekeztem gondolni nemzetünk lelki erejét a háború alatt tanítók lelkületének állandó alakítása útján, miként szerettem volna értékesíteni nevelésünkben a háborús élményeket, előkészíteni a békére való átmenetet már az első hónapoktól kezdve s hogyan láttam a nemzet sorsa és a nevelésügy kapcsolatát. Ily célú közleményeimből válogattam össze néhányat, jórészt apró, de ugyanegy gondolatból eredő, egy célra irányuló cikkeket és egy-két tanulmányt. Hozzájok fűztem három fejezetben a benső megújulás útjának megmutatására és egyengetésére szánt előadásaim és tanulmányaim közül a most is — gondolom — érdeklődés keltésére alkalmasakat s végül egy közleményt a mostani nyugtalan idő nevelésügyi követelményeiről.

Céлом mindebből nyilván kivehető: az olvasót bele akarom vezetni a legutóbbi évtizedek művelődésügyi gondolatvilágába, némi módot szeretnék adni a folyamatosság kialakulására, hogy a mai kérdéseket ne vadonat újnak lássuk, hanem elintézetlen és egy időre elburkolódott régiek újraéledését vegyük bennök észre. Hasznót csak akkor tenne ez a kötet, ha jót akaró fiatalok vennék a kezökbe, meg a visszacsatolt területek művelt emberei, elsősorban a nevelők. Akik erről az itt megszólaló korszakról nyilvánvalóan keveset tudhatnak, de ha fiatalok is, tudják, hogy előzmény nélkül semmi sincs, és ha elszakítva éltek is, velünk, akkor a csonka hazában küzködőkkel együvé forrni képesek: azok az efféle olvasni-valóban segítséget láthatnak. Céloom kívánja megemlítenem, hogy az itt közölteken kívül szorosan ebbe a gondolatkörbe tartozik még a háború éveiből jó néhány közleményem, pl. első sorban *A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység* (1915), *A háború és a pedagógia* (1915), *A többtermelés nevelésügyi feltételei és a nemzet nevelés* (1917), *Tu-*

dománypolitikai kérdések (1917), ezek már együtt is megjelentek A magyar nevelés körvonala (Tizenkét dolgozat 1920) c. kis kötetemben; sok mást, a háború után közöltek pedig másféle kapcsolatban szándékozom összefoglalni.

A most itt együtt megjelenő, sokféle közlemény — több csupán vázlat vagy gondolatmenet — jórésze annak idején azért keletkezett, mert mint 1913—18-ban a Magyar Paedagógia szerkesztője és ugyanakkor a Néptanítók Lapja belső munkatársa mélyen átéreztem az e sorok elején említett kötelezettségemet s így igyekeztem megnyugtatni lelkemet a háború emésztő nyugtalanságai között. A kötetben található, nem kisszámú ismétlődést az magyarázza meg, hogy a háborút követő években sokféle közönség előtt sokszor beszéltem és sokféle, ma már szem elől régen eltűnt helyre írtam. Akkor az volt számomra megnyugtató, hogy nem válogattam a megszólalás jelentkező alkalmai között: elmentem mindenüvé, ahol azt mondták, hogy szükség van reám és mindenütt azt mondtam, amit ott a nemzet szempontjából legszükségesebbnek tartottam. Tehát sokszor mondtam ugyanazt, mert a szándékom és az alapgondolatom mindig ugyanaz volt. Ma is az, ami e kötet legrégebbi darabjában is egész pályám már akkor másfél évtizedes vezető gondolatának ismétlése.

Az olvasó nyilván észreveszi, hogy a cikkek szerkezete és fogalmazása nem mindig ugyanaz; némelyiket ugyanis előre megírtam, másikat utólag írtam le, többet gyorsírói jegyzés után szedtem rendbe. Ez megérzik. E kiadás céljából alig változtattam valamit; több helyen rövidítettem, néhol beletoldottam, de sem el nem hagytam, sem nem írtam be semmit, ami a lényegét módosítaná. Szakszerű kifejezéseimben van némi eltérés a régebbi és újabb darabok között, de csak abban, hogy már jó ideje mellőzöm a leghasználatbba idegen szót is, ha csak lehet.

E kötet után művelődéspolitikai és szorosabban neveléstudományi dolgozataim összegyűjtését tervezem; azután iskolaszervezeti és magyar neveléstörténeti közléseim kerülnek sorra. Neveléstani részletkérdéseket tárgyaló cikkeimet Nevelés tan (1928, II. kiadás 1942) és Népiszkolai Nevelés tan (1932) c. munkáimba jórészt bele olvasztottam.

1942 augusztus 23.

I. S.

ELSŐ RÉSZ.

**A HÁBORÚ KITÖRÉSE ELŐTT:
ESZMÉLTETÉS.**

A MAGYARSÁG BELSŐ ÁLLAPOTA ÉS NEVELÉSÜNK FELADATAI.

1914

1. Akik sok tekintetben azonos körülmények között dolgoznak, azokban szükségképen megegyező gondolatok ébrednek, amint feladataikat megfontolják. Ezért azt hiszem, szavaimban nem lesz semmi olyan, amit a nevelés szakemberei már régen és sokszor el nem gondoltak. Nem is azt kerestem, mi újat mondhatnék; hanem arról beszélek, amit mostani viszonyaink között leginkább szükségesnek tartok.

Legfőbb szükséglet: állandóan arra gondolnunk, hogy a *nevelés a jövő előkészítője*. Nincs semmi új ebben a megállapításban. Platón óta látta ezt mindenki, aki elmélkedett a nevelés mivoltán. S ez, tudjuk, nem csupán azt a tényt fejezi ki, hogy a nevelés — ha akarjuk, ha nem — a jövőre hat, hanem ott van benne az a követelmény is, hogy ezzel a tudattal, ezzel a szándékkal dolgozzunk. E régi igazságot újra meg újra hangoztatni kell mégis. Az iskolában ugyanis csodálatosan nem érvényesül ennek a megismerésnek az a következménye, hogy a nevelés mindenik korszakban annak szükségleteihez alkalmazkodjék; hogy az iskola munkáján történő változtatás ne késői járuléka legyen már végbement társadalmi alakulásoknak, ne csak már elmúlt időnek legyen emléke, hanem belőle fakadjon minden előrelépés. Nekünk azonban mindent összevetve, meg kell vallanunk, hogy nem vagyunk irányítói, sőt tudatos segítői sem a haladásnak, mert az iskolai nevelés ma nem a jelen alapos ismeretén épül fel.

Az a követelmény, hogy az iskola s benne mi irányítók legyünk — jól tudom — sokkal több, mint amennyit nekünk, mindenféle tanítóknak, mostani körülményeink: előkészülésünk és társadalmi helyzetünk, iskolánk belső szervezete és munkakörünk korlátolt-sága megenged. Ez azonban nem menthet fel közülünk senkit ama kötelesség alól, hogy erre törekedjék. S aki feladatát ebben a legtávolibb jelentőségében felismerte, az szükségképen a teljesítés kódján gondolkodik s előre a jövőbe tekintve, eszményt és célt látva,

iparkodik tisztán megismerni maga körül a jelen is. A jelen szabja meg a nevelés körülményeit és a közvetlen tenni valókat, akadályokat is állít utunkba, de ezek leküzdésére is csak a jelen ismerete segíthet fegyverekhez. Mind több ember jut erre a belátásra s amit még nem régen sokan voltak hajlandók sekélyes gyakorlatiságnak nézni és lenézni: az adott viszonyokhoz való alkalmazkodást immár égetően szükségesnek látjuk; minden tervszerűségnek, minden sikernek ez a feltétele.

2. A ma uralkodó nevelésügyi áramlatok ezt bizonyítják. A nevelés beláthatatlan irodalmában két irány foglalja el az általános érdeklődést: az egyik a nevelés társadalmi feladataival a másik az ember lelki életével foglalkozik. Egy ideig úgy tetszett, hogy a kettő, a szociológiai és a pszichológiai irány szemben áll egymással, ma már világos, hogy a kettő egymás értékét ismeri és megbecsüli s kétségtelen, hogy az elmélkedő elé is, a gyakorlati nevelő elé is ugyanazt a végső követelményt állítják.

A szociológiai irányban három jelszót hallunk, amelyekben csupán árnyalati különbség van, voltaképpen mindhárom egyet jelent. Legrégibb a *szociális pedagógia* (társadalmi nevelés), amely egészen általánosságban azt fejezi ki, hogy a nevelés minden kérdésében az a legfőbb szempont: milyen viszonyban van egymáshoz az egyén és a közösség s milyen a kölcsönös hatás a közösség és a nevelés között. Önként érthető, hogy itt a ma élő egyénről, a ma folyó nevelésről, a mai társadalomról van szó. Ennek az alap gondolatnak számos következtetését, az egész művelődés szervezésére, az iskola belső rendjére, a nevelés szellemére vonatkozóan sokszor levonták. Maga a kifejezés, szociális nevelés, azonban olyan általánosnak érzett, hogy e törekvések mellett, ugyanabból a gyökérből kihajtott egy másik ág is, amely az *állampolgári nevelés* jelszavában ismeretes. — Ennek a tartalmát is igen egyszerűen lehet megmondani: a meglevő viszonyok alapján minden társadalmi osztálynak olyan nevelését sürgeti, amely az állam feladatainak megértésére vezeti az állam mindenik polgárát s amely nevelés alapján mindenki fel tudja ismerni és be tudja tölteni az állam szervezetében őt megillető helyet. A szociális pedagógia általános jelszavát igen különböző tapasztalatok és legmélyebb értelmében filozófiai megfontolások hozták létre; az állampolgári nevelés gondolata egyszerűen a közállapotok megfigyeléséből fakadt; abból a körülményből, hogy a népnek nagy része, főként az, amely a népiskolánál tovább nem tanul, sem nem látja önmaga szerepét és helyzetét az állam életében, sem nem tesz annyi szolgálatot az államnak, amennyi kitelnék tőle, ha nevelése másként, ezzel a céllal folynék. Az állampolgári nevelés gondolata tehát a szociális nevelés általános jelszavánál határozottabb; a mai állam szükségleteinek megfelelő nevelést kívánja. — Hasonló forrású, de még pontosabb, egyúttal szűkebb tar-

talmú a harmadik, legújabb jelszó: a *politikai nevelés*. Ennek sürgetői az állam ügyeiben való értelmes részvételre akarnak nevelni. Tanulságos, hogy nagyon különböző országokban merült fel ez a gondolat; mindenütt abból származik, hogy az ország sorsában szavazatával döntő polgárság politikai tudatossága nagyon fogyatékos. Különösen égetőnek érzik ezt olyan országokban, ahol a politikai jogok kiterjesztése már megtörtént; ez azonban nem jelenti azt, hogy a szűkebb körű jog részesei tudatosabbak s rájuk nincsen panasz. A politikai nevelés értelmében az iskolában szóhoz kell jutniok a mai kérdéseknek, hogy majd minden szavazó polgár tudja ezeket világosan látni s az ország ügyeiben aszerint foglaljon állást. Ezek szerint a szociológiai alapon mindenki a mai viszonyok értékesítését kívánja a neveléstől.

Éppen így a jelenhez vezet a pszichológiai irány is. Első pillantásra ugyan mintha a szociológiaival ellenkező útra terelné az érdeklődést. A nevelés általános szempontjai helyett az eljárás, módját mutatja bonyolult problémának; összefoglaló, vezető gondolatok helyett részletek fontosságára figyelmeztet; a társadalom életének jelenségeiről az ember belső életének nyilvánulásaira irányítja figyelmünket. Ezt az irányítást még nem követjük eléggé. Érthető. Sokféle tekintet, sokféle módszer, nem egyező eredmények könnyen ébresztenek mindezek iránt bizalmatlanságot és kivált a gyakorlati nevelő nehezen is találja meg: minek veheti hasznát. Ha azonban egyetemes nevelésügyi értékeléssel figyeljük a ma annyira kiterjedt lélektani kutatásokat, mielőtt a részleteredmények becsét mérlegeinők, észre kell vennünk, hogy ez az újjá alakuló lélektani alap megerősíti bennünk a nevelésen való elmélkedésnek és az iskolai munkának azt az irányító gondolatát, hogy a jövőért tudatosan csak a jelent ismerve dolgozhatunk. A mai lélektani törekvések ugyanis főként két, jórészt egybefonódó kérdés tisztázására vonatkoznak: az emberi fejlődés menete és az egyéneken észlelhető sajátosságok érdeklik a legtöbb kutatót. A lelki fejlődés tana meg a lelki különbségek vizsgálása, a differenciális pszichológia, lassan-lassan majd eljuttatja a nevelést oda, hogy alkalmazkodni tudjon az életkorokhoz, az ezekben megnyilatkozó közösTgyermeki vagy ifjúi sajátosságokhoz és rásegít arra is, hogy az egyénies nevelés ne legyen régi és unott követelés, hanem valóság. Most azonban e kilátásokat nem önmagokért említem, hanem azért, mert a lélektan kimutatja, hogy az egyéniségek sokfélesége miatt ezek ismerete nélkül a nevelésben nem boldogulhatunk; mikor aztán az egyéniség alkotó elemeit, az egyén fejlődésének feltételeit keresi egyszerre megvilágítja a társadalmi tényezők jelentőségét. A fejlődésben, az egyéni vonások kialakulásában ugyanis nevezetes az öröklés, meg a környezet hatása. S amint a pszichológus ezeket vizsgálja, már nem egyedül azt a tényt állapítja meg,

hogy ennek vagy annak az egyéniségnek melyek *a* jellemző vonásai, hanem felkeresi az okokat is és ezzel a fejlődés tényezőiről szólva, a tudatos fejlesztés munkájára ad irányítást.

A nevelésre nézve a mai két főirány azzal a tanulással jár, hogy 1. a társadalmi nevelés érdekében a lehető legteljesebben egyénies eljárásra van szükség, evégre tehát szükséges az egyéniség megismerése; 2. az egyént akarva megismerni és vezetni, ismerünk kell életének körülményeit is, azt a világot, melynek közvetlen hatása alatt gondolkodása, érzülete alakul. Eképen a nevelőnek ezt a két irányt nem lehet külön néznie; bennünk ezek szükségképpen egybeolvadnak. Ezt az egybeolvadást óhajtja kifejezni a *nemzetnevelés* szava. Ez a társadalmi gondolatot s az egyéniséget egyaránt érvényesíti és az érvényesülés módját is határozottan kijelöli. Magában foglalja ugyanis azt „a valóságot, hogy a nevelés mindig a nemzet körében folyik és arra hat; az egyén az emberi közösség határozott alakulatának, a nemzetnek a tagja: nemzeti közös vonások jelennek meg benne egyéni változatban. S ott van így a nemzetnevelés szavában az a követelmény is, hogy a nevelés közvetlen célját a nemzet helyzete és a nép jelleme szabja meg s általában az egész munkát mindenik részletében nemzeti tudatosság vezesse.

Felfogásom szerint ez a nevelésben a központi gondolat s ez a mai helyzet megismerését követeli: milyen viszonyok között él a nemzet s mi tölti el tagjai lelkét. Igaz, hogy magokban a tények, sem a társadalmiak, sem a lelkiek, sem mindezek együtt, nem adnak a nevelés elé végső célt, mert ez filozófiai elmélyedésből fakad. De bármint állapítsa is meg ezt valaki, a legeszményibb cél felé sem közeledhetik e tények ismerete és számba vétele nélkül.

3. A nemzetnevelés eszméje egységesnek kívánja a művelődési politikát és az iskolai nevelés aprólékos munkáját. Ezen azt értem, hogy közös tudatosságnak kellene áthatnia a nevelés ügyének legfőbb intézőjét, a nevelésügyi törvények alkotóit s mindenik fokú nevelő avagy oktató intézet embereit. Egyetlen, hatalmas szervezetben kellene együtt lenniök mindezeknek s pontos számításal kellene mindenik résznek kiszabni a közös, nemzeti cél érdekében végzendő munkáját.

Természetes, hogy ilyen mindenre kiterjedő művelődési politikának csak az szolgálhat alapul: mi a helyzete a nemzetnek a világon. Éppen magunkra gondolva, helyzetünk tiszta megismerése kedvéért az iskola falán nagyon is túl kellene néznünk. *Nem vagyunk a magunk urai* s ezért az az első kérdés: mi a helyzete a Habsburgok kettős birodalmának Európában; azután következik: mi a helyzete a magyarságnak a monarchiában s harmadszor: mi a helyzete a magyarságnak az országban? Aki a nemzetnevelés közvetlen célját akarja megállapítani, annak külpolitikai, közjogi politikai és nemzetiségi politikai tájékozódás „nélkül nem lehet elég alaposan

járnia el. Távól van tőlem, hogy mondanvalóimat most ennyire kiterjesszem; de — gondolom — bízvást elmondhatok annyit, hogy mindhárom tekintetben sok nehézség, bizonytalanság, sőt veszedelem vesz körül bennünket. Ezeket látnunk kell, mert a mi mostani tanítványainknak kell majd e bajokkal megküzdeniök. S mindezek nem kisebbek, ha nem vesszük számba őket; sőt megnövekednek, ha elhárításukra nem is törekszünk.

Korántsem kívánom itt azt állítani, hogy minden tanítónak világpolitikai szempontok szerint kell a munkáját végeznie. Bizonyos, hogy e követelmény csakugyan teljesíthetetlen, s hogy gazdasági és egyéb nagy bajokat csupán neveléssel csakugyan nem tudunk megszüntetni. Azonban minél nagyobb aggodalommal nézzük nemzetünk jövőjét — s nem balga-é, ki ezt most rózsásnak látja?! — annál határozottabban kell átéreznünk a nevelés nemzeti politikai feladatait. Ha tán előre látunk bajokat, mik fejünkre gyűlnek, úgy kell nevelnünk a mostani gyermekeket, hogy éppen ezek a bajok őket majd le ne verjék, vagy ha mi elesnénk, ők majd újra felemelkedni elég erősek legyenek. Most ez a fontos, ez a nem a holnapra, hanem már a holnaputánra tekintő, a lehetőségekbe messzire előre néző politika. Ezt már tisztán követik Európa nyugati államainak iskoláiban. De nem is csak azokban, hanem apró, balkáni szomszédaink, sőt másnyelvű honfitársaink iskoláiban is. E nevelés hatása alatt, nemzedékeken át, egyenesen egy irányban nevelve, nem csak vágyak és reménységek erősödtek meg körülöttünk és ellenünk, hanem erkölcsi és fizikai erő is gyűlt elég. Szabad-é ezt lekicsinyelnünk, tehetjük-é, hogy az ebben rejlő veszedelemmel ne törődjünk? Nem. Nekünk nem szabad önhittent bizakodnunk magunkban, hanem meg kell keresnünk: hogyan lehetnénk még erősebbek, miben van fogyatkozásunk?

Fájdalom, nem is kell nagyon keresnünk. A ma élők, a legidősebbek is, aligha látták ennyire virágjában nemzetünk ősi nyavalyáját: az *egyenetlenséget*. Belső viszonyainkat ez jellemzi főképen.

Jellemzi állami életünk ziláltsága, azok a pártpolitikai ellentétek, amelyeknek távoli, bomlasztó hatása személyes érintkezés, még inkább a hírlapok útján az egész társadalomban észlelhető.

Tele vagyunk rendi ellentétekkel; elsőben is: élesednek az ú. n. osztály-ellentétek; egymás jóhiszeműségében mindenik fél kételkedik, az együttérzés lehetősége mindjobban csökken; szerencsétlen rang- és cím-éhség egész kasztszellemet teremt; egyes foglalkozási ágaknak jóformán egész élete anyagi ellátásukért való küzdelemben telik; a nagy hivatalnokseregben az anyagi függés romboló hatása üti fel a fejét.

Úgy látszik, élén áll immár a sok nemzetiségi ellentét is, amelyben nekünk tisztán kell látnunk a magunk ellen meglévő, mindegy, hogy miként szított, de el nem tagadható gyűlöletet. Látnunk kell,

hogy ennek az ellentétnek mik eddig és még mik lehetnek a következései s észrevehetjük azt is, hogy a hivatalnok magyar és a földtulajdonos nem magyar viszonya az ország némely részében milyen fordítottja kezd lenni annak, ami eddig volt.

És nincs miért elhallgatnunk azt sem, hogy a felekezetek is harcban állanak. Az ellentétet itt sok minden élesíti és mélyíti. A küzdelemnek nem mindenik félén azonos a célja, de mindenik cél megérthető az illetők helyzetéből, történetéből és reménységeiből. S természetes, hogy a felekezeti ellentétek még fokozódnak majd, amint felnő az a nemzedék, amelybe belenevelte a katolicizmus a maga üdvözítő és nemzetet megőrző erejében való hitet, a görög keleti és görög katolikus egyház a vallás és nemzetiség egységének gondolatát, a zsidóság a maga felsőbbrendű voltának, küldetésének hitében gyökerező erős önérzetét. Ne feledjük: ma még az előkészület ideje tart, de már a végén járunk. Mi lesz akkor?!

A pártpolitikai, rendi, nemzetiségi és felekezeti ellentétek sok bajt okoznak, minden együttes, nemzeti munkát meggátolnak. Pedig ez a baj még nem is minden. Fokozza, hogy mindezekkel az ellentétekkel sokszorosan átszövődnek világnézeti ellentétek. Jelszavakban nyilatkoznak ezek is: rendesen konzervativizmust, radikalizmust vetnek egymás szemére, nem törődve azzal, hogy mindkettőben mily tömérdek árnyalat van. Ezek azonban csak kevesekben tisztultak eléggé. Legtöbb ember mint katolikus vagy zsidó nem a vallásában levő világfelfogás tudatos érvényesítője, hanem egyszerűen csak egyházának tagja. Ez az állapot aztán igen heves összeütközéseket teremt.

Ezeket az ellentéteket nem mindenki tartja bajnak. Ügy okoskodnak, hogy ezekből kerül majd ki a jobb, hiszen a harc erőt jelent és erőt fejleszt, majd csak rendbe jövünk. Remélem én is. De anélkül, hogy a történelem példáiból mutogatnám meg: mily csekély lehet ez a reménység, arra hívom fel a figyelmet, mily kevesen vannak a mély meggyőződéssel, komolyan harcolók, mily ingata-gok sokszor az elvek és hányszor szólal meg egy-egy goromba kiáltásban vagy elhallgatásban a személyes érdek s milyen a hatása e küzdelmeknek az emberek lelkére.

Nekem úgy tetszik, a mai harcokban az emberek három nagy csoportra különülnek el.

Vannak, akik mereven ragaszkodnak valamely állásponthoz s tűzön-vízen átmennek érte. Ezek a fanatikusok. Sokan vannak s ez baj. A fanatizmus ugyanis nem azt jelenti, hogy az illetőben erős a tárgyias alapú meggyőződés, hanem azt, hogy képtelen a minden oldalú megfontolásra, esetleg jobb belátásra. Az ilyenek szoktak vakon menni a vezérek után, ezek szokták mindjárt gaznak tartani a másvéleményűt, ezek szórják a követ és sarat, sokszor vezény-szóra, de mindig meggondolatlanul.

Szintén sokakat jellemez a nagy bizonytalanság: nem tudják, hová csatlakozzanak, hol lenne jobb — nem a közügynek, hanem Önmagoknak. Ezek tudatlanok vagy gyávák arra, hogy állást foglaljanak; erélytelenek arra, hogy kitartsanak. Ezek tesznek lehetetlenné minden következetes, elvi harcot; ezeket lehet megfélemlíteni; ezek szoktak minden lépésök előtt óvatosan körültekinteni és ezek szokták cserben hagyni a becsületes embereket, mert félnék a becstelenség nyelvétől. Ez nem pártatlanság, hanem a törtetésnek igen dísztelen fajtája.

Vannak — szerencsére — sokan olyanok is, akik talán részt véve a küzdelmekben, talán távol minden ilyenről, teljes meggyőződéssel teljesítik a kötelességüket, küzdenek a jobbert egész erővel, s erejüket nem fogyasztják meddő vitákkal, hanem összpontosítják egy dologra. Jó, hogy vannak ilyenek is. De vegyük észre, hogy az ilyen jóakarátú, tárgyias gondolkodású, rendesen nyugodtabb vérmérsékletű emberek lelkében mennyire szaporodik a keserűség, a csüggedés, a lemondás érzése az állapotok láttára. Ugyanaz a lelki állapot, amely időnként bizonyára a pártok jóhiszemű vezéreit is hatalmába keríti, mikor seregökön végig néznek; amely elfog mindenkit, aki látja, hogy az emelkedésnek, boldogulásnak nem a belső érték, hanem a pártosság a feltétele. Hányszor halljuk, hogy „nem érdemes dolgozni“, „bolond, aki lelkiismeretes“ és más ilyeneket...

S ha mostani közéleti harcaink ilyen eredménnyel járnak, mily bomlasztó hatása van annak az életnek, amelyet ma városaink folytatnak! Csupa energia-fogyasztó, erőt emésztő szokásokat látunk. A nagyizálás (a pazarlás, az erőn túl való költségek) anyagi gyengüléssel jár; az életmód csodálatos alakulása az egészséget teszi tönkre; a városi, megyei, országos közélet szemlélése a léhaságot, felületességet, szempontnélküliséget neveli; a színpad, a hírlap, a regény sokszor megvesztegető ügyességgel a tartalmatlan, alacsony belső életre szoktat, mert az ilyenek sikerét ábrázolja.

Ezen az úton mehetnénk még tovább; de azt hiszem, még sötétebb tájakra jutnánk. Természetes, hogy a mai társadalom köréből mindenki csak részletet rajzol, hiszen nem láthat mindent. Amit elmondtam, jórészt a középosztályra vonatkozik, de nem nehéz elgondolni: mi része van ebben a felső köröknek s miként jelentkezik a hatása az alsóbbakban. Nem szólok arról, mily általános intézkedésekre volna szükség, hogy a mai közviszonyaink bensőleg megváltozzanak; csak azt kérdezem: nézhetjük-e mi, tanítók, mindezt nyugodtan.

4. Ez a felelet: Az iskola nem ismételheti a kényelmes vagy elsavanyodott emberek ama szavát: „elvégzem a dolgomat s egyébbel nem törődöm“. Nem zárhatja el magát a közélettől, mert ennek a tanítók is részesei s a közélet ezeket is alakítja. Nem hunyhat szemei a külső hatások előtt, hiszen tanítványain folytonosan ezeket

látja s józanul a munkáját csak ezekhez fűzheti. A jelen feltétlenül érvényesül a munkánkban, csak az a kérdés: hogyan. Azt merném mondani, hogy a létező közviszonyok érvényesülésének két foka van: a tanító részéről öntudatlan, naiv módon való érvényesítése, meg a céltudatos felhasználás. Erre a tudatosságra segít a nemzetnevelés gondolata.

5. Külső bajainkat földrajzi helyzetünk, a belsőket ezeresztendős múltunk érteti meg. Történetünk egész folyama bizonyítja azonban, amit ma is látunk, hogy az emberek minőségének mily nagy része van ebben. Ezért kellene az egész nemzetnek jól megértenie: mit jelent a nevelés. A jobb jövőt csak jobb emberek teremthetik meg. Olyanok, akik nem a széthúzást, hanem a kölcsönös megértést erősítik; akik erős meggyőződésűek, de éppen azért a másét is megbecsülik; akik a magok érdekét nem hagyják, de másnak azért gáncsot nem vetnek; akiknek a közélet bajai fájnak, de azért lemondóan félre nem vonulnak. Olyan emberek, akik tisztán látnak, a jelent ismerik, a jobbat akarják és ezért dolgozni is tudnak. Tehát: akik *erősek*, testben, értelemben és akaratban; *jók*, azaz nemeslelkűek, jóakaratúak és igazságosak; *munkások*, azaz nem csak követelnek és bírálják, hanem a szükségletek kielégítésében magok is teljes erővel résztvesznek. Ennek feltétele: fel kell ismertetni a széthúzó részekkel az érdekek közösségét, a bomlasztó erő helyére az egyesítőt kell tenni. Bizonyos, hogy ez nem egyedül az iskolai nevelés feladata, mert az a társadalom életének csak egyik tevékenysége. De a társadalmi tevékenységek mind hatnak egymásra s köztük a nevelés a legmagasabb rendű. Nekünk ezt így kell vallanunk s ezen az alapon a magyar nevelés mai feladatát összefoglalóan úgy kell fogalmaznunk: *nemzetté való nevelés*.

Nemzet csak ott van, ahol megvan az emberekben az összetartozás tudatossága. Az a *nemzeti tudatosság*, amely az angolnak, amerikaiának, németnek, hollandusnak, svédnek, meg a romának, szerbnek, horvátnak, csehnek akkora személyes és nemzeti erőt ad s amely ezen a mi földünkön most hiányzik mindazokból, akik csak magok pártja, rendje, nemzetisége vagy egyháza tagjaival tudnak együttérezni, mindenki másban legyőzni való ellenfelet látva. A nemzeti tudatosság azt jelenti, hogy az ember teljesen ismeri azt a kört, amelyben neki életét le kell élnie; azt a viszonyt, amelyben a nemzet mint egész a többiekkel van s amelyben a nemzet részei vannak egymással; megérti tehát, hogy a részeknek együtt van közös feladatok s azon belül mindenik résznek csak részlet a munkája, de azt egyetemes jelentőségének tudatában kell elvégeznie. Csak a nemzeti tudatossággal együtt fejlődik ki az emberben a *közös munkára való képesség és készség*.

Maga a tudatosság nem lehet egyszerűen kívülről jövő közlés eredménye; a tanító semmiféle tudatosságot senkire rá nem kény-

szérihető, mert az benső fejlődés eredménye és ezt mi csak segíthetjük.

A munkára való képesség: az egyéni erő kifejlődése; ez az erő pedig nem mindenkiben egyforma; a munka sokkal jobban szolgálja az egyén megelégedését és a nemzet gyarapodását, ha az egyéni hajlamokból fakad, mintha erőltetve folyik.

A készség a hajlandóságot, a cselekvés akarását jelenti; tehát erkölcsi jellemű s a közös munkára való készség mértéke az erkölcsi érték fokát mutatja. Ennek is csak fokozatosan lehet kifejlődnie és erre is csak az segít, ha felismertjük mindenkivel, hogy a közös munkában való valamilyen részesedése saját érdekében szükséges.

A nemzetnevelésben már most az a fő szempont, hogy 1. a közös tudatosságot a nemzet mindenik részében másként fejleszthetjük, mert a különböző részekben más-más vonásokhoz kell fűznünk a munkát (magyarok, nem magyarok; gazdálkodók, hivatalnokok; jómódúak, szegények, stb.), egyik közelebb van a nemzeti tudatossághoz, mint a másik; 2. a munka is koronként és helyenként változik. Azt kell tehát megállapítani: mire van a nemzetnek szüksége most és vajjon az ország különböző részeiben milyenek a különleges szükségletek, azokat milyen tartalmú és irányú neveléssel elégíthetjük ki, milyen iskolának van tehát ott jogosultsága és vajjon az ott már működő intézeteknek mi a része a mai állapotok előállításában.

6. Ezek szerint a nemzetnevelés elve alapján ma nem holmi részletreform, világért sem tanterv-feldolgozás a legfontosabb, hanem a puszta nevelési alapon, egységes alapelvből felépülő *művelődési politika*, olyan, amely nem egyes városok vágyakozásai és kijárások szerint állít iskolákat, hanem országos szükséglet szerint alkotja meg a szükségleteket kielégítő *iskolaszervezetet*, ebben teremt összhangot, kitöltve hézagait és lenyesve túlhajtásait.

Minderre ellenem vethetik: ilyesmiről beszélnem *felesleges*, mert tanító embereket erről már nem kell meggyőzni; és *hiábaváló*, mert rajtunk úgy sem fordul meg sem az országos szervezet, sem a magunk iskolájának tanterve, szóval semmi olyan, ami a mindig jobbnak, az éppen szükségesnek intézményes biztosítója lehetne.

Igaz, de éppen ezért kell nekünk ezekről beszélgetnünk, mert annál fontosabb, hogy mindenki meglássa a benne levő nevelői gondolkodás segítségével a maga iskolájának és abban önmagának sajátos feladatait. A nemzetnevelésben mindenik iskolafajnak és foknak külön feladata tartozik lenni, de ennek betöltése azon fordult meg: látjuk-e ezt mi egyenként s tudjuk-e és akarjuk-e teljesíteni. Sokat javíthatunk és pótolhatunk tisztán személyes munkával is.

A magyar nevelés feladatai és a református iskolák c. 1914 június 5-én tartott előadás első része. Az Országos Református Tanáregyesület 1914—15. évi Évkönyvéből.

MÁSODIK RÉSZ.

**A HÁBORÚ ALATT:
A LELKI ERŐ GONDOZÁSA.**

I. VÉDEKEZÉS KEDVEZŐTLEN LELKI HATÁSOK ELLEN.

TENNIVALÓINK.

1914 augusztus

Lassanként már oszlik a kábulat, amelyet e szokatlan állapot hozott reánk. Egy időre mintha abban maradt volna minden, távolibb célokat szolgáló munka, csupán a háború követelményeit akartuk teljesíteni. Most már van időnk és kell lennie lelki nyugalomnak is arra, hogy számba vegyük: mily sok és nagy feladat elé állítja a háború az itthonmaradtakat is. Az egész nemzetnek közös feladata nemcsak az, ami a legsürgetőbb, az elvonult katonák családjáról való gondoskodás; hanem az is, hogy gondoskodjunk minden munka elvégzéséről, amely a mostani helyzetben a nemzet jövőjéért a harctéren kívül is szükséges. És ebben a feladatban megvan a természetes munkamegosztás. Mindenki a maga foglalkozására nézve, éppen a maga területén tekintsen körül s állapítsa meg: melyek hivatásának mostani követelményei.

Hiszen e mostani zavar nemcsak az egyesek életét változtatta meg, hanem mindenféle munkának a körülményeit, az egész nemzeti életet. Úgy értem, hogy változást okozott maga a háború kitörése. Természetesen nem is lehet még másról szó, csak arról, amit éppen most a háború kezdetén észlelünk. Ez a helyzet állandóan, később talán majd hirtelen is, megint alakul s csak a harcok végső eredményén fordul meg: miben különbözik majd az életünk attól, amilyen egy hónappal ezelőtt volt. A jövőbe nem látunk, minden jóslás hiában való. Az ország sorsán való töprengés meddő és gyötrő mindazok részéről, akik sem az eseményeket, sem a lehetőségeket alaposan nem ismerjük és akiknek nem lehet módunk a történőkbe beleszólnunk. De annál szükségesebb elménket elfoglalnunk azzal, hogy felismerni igyekezzünk közviszonyaink mai alakulásából mindazt, ami bennünket, mint tisztviselőket, orvosokat, bírákat, tanítókat s bármely életpálya embereit legjobban érint; ha megállapítani törekszünk, miként lehet a magunk erejét ebben az időben leginkább hasznossá tenni. S ha az így felismert módon dolgozunk, megszerezzük lelkünknek azt a nyugalmat, amelyet elvett tőlünk a ránk követke-

zett nehéz idő és az egyszerű kötelességteljesítésnél többet végzünk, mert hivatalos munkánkat a személyesen felismert cél magasabb rendűvé, nagyobb értékűvé is teszi.

Nekünk, mindenféle rendű tanítóknak, különösen megnehezedett a feladatunk. S ennek teljesítése nemcsak akkor kezdődik majd újra, amikor iskoláink ajtaján nem katonák, hanem megint tanítványaink tódulnak be. Nem szabad azt hinnünk, hogy ebben a lelkesedéssel is, kétséggel is teljes időben felesleges és meddő — a neveléssel törődünk. Bizonyára sokkal nehezebb, mint máskor, mert ez a munka csak távoli eredményt ígér s most minden tettek nyomban kívánjuk látni a hatását. És nehezebb azért is, mert mintha rácaffolt volna az idő arra a hitünkre, hogy a nemzet jövőjét mi készítjük elő! Le kell azonban küzdenünk minden olyan érzést, amely bénítja a cselekvésre való készségeket és néznünk kell nekünk is, miféle változást hozott ez az idő a mi munkánk számára?

Ezt a változást kinek-kinek magának kell, a maga kisebb-nagyobb körében felismerni. Csak arra hívom fel e percben a figyelmet, ami leginkább szembetűnő. A szünidőt keserűséggel kezdtük mindnyájan, akik nemzetünk jövőjére gondoltunk: féltettük azt a közöttünk lappangva is, nyíltan is meglévő tömérdek ellentétől, egyenlenségtől, szeretetlenségtől. S keserűen láttuk azt is, hogy nem lehet sikeresen nevelnünk, mert nagyon sokféle az érdeke iskolánk közönségének, nagyon sokféle tér el a felnőttek gondolkodása. Ma pedig úgy látjuk, hogy a ma élők még nem értek olyan időt, amelyben a nemzet minden jó lelkű tagjának ennyire azonos tárgy forgott volna az eszében, mint most. Közös mindnyájunknak az uralkodó gondolata: a háború; közös az óhajta és reménye: a diadal; közös az aggodalom: a harcolók életét féltjük; közös a bizakodásunk is, hogy e rettenetes zivatar után a nap ragyogóbban, élte-többben süt majd a földre. Az a nagy tömeg, amely csak a jelenért élt, most mind a jövőre gondol; az a kérdés hallszik folytonosan: mi lesz ennek a vége?

A közgondolkozásnak ilyen alakulása magától érthető. Senki sincs, akinek félteni valója ne volna és így pusztán személyes érdekből is fogékonyak az emberek minden iránt, ami a jövőjökre vonatkozik. Közössé vált az érdek is. Jobban mondva: ez az idő képessé tesz arra, megköveteli azt, hogy felismerjük a legfőbb kérdésekben az érdekek közösségét.

Ebben az időben addig is, míg tanítószerünkbe újra felülhetünk, igen nagy nevelő hivatás vár reánk. Az itthonmaradtak keble most tárva-nyitva áll vagy pedig könnyen megnyílik mindenki előtt, aki jó szóval, az együttérzés hangjával, gyámolító kézzel közeledik feléjük. A nagyváros elhagyatott családjai, meg a legkisebb faluban levők egyaránt rászorultak nemcsak arra a pénzbeli segélyre, amit szétosztanak közöttük, hanem talán még jobban arra a lelki gondo-

zásra, amit csak meleg szívű, nevelőlelkű embertől kaphatnak meg igazán.

Ezek a napok arra intenek, hogy a majd elkövetkező békés idő munkáját készítsük elő. A jövőt, a nemzet jövőjét munkáljuk azzal, ha tanítványaink családjával most állandóan érintkezve, a gyermekeket magunk köré gyűjtve, a gyámolító nélkül maradtak ügyesbajos dolgait intézve erősítjük a csüggedésre hajlókat, magunkhoz fűzzük őket, az egymáson segítség által közelebb juttatjuk az idegeket is egymáshoz.. Ismerjük fel azt a hatást, amelyet a háború az öregek, a feleségek, a gyermekek lelkére tesz, s a magunk magasabb nézőpontjából a lélekbe látva igyekezzünk erősíteni ebből azt, ami az egyesek és a nemzet jövőjére nézve szükséges, igyekezzünk ellensúlyozni az olyat, ami elkeseredésben, kétségbeesésben nyilvánlik. Most módunk van arra, hogy erősítsük a távolabbi jövővel való törődést, erre most hajlandó az egyszerű ember is, — erősítsük és tisztultabbá tegyük a gyermek értékéről való felfogást; fokozzuk a különböző társadalmi osztályok között a kölcsönös érdeklődést és megbecsülést, magunk és általunk a tanult emberek iránt a bizalmat, ami a népünkben olyan kis mértékű. Röviden: használjuk fel az alkalmat arra, hogy meggyőzzük róla az eddig másként vélekedőket is, mi a tanító a népe számára.

A közgondolkodás mai iránya, a mostani általános lelkiállapot utat nyit mindenkinek, aki közeledik az egyszerű emberekhez. Mindenkinek, az önzőknek, a csalóknak, a hálót-vetőknek is. Nevelőhöz méltó, a mai helyzetben mindennél előbb való feladat, hogy tanítói munkánk, iskolánk, közműveltségünk, nemzetünk érdekében ezt a lelki gondozást mi vegyük magunkra. Eközben lehet majd tisztán meglátnunk, hogy semmiképen sem lehetséges az új tanévben egyszerűen ott folytatnunk a munkát, ahol júniusban megszakadt.

Néptanítók Lapja, 1914: 34. szám.

A KISHITŰSÉG ELLEN.

A budapesti napilapok ismételten figyelmeztették már olvasóikat, hogy ne higgyenek el mindent, ami a háború folyásáról hírlík, legyenek bizalommal s magok se terjesszenek rossz híreket. Ugyanilyen felszólítások olvashatók vidéki lapokban is. Egyik németországi lap egyenesen nemzeti kötelességnek mondta a hallgatást; a magyar miniszterelnök is erélyesen kelt ki azok ellen, akik a jólérsültség színében mindenféle hamis és túlzott hírekkel látják el ismerőseiket. Mindezek után csak ismétlés tehát, ha mi is kérjük olvasóinkat: ne segítsék elő a bizonytalan hírek terjedését, & talán igaznak bizonyuló szomorú híreken való ijedelmet.

Természetes, hogy ilyen időben gyorsan és ellenőrizhetetlen módon szerte száll mindenféle híresztelés; természetes, hogy ily óriási küzdelemben lehetetlen mindig csak jó hírek jönnie s hogy jó és rossz hírek igen gyorsan váltakoznak, néha minden komoly alap nélkül is. És egészen világos, hogy mindezeknek hatása van mindnyájunk lelkére. Nem látjuk az eseményeket a magunk .íze-mével, nem ismerjük sem a mi seregeink vezetőit, sem az ellenfélét személyesen; azt sem tudjuk, milyen a harcér; nagyon sokan nem vettünk részt semmiféle katonai munkában; másrészt azonban hiteles értesüléseink vannak az utóbbi balkánháború kegyetlenségeiről, örököltük a „muszká“-tól való irtózást, közöttünk járnak olyanok, akik némi katonai emlékeik alapján okoskodnak s így mindezek miatt fogékonyak vagyunk mindenféle, sokszor egészen valószínűtlen hírek és a hitelesség mezébe öltözött mese iránt is.

Sokszor halljuk s íme, magunk is ismétljük az intést, hogy ne higyjünk el mindent; de tudnunk kell, hogy ez a híves vagy nem-hívés nem áll egészen az egyesek hatalmában. Nem lehet csodálkoznunk azon, hogy ez így van; nézzünk csak magunkba, mindjárt nem csodálkozunk. Aki ezekben a napokban Önmagát megfigyeli, vagy csak megkísérli is ezt a lélektani műveletet, bizonyára kétségtelenül megállapíthatja, hogy a rossz hír milyen hirtelen döbrenti meg, a jó hír mennyivel lassabban melegíti fel; a rossz hír milyen mélyen leveri, a jó hírt mekkora ingadozással hajlandó elhinni; a levertség milyen tartós, az öröm mily könnyen foszlik szét a legkisebb, a legbizonytalanabb „azt mondják“ hallatára is. A nagy többség így van ezzel; talán mindig, most a háborúban kétségtelenül.

Ez a *kishitűség*. Ez nem engedi, hogy reméljünk; ez vesz bizonyosnak mindent, ami kedvezőtlen; lehetetlennek vél minden kedvezőt s a legkisebb okból is szinte diadalmasan veti oda, hogy „úgy-e megmondtam?“ Pedig semmit sem mondott meg, hiszen nincs alapja arra, hogy a rossz eredményt várja; csak éppen lelki ereje sincs arra, hogy bízzék. A képzelete dolgozik az ilyen embereknek. S a képzelet munkájában mindig az az alap, ami tudása, határozott képe van az embernek valamiről. Minél fogyatékosabb valamely tárgyban az ismeretünk, annál szabadabban csapong a képzeletünk és annál tisztábban alakítunk ki magunkban a valóssággal nem egyező elgondolásokat.

Ez a kishitűség ragadós. Kivált ott, ahol kevés az erőslékű, tanult, fegyelmezetten gondolkozó ember, ahol kevés az igazi férfi, aki nem fest a falra Ördögöt, bár komolyan számol a veszedelemmel; az igazi nő, aki nem esik kétségbe, bár átérez minden szomorúságot, de bizik és bíztat. A mi sorainkban csak igazi férfiaknak és igazi nőknek van helyük. Nekünk le kell küzdenünk magunk-

ban ennek a kishitőségnek minden jelentkezését s példával, jó szóval, magyarázattal útjába kell állanunk annak, hogy népünkben elterjedjen.

Ebben a munkában ne arra törekedjünk, hogy eltereljük a figyelmet a háborúról, hiszen ez teljesen lehetetlen; hanem iparkodjunk arra, hogy megismerjünk minden ostoba híresztelést, pletykát, amely ezt a lelki állapotot táplálja; szép szerével puhatóljuk ki a terjesztőit, keressük meg a forrását és akkor higadt, nyugodt hangon, nem vitatkozva, de tárgyiasan mutassuk ki az illető hír igazi jelentőségét. Nem azt, hogy az a rossz hír nem igaz, mert hiszen ezt nem mindig tudhatjuk és bizony lehet az igaz is. Hanem értesítsük meg azt, hogy a szembekerülő seregek ereje is, sokszor a szerencse is változó; hogy a hírek közlése nem pontos, a szűkszavú értesítés könnyen félre is érthető; hogy egy-egy ütközeten nem fordul meg minden és a küzdelem területének a nagysága, a hadseregek tömege nagyon sokféle eshetőségnek nyit utat. Vegyük elő a térképet és mutassuk meg, mekkora vonalon folyik a harc, ismertessük meg az egyes országok haderejét, hogy így valamennyire alapot adjunk az egyszerű emberek gondolkodásának is; mutassunk rá az érdekek sokféle kapcsolódására, amely lehetetlenné teszi, hogy pl. Oroszország a temérdek emberét mind mi ellenünk hozza és így tovább. Azokat ez érveket, amelyek bennünket megnyugtatnak, terjesszük minden alkalommal. Nem azért, hogy lehetetlennek hirdessük a vereséget, hanem azért, hogy ébren tartsuk és megerősítsük a bizalmat.

A *bizalom* az a lelkiállapot, amelyben az ember tudja, hogy jöhet jó is, jöhet rossz is, de mérlegelve a körülményeket, az erőviszonyokat, ha nem tartja is lehetetlennek a rosszat, a jót várja. A bizalom nem az a vak bizakodás, amely tudni sem akar kedvezőtlen lehetőségről, mert nem gondolkodáson alapul; nem is elbizakodás, amely egyoldalú, elfogult és az ellenfél kicsinylésében nyilatkozik. A bizalom erő; ez teszi lehetővé, hogy dolgozzunk ma is, vessünk a nyugodalmasabb jövő számára. Ilyen vetés az is, ha éberen ügyelünk a magunk körében s elébe állunk minden kishitőségnek, amely a nemzet sorsát sötéten színezi s ezzel gyengít egyeseket és elbágyaszt egész tömegeket is. Ennek ellene kell dolgoznunk s erre hivatottak is vagyunk, hiszen mi, tanítók ezt csináljuk önmagunkra nézve egész életünkben: ismerjük munkánk nagy akadályait és mégis folytatjuk a munkánkat csüggedetlenül.

Nemzeti feladat: erősíteniünk a nemzet jövőjében való bizodalmat. Erősíteni minden körülmények között, mert csak ezen a bizodalmon épülhet jobb jövő, enélkül soha sem kezdődhetik az annyira várva-várt új élet!

AZ EGYÜTTÉRZÉS ÁPOLÁSA.

Már szóltunk e helyen arról, hogy a mai időben a szokottnál sokkal nagyobb mértékben kell törődnünk a felnőttekkel, az egész néppel. S különösen azokra a vidékekre gondoltunk, amelyeken kevés a tanult ember, ahol tehát jobban magokra vannak hagyva az egyszerű emberek és az eseményeket a magok esze, sőt legtöbbször csak a magok érzései szerint ítélik meg, anélkül, hogy tárgyi alapjuk elegendő lenne és saját nézeteiket a másféle helyzetűek, másféle gondolkodásúak nézeteivel összevetve, megbírálniuk, mérsékelniök módjok lenne. Ilyen helyeken különösen nagy a tanító feladata. El tudom képzelni, hogy gyakran sikertelenül száll szembe a falu bölcseinek csalthatlan ítéleteivel, kivált egy-egy fiatal ember, leginkább meg a fiatal leány, de tudom példáját annak is, hogy nagyhangú véleményeket lehet okos, szelíd szóval, nyugodt érveléssel hatástalanná tenni. Azért ismétlem, hogy ügyeljünk nagyon arra: mily hangulatból fakad, milyen okokból táplálkozik a népünk körében alakuló vélekedés a mostani dolgokról s mielőtt megerősödnek valami irányzat, szóljunk bele az irányítás erőltetése nélkül, de mégis az irányítás szándékával. Nagy szükség van erre főként avégre, hogy megőrizhessük és fokozhassuk egész nemzetünkben azt az együttérzést, amelynek a háború kezdetén sok jelét láttuk.

Az együttérzés ugyanis azt jelenti, hogy a nagyobb érdekeknek alá tudjuk rendelni a magunkét; a közös, nagy ügy diadalát magunk áldozatával is segíteni akarjuk; az öröndetes híreket magunk bajának fitogtatásával nem keserítjük meg; a veszedelmet panaszkodásunkkal nem fokozzuk; ha nehezen is, de túrünk és remélve erősítjük egymást. Megvan-e ez az akarat, ez a mélyről fakadó, ellenállhatatlan érzelem? Halljuk — meghatottan — miként nyilatkozik ez meg sok helyen, a legegyszerűbb emberek soraiban is. De bizony azt is észrevesszük, hogy nagyon sokan vannak, akikben ez a mai nehéz idő sem tudja az önfeláldozás indulatát felkelteni, akik nem arra gondolnak, hogy sokaknak náluk rosszabbul van dolguk, hanem csak magokra. Ilyenek társadalmunkban mindenfelé vannak s az ilyenek a kovászai a széthúzásnak, az érzelmi szétválásnak, ami az ilyen időben mindig fenyeget.

Mindenfelől azt hallottuk és olvastuk a mozgósítás idején, hogy egyöntetű lelkesedéssel mentek a férfiak a zászlók alá s egész lakosságunkat áthatotta a közös veszedelem, a közös védekezés gondolata. Nagy szükség van arra, hogy ez a hangulat megmaradjon. Természetes azonban, hogy közvetlen, személyes okok ezt az együttérzést veszélyeztetik. A kenyérkeresőnek hadbavonulása sok családnak okozott nagyon keserves bajokat, s az ilyenek egészen természetesen csak magokra gondolnak és korántsem arra

az ügyre, amelyet szolgálva apjok, férjök, fiok elhagyta őket. Különösen észlelhető ez falun, bár nem mindenütt egyformán. Általában mondhatjuk, hogy falun az emberek közelebről látják egymást, jobban ismerik egymás baját, sokkal kisebb bajokat is nagyon éreznek s ezért ott nagyobb hatása van a legkisebb ember panaszána is. Annyival inkább, mert a falu nem érzi a világ baját, *cem*. látja az ország veszedelmét, nem érti a mostani forgatag okát. Mindezekért szükségesnek tartom, hogy ahányan vagyunk, a magunk környezetében mindnyájan igyekezzünk erősíteni az emberekben az együttérzést, hogy az ország ügyét is lássák magok előtt s ne csak a munkában, élelem-szerzésben beállott nehézségeket.

Lehetetlen ugyanis, hogy a háború károkat, éspedig nagyon keserves károkat ne okozzon. Sokaknak anyagi kárt, nagyon sokaknak másféle, még nagyobb veszteséget. Mindnyájan láttunk már hazatérő sebesülteket; láttunk anyát, aki fiát, feleséget, aki férjét elveszítette. Mit tapasztaltunk? Ó, vannak nagylelkűek, akik letörlik könnyeiket vagy elvonulnak fájdalommal. De vannak másfélék is. És nekünk tudnunk kell, hogy most újra egy nagy átalakulás megy végbe az itthon levők lelkében. A háború kitörésekor a honvédelem gondolata, most a háború borzalmairól való értesülés az oka ennek a lelki alakulásnak. És nagy erővel járul ehhez a személyes veszteségek megismerése. Eljutottunk ahhoz az időponthoz, amely próbára tesz bennünket: van-e bennünk együttérzés és erős-e, ha van? Tudjuk magunkról, hogy magunk baját felednünk nagyon nehéz; valljuk meg, hogy mindnyájunknak vannak percei, amelyekben ez a személyes fájdalomkon való felülemelkedés nem is lehetséges. Pedig mi látjuk a nagy érdekeket, a műveltség, az igazság, a nyugodtabb jövő, az anyagi és szellemi szabadság nagy ügyét, amelyért ez a harc folyik, de mit kívánunk azoktól, akik mindezt nem láthatják?

Ez az a veszedelem, amely most tőlünk, tanítóktól és minden gondolkodó embertől nagy figyelmet kíván. Ebben az állapotban kell nyílt szemmel, résztvevő lélekkel, meleg hangon segítenünk, amennyit tudunk. Hallgassuk meg a panaszkodót és ne mondjuk neki, hogy itt most az egyes ember élete nem számít, hanem mondjuk azt, hogy az őt ért rettenetes veszteség a saját jólétéért hozott áldozat. Vegyünk részt a szomorúságában, hogy az ne csak a vesztesé legyen és így ne fokozódjék benne a keserűség, ne erősödjék meg az irigységből fakadó ellenszenv azok iránt, akik nem vesztek, vagy talán nem is kockáztattak annyit, mint ő. Kérjük azokat, akik boldogan ölelik az épségben hazatérőket, ne mutassák nagyon az örömet, mert lehetetlen, hogy az ne fájjon a gyászolóknak. És ilyen irányban, ilyen érzülettel legyünk állandóan népünk körében, a nagy dolgokat magyarázva, a jobb jövőért való küzdés kényszerűségét megokolva, a nemzeti veszedelmet felmutatva, két-

ségeskedés, panaszkodás, kétségbeesés nélkül még akkor is, ha magunk vesztesége miatt a mi sebeink fájnak nagyon...

Hányszor vesz magán erőt a tanító, hogy a gyermekeket vezetni, erősíteni, javítani tudja s a hiába való vesződséget meg ne unja! Ez a nagy tanítói erény most szükséges igazán, mikor az egész népet kell vezetni ebben a súlyos lelki állapotban. Amikor arra kell ügyelnünk, hogy el ne vesszen az az érték, amely a néhány héttel ezelőtt kitört lelkesedésben megnyilatkozott.

Kétségtelen, ezek az események megmutatták, hogy képesek vagyunk lelki egyesülésre. Ebben biztató jelt látunk. De észreveszszük azt is éppen a legutóbbi napok elcsendesedéséből, a sebesülteken való szomorkodásból, a gyászolók számának növekedéséből, hogy amint a személyes okok erősebb érzelmeket keltenek, a közös okokból fakadó együttérzés könnyen szétfoszlik. Ennek lehetőén útjába kell államink. De csak az tudhatja ezt megtenni, akiben megvan ez az együttérzés az egész nemzettel, akit áthat a tudata a mostani idők jelentőségének. Irányítóul azt kell tekintenünk, hogy az ilyen hirtelen egyesülés, amilyennek tanúi voltunk, még nem jelent egybeforrást. Ezt kell elősegítenünk. Ebben a munkánkban biztató az a tapasztalás, hogy megvan népünkben az összetartozás érzése, megvan az együttműködés vágya, megvan tehát az együvéforrásra is a képesség. Amilyen sok jót remélhetünk, ha ezt felhasználjuk, éppen olyan sok keserves csalódás ér bennünket, ha az egységet már késznek véljük.

Most kell mindent felhasználnunk arra, hogy az együttérzést óva és fokozva, közös, nemzeti eszményt ismertessünk fel mindenkivel.

Néptanítók Lapja, 1914, 39. szám.

PÉLDAADÓK KELLENEK.

Minden nap igazolja az unalomig ismert nevelési útmutatást: a példa a legerősebb nevelő eszköz. És minden nap bizonyítja azt is, hogy nevelhetőnek nem csupán a gyermeket kell tartani; nevelhető, azaz lelkileg irányítható mindenki, aki gyengébb a másikkal. A háború változatos eseményei nagyon szomorúan mutatják a figyelőnek, hogy milyen kevesen vannak a tudatosan ható erők s milyen sokan hajladoznak pipogya módon mindenféle külső hatás alatt. Mintha nem azok adnák az irányt, akikben a lelki erő nagyobb, hanem azok, akikből ez az átlagosnál nagyobb mértékben hiányzik! Már szólunk itt arról, hogy a *kishitűséget* lelki okok teszik érthetővé. Ugyanezt mondhatjuk arról a *rémüldözésről* is, amelyet hazánk némely pontján az oroszok betörése óta

tapasztalunk s amelynek meglepően messzire terjedő hatását nem csupán a fővárosban, hanem a vidék kevésbé érdekelt városaiban is láthattuk. Higgadt és tekintélyes külsejű emberek válnak ozempillantás alatt lelkileg semmivé, amint például útközben a szembejövő vonat utasaitól valami ijesztőt hallanak. Olyanok is, akik tartoznak fékezni magokat, egészen elereszkednek, észre sem véve, mily gyorsan fertőzik meg rémületökkel a reájok nézőket. Sőt történt nem is egy helyen, hogy gyorsan elhagyták lakóhelyüket és munkájokat, pusztán azért, mert a veszedelem „nem lehetetlen“. Nem gondolták meg: van-e most olyan hely Közép Európában, ahol igazán mentesek az emberek a háborús riadalmaktól és van-e hely a világon, ahol az életet nem fenyegeti semmiféle baj?! Nem, a meggondolásnál távolabb semmi sincs a rémüldözőktől. Akik egész életükben aszerint igazodnak, hogy mások „mit szólnak hozzá“, egészen érthetően futnak most is ész nélkül, mert ennek a használatában nem járatosak.

Lehet-e tenni az ellen, hogy falvainkban, városainkban rémült ijedség váljék úrrá? Olyan esetekre gondoljunk, amelyekben csakugyan nem lehetetlen a veszedelem, pl. az ellenség közeledése. Bizonyos, hogy ilyenkor mit sem ér azt mondani, hogy nincs baj. Maga az állítás nem nyugtat meg; kevés hatású a bizonyítás is, hogy a baj nem valószínű. Fontos, hogy ne akarjunk senkit a kételkedők közül mindenáron meggyőzni. A rémüldözőknek nem gondolatokra van szükségük. Megrémülnek, mert más is megrémült; futnak, mert mások is elfutottak. Tehetetlenségükben igyekeznek elhárítani magokról a saját magok sorsáért való felelősséget is, azért szaladnak fűhöz-fához.

Ahol ilyen rémüldözés kezdődik, ott egyetlen orvoslás lehetséges: a *pél*da. Akár van baj, akár nincs, ne vegyük magunkra senki helyett az őt illető felelősséget, de intézzük a magunk dolgát higgadtan, kapkodás nélkül, megfontolva a körülményeket. Készüljünk távozásra, ha a mindnyájunkért felelős hatóságok ennek a szükségét lehetőnek mondják; de ez a készülés is a sorsát nyugodtan viselő, jövőjét lehetőén biztosító ember öntudatos munkája legyen. Maga a készenlét is megnyugtató a tömegre nézve, tehát jó, készüljenek el mindenre. Erről különben is gondoskodnak olyanok, akiknek most ilyesmiben áll a legfőbb kötelességök. Ezek magatartása van mindenkire legnagyobb hatással. De hatása van a többire minden egyes embernek.

Most valóban a személyes erőn fordul meg a hatásunk, nem a ruhánkon vagy az állásunkon. Mily nagy lelkierő lakozik abban a derék menhelyvezető asszonyban, aki a szerbek betörése hírére sera hagyta cserben ápoltságait; azokban a szegény postai alkalmazottakban, akik golyózáporban is végezték híradó kötelességöket. S azt hiszem, jól esett mindnyájunknak, mikor olvastuk, hogy Márama-

rosszigit határán a bevonuló oroszok előtt a polgárság nevében Dobay Sándor ref. gimn. ig. személyében olyan férfiú állott, aki életét az iskola falai között hasznosította. Példa ez mindenik. Amit csináltak, nem hősiesség, csak kötelesség. Kérdés ugyan: nem az-e a hős, aki kötelességét minden körülmények között teljesíti? Vájjon nem ezzel ad-e példát a katona is, nem hősi tettere készülve, hanem a belső parancsnak engedelmességgel?! A harcművésznél sem mindig csak a legmagasabb rangúak mutatnak erre példát. Az itthoni életben is mindnyájunké a feladat, hogy tegyük meg kötelességünket. Ezt most a rendesnél jobban észreveszik azok, akik csak mások szerint igazodnak s mi hasznot teszünk csak azzal is, hogy nem veszítjük el a fejünket.

Például szolgál mindenki, de erre rendesen nem igen gondolunk. A mostani időben éppen az a fontos, hogy példánkkal szándékosan hassunk másokra, igyekezzünk hatni. A polgári erények teljességét igyekezzünk ki is mutatni mindenben folytonosan. Ne törődjünk azzal, hogy akad, aki tetszeleg magának az izgatottságában s „nem érti, hogyan lehet valaki olyan nyugodt“. Ne gondoljunk arra, hogy reánk nem bízott senki semmit, hogy kicsinyek vagyunk. Ma reá van bízva minden érték mindenkire. Ma nincs nagyság másban, csak a helytállásban és a hely mind, de mind nevezetes. Minden hézag könnyen tágulhat s megnőhet a baj; minden éberségre azért van szükség, hogy észrevétlenül semmi se történhessék. Bármilyen szakadjon reánk, most senkinek sem szabad elfelejtenie, hogy amit ő vár másától, azt mások talán éppen tőle remélik: a bátor példamutatást, a nyugodt gondoskodást, a tiszta előrelátást.

Eszerint kell élnie mindenkinek. Nekünk, mindenféle iskolában dolgozó tanítóknak pedig jusson eszünkbe nevelő voltunk. Akikkel együttérzünk, akikért élünk, akik bennünket ismernek: a mi erőnkéből merítenek ma is; minél kisebb faluban vagyunk, annál inkább innen és talán csupán innen! Példaadásra hívatott mindenki és az ország sorsán segít, aki jó példát mutat.

Néptanítók Lapja, 1914, 42. szám.

KÖZÖS GONDOLKOZÁS.

Azt hittük, hogy a most mindenkit foglalkoztató közös tárgy, a háború, majd közös gondolkozást létesít. Szomorú jelek azonban mintha azt mutatnák, hogy ebben a közös gondolkozásban vajmi kevesen részesek; a nagy tömegben inkább a gondolatnélküliség vett erőt. Nem, mintha senki sem gondolkoznék; hanem úgy értem, hogy még a műveltek közül is nagyon sokan valami szerencsétlen körforgásba jutottak bele: napjában háromszor újságot olvasnak,

annak homályos adatain töprengenek vagy vastag betűs örömhírein éldelegnek, de el nem mélyednek semmin, a magok körének mai feladatain is alig-alig gondolkoznak. Mintha eltöltötte volna őket a gyepelőt vesztett kocsis tehetetlensége; csak az előttök levő akadályokra figyelnek aggodalmasan, a véget várják, egy-egy kanyarodás szerencsés megtörténtén örülnek s ezzel kimerítették, amit tehetnek.

De ne higyjük, hogy ez így van jól. Az igazi baj ebből a gondolatatlanságból származhatik majd! Azért kell hangoztatnunk újra meg újra, hogy ma nemcsak önmagunkkal, hanem mindenkivel kell törődnünk; arra kell igyekeznünk, hogy a jóformán tehetetlen gondolkodásnak tartalmat adjunk; meddő tépelődés helyére termékeny elmélkedést iktassunk, szabadítsuk meg magunkat attól, hogy a háború epizódjai uralkodjanak hangulatunkon; ehelyett keressünk lelki elfoglaltságot azokban a kérdésekben, amelyeket ez a szörnyű idő jövőnkre vonatkozóan felvetett és újra meg újra felvet. Menjünk el mindenüvé, ahol komoly emberek beszélnek, olvassunk ilyesmiről szóló fejtegetéseket, hogy magunk gondolkodását a másokéval összevehetjük, mások gondolataival megtermékenyítsük és megnyugtassuk. Így érezhetjük meg azt az erőt, amely bennünket most felszínen tarthat; meg azt az erőt, amely egyetemes nevelői kötelességeink teljesítésére képesít. S akiben ez az erő megvan, az olyan ember beszéljen maga is; menjen el az emberek közé. ahol azok összegyülekeznek; gyűjtse őket össze az iskolájában s adja tovább a hatásokat, amiket ő átvett másoktól vagy indítson meg olyan hatásokat, amelyeneknek szükségét érzi és hiányát látja!

Ennek a munkának nagy jelentősége nyilvánvaló. Célja és eredménye: közös gondolkodás teremtése. Módja: az emberek figyelmének határozott kérdésekre való irányítása, e kérdések kifejtése által a háború körül forgó gondolkodásnak tartalmassá tétele, a mai időben szükséges ismeretek gyarapítása és helyesbítése. Arra törekedjünk, hogy ne csak gondolatokat ébresszünk, hanem cselekvésre is indítsunk. Ezért nem valami távoli, nehezen megfogható kérdést fejtegetünk, hanem olyat, amely hallgatóink lelkéhez közel van s amelyre vonatkozóan csakugyan tehetnek is valamit. A tanító, jegyző, orvos, pap közösen állapíthatná meg a magok községére vonatkozóan az ilyen nyilvános beszélgetések tárgyait az ottani szükségletek szerint.

Mily hatása lehet ilyesminek, azt tudja az, aki ezekben a napokban egy-egy ilyen hallgatóságot megfigyelt. Ma igazán alig lehet olyanról szólnunk, amit más is el nem gondolt volna.: Az ilyen tárgy nem csak érdekes, hanem — mert a hallgató gondolataiba kapcsolódik — további gondolkodásra indít. Így aztán kialakulhat az illető hallgatóságban a közös tartalmú gondolkodás. Nem az a fontos, hogy az eredmény mindenkiben ugyanaz legyen, hanem hogy vala-

mely tárgyról pontos adatok alapján mindazok gondolkozzanak, akikre az a tárgy tartozik.

Ez a pár sor most állandóan időszerű, de éppen ma az teszi azzá, hogy december 4-én a budapesti egyetem tanárai megkezdték nyilvános előadásait: a közönség gondolkodásának a tudomány legmagasabb örhelyéről való irányítását. Ehhez az irányításhoz joguk van, sőt ez természetes kötelességök. S láttuk a hallgatóságon, hogy erre szükség is van és hogy ez sikeres is lehet. Szükség van rá: mutatja az egyetem nagytermét színültig megtöltő, sokféle elemből álló nagy tömeg. És sikeres lehet: igazolja ezt a kifelé tóduló hallgatóságnak az előadásokkal való egyetértését vagy erre vonatkozó vélekedését kifejező élénk beszéde, amit e sorok írója megfigyelt, Ez juttatta eszembe megint egyszer, hogy ilyen nyilvános beszédekre, sokra volna szükség *mindenfelé az országban*; összefűzni a lelkeket közös gondolatok útján most *lehet*; ellátni az elméket szükséges tudnivalókkal most *kötelesség*; szemöket mulasztásokra és jövő tennivalókra irányítani most az *okosság parancsolja!* Nemcsak Budapesten és a nagyobb városokban, hanem igazán mindenütt, minden-
kiben. A műveltek tömegében és műveletlenek rettenetes sokaságában egyaránt, mindenütt a megfelelő módon. Sőt ez oly nagy szükség, hogy ezt a munkát országosan szervezni is kellene!

Addig is tegyünk meg mi egyenként mindent, amit tehetünk.

Néptanítók Lapja 1914:50. szám.

MAGUNK EREJÉN.

I.

A legutóbbi félév alatt sokkal tömegesebben értek bennünket a gondolkodásunkat, érzelmeinket alakító hatások, mint eddig bármikor. Aki önmagát megfigyelni szokta, máskor is észrevette, hogy nagyobb időközben módosult nemcsak közvetlen tennivalóiról és az egyes emberekről való felfogása, hanem általában életének feladatáról és az emberről való régebbi ítélete is. A tapasztalatok folytonosan, észrevétlenül, apró vonásokat cserélgetnek ki bennünk s a visszapillantás egy-egy percében néha magunkat is meglephet, ami változást bensőnkben észlelünk. Különösen gyors, egészen megzavaró volt a háború kitörésekor észlelt lelki alakulásunk. A békeszeretet és a háborús lelkesedés, az emberbarátság és az ellenség iránt való keserűség, az élet szeretete és a hadbavonulás kötelessége, vagy az itthonmaradás miatt való nyugtalanság, a nemzet jövője és az egyéni érdek védelmének gondolata, meg sok más ellentétes, szokatlan érzelmecsoport egyideig szinte ijesztően nyugtalanlanná tett bennünket. S ami azóta történt, az mind újra meg újra

mélyen nyúlt lelkünkbe. Mindazokéba, akik átalották volna magok érdekeinek önző ürügyével kivonni magokat a közös bajból, meg akiknek fő-fő gondjok nem a saját értékesnek vélt életök biztosítására irányult. Akinek ilyen pajzsa van, akinek gondolkodása ilyen parányi körben tud mozogni most is, akit sem érzelme, sem belátása nem emel felül a saját személyén való tetszelgésen, vagy a maga anyagi érdekének hajhászásán: az bizonyára nem tapasztalta a lelki változásoknak azokat a formáit, amelyeken mások átmentek. Azok azonban nem is tudnak részesei lenni a békéért már most folyó munkának, nem lesznek becsületes munkásai a háború után elének álló új feladatoknak, az igazán vállvetett, közös erőfeszítésnek. Ehhez az kell, hogy a háború kitörésekor érzett nagy megdöbbenésen is, az ebből való felocsúdáson is átment légyen az ember s a megdöbbenést ne a maga sorsán való nyugtalanság, hanem a nemzet jövője miatt érezze, most pedig, mikor már nyugodtabban szétkékinthet, ne a saját haladásának lehetőségeit méricskélje, hanem a közös munkában való részesedésének módjait.

Bizonyos, hogy soha ilyen nehéz nem volt leküzdenünk a bennünk feltolulól egyéni aggodalmakat, személyes fájdalemokat, magunk terveinek megghiúsultán, bennünket ért csapásokon támadt keserűségeket. De itt van a másik oldal is: sohasem volt könnyebb meglátunk az élet körülményeinek egybefonódását, az emberek sorsának egymásétól való függését, az egyének érdekének a közösségével és a közösség érdekének az egyénekével való azonosságát. Ez a megismerés nyitott szemű ember számára egészen természetes. És a most folyó idők felnyitották a szemét nagyon sok embernek. Ma így látja ezt mindenki, aki megértette vagy akivel megértettük, hogy a személyes áldozatok a közért, a nemzetért vannak, hogy ma hiában való csak arra gondolni: mi lesz a magam személyének a sorsa, hanem az a kérdés: mi lesz a közös sors, amelyben valamenynyien osztozunk.

Az értette meg teljesen a mostani élet tanulságait, akiben megvilágosodott a régebben talán nem egészen hitt igazság, hogy a közös jólét közös munkát kíván, minden egyes polgárnak közös erejét; csak így válhatik jobbá az egyesek sorsa is. Éppen ebben az irányban vehetjük észre magunkban talán a legnagyobb alakulását véleményünknek.

Mikor hirtelen ránk szakadt a háború s megakadt minden rendes munka: egyszerre az a gondolat terjedt el közöttünk, hogy íme, az egyes ember semmi; hiában akar jól, hiában lát maga előtt személyesen kialakított életeszményt, hiában vetett a maga földjén: most mindezt nem kérdezi senki, mennie kell. S nemcsak az látott így, aki elment. Azok is, akiknek itthon tovább kellett volna dolgozniuk. Az egyéni erő becsének ez a lehanyagolása, vagyis az a gondolat, hogy az egyén nem számít, a jövő szempontjából szinte ijesztő jelen-

ség volt, olyan általánosnak tetszett. Lassanként azonban kezd már feléledni a másik, a nemesebb vélekedés. Egyre jobban látjuk: mily fontos most minden egyes ember. Kivétel nélkül mindenkinek jóakaratára és munkája vagy a jóakarat hiányából is fakadó tétlensége kihat az egész nemzet sorsára. Ez a belátás remélhetően mindinkább terjed és ennek megfelelően folyik majd a munka is.

Sokan vannak, akik az ilyen szavakat felesleges ismétlésnek nézik, mert ők magok ily gondolattal élnek és dolgoznak. De ezt a gondolatot mégis szükséges ismételnünk, mert még nagyon sokan vannak, akik távol vannak tőle. Még sűrűn hallunk beszélgetés közben pusztán bíráló hangot; nagyon sokan csak óhajtják és várják a jobb jövőt, anélkül, hogy magok is tennének érte valamit. Nyilvánvalóan abban is találhatjuk ennek a magyarázatát, hogy kicsinynek érezzük munkakörünket, nem látjuk kezdeményezésre hivatottnak magunkat s megtesszük a kötelességünket, de nem igyekszünk többre. S mi volna több? Nemcsak az, hogy időt és erőt nagyobb mennyiségben fordítsunk munkára; hanem főként az, hogy eddigi munkánkhoz változott körülményeit, feladataink átalakulását felismerjük és nem várva utasításokat, magunk erején cselekedjünk.

A háború ott kinn, a harcmezőn nemcsak azt bizonyítja, hogy nagyon sok fordul meg egy-egy olyan emberen, akinek a vezetés a kötelessége. Bizonyítja azt is, hogy mennyire nagyjelentőségű ott a tömegekben is *minden egyes ember*. Itthon is ezt látjuk mindnyájan a magunk körében. És rájövünk arra, mit jelent Széchenynek az a ritkán emlegetett mondása: »Merjetez nagyok lenni! Ti vagytok meghíva e sarjadéknépet megmenteni! Egy szebb jövőnek lehettek urai!« Ugyanez a gondolat van itt, amely Petőfivel azt irattá: »Tiszteljétek a közkatonákat!« A nem vezető, nem rendelkező, de a maga helyét egészen betöltő, feladatát a felelősség tudatával teljesítő, egyszerű ember dicsőítése van a költő szavában; az államférfiú meg a jövőbe nézve akarta *mindenkiben* felkelteni azt a gondolatot, hogy a magunk munkáján, ezen a kicsiny részleten is, nyugszik a jövő; mindnyájan teszünk vagy mulasztunk valamit a szebb jövő szempontjából. Merjünk hát »nagyok lenni, hogy népünk megmentése rajtunk ne múljon. Nagy pedig csak az, aki feladatának tudatával dolgozik; aki nem szorul másra minden lépésében, hanem lát irányt és tud megfontolni; tud engedelmeskedni, ahol erre van szükség, de tud újat kezdeni is; akit tehát eszmény vezet s a maga erején dolgozik. Mikor arra gondolunk, hogy jövőnket csak erőnk biztosíthatja: az jusson eszünkbe mindig, hogy a nemzeti erő az egyesek erejének egy célra irányításában áll. Evégre hát mindenkiben ott kell lennie ennek a személyes erőnek és meg is kell nyüatkoznia.

Az a kérdés: mi következik ebből az iskolára nézve.

II.

A nemzet mai állapota azt követeli, hogy minden magyar ember a közös jövőért való felelősség érzésével állja meg a helyét és a maga erején, minden féle parancs vagy ellenőrzés nélkül is, pusztán belső- indításra tegyen meg mindent, ami azon a ponton szükségesnek mutatkozik. Csupán az a nemzet igazán erős, amelyben ez a felfogás nemzedékről-nemzedékre öröklődik, ahol tehát nem kell éppen ma a jövőre való intést látni ebben a gondolatban. Ezt a követelményt nem a mai idők teremtették; ezek csak élesebben megvilágították.

Az iskolára ebből az a feladat következik, hogy ilyen embereket neveljen, azaz — mert egymagában erre nem képes — ilyenek kifejlődését segítse elő. Ez a feladat szintén nem új, hanem csak világosabban, általánosabban érthetően tárja a nevelők elé a nevelésnek a nemzeti étellel való kölcsönhatását. Ez a nevelési cél ugyanis egészen meggy egyezik azzal, hogy az embereket *önállóságra* emeljük.

S nem most kell keresgelnünk az eszközöket sem, amelyek ebben a célzatunkban segíthetnek, mert az újabb törekvések voltaképpen mind erre irányulnak s az utóbbi évtizedek számos jelszava igyekezett terjeszteni a nevelés feladatának ezt az értelmezését. Az öntevékenység kifejtése, alkotó munkára való nevelés, az iskolán belől való tanulói köztársaságok (önkormányzat) s az állampolgári nevelés gondolata, meg az egész cserkész- vagy őrsemmozgalom lényege mind az önállóságnak, személyes erőnek kifejtését és közös célok szolgálatába állítását tűzi ki célul. Mindezeket eddig — bár nemcsak egyesek — aránylag kevesen igyekeztek megvalósítani; nem csoda, mert idegen mintákat utánozva természetesen a külsőség tűnik inkább szemünkbe, tehát a magva elveszhet, de meg a többé-kevésbé elméleti megállapításokból fakadó javaslatokat a gyakorlat emberei ritkán hajlandók életrevalóknak tekinteni és kipróbálni. Most azonban az »élet« parancsol; kegyetlen csapásai mindnyájunkat érnek s ebben az időben fogékonyabbak vagyunk a jövő biztosítékai iránt, hajlandóbbak vagyunk megérteni, hogy a nemzetnek minden tagját önállóvá, vagyis a maga erején megálló, azt tudatosan használó emberré kell tennünk s hogy ez egyedül a következetes és egyöntetű, nemzedékeken át egyező gondolattal folyó, de az újabb meg újabb jelenségekhez alkalmazkodó neveléssel lehetséges.

A nemzet életében mindenik részre olyan munka vár, melyet annak a résznek kell elvégeznie. Vagyis a társadalom mindenik osztályában szükség van arra, hogy az egyének a magok feladatát egyetemes jelentőségűnek lássák és a köznek való használás tudatával és szándékával végezzék.

Az iskolaszervezetnek, sőt tágabban: a köznevelés egész szervezetének mindenik része azzal a céllal tartozik dolgozni, hogy az ifjúságot a nemzetnek önálló, azaz tudatos tagjává nevelje.

Természetes, hogy ebben a nevelésben vannak különbségek. Egyes iskolafajokban egészen határozott, különleges munkára nevelnek (például a kereskedelmi iskolában, tanítóképzőben): ott ennek a munkának, az ilyen fajta munkának általános jelentőségét és közvetlen feladatait kell megismertetni s ezek önálló végzésében gyakorolni; másutt (például a középiskolában) inkább csak általában lehet mindenféle munka értékét meggondoltatni s az erő fejlődését segíteni, személyes elhatározásokra alkalmat adni.

Az egyes fokokon pedig más-más mértékben történhetik az önállóság nevelése. A kis gyermekeken kezdődik: már a kiseddóvó is sokat tehet arra, hogy a gyermek hozzá mért, apró feladatokat maga erején tudjon és akarjon elvégezni, érezzen örömet, ha valami sikerül s legyen bátor vállalni a munkát (a találós mesék, bűvöcskák, kézügyesítő munkák mind ilyen előkészítő értékűek). Az elemi iskola s a felette levő középfokú iskolák akkor tennének igazi hasznot, ha az ősi kívánság szerint a gyermekek minden oldalú fejlődését segítenék elő és ezzel képessé tennék különböző természetű feladatok megoldására. Tudjuk, hogy anyagi okok miatt aránylag milyen kevés embernek van módjában fejlődésének későbbi szakára hagyni az ú. n. pályaválasztást és mily nagy tömeg nem jár tovább iskolába az elemi iskola néhány osztályánál. Ezért fontos követelmény az önállóságra nevelés szempontjából is, hogy a munkára nevelés, a dolgoztatás, mint következetesen alkalmazott elv a legkisebb gyermekek iskolai foglalkoztatásában is ott legyen. S főként azokban az iskolákban (elemi V—VI. o., az egész polgári iskola, középisk. négy alsó osztálya), amelyekből a tanulók nagy része kereső munkára megy, legyen ott a tanító szeme előtt állandóan az a körülmény, hogy növendékeik annál bizonyosabban tudják majd helyöket megállani, minél többet gyakoroltatta velők a magok lábán való járást, a magok fejével való gondolkodást azokban az apró dolgokban, amik az iskolai életben előkerülnek.

Amelyik iskola nem határozott foglalkozásra készít elő, az éppen ezzel az általános gyakorlással, szoktatással teszi lehetővé a későbbi feladatok önálló felismerését, a tennivalók gyors mérlegelését és a legjobbnak kiválasztását, a részleteknek az egészbe való beillesztését, a következmények előzetes elgondolását, vagyis az elevevényt, biztonságot, előrelátást.

Ezt segíti minden, ami teret ad a gyermeknek és ifjúnak a kezdeményezésre, a találékonyság nyilatkozására, vállalkozásra, az erő kipróbálására; ami arra kényszerít, hogy feladataikat magok erején oldják meg, a látottakról, olvasottakról pontos megfigyelés és megértés alapján számot adjanak, apró vétségeknek vagy mu-

lasztásoknak láncolatos, távoli következményeit felismerjük. Éppen most bő alkalom van arra, hogy egy-egy közkatona vagy tiszt cselekedetének csapata sorsára vagy az egész harc további folyamára való hatását fejtegetssük; egy-egy polgár magaviseletének a község többi lakosaira tett hatását felmutassuk. Szóval közvetlen példák-
kal meg lehet értetni egyes embereknek a közre való befolyását, a hatások szálainak összefonódását. És erre van alkalom mindig bő-
ségesen. Ezek az apróságok aztán valamennyien hagynak nyomot a lélekben: a gondolkodást irányítják, mert kifejlesztik a történelmi érzéket; az erkölcsiséget nevelik, mert felébresztik a személyes fe-
lelősség érzését.

Tudjuk ezt jól, de nem mindenki törődött vele. Pedig csak ez lesz a nemzeti jövő biztosítója, ha a legkisebb falusi iskola kevés növendékét, meg a legnépesebb, fényes gimnáziumok növendéksere-
gét is ugyanazzal a tudatossággal neveljük. S nem is csupán az ál-
talanosan művelő iskoláknak, hanem a szakiskoláknak, inasiskolák-
nak, a népművelés szabadabb intézményeinek is így kell működniük.

Az önállóságra minden embernek szüksége van s a nemzetnek csak az önálló emberek tehetnek igazán szolgálatot. Az önálló, aki ismeri életének körülményeit, felismeri a maga közvetlen feladatait s képes ezeknek betöltésére. Itt tehát együtt van a tudás és a cse-
lekvésre való képesség. Nem kell részleteznem, tudjuk, hogy ez a két tulajdonság társadalmunk egyes osztályaiban igen különbözően van meg. De tudjuk azt is, hogy magában véve egyik sem tesz sen-
kit önállóvá, vagyis maga erején cselekvő emberré. Mindenik isko-
lában aszerint alakul tehát a munka a mai napon: ebből a szem-
pontból milyennek látjuk az iskola közönségét. Az egész közneve-
lésnek az a feladata, hogy gyarapítsa mindkettőt: a *tudást* is, a cse-
lekvésre való *képességet* is. És amint erre törekszik: folytonosan
növelje a cselekvésre, a tudás felhasználására, a közös célért való
dolgozásra a *készséget*, *azt* az erkölcsi erőt, ami nélkül holt tőke
az ismereti anyag, üres és értéktelen a képesség. A testi, értelmi
és erkölcsi nevelés feladatai ebben mind együtt vannak.

S ha arra iparkodunk, hogy a magok erején cselekvő embereket
neveljünk: valóban nem a mostani küzdelem közvetlen sikeréért
dolgozunk, mert az remélhetően hamarabb bekövetkezik, semmint
mai tanítványaink az önálló munkához foghatnak. A távolabbi jö-
vőbe nézünk.

Tudnunk kell, hogy mindez nem egyedül az iskolán fordul meg,
de nem szabad várunk addig, amíg a köznevelés mindegyik ténye-
zője egyöntetűen tud majd dolgozni. Az iskolának meg kell tennie,
amit tehet, a maga erején. Sőt ezen a körön belől is, mindenik is-
kolafaj tanítóóságára, minden egyes iskola itthonlevő tanítóira,
minden egyes emberre, önmagunkra kell vonatkoztatnunk a mos-
tani tanulságokat: ilyen emberek nevelését mindnyájunknak vé-

geznünk kell a magunk elhatározása alapján, a magunk körében, a magunk erején. A hatás nem vész el!

Néptanítók Lapja, 1915, 4. és 5. szám.

A KÖZFEGYELEM.

Mindenki számára tanulságos olvasmány most az országgyűlési tárgyalásokról való tudósítás. Nem a csonka, hírlapi közlések, hanem a beszédek teljes szövege nyújtja a tanulságokat. Sorra kerül és nyilvános értékelésben részesül nemzetünk sok olyan tulajdonsága, amelyről ugyan tudtunk eddig is, örvendeztünk vagy szenvedtünk is miatta, de nem szoktuk a jelenségeit elég komolynak tartani arra, hogy szót is ejtsünk felőlök. Amit mostanában harcoló katonáink lelki-testi erejéről, az otthonlevők egy részének lelkes, önfeláldozó munkájáról el-elmondottunk és ma is tapasztalunk,, lassanként mintha helyet adna tudatunkban a szintén tapasztalt, de kevésbé emlegetett hiányoknak s mintha nyugalmunkat kezdené felváltani némi izgalom amiatt, hogy bizonyos fogyatkozás saink meghiúsítják még a jól elgondolt rendelkezések sikerét is, meg amiatt, hogy annyi önzetlen ember között igen sok önzőt, rosszindulatút is látunk. Így volt ez mindig: az emberek nem látják egyformán az egyéni érdek és a közérdek viszonyát, nem értik egyenlő mértékben a közösségért való kölcsönös áldozatok jelentőségét, hiszen nem is érzik valamennyien s korántsem azonos erővel a közösségbe tartozást sem. Ezek a különbségek soha nem oszlanak el teljesen. A mai idők azonban szigorúan figyelmeztetnek arra, hogy törekednünk kell a különbségek csökkentésére; törekednünk minden olyan módon, amelyen csak hatnunk lehet az emberekre. Ezért örvedetes, hogy a képviselőházban, legutóbb az élelmezés kérdéseivel kapcsolatban, e hiányainkról szó esett s azért támad bennünk jó reménység, mert nemcsak egyik vagy másik oldalról hallottunk efféle hangot, hanem megállapíthatjuk, hogy a dolgok gyökereire nézők egyaránt megtalálták és fel is fedték a bajoknak az egyéneken, közös tulajdonságainkban levő, aprónak tetsző okait.

Nekünk, nevelőknek, nem mondtak újat. Mi az iskolában, a magunk kis társadalmában, irtogatjuk az együttműködés számos akadályát, de nem mindig sikerrel, mert a nagy társadalom példája ellenkezően hat; erősítgetjük a közösség szellemét, de fogyatékos eredménnyel, mert odakinn, az iskola falain kívül, folytonosan egyebet tapasztalunk. Igenis, éppen a szülőkkkel való érintkezésből tudjuk, hogy nagyon csekély a felnőttekben az a *fegyelmezettség*, ami nélkül törvények és rendelkezések nemcsak írott malasztok lehetnek, hanem néha a célzattal ellentétes hatásúakká

válhatnak. Egyik szónok az országgyűlésen kimondta, amit a magunk szűk körében folytonosan észlelünk: »Bizonyos, hogy közönségünk nagy részben, mikor a harctéren megvolt a hősiesség, az itthonmaradtak apró erényeinek szürke gyakorlásához hiányzott az *a következőes lelkiismeretesség*, amelyre fajunkat nevelni kell.« E szavakat általános helyeslés kísérte a képviselők padjain s mi is csatlakozunk ehhez. De hozzátesszük, hogy ebben a nevelésben szigorú következetességre van szükség, sokáig kell tartania és minden téren egyöntetűen kell folytania.

Ha ugyanis — mint annyiszor már — újra megállapítjuk, hogy közönségünkben nincs elég fegyelem, ne elégedjünk meg azzal, hogy a villamos és egyéb szerencsétlenségeket ennek a rovására írjuk, a törvények sikertelenségét a végrehajtás nehézségeivel vagy lehetetlenségével mentegessük, a fegyelmezetlenséget az iskolai nevelés fogyatékoságával indokoljuk. Mindebben persze van igazság, de magával az igazság kimondásával a helyzet meg nem javul. Gondoljunk hát arra is: mi a javítás módja.

Bizonyos, hogy a legerősebb egyelő: a törvény, Régen tudjuk ezt. De természetesen csak akkor jó a törvény nevelő hatása, ha pontosan és következetesen végrehajtják, ha a központtól legtávolabb eső ponton is jól értik és igazságosan alkalmazzák, ha mindenki ismeri is a törvényt és tiszteletben is tartja. Erre ismét nevelni kell mindenkit. Csak így valósulhat meg a fegyelem, aminek egyszerűbb ez a neve: *rend*. Ott van rend, ahol mindenki féken tartja magát, vagy ahol vaserővel megkötik az embert. Nyilvánvaló, hogy ez a megkötés nem igazi rend, a gyámkodás nem igazi rendtartás, hiszen nem idomított vadállatok, hanem önállóan gondolkodó, együtt dolgozó emberek közösségében akarunk élni. Tehát olyan rendet óhajtunk, ahol mindenki önmagát fegyelmezi s maga jószántából teljesíti, amit a törvény előír, legyen az akár ételmisszernek és adótárgynak a bevallása, akár egyéb polgári kötelesség. Erre a rendre rá kell nevelni a népet, beleértve mindnyájunkat. E nevelés módjairól gondolkoznak mindazok, akik az állampolgári nevelés gondolatát évek óta alkalmazni iparkodnak a saját munkájuk közben és érvényesíteni szeretnék az egész köznevelésben.

Kétségtelen, hogy a közfegyelem hiányainak mai felismerése az iskolára is hárít feladatokat. Nem újakat, csak világosabban felmutatja a régieket és azt a reményt ébreszti bennünk, hogy kívülről az eddigénél több támogatásban részesül munkánknak ez a része is, t. i. az *iskolai fegyelmezés*. Ezt a szót azonban gyakran rosszul értik, éppen az iskolában. A fegyelmezés sokszor mintha csak ráncbaszedést, büntetést, megtorlást jelentene. Holott mindig csak úgy kellene érteni: *rendtartás*. És pedig a rendnek a legapróbb dolgokban is pontos megtartása és megtartatása, kettős céllal: a jelenre és a jövőre való tekintettel. Az iskolában ugyanis rendnek

kell lennie azért, hogy 1. a munkánkat ott állandóan nyugodtan végezhessük és hogy 2. növendékeink a rendet megszokják, a sikeres munka feltételének lássák s e megszokást családi, állami életükben mindig kövessék. Ma olyan sokszor ütközik össze lelkünkben a kötelesség érzése és a szabadság vágya; összeütközik, mert a kötelességet csak külső erő hatalmával szemben érezzük s a szabadságot tökéletes szabátlanságnak gondoljuk. Az iskolai rend megtartása és megtartatása arra vezet, hogy a kötelesség teljesítését benső szükségnek érezzük és a szabadságot a lelki függetlenségben lássuk, abban az állapotban, amelyben nincs semmi nyugtalanságunk a törvény megkerülése, mások károsítása, becstületünk kockáztatása miatt. A lelkiismeret uralma az igazi rendtartó, ezért a lelkiismeretesség nevelése: a közönség fegyelmezése, azaz rendhez szoktatása.

Erre a célra azonban erejét megfeszítve is kevés sikerrel törekszik az iskola mindaddig, míg ugyanerre nem ad példát az ifjúságnak a felnőttek társasága, az egyszerű népnek a műveltek sokasága, a szegénynek a jómódúak rendje. S ez nem lesz így mindaddig, amíg ebben is valami felsőbb rendeletet várunk és nem azt valljuk, hogy a *közfegyelem* alapfeltétele: az *önfegyelmezés*.

Néptanítók Lapja, 1916, 7. szám.

A CSALÁDI ÉLET.

A nevelők mindig tudták, hogy a család az ősforrása az ember tulajdonságainak, az ember értékének; a családi élet tisztasága az alapja a közélet tisztaságának, bomlottsága az oka sokféle züllésnek. Valahányszor az iskolában tanítványainkon valami feltűnik, első gondolatunk mindig a család: »látszik, hogy milyen az otthona« vagy »látszik, hogy nincs igazi otthona«. A nevelés tényezői között mindig az első helyen beszélünk a családról, de nem csupán azért, mert időrendben a legelső hatásokat innen kapja a gyermek, hanem azért is, mert ezek a hatások a legmélyebbek. Ezért a családról beszélünk mindig időszerű, amikor a nevelés feltételei: akadályai és kívánatos segítségei jutnak eszünkbe s amikor arról van szó: miképen lehet biztosítani a jövő feladatainak elvégzését. Ma pedig erről van szó.

Még nincs vége az emberek szörnyű pusztulásának, de már elfogott bennünket a vágy, hogy az új feladatokon munkálkodjunk; már egyre tisztábban látjuk, hogy sietnünk kell minden dolgunk kellő elrendezésével, mert mi, mostani felnőttek, csak neki foghatunk a tennivalóknak, de ezek tömege és természete miatt ezeket el nem végezhetjük, hanem át kell adnunk majd utódainknak, a következő nemzedékeknek. S amint erre gondolunk, a hazáért hozott

áldozat nagysága miatt összeszorult szívvel kell észrevennünk, hogy a bennünket közvetlenül követő nemzedék soraiban alig-alig van valaki s ha utódainkat keressük, lejjebb kell néznünk: nem az ifjakra, hanem a még jóformán gyermekekre. A gyermekekre, akiknek még nem nehéz az élet gondja, értelmök határain kívül esik a nemzetért való felelősség tudata, szemöknek tekintete nem találja meg könnyen a célhoz vivő utat s nincs mértékök a szépnak, jónak és igaznak, a kívánatosnak, lehetségesnek és szükségesnek megítélésére. A jövőn tűnődve, a jobb jövőt remélve minden bizodalunk mégis csak ezekben a gyermekekben van; ezek lelkét kell életök feladataira megedzenünk, ezeket kell e feladatok számára az életben megtartanunk, hogy erősek legyenek és sokan legyenek. Ezért tűnik szemünkbe újra a család; ezért beszélnek most a családi életről sokan olyanok is, akik magok ettől távol élnek, de a jövőért való aggodalom kényszerítő erővel juttatja gondolataikat eme legszűkebb kör jelentőségének felismerésére. Csak a család okos gondoskodása őrizheti meg a gyermekek életét; csak a család segítségével nevelhet az iskola okos és dolgos polgárokat; csak a családi környezet szelleme tarthatja meg a felserdült ifjakat az élet egyenes útján.

Bár ne volna múltó látszat, amit az utóbbi időben észlelünk, hanem maradna valóság, hogy a hírlapok is szándékosan ebbe az irányba terelik olvasóink gondolatait. Legalább ezt tették, mikor a gyermekét kínozó apáról szólottak s ezt tette némelyik akkor is, amikor napokon át közölte egy szörnyű családi élet szomorú végének törvényszéki tárgyalását, de igyekezett megóvni az olvasót attól, hogy csupán a »szenzáció«-t lássa. Az újság mérhetetlen hatalma a nemzet belső megújulására tenne sokat, meg nem hálálhatóan sokat, ha ahoz szoktatná az embereket, hogy a családi életet nemesebb, általánosabb szempontokból tekintsék; minden férj és minden feleség érezze egymás sorsáért s mindenik házaspár a gyermekek sorsáért a mindennél súlyosabb felelősséget; lásák meg, hogy a családi élet bensősége a legerősebb vért az élet egyéb körülményeinek hatása ellenében, az erőnek legmélyebb forrása, a megnyugvásnak egyetlen biztosítója arra az időre, amikor az elmúlás gondolata ejt bennünket hatalmába és azt nézzük: mi marad utánunk. Vajha megértené ezt mindenki s észrevenné, hogy még aki gúnyosan beszél is néha az otthonülő, együttélő családokról, magában mégis csak elismeri az is, hogy a családi élet érték s kivált most, annyi család felbomlásának, megcsonkulásának idején, megdöbbenve látja az értékek pusztulását.

Természetes, hogy a családi élet minőségére, külső formájára és belső értékére nagy mértékben hatnak a társadalom általános életviszonyai. Ezt nem felejthetjük el s ha itt nem beszélünk is erről részletesen, azt a gondolatot ki kell fejeznünk, hogy a remélt

és elkerülhetetlen új alakulásoktól a családi élet biztosítását is várjuk. Hiszen mindenki tudja, hogy életünk jelenségei, a társadalom alakulásai között örökös a kölcsönös hatás és még jobban tudjuk, hogy a változást, a jobb jövőt még soha elő nem idézték jámbor óhajtások. Azonban azt is tudjuk, hogy semmiféle törvény, vagy nagyszabású szervezet sem idézi azt elő magában; minél több embernek az akarata irányul arra a jobbra, annál biztosabban és teljesebben valósulhat az. Ez az akarat nyilvánvalóan elsősorban magunkra vonatkozhatik. Arról kell meggyőznünk környezetünket, tanítványaink szüleit, az itthonlevő apát, vagy a magára maradt anyát, hogy magának és a hazának a javát legjobban a családi kötelességek teljesítésével szolgálja. Erre segíti ma őket az okos közigazgatás is, ha feladatát átérti és ebben az irányban hatva, a pap, tanító, jegyző és orvos nemzetmentő munkát végezhet éppen most, amikor a legigazibb családi élet folytatóinak van a legtöbb személyes keserűségök.

Néptanítók Lapja, 1916, 12. szám.

A GYŰLÖLKÖDÉS ELLEN.

1.

Néhány hónappal ezelőtt a mi lapjaink is említették német és osztrák íróknak és tudósoknak »szülőkhöz, tanítókhöz, nevelőkhöz«
intézett felhívását. Ennek a fő gondolata az volt, hogy ne engedjük a gyermekek lelkében meggyökeresedni az ellenségeink iránt való gyűlölet, bosszú, káröröm érzelmeit; rámutattak arra, hogy a gyermekek és ifjak ily természetű nyilatkozatai méltán ébresztenek az előrelátókban aggodalmat a nemzetek jövőendő élete miatt, mert ebből majd állandó ellenségeskedés, újabb meg újabb összeütközés fakadhat; ezért mindenféle nevelő törekedjék a gyűlölködés terjedését lehetőleg meggátolni.

Erre a felhívásra többfelől kaptak választ. Egyik közigazgatási hatóság azt felelte, hogy a népiskolának nem feladata állást foglalnia a népek jövőendő viszonyára vonatkozóan; *Tews* meg azt írta (*Die Deutsche Schule* 1916 márc), hogy gyűlöletet a német iskola soha sem tanított, de másrészt a mostani ellenfeleket nem tekintheti valami magas kultúra képviselőinek és nem hunyhat szemet az előtt, hogy azok a németiség megalázására és a német birodalom megrontására törekednek. Ez az ellenvetés megszólaltatta a felhívás egyik aláíróját, *Njitorjppj*-ot (u. o. május). Nem vádolták az iskolát — úgymond —, mert a német iskola valóban nem neveli a gyermekeket gyűlölködésre; hanem figyelmeztették általában a nevelőket azokra a jelenségekre, amelyeknek bizonyosága szerint ez a szenvedély az ifjúságban tagadhatatlanul terjedezik s kérték,

hogy mindenki dolgozzék ellene. Hivatkozik Natorp arra, hogy versben és prózában, újságcikkben és szaklapokban is beszéltek »örök gyűlölet«-ről, »szent gyűlölet«-ről, jelszóként jelent meg a »szemet-szemért, fogát-fogért« s ha ez egyszer így van és ha — amint bizonyítja — tanítók közt is akad ilyen lelkületű ember, az veszedelmet jelent az egész népre nézve. Ezzel szemben *Tews* ismétli, hogy ezt a veszedelmet nem látja.

Ki dönthetné el, melyik lát helyesen? Efféle kérdésekben azonban nem is lehet szó feltétlen igazságról. Mindenki csak részleteket lát a nagy tömegeből és ezeket a részleteket is bizonyos oldalról; még az is, aki teljesen elfogulatlanul akar mindent látni, mint a most említett két, nevezetes német pedagógus. Ezért ha az egyik nem lát is olyasmit, ami ellen a másik felszólal, nem következik, hogy emez tévedett. S ha arról van szó, hogy valamely káros jelenség terjedését akarjuk meggátolni, soha sem lehet elég hamar venni észre a bajt és nem szabad vigasztalódnni azzal, hogy nem általános. Itt pedig valóban bajról van szó; baj lenne, ha „a mai ifjúságban a nemzeti veszedelem meglátása a vak gyűlölséget fejlesztené ki az ellenfél iránt s ezért helyénvaló felhívni az iskola figyelmét arra, hogy reá ezen a téren is feladat vár.

Ha magunkra gondolunk, kétségtelen, hogy a hangulat az országban nem egységes, de nem állapítottuk még meg, hogy a nemzet egyes köreiből s az ország egyes vidékein milyen. Annyi bizonyos, hogy maga az iskola általában nálunk sem terjeszt semmi gyűlöletet ellenségeink iránt, de azt nem tudhatjuk, nincs-e közöttünk, aki ilyesminek tápot ad. Látjuk, hogy nemcsak a gyermekek, hanem számos felnőtt is rászorul ingadozó érzelmeinek és bizonytalan gondolatainak a tisztázásában segítségre. És tudjuk, hogy az ilyenekben ez adja meg a színezetet a kialakult felfogásnak: miféle hatás alá jutottak. Nem lehet kimondani semmit kétségtelen valóságként, hogy a közfelfogás ilyen vagy olyan. S általában milyen kevés jel alapján beszélünk! Ki tudja: mi él tömérdek hadiözvegy és árva szívében férjének, apjának pusztulása miatt, mi lapang feldúlt vidékek lakóinak lelkében, a rokkantakban és a más-ként szenvedőkben?! S ki tudja: miként hat egyre-egyre a személyesen nem szenvedők közül is a többiek látása, elejtett szava?! Gondoljunk csak arra, játszadozó gyermekekben hogyan maradt meg legélénkebb emlékül a »kutya Szerbia« dallama s jusson eszünkbe, hogy az éretlenek és a műveletlenek mennyire gondolkodás nélkül vesznek át mindenféle nézeteket. Az ilyenekben aztán természetes igazság gyanánt élnek és hatnak ezek tovább s mikor aztán az eredmény megjelenik, akkor csodálkozni ugyan lehet rajta, de segíteni már nem.

Ezért nem lehet mást tennünk, mint azokkal tartanunk, akik azt vallják, hogy ebben a borzasztó korszakban sem szabad lemond-

danunk az egyetemes emberi összetartozás nagy gondolatáról, a béke reménységéről, gyermekeink egének kiderüléséről. Nem szabad letennünk róla, sőt akarnunk kell azt, tehát cselekednünk is kell érte. Mit? Valóban, főképpen azt, amit minden igazi nevelő eddig is tett: az emberséges érzést kell erősíteni a gyermekekben, azt az érzést, amely nem engedi uralomra bennünk sem a gyűlöletet, sem a kárörömet, sem a bosszúvágyat, hanem arra a gondolatra vezet, hogy ez a háború borzalmas szerencsétlenség, de az ellenség népének is az.

Érezzük mindnyájan, hogy ez a kérdés milyen nehéz. Nem válik-e az ilyen szellemű nevelésből még nagyobb veszedelem, a minden áron való békének a vágya? Hiszen ha minden népben ez fejlődne ki, akkor rendben lennénk; de ha mi ott állunk majd a világban ezután is szelid érzelmekkel s körülöttünk tovább tajtékzik ellenségeink dühe, mi lesz akkor?!

Erre a felelet mégis közel van. Ha nem gyűlölünk valakit, az még nem jelent szeretetet; ha nem támadunk meg mást, az sem jelenti azt, hogy kiszolgáltatjuk neki magunkat; ha szeretjük is a békét, nem lehetünk senkinek játékszere; nem nevelünk kegyetlenségre, de igenis edzzük az új nemzedéket, hogy tudjon helyt állani. Éppen ezért nehéz ez a kérdés, mert nem lehet senkinek fenntartás nélkül jobbra vagy balra döntenie; nem az a kérdés: gyűlölség-e vagy békeség? Aki a békét, a nyugalmat magának és nemzetének mindennél jobban kívánja, az sem tagadhatja, hogy ez sohasem egyedül rajta vagy a maga nemzetén fordul meg. Az anyagi szelidség és az ördögi gyűlölség: egyik sem emberi.

Idő kell ahhoz, hogy kialakuljon valami közvélemény s eligazodjék az a zavar, amely most éppen ebben az erkölcsi tekintetben bennünk uralkodik. Az iskolának ily körülmények között a tisztulás elősegítése a feladata; önként érthetően abban az irányban kell haladnia, amerre a nevelés eszményi céljait látja: a minden salaktól tiszta személyiségeket, a magok sajátságaiban kifejtett nemzeteiket, a felebaráti szeretetnek, az emberi összetartozás érzésének diadalát. Minél távolibbnak látjuk ezeket a célokat éppen ma, annál bizonyosabb, hogy ezt a távolságot nem szabad növelnünk, hanem csökkenése érdekében minden gyűlölködő, kicsinylő hangulatnak útját kell államink. Egyik szempontja ez a mai időktől követelt nevelő munkának — a nemzet jövője érdekében.

Néptanítók Lapja, 1916, 22. szám.

2.

Sokszor halljuk társaságban és mondjuk is, hogy »beszéljünk egyébről«, ne mindig csak a háborúról. Valóban, jó, ha pihen néha a lelkünk s a magunk tehetetlenségének keserves érzése egy-egy pillanattig nem gyötör. De az már nem volna jó, ha mind úgy gon-

dolgoznánk, mint egy megöregedve hazatérő fiatal katona, aki azt mondta: legfőbb igyekezete lesz elfelednie a háborút. Nem szabad. Akkor elfelejtjük a kínjait is, megöröködnék a lelkünkben az újabb meg újabb táplálékot nyerő, de kellően nem ellenőrzött érzelmek és akkor nem lesz majd mindenki lelkében az a törekvés a legerősebb, hogy a jövőre ez az elképzelhetetlen szörnyőség ne ismétlődjék. Egyébként: nem is lehet a háborút elfelejteni, hiszen az események folytonosan újabb izgalmat hoznak s ha a véleményünk talán nem változik is, érzéseink állandóan hullámszerűen. Ebben a hullámszerűségben most tagadhatatlanul azok az érzéseink a legerősebbek, amelyeket az erdélyi betörés okozott. Ezek az érzések a jövőnk miatt fontosak. Ám csakugyan beszéljünk hát néha egyébről, de ne hagyjunk szó nélkül semmit, aminek a fontossága egyszerre megvilágosodik előttünk. Ezért szólok itt ismét arról, amit egyszer már érintettem, hogy az iskolának a gyűlölködés ellen kell dolgoznia.

Ma ez sokkal időszerűbb kérdés, mint volt eddigelé bármikor, de sokkal nehezebb is. Időszerűbb, mert napról-napra észleljük, milyen mélyen hatott még a közvetlenül nem érintett magyarok lelkében is az erdélyi betörés és milyen általánosan ugyanazt az érzést keltette fel. S ez az érzés bármily sokféle elemből áll is, bizonyos, hogy a gyűlölet benne az uralkodó elem. A gyűlölet mindig abból fakad, hogy a másikat okkal vagy ok nélkül ellenségemnek tartom, azt hiszem, hogy ellenem tör, s így aztán én is ellenségének érzem magamat és kárt akarok neki okozni. A gyűlölet tehát mindig valami kölcsönösséget jelent; legalább is olyan látásmód van a dolognak a gyűlölő ember szemében, hogy a másik neki ellensége. És éppen azért nehéz most bármit is tenni ennek az érzésnek ellenére, mert itt nem látszattal van dolgunk: át kell látnia minden magyarnak, hogy legújabb ellenségünket mély és nem is újkeletű magyar-gyűlölet vezeti. Nem is titkolták sehol, ahol a magyar lakosság ott maradt töredékei hatalmokban jutottak. Ugyanazt tapasztaljuk most, amit a háború kezdetén: a másik kis országban, Szerbiában is a gyűlölködők hatalmasodtak el és népünkben azok iránt is ugyanaz az érzés fejlett ki a háború folyamán, amit most a keleti szomszéd iránt a legtöbb ember nem tud egészen elfojtani.

Ezekből a jelenségekből feltétlenül okulnunk kell és a munkánk irányításában ezeket is fel kell használnunk. Az ügyet nem zárja le semmiféle győzelem, még a véglegesen javunkra szóló béke sem: ellenségeink lelkében ott marad és megnövekszik ellenünkben az eddigi indulat, mi meg nem lehetünk oly könnyelműek, hogy elfelejtsünk mindent, aminek most végre tudatosá kellett bennünk válnia. Amit ez a helyzet parancsol, az jórészt már politika dolga s arról itt nem lehet szó. De van nagyon fontos nevelésügyi vonatkozása is, amiről annál inkább beszélni kell. S ez abban áll, hogy

ha ez így van, ha t. i. tudjuk, hogy a körülmények a mi népünk lelkében is gyűlöletet fejlesztettek ki az ellenség iránt: törekedjünk arra, hogy ennek az indulatnak káros következményeit megelőzzük.

Káros lenne, ha — ami pedig majdnem bizonyos — áterjedne a gyűlölet szelleme az ifjúságra is. A mai felnőttek élete vagy legalább is a lelki élete már tönkrement, a jövő sincs egészen a hatalmunkban: igyekezzünk menteni, ami menthető. A gyermekek életét is, de a lelkületét is. Az is »államvagyon«. És ne mondja senki, hogy levegőben járó ábrándozás most az emberi érzések ápolásáról, az egyetemes emberi összetartozás, a felebaráti szeretet érzelmének fejlesztéséről beszélni! Igaz, hogy ez a munka újra megnehezedett, ez a cél megint távolibb, mint volt; de ki ne látná, hogy egyéneknek és nemzeteknek milyen nagy érdeke?! Szemmel láthatóan érdeke. Gondoljunk csak Szerbia mostani helyzetére; ott a gyűlölet uralkodott! S gondoljunk arra, mit nem adna már ezer meg ezer romániai család, ha a józan számítás köpenyében ott is nem a gyűlölet jutott volna hatalomra. Ezeknek mindegy lesz már: győznek-e vagy elbuknak; ezek a saját életök boldogságát már elvesztették.

Ezekre gondoljunk s minden erővel igyekezzünk, hogy közöttünk a gyűlölet ne terjedjen, ami van, eloszolják, csak egyetlen egy vonás maradjon meg belőle: az önvédelemre, a nemzet védelmére, való elhatározás. Ebben az irányban kell a nevelés hatalmát érvényesítenünk s a gyűlöletben levő erőt megnemesítve a nemzet javára felhasználnunk. Enélkül csak ártana, mert a gyűlölködés erőszakosságra vezet; a gyűlölet vak s a veszedelmet nem tudja elkerülni. Nekünk pedig ezután már nagyon nyugodt mérlegeléssel, minden erőnkkel dolgoznunk kell a tán lassú, de fokozatos gyarapodásunkon, magunkat védve, erőnket kifejtve, másokat megbecsülve.

A mai iskolának ezt a dolgozást kell előkészítenie. S ebben a feladatában egyik részlet: a gyermekek megóvása attól, hogy bennök bármely nép iránt is gyűlölet verjen gyökeret. Hogyan és mit tehetünk ezzel a céllal? A legelső az, hogy tőlünk ne lásson, ne halljon semmit, ami a gyűlölet csíráit erősíthetné; ne azt mondjuk, hogy ez az ellenséges *nép* milyen gonosz, kegyetlen, hanem mindig arról beszéljünk, hogy az *egyének* milyennek mutatkoztak.) Szükséges ez a magunk szempontjából is, hiszen nem vállaljuk, hogy mi is, a nép, olyanok volnánk, amilyenek egyik vagy másik magyart az idegenek megismerhetik. Azt hiszem, ez a fő: nem engedni, hogy az egész néphez fűzzék gyermekeink mindannak a rettenetességnek az emlékét, amiről most borzadva hallanak.

Minderről azonban csak így általánosságban beszélve rémlátásnak is tetszhetnék, amit mondok és felesleges intésnek. Nem az. Bizonyára egészen ártatlanul, de egészen meggondolatlanul olyan magvakat is hintegetnek imitt-amott, amiből a gyermek lelkében

akkor is idegenkedés, sőt öntudatlan forrású, tehát mélyről fakadó gyűlölködés lehet, amikor ennek — reméljük — már nem lesz oka.

Egyik, nagy jóakarattal szerkesztett lapban olvastam nem régebien óvodásoknak szánt verset: a gyermek oda áll a kapitány elé s kéri, hadd üljön ő a lóra; a kapitány kérdésére azt feleli: »Átmegyek a határon és az ellent egytől-egyig levágom!« A verset könnyű megtanulni, a gyermeknek tetszik az utolsó sorban levő hősködés és kevés gyermekismeret kell hozzá, hogy elgondoljuk: mint válik ebből a teljesen gondolatlan verstanulásból egyikben-másikban bizonyos lelki meghatározottság, egy egész népről való vélekedésnek szilárd alapja. Hiszen sok gyermek, ha megtanulja is, elfelejti azt a verset — az bizonyos. Itt azonban mint példáról szólok s elég ennyi arra, hogy megértsük: milyen hatása lehet egész népünk gondolkodására és érzélemlélekvilágára az ilyen apróságoknak is.

Nem lehet eléggé óvatosnak lennünk olyasmiben, ami a gyermekeket illeti. Kivált apró gyermekeinket őrizzük meg mindenféle előzetes elfogultságtól. Nekünk előre kell látnunk s elgondolnunk, hogy a jövőben együtt kell élnünk valamilyen alakban mindazokkal, akikkel most pusztítjuk egymást és így ennek az együttélésnek legfőbb akadályát: a belső idegenkedést lehetőén el kell háritanunk. Mindnyájan dolgozzunk azzal a gondolattal, hogy mégis csak a megértésnek kell győznie. Ezt a megértést nem szabad a gyűlölet ápolásával, vagy öntudatlan beoltásával lehetetlenné tennünk!

Néptanítók Lapja, 1916, 44. szám.

AZ ISKOLAI SZÜNIDŐ A HÁBORÚBAN.

Nehezen vártuk, hogy ennek a tanévnek vége legyen. Magunk és tanítványaink lelkének másféle elfoglaltsága miatt a rendesenél sokszorta súlyosabb körülmények között, bizonytalanabban, a sikerben kevésbé bízva dolgoztunk. Akik ezt az évet igazán átérték és nem csak nézői annak, ami végbe megy, azok nyugodtan megvallhatják, hogy az iskola aprószeres munkája a szokottnál is több önlegyőzésbe került, a tanító-lélekvilágban amúgyis gyakori ellentétes érzelmek most sokkal erősebben ütköznek össze, általában nehezen és újra meg újra kizökkenve haladtunk minden dolgunkban. Mindezért — amikről nem szólok részletesen — egészen érthető, hogy a tanév korai bevégezéséről szóló miniszteri rendelkezést olyan általános megnyugvás, sőt öröm fogadta a tanítószázadról. Természetes ugyanis, hogy az ideai munka után a lelkiismeretes ember fáradtabb, mint egyébkor.

Azonban alig hiszem, hogy az ilyeneknek a szünidő pihenést és megnyugvást hozhasson. Nem hoz pihenést, mert a nagy fáradt-

ságnak nem az iskolai munka most a főoka, hanem a csaknem teljes éve tartó állandó izgalom a háború miatt; a sok személyes gyötrem, amitől csak falelkű emberek maradhattak mentesek; a sok aggodalom a nemzet jövőjén, amin lehetetlen az ifjúság nevelőinek nem gondolkodniok; a mélyen leverő látványa rengeteg sok emberélet pusztulásának, ami az élet értelmét tette még a nem okoskodókban is kétségessé; meg a kétségbeejtő gyűlölet, amivel nemzetek egymás ellen törnek és amit a műveltség terjesztőinek, fejlesztőinek olyan végtelenül nehéz a munkájokba vetett hit elvesztése nélkül napról-napra tapasztalniuk. Azért volt ez az év olyan nehéz, mert nekünk mindezeket az érzelmeket le kellett küzdenünk, hogy tanítványaink lelki egyensúlyát meg ne ingassuk; ezeket a gondolatokat el kellett hártanunk, hogy a magunk sötéten látásával a fejlődő ifjúság látását meg ne sötétítsük. Küzdenünk kellett tehát önmagunkkal: az egyéniségünket le kellett győznie a tanítói személyiségnek. S amint most a szünidő kezdetén ismét csak a magunkéi leszünk, ez a jótékony kényszer megszűnik és nyilván még erősebben hat majd ránk minden, ami leverő. Nem lesz előttünk folytonosan a sok fiatal arc, a jobb jövőnek, a mégis csak remélt jövőnek osztályosai, akiknek látása valamennyire mégis csak megnyugtatót és akikért való munkálkodás kötelessége jótékonyan erősített bennünket. Még inkább ki leszünk így téve a mostani élet fárasztó, lelket gyöttrő hatásának.

S ezért mondom, hogy nem hoz ez a szünidő megnyugvást sem, mert akiben eleven a hivatás érzése, az nyilván látja, hogy az iskolai munka ugyan végződhetik, de a nevelőt a szünidő most új feladatok elé állítja. Ez a szünidő nem azt jelenti, hogy a tanulók gondtalanul élnek és pár hónapig nem tanulnak, mert bizony rájuk is rajok ült a gond és napról-napra tanulnak is majd a lapok híreiből, a község életfolyásából, a családok sorsának változásaiból; szakadatlanul vesznek fel mélyre jutó hatásokat, mind anélkül, hogy az iskola kiegyenlítő, tisztázó, megnyugtató hatása is közöttök lenne. Amint erre gondolunk, úgy érezzük, hogy ez a mostani szünidő eddig nem ismert, ma is csak homályosan sejtett veszedelmeket rejt magában tanítványainkra nézve. Ez a bizonytalan érzés a gondolkodás által csak tisztul és megbizonyosodik s benső kényszerítéssel ösztönöz megnéznünk: mi is lesz a sorsuk a gyermekeknek e legközelebbi három hónapban és vájjon mit lehetne tennünk az érdekekben?

Erre keresve a feleletet, megint hivatkoznom kell arra, hogy ebben is nagy a különbség tanítványaink életkora, társadalmi helyzete, iskolánk székhelye szerint. Sőt aszerint is, milyen módban vannak a szülők, hogyan gondoskodik a háború okozta bajok orvoslásáról a falu vagy város, mi a sorsa a családapának és mekkora lelki ereje van az anyának, él-e a nagyszülőkben az unokáik iránt

is a szülői ragaszkodás és felelősségérzés. Mindezek nagyon sok-félévé teszik növendékeink helyzetét, valóban egészen sajátos viszonyokat ismerünk fel mindannyian a magunk körében és azoknak kell eleget tennünk. Bizonyos azonban, hogy szemlélődésünk alapjai, a tennivalók megállapításának vezető gondolatai mindenkor azonosak. Körülbelül a következők:

1. A tanulókat nem foglalja el az iskolai élet, tehát akadály nélkül, teljesebben hat rájuk a háborús élet. Lehet olyan kis falu, ahol ebből mindössze annyi éri a gyermeket, hogy az apja nincs otthon; de éppen az ottani élet egyszerűsége miatt ez maga is igen nagy változás és az egész család életében sok minden következik belőle. Háborús életen tehát nem elég a harcok értenünk, hanem az egyes családok életének minden változását. Lehet azt gondolni és nem is alap nélkül, hogy pl. az elemi iskolás gyermek lelkén e változások hatása átsiklik. De nem szabad elfelejteni, hogy ez nagyon is egyéni, nagyon is bizonytalan és a nevelőnek nem elég a meglevő bajt orvosolnia, hanem a megelőzésére kell törekednie. Ezért kell megállapítanunk, hogy a szünidő általában jobban kiteszi a növendékeket a háborús élet mindennemű hatásának. Ezek közül az érvényesül inkább, amit a gyermek közvetlen környezete legfőbbnek tekint. Igen kevés hat a gyermekre közvetlenül; majdnem minden a felnőttek lelkén át. Csak egyetlen példa; egészen másként hat az apa eleste arra a családra, amelyben ezt az anya a háborúval járó szerencsétlenségnek vagy éppen a hazáért hozott áldozatnak tekinti, meg arra, amelyben a kenyérkereső életének »elrablása« miatt általánosságban az embereket, vagy az ellenséget vagy éppen egyes személyeket átkoznak, akikben a háború okát látják. Kétségtelen, hogy aki szűk körben él, ezt az egész borzalmas korszakot a saját köre sorsán át nézi s így nagyon élénk az a veszedelem, hogy a tanulók (nem is csak a kicsinyek) lelkében egész életükre egyoldalú, hamis megítélés alapjai rakódnak le. A tanév közben nem így volt a dolog, mert a tanítók rendszeres gondoskodása vagy egy-egy elejtett szava újabb benyomásokat adott a gyermek fogékony lelkének az otthon hallottakra és látottakra vonatkozóan s így különböző hatásokból alakult ki az uralkodó érzelem *meg* az ítéles alapjául szolgáló gondolat.

2. A harcok miatt a munkáskéz megapadt s így a serdültebb tanulók nem élhetnek a saját kedvökre, hanem kénytelenek az iskolai munkától gyakran idegen természetű munkába állani, a kisebbek pedig éppen a felnőttek és serdültek nagyobb elfoglaltsága miatt (kivált a mezei munkások családjában) sokkal inkább magokra, egymásra utaltan töltik az időt. Mindkét eset figyelmet érdemel: a dologba álló tanuló is, a felügyelet nélkül maradt gyermek is újfajta hatások alá kerül, esze egészen más irányba terelődhetik, a falu és város életének más vonásaival jut közvetlenebb

érintkezésbe; ezek lehetnek esetleg kedvező hatásúak, de kedvezőtlenek is. Mindenképen beiktatódik a most lezárt tanév és az új közé az eddigi szünetidőktől eltérő hatások egész tömege. A szeptember elején újra tanulni kezdő növendékeket ez a szünet nem három hónappal, de sokkal többel teszi érettebbé, ha nem a napokat, hanem élményeik mennyiségét és újszerűségét nézzük. Ezeket pusztán a saját munkánk folytatása érdekében is célszerű ismernünk, amennyire lehet.

3. Általánosan ismerjük azt a szomorú igazságot, hogy a szünetidőt a legtöbb tanuló a semmittevésre rendelt időnek tekinti. Ez a felfogás mindenkor baj és a rossz hatása nagyon sok élet tétlenségében nyilvánul meg; de sohasem volt még olyan nagy baj, mint most. Elpusztul tömérdek ember, azok helyére új munkaerő kell; tönkremegy tömérdek értékes alkotás, azokat ki kell pótolni; új feladataink támadnak, azok elvégzésére még több emberre volna szükségünk, mint amennyi volt. Ilyen időben komoly feladat arra iparkodnunk, hogy aki csak megérthet valamit ezekből, az azt valóban megértse és hogy megalapozzuk a mai gyermekekben azt a tudatosságot, amelyet nemcsak a közért, a nemzetért, hanem a saját maga jólétéért, megélhetéséért, boldogulásáért való munka is mindenkitől megkíván. A gyermekek lelkéhez nagyon könnyű hozzáférni e tekintetben, mert a gyermek nem szereti a tétlenséget. Foglalkoztatni kell tehát a szünetidőben is. Beléjük kell vinni azt a gondolatot, hogy ebben az időben nem lehet olyan huzamosan tétlenül lennie senkinek, aki csak nem beteg és dolgozni tud. Meg kell értetnünk a serdülőkkel — ezek között annyian vágnak lelkesen a háborúba — hogy ők magoknak, családjuknak, a nemzetnek azzal tesznek most hasznot, ha nekik való munkával erősítik testüket, gyarapítják tudásukat, szóval minden tekintetben folytatják az erőgyűjtést ebben a hosszú szünetidőben is. Hiába beszéltük ezt a tanév közben, ha most három hónapig senkitől sem hallják; igen kevés tanulóban hatottak az évvégi búcsúzó szavak olyan erősen, hogy újabb figyelmeztetés el ne keljen.

4. S még egyet említek, ámbár sok volna hátra. A szünetidőben sokkal kevesebb gondozásban részesülnek a felnőttek is. A szülők, ismerősök, kivált a kisebb műveltségű emberek jórészt abból táplálkoztak az események megítélése tekintetében, amit a gyermekek az iskolából hazavittek. Nem mindenütt, de bizonyára a legtöbb helyen nagyon elhagyatott volt a nép: nem törődünk azzal, hogy miként értesül és miről értesül, nem figyeltük eléggé azt sem, miként hatott reá mindaz. Most a szünetidőben a gyermek sem hall semmit, mert zárva az iskola. Ennek tehát azt a következményét is számba kell vennünk, hogy így magokra maradnak a felnőttek is és ezzel nehezebbé válik majd mindennek a megértetése később.

Mindezek és a hasonló gondolatok egészen önként érthetők

mindazoknak, akik nem hivatal viselésnek nézik a tanítóskodást, hanem személyes életfeladatnak; nemcsak a felsőbbség parancsát tartják a kötelezettség mértékének, hanem a magok nevelői lelkiismeretét is. Az ilyenek megértéssel olvassák e sorokban nem is csak a szavaimat, hanem az ezeket sugalló szándékot s azoknak sem újat, sem kellemetlent, sőt talán még eleget sem mondok azzal az egyszerű javaslattal, hogy mindenütt, minden tanító (a tanárokat is beleérttem) egészen a maga nevében, a maga lelkének indításából gyűjtse össze időnként a szünidő folyamán a tanítványait, esetleg olyanokat is, akiket eddig nem tanított s beszélgessen velők (az iskolában, kiránduláson, a mezőn vagy az erdőben, ahol legkönnyebben és legfesztelenebbül lehet) mindarról, amit két találkozás közt eltelt idő eseményeiből erre alkalmasnak tart s amit a tanulók magok felvetnek. Nem tanítást gondolok, hanem barátságos, kényszer nélküli érintkezést. Meg lehet állapítani a hétnek bizonyos napját vagy napjait; szívesen kell látni ilyenkor felnőtteket is; be kellene vonni a jegyzőt s más tanult embert; elő lehet venni egy-egy iratot (pl. *Andrássy Gyula* gróf háborús tanulmányait, a háború hivatalos aktáit, gazdasági, egészségügyi stb. fejtegetéseket) s azokat megmagyarázni. Nagyon hasznosan lehetne ilyenkor értékesíteni azokat a tapasztalatokat, amelyeket év közben is, a szünidőben is a község lakosaival való érintkezés közben tettek. A fő: semmi kényszer. Jöjjön, aki akar s ne legyen az egésznek berendelés, tanítás formája. Beszélgetés, kérdésekre való válaszolás, gondolatot ébresztő, lelkesítő, érzelmet-nevelő, embereket egymáshoz szoktató érintkezés. Ennek a hatása megérzik majd a tanító iránt való közbecsülés fokozódásán is.

Tudom, hogy efféle sokan folytattak az egész évben. Bizonyos vagyok afelől, hogy pályánk nemes feladatának a betöltésére alkalmas utakon szívesen járunk mindnyájan s tisztán látjuk azt is, hogy az itt is javasolt módon tölthetjük leghasznosabban a rendes munkánktól szabadon maradó s egyéb szolgálatra nem rendelt időnket. Ez szerzi meg azt a benső megnyugvást is, ami nélkül tovább dolgoznunk szeptemberben sem lehetne.

Néptanítók Lapja, 1915, 25. szám.

JAVULÁS, JAVÍTÁS.

Szomorúan látjuk, mint kerülnek sorra nagyobb városainkban a katonai és polgári törvényszékek előtt a hadseregszállítók, hűtlen alkalmazottak pórei. Azok a napok jutnak eszünkbe, amikor először hallottunk a papirostalpakról, szétmálló posztókról és egyéb csalásokról. Amikor borzadva vettük észre, hogy amit olyan rengeteg

ember szörnyű csapásnak érez, abból némelyek busás hasznót igyekeznek húzni mások rovására s megriadva láttuk, hogy az ilyen lelketlen emberek olyan sokan vannak! Ezek az érzések újulnak fel most ismét s nincs bennünk semmi szájalom a még olyan súlyosan büntetett vádlottak iránt sem. Lépten-nyomon halljuk is, mondjuk is: »úgy kellett neki«, vagy hogy »még többet kellett volna nekik adni« s bizonyos megnyugvással látjuk, hogy ezeket az undorító vétségeket a lapok nem az eldugott törvényszéki rovatban, hanem a mindenki által átnézett hasábokon tárgyalják. Keserves ugyan tudni, hogy annyian a lelkökre tudták venni a hadsereg épségének és erejének veszélyeztetését, beteg katonák meggyógyulásának kockáztatását, hogy annyira sokfelé elterjedt a mi nemzetünkben is az önzés, a becstelen kapzsiság, — de ezt azért mégis csak meg kell tudnunk, mert ezen is változtatnunk kell!

Aki ugyanis a háború hatásával törődik s a jövőtől a jobbat nemcsak várja, hanem ezért dolgozni is hajlandó: annak nem lehet megnyugodnia abban, hogy »ez mindig így volt«. Igaz, hogy »a tolvajt az alkalom szüli«, de nem mindenkit győz le a kísértés. S nem szabad mentenünk senkit, aki lop, még ilyen szólás-mondással sem. Másnak kárt okozni, a köznek ártani nem szabad. Ebből nem engedhetünk. Ezért egyfelől örülnünk kell a kemény ítéleteknek, de másfelől igen komolyan kell törekednünk arra, hogy a jóról és a rosszról való közfelfogás szigorúbbá váljék. Mert most bizony éppen nem szigorú. Nemcsak azok vannak kevesen, akik erkölcsi kérdéseken elmélkednek, hanem egyáltalában mintha megfogyatkozott volna az erkölcsi érzés az emberekben. Valahogyan nagyon is hozzászoktunk, hogy a §-sal mérjük a becsületességet s mintha könnyen megérnék sokan azzal, hogy nem kapták őket rajta semmin. Nem az egyenes úton, felemelt fővel, hanem minél tekervényesebb siktörökben, lebújva haladnak olyan igen-igen sokan és megérik azzal, hogy »bizonyítékok hiányában...« Próbálja meg valaki, mondjuk egy hétig figyelni a lapok híreit, hányszor olvashatja, hogy itt-ott »a szégyen elől« ment önként a halálba ez, vagy az. Persze, a szégyent nem amiatt érzi, hogy valamit elkövetett, hanem azért, mert kitudódott! Hányszor mondják nagyobb tanulók, hogy nem engedi az önértétek elszenvedni a kiszabott büntetést. Pedig az önértétek azt kellene meggátolnia, hogy az illető a büntetésre alkalmat adjon! Ez a hamis önérték a forrása sok minden bajnak.

Eszméljünk azonban társadalmunknak arra a nagy fogyatékoságára is, hogy nem vagyunk elég szigorúak embertársaink iránt sem, nemcsak önmagunk iránt! Mindenre találunk mentséget; nagyon szívesen hivatkozunk arra, hogy »ilyen az ember« s könnyen lemondunk a javítás munkájáról. Az ember valóban gyenge s az erősödése, nemesedése nem megy egyik napról a másikra. De arról nem szabad lemondanunk, hogy igenis van erkölcsi erősödés, neme-

sedés. Ez azonban nem magától végbemenő folyamat, hanem csak az erősebb és nemesebb emberek szakadatlan törekvésének a következménye lehet. Igaz, hogy ebbe a munkába nagyon könnyű belefáradni s a fiatal emberek efféle szándékát sokszor meggyengítik olyanok, akik már belefáradtak a sikertelennek tetsző küzdelmekbe. Emlékszem nagyon, miként mondták igen jó lelkű, mindig jót akaró, sőt cselekvő idősebb emberek pályám kezdetén, hogy ne erőlködjem, ne akarjam »a világot megjavítani«. Pedig nem is akartam ilyen naivul nagyot, hanem csak azon búsultam eleinte nagyon sokat, hogy az iskolában annyiszor kell valamit újra meg újra elmondanom és mindig hiában. Azoknak a jóakaróimnak azt kellett volna mondaniok, hogy bizony, ez a nevelés, ez az örökös újrakezés; a láthatatlan apróságokból alakul ki végül mégis valami eredmény és ezer meg ezer nevelő apró eredményeiből áll elő a következő nemzedéknek a mostaniénál talán csak hajszállal finomabb erkölcsisége, meg nem mérhetően, de mégis gyarapodott tudása, ebből áll az emelkedés az emberi eszmény felé! Természetesen csak akkor, ha ezt tudja és ezt akarja minden tanítóember s nem is csupán ők, hanem minden ember!

Ilyen szellemű cselekvéshez azonban nem az a jó kiindulás, ha tépelődni kezdünk, hogy ez vajjon lehetséges-e; ki lehet-e irtanunk az emberek közül a rosszakat, az önzőket, a gyengéket; jó-e az ember, avagy rossznak születik? Nem, aki javulást akar, annak javítania kell s hinne kell abban, hogy ez lehet! S hogyan hinnénk ebben, mikor számtalan apró-cseprő esetben láttuk már, hogy sikerült. Csak azzal kell tisztában lennünk, hogy parányi apróságokból tevődik össze a nagy társadalom egész bonyolult élete s hogyha ezen akarunk bármit is módosítani, apró-cseprő dolgokon kell kezdenünk. És akkor sikerül s ha utána nézünk, meglátjuk, hogy sokszor igen nagy dolgokon érzik meg a távoli hatása.

De nem szoktunk ahoz sem, hogy távoli hatásokra gondoljunk és messzilevő előzményekben keressünk magyarázatot! Ezért hagyunk futni apróságokért gyermekeket és kezdő gazembereket, holt ha megfognók őket, nem tudnának elromlani; ezért nem nézzük, ki hogyan nevelkedett, pedig gyakran megtalálnók a nagy gazságok csiráit a szülői ház felületességében, vagy az iskola pusztán ismeretét közlő, de nem nevelő munkájában, a gyermekek elhagyatottságában, szóval látszólag apró jelenségekben!

A javításnak nem az a módja, hogy nagyszerű rendszereket dolgozzunk ki az erkölcsi nevelés megújítására; az sem, hogy mindenki mellé zsandárt, mindenki elé korlátot állítsunk. A rendszereket embereknek kell végrehajtaniuk s a zsandárt is ki lehet játszani, a korlátot át lehet bújni. És jön egy ilyen nem álmódott, újszerű felfordulás, amire nem gondolt a rendszeralkotó s akkor vége. A javítás módja csak az, hogy magunk és mások életében az

erkölcsösséget tartjuk a legnagyobbra; de nemcsak elvileg. Nemcsak azt mondjuk, hogy amit nem kívánsz magadnak, te se tedd másnak, hanem úgy is mondjuk, hogy amit megkívánsz magadtól, a becsületességnek ugyanazt az egyszerű, de szigorú mértékét alkalmazd másra is! Rettenetes sok bajt okoznak ma azok, akik kegyesen elnézik a hibákat, akiknek tetszik, hogy nagylelkűeknek tartják őket. Őh, az elnézés, a nagylelkűség hatalmas nevelő eszköz, de nincs olyan nevelő eszköz, amit szabad volna válogatás nélkül alkalmazni! Szokjunk hozzá, hogy nem érintkezünk azokkal, akik hazudnak, ferdítenek, kétszínűsködnek; akik ügyesen tudják a törvényt megkerülni, akik másnak tudva kárt okoznak, vagy tán akaratlanul, de nem teszik jóvá, akik rossz portékát jó helyett adnak és a többi ilyennel. Hányszor mondják ma, hogy »ez az X csakugyan nem tisztességes ember, de nekem nincs vele bajom«. Hogyne volna! Hiszen mételyezi az én környezetemet is és csak alkalomnak kell jönnie s nekem is bajt okoz.

A nemzet jövője érdekében nagy szigorúság kell becsület dolgában önmagunk és mindenki más iránt is. Talán-talán jó úton vagyunk már. Ha megdöbbszünk a háború alatt (azelőtt is!) azon, hogy milyen sok a nem becsületes ember, vegyük most észre, hogy a súlyos ítéleteknek sokan örülnek s a bűn bűnhődésében való hit megerősíti az igazság győzelmében való bizodalmat is. Ezt kell elősegítenünk a magunk szűk körében: családban, iskolában, községünkben. Nincs olyan kis ember, aki erre sokat ne tehetne. Csak ébredjen fel egyszer a becsületes emberek önérzete! De ezt az igazság öreinek, bíráinak kell támogatniok.

Néptanítók Lapja, 1916, 33. szám.

II. HÁBORÚS ÉLMÉNYEK ÉRTÉKESÍTÉSE A NEVELÉSBEN.

A TÁBORI ÉLET NEVELÉSÜGYI TANULSÁGAI.

Kérésünk van azokhoz a pályatársainkhoz, akik a hadrakelt seregből vagy éppen a csatatérrel egy időre vagy véglegesen hazatértek. Mondják el: mi van élményeik, tapasztalataik között olyan, amit a nevelésben hasznosíthatónak tartanak; mit láttak, mikor ott „a dicsőség mezején“ felébredt bennök tanítóváltak gondolata s a fegyverek százféle zajában a gyermekzsivaj jutott eszközbe.

Eféléről sokat és sokfelől szeretnénk hallani, mert ezekre a tapasztalatokra nekünk is szükségünk van, akik e nehéz időkben még itthon, biztonságban dolgozunk. Amire harcoló társaink rámutatnának, azt mi is megfontolnók s megkísérelnők nyomban értékesíteni. Ilyen tanulság származhatik jóformán mindenik részéből a hadi életnek. Aki abban részt nem vesz, nem is tudja elgondolni: mi minden ad ott alkalmat megjegyzésre a nyitott szemű figyelőnek. De azért bizonyosra veszem, hogy a nevelésre vonatkozó tanulságot nem csupán a katonák bátorságából, lelkesedéséből lehet levonni, amiről már itt-ott hallottunk egy-egy szót, hanem az egész sereg mindenik tagjának egész magatartásából. A bátorság fokozódásának és csökkenésének okai, a lelkesedés megnyilatkozásának módjai nagyon különbözők s nyilván ott lehet találni a magyarázatot az egyéni sajátságokon kívül a körülményekben is. A legénységnek a tisztekkel való viszonya, a cselekvésre való alkalom vagy a tétlenség kényszerűsége, a siker vagy a rajtok kívüllevő okból származó eredménytelenség, az élelmezés jósága vagy nehézségei, az időjárás és még sok más bizonyosan nagy jelentőségű meghatározója a lelkiállapotnak. Magában ez is elég anyag a figyelőnek, aki tudja, hogy az ember minden jellemvonásának oka van s aki az iskolában azt is megszokta, hogy a tömegben (az osztályban) az, egyének hatását, érvényesülése formáit is megkeresse. Nagyon érdekés, hogy milyen emberek egy-egy csapatban a hangadók vagy legalább példamutatók; kiket szeretnek; mi a feltétele a tekintélynek, maga a rang ad-e benső tekintélyt; hogyan érintkeznek egymással a különböző társadalmi osztályokhoz tartozók, a nyelv és a vallás elkülöníti-e az embereket; milyen hatása van a pon-

tosságnak és a rendetlenségnek, a szigorúságnak és a szelídségnek, a durva vagy gyöngéd, megbecsülő hangon adott rendelkezésnek; hogyan nyilatkozik a megszokás hatása meg a fáradás, általános-e a kötelességtudás és milyen fajta emberekben van meg inkább; mennyire tudják az emberek magokat alárendelni a közös célnak s kik tudják inkább: a tanultak-e vagy a műveletlenek? Mindez s a többi is, amit fel lehetne sorolni, csupa olyan kérdés, amit az iskolában fel szoktunk magunkban tenni, azaz amit állandóan figyelünk.

E kérdéseknek nem az iskola bírálása a célja. Többször hallottam, hogy „a háborúban látszik meg iskolánk értéke“. Bizonyos, hogy némiképen jogosult ez a szempont is. Azonban igenis jogosult az a felfogás, hogy a háborúban meglátszik a *nevelés* hatása, értve itt nevelésen azt az egész nevelődést, ami minden egyes embernek részéül jut. S ebből a szempontból nézve becses észleleteket nyerhetünk azoktól, akik ott a táborban megfigyelik a nemzetiségi, felekezeti, társadalmi különbségek megnyilatkozását. Erre mód lehet csaknem mindenik tekintetben az imént felsoroltak közül. A földműves és a városi munkás, a napszámos és a gazda, a tudományosan művelt középosztály tagjai és a földbirtokosok, stb. magatartásában igen hihetően kiütözik az egyéni emberi sajátságokon kívül a rendi sajátosság is. Mindezekből bőven lehet következtetni arra is: milyen módon nevelődtek, de főként arra, milyen módon kellene majd alakítani az ilyenek vagy olyanok tudatos nevelését? A kritika és a javítás szándéka nyerhet így bő táplálékot.

S különösen tanulságos lenne az iskolák belső újjáalakítása érdekében arról kapnunk némi felvilágosítást: értik-e a különböző rendű és rangú katonák a háború okait, látják-e a világ annyi népe összekavarodásának némi magyarázatát; érzik-e, hogy itt minden egyes ember érdekéről van szó? Ebből politikai műveltségünkre vetődne fény s ez megvilágítaná ismét a társadalom rétegei között a tanultságnak ebben az irányában meglévő különbségeket. Szintén becses lenne annak megfigyelése is: mit beszélnek otthoni életükről, mi foglalkoztatja őket szabad perceikben, voltak-e s vannak-e terveik az életre? A háborúról való gondolatok politikai tudatosságot, eme kérdésekre adott válaszok pedig az egyéni tudatosságot világíthatnák meg. Sem egyik, sem másik irányban nem ismerjük nemzetünknek egyik részét sem igazán. Nem lehet kétséges senki előtt, hogy ilyen ismeretek alapján többet és hasznosabbat lehetne tennünk a jövő érdekében.

Eféle tájékoztatást adhatnának s kérjük, hogy adjanak sebesült tanítótársaink. Már a háború kezdete óta szerette volna kimondani e kérést e sorok írója, de úgy érezte, hogy ez nem illik mindaddig, amíg valaki a visszatérők közül meg nem szólal. Most ez megtörtént. A N. L. 43. számában írt egy sebesült tanító arról,

hogyan lettek a tanítók ott a seregekben a lelkek orvosaivá s mily sok alkalom volt az egyesek és a tömegek lelkének megfigyelésére. Kifejezi azt a véleményt is, hogy majd csak itthon lesznek igazán hasznára a hazának azok a tanítók, akik *onnan* visszajönnek s érvényesítik az összegyűjtött tapasztalatokat. A levélírot is, a többieket is kérjük: ne engedjék elmosódni vagy elburkolódní a mondanivalójukat. Nem kerek tanulmányokra, cikkekre, hanem csupán észleletek feljegyzésére van szükség egyelőre. Adatokra, amelyek között lesznek nagyon ellentétesek, egymást kiegészítők, módosítók és megerősítők. Egyik tanító egyről, a többi másféléről szól s így a sok adatból majd kialakulhat valamilyen általános értékű tanulság. Könnyű elgondolni, hogy a néptanító és a gimnáziumi tanár nem egészen azonos szemüvegen néz. Ez is csak a kölcsönös kiegészítést segíti elő.

S hogy ilyen megfigyelés lehetséges még a háborúban is, azt bizonyítja az imént említett sebesült pályatársunk példája, de amellet szól benső életünk rendje is. Igaz, hogy idő és nyugalom nem mindig van olyasmire, de benyomások mindig keletkeznek s ezek a nyugodtabb órákban felújulnak. Kivált, ha bizonyos gondolattal tekintünk végig élményeinken s akarjuk is azokat rendbeszedni. Nagy igazság van abban, hogy az egy-egy pillanatban rajtunk uralkodó erős indulat nem enged bennünk semmi egyebet felszínre, de éppen olyan igaz az is, hogy akinek egész gondolkodását irányítja valamely cél gondolata s egész lelkületét betölti valamely érzés, pl. az élethivatás érzése, az mindent ennek a fényében lát és erre vonatkoztat. Talán mindnyájan ismerjük tanítóvoltunk tudásának, a nevelői hivatás érzésének ezt a kényszerítő hatását. Aki-ben ez megvan, az olyan ember bizonyosan feldolgozza magában élményét s szívesen tudatja velünk is, hogy mindnyájunk élete céljáért együtt dolgozhassunk.

Néptanítók Lapja, 1941: 45. szám.

A HÁBORÚ KRÓNIKÁJA.

Német nyelven már egész sereg vállalat indult meg ezzel vagy ilyesféle címmel. Némelyik a kormányoktól és uralkodóktól származó, okirat-értékű nyilatkozatokat, levélváltásokat közli; mások háborús jeleneteket mutatnak be szóban és képbén- Egy-két ilyen füzetes vállalatba nálunk is belefogtak; képes hetilapjaink szintén sok adatot szolgáltatnak, a napilapok pedig bőséges tárházai lesznek a későbbi történetírónak. Előre látható, hogy talán még a háború folyamán, de befejezése előtt bizonyosan csapatosan jelennek majd meg különböző szereplőknek az emlékiratai ezekről az időkről. Mindezek érdekesekek lesznek, de természetesen igen kü-

lönböző értékűek. Sok lesz a közvetlen élmény leírása, ami nagyon jó; de ebben természetesen igen is gyakran tűnik majd elének az írói egyén szempontja, ami az események színezésére vezet; s szintén természetes, hogy nehéz lesz kiválasztani: mi szigorúan a valóság és mit tett hozzá az írók képzelete. Az ilyen emlékiratok ritkán szolgálhatnak majd az egészen tárgyias történetírásnak alapjául. Éppen mert komolyan igyekeznek az igazságra, a történetíró hajlandó lesz csupán a hivatalos iratokra támaszkodni és hogy ne legyen elfogult, a történetírással vár is jó ideig, amíg a hangulatok elmúlnak és lehetséges lesz mintegy fölülről, az igazságszolgáltatás hideg magaslatából néznie mindent.

Az ilyen történetírásból aztán a legjobb akarattal is ki-kimrad valami. Senki sem élheti át az egész háborút, mindenik részletét; senki sem mérlegelheti teljes értékökben a mai bonyolult társadalom mindenik részének jelenségeit, hiszen nem él együtt mindenik résszel. A nemzet hangulatát akarva pl. festeni, nyilvánvalóan azt írja le, amiről közvetlen tudomása, vagy leginkább hitelt érdemlő értesülése van. S ilyen rendesen a fővárosról, meg*a nagyobb városokról szokott lenni. Így aztán többnyire kevés szó esik arról: a nemzet nagy tömegének az állásfoglalása milyen volt, milyen hatást tettek az események a nép lelkére; szóval: nem lehet teljes annak a belső történésnek a rajza, amelyből pedig a nagyerejű következmények leginkább megérthetők. Ez a háború olyan tömérdek részletből áll, hogy maga a harcok története is óriási feladat lesz megírója számára. De ebben magában korántsem lesz ott minden. Nem lesz ott pl. az egyes községek közállapotaira, a kereskedelem, földművelés, művelődés sorsára tett hatása; hiányoznak belőle azok az apró vonások is, amelyek a különböző vidékek háborús életét egymástól nagyon eltérővé teszik s csak együtt adják az egész ország állapotának, az országos viszonyok alakulásának hű képét. Régóta hirdetjük, hogy a csaták története nem foglalja magában az egész történetet. Ennek az igazságát most igen élénken szemlélhetjük, hiszen nyilvánvaló, hogy ami határainkon folyik, bármily döntő hatású lesz is nemzetünk jövő életére, mégis csak egyik része a nemzet mai életének. S bármily nagy is a háború hatása a többi munkára, világos, hogy ez a hatás kölcsönös: az itthoni munka is kihat a seregek munkájára. Ezt már ezerszer írták és mondták. Ha már most azt óhajtjuk, hogy majd a béke idején az ország mindenik részén mindenik tekintetben a legjobb, legszükségesebb munkát tudjuk végezni és végeztetni: meg kell állapítanunk, miként alakulnak most át a szükségletek, his tisztán akarjuk látni ennek a korszaknak egész történetét, akkor gondoskodnunk kell arról, hogy ne csak a csapatok mozdulatainak, ne is csak a politikusok tárgyalásainak legyen megírott története, hanem készüljön el a szilárd alap arra is, hogy ahhoz értők

megírassák mindenik pontnak a történetét, legyen mit felhasználniok az egész ország mostani életének teljes bemutatásához.

Bizonyosra veszem, hogy sok tanítótársam már megelőzött s csinálja is már, amit itt most kívánatosnak mondok: *a maga közösségének a történetét a hadüzenettől fogva*. Ennek a helyi „történetírás“-nak a régi krónikaírás módszerét kell használnia: napról-napra felsorolni az ottani eseményeket, ezek nyilvánvaló okait, észlelhető következményeit; mindent csak személyes tapasztalás vagy feltétlenül hiteles és megnevezett forrás alapján; mindenütt gondosan különválasztva: mi a tény és mi a feljegyzőnek a véleménye. S ezekben a krónikákban helyet találhat minden, ami csak történt, vagyis nem csupán az, ami a hadsereggel kapcsolatos. Hiszen háborús az élete az olyan kis falunak is, melyben tán egyetlen katona sem fordult meg az egész idő alatt, de az élet mégis más, hiszen elment a munkaerő. Igaz, hogy négy hónapot már leéltünk ebből a szomorú időből, kissé mintha későn volna most kezdenünk a feljegyzéseket. De nagyon könnyű a pótlás: ezt az időt leírhatjuk emlékeinkből. S ez még jó irányítás a napról-napra való feljegyzések számára, mert amit emlékezetből jegyezgetünk, önkéntelenül is megválogatjuk, hiszen a jelentéktelen dolgokra már nem emlékezünk, a fontosaknak már a következményeit is látjuk.

Az ilyen feljegyzéseknek nagy jelentősége lenne több tekintetben. A budapesti Nemzeti Múzeumba, az erdélyieket a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeumba kellene majd beküldeni, esetleg önállóan (a megyei tanügyi és egyéb lapokban) történő közlés után. A múzeumok kéziratárában vagy könyvtárában mindezekhez a kutatók hozzáférhetnének s bőséges anyagot meríthetnének a mostani idők alakulásának megértésére és tisztázására. Nem részletezem ezt tovább, csak utalok azokra a tanulságokra, amelyeket teszem akkor nyer majd a kutató, ha valamelyik tanító feljegyzéseiben a néplélek megnyilatkozásait valamely egészen másféle körülmények között élő vidék adataival egybeveti. Művelődéstörténeti, politikai, közgazdasági, közegészségügyi tanulságok egész áradata kerülhet ki eféle összehasonlításokból. A történetírásnak és a jövő országos politikának szolgáltunk így anyagot!

De nagy lenne a haszna ilyen krónikaírásnak magára az íróra is: nem csupán átelné az eseményeket, hanem lejegyzés közben meg is fontolná, jobban meg is értené, érezné, miként élesedik a figyelme az újabb események iránt, hogyan lát jelentősebbnek addig kicsibe vett apróságokat. S ez a lelki alakulás kihatna a tanítására; az új nemzedék látását is tisztábbá nevelné.

A háború élő történetéből mindnyájunk szeme előtt csak részletek folynak le, de a háború megírandó történetében ennek mindnek együtt kell lennie. Segítsünk ebben is.

Néptanítók Lapja, 1914, 48. szám.

APRÓ TANULSÁGOK ÉS A NAPI MUNKA.

A háborús élet mindnyájunkat olyan izgalomban tart, hogy nem csoda, ha nem jut erőnk levonnunk a tanulságait. Hiszen kétségtelen, hogy ez a munka több-kevesebb elmélyedést kíván, aszerint többet vagy kevesebbet, milyen körben élünk s mennyit tapasztalhatunk. Az elmélyedéshez pedig éppen az kell, ami most hiányzik: a figyelemnek nyugodtan egy pontra irányítására való képesség. És mert nehéznek érzik, ezt a munkát legtöbben el is hagyják, azzal is megokolva, hogy még úgyis nagyon sok van előttünk; elég lesz a tanulságokról majd a végén beszélnünk. Ezt a felfogást éppen az utóbbi hetekben elég sűrűn lehetett hallani is, olvasni is, sőt éppen a nevelésre vonatkozóan leginkább. Kétségtelenül van ebben igazság.

Valóban nem tudjuk, mi mindenen kell még átmennünk; nemcsak helyzetünk, de gondolkodásunk alakulását sem láthatjuk előre és csakugyan dőreség volna már ma végleges következtetésekre látnunk elérkezettnek az időt. De másfelől ebben a halasztó gondolatban nagy tévedés is van. A hosszasan folyó, számtalan változatban bővelkedő keserves háborúnak minden tapasztalatát egyszerre akarja majd megállapíttatni, mintha lehetséges volna majd a végén az egész folyamaton úgy tekinteni át, hogy megtaláljunk mindent, ami élményeinkben valami módon értékes. Nagyon sok vész el, még több alakul át ezekből s az eljövendő béke idején más fényben áll majd előttünk, mint mikor friss. Éppen azért káros is, ha nem igyekszünk megállapítani időnként, amit lehet s nem igyekszünk a munkákat ahoz alkalmazni. A tanulságok nem egyszerre, hanem fokozatosan világosodnak meg előttünk; apránként mutatkoznak azok a pontok, amelyeken újabb feladat vár egyikünkre vagy másikkunkra s a jövő, a közvetlenül előttünk álló is, a távolabbi is, azt követeli, hogy most nyomban eleget tegyünk minden feladatnak, amint felmerül. Evégre szükséges, hogy folytonosan készen legyünk a jelenségek megértésére és felhasználására. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az újabb jelenségek előzményeit is ismerjük, vagyis ha mindent megfigyelünk s a hatását is szemmel tartjuk. Eközben alakulnak ki bennünk a tanulságok és azokhoz igazodhatik azután a munkánk.

Ezt az általános okoskodást azonban ki kell egészítenünk két kérdésre való felelettel. Először: vajjon csakugyan megvárhatjuk-e most bárkitől, hogy folytonosan tanulságokat keressen? Másodsor: miféle tanulságokra lehet alkalmunk, mint tanítóknak?

Hányszor halljuk, könnyű annak, aki még nem veszítette el senkijét, vagy nincs kit vesztenie; de aki aggodalommal néz fia, atyjafia után, annak nem lehet most holmi eszményi életfeladatokon jártatni az eszét s kötelességet-mit néznie, az ilyen most nem való munkára. Sok az igazság ebben is, de csupa fél-igazság. Akinek

nincs még személyes vesztesége, azt sokkal jobban gyötörheti az általános szenvedés és a közért való aggodalom; aki meg veszteségét siratja, vagy szorongva vár hírt szeretteiről, magával te3z igen nagy jót, ha erőnek erejével rákényszeríti magát a szokottnál is elevebb tevékenységre. Mindkét fajta embernek személyesen is haszon, ha a maga egyéni érzelmein és — mi tagadás — gyötrő gondolatain igyekszik úrrá válni és a lehetőségig világosan belenézni a maga körében, első sorban pedig a maga lelkében végbemenő alakulási folyamatba. Azonban el kell ismernünk, hogy a más lelkébe belátnunk bajos és így nehéz megkivánnunk, hogy azt tegye, amit mi látnánk jónak, mert hátha csakugyan képtelen erre a lelkét eltöltő érzelmek miatt. Ne is kívánjuk hát meg mástól, hanem tegyük meg magunk. Magunktól követeljük meg, hogy ebből az immár félév óta tartó háborúból tanulmányt csináljunk — kiki a maga szempontjából — s amit tanulunk, fordítsuk javára munkakörünknek.

Erre nézve eleven példával járnak elől az orvosok. Budapesten s több helyen a vidéken is már régóta össze-összegyűlnek az orvosok és elmondják egymásnak, amit a hadi sebészetben újat tapasztalnak. Nem azért, mintha immár leszűrhetnék a tudományos eredményeket; hanem azért, mert a még folyó munkában okulást akarnak nyújtani és szerezni. Ma ez beszél valamiről s holnap talán a hallgatók közül már több is alkalmazza. Ilyenféle módon nagyon becses segítséget nyújthatnak egymásnak tanítók is. Beszélgetések és cikkek, rövid észleletek közlése útján számtalan gondolatot ébreszthetünk egymásban s így elősegíthetjük a nevelésnek a mai helyzethez való idomulását. Észleletre pedig van alkalom bőven. Ilyen pl., hogy most a tanítás anyagából általánosan nagy érdeklődés van azok iránt a részletek iránt, melyek a háborúval bármiképpen is kapcsolatosak. Mivel a tanulók figyelmét le kell kötnünk és a háborús hírekkel való meddő foglalkozás helyett tőlünk telhetően értékes dolgokra kell irányítanunk, ezt a tapasztalatunkat minden téren fel kell használnunk. S a tanítás anyaga nagyon jól alakítható erre a célra, csak követnünk kell a gyermek lelkében végbemenő kapcsolódások irányát. Tapasztaljuk ugyanis azt is, hogy a lelkétől idegent éppen nem fogadja most be; kivált akinek apja, testvére sorsa foglalja el a lelkét. Az érdekes tárggyal (pl. földrajzi órákon) most elért sikerek már nem is csak mostanra való, hanem egyetemes értékű tanulságok. Aztán észlelhetünk más természetű jelenségeket is. Például itt-ott azt, hogy a háború kezdetén feltűnt érzelmi egységet nem mindenki ápolja kellő módon. Amint ez a községünkben kitetszik, az iskolának nyomban meg kell keresnie a módot, akár történelmi, akár olvasási órán vagy a kisebbek beszédgyakorlatain, hogy szép szerével ellene dolgozzék az ilyen áramlatnak. Látjuk, hogy a gyermekek csupa háborús játékot

játszanak most: úgy igazítjuk, hogy az ne a durvaság, hatalmaskodás, kárörvendés, hanem teszem a pontosság, ügyesség, találékonyság, szóval ne a kikerülhetetlen rossz, hanem a szükséges jó tulajdonságok fejlesztésére szolgáljon. Ez a két-három példa igazán csak példa, mert mindnyájan sorolhatnánk fel tömérdek apróságot, ami valami kis, néha tetemes okulásra ad alkalmat s parányi részecskékben való, folytonos alkalmazkodást tesz lehetővé. Nagy kár és mulasztás volna az ilyesmit észre nem vennünk és aszerint nem cselekednünk. Ezekkel azonban még nem tettünk eleget. Arra is szükség van, hogy népünk lelki alakulásának adatait következetesen feljegyezzük s megismerve lelkierejét és gyöngeségét, önfeláldozását és önzését, hűségét és ingatagságát, értelmességét és szellemi rövidlátóságát, kitudjuk a forrását jónak és rossznak s megcsináljuk a tervet a jövőre.

Ennek a jelentőségét nem kell magyarázni. Azt sem, hogy aki effélén gondolkodik, a munkáját már ezzel is jobbá teszi, az időhöz alkalmazza. És csak így, ezzel a mindnyájunk által végzett munkával alakulhat nevelésünk újjá; gyökeresen, egyszerre mássá nem lehet. Ezért ne várjunk a tanulságok megállapításával és értékesítésével. De azt se feledjük, hogy még minden alakulóban van, a tanulságokat tehát folytonosan keresnünk kell.

Néptanítók Lapja, 1915, 2. szám.

KATONA-TANÍTÓK LEVELEI.

Néhány értesítő az iskolai év történetével kapcsolatban közöl olyan leveleket is, amelyeket harcoló tanítók írtak haza, a testületnek vagy tanítványaiknak. A tanügyi s a napilapokban a háború eleje óta elég sűrűn olvashattunk ilyeneket. A porosz közoktatásügyi miniszter pedig elrendelte, hogy az ottani középiskolák a háborúval kapcsolatos egyéb adatok között adják nyilvánosságra a hadban levő tanítóik és tanítványaik erre alkalmas leveleit is, sőt ezeket a minisztérium irattára számára is be kellett küldeni másolatban.

Most már itt az ideje, hogy a háborúval kapcsolatos egyéb adatok között mi is csináljunk ilyen gyűjteményt a hadban lévő tanítók és azok tanítványainak leveleiből. Csinálhat ki-ki egyelőre magának s ezeket aztán lehetne egyesíteni. Ehhez természetesen az kell, hogy a gyűjtők lássák a célt és ne tekintsék haszontalan pepecselésnek ezt a munkát. Az egyszerű érdekességen túl, komoly érték rejlik az efféle írások tömegében. Ezt az értéket azonban igazán csak az adja meg, ha minél többféle levél kerül össze a különböző iskolafajok tanítói részéről, a háborúnak különböző viszonyaiból és nemcsak egyféle címzettekhez szólanak. Másnak

kell lennie ugyanis annak a tapasztalatnak, amit a néppel érintkező falusi néptanító tesz az általa jól ismert körből származó katonák között, meg amit a nagyvárosi gimnázium latintanára tesz ugyanott. Egészen más hangulatot, tehát másféle gondolatokat ébreszt a kiképzés ideje, mint a győzelmes vagy a vesztes, de mindenképen sok áldozattal járó ütközet. S másként ír az ember tanítványainak, a gyermekeknek és az ifjaknak, mint kartársainak és szüleinek. Azonban mindezekben megszólal az *ember* és pedig őszintén, hiszen ezek a körülmények mind nem valók arra, hogy színlelésre indítsanak. S mindenikben megszólal a *tanító* is, mert az életpálya egészen sajátos természetűvé alakítja a látásunkat. Azért ez az itt emlegetett levélgyűjtemény nemcsak általában a katona lelkületét, hanem bizonyos társadalmi körök tagjainak, egyes foglalkozások embereinek a gondolatvilágát, érzelmi alakulását is megérteti azzal, aki tud belőlük olvasni. A számtalan sok személyes mozzanaton kívül kétségtelenül sok általános jelentőségű, közös vonás is észlelhető mindezekben és az egész gyűjtemény egyrészt becses adalékokat nyújtana a tanító lélektanához, másrészt komoly tanulsággal járna neveléstörténeti és művelődéspolitikai tekintetben.

A tanító lélektana szempontjából érdekesek pl. azok a sorok, amelyek arról szólnak, hogy a lövészárokban kapott hazai levelek közül a kis növendékek sorai okozták a legnagyobb örömet, mert ezekből az illető eddigi tanítói munkájának az eredményét látta: ő tanította meg őket betűvetésre, ő élesztette bennök a most megnyilatkozó érzelmeket. Érdekes az a levél is, amelyikben egyik gimnázium tanára nagyobb tanítványait arra buzdította, hogy most csak tanuljanak és majd ha az ideje eljön, kövessék a harcba. A tanítói lélek mélyéről fakad az a felkiáltás, hogy »érettetek küzdünk, nektek kell majd építeni a mostani romok helyére!« S az a másik, hogy bár ott lehetne az iskola eddig unalmasnak tetsző falai között, mert látja, hogy ott kell igazán dolgozni a jövőért. A legváltozatosabb sorozat kerül elénk a tanító és a tanítványok lelki kapcsolatainak a bizonyítékaiból s a tanítók lelkében — *úgy látom* — igen megerősödik a jövőért való dolgozás tudata. Természetes, hogy nem mindenkiben egyenlő mértékben, hiszen az emberek olyan sokfélék. De a nevelői gondolkodás természetére élénk fényt vet, hogy a nagy küzdelmek, nagy veszedelmek között nagyon sok pályatársunkból tör ki ugyanaz a gondolat: a harcok lefolytak valamikor, de a jövő biztosítékai csak az új nemzedékben lehetnek! A sok egyéb közül, amit a harctéri írásokban a tanító lélektanára nézve hasznosíthatónak gondolok, azt tartom legfontosabbnak, hogy ime, amikor az ember kénytelen a jövőn, a nemzet jövőjén gondolkodni, szükségképpen eljut a nevelés gondolatához és nagyobbnak, nemesebbnek, hasznosabbnak ismeri fel az iskolai munkát; nagyobb és távolibb célt tűz tanítványai elé s amit talán napszámosmunkának tekintett,

annak apró részleteit a magok egységében hatalmas, nemzetmentő tennivalóknak látja. Ha t. i. végiggondolja, ami előtte megvillant; ha elgondolta, miért olyanok a körülte levő emberek, amilyenek. Lehetetlen, hogy a felületes ember ehhez a végső gondolathoz eljusson. De az itt-ott olvasott, egészen ismeretlen pályatársaktól származó levelek azt bizonyítják, hogy szerencsére sokan vannak, akik nem felületesek. Sőt több felől értesültem arról is, hogy sokan vannak, akikben életöknek, életünknek ez a felejthetetlen élménye tette világossá, aminek létében és értékében kételkedtek, vagy amivel egyáltalában nem is törődtek: a nevelői gondolatot. Az aztán szintén tanulságos megfigyelés, hogy ennek a gondolatnak milyen következményei vannak az egyesekben. Tudjuk, hogy minden újabb élményünk minőségét az előző élményeink, a meghatározottságunk szabja meg. Megnyilatkozik ez a törvényszerűség itt is; kinek milyenek a végzett tanulmányai s milyen világnézetet alakítottak ki, aszerint látja a nevelés feladatát. S nem túlzás, hogy e feladatot ugyan sokféleképpen fogalmazzák, de valamennyien mégis azonosan értik: a háború előtti sokféle jelszóban most nem nehéz egyetlen középpontot mutatni ki, t. i. a közös érdek megvédésére, együttes szolgálására alkalmas embereket kívánnak nevelni.

Ez a kérdés azonban sokkal tágabb körű, semhogy e néhány sorban bőven tárgyalhassuk. Azért csak általánosságban ismétlem, hogy a harcban álló tanítók leveleit fel kellene dolgozni 1. a bennök megnyilatkozó tanítói lélek megismerése céljából, 2. meg azért, hogy főként azt állapíthassuk meg belőlök, milyen alakuláson megy át most a tanítóság érzelmi világa, miféle gondolatok támadnak bennök s mily irányú akarás fejlődik. Ennek a megvizsgálása bizonyára megerősíti azt a véleményt, hogy ezek a levelek a nevelésünk múltjára és jövőjére nézve egyaránt tanulságosak.

A múltra nézve, tehát neveléstörténeti szempontból azért, mert mindenik, most felmerülő gondolat fényt vet az írónak addigi gondolkodására is, az új elhatározások pedig nem jönnek létre az ezek szükséges voltát megokoló, bíráló megjegyzések nélkül. Ezekből megláthatunk egyet-mást köznevelésünk benső, rejtett jellemvonásaiból; észrevehetünk a tanítók lelkében mélyen levő, általánosan avagy egyes vidékekre jellemző, egyes iskolafajok állapotából fakadó, nem mindig örvendetes hangulatokat s így jobban megérthetünk eddig számba sem igen vett jelenségeket. Annyit mindenestre tisztázni segítenek az ilyen tábori leyelek, hogy milyen felfogások éltek bennünk munkánkról és ennek körülményeiről. A jövőre, vagyis a művelődési politikai tennivalókra nézve meg abban látom az ilyen gyűjtemény értékét, hogy nagyon sok jó ötlet, komoly terv, távoli célra törő szándék is lehet bennök arra vonatkozóan: mit kellene csinálnunk az iskolában s az iskolával a háború után, hogy nemzeti helyzetünknek, szükségleteinknek jobban eleget

tehessen. Itt azt vegyük figyelembe, hogy egy-egy harcoló tanító-ember semmi esetre sem szerezhethet ugyan általánosan érvényes tapasztalatokat, gondolatainak a forrása tehát nem egyetemes értékű, azonban a sok ember tapasztalatait és ezekből származó gondolatait feltétlenül számba kell vennünk, alaposan értékelnünk és a jövőért való cselekvésünkben lehetőén értékesítenünk is. Azok a tapasztalatok és az ott meglátott célok igazán életbevágók; az ott érlelődő szándékok mindenféle mesterkedés nélkül jönnek létre s mulasztás volna azokat elvesztegetni.

Önként érthető, hogy mindenik irányban csak akkor lehet hasznos a katonatanítók leveleinek összegyűjtése, ha nem válogatunk köztök aszerint: kellemes-e amit mondanak s egyezik-e a magunk gondolkozásával. Sőt éppen hangoztatni kívánom, hogy a szigorúan bírálókat, a jövőre nézve gyökeres változást sürgetőket különösen komolyan vegyük számba, mert ha feltehetjük is, hogy túloznak, ha tudjuk is, hogy alapjainkat lábunk alól ki nem taszít-hatjuk: éppen az ilyenek eszméltetnek mégis nagy mértékben.

Arról már volt itt szó régebben, hogy az itthon levő tanítóknak milyen irányú megfigyelésekkel lehet saját feladataikat tisztán felismerniök. Ahhoz most csak azt teszem, hogy a harcolók írásaiból nekünk lehet legtöbbet tanulnunk és azt közvetlenül értékesítenünk. Kiegészítik a magunk élményeit, táplálják és irányítják gondolkodásunkat, élesítik a látásunkat, fokozzák kötelességérzésünket. Nem mondom, hogy ennek a szükségét mindenki érzi; lehetnek mindezek felől végképen nyugodtan vakációzóok is közöttünk. De abban nem kételkedem, hogy a jobb munkát nem ezek végzik, hanem azok, akik egy év óta nyugtalan elmével keresnek és komolyan felhasználnak minden alkalmat a mai feladatok alapos felismerésére. Azok számára a tanítólelkű pályatársak tábori levelei kincsesbányák.

Néptanítók Lapja, 1915, 28. szám.

HÁBORÚS KÉRDÉSEK AZ OKTATÁSBAN.

A Magyar Paedagogiai Társaság 1915 decemberében a háborúra vonatkozó tanítások elrendelését javasolta a vallás- és közoktatásügyi miniszternek ebben az előterjesztésében:

A Magyar Paedagogiai Társaság számba vette azokat a tennivalókat, amelyek a háború következtében az iskolára és a nevelésügyi irodalomra várnak. Számba vette egyszersmind az eddigi hatósági rendelkezéseket is, amelyek a nemzet nevelőinek figyelmét ezekre a tennivalókra irányítják. Az 1914/5. évi Értesítők átvizsgálásából pedig — amit a Társaság folyóirata, a Magyar Paedagogia megindított — kiderül, hogy mindebből az egyes iskolafajokban mi

teljesül. Kétségtelen, hogy mindenik iskolafajban és mindenik fokon sok történt, ami azt mutatja, hogy a nevelés a rendkívüli idők követelményeihez alkalmazkodott; de éppen olyan nyilvánvaló az is, hogy az így szétszórtan, egységes szempontok nélkül, egyesek buzgóságából létrejött alkalmi tanításoktól nem várhatjuk mindazt, amire a nemzet jövője érdekében az itthonlevők és főleg az ifjúság gondozása terén szükség van.

Ezt a szükségletet úgy fejezhetjük ki, hogy 1. ismerje fel a nemzet egész ifjúsága a mostani idők jelentőségét s vegye ezt a korszakot komolyan még akkor is, ha közvetlen környezetének nincsen miatta személyes baja; 2. vessük meg az alapot mindenkiben arra, hogy a nemzet tagjaiban közös eszmény, nemzeti és ebből fakadó személyes életcél alakulhasson ki; 3. erősítsük meg a jobb jövőben való bizalmat és tegyük világossá mindenkiben, hogy azért a jobb, békés jövőért mindenkinek kötelessége egész erejével és egész életében dolgoznia.

Efféle szempontokat a háború eleje óta gyakran és többen emlegettek, eddig azonban határozott lépés nem történt arra, hogy a nemzet belső erejének ily módon való fokozása azoknak is hivatalos kötelességévé tétessék, akik enélkül csak a rendes iskolai feladat teljesítésére gondoltak. Holott előttünk kétségtelen, hogy éppen az annyira óhajtott nemzeti egység, a nemzet közös céljáért való közös munka igazán létre nem jöhet és nem általánosulhat, ha nem igyekszünk minden iskolában arra, hogy a nemzet közelebbi múltját és jelenét nemcsak a mai felnőttek, hanem a mai gyermekek is a lehetőségig tisztán lássák, saját feladataikra nézve lehetőén egyöntetű és határozott útbaigazítást nyerjenek, annyi ellentétes hatás alatt bizonytalanná lett erkölcsi érzéseik tisztuljanak s így a rajok a szokottnál előbb elkövetkező önálló munkában a mai felnőtteknek helyére léphessenek.

Senkinek sincs hatalmában minden biztosíték arra, hogy a jövő munkáját a most felnövő nemzedék csakugyan jól végezze, de annál súlyosabb kötelességünk megtenni mindent, ami ilyen biztosítéknak tetszik. A Magyar Paedagogiai Társaság e kötelességet, a nemzet sorsáért való felelősséget mélyen átérzve, a maga gyenge szavával felhívást intézett az egész tanítósághoz s röviden összefoglalta a mai nevelés irányítására alkalmasnak vélt általános gondolatokat. Ugyanez a kötelességérzés indítja Társaságunkat arra is, hogy ezzel a felterjesztéssel forduljon Nagyméltóságodhoz, tisztelettel kérve: méltóztassék elrendelni, hogy még ebben a tanévben erre kitűzendő időtájban hazánk valamennyi fiú- és leányiskolájában, az elemi iskola 4—6. osztályában, a középfokú iskolák mindenik osztályában, szakiskolákban, katonaiskolákban, tanfolyamokon, szóval az egész tanulóifjúság számára összefoglalják és megfelelő módon, a tanuló életkorához alkalmazva, előadják a következőket:

I. Mindazt, amit a háború közvetlen előzményeire, külpolitikánk utolsó évtizedeire, a világtörténelem újabb alakulására vonatkozóan tudni lehet és minden értelmes polgárnak tudnia kellene, amiből ezt a korszakot kiki megérthetné, mint távoli előzmények okozatát. Ez előadás célja: a magyarság történeti tudatosságának megszilárdítása, a háború okáról és értelméről való tájékoztatás, a magunk sorsa felől nagyon ellentétes véleményeknek tárgyiassá tétele.

II. E világtörténeti háttérből kell kiemelkednie a háború lefolyásáról szóló ismertetésnek és pedig két részben: 1. a háború menetének összefoglaló, áttekintő leírása szükséges azért, mert az elmúlt idő alatt a részleteknek olyan tömegét hallottuk, hogy az előzmények jelentőségével, kapcsolatával a nemzet nem lehet kellően tisztában, a személyes keserőségek vagy örömök pedig elmosás a történelmi érdeklődést. Ez a tanítás alapot adna az ezután következő események jelentőségének helyesebb mérlegelésére is. 2. Szükséges előadni az ország belső történetét közvetlenül a háború előtt és azóta, hogy mintegy újra átélve az eseményeket, megerősítsük és tudatossá tegyük a háború elején oly nagy erővel jelentkezett együttérzést.

III. A háborúban szereplő országoknak és a háború színtereinek az ismertetése megérttetné a hadvezetés irányát, egyes fordulatoknak a hadviselés, közlekedés, élelmezés szempontjából való jelentőségét, az egyes országok belső erejének, pl. mezőgazdaságának, iparának, kereskedelmének, tudományának, nyelvi és társadalmi viszonyainak a háború menetére való hatását.

IV. A háború közgazdasági, politikai, közművelődési, egészségügyi hatásának tárgyalása megérttetné a gazdasági háború mibenlétét, a külső és belső politika kapcsolatát, az életmódnak s az érdeklődésünk tárgyainak megváltozását; életünk minden vonatkozásában új feladatokra eszméltetne.

V. A háborúval kapcsolatos társadalmi mozgalmak ismertetése a sebesültek, rokkantak, árvák jövő sorsának alakulására lehetne kedvező hatású, mert elősegítené a velők való együttérzés kifejlődését és így a társadalomban való elhelyezkedésüket megkönnyítené. Sőt megalapozná ezutánra az eddig olyan kisméretű társadalmi összetartozás és viszonzosság gondolatát.

VI. A mai köz- és magánélet köréből vett példakon, de szintén összefoglaló módon ki kellene fejteni mindazokat az erkölcsi eszméket, amelyek uralmára ma és nemcsak a háború alatt, hanem a nemzet életében állandóan szükség van. Ezeket fejtegetve tisztultabb felfogást lehetne megalapozni az egyén és a köz viszonyára nézve; útját lehetne állani annak, hogy bármelyik ellenségünk iránt is a bosszú és gyűlölet érzelme váljék ifjúságunkban általánossá; meg annak is, hogy a nemzet harca iránt bármilyen forrásból is közönyösség vagy kicsinylés származzék; az önfeláldozás és az ön-

zés nemzeti szempontból nézett hatása és általában az egyszerű, polgári élet erkölcsi jelenségei e tanítás közben mélyreható megvilágításban részesülhetnek.

VII. Mindezek betetőzéséül bizonyos történeti előrepulntás keretében fel lehetne tární azokat a nagy kérdéseket, amelyek a harcok további folyamán s a nemzet közeli jövőjében sorsunkra befolyással lesznek, amelyekről tehát tudnunk kell.

E tanítások mértéke és módja az egyes iskolafajokban és fokon természetesen különböző lenne s egyes vidékek sajátos viszonyaihoz is alkalmazkodnék. Ami a végrehajtás módját illeti, az egyes iskolákra kellene bízni, hogy a legalább 6 és legfeljebb 12 órára terjedő összefoglalásokat miként végzik el a tanév folyamán: egyfolytában-e, avagy oly módon, hogy a szóban levő előadási órák több, egymás után következő hétre oszlojanak el. Mindenesetre szükséges azonban, hogy az erre fordítandó idő az órarendben megállapított rendes leckeórák idejéből szakíttassék ki s ne legyen a tanuló újabb megterhelésévé.

Az előadott irányban kért és tisztelettel javasolt rendelkezés megalapozója lenne az eddig — legalább tervszerű alakban — hiányzó magyar nemzeti politikai (állampolgári) nevelésnek. Ezek az összefoglalások nemzeti önismeretünket gyarapítanak, megvilágítanak belső ügyeinket, erőinket és gyengeségünket, kitágítanak külpolitikai érdeklődésünk körét és mélyítenék hazai közügyeinkre vonatkozó felfogásunkat. Hatásuk első sorban abban nyilatkoznék, hogy a harcból hazatérők nem gondtalanul élők, hanem feladatán gondolkodó ifjúságot találnának s így a társadalom új rendjének kialakulása kevesebb kínos zökkenéssel járna.

Véleményünk szerint a kiadandó rendeletnek a vezető szempontokon túl, az előadandó anyag mélyebb részletezésére nem kellene kiterjeszkednie. Felettébb nagy szükség van azonban olyan vezérfonal kiadására, amely magában foglalná elsőrendű szakemberektől az egyes tanárok-tanítók által feldolgozandó anyagot, adna némi módszeres útbaigazítást és közölné az egyes kérdések irodalmát. E vezérfonal szerkesztéséről — erkölcsi és anyagi támogatás esetén — a Magyar Paedagogiai Társaság készséggel gondoskodnék.

Mivel pedig nemcsak az ifjúság, de az itthon lévő és a hadból visszatérő felnőttek lelki gondozása is szükséges, javasoljuk azt is: méltóztassék a Szabadoktatási Tanácsot ily tervszerű összefoglalásoknak országszerte való rendezésére felhívni s megkeresni a belügyminiszter urat, hogy ugyanilyen előadásokat valamennyi közigazgatási tanfolyamon is tartsanak. A készítendő vezérfonal nem a tanulók, hanem az előadók kezébe való lenne s így mindezekben az előadásokon is használhatnák.

E kezdeményezésre a vallás- és közoktatásügyi miniszter nem rendelte el ugyan, de megengedte ily tárgyú külön órák tartását az elemi

és középfokú iskolákban s anyagilag támogatta az erre szolgáló kötet megjelenését. A kötet (A világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára. Szerkesztette Imre Sándor, 1917, Franklin) az előszóban így jelölte meg a feladatot:

A jelen vonul be az iskolába ezekkel a tanításokkal. Nagy feladatot kell ott teljesítenie. A nemzet sorsa ugyanis nem a harctereken dől el véglegesen, hanem az életbenmaradók lelkében. Ezért szükséges, hogy a közvetlenül előttünk álló feladatok megértésére megvessük az alapot, lehetőén tisztává tegyük az új nemzedék látását. A sokféle iskolában szétoszló ifjúságot közös gondolatokra kell vezetnünk, közös elhatározások felé megindítanunk. Ez a kötet ezért keletkezett.

A kötet befejező mondatai pedig ezek:

A háború után, akár újabb harcra készülünk, akár bizalommal fogunk a békés munkához, ennek a korszaknak a hatása uralkodó lesz bennünk. Bizonyos, hogy az iskola nem mindenható, de kétségtelen, hogy még ma is, sőt a mai viszonyok között még a rendesnél nagyobb sikerrel iparkodhatik e hatásnak az irányítására. Nem várhatjuk, hogy munkánk nyomán gyors változás álljon elő bármelyik, országos kérdésben is, de a sok iskola minél egyöntetűbben akar valamit, annál több eredményre számíthatunk. Csak vezessen bennünket is *Eötvös* meggyőződése, hogy egy-egy ember akarata sohasem határozza el örökre az egésznek a jövőjét, de bizonyos hatása egy időre az egyesnek is, az egyes nemzedékeknek is van s így „az emberiség sorsa ugyan az Isten kezében van, de az egyes nemzeteké önmagukéban“ (A XIX. század uralkodó eszméi, II. rész, VI. könyv, 1. fejt.).

Ezt a felfogást kell az új nemzedékbe beleoltani, hogy ennek a következményeit, az ebből eredő követelményeket önmagára nézve mindenki levonhassa.

Magyar Paedagogia 1917. 291—i.

AZ ELSŐ HÁBORÚS TANÉV BEFEJEZÉSE ÉS TÖRTÉNETE.

1915.

Természetes, hogy az idei évnyitó, igazgatói beszédek mindeütt, ahol szokásosak, a háborúval foglalkoztak. És előre látható, hogy ugyanez lesz a tárgya az évet berekesztő ilyen szövegeknek is. Az *Értesítő*kben meg ott szokott lenni az iskolai év története s ebben bizonyosan nagy számmal lesznek most háborús adatok. Egyes iskolák már elkezdtek gyűjteni harcoló tanítványaikról az adatokat; valamennyi számon tartja harcoló tanítóit, beszámolnak az iskola

épületének lefoglalása, a személyzet bevonulása miatt történt zavarokról és efélékről. Szükséges azonban, hogy mindez: az iskolai év befejezése és történetének az Értesítőben való előadása bizonyos határozott céllal történjék és a szokott eljárástól eltérő módon.

1. A szünidő rendesen eltéríti a tanulók gondolkodását az iskolai tanulás tárgyaitól s ősszel mindig nehéz „felvenni a fonalat“. Az idén a helyzet más, a nevelőre nézve kedvezőbb. Évközben lehetetlen volt a tanítónak nem számolnia növendékeinek lelkiállapotával, nem lehetett eltitkolnia a magáét; önként kínálkozott egész tanításunk természetes koncentrálása, mert valamennyiünket a háború kínozott és minden gondolatunk ezzel kapcsolódott. Ebből a most lefolyó tanévből a növendékek mindnyájan ezeket a kapcsolatokat, lelköknek ezeket az erős élményeit viszik tovább. Egeket a szünidő nem tudja most elhalványítani; félő, hogy nagyon is megerősíti. Erre gondolva azt várhatjuk, hogy majd a szünidő végén is ugyanevvel az azonos lelkiállapottal lépnek elénk tanítványaink. T. i. akkor is a háború, a nemzet sorsa, a bizonytalan jövő üli meg — az életkorok szerint más-más módon — a lelkeket. Azonban az újabb hatások majd a tanítók irányítása, egyengető törekvése nélkül olvadnak bele a serdülő eddigi élményeibe a nyár folyamán; a nagyközönségnek sok helyen fejtelten állásfoglalása, könnyelmű vagy kishitű beszéde alakítja majd ítéleteiket és nagyon könnyen megzavarhatja azt az egyensúlyt, amelyben a gyermekek és ifjak lelkét megtartanunk e napokban történeti fontosságú kötelességünk. Ezért tanítványaink és így jövőnk iránt való kötelességünk, hogy efélék ellen lehetően felvértezzük őket. Teljesen nem lehet a hatások elől elzárunk, nem is lenne okos dolog; de meg kell tennünk mindent, hogy a szünidőnek tőlünk független hatásaira készen legyen a talaj a lelkökben. Bizonyosra veszem, hogy ilyen alapvetést mindnyájan folytattunk ebben az egész keserves tanévben, enélkül most hirtelen alig érhetnénk el bármit is.

Most arra van szükség, hogy ennek az évnek az eseményeiről, az egyénekre nézve levonható tanulságairól, a sorsunkat illető reményseégeinkről összefoglaló módon beszéljünk a tanulók előtt. Ennek lehet sokféle alakja és alkalma. Célszerűnek látnám azt, hogy — az illető iskola fokának megfelelően — állítsuk eléjük az év egész történetét: a sarajevói merénylettől máig mik voltak a nevezetesebb mozzanatok, hogyan hullámzott a harc sikere, miként érintette iskolánkat és a magunk életét, miféle változásokat okozott élelmünkben, hogyan veszélyezteti a háború az itthonieók egészségét, miket tanultunk mindezzel kapcsolatban és így tovább. Ennek az összefoglalásnak önként kell származnia a tanítók és tanulók évközi, alkalmi beszélgetéseiből. Ahol több tanító van, mindenik a maga osztályában tegye ezt meg; középiskolában, polgáriban, kereskedelmi- ben, stb. az osztályfőnökök. A testületnek előre meg kell a fő szem-

pontokban állapotodnia s az egész intézetben ugyanabban az órában kell ennek megtörténnie; nagyobb tanulókkal több órán. S végül az egész ifjúságot (8 osztályú intézetben 4—4 osztályt) egybegyűjtve egy embernek, az igazgatónak a tanulókhöz mért módon az így már végbement összefoglalás alapján fel kell tárnia a történelmi előzményeket, a jövő eshetőségeit és el kell mélyítenie a személyes következtetéseket: pl. a történelmi okságnak, az egyén és a köz kölcsönös hatásának, a nemzetért való felelősségének a gondolatát. Ilyen tartalmú és célú beszéd legyen az utolsó hang az iskolai évben; ez maradjon a fülökben s adjon irányt a szünidei tapasztalatok önkéntelen beolvadásának és tudatos feldolgozásának. Ezzel elérhetjük, hogy tanítványainkon át a szülőkre is hatunk.

2. Az év történetének nevelési, művelődési, politikai tanulságait is össze kell gyűjtenünk. Nem tudom, de nagyon remélem, hogy erre célozó útmutatást hivatalosan is kaptak már iskoláink. Anélkül is könnyen megtehetünk azonban mindent már most is. Csak egy-két gondolatot vetek fel. Az első sorokban említett, inkább külső adatokon kívül az iskolaév történetében szóljon az Értesítő pl. minél részletesebben arról: miféle észleleteket tettünk az év folyamán tanítványainkon; hogyan befolyásolta a község állapota, hangulata az iskolai munkát, mily alakuláson ment át az iskola és a család, a tanítók és tanulók viszonya (hihetően mindenütt bensőbbé vált); miként nyilatkozott különböző életkorúaknak az események iránt való belső részvétele; a tanítás anyagát, dolgozatokat, iskolai ünnepélyeket, az iskola életében előfordult rendkívüli eseményeket hogyan használtuk fel a ma szükséges ismeretek nyújtására, érzelmek kifejtésére. Ezek és hasonló, helyenként különböző szempontok feltárhatják: milyen volt az iskola belső élete, művészi látszanak a növendékek jövőbeli szellemi alakulásának, mihez kell tehát fűznünk a szeptemberben újra kezdődő munkát. Egészítse ki ezt a beszámolást annak bemutatása: mit tett az illető testület az iskolán kívül a szülők s általában a lakosság vezetése, gondozása terén: miféle gondolatokat igyekeztek az egyes tanítók elterjeszteni, mi volt erre a közvetlen alkalom. Ehhez fűződhetnek azok az észleletek, amelyeket a lakosságon tettek a tanítók s amelyekből iskolai eljárásuk szükséges irányát állapíthatják meg.

Ilyen szellemű dolgozatok az Értesítő útján kettős irányban tennének nagy szolgálatot. A tanulók és szülők részére érdekes olvasmány lenne minden ilyesmi s — kivált leckéztetés nélkül, bár tanító célzattal írva — észrevétlenül is hatnának rájuk, tehát szolgálnák a nevelés ügyét közvetlenül is. Nagy értéke lehetne azonban közvetett úton is, ha ezekből a tanfelügyelők, főigazgatók, szakfelügyelők megállapíthatnák egy-egy község vagy vidék, sőt egy-egy társadalmi osztály lelkiállapotát, ennek érzelmi és gazdasági okait s tudnának megfelelő javaslattal lépni a gyors intézkedés céljából a

felsőbb hatóságok elé. Ma is, intézkedések céljából, a jövőre is, e korszak története érdekében rendkívül nagyra látom az itt természetesen csak érintett adatgyűjtések vagy feldolgozások értékét; csak komolyan kell hozzáfogni és nem szabad semmit jelentéktelennek tartani! Ha attól félünk, hogy nincs költség reá, hagyjunk el az értesítőkből mindent ami eddig is felesleges volt, pl. a mindenüvé egyaránt leérkezett rendeleteket, a tanított anyag felsorolását, érdemjegyeket s mindjárt lesz helyünk újabb költség nélkül.

Igazi értéke ennek csak úgy lenne az országra nézve, ha mindenik iskolafaj megcsinálná a maga körülményei szerint. Amelyik nem szokott máskor Értesítőt adni, most az is megtehetné; adhatna a tanfelügyelő a maga kerületének óvodáiról, elemi iskoláiról egy kötetben, de az egyes óvók és tanítók tollából s bevezetést és összefoglalást írva ezekhez. S meg kellene ezt csinálniuk a mindenféle szakoktatás intézményeinek is. Gondoljunk csak arra, mily tömördek anyag gyűlne így egybe a különböző iskolafajok közönségének, egyes városok lakossága különböző köreinek, egyes iskolák munkájának összehasonlító megítélésére! A Statisztikai Hivatal által kétségtelenül gyűjtött adatok beszédesebbek, a Gyermektanulmányi Társaság által a gyermekekhez intézett kérdések eredményei reálisabbakká lennének így. Es ami önkéntelen vagy szándékos bírálat kerülne elénk, mily nagy hasznát látnók mindannak, ha belőle igazi hiányt ismernénk fel és azt pótolnók, vagy a helyzet téves megítélését és azt kiigazíthatnánk!

Ezen az úton mindnyájan növelhetnők azok erejét, akiknek a nevelés, az új feladatokhoz mért szervezés a feladatuk; mivel pedig az országos intézkedések nem mennek gyorsan, jó lenne a magunk körében megtennünk, amit magunk erején tehetünk. E cselekvéshez tisztánlátás szükséges. Ennek megszerzésére, személyes hatásunk biztosítása, iskolánk súlyának gyarapítása, feladataink teljesítése érdekében egyebek között az elmondottakat is meg kell tennünk. Önmagunk előtt tisztázzuk így munkánk területét s az ebből bizonyára bőven nyert tanulságok ugyanilyen tanulmányozásra serkentenek ezutánra is. Ma nem lehet üres, nagyzó szólamnak néznünk, mert mindnyájan érezzük az igazságát: csak az az iskola dolgozik jól, amelyiknek mindenik tanítójában él a munkájáért való történelmi felelősség tudata!

Magyar Paedagogia. 1915.

NEVELŐI GONDOLATOK AZ ERDÉLYI ESEMÉ- NYEKRŐL.

— Az 1916. évi betörés után. —

I. Az erdélyi menekültek elhelyezkedése sokáig tart, de előbb-utóbb mégis csak befejeződik. Ezzel bizonyos mértékig helyreáll a rend az országban legalább külsőleg és — reméljük — ideiglenesen, amíg az ellenség a földünkről eltisztul. Addig minden tekintetben sok nehézséget kell még a hatóságoknak elosztatniuk; a kölcsönös jóakaratra és a különböző szervek együttműködésére nagy szükség lesz; a lakosság mindenik részének, menekülteknek és szállásadóknak jó és rossz tulajdonságai bőségesen nyilatkozhatnak; a felsőbb-ség tapintatának és erélyének súlyos próbákat kell kiállania. Ezt az újszerű életet körültekintő rendelkezések majd csak szabályozzák s az ügynek ebbe a közigazgatási részébe itt nincs is helyén beleszólanunk.

Még nehezebben simul el az a hullámvész, amit ez a szerencsétlenség a lelkekben okozott. A menekültek letelepedése nem szünteti meg a tömérdek keserűséget és szomorúságot. Bennünk sem, akiket pedig ez a csapás nem sújtott közvetlenül; még kevésbé azokban, akik a szó teljes értelmében új életet kénytelenek kezdeni más emberek és másféle viszonyok között, megrázott, meg is rendült lélekkel és a jövő felől való nagy bizonytalanságban. Mindezen csak kettő segíthet mindkét félén: a részvét és a munka. Beszéltem erdélyi menekültekkel, akik elmondták, milyen csillapítóan hatott rajok a »magyarországiak« együttérzése, és éreztem magamon, hogy a szenvedésben való részesedés megnyugtató. De ez magában nem elég: a másoktól tapasztalt részvét terhessé válik hamarosan és a szenvedés átérzésének tudata nem elégíthet ki. Dolgozni is kell. A sorsból meglátogatottnak azért, hogy önállóságát, önérzetét, lelki szabadságát visszanyerje; a másoknak meg azért, mert a benne támadt együttérzés erre kényszeríti. Két belső parancs hajt bennünket: »segíts magadon« és »segíts azokon, akiknek a sorsa most a tiednél is nehezebb«.

Ez azonban csak a jelenre vonatkozik. Két keserves esztendő megtaníthatott már mindenkit, hogy magát a jelent néznünk nem elég, nem okos dolog. A mai feladatokat a jövőre gondolva kell elvégeznünk. S aki tehernek érzi ezt a folytonosan előrenézést — hiszen valóban teher —, ne restelje meggondolni: mily sok baja származott egyéneknek és nemzeteknek az előrelátás hiányából! A jelen mindig okozat s a jövő is mindig csak további következmény. Ezért óhajtom a figyelmet arra irányítani, hogy jövőnk érdekében nekünk, a köznevelés munkásainak Erdély mai helyzetével kapcsolatban egész csomó meggondolni valónk akad. Hamarosan megkülönböztethetünk három csoportot: egyfelől olyan tanulságokat, amelyeket némely jelenségből a múltra vonatkozóan megállapíthatunk;

másrészt bizonyos feladatokat, amelyek már e percben is éber figyelmet és tudatos cselekvést követelnek; végül pedig az első pillantásra nagyon is távolinak látszó kérdéseket, amelyek tanulmányozását mégis most kell megkezdenünk.

Tanulságokat úgy lehet megállapítani, ha bőséges feljegyzések készülnek arról: miként fogadták az ellenséges betörést az erdélyiek meg a Királyhágón innen élők, hogyan ment végbe az egyes területek kiürítése és mint történt az elhelyezkedés az ideiglenes lakóhelyeken. Ily feljegyzésekhez természetesen megfigyelések kellenek s bizonyos, hogy akkor effélére senkinek sem volt érkezése. De emlékezeti képeinkből figyelemre érdemes adatokat lehet összeállítanunk. Voltaképpen ugyanis arról van itt szó: miféle tulajdonságok nyilatkoztak az emberekben? Személyekhez fűződik minden emlékünkből a nagy mozgalomból s amint élményeinket újra átéljük, minduntalan emberek jelennek meg előttünk s rengeteg egyéni vonáson kívül seregestül domborodnak ki bizonyos csoportok, emberfajták közös vonásai is. Az ilyeneknek aztán nem nehéz megtalálni a magyarázatát. A tanulságok éppen itt rejlenek: ha a tapasztalt emberi tulajdonságok forrását megismerjük, nyomban arra gondolunk, hogy azokat milyen hatások okozták s milyen tervszerű eljárás tudná megerősíteni, vagy megszüntetni. Éppen ezért kell e tanulságokat nekünk keresnünk, mert bennünk él a nevelés gondolata; mi tudjuk azt, amit találtunk, munkánkban nyomban felhasználni s ezzel a jövőnek a szolgálatát tüstént a felismert helyzethez alkalmazni. Ez az alkalmazkodás későbbben nem is történhetik meg, mert a tanulságok alapja, t. i. az egyes adatok, később elhomályosodnak, de meg az irántok való fogékonyság is csökken.

A tanulságok közül az elsőt abból vonhatjuk le, hogy az ellenséges betörés Erdély népét meglepte. Ezen a tényen nem változtat egyesek alapos előrelátása, még kevésbé az, hogy most olyan sokan vannak, akik ezt »régén mondták«. Valóban sokan beszéltek ilyesmit, de kevesen gondolták komolyan. Nem voltunk ahhoz szokva, hogy a külső politikai dolgokkal alaposan törődjünk, nem ismertük (mert nem is ismerhettük) a háború alatt kialakult nemzetközi viszonyokat s különösen arról nem tudtunk, hogy harctéri helyzetünket miként ítélik meg ellenségeink. E körülményekhez járult még az is, hogy bármennyit emlegettük is beszéd közben a Romániával való háború lehetőségét, azt nem gondoltuk el, hogy a bekövetkezése esetén mit csinálunk. T. i. hogy mit csinálunk mi egyének, családok. Mintha ez is a gyávaság vagy bátorság kérdése lett volna és nem az okos előrelátásé, a minden eshetőségre való lelki felkészülésé. Ez volt a legfőbb baj: a lelki felkészülés hiánya. Ebből az a tanulság, hogy valamennyiünknek, az egész népnek többet kell törődnie a jelennel, a legkomolyabban értett politikai neveléssel.

Más természetű elemek is vegyültek a Királyhágón innen élők

meglepetésébe. Olyasmi, amit az első kárpáti betöréskor is tapasztaltunk. Nagy volt ugyanis a csodálkozás amiatt, hogy az ellenség a Kárpátokon átjöhetett. E percben ne emlegessük azt, ami különben nagy bajunk, hogy Erdélyt egyáltalában nem ismeri a nem ott lakó magyarság. Csupán azt állapítsuk meg, hogy a földrajz tanításában általában (kivételek vannak) nem érvényesül a honvédelem szempontja. Másként tudtuk volna, hogy az erdélyi szorosok milyen természetűek, az egész határvidék milyen alkatú s akkor utólagos magyarázat nélkül, magunktól is elgondolhatnák határvédő csapataink helyzetét és jobban érthetnők a szorongva várt hadműveleteket is. Ma azonban ugyan ki érti — nem odavaló ember — például a Hargita, a Maros jelentőségét? Nem vádként mondom, de bizonyos, hogy hazánk földjét a nemzet nem ismeri eléggé. Egyik része sem. Tudjuk, hogy igaz, amit angol lapok magyar közvéleményként ismertetnek: a magyarság létének Erdély a biztosítéka, — de fájdalom, nem lehet azt mondani, hogy az itt közvélemény volna s hogy ezt a tételt valami sokan meg is tudnák okolni. A földrajz tanításának nagy feladatot kell megoldania a nemzet jövője érdekében valamennyi iskolánkban. Alaposabban kell ismertetni a föld értékét és a népet, az ország egyes vidékeinek közművelődési, közgazdasági jelentőségét.

Nem részletezem tovább, hogy milyen fajta tanulságokat ismerhetünk fel, csak éppen rámutatok, hogy oktatásunk és erkölcsi nevelésünk ezeknek egyaránt hasznát veheti. Ezzel az alkalommal igen tetemes különbségeket lehet észlelni az erdélyi és a Királyhágón inneni nép külpolitikai tájékozottságában s a nemzet helyzetéről való vélekedésben, az erdélyiek között a színmagyar és a vegyes lakosságú községek lakosainak, magyaroknak és nem magyaroknak magatartásában és gondolatvilágában; indítást nyerünk arra, hogy mindenféle iskolánk történelmi és földrajzi tanításán gondolkodjunk s ennek újjáalakításában a nemzeti tudatosság fejlesztését tekintsük legfőbb célunknak (honismeret, nemzeti önismeret, állampolgári nevelés, azaz egy szóval: nemzetnevelés). Az erkölcsi nevelésre pedig általánosságban eléggé útbaigazít az a tapasztalás, hogy a menekülés és az elhelyezés végrehajtása közben a felelősségérzés, előrelátás, lélekjelenlét, önzetlenség és kötelességtudás felemelő példái mellett nagyon sok felületességet, könnyelműséget, pipogyaságot, önzést és lelkiismeretlenséget láthatunk mindenfelé.

Mindabból, amit most önmagunkban és embertársainkon észlelünk, igyekezzünk okulni. Lássunk apró jelenségekben is megfontolásra érdemes anyagot. Apróságok jellemzik az embert s nekünk fontos látnunk, hogy milyenek vagyunk, mert nekünk nem csak gondolkodnunk kell azon, hogy nemzetünk jövője érdekében milyen emberekre lesz a háború után szükségünk, hanem nevelnünk is kell olyan embereket! Ezért mondom, hogy bármily kis része volt is

valakinek az erdélyi eseményekben, vagy azok hatásában: gondolja azt át ebből a szempontból. S mindenki, aki a jövővel törődik, vegye fontolóra, hogy az erdélyi események milyen változást idéztek elő a nemzet belső életében. Kiki rájön, hogy ebből a megfontolásból saját maga és az egész köznevelés számára határozott feladatok következnek. Amit itt ezekről elmondok, egyedül a magam szemlélődésének az eredménye, tehát töredékes és nyilván egyoldalú.

*

II. Az erdélyi eseményekkel kapcsolatban bizonyos nevelési feladatok is merülnek fel. Egyik részök köznevelésünk belső szervezeteire vonatkozik, azaz a tanulmányok rendjére és az erkölcsi nevelés, vezető szempontjainak kitűzésére. Ezek az előbb érintett tanulságokból fakadnak, csak országos intézkedéssel oldhatók meg kellő mértékben és megelőzően gondos tanulmányozást is kívánnak. A tennivalók második csoportja hivatalos intézkedések nélkül, a magunk környezetében tett észleleteink alapján, saját hatáskörünkben is elintézhető. Ezek a feladatok a menekültek mai helyzetéből erednek.

Ezt a helyzetet általánosságban az jellemzi, hogy az erdélyi menekültek életének eddigi körülményeit rajtok kívül levő okokból, erőszakos külső hatások megváltoztatták; emiatt egészen különleges lelkiállapotba jutottak; a saját sorsokat nem irányíthatják most annyira sem, mint amennyire az ember egyébként teheti; idegen viszonyok között kell elhelyezkedniük és pedig nem is véglegesen, hanem az otthonukba való visszatérés reményével. A helyzetet bonyolítja, hogy nem elég egyedül a menekültekre gondolnunk, mert ugyanezek a körülmények természetesen a menekülteket befogadó vidékek népére is hatnak, annak az életmódját és gondoskodását is befolyásolják s ekként rendkívül szövevényesen alakítják nemzetünk belső életét. Az eddigi tapasztalás szerint nagyon is megvan az a lehetőség, hogy ez az alakulás sok helyen és több irányban kedvezőtlen lehet; de okunk van remélni azt is, hogy bőséggel származik jótékony eredmény is ebből a szomorú állapotból. Így már most első feladatunk annak a megértése, hogy most mindazoknak, akik a menekültekkel, vagy az ezeket befogadó községek népével foglalkoznak, teljes erővel igyekezniök kell az események kártékony hatásának megelőzésére vagy ellensúlyozására, a hasznosak megerősítésére és kiaknázására. Nem kell külön hangoztatnom, hogy itt nem vagyoni károkról vagy hasznokról, hanem csak aféléről lehet szó, ami a nevelők hatása körébe tartozik: a nemzet lelki és egészségügyi fejlődéséről.

Az egészségügyi résszel most röviden végezhetünk: természetesen mindenk felett való, hogy az oly sok veszteséggel járó náborúban az emberi élet megtartásáról gondoskodjunk s minden lehetséges módon őrizzük, ápoljuk, gyarapítsuk a gyermekeket. A gyermekek a nemzet fennmaradásának és megerősödésének végső biztosí-

tékai; a velők való foglalkozás immár a mi közönségünk szemében is kezd a legnagyobb jelentőségű tevékenységek közé emelkedni. Ezen a nyomon haladva, iparkodjunk népünkben fokozni a mások gyermekeivel való törődést. Erre megvan a hajlandóság, sok szép példáját láttuk a háború alatt. De bizony láttuk az ellenkezőt, a gyermek iránt való kíméletlenséget és szívtelenségét is, még pedig többször a nők, mint a férfiak részéről. Elég az hozzá, nagyon szükséges az egészségről, főként a táplálkozásról, tisztaságról, ruházatról való gondoskodás, annál inkább, mert az orvosokra most mindenütt sokkal több munka jut, mint amennyit igazán el tudnak végezni! A tanító persze nem gyógyíthat, de éberségével és jóakarásával sok bajt megelőzhet. A szegény menekült gyermekek közül sok pusztulhatott el; sokon megmarad valamilyen alakban ezeknek az eseményeknek a nyoma. Mindnyájunk érdeke, hogy több már ne vesszen el s a nyomok minél kevesebb kárt okozzanak.

Több szót kell ejtenem arról, hogy a nemzet lelki fejlődése kíván ebben az imént vázolt helyzetben éber gondoskodást a nevelők részéről. Önként érthető, hogy a keserűség és bizonytalanság könnyen a csüggedés és semmittevés lelkiállapotába juttathatja mindazokat, akikben nincs elég életkedv, önállóság, erkölcsi erő. Ezeket kell tehát fokoznunk szóval és példával. Nem lesz nehéz ebben a munkában erős lelkű segítőköt találnunk éppen a menekültek között. Olyanokat, akik megértik, hogy a bűnbakok keresése meg a szitkozódás talán csillapítja a szenvedelmet, de nem szünteti meg a kárt és a szenvedést; az elégedetlenkedés nem pótolja ki a fogyatkozásokat; a segély nem lehet annyi, hogy mindenki megérhesse vele stb. Vagyis arra kell törekednünk, amire a rokkant katonákat igyekeznek rávezetni: az adott helyzetben való lehető legjobb elhelyezkedést csak a magunk erején lehet biztosítanunk, erőt véve magunkon s felhasználva képességeinket. Nem lehet egyszerűen várakoznunk, amíg hazatérhetünk, hanem mindig erre gondolva és erre vágyva bele kell illeszkednünk a sorstól ránk mért viszonyokba, munkát kell keresnünk és becsülettel végeznünk. A felnőtteknek ilyen irányú vezetése most komoly feladat s ha ezt a felsőbbség talán nem kívánja is meg tőlünk, a bennünk élő nevelői gondolat bizonyára parancsolja. Ha — miként egy miniszteri rendelet előírja — a menekült tanító együtt van a népével, ezzel a munkával teljesedik az az eszményi követelmény, hogy a tanító az egész nép vezetője legyen.

Különös gondot kívánnak természetesen a menekült gyermekek. Igen sok szempontból. Először is óhatatlan, hogy mélységes gyűlölet ne ébredjen bennök, kivált a serdültekben, az ellenség iránt, amely ennyi szenvedést okozott nekik és minden ismerősüknek. Azután sokat közülök rettenetesen meggyötört a kiállott testi szenvedés, a szüleikért s másokért való aggodalom, az esetleg el-

vesztett testvérért való fájdalom. Másrészt pedig az új környezetben tömérdek új tapasztalás rohanja meg eleven lelköket, de ezeket feldolgozni magoktól nem igen tudhatják. Akár saját tanítójukkal, akár idegen vezetéssel tanulnak tovább, felettébb nehéz lehet beleszokniok most a lelköket eltöltő érzelmektől távollevő gondolatkörbe. Magok körül látják az otthonukban nyugodtan megmaradt gyermekeket, akiknek az övéktől eltérő játékaik, szokásaik, ismereteik, sőt szokatlan ruháik, másforma evőeszközeik, furcsa ételeik vannak. A Hargitától az Alföldre jutott gyermek — a felnőtt is — másnak lát itt mindent, de mindent s mégis azt látja, hogy itt testvérnek nézik, együttéreznek, együtt aggódnak és reménykednek vele, segítenek rajta. Nem elemzem itt ezeket az élményeket, de azt hiszem, nyugodtan kimondhatom, hogy mindezeknek szintén nyoma marad a lélekben, mindezekre nagyon ügyelnünk, ezekkel számolnunk kell, a nevelésnek ezekhez kell fűződnie. Ne igyekezzünk semmit mást elsimítani a gyermekek lelkében, csupán a rázkódást, a félelmet, A lelki rázkódás lecsillapodik magától, mert a gyermeki lélek rugalmas, csak adni kell neki más foglalkozást, és pedig a mostani tartalmával rokon, de általunk okosan vezetett foglalkozást. Beszéljünk arról, amit átélt; tisztázzuk erről alakuló gondolatait, gyarapítsuk szemléleteinek a tartalmát; eszméltessük az embereken tapasztalt különbségekre, új lakóhelyének sajátosságaira. A növendékekkel együttélő, lelkökbe látó s lélekkel dolgozó tanító csakhamar észreveszi, hogy ekképpen a jövő feladatokra készíti elő ezt az új nemzedéket: megedzi a lelkét, célokat tűz elé s észrevétlenül kiirtja onnan a most benne lévő félelmet, amely az átélt gyötrelmek és a fenyegető bizonytalanság miatt ébredt fel. Ebből az ifjúságból erős, elszánt nemzedéknek kell lennie; olyannak, amely tisztán látja maga előtt a maga és nemzete életének a célját; amely tudja, hogy ellenségei vannak, akikkel meg kell birkóznia. Hiában, ezt a gondolatot többé nem hagyhatjuk ki nevelői gondolataink láncolatából, mert ez immár bűn volna, vagy a bűnnel határos élheterlenség. De azért ez a gondolat nem jelenti egyetlen más nép iránt sem a gyűlöletet: mi nem akarunk elvenni senkitől semmit, nem kívánjuk senkinek a romlását, csak nem is engedjük oda, ami a miénk és élni akarunk magunk is! Ezt kell belenevelni a mai gyermekekbe: mi élni akarunk s hogy élhessünk, erősnek kell lennünk minden tekintetben!

Lehetetlen, hogy a menekültek gyermekeiről gondolkozva, könnyes ne legyen a szemünk. A magunkénak érezzük mindeniket s szinte önvádat érzünk amiatt, hogy rólok gondoskodni nem tudtunk. Csak annál erősebbé válik bennünk az a vágy, hogy segítsünk biztosabbá tenni a jövőjüket. A tanítókon ebből nem áll több, csak lelkök megedzése. De a lélek ereje éppen a legerősebb biztosító az embernek s erős lelkű emberekre van szüksége a nemzetnek.

Ilyen szellemben folytatva az iskolai nevelést, előkészítjük a menekülteket arra, hogy majd visszatérve az ősi földre, fokozott nemzeti tudatossággal nyúljanak a kénytelenül eldobott szerszámokhoz. És ez lesz a jó előkészítés arra is, ha netalán huzamosabban kellene az új környezetben maradniok.

III. Az erdélyi menekültek a fővároson kívül az országnak főképen olyan vidékein helyezkednek el, amely vidékek lakói Erdélyt általában nem ismerik s ahol eddig Erdély népe is kevésbé fordult meg. Az alföldi és dunántúli magyar meg a székely meglehetősen idegenül nézhet most egymásra; a szászok és a magyarok között pedig sok ok miatt egész világ lehet a találkozás első pillanatában. Valamennyien tapasztalhatják, hogy nem ismerjük eléggé egymást: egymás életmódját, otthoni életviszonyait, értékét. Hazánkban ugyan jó idő óta élünk az utazási kedv, de a nemzetnek nem mindenik részében és nem visz el bennünket az ország mindenik vidékére. A jobb módúakról sokszor elhangzott már az a jogos panasz, hogy jártasabbak külföldön, mint itthon, földművelő népünk legnagyobb része meg csak lakóhelyének közvetlen környékét ismeri. A városokban való cselédkedés nem változtat azon, hogy népünk különböző elemei nem ismerik egymást, sem az országot. Ebből következik, hogy nem is lehet bennünk elég erős a kölcsönös összetartozás érzése és nem tanulhatunk annyit egymástól, amennyit lehetne, ha tudnók, hogy a másutt lakóktól mit tanulhatunk és ha volna rá alkalmunk is.

A mostani keserves alkalmat értékesítenünk kellene mindkét irányban: fel kell használnunk a kölcsönös megismerkedést a nemzet benső egységének fokozására és mindkét félnek (menekülteknek és szállásadóknak) javára való okulására. E cél érdekében az a feladatunk, hogy ebben az irányban vezessük környezetünket s lehetőén meggátoljuk az ellenkező hatásokat.

Ennek a helyzetnek ugyanis természetes következménye, hogy az így találkozóknak egymásról vélemények és egymás iránt bizonyos érzelmek keletkeznek; ezek a vélemények és érzelmek lehetnek későbbi, állandó együttérzésnek és közös munkának, a nemzeti összetartozás megértésének az alapja, de származhatik belőlök idegenkedés és újabbfajtájú széthúzás is. Nem bizonyos, hogy csak a részvét és a hála lehet a két oldalon uralkodó érzelem. A segítségre indító részvétnél erősebb lehet a bosszúság amiatt, hogy a lakosságnak ez a megnövekedése nehezebbé teszi az élelmezést, sokak számára kényelmetlenné a lakást. A hála helyett pedig sokszor talán az elégedetlenség jut szóhoz az ellátás hiányai miatt avagy zúgolódás a vélt vagy csakugyan meglevő részvétlenségért. S ahol ilyesmi nincs is, kerülhetnek össze véletlenül nagyon különböző természetű emberek, kellemetlenné válik számokra a személyes érint-

kezés és apróságokból aztán nagy összeütközések nőnek ki. Ezeket a mindennapos jelenségeket nemzeti szempontból most komolyan kell vennünk. Ismerjük azt az emberi sajátságot, hogy még ilyen nagyfontosságú dolgokat is, amilyen a háború és ebben Erdély sorsa, személyes nézőpontból tekintünk elsősorban; emberi vonás az is, hogy kifogásainkat rendszeren nem korlátozjuk egyes személyekre, hanem könnyen általánosítunk. A személyes okokból eredő kifogásoknak és általában korlátolt tapasztalatainknak gyors általánosítása és hirdetése idegenséget és hidegséget terjeszt a most együvé szorultak között egymás iránt. Már pedig bizonyos, hogy nemzetünk jövőjére nagy hatása lesz annak, hogy most milyen vélemények, milyen érzelmek fejlődnek ki bennünk egymás iránt. Ezért kell arra törekednünk magunk személyére, de egész környezetünkre nézve is, hogy mostani helyzetünket lehetően magas szempontból tudjuk tekinteni, álljon előttünk mindig az a cél, hogy a nemzet most megismerkedő részei egymást megértsék, az egymásra utaltságot és a kölcsönös segítség kényszerűségét felismerjék, s ez a keserves állapot a közös, nemzeti tudatosság kialakulását segítse elő. Itt is a gyermekek jussanak eszünkbe; azok lelkében számtalan szállal fűződnek most egybe az új élmények: gondoskodjunk arról, hogy mindkét fél gyermekei az óhajtott irányban gyűjthessenek tapasztalatokat. Ekkor nagy, belső erősödést is remélhetünk. Nem szabad az eseményeket ebben a tekintetben sem csak úgy magokra hagyni!

Sok jónak az alapját vethetjük meg azzal is, ha arról gondoskodunk, hogy mindenik fél tanulja meg a másiktól mindazt, amivel az otthon kellemesebbé, tartalmasabbá, magára és a közre nézve hasznosabbá tudta tenni az életet. Ez a tanulás önmagától is folyik, de többre jutunk, ha irányítjuk. Tudjuk, hogy pl. a földművelésnek nem azonos módszerét alkalmazzák a különböző vidékeken, itt sikeresebb az eljárás, ott élénkebb az érdeklődés az újítások iránt, amott változatosabbak a termelési ágak és így tovább. Aki ezekhez a kérdésekhez ért, annak igen könnyen lehet felhasználnia az alkalmat. Ugyanígy más téren is. Nagyon sok olyan község népe hagyta el otthonát, amely községekben a mezei munka végeztével komoly háziipari tevékenység folyik s vannak — fájdalom — olyan helységeink bőven, ahol a tél a lakosság tetemes részére nézve a tétlenség ideje. Módot kell lehetően találni arra, hogy a kölcsönös tanulás ne a tétlenség, hanem a munka terjedését segítse elő. A felnőtteken változtatni bajos, kivált akik mostanában anyagilag megerősödtek; de a fiatalokban nagy a munkaösztön, az új iránt való érdeklődés, így tehát nem volna nehéz egyes helyeken az új lakótársak efféle ismereteit kölcsönösen terjeszteni, némely község népének egész élete más irányúvá lehetne egy-két nemzedék múlva, ha megfelelően szervezni tudnók most ezeket az alkalmi tanulásokat.

Általában nagyon tágul most a nép gondolköre, bővülnek ismeretei pusztán a beszélgetések útján is. Bizonyosan érdeklődnének, ha egymás történetéről, életéről, földjéről részletesebben is hallanának olyasmit, ami az övékkel való egyezést vagy attól való eltérést mutatja be nekik. Ahol menekült tanító van, a község rendes tanítójával együtt kitűnően rendezhetnének a kétféle népről szóló beszélgetéseket. Nem kellene ezeknek nagyszerű előadásoknak lenniök, hanem fesztelen összejöveteleken úgy kellene intézni a beszélgetést, hogy abból egyszer egyik, máskor másik kérdésben való rendszeres tájékoztatás váljék. Az iskolán kívül folyó oktatás (szabad oktatás) ebben az évben főként Erdéllyel foglalkozhatnék mindenik fokon és az országban mindenütt. Sokat lehetne így pótolni abból, amit Erdély megismeréséből eddig elmulasztottunk. S ki tudja, milyen üdvös hatása lehetne ennek egész nemzeti életünkre!

Külön gondot érdemel az erkölcsi felfogásban levő különbség. Tudjuk, hogy e tekintetben minden vidéknek s a nép mindenik rétegének vannak jellemző vonásai. Az erkölcsiséget természetesen egészen tágan kell itt értenünk és ügyelnünk arra, hogy minden tekintetben azok hatása legyen nagyobb, akik különbek. Ezen a téren gyorsabban látszik meg az együttélés eredménye, mint pl. a gazdálkodás és ipar terén. Remélhetően nem lesz okunk búsulni miatta. De hogy ne legyen: éber ügyeletre van szükség.

A jövőre gondolva tanulságosnak és szükségesnek tartom, hogy mindazokon a helyeken, ahol menekültek vannak, gondos feljegyzések készüljenek az észlelhető kölcsönös hatásokról. Úgy kell ezt a korszakot felfognunk, mint egész jövőnk meghatározóját. Az erdélyi menekülés csak egyik részlete a nagy átalakulás folyamatának, de nagyon mélyre nyúlhat a hatása. Már a háború kitérésékor javasoltam, hogy tanulmányozzuk a magunk népén észlelhető hatásokat. Az eddig elmondottak e tanulmányozás néhány szempontját kidomborították s talán többre utaltak. Azt hiszem, hamarosan nagy érdeklődéssel folytatná mindenki, aki belefog, a feljegyzéseket arról, hogy miként nyilatkoznak mindkét félén pl. a műveltségben levő különbségek, sajátos jellemvonások, erkölcsi felfogások, a nyelvben és felekezeten levő különbségek, az életmódban, táplálkozásban, földművelés, ipar, kereskedelem terén levő szokások és mi ezek hatása a másik félre. Mindenki láthat számos jellemző apróságot és ha kezdettől fogva nyomon követi, nemcsak megérti a később, talán évek múlva jelentkező változásokat, hanem megfelelően tud eljárni is: ezeket tudatosan elősegítheti vagy gátolhatja. A művelődéstörténet számára nagyon értékes anyagot halmoz fel, aki a maga községére nézve feljegyzi pl. ezeket: az ott levő menekültek hová valók, hányan vannak, milyen a vagyoni, műveltségi, egészségi állapotuk, hogyan fogadták őket és miként

helyezkedtek el, miként érintkeztek velők a helybeliek (asszonyok az asszonyokkal, a gyermekek egymással), miben lehet észrevenni újabb szokásokat; mikor majd elmehetnek, elmegy-e mind s miért marad ott, aki nem tér haza; megy-e velők innen is valaki (összeházasodás, beszegődés) stb.

Ily természetű anyaggyűjtés a gyűjtőre nézve is hasznos munka: tanúja az ember az alakulás folyamatának, a maga feladatát tisztábban látja és sikeresebben teljesítheti. Sok ilyen megfigyelés pedig azt teszi lehetővé, hogy ennek a népvándorlásnak az egész nemzetre való hatását valamennyire megállapítsuk és köznevelésünk a viszonyokhoz alkalmazkodjék.

Néptanítók Lapja, 1916: 38., 39., 40. sz. Az I. részt itt eredeti fogalmazásában közlöm.

III. A BÉKÉRE VALÓ ELŐKÉSZÜLET.

KÖZNEVELÉSÜNK ÉS A HÁBORÚ.

1914

I. A közélet mindenik terén arra van szükség, hogy akik itthon maradtak, igyekezzenek előkészülni a béke idejére. Az ugyanis nem lehet a régi életnek egyszerű folytatása; e nagy rázkódás tanulságait fel kell használnunk a külső és belső politikában s társadalmi és magán életünknek minden vonatkozásában. Még nem tudjuk ugyan, milyenek lesznek a háború után körülményeink, de azt már látjuk, hogy közvetlen feladataink megváltoznak. Ma sincs már olyan munkatér egy sem, amelyen új meggondolni valója ne volna annak, aki magának és másoknak is maga tartozik irányt jelölni. És ezt a meggondolást nem elég akkor kezdeni el, amikor már itt az új munka ideje. Fokozatosan megyünk át ebbe s ezért már most, a háború alatt kell állandóan szemmel tartanunk: miként hat a háború működésünk körére, miben látszik és még miben gondolható változás, hogyan lehet annak eleget tenni. Ez a számbavétel a köznevelés munkásainak is kötelességük. Annyival inkább, mert ezeknek nemcsak magoknak kell az új feladatokra előkészülniük, hanem hivatások szerint mások előkészítése is rájuk vár. A magunk szűkebb-tágabb körében mi mind vezetők vagyunk.

II. A háború, mint egyebütt, a nevelésben is zavart okozott: iskoláink helyiségei most nagy részben más célt szolgálnak, a tanítók közül mindenféle iskolából sok ment el katonának, főiskoláink padjain hallgatók is kevesen ülnek, a középiskolák utolsó évéről az itt lévő tanulók is elkíváncoznak. Ez azonban csak a külső hatás. Ennél mélyebb a másik, a belső hatás: akik itt vagyunk, tanítók is, tanítványok is, mások vagyunk. Megvallhatjuk, hogy munkánk nem folyik a rendes módon, mert eddig nem ismert érzelmek tartanak fogva mindnyájunkat; szokatlan és csak lassanként rendeződő gondolatok tolakodnak bele tanításunkba s ezt nem tudjuk mentesíteni napjaink hangulatától. Tanítványaink lelkében meg nem a régi, általános tudásvágy él, hanem a mostani időre vonatkozó kérdések törnek ki belőlök, mihelyt szóhoz jutnak. A kicsinyek játéka, a nagyobbak szórakozása mind ezzel kapcsolatos. Ezért baj is volna, ha erőszakosan leküzdönök magunkban a benső kényszerűséget és úgy tennénk, mintha ebben az időben is a „tananyag elvégzése“ volna a legfőbb feladat s az élet zsvijának kívül kellene maradnia

az iskola falain. Inkább vegyük tudomásul a háborúnak azt a már észlelhető hatását, hogy a valóság, az élet feltétlenül helyet követel magának mindenütt, ahol nevelés folyik. Az idő“ támasztotta szükségletet elégíti ki a kiseddóvóintézet, amelynek megszorodnak árva és elhagyott védenecsei. Az elemi iskolás gyermeknek, a serdülő tanulónak tömérdek kérdése van; azokra felelni kell. A tudományos nevelés csarnokaiban ott van a nagy kérdés: a művelődés, a tudomány értékének kérdése; ebben az ifjúságot az európai műveltség mai nagy válságának idején irányítás nélkül hagyni nem szabad. Az ifjúság lelkében még nagyobb az a zavar, amelyet a háború kezdete óta társadalmunk érző és gondolkodó tagjain, magunkon is, megfigyelhetünk. Nem tudunk a megszokott módon értékelni, megingtak eszményeink, értelmetleneknek tetszenek céljaink, kétségünk támadt a magunk jóhiszemű, de korlátolt terű munkájának értéke felől és e mostani pusztító forgatag láttára kicsinynek, semminek érezzük önmagunkat, általában az egyes embert. Ebből a zavarból ki kell vezetni a nemzetet, mert ebben nagy veszedelem van. S ez a kivezetés nem egynek, valakinek, hanem a köznevelésnek feladata. Fontos magában az is, hogy az iskola dolgozzék, az ifjak és gyermekek elméjét elfoglalja, hogy a művelődés folyamában szünet és ezzel hézag ne keletkezzék. A jövő érdekét azonban az a munka csak akkor szolgálja, ha ott ragadjuk meg a lelkeket, ahol leginkább fogékonyak és teljes nevelői tudatossággal tanítványainkhoz alkalmazkodunk. Ebben az esetben munkánk sikerét bizvást remélhetjük, mert segítségünkre lesznek a felnőttek. Ezek is fogékonyak most mindenféle hatás iránt; hallgatnak mindenkire, akiből meggyőződés szól vagy aki legalább is határozott hangon beszél; hajlandók felismerni az események között a kapcsolatokat, amelyekkel a tömeg máskor oly kevésbé törődik, és érdeklődnek minden iránt, ami a mostani időkre vonatkozik. Tehát az iránt is, ami ilyet gyermekeik az iskolában hallanak. Ezen a módon hatásunk az egész társadalomra is gyorsabban kiterjedhet, mint régebben.

Erre törekednünk is szükséges, mert már látható a háborúnak az a hatása, hogy megnő a nevelés iránt való érdeklődés azokban is, akiknek nem élethivatása a nevelés. Nem-tanító emberek beszédeiben és írásaiban is megszólal már az a gondolat, hogy a háború tanulságait a nevelésre vonatkozóan is meg kell állapítani. Előre látható, hogy ezt a megállapítást az iskolán kívül állók tisztán politikai vagy tisztán katonai szempontból végeznék. Már hallatszik is ezen az alapon innen-onnan, hogy nevelésünknek át kell alakulnia és jósolják, hogy bizonyosan át is alakul. A háborúnak ezt a hatását örömmel vesszük tudomásul, mert megmutatja az utat, amelyen általános elismeréshez juttathatjuk azt az igazságot, hogy a nevelés közügy; és most talán azt is megérti mindenki, hogy a közdolgozat — a nevelést is — a köz érdekéből szükséges

minden irányban a lehető legjobban intéznünk. A köznevelés jóságának pedig az a feltétele, hogy ne egyoldalúan politikai vagy éppen katonai, hanem tiszta nevelési szempontok vezessék; ezek a politikai és katonai tekintet, vagyis a nemzeti jövőre, a nemzeti védelemre való tekintet is magokban foglalják. Remélhetjük, hogy teteves változás jön létre a nevelésről való gondolkodásban és gondoskodásban. A fogékonyságot fel kell használnunk vagy pedig eleve letettünk arról, hogy a nevelői gondolkodásnak most várható kifejlődését a nevelés elvei irányítsák.

Remélhetően meglátszik majd a háború hatása azon is, hogy erre az irányításra a hivatásos nevelők az eddiginél nagyobb erőt fordítanak. Fel sem tehető, hogy a legutóbbi pár hónap- mélyebbé ne tette volna bennünk a nevelés nemzeti feladatainak való elmékedése, érzékenyebbé ne tett volna a rendszeres nevelés akadályai iránt és meg ne erősítette volna azt a bizonyosságot, hogy a nemzet jövőjének legfőbb biztosítója mégis csak az az alap, amelyet a polgárok lelkébe a nevelők raknak. A nevelők valamennyien, tehát nem csupán az iskolai tanítók. E meggyőződés hatása alatt igyekezzünk megértetni mindenkivel, hogy a tőle kiinduló hatásért mindenki felelős. Ugyanez a gondolat segít arra, hogy az eddiginél is fontosabbnak, mindnyájunk sorsára kihatónak ismerjük fel minden egyes növendékünknek minden tulajdonságát és nagyobb jelentőségűnek tartjuk önmagunknak minden, még oly parányi cselekedetét is, mert ezek hatása ki sem számíthatóan terjed tovább. A háborúnak az lenne a nevelés ügyére nézve legüdvösebb hatása, ha megerősödnek a nevelőkben az önismeret és a felelősségérzés. Ez tenné lehetővé, hogy a nevelés — külső kényszerítés nélkül, saját mivoltának eleget téve — csakugyan alkalmazkodjék a jelenhez s már most elkezdje az egész nemzetnek a jövőre való előkészítését. A nevelésnek csak a mából kiindulva lehet hatása az egyének lelkére és ezen át a nemzet életére. Ezért nevezetes az a nem ma támadt, de immár halasztatlan kötelességünk, hogy vizsgáljuk meg a talajt, amelyre építünk és állapítsuk meg a nevelés mai feladatait.

III. A nevelés mai feladatai abból derülnek ki: miben változott meg a nevelés eddigi alapja, t. i. a közszellem, amely a serdülőök szellemét meghatározza, meg a közviszonyok, amelyekhez a nevelésnek alkalmazkodnia kell. A tájékozódás nehéz, mert itt nem teljes, végbement változásról van szó, hanem apránként történő alakulásról, bonyolult folyamatról s ennek mibenlétét és eredményét még nem látjuk tisztán. Éppen azért, mert ezekre nézve senki nézeteit készen át nem vehetjük s mert egyes emberek ma közvetlen tájékoknál alig láthatnak messzebbre, minden hivatásos nevelőnek szükséges tágra nyitnia a szemét és megkeresnie, hogy a maga körében mi változás észlelhető az emberek érzelmeiben és gondolkodásában, hogyan értik a nemzet helyzetét és látják-e ebben a magok szemé-

lyes feladatát; vájjon a háború mily jellemvonásokat hozott és hoz még folytonosan napfényre; mi része lehet népünk harctéri és itthoni magatartásában a nevelés eddigi módjának vagy hiányának; miféle nevelési tennivalókat sürget annak a községnek, városnak vagy egész vidéknek értelmi, erkölcsi, egészségi és vagyoni állapota. E megfigyelés kiterjed a közélet minden jelenségére, eredménye összeolvad másunnal hallott értesülésekkel és így egyetemesebb alapot szerzünk a magunk dolgának megítélésére. Külön gondosan kell számba venni e szempontokból az ifjakat és öregeket, férfiakat és nőket, harcosokat és itthonmaradtakat, a különböző társadalmi osztályokat, nemzetiségeket, felekezeteket, az illető hely lakosságának összetételét, a háborúban való érdekeltségét. Gyűjteni kellene minderre vonatkozó adatokat a község egyes tagjaitól is, akik a polgártársaikat megfigyelni tudják és szokták. Az ország minden pontján és a lakosság mindenik csoportjára vonatkozóan történő ilyen adatgyűjtés útmutatást adna magának a gyűjtőnek az iskolai munkájában s megjelölné a nevelésügyi gondolkodás és a törvényhozás feladatait.

1. Közvetlen irányítást nyer így az ember arra, hogyan lehetséges ma, a háború folyamán tanítványai lelkét gondoznia és ezeken keresztül a felnőtteket is nevelnie; melyek azok a kisebb-nagyobb háborús események, amelyeket napról-napra az iskolája fókához mérten szóvá kell tennie; miként lehet a mostani, közös tárgyú érdeklődésből közös eszmény felé való törekvést fejlesztenie, a szét-húzás és egyenetlenség helyére a közös öröm és közös szenvedés nevelői értékesítésével a kölcsönös megértés és együttérzés magvait elhintenie. Ez a meggondolás arra indítja a tanítót, hogy a tanítás anyagából is azt válassza ki, ami a mostani dolgokkal vonatkozásba hozható és minden nap tegyen egy-egy lépést arra, hogy a háború kezdete óta a harctéren is, itthon is megnyilatkozott jó tulajdonságok erősödjenek, a szintén megjelent hibák apadjanak. Amint felmutatja mindezeknek a kihatását: az iskolai nevelés ezen a módon nemcsak „tartja a lelket a népben“, ami maga is szükséges, hanem fokozza a mai nemzedék tudatosságát, felismerteti vele feladatait s felvértezi minden csüggedés és minden elbizakodás ellen.

2. E munka közben alakul a tanító gondolkodása, a sok, hasonló viszonyok között dolgozóé hasonlóan, s mivel valamennyien az egész nemzetre, az országra gondolnak, ugyanazok a gondolatok kapnak erőre mindnyájokban. Ha e gondolatok szerint a gyűjtött adatokat rendezik, egy-egy vidék nevelésügyi állapotrajza kerül ki belőle s ha ezeket a megyei tanügyi lapok közreadják, csakhamar az egész országról készen lehet az a valóságon alapuló adattár, amelyből az eddigi nevelés bírálata igazán elkészíthető és a nevelés mai kérdései felismerhetők. Azok a teljesen gyakorlati szempontok ilyen módon nevelői gondolkodásunknak határozott irányt adhatnak. Ez

az idő ugyanis olyankor ért bennünket, mikor életünk a nevelés terén minden részén meglehetősen ellentétek és bizonytalanságok között folyt.

Eddig nem volt általánosan elismert vezető gondolatunk. Most nem lehet kétséges, hogy a nevelői gondolkodás számára a háború azt a kérdést tette a legfőbbé; milyen nevelésre van szükség a nemzet jövője érdekében? Számptalan ok miatt a felelet csak az lehet: olyanra, amely a nemzeti erőt fokozza. A nemzeti erő pedig: a nemzetet alkotó egyének ereje, amelyet egybefűz és egy célra irányít a közös nemzeti tudatosság. Ez a tudatosság áll a nemzet helyzetének és feladatainak, az egyes ember nemzeti értékének és a magunk kötelességének ismeretében. A rendszeres nevelői gondolkodásnak ma a legfőbb feladata: a közös nemzeti tudatosságra vezető útnak-módnak teljes kifejtése. Ez a feladat követeli mindnyájunk erejét és kielégítheti a sajátos irányú érdeklődést is, ha ennek egyébként a nevelés a tárgya. Ennek a munkának ugyanis lélektani, etikai, társadalomtudományi, neveléstörténeti, didaktikai részei vannak s mivel a tudatosság csak szellemi alapja az erő kifejtésének, része jut a munkából az egészségre való nevelés szakemberének is. Nemkülönböztetve a politikusnak, mert a nemzeti tudatosság fogalmának és valószínűsítése módjának kifejtése mélyen belenyúlik nemzetiségi és egyházi politikai kérdésekbe.

Ezen az úton a nevelői gondolkodást kivált mai viszonyaink és mostani tapasztalataink feltétlenül odajuttatják, hogy saját háttérét nemzetünk világhelyzetében lássa. Három lépcsőn kell felmennünk, hogy a nemzeti tudatosság mivoltát tisztán megláthassuk. Az első: a magyarság helyzete a hazában; a második: Magyarország helyzete a Monarchiában; a harmadik: a Monarchia helyzete a hatalmak között. Mindhárom tekintetben fogyatékos bennünk a nemzeti önismeret; így nem érvényesülhet teljes erővel a nemzeti öntudat s az életünk ezért nem is lehet igazán határozott célok felé törő nemzeti élet. Pedig ezután ilyet akarunk élni! A nevelői gondolkodásnak ma ez a kényszerítő alapja. Itten határozott értelmet nyer minden mai nevelési irányzat (állampolgári, politikai, egyéni, alkotó munkára való nevelés) s egy középpont köré gyülekezik minden szervezeti reformtörekvés. Ennek az új nevelésnek eltervezését és szervezését mutatja a háború legfőbb tennivalónknak. Új lenne; nem azért mintha alapgondolata volna új, hiszen az a magyar nevelői gondolkodás történetében csaknem örökös. Új lenne ez a nevelés azért, mert ez a gondolat eddig legfeljebb, ha egyesek munkájában érvényesül, holott a köznevelés egész szervezetében kellene irányadónak lennie.

3. A mai viszonyokat feltáró tanulmányok a köznevelés szervezésének irányelveit is megjelölnék. Kimutatnák, milyen baj, ha csak a legkisebb hegyi falu népét is elmulasztjuk lelkiileg magunkhoz

vonni; ha a nemzet részeinek műveltségében nagyok a különbségek; ha nincs mindenütt iskola és a nemzeti tudatosságtól áthatott tanító; ha az iskola nem olyan, hogy éppen az a nép hasznosnak láthatná, ha minden egyes iskola nem igyekszik a nemzeti életnek valamely határozott szükségletét kielégíteni s ha nem az a legfőbb célunk, hogy mindenik osztály vagy csoport tagjait hozzájok alkalmazott módon felemeljük a nemzeti munkában való tudatos részvétel lelki-testi készségéig. E korszak jövőendő történetírója nem mellőzheti a mai események művelődési, politikai tanulságait és a mai politikus nem térhet ki a művelődési politika követelményei elől. Már most kell előkészíteni a tervet, hogy a béke idején a törvényhozás nyomban megalkothassa a nemzet helyzetének megfelelő, életösztöneiből fakadó, jövőjének biztosítását célzó köznevelési szervezetet. E tervet azonban nem lehet megcsinálni anélkül, hogy a nevelésnek a közélet minden más ágával való kapcsolatát meg ne lássuk és a közigazgatás, a közgazdaság, a közegészségügy újjászervezésébe is bele ne vigyük az emberek javításának, a nép minden részére való hatásnak a szándékát, a nevelés gondolatát. Csak figyeljük meg: mi következett abból, hogy ez a gondolat intézményeinkben és hivatalnokainkban olyan kevésbé érvényesült. A hasonlítás alapjául szolgálhatnak azok a bíróságok, amelyekben már él a nevelés egyetemes köteletségének tudata.

IV. Ilyen irányú nekikészüléssel felhasználhatjuk a háború hatását. Nevelhetünk olyan nemzedéket, mely majd nyomatékot ad a szónak, hogy „ne bánts a magyart!“ és meg tudja becsülni kinn és benn a magyar nevet (Széchenyi). Nincs módunkban követni Zrínyi Miklós intését, hogy magunk erején bánjunk el az ellenséggel; de követhetjük Apáczai Csere Jánosét: itt van az alkalom és a parancsoló végső szükség arra, hogy megteremtsük a *magyar nevelést*. Magyarra válhatik a nevelésünk, ha minden egyes tanító napról-napra azt teszi, amit a helyzet és a nép megismert jellemvonásai követelnek, ha a nevelésügyi irodalom általános érdekű dolgok helyett a magunk nevelésügyi kérdéseit fejtegeti, ha a kormány előkészíti és a törvényhozás meg is csinálja majd az éppen nekünk való köznevelési szervezetet. S hogy itt magyar nevelésre van szükség, azt senki sem tagadhatja, aki megtudta, hogy van például szerb nevelés is!

Ellene vethetik azonban a mai harcokat bizakodva nézők, hogy ime, nevelésünkkel meg lehetünk elégedve, katonáink bátrak és győznek! És ellene vethetik a sötétben látók, hogy már elkéstünk, régebben kellett volna! Igaz, hogy katonáink bátrak és reméljük, hogy győznek. Igaz, hogy nevelésünket már régesrég kellett volna a nemzeti jövőendő tudatos szolgájává tennünk és bizonyos, hogy most kezdett új munkával a harcok sikerére hatásunk nem lehet. De nem csupán a katonákból áll a nemzet és sorsunk a harcmezőn

nem dől el végképen. Azon fordul meg: milyen lelkiállapotban éri a háború vége a nemzetet, különösen pedig az egész ifjúságot, a leányokat is beleértve. A győzelem átokká válhatik rajtunk, ha azal magával biztosítottak véljük jövőnket, elbizakodunk és mindent az ország felelős vezetőjére hagyva, visszaesünk tespedt nyugalmunkba. A vereség pedig nem jelenti a véget, sőt új élet kezdete lehet, ha ennek az életnek közös célját világosítja meg előttünk, erőinket és hibáinkat megismerteti, szakadatlanul egy irányban folyó vállvetett munkára ösztönöz, s a hírhezt, átkozott szalmaláng helyett a szívós kitartás tüzét gyújtja fel bennünk. Éhez az kell, hogy ez legyen a törekvése minden tanítónak, ennek a módját állapítsa meg az elmélkedő, ezt igyekezzék intézményesen biztosítani a művelődés erejét ismerő politikus. Ne feledjük, hogy éppen művelődésünkben milyen kevéssé jártunk eddig a magunk útján. Ez az idő is utánzásra csábít. Vigyázzunk: a németek a mostani erőt a magok sajátságainak a kifejtésével, magok szükségleteinek a kielégítésével érték el!

E munkához kell fognia közülünk is mindenkinek, aki a szükségletet látja és azt is tapasztalja, hogy amit ő szükségesnek ítél, azt más nem csinálja. Nem szabad azt keresni, hogy mi kinek a kötelessége. Most mindenkinek kötelessége minden, amit valaki más még el nem végzett!

Felolvasás a Magyar Paedagogiai Társaságban 1914 október 18.
Magyar Paedagogia. 1914.

A KÖZERKÖLCSISÉG ÉS A HÁBORÚ.

1917.

1. Az erkölcsi alakulás jelentősége. Erkölcsi tekintetben a háborúról abban a két irányban szólhatunk: milyennek mutatott és milyenné tett bennünket. Szövevényes jelenségei, a szokatlan helyzetek, soha el nem gondolt feladatok tömérdek alkalmat adtak az emberi tulajdonságok nyilatkozására, másrészt pedig — éppen mert az alkalom rendkívüli volt — nagy mértékben fejlesztették is azokat. Kétségtelen, hogy a ma élők bizonyos lelki alakuláson mennek át. Az élet ugyanis szakadatlan alakulás folyamata; ezen a rendes, egyenletes élet apró eseményei is nyomot hagynak, a rendkívüli események mostani forrataga annál inkább. Hiszen a háború hatása életünknek minden körülményére kiterjed: életünk biztonságára, az egész életmódra, táplálkozásra, egészségünkre, anyagi és lelki jóllétünkre; mindez megszabja érdeklődésünk irányát, gondolkodásunk tartalmát, érzelmeinket és cselekvésünket. Ezek a benyomások döntenek el: miként alakul tovább az egyének élete. S ez nemcsak egy-egy ember személyes ügye, hanem az egész

nemzeté, mert a nemzet élete azon fordul meg: milyenek a tagjai. Ez a kérdés az egészségre, testi erőre, ügyességre is vonatkozik, de nemcsak arra, hanem elsősorban a lelki tulajdonságokra: mennyire fejlett az egyének szelleme, milyen az érzelmi világuk, tudnak-e akarni és jól akarnak-e? A polgárok minőségében erkölcsi értékek a döntő. Ennek személyes sorsunk és nemzetünk jövője miatt egyaránt nagy a jelentősége, mert az egyének erkölcsi minősége szabályozza az együttélők, egymásra utaltak viszonyát s abból alakul ki a *közerkölcsiség*: a közéletben jelentkező jó és rossz emberi tulajdonságok összessége, elegendésének az eredménye. A közélet (a köznek az élete) számtalan jelenségből áll; mindenik jelenség kapcsolatos a többivel, mindenikben a benne szereplő emberek lelki világa, érzelme, erkölcsisége tükröződik. Ezért mindnyájunkat érint és minden, tudatosan élő polgárt érdekel is az a kérdés: milyen a háború erkölcsi hatása.

2. Az erkölcsi hatás nem egységes és nem állandó. Aki a háború erkölcsi hatása felől tárgyiasan óhajt tájékozódni, jól teszi, ha saját közvetlen környezetét elemzi: jól ismert emberek magatartását, a község életében feltűnő jelenségeket, a közviszonyokat s ebből következtet aztán alkalmi összehasonlítások alapján arra, hogy az egész országban, meg a többi, harcoló népek körében milyen lehet a közerkölcsiség. Ennek megítélése céljából azonban mértékre s a jelenségeknek bizonyos csoportosítására van szükség. Erre nézve adnak a következő sorok némi tájékoztatást.

Nagy nehézség, hogy a mai ember ugyan bizonyosan nem egészen az, aki a háború előtt volt, de ezt a különbséget nem lehet egyetlen szóval kifejeznünk. Nem mondhatjuk, — jóllehet eleinte némelyek így áradoztak — hogy a háború megnemesítette az embereket, eltüntette az önzést, uralkodóvá tette az összetartás érzelmét és a kölcsönös segítség hajlandóságát. Az első hetekben valóban így látszott, de csakhamar kiderült, hogy ez a látszat nem mutatta a teljes valóságot. Azért azonban nem csaphatunk a másik túlságba és nem mondhatjuk — amit sokan sötéten hirdettek — hogy nincs erkölcs, mindenütt csak feneketlen önzés és gaszág látszik, a háború csupaszon kitüntette és csak fokozta az emberi hitványságokat. *Nem szabad általánosítani* egyik irányban sem. A háború már régen tart és ma sincs vége, az ember lelki alakulása pedig folytonos. Más volt az események erkölcsi hatása a háború kitörésekor, meg amikor már sokáig húzódott és az emberek nemcsak saját fellobbanó érzéseiket, hanem mások példáját is követték. Más a biztató győzelmek és a lesújtó vereségek idején. Más akkor, midőn hazánk földjén dúlt a harc s akkor, amikor a harctér borzalmaait nem ismertük vagy azoktól már megszabadultunk. Tehát nem festhetünk mindenkorra érvényes képet és mindenkire egyaránt találót sem. Más hatást láttunk a harcért, kalandokért

hevülő ifjakon és a higgadt, tisztábban ítélő, következményekre is gondoló felnőtteken; mást-mást a nőkön és a férfiakon, magános és családos embereken, katonákon és itthonmaradtakon (alkalmatlanokon és felmentetteken), azokon, akik a háborút történelmi kényszerűségből, meg akik egyesek akaratából eredőnek tartják; másként hat a háború azok érzelmi világára, akik csak nyerneken általa, meg akik csak veszítenek; nagyon érvényesül itt is a társadalmi és vagyoni állapotban, a falusi és városi lakosság életében, gondolkodásában, gyakran egész lelki világában levő tetemes kü: lönség s még sok egyéb. (Példákat mindenki könnyen találhat a maga körében.) Mindezt egyedül senki sem veheti apróra, mindent senki sem láthat. Azért kötelesség, hogy az általánosítástól óvakodjunk s az Ítéletre mértéket keressünk.

3. **A legfőbb mérték: a köz java.** A háború kezdetén ilyen mértékünk nem volt. Gondoljunk vissza: miként is kezdődött számunkra a háború? Még nem felejthettük el, hogy akkor mintha minden felfordult volna. A gyermek, meg sok, gyermekes lelkű ember talán csak a szokatlan mozgalmat látta; a gondolkodó felnőttek lelke azonban nagy rázkódást szenvedett el. Egyszerre rohant meg bennünket hazánk és személyes életünk veszedelmének gondolata, a nyugalomunkért és javainkért való aggodalom, összeütköztek különböző érzelmek és ellentétesnek tetsző kötelességek (az emberpusztítástól való irtózás és békés hajlandóság, meg az önfenntartás és honvédelem ösztönétől táplált lelkesedés; a hazafiúi, meg a fiúi, férji, apai kötelességek). Háttérbe szorult minden, ami lelkünket addig eltöltötte s a jövő bizonytalanságának erőtlentítő érzése vált bennünk uralkodóvá; szétmállottak terveink; helytelennek tűnt fel életünk feladatairól és a világról, a művelődés hatásáról és az emberi élet becséről való felfogásunk; úgy láttuk, másféle mértékkel kell ezután mérnünk az emberek értékét (addig a szellemi erőt, a békés polgári munkát, a tudományos tevékenységet tartottuk elsőnek s akkor mindezt egyszerre elhomályosította a testi erő, a harci vitézség, a katonai tevékenység) és hajlandók voltunk hiábavalónak, céltalannak, játéknak nézni mindent, ami a harccal nem volt közvetlen összeköttetésben. Ezt a belső zűrzavart csak fokozta, hogy nagy kétségek mardostak sokakat amiatt is, vájjon nem bűn-e maga az egész háború? Lassanként azonban épen ennek a kérdésnek a megoldása bizonyos meghiggadást idézett elő, látásunk tisztult, újra felismertük, sőt igazán csak most ismertük fel valamennyi emberi munkának a többiekkel való kapcsolatát s ma elmondhatjuk, hogy megvan a mértékünk az egyének magatartásának erkölcsi megítélésére.

A háború nyomasztó kétségeket támasztott azokban, akiknek hívő lelke a vallás parancsa („ne ölj!”) ellen való vétséget látott benne; mély keserűséget ébresztett azokban, akik nem tudták meg-

egyeztetni a művelődés nemesítő erejében való bizalmukkal, megakik politikai eszményeikkel ellentétesnek tartották, általában mindazokban, akiknek emberi érzése fellázadt az emberi életnek tervszerű, erőszakos kioltása ellen. E lelkiállapotnak nevezetes következése abban nyilatkozott, hogy valamennyi állam igyekezett elhárítani a háború megkezdéséért való felelősséget; mindenik kormány igyekezett a népet meggyőzni afelől, hogy a háborút az ellenfél reakényszerítette, nem volt más választás, csak a fegyver vagy a letipratás. Ezzel elismerték, hogy a háború felidézése igenis bűn, de ezt az ellenfél követte el; a megtámadott részéről azonban a háború kötelesség önmaga, a nemzet iránt, tehát jogos, igazságos, szent ügy. Ugyanezt hirdették mindenütt a filozófusok, mindenik felekezet papjai és mindenik párt vezetői. Közben pedig terjedt az a történelmi igazság, hogy ez a szörnyű korszak az emberiségnek nem újság, csak a most élőknek szokatlan a béke hosszú ideje miatt; felismertük a nyilvánvaló igazságot, hogy a nemzet létét nem most fenyegeti a veszedelem először, de ez a mostani veszedelem nagyobb minden eddiginél s nem valami hirtelen támadt baj, hanem a dolgok ismerői régóta tudtak róla. Amint a háború okai felől mind több-több ember tájékozódott és a kezdetben nagyon fölületes nézetek bizonyos mértékű tudatossággá változtak: a háborús életnek számtalan körülménye megértette azt is, hogy ebben a rettenetes küzdelemben az egyén és a közösség (a nemzet) érdeke egybeesik, a honvédelem egyszersmind önvédelem, a fegyveres harc elől való kitérés ebben az esetben a nemzet számára nem a békét, hanem a tönkrejutást jelentette volna. Ezen az úton arra az eredményre jutottunk, hogy a nemzet egyes tagjaira nézve a veszedelem tartama alatt nem az a főkérdés: vajjon az erkölcsi értékelés legfőbbrendű szempontjai szerint a háború jó-e vagy rossz (hiszen ez magában véve kérdés nem is lehet), az sem, hogy vajjon a magunk államának mi a szerepe a háború felidezésében. Ez a két kérdés okozhat és mindenik országban okoz is egyeseknek sok, lelki küzdelmet, juthat valaki ezekre nézve a közfelfogással ellentétes eredményre is, de azért számára nem ez dönti el az állásfoglalást, nem az így kialakult véleménye dönti el, hogy ő maga jót vagy rosszat tesz-e, ha a háborúban részt vesz vagy abból kihúzza magát. Az egyének számára ugyanis a háború: adott helyzet; az ebben való elhelyezkedés: kényszerűség. Sőt adva van az is, miként kell ebben a helyzetben a becsületes embernek elhelyezkednie.

A felelet egyszerű. Azzal, hogy a háború kitört, veszélybe jutott az ország; éppen magunkra, a magyarságra, hazánkra gondolva, tudjuk, hogy ez a háború megmaradásunkról vagy pusztulásunkról dönt. Ezért aztán bármiként vélekedjék is valaki erkölcsi eszményének hatása alatt a háborúról, bárhol legyen is az államférfiak részén az igazság: semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy min-

denik polgárnak legelső kötelessége a nemzete küzdelmében való részvétel. Ez lett az értelme a hazafiság szavának, amint megvilágosodott a közösveszedelem és megerősödött a nemzeti közösségekben együvé való tartozás érzése. Tulajdonságaink és cselekedeteink értékének legfőbb, erkölcsi mértéke ma kétségtelenül a köz java. E megítélés alól semmi és senki sem vonhatja ki magát, s mindig' az a kérdés: hol tehet valaki legtöbb hasznot (csak az lehet a felmentéseknek is vezető szempontja). Az egyesek értékét ma azon mérjük: mennyire állítja az illető a vagyonát, tudását, életét a köz szolgálatába; a közjó ellen való vetéseket ma nagyobb bűnnek tartjuk, mint a háború előtt, és nagyobbak, mint sok más; szigorúbban ítélünk arról, hogy mi tartozik az egyéni szabadság körébe, természetesnek találjuk, hogy ez a szabadság ma korlátok közé szorul, mert látjuk, hogy az egyénnek minden önzése árt másnak, azaz a köznek. A háborúnak ezt a hatását, az egyéni érdek és a közhaszon megegyeztetésére való törekvést tervszerűen erősíteni kell, mert éppen nem állíthatjuk, hogy immár mindenki érzi s hogy ezt a mértéket önmagára mindenki alkalmazza.

4. Kedvező és kedvezőtlen jelenségek. A közjó szolgálatát tekintve mértéknek, azt látjuk, hogy a háború jó és rossz tulajdonságok nyilatkozására egyaránt alkalmat adott. Ma különösen az olyan emberi jellemvonást és cselekedetet tartjuk jónak, amely a haza biztonságát növeli, védelmét elősegíti, a nemzet erejét (az anyagi és erkölcsi erőt) gyarapítja, a nemzet tagjai között az egyetértést, összetartást, kölcsönös bizalmat s a küzdelem folyamán a kitartást fokozza. Rossz tehát mindaz, aminek a hatása ezzel ellentétes; csekélyebb értékű mindenki, aki ha a köznek egyenesen nem árt is, de használni nem törekszik. Magunk körében is tapasztaltuk, hogy *így* nézve, a közerkölcsiségnek kedvező és kedvezőtlen, felemelő és leverő, biztató és aggasztó nyilvánulásai egymást érték s nem tudjuk megmondani, hogy a mai közerkölcsiségnek voltaképpen a jó-e vagy a rossz a legjellemzőbb vonása.

A kedvező tulajdonságok különösen a háború kezdetén jelentkeztek. Legelső helyen kell említeni a *nemzeti összetartozás* és a *hazaszeretet* érzését. Az együttérzés a háború előtt közöttünk éppen nem uralkodott, az egymásrautaltság felismerése azonban megerősítette. Ebből következett az *önfeláldozásnak* számos példája (önkéntes jelentkezés katonai szolgálatra, a harctéren veszedelmes feladatokra), a közös célra való *áldozatkészség* (sokan komolyan úgy fogták fel, hogy »mindnyájunknak el kell mennie« és »aranyat vasért«, meg »mindent a hadseregnek« kell adnia annak, aki itthon maradt; a gyűjtések sikere); eleinte láthatóan erősödött a közért *való felelősség érzése* (nagyon fontosnak ismertük fel minden egyes embernek, tehát önmagunknak is a közös harcban való szerepét s kezdtünk úgy dolgozni, mintha rajtunk fordulna meg a siker); ha-

tározottan erősödött a *kötelességérzés* és kiterjedt a szorosan reánk tartozókon túl is (több munka; a hadbavonultak munkájának díjtalan elvégzése); sok jelét láttuk a *hűségnek*, *emberszeretnek*, *részvétnek* (a harcolóknak adott ajándékok, a többet szenvedőkön való segítés; az önkéntes szegénygyámok, ápolónók működése stb.); mintegy magától érthetőnek tűnt fel a *bátorság*, a *bizalom* egymás és a jövő iránt; erősen el voltunk határozva a *kitartásra*; általában nagy volt a felbuzdulás minden nemes és szükséges irányban. Ekkor beszéltek olyan sokat a háború nemesítő hatásáról.

E tünetek mellett azonban csakhamar észrevettük a *szomorú jelenségeket* is. *Széthúzás* és *árulás* nem volt ugyan olyan mértékű, amennyire hír szerint ellenségeink számítottak, de volt (a határszéli vidékeken); a *katonai szolgálat alól való kibújást* többféle módon nem kevesen kísérelték meg; hamarosan jelentkezett a szemérmetlen kapzsóság (árdrágítások), sőt a bűnös *nyerészkedés* is (pl. a katonaszabadtítás), mások áldozatkészségének vagy szorult helyzetének lelketlen kihasználása, a kötelességek nemteljesítése a háború ürügyével, többféle *hűtlenség*, másokkal, közügyekkel nem törődő, kíméletlen *önzés*, a közért való *felelősség áthárítása*, remegő *gyávaság*; a csalódott hiszékenység átcsapott *bizalmatlanságba*, *gyanakvásba* (gyanús minden jó mód, minden ép katona, kivált a tiszt s minden polgári ruhában levő, nem idős ember); terjedezett s időnként nagyra nőtt a *kishitűség* és a *csüggedés*; újra igazolódott, hogy bennünk igen sok a *szalmaláng*. Mindez nyilván így volt más népek körében is.

A hadiesemények fordulatai, a harctérről visszatérők (sebesültek, szabadságoltak) beszédei, az elesettek miatt való gyász, a megélhetés fokozódó nehézségei ezeket a vonásokat újabb meg újabb világitásba állították, az újabb helyzetek más-más tulajdonságokat tettek szükségessé és más-más jellemvonások nyilvánulására nyújtottak lehetőségeket. Mindenben párhuzamosan beszélhetünk a jóról s a rosszról: a köz javának lelkes és a személyes haszonnak lelketlen szolgálásáról.

Így például kétségtelen, hogy az élelmiszerek, ruhafélék, tüzelőanyagok stb. megapadása következtében a köz érdekében mindenkinek kötelességévé lett a *takarékosság*, ez tehát erkölcsi minőséget jelent; sokan lelkiismeretesen törekszenek is erre, még többen kénytelenek vele, de mégis nagy a *fényűzés* és *pazarlás*. Azt mutatja ez, hogy némelyekben fogyatékos vagy hiányzik az erkölcsi érzés. Főként olyanokban, akik hirtelen meggazdagodtak, meg akik ezelőtt nehéz munkával éltek, most pedig fáradtság nélkül jutnak aránylag bőséges pénzhez (a hadisegély rossz hatása számos esetben). Mindezeknek a távolibb időre is veszedelmes következtetései lehetnek (dologtalanság, élvezetvágy, követelőzés).

A harctéren is, itthon is sokan vannak, akik nemesen értik az

emberi egyenlőséget s a maguk életét a köz szempontjából értékelve nem becsülik túl, nem keresnek és nem kívánnak kivételes elbánást. De vannak igen sokan olyanok is, akik csak a mások életét becsülik kevésre; magukat nem teszik kockára a közért, de másokat feláldoznak önmagukért (ide tartozik, ha a harctéren valaki pl. betegnek teszi magát valami súlyos kötelesség idején, meg ha itthon pl. az egészséges felnőtt elveszi a gyermek elől a tejet).

Az önuralomnak, önfegyelmzésnek bámulatos példáit láthatjuk a háborúban oly sokat szenvedő anyákon és hitveseken, a férj és fiú helyett is dolgozó *nőkön*. S itt nincs különbség: a legegyszerűbb munkásszonyok soraiban, meg a fényes paloták lakói között egyaránt nyilatkozik a női lélek hatalmas ereje. A nők erkölcsi kiválóságának tetemes része van abban, hogy egy-egy család s az egész nemzet ebben a szörnyűséges megpróbáltatásban ennyire megállja a helyét. De azért a háborús közerkölcsiségnek egyik legszomorúbb nyilvánulása mégis a nők bizonyos részének a magatartása. Látunk olyanokat, aki most is egészen a hiúságnak, divatnak élnek, mintha ez az ítéletidő reájok nem is tartoznék; látunk olyanokat, akik magukra hagyatva, elvesztettek minden irányt és mértéket s jóformán öntudatlanul süllyednek lefelé. Az önbecsülésnek, ítélőképességnek, ellenálló erőnek ez a hiánya annál veszedelmesebb, mert a férfiak pusztulása miatt a réginél sokkal több munka vár a nőkre a háború után is, az új nemzedéket sok-sok esetben az anyának magának kell nevelnie s mi lesz, ha sokakban hiányzik vagy elfogyott a lelki erő, ha könnyelműen vagy ledéren fogják fel az életet?!

Szorosan kapcsolódik ehhez az a kérdés: mit tapasztalunk az *ifjúságon*. Jót is, rosszat is. A jó különösen a háború kezdetén jelentkezett a lelkesedésben, mindenféle munkára való készségben (diákok segítő munkája) s meg van ma is: számtalan gyermekifjú hordja a vállán egész családjá gondját vagy osztozik abban gyöngéden támogatott anyjával. E küzdelemnek ilyen emlékeit nagyon sok család őrzi már. A háborús veszedelem tehát gyorsan és üdvösen érlelte a serdülők társas érzését, megkomolyította az ifjúság nagy részét, mert az életnek még nem is sejtett, legnagyobb kérdése elé állította. S amint újabb-újabb korosztályokra került a katonai szolgálat sora, újabb meg újabb gyermekréteg vette át az előbbieket szerepét. Ezzel azonban rohamosan oszlani is kezdett a jó hatás: azok a megkomolyodottak elmentek, a még ittlevők pedig már a háborús levegőben serdültek fel s ezek lelkére a nagy idők súlya kevésbé nehezedett, a családi, iskolai, társadalmi rend már meglazult, a háborús viszonyok nekik már nem szokatlanok s így rajtok ezek hatása másként jelentkezik. Itt sem szabad általánosítani, de a felnőtteknek látniuk kell s nem árt a serdülőket is figyelmeztetni arra, hogy az ifjúság nagy részén a korai önállósulásnak nemcsak némi jó, hanem sok rontó hatása is észlelhető. Durvább, hetykébb, kímé-

letlenebb, fegyelmezetlenebb és nehezebben is fegyelmezhető a mai ifjúság, mint amilyen volt a négy vagy éppen a három évvel ezelőtti. Az elvadulásnak, hazug és piszkos beszédnek, gyermekek betörőbandáinak, apró tolvajlásoknak stb. stb. nem a háború az egyetlen oka, de bizonyos, hogy ez a főfő előmozdítója: kevesebb a vezetés, a felügyelet, több az alkalom a csavargásra, kevesebb a rend; a felnőttek is többször teszik túl magokat szokáson, illendőségen, törvényen.

Az *elvadulás* a felnőtteken is észlelhető. Nem is csoda. A harcban az ellenség pusztítása, az emberölés látszik a katona feladatának. Nem ez a cél, de a cél elérésének ez az egyetlen eszköze. Lehetetlen, hogy ennek hatása ne legyen a katonák lelkére s hogy ez a hatás ne az emberi élet kevésre becsülésében jelentkezzen mindazokban, akik természettől fogva durvábbak. Ezek nem arra gondolnak, hogy ennek az emberpusztításnak nem szabad többé ismétlődnie, hanem a lövészárkon kívül is használják az ott tanult eszközt. Már mindenfelől fel-feltűnik ennek a nyoma: a harctérről hazajövő emberek nem egyszer már fegyverrel oldották meg a nekik (okkal vagy ok nélkül) nem tetsző itthoni kérdéseket; napról-napra adnak hírt a lapok a családirtásról, feleség- és férjgyilkolásról. Igaz, hogy a harctér az erkölcsi erőt is fokozza a kötelességteljesítés, önuralom, engedelmesség, felelősségérzés, elhatározás stb. gyakorlása által, de tartani kell attól, hogy amint a szigorú katonai kötelék meglazul vagy feloldódik: a szintén alaposan begyakorolt kíméletlenség, kegyetlenség nehezen oszlik el, kivált a műveletlen lelkekből.

Erre az aggodalomra annál több az okunk, mert sokszor tapasztaljuk, hogy a lövészárokból vágyakozva, jó lélekkel hazatérőket nagyon elkeseríti az *itthoniak élete*. Ami kedvezőtlen mi is észlelünk, azt ők élesebben látják s ezek miatt a maguk kínlódását méltatlanságnak érzik, úgy fogva fel, hogy az itthonlevőkért szenvednek, ezek meg itthon mulatoznak s velők nem is törődnek. Tudjuk, hogy ebben sem szabad általánosítani, mert nagyon sok itthonievőnek minden gondolata a harcolóknál van s magát itthon többre-kötelezettnek érzi; de bizonyos, hogy a hazatérők elkeseredésére nagyon sok, komoly ok is van. Minél tovább tart a háború, annál többen igyekeznek belőle hasznot húzni; a köz javával egyenes ellentétben mohón és leleményesen hajszojják az egyéni hasznot. Embertelen kapzsiséggal megrontanak egyeseket, tömegeket, veszélyeztetik az egész nemzetet. Ilyesmik láttára a felháborodás egészen természetes.

Az *egyéni érdek* feltétlen szolgálata a célja a *háborús csalások* sokféle fajtájának. A hadseregszállítók kiderült vétkei, az élelmiszerek hamisítása, a borzasztó mértékű árdrágítás, a törvények és rendeletek számtalan, kisebb-nagyobb kijátszása (készletek eltitkolása, adótárgyak elhallgatása, kenyérjeggyel való visszaélések és sok

más), a kedvezések, mindennek a »kéz alatt« lehetõ megszerzése vagy továbbadása vétség a köz java ellen; némelyik éppen elárulása a közös ügynek s az ellenséget segíti, mert nehezíti az ország helyzetét. Mindezek káros voltát csak akkor értjük meg igazán, ha a mételyező hatásra gondolunk. A nagy csalások voltaképen kevés ember bûne, de mindig többeket vonnak bele; a bûntársak bûntársai néha öntudatlan részesei a nagy gazságoknak. Az apró szabálytalanságokra meg egyenesen kényszerítve érzik magukat az emberek s nem veszik észre, hogy ezzel állandóan lazul erkölcsi felfogásuk. Lassanként az emberek nagy tömege elveszti a mértéket a jó és a rossz megítélésére; gyenge emberek nem tudnak ellenállni a könnyű siker, a gyors meggazdagodás csábításának; a példa vonz, kivált ha nagy hasznót is ígér. A háborús csalások jelentőségét tehát nem magukban az egyes esetek nagyságában kell látnunk, hanem nemzeti önismeretünk érdekében valljuk meg, hogy ebből a forrásból a ragály már nagyon elterjedt és nagyon sok az erkölcsi bacillushordozó is.

Nagy veszedelem, hogy sokaknak megrendült a köztisztességben vetett hite, mert úgy látszik, hogy ma az ügyeskedőké, önzőké, csalóké, hazugoké a világ, »minden lehet, csak tudni kell a módját«. Ez a felfogás nem most született, de most nagyon sokan igaznak gondolják s ezért megdöbbenően elterjedt. Pedig ez a felfogás soha sem a mélyről, hanem mindig a felszínről eredt. Ma is onnan ered. Mindnyájunknak érdeke, hogy gyökeret verni ne engedjük. Rá kell mutatni újra meg újra, hogy az ilyen úton szerzett siker nem tartós, nem fakadhat belőle közbecsülés, pedig ennek a szomjúsága előbb-utóbb mindenkiben felébred. A közéleti erkölcstannak azt a Széchenyi-féle alapelvét kell terjeszteni, hogy a legnagyobb igazság a legnagyobb haszon s a becsület a legjobban kamatozó tőke. Ezt nem is olyan nehéz megértetni.

5. Az igazság erejében való hit, az igazság győzelmében való bizalom nagyon mélyen van az emberi lélekben. Kitűnt ez a háború folyamán sokszor. S úgy látszik, kivált eleinte határozottan úgy látszott, hogy a háború a közerkölcsiségnek ezt a legfőbb biztosítékát meg is erősíti. A legtöbb ember ugyanis az igazságot egészen gyakorlatiasan érti s méltányossággal, jogossággal, gyakran a helyes-séggel azonosítja. Mikor tehát úgy látták, hogy mindenkinek el kell mennie, mindenki kockáztat, mindenféle körből valók szenvednek és pusztulnak, az itthonmaradók pedig gondoskodnak a hadbavonultak családjáról, árváiról, átvállalják a munkáikat stb., akkori az igazságban való hit erősödött. Tudva, hogy mi nem akartuk a háborút, az igazság diadalát remélve, bízunk a harctéri győzelemben s mikor eleinte rohamos haladás hírei jöttek, ebben csakugyan az igazság diadalát láttuk. De mindez nem folytatódott így állandóan. Itthoni és harctéri események az igazságban való hitet meg-megrendítették;

különösen a vélt, avagy valóságos személyes sérelmek hatottak így s *meg* kell vallanunk, hogy az emberek iránt való bizalom csökkenése az igazság értékének csökkenésével járt együtt. Nemcsak a kisebb-nagyobb személyes élmények, hanem a háború nagyjelentőségű eseményei is ezt idézték elő.

A háborúban egymást érték az igazságtalanság, álnokság tünetei. Ilyenekről értesülve addig naivan élők riadtan kérdeztük, hogy az államok a kölcsönös érintkezésben, céljaik szolgálatában ilyen eszközöket használnak? Ezek a hírek az írott szerződések erejében való hitünket ingatták meg. A semleges államok szorongatása a gyengébbek védtelenségéről, a jóakarát hiányáról, az erősebb önzéséről győzött meg bennünket. Mikor pedig azt láttuk, hogy a másik félen is mindig az igazság győzelmében bizakodnak s bennünket vádolnak olyan szándékokkal és cselekvésekkel, amikről legalább mi, a nép, semmit sem tudunk: természetes, hogy kételkedve gondoltunk arra is: egyáltalában melyik részen van az igazság? S ha mindéhez vesszük a harcéri jelentés ellenmondásait, nem csodálhatjuk, hogy nagy bizonytalanság fejlődött ki a lelkekben az igazság tekintetében. Ez nem azért baj, mert egyes, mai kérdéseket nem látunk tisztán, hanem azért, mert sokan azt vonják le belőle, hogy az igazságnak csak egy mértéke van: az érdek s az igazság győzelmét csak az várhatja, akinek az ellenfelek közül nagyobb az ereje. Ezt a felfogást sem szabad engedni, hogy megerősödjék és általánossá váljék.

Csalók leleplezésében és megbüntetésében igazságszolgáltatást kell látni s ki kell fejleszteni magunkban és másokban azt a meggyőződést, hogy az igazságot folytonosan keresni, érette küzdeni kell, mert sokszor elburkolódik, nem könnyű felismerni, ezért nehezen győz, gyakran alul marad egy időre, tehát emberi érdek, hogy mindenki teljes erejével törekedjék feléje.

Az igazságtalanságon való megbotránkozás, az igazságra való vágyakozás és törekvés emberi tulajdonság, minden népben megvan, csak hogy minden nép és minden ember a maga álláspontjáról nézi és keresi az igazságot. A háború felismerteti az érdekek különbségét s ezzel együtt az igazság megítélésében levő különbségeket is megérteti. Ennek aztán az lehet a következése, hogy az egyes emberek és népek jobban megértik egymást, mert meglátják egymás törekvéseinek az okait, az ellentétes törekvések forrásait; ebből lassanként közeledés, békésebb együttélés származhatik.

6. A vallásos érzés az igazság erejében való hittel együtt növekedett, de azzal együtt csökkent is. A háború első szakaszában meglehetősen általános volt az a tapasztalás, hogy a vallásosság megerősödött és terjedt. Tábori lelkészek és itthoniak egyaránt sokszor adtak hírt arról, hogy az embereket megszálló nagy bizonytalanság, a sok aggodalom és tömérdek szenvedés számtalan emberben erősítette meg az isteni gondviselésben való reménykedést és tette szük-

séggé a hitben való vigasztalódást; veszedelmek elmúlása, balsorsnak jóra fordulása nagyon sokat indított hálára Isten iránt. A háborúnak ezt a hatását mindnyájan észleltük magunkban vagy másokon. De csalódás volna ebben is általánosítanunk, mert tagadhatatlan, hogy a háborúnak a vallásosság tekintetében is megvan a másik hatása is. Azt is tapasztaljuk, hogy sok embernek most ingott meg a hite, mert a háború szörnyűségeit, ártatlanok millióinak a szenvedéseit nem tudják az Isten jóságában, mindenhatóságában való hitőkkel megegyeztetni. Az igazság győzelme az erkölcsi világrendben való hitet erősíti, az igazság veszte ezt a hitet rendíti meg. Csak az lát tisztán, aki a háború hatását mindkét irányban észreveszi. S ha tudjuk, hogy a mély és igaz vallásos érzés milyen nagy erkölcsi erőt jelent, akkor megértjük, hogy a háborúnak a vallásosságra való hatása a közerkölcsiség alakulása szempontjából is nevezetes kérdés.

7. Egyes vidékek erkölcsisége. Az elmondottak nagy általánosságban, vázlatos képet nyújtanak arról, hogy miféle elemekből áll ma a közerkölcsiség s mily hatások alatt alakul tovább. Minden jó vagy rossz tulajdonság s minden jóakarató vagy önző cselekedet megteszi a hatását abban a körben, amely róla tudomást szerez. A háború folyamán egyes vidékek lakossága a többiétől egészen eltérő élményeken ment át; ezek mind sajátosan hatottak, ezért az erkölcsi felfogás alakulása egy-egy körben egészen sajátos lehet. A délvidéken, az északi Kárpátok vidékén, Erdély keleti és déli határán az ellenség miatt való aggodalom s a menekülés és visszatelepülés közben olyan jellemvonások nyilatkozására volt alkalom, amilyenek az ország nyugton maradt részén csak szórványosan jelentkezhetek s így nem látszottak jellemzőknek a közerkölcsiségre. Nem lehet szó ebben sem teljes egyformaságról. A menekülés idején számtalanszor tűnt fel a kíméletlen önzés, de nagyon sokszor az önfeláldozó segítségre való készség is; a nagy veszedelem nemcsak arra ösztönözte az embereket, hogy magukat menték, hanem arra is, hogy a gyengébbet támogassák. Az elhagyott falvakban, városokban az alkalom és a szükség sok embert csábított lopásra, fosztogatásra, de szép példáiról hallottunk annak is, hogy az eltávozottak vagyonát az otthonmaradottak a sajátjukként védelmezték. S ott, ahová a menekülteket a hatóság telepítette, megint többféle emberi sajátság jelentkezett: szűkkeblűség és nyereszkedés, de testvéri részvétel és áldozatkészség is. Menekültek és vendéglátók kölcsönösen hatottak egymásra s ebből a hatásból itt-ott hamarosan kikelt az erkölcsi alakulásnak egy-egy újabb vonása. Ilyesmire való visszaemlékezés az emberek lelkületéről sok felvilágosítást ad.

A városok, falvak, tanyák népén, a különböző osztályok tagjain bizonyos közös vonásokat lehet megfigyelni.

8. Egészen külön világ a harctér, a lövészárók s általában a

katonaság erkölcsi világa. Az ember mindenütt ugyanaz, de jellemvonásai annál élesebben jelentkeznek, minél egyszerűbb az élete, minél közvetlenebbül fenyegeti a veszedelem s minél több módja van valamilyen hasznot szereznie. Ha a közerkölcsiség alakulására gondolunk: nézzük azt is, milyen hatást tett az alárendeltekre a teljes kiszolgáltatottság s a feljebbvalóra a többiek felett való hatalom tudata; az állandó életveszedelem, a sokféle szenvedés vagy a veszedelemből és szenvedésből ügyeskedéssel, mások feláldozásával való megszabadulás és több más eféle. A sok hősködő Hári János és a szintén nem ritka igazi, tehát néma hős, meg ennek a kétféle csoportnak számos alfaja, mind egy-egy külön mutatója és egyben forrása a künn levők meg az itthoniak erkölcsi alakulásának.

A katonai és polgári élet feladatai, körülményei között levő különbségek, a harcolók iránt érzett részvét és elismerés bizonyos egyoldalú értékelésre vezetett s *a katonai és polgári erények* megkülönböztetését idézte elő. Ebben az volt a veszedelem, hogy az ifjak — minél ifjabbak, annál inkább — a katonáskodásban kezdték látni az élet legnagyobb feladatát s kezdett nagyon hirtelen alászállani a csendes, polgári munka becsülete. Ennek a tünetnek is van erkölcsi jelentősége, mert e felfogás egymás megítélésében helytelen szempontokat érvényesít s ezzel a kölcsönös méltánylást, megbecsülést megnehezítve, az élet küzdelmeiben oly fontos erkölcsi erőt apasztja. Amint azonban a háború tovább tartott, mindjobban rájöttünk, hogy katonai erények és polgári erények alapjukban nézve teljesen egybeeső emberi erények, csak a nyilvánulásuk körülményeiben van különbség. Elszántság, találékonyosság, kitartás, hűség és a többi a legszürkébb polgári munkában is szükséges, ez is kívánhat hősi önfeláldozást; a hősiesség lényegében véve nem is egyéb, mint a halált is megvető kötelességteljesítés; a katonai szolgálatban felettebb szükséges, de éppen úgy szükségesek ott a hivatalnoki pontosság, biztos tudás és egyéb, éppen nem hősinek tetsző tulajdonságok is. Ez a belátás csökkenti azt a veszedelmet, hogy pusztán külsőség, a ruha és rang döntse el egyének megbecsülését, amiben a személyes értéknek, a végzett munka jelentőségének kell irányadónak lennie.

9. A nemzeti érzés és az emberszeretet. A közfelfogás tisztulását az idézi elő, ha minél több ember következetesen érvényesíti az erkölcsi értékelésben a közjó és az igazság elvét. Több, ma még zavaros kérdésben eligazodhatunk így. Ezek közül a legfőbbet említtem, azt a mélyre ható ellentétet, amely most a nemzeti érzés és az emberszeretet érzelme között fennforog.: Ha az igazság szempontját alkalmazzuk, hamarosan elsimul az egyének lelkében *a nemzeti érzés és emberszeretet* összeütközése is és a jobb jövőben való reménykedés nem tetszik olyan hiábavalónak. Csak nézzük higgadtan ezt a kérdést. Bizonyos, hogy ellenséggént állanak a népek egymással szemben s ebből érthető, hogy a másik iránt a kártevés szándéka él min-

denkiben. Nem szabad csodálkozni azon, hogy annyira fellobbant — legalább némelyik ellenségünk iránt — a gyűlölet, annyiszor tört ki belőlünk a káröröm (egy-egy nagy vereségök hírére) vagy az irigység, a bosszúvágy s némely más, annyira emberi, de annyira alsórendű indulat. Életünket, családjunkat, javainkat, nemzetünket féltjük tőlük. De ha igazságra törekszünk, megtaláljuk nemcsak az elválasztó, hanem az érintkező pontokat is. Pl. azt, hogy az egyesek ott is ugyanúgy éreznek családjuk, nemzetük iránt, mint mi a magunké iránt s úgy néznek ránk, mint mi reájok, az igazságot keresik ők is, mi is azt szolgáljuk. Rájövünk, hogy az ellenség lebecsülése, rágalmozása kölcsönös: nemcsak ők vétének ellenünk, hanem bizony hibáznak mi is. Ezen az úton eljutunk oda, hogy a hadifoglyokkal emberségesen bánjunk, a köztünk rekedt idegenekkel ellenség voltukat ne éreztessük; a háborút igazán kényszerűségnek érezzük s ne gyűlölkedjünk senkivel, habár érezzük, hogy mások bennünket gyűlölnek. Ez a magasabbrendű emberi felfogás visszaadja lelkünknek a háború kitörésekor megingott egyensúlyát: ismét úgy érezzük, hogy nemzeti érzésünk nem eltaszít más nemzetektől, hanem testvérként hozzájuk fűz s hogy a magunk megtartására, kifejtésére való törekvésünk nem akar ártani senkinek. Vagyis megerősödik bennünk a béke, a nyugalom, a biztonság vágya s igyekszünk igazságosak lenni ellenfeleink iránt is.

Azonban éppen az igazságra való törekvés nem engedi, hogy megalázkodjunk, magunkat megfojtani engedjük, bűnhődjünk, mikor nem vétettünk. Így tisztul bennünk az a kérdés is: *mi jobb, a béke-e vagy a háború?* Habozás nélkül feleli minden jóézésű ember, hogy a béke a jobb. De éppen úgy folytatja tovább: nem gyűlölkedünk, másnak a kárát nem akarjuk, nem szeretünk pusztítani, nem tartjuk emberhez méltónak az öldöklést, nem vagyunk kegyetlenek, de bármint szeretjük és óhajtjuk a békét, készek vagyunk harcolni, védeni magunkat és a mieinket. Békés munka, amíg csak lehet becsülettel; háború, ha másként nem lehet! Ez a háború ezt a felfogást — mondhatjuk — általánossá tette; ezzel növelte az életben maradtak erkölcsi értékét s fokozza a jobb jövőre való sóvárgást és akaratot.

10. Akarni kell a javulást. A háborúnak a közerkölcsiségre tett hatását egyes esetek elemzése mutatja igazán. Egyes embereken látjuk meg a háborús élmények, szenvedések nemesítő hatását, meg a bűnre csábító alkalmak pusztítását is. Ilyen példákkal lehet az itt adott keretet kitölteni s ezeket a szempontokat nyilván bővíteni is. Bizonyos, hogy végül sem tudhat senki egyetlen szóval felelni az itt tárgyalt kérdésre s nem tudja eldönteni: mit várhatunk inkább a jövőtől az erkölcsi alakulás terén: jót-e vagy rosszat. Legjobb nem látni sem sötétet, sem rózsásan, hanem figyelve nézni szerteszét és megállapítani a valóságot: van sok jó s van sok, igen sok rossz is.

A tárgyias megismerés becsületes szándéka megóv az álmodozástól is, a kétségbeeséstől is és tette serkent: az ellentétes hatásokat nem lehet szabadjára hagyni. A jó hatás annál erősebb, minél többen akarjuk ezt a hatást megerősíteni; a rossz hatás annál erősebb, minél többen találják ezt a háború természetes következményének és adják meg magokat sorsuknak, t. i. a rosszlelkűek, önzők uralmának. A közerkölcsiségre nézve egyik legnagyobb veszedelem abban van, hogy a jó emberek inkább félrehúzódnak, semhogy a gonoszokkal összeütközzenek. A háború azt tanítja, hogy ez a félrehúzódas talán kényelmes az egyénnek, de árt a köznek s így az illető egyénnek is. Széchenyi régen hirdette: *akarni kell a javulást, magunkra és másokra nézve, azaz: javítnunk kell magunkat, de igyekezzünk javítani másokat is.* A közjót csak jó emberek szolgálhatják. Az ilyenek értik és példájukkal bizonyítják, hogy a munka: erkölcsi kötelezettség; a nemzet úgy marad meg, akkor fejlődhetik, ha tagjai minél több és minél jobb munkát végeznek s a szükséges munkákat mind elvégzik. Arra kell rávezetni minden egyes polgárt, felnőttet és serdülőket, hogy az ember értéke azon fordul meg: mennyire tudja és akarja szolgálni a köz javát. Egy-egy ember magában — az ereje is, az elérhető sikere is — kevés, de az egyének összességének az ereje: a nemzet ereje. A nemzeti erő pedig az életnek a biztosítója. Meg kell tehát értenie mindenkinek, hogy a többiek meg ő együtt, válllvetve, egymást kiegészítve végezhetnek teljes sikerű, közjót és egyéni jót egyaránt biztosító munkát.

Ez a felfogás kötelességünknek mutatja azt is, hogy gondoskodjunk magunk és mások munkaképességéről, az egészségéről, gyermekek megmaradásáról és kifejlődéséről, igyekezzünk egyetértésre és kölcsönös támogatásra, segítsünk elhárítani ennek az akadályait, hogy az erre való benső kötelezettséget valóban mindenki átérezhesse. Senki ne nyugtassa meg magát azzal, hogy a háború előtt is nagyon rossz állapotban véltük magunkat, mégis milyen nagyszerűen helyt állottunk. És senki ne mondjon le a jobb jövőről azért, mert ma sok rosszat, szenvedést, erkölcsi romlást lát. E három, szörnyű év tapasztalatából értsük meg azt a tanulságot, hogy még aki erős, annak is szakadatlanul építnie, készülnie kell s hogy kivált az emfaerek erkölcsi minősége valóban folytonosan alakul: ami most jó, elromolhat s ami e percben elszomorít, jóra fordulhat. Akarjuk tehát, hogy ez az átalakulás kedvező legyen! A háború erkölcsi hatásának meggondolása így vezethet a nemzet erkölcsi erejének gyarapodására.

A világháború. Vezérfonal iskolai tanításokhoz és tájékoztató a nagyközönség számára (Szerk. Imre Sándor, 1917, Franklin) c. kötetből.

A BÉKÉRE VALÓ ÁTMENET NEVELÉSÜGYI KÉRDÉSEI.

I.

A háború alatt megjelent első számát a Magyar Paedagogia 1914 októberében azzal kezdte,¹ hogy azoknak, akik itthon maradtak, igyekezniök kell előkészülni a béke idejére. Ez a gondolat indít e sorok közlésére is. Aki ezt a szörnyűséges korszakot valóban átéli, azaz nemcsak eltölti most a napokat, hanem tudja és érzi, hogy nemzeti és egyéni életünknek mássá lett a tartalma is, a formája is, tehát mások a kötelességeink és lehetőségeink is: annak nem volna szabad sem elkeseredve, sem kifáradva ölbetennie a kezét és mindig csak mástól várnia a szükséges intézkedéseket, hanem ha még olyan nehezére esnék is testének vagy lelkének, meg kell tennie neki magának is minden lépést, amelyet a maga és a nemzet életének jövőendő alakulása érdekében kívánatosnak ismer fel. Különösen fontos ez a nevelés terén, ahol nemcsak nagyszabású intézkedések, hanem igen apró cselekedetek szakadatlan sorozata is szükséges arra, hogy a békére való átmenet lehetőleg sima legyen.

Annak a felterjesztésnek, amelyet a Magyar Paedagogiai Társaság 1915 novemberében a vall.- és közokt. miniszterhez intézett, éppen az volt az alapgondolata, hogy ezt az átélést kell elősegíteni, erre kell tanítókat, tanárokat és általok az ifjúságot, az ifjúságon át pedig a felnőtteket is mintegy rákényszeríteni jól rendezett tanítások útján. Abban az ismeretes javaslatban² nem is volt elrejtve az a gondolat, hogy ezektől a tanításoktól, meg kivált az ezekre való előkészülettől messzire kiható eredményeket vártunk: a nemzet helyzetének és feladatainak tisztább felismerését, annak a nemzeti tudatosságnak s történeti érzéknek a fejlődését, amely most — újra meg újra el kell ezt mondani — nagyon fogyatékos, de amelyből a közös érdekek ismeretének, a jövőre való szakadatlan gondolásnak, az élet megtartásáért, a nemzetért való munkának kellene és lehetne fakadnia. Ezzel a felterjesztéssel és az e céllal kiadott háborús kötettel a M. P. T. egy lépést tett a békére való előkészület útján. Nagyon sajnálni való, hogy ezeket a tervezett tanításokat a közoktatásügyi kormány nem rendelte el kötelezően, hanem csak megengedte és így a cél elérését is felettébb bizonytalanná tette. A tanítás sikere mindenkor hézagos ugyan, de mégis csak más az, ha egy célra törekszik, egy anyagot használ fel a tanítás közben sok ezer ember, mint ha csak néhányan. Ezen azonban immár hiába okoskodnánk; sem megváltoztatni azt a rendeletet nincs módunkban, sem újra kezdenünk a dolgot nem lehet nekünk, akik kezdeményeztük; azok meg, akiknek az illetén elintézésében részök van, eddig sem látták a kérdés fontosságát.

¹ L. e kötetben: *Köznevelésünk és a háború.*

² L. e kötetben: *Háborús kérdések az oktatásban.*

Ez a tapasztalat nem riaszthat vissza attól, hogy a békére való előkészület nagy kötelezettségét újból hangoztassuk. Ezt a kötelezést felismerték már a közéletnek számos területén. A gazdasági átmenetre, a népjóléti kérdések intézésére külön minisztériumokat létesítettek; itt is, ott is olvassuk és halljuk, hogy a háborús állapotból a béke nyugodt idejére való átmenet milyen különleges intézkedéseket kíván. Arról azonban kevés szó esik, hogy ilyen átmeneti intézkedések a nevelés ügyében is szükségesek volnának.

Mikor a háború kitört, a neveléssel való törődésnek minden keserűségünk közben is örvendetes jeleit láttuk. A nevelés jelentőségét sokan meglátták, nevelőintézményeink hiányait sokan felfedezték, sőt e hiányok némely részét meglehetősen pontossággal meg is állapították és még a javítás módját is megjelölték. Azután azonban jött egyfelől a háború lelki terhének a súlyosbodása, amely a nem közvetlenül sürgető munkákat háttérbe szorította, másfelől pedig jött magában a nevelésügyi irodalomban, a nevelők körében egy igen csodálatos, nem egészen érthetetlen, de kellemetlen és káros jelenség, amely ennek a békére előkészítő nevelésügyi munkásságnak elejét vette. Ez a jelenség abban állott, hogy sokan lehetetlennek tartották a háború folyamán minden megállapodást afelől, hogy mire van szükség a nevelésben; mások oktalanul és értetlenül gúnyolódni kezdtek a valóban sokszor idéetlenül jelentkező „háborús pedagógián”; némelyek fölényesen tagadták, hogy a nevelésnek a korhoz alkalmazkodnia kellene és végül nagyon-nagyon sokan kényelemből nem segítettek és már ezzel is megakadályozták sok szükséges és remélhetően haszonra vezető kezdeményezés sikerét. Nem tudtunk tehát összefogni arra, hogy együttes tanulmányozással, közös szempontokból végzett részlet-munkákkal tisztázzuk a nevelők átalakult munkaterét, a köznevelés szervezésében követendő korszerű irányeszméket, a háború különböző hatásai által létrehozott sajátos feladatokat, így történt aztán, hogy ma, a háború negyedik évében csaknem a tökéletes kétségbeesésig, de legalább is a végleges lemondásig jutottak el azok, akik a nevelésben nemcsak kenyérkeresetet látnak, hanem minden nehézséget ismerve is, azt vallják, hogy enélkül nem lehet biztosítani a nemzet további fennmaradását, mai nagy sebeiből való felgyógyulását, a benne rejlő őserőnek termékenységét és az adott körülmények között való felhasználását, a nemzet előtt álló, szörnyen nagytömegű, igazán életbevágó feladatok teljesítését.

Valóban, csaknem kétségbe kell esnünk amiatt, hogy jóllehet olyan sokan tisztán látták évekkal ezelőtt, hogy csak akkor lehet a nevelésügyi új feladatoknak eleget tennünk, ha a fokozatos alakulást a nevelés terén is lépésről-lépésre követjük: jóformán semmi sem történt avégre, hogy ezekre a lépésekre mindenkit figyelmeztessenek, ha kell, rá is szorítsanak erre illetékes helyről. Ami eféle történt, az vagy csak egyesek buzgóságából, vagy egy-egy kisebb iskolafenntartó

részéről történt, tehát a legjobb esetben is csak részleges hatású volt. Egyetemes, országos intézkedés nem volt. Nem volt olyan intézkedés sem, — hiszen bizonyos, hogy nehéz is — amely meggátolta volna, hogy éveken át szellemi vezetés nélkül legyen sok falu ifjúsága és ezzel gondozatlanul a falu egész népe. Kétségbeejtő, hogy a népesség nagy részének a nevelésében mekkora hézag maradt így, mennyire hátra vetődött a művelődés ügye, nagyobb mértékben, mint amennyit a háború pusztításai indokolnak. S lemondásra, a hiábavaló, tehetetlen erőlködés abbanhagyására indíthat mindenkit az a szomorú körülmény, hogy eféle panaszoknak alig-alig volt három év alatt visszhangja. A közös munkára, a jövő feladataira való előkészületre hiába hívtuk fel itt-ott a pályatársakat is, az ilyen felhívásoknak majdnem semmi sem volt az eredménye. Egy ideig talán a sok beszéd és írás gátolta meg az embereket a cselekvésben, most már mondani valójok is alig van.

Pedig a nevelés feladatai annál többfélék és nagyobb tömegűek, minél tovább halad ez a megbomlott, rendetlen élet. S észre kell vennünk, hogy sorainkon kívül mennyire erősödik az óhajta a nevelés átalakításának. Ahány komolyabb munka a magyarság jövőjéről megjelenik, a nevelésről mind ejt szót; aki az ország belső életének gyökeres átalakulását óhajtja, az mind a neveléstől várja a segítséget; aki fél a most uralkodóvá lett áramlatoktól, az a nevelésben keres biztosítékot és orvosságot. De észre kell vennünk azt is, hogy mindezek olyan határozatlanul, az általánosság bizonytalan körvonalai között mondják el kívánságaikat, hogy abból semmi haszon nem származhatik. Három évvel ezelőtt a hivatásos nevelők, a nevelés kérdéseivel rendszeresen foglalkozó pedagógusok nagy érdeklődésre találtak a társadalom mindenik körében, mert nagyon általános volt a fogékonyság a jövőnek minden biztosítéka iránt, minden iránt, ami a jövőre jobbat ígért. Akkor elmulasztottuk ezt a hajlandóságot felhasználni arra, hogy a köznevelést a nevelés elvei szerint, a részleges érdekeket egybefoglaló nemzeti szempontból újjászervezzük; azt mondták sokan, hogy „még nem tudjuk, mit hoz a háború, várjuk meg a végét!“ De hol a vége?! Szabad-e még várnunk?! Győzzük le magunkban a riasztó félelmet, amely azt sugallja, hogy máris késő; higyjük, hogy mindent kipótolhatunk még és akarjuk, hogy mától kezdve ne szalajtsunk el egyetlen pillanatot sem, amely a nevelőnek tennivalót nyújt, ne hagyjunk észrevétlenül egyetlen jelenséget sem, amely a nemzet szervezetében veszedelmet jelenthet vagy amely elhasználatlan erőforrásra figyelmeztet. Ha már eddig nem tettük, tudva, hogy magunk nem mehetünk semmire, szövetkezzünk most azokkal az iparosokkal, gazdákkal, kereskedőkkel, orvosokkal és mindenféle körből mindazokkal, akik saját területükön. a nevelési szükségleteket már felismerték; azokkal a politikusokkal, akik személyes és párt-érdekeken felül valóban az egész nemzet

jövőjének biztosítékait keresik és a legmélyebben levőhöz, az emberek minőségének javításához, tehát a neveléshez is elértek. Mindezekkel való közös munka útján törekedünk arra, hogy a magyar nevelés olyanná váljék, amelyet a mai helyzet s az ebből alakuló jövőnek az érdeke megkövetel! Keresnünk kell ezt a szövetekezést, mert enélkül sem a szükségleteket nem tudjuk az országgyűlésen vagy a kormánytól kieszközölni, sem a magunk még oly jóakarató és megfeszített iskolai munkájának sem lehet elegendő sikere.

A békére való átmenetnek éppen ez a legelső nevelésügyi feladata, hogy ezt az ügyet tegyük mindenki ügyévé. Abban az értelemben is, hogy önmagának a másokra való hatására mindenki ráeszméljen (mindenki nevel!), de abban az itt most különösen hangoztatott értelemben is, hogy mindenkinek kötelessége, mindenkinek érdeke a nevelőket és az iskolát a jó munkának minden feltételéhez hozzá segíteni.

A jó munka feltételei között nagyon elől van a feladatok tisztázása. Restellek itt belefogni újra feladatok elősorolásába, mert tudom, hogy ezen régesrégen túl kellene lennünk s csak a mai napon felmerülő új feladatokat kellene a már összeállítottakhoz csatolni. Pedig még annyira sem jutottunk, hogy bár a kétségtelenül felismerhető feladatokat megvittuk volna!

Azt nem tudhatjuk, hogy a köznevelés ügyét legmagasabb fokon intéző helyeken milyen előkészületek, tanácskozások folynak, vagy hogy ilyenek folynak-e. Nem tudjuk, vajjon az iskolaszervezet egyes fokaira nézve a felügyelet szervei kaptak-e és milyen irányú adagyűjtésre és javaslattételre felhívást. Nem tudjuk, hogy az országos Tanácsok rendeznek-e a magok körében jó] megfontolt irányító szempontokkal széleskörű,tájékoztató tanácskozásokat a változott idők változó tennivalóinak megállapítása céljából. Nem tudjuk, vajjon nincs-e már együtt a közoktatásügyi miniszter kezében a különböző hivatások köréből gyűjtött kimutatás arról, hogy hol, milyen és mennyi emberre lesz a közel jövőben szükség egyrészt a háborúban tönkrementek pótlására, másrészt az új feladatok elvégzése érdekében. Vagyis nem tudunk arról, hogy a békére való átmenet nevelésügyi feladataira az intéző körök hogyan és mennyire készültek elő. Feltesszük, hogy ez az előkészület már eléggé megtörtént és kellően folyik. E hit nélkül igazán nem lehetne csak pillanatig is nyugodtan néznünk a jövőbe.

Azt azonban tudjuk, hogy ha mindez megtörtént is, nem elég. A mindenrendű nevelőknek is elő kell készülniök az új feladatokra s tudjuk, hogy ez az előkészület nem történt meg. Nem vádolni, nem is panaszkodni akarok, csak újra elmondani, hogy nekünk, tanügyi testületeinknek és lapjainknak nincs ma komolyabb és jobban érdekünkbe vágó kötelességünk, mint tisztázni az új helyzetet, hogy ezt megérthessük, a feladatokba belegondolhassuk, a várható és remélt irányító rendelkezések teljesítésére magunkat lelkiileg előkészítsük.

A nevelésügyi irodalom ne ismételjen ezeredszer is elcsépelet közhe-lyeket, ne fedezzünk fel újra meg újra semmit- vagy mindentmondó általánosságokat, hanem fogjon hozzá mindenki, akinek ideje és ereje van, a részleteket tisztázó, egy-egy lépést megkönnyítő tanulmányok-hoz s így egy-egy vidék vagy helység nevelését megjavító munkához.

Anélkül, hogy egyes kérdéseket felsoroljak, hivatkozom arra, hogy a most legégetőbbeknek felismert tenni- és megvitatni, tanulmányozni és fejtegetni valókat ismételten előadtam.³ Ezek ismétlése méltán kelthetné a helypazarlás vádját. Itt csak kérni óhajtom mind-azokat, akik tanügyi, nevelésügyi egyesületek tárgyalásait irányít-ják vagy bármiként eféle tárgyalásokra és az irodalmi termelésre befolyások van: gondoskodjanak arról, hogy mai kérdésekről, mai tennivalókról legyen szó! Nem jelenti ez azt, hogy pusztá sekély alkalomszerűség váljék a nevelési irodalomban uralkodóvá, hanem azt jelentené, hogy a nevelők gondolkodását, az Írókét és az olvasókét egyaránt, a nevelés és a nemzeti élet megoldani való, a nevelők nél-kül megoldhatatlan kérdéseire irányítsuk, tartalmassá és hasznossá tegyük, nevelői gondolkodását fejlesszük. A mai feladatokról kell beszélniök a tanítóképzők tanárainak, hiszen a néptanítók elé a mai politikai alakulások — nem lényegében, de részleteiben — új felada-tot állítanak. Ezekre kell gondolniök a középiskolák tanárainak, mert a társadalmi átalakulásnak számos mozzanata a nevelők céltudatos és erélyes közbelépése nélkül beláthatatlan zavarok forrása lehet.

Mindenütt azt látjuk, hogy a békére való átmenet minden egyes nevelőnek minél mélyebbre ható megfontolását és következetes cse-lekvését követeli. Ezt tartozik ma elősegíteni a nevelési irodalom; ennek rendszerességét, tervszerűségét tartozik megalapozni a nevelés elmélete; ezt kell segítenie, sőt irányítania a kormányzatnak. Hiába lesz akármiféle „átmeneti“ tanács vagy miniszterium, ha elmulaszt-juk az emberek lelkéről való gondoskodást!

Magyar Paedagogia 1917.

II.

A Magyar Paedagogia 1917: 337—382. lapjain annak a szükség-letnek adtam hangot, hogy a nevelésügyi irodalom mindenekelőtt azokkal a kérdésekkel foglalkozzék, amelyek a nemzet mai állapotá-nak a szemléléséből s a kívánatos alakulás feltételeinek a megfonto-lásából állanak elénk. Ott e kérdések részletezésétől tartózkodtam. Eféle tárgyalások megindítása céljából azonban mégsem elég a szük-séglet hangoztatása, ezért a következőkben fejtegetés nélkül, vala-mint anélkül, hogy a tárgyat ki tudnám meríteni, előadom a neve-lésügy átmeneti kérdéseinek néhány csoportját.

³ *Köznevelésünk és a háború.* M. Paed. 1914; *A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység.* Bpest, 1915.; *A háború és a pedagógia,* Bp. Szemle 1915. — Az első 1. e kötetben; a másik kettőt *A magyar nevelés körvonalai* (1920) c. kis kötetemben.

Arra nem kell sok szót vesztegetnem, hogy a nevelés kérdései voltaképpen mindig átmenetiek. A nevelők ugyanis mindig, egyénre és nemzetre tekintve egyaránt azt tartoznak nézni: milyen a helyzet most és milyenné szeretnék tenni. Minden nevelőnek, annál inkább az elmélkedő nevelőnek igazi jellemvonása sohasem a napról-napra, gondolat nélkül való élés; mindig eszmének, valami megvalósítandónak kell a szeme előtt állania s ezért a nevelő a meglevőt mindenkor átmenetnek tartja valami jobb felé, számára nincs megállás. Ebből következik, hogy a nevelésnek ma ú. n. átmeneti kérdéseiről szólva egyáltalán nem gondolok semmiféle külön „átmeneti“ szervezetre; hanem csak arra, hogy akiknek a nevelésügy intézése a hivatások, azok gondosan vegyék számba a most felmerülő feladatokat és a jövőbe nézve oldják meg. Nekünk pedig, akik a nevelés aprólékos munkáját végezzük, kötelességünk rámutatnunk arra, ami szemlélődéseink közben előttünk megvilágosodott s ezzel megtennünk a magunkét avégre, hogy a nevelés ne csak az események után kullogjon, hanem valóban a jövő előkészítőjévé lehessen. Akként válhatik a nevelők nagy tömege is a nemzet életében tényezővé, ha nemcsak várakozik mindig azzal a szerencsétlen felfogással, hogy „sohasem volt úgy, hogy valahogy ne lett volna“, hanem ha módját ejti annak, hogy az általa végzendő munka sorsukat irányítsa. Ilyen mód lenne a következő kérdések alapos megoldásának előkészítése.

I. Az iskola és a tanítóság. 1. Az *iskolákról* azt az általánosan ismeretes tényt kell legelőször is újra megállapítani, hogy valamennyi iskolafajnak nagyon sok iskolája immár negyedik éve nem végez teljesértékű munkát, mert az épületek más célra szolgálnak, mindenik fokú tanítóságból nagyon sokan távol vannak, a tanítás ideje a lefolyt háborús években a legtöbb helyen tetemesen rövidebb volt a szokottnál, a tanító személyzetben előforduló sokszoros változás miatt a tanítás folyamata zavaros volt, az idegen épületben vagy saját helyiségekben összeszorulva működő intézeteknek a tanterv több részét meg kellett szakítaniok vagy el kellett hagyniok (nem voltak szemléltető eszközeik, nem volt rajzterem, testgyakorlóhely, rftb.). E körülmények okozta károkat csupán a helyi viszonyok közvetlen ismerete alapján lehetne megbecsülni, minden egyes községben külön-külön; azonban az egész országra nézve el kell ismerünk, hogy mindezeknek az új nemzedék testi és szellemi fejlődésére, erkölcsiségének alakulására súlyos következményei voltak.

Ezért a legelső *átmeneti tennivaló*: gondoskodni arról, hogy országszerte valamennyi iskolát vissza adják rendeltetésének; a tanítókat mindenünnen, a harctérről is, bocsássák haza, vagy ha el nem bocsáthatják, rendeljék ki rendes tanítói munkára olyan iskolába, amilyenre a képesítésök szól; a tanítás idejének törvényes tartamát erélyesen védje meg a kormány mindenféle (pl. szénhiány miatt való)

megrövidüléstől; állítsák vissza a testületek rendes létszámát és vessék *végét* a tanítás közben való, felettébb káros áthelyezéseknek; országsszerte szüntessék meg több iskolának egy épületben való összezúfolását és egy-egy iskolának különböző helyekre való szétszórását, pótolják a háború alatt sok helyen megakadt, sőt néhol (Erdélyben) el is pusztult felszerelést.

2. A különféle rendű *tanítószolgálatot* nézve, a leányiskolákat nem számítva, mindenik iskolafajban hiányt látunk. S itt nem elég a tény megállapítása, mert itt már nem a nyilvánvaló ok (a katonáskodás) a fő veszedelem, hanem némely egyéb jelenség. A tanító- és tanárihiány ugyanis nemcsak e percben van meg a bevonultak nagy száma miatt, hanem előreláthatóan meg lesz és alighanem fokozódik a háború végén. Az elesettek száma nagy. Habár nem túlságos sokan, de nem is kevesen vannak, akik erre a pályára nem szándékoznak visszajönni, hanem katonák maradnak vagy elmennek másfelé. Indító okaik különbözők: a tanítói és tanári fizetésnek, előmeneteli kilátásoknak, a foglalkozásmódnak, a társadalmi helyzetnek s nyilván másnak is van része abban, hogy jó sok okleveles pályatársunkban megingott vagy megsemmisült a bizonyára addig sem erős hivatásérzés. Sőt — elég szomorú tapasztalás — felébredt a hasonlítás révén nagyon értékes tanítóknak is a kétség, hogy vájjon nem volna-e okosabb más pályát keresniök. Különösen olyanok is ingadoznak, akik egy vagy más ok miatt a rangsorban még nem foglalnak helyet, tehát a pályaváltoztatással szolgálati időt nem veszítene. Van még egy igen tiszteletreméltó csoportja a másfelé gondolóknak: azok, akik tanulmányait félbenhagyták a katonai szolgálat miatt és most amiatt nyugtalanok, hogy vájjon miképpen tudják az elmulasztottakat pótolni, miként tudnak az elhagyott gondolkörbe visszatérni s éppen mert a tanítói pálya nagy jelentőségét ismerik, nem bíznak magokban, hogy eléggé értékes munkásokká tudnak majd válni ezen a katonai feladataiktól idegen téren. Nyilvánvaló, hogy az ilyen tépelődőket elveszítene valóban károsodás lenne; de az is bizonyos, hogy lehetőleg meg kell tartanunk mindenkit, aki már egyszer erre a pályára lépett és nem teljesen alkalmatlan, mert sok emberre lesz szükség az iskolában.

Másfelől pedig nem nézhetjük aggodalom nélkül, hogy kik jönnek most át más foglalkozási ágakból a tanítói pályára, olyanok, akik mint rokkantak, vagy csökkenterejűek másutt nem boldogulhatnak. Lehetnek ezek között kiválóan alkalmas tanítók is; de nem kell sokat beszélnem arról, milyen csapás tanítványaira és az iskolára, nézve mindenki, aki csak jobb híjján lett tanítónak, vagy aki nem tudja, hogy az iskolában nincs feljebbvaló és alárendelt, ott tehát valami egészen másra van szükség, nem a katonai szellemre. Az is figyelmet érdemel, hogy milyen körökből származók mennek most

tanítóképző intézetekbe és az egyetemek bölcsészeti karára, nyilván olyan körök fiai, amelyek számára ez társadalmi emelkedést jelent.

A fenyegető hiányon és az új tanítónemzedék minőségén való aggodáshoz járul az a kérdés is: vajjon milyenné alakult a háború alatt az itthon levő tanítóság lelkülete, mennyire ismeri az iskola korszerű feladatait; milyenné lettek azok, akik éveket töltöttek harcban, meg akik sok hónapot kényszerű tétlenségben a pótkeretekben vagy egészen másféle hatások között a fogságban? Minél teljesebb erővel és egyöntetűbb munkával akarjuk a köznevelést a nemzeti jövő szolgálatába állítani, annál szükségesebb, hogy az egész tanítóságban: a különféle iskolafajoknak különféle háborús élményektől alakított embereiben közös tudatosság fejlődjék ki.

A tanítóságra vonatkozóan ezek alapján *átmeneti tennivaló*: mielőbb tisztázni a félben hagyott tanulmányok folytatására, elmaradt vizsgálatok pótlására vonatkozó kérdéseket (a pótló tanfolyamok, összevont vagy elengedett félévek aggodalmas ötleteit), ezekkel egyidőben a hadban töltött idő beszámításának az ügyét és pedig nemcsak azokra nézve, akik szolgálataikat a bevonuláskor már megkezdték, hanem azokra is, akiket ez a pályán való megindulástól is elűtött; együvé tartozik ezzel a mindenrendű tanítóság társadalmi helyzetének, vagyis a, pálya tekintélyének emelését célzó intézkedések megállapítása és végrehajtása, természetesen abban a tudatban, hogy az eféle nem megy gyorsan és nem is csak a fizetésen fordul meg, hanem a szolgálati s előlépési viszonyok okos szabályozásán s hasonlókon is; az új tanítónemzedék érdekében figyelemmel kell kísérni a tanító- és tanárnövendékek származási statisztikáját és pedig nemcsak az elemi tanítóképzőkben és a bölcsészeti karokon, hanem mindenféle iskolafaj tanárképzőjében, így pl. a kereskedelmi iskolákban is; végül pedig módját kell találni annak, hogy megfelelő kiadmányok és tanfolyamok útján a mai feladatokról az egész tanítóság tájékoztatást szerezzen, a harcból vagy a fogságból hazatérő tanítóknak a pályájokra való lelki visszahelyezkedést megkönnyítsük és ezzel az iskolát ebben a tekintetben biztosítsuk. (Erre nézve l. a Néptanítók Lapja 1917: 47. sz.: *A hazatérő tanítók és az iskolai munka* c. cikkemet.)

3. *A nők a tanítói pályán.* A tanítóhiány miatt való aggodalomra sokan nyugodtan azt mondják: nem lesz baj, jut oda elég nő! Hivatkoznak a sok állástalan elemi iskolai, polgári iskolai és tanítóképző intézeti tanítónőre, meg a bölcsészeti karoknak nőekkel telt termeire. Ezt a könnyű megnyugtatót azonban nem szabad éppen ilyen könnyedén elfogadni. Hiba volna az általánosítás, tehát nem mondhatjuk, hogy a nőtanítóknak ez a sokasága veszedelem, de éppen azért azt sem, hogy ez eloszlatja aggodalmainkat. Tisztelet és becsület a kiváló tanítónők nagy számának; boldogság látni egy-egy nő által vezetett intézet példás rendjét és szép tanulmányi eredményeit;

eszünkbe sem juthat az arra való nőknek bármely pályáról való visszaszorítása, annyival kevésbé, mert tudjuk, hogy mindenütt, köztünk is milyen sok az értéktelen férfi munkás. De ha félek attól, hogy szeretném meggátolni, hogy hivatásérzés nélkül jön a mi tanítói pályánkra csak egy férfi is, még jobban félek attól, hogy ide tóduljanak így a nők! A tanítóskodásnak nem szabad női pályává lennie; még az elemi iskolának sem, annál kevésbé a középső fokon. Ott még a leányoknak is szükségök van a férfi tanítók vezető kezére, hát a fiúknak?! Ahol próbát tettek, szóljanak erről tapasztalásaik alapján, itt mondjunk csak annyit, hogy éppen mai viszonyaink között súlyos feladatainkra való tekintettel a nemzet semmi esetre sem mondhat le nagy érdekek megkárosítása nélkül arról, hogy az új nemzedékbe férfiak erélye nevelje belé a szükséges férfiúi tulajdonságokat és ne csupán vagy nagyrészt nők, hanem férfiak is oktassák a leányokat az előtők mindjobban feltáruló közélet feladataira. És ha még ma is igaz lenne és igaz maradna, hogy a tanítói pályára a nők közül csak a kiválók mennek! Itt azonban ismét felmerül az a kérdés, hogy vajjon a társadalomnak melyik köreiből jönnek ma leginkább a nőtanító-jelöltek? Vajjon miféle alakulás látszik a felvételt kérők tömegében az iskolai osztályzatok és a társadalmi környezet-tekintetében?

E részben azt látom fontos *átmeneti feladatnak*, hogy a tanítók számának és minőségének az alakulását figyelemmel kísérjük, aggodalmas túltengésnek elejét vegyük és a leányiskolák IV. és VIII. osztályában teremtsünk valami módot arra, hogy egyrészt a növendékek kellő tanácsot kapjanak további pályájok megválasztására, másrészt ne pusztán az osztályzat legyen az irányadó a tanítóképzőbe való felvételnél. Az egyetemre való felvételnek semmi szigorítására sem tudok módot.

II. A tanuló ifjúság. 1. *Az iskolábajárás a háború alatt sokkal rendtelenebb, mint azelőtt volt: többen maradnak el, sokan kevesebb ideig járnak és többet mulasztanak, tehát az iskolázás már emiatt is fogyatékosabb.* Ez az így általánosságban ismeretes tény természetesen következik az iskolákról mondottakból (I. 1.), de következményei miatt részletes felderítést követel. Itt ugyanis nem az a lényeges, hogy országos átlagban a beírt és be nem írt tankötelesek arányszáma mekkora, hanem az a kérdés: vajjon mennyire számíthatunk most az iskolai nevelés hatására? Minél többen vannak teljesen iskola nélkül, annál kisebb az iskolának az új nemzedékre való hatása; minél többen maradnak ki idő előtt, annál gyarlóbb és mulandóbb ez a hatás. Minthogy pedig nem a tény megállapítása a cél, hanem e megállapítás a tennivalók meghatározása miatt szükséges: ebben a tekintetben minél részletesebb, azaz megyénként, helységenként végzett pontos vizsgálatra kell az intézkedéseket alapítani.

Ugyane célból fontos tudnunk azt is, hogyan oszlik meg a tanuló

ifjúság az egyes iskolafajok között. Ebből lehet következtetni az életpályáknak pár év múlva beálló szükségleteire vagy emberbőségére, aminek előrelátó szabályozása nehéz ugyan, de nem lehetetlen s egyes vidékek ifjúságának kellő irányításával társadalmi bajok csökkenése, a munkáskezeknek a szükségletekhez mért elosztása valószínű remélhetővé.

E két szempontból *átmeneti tennivaló*: a) hiteles kimutatásokat készíttetni a háború kezdetétől fogva a tankötelesek iskolába járásáról; számbavétetni azokat, akik a háború alatt különféle okokból iskolát egyáltalában nem vagy csak nagyon hiányosan végeztek és megkeresni a módot ezek mulasztásainak póttoltására; megyénként (községenként) gondoskodni az iskolába járás feltételeinek megteremtéséről; továbbá b) meg kell állapítani vidékenként az ifjúságnak az iskolafajok közt való megoszlását és aszerint tenni intézkedéseket pl. a gimnáziumba való tódulás, leányközépiskolák megrohanása, kereskedelmi iskolák túltengése, stb. ellen.

2. Szintén vidékenként kell tisztázni az *ifjúság állapotát*. Az ifjúságra ható körülmények a legtöbb helyen jórészt azonosak ugyan, a férfiak távolléte és a nők elfoglaltsága az egész családi nevelést megváltoztatta s a mai serdülőknek mindenütt a korai önállósulás az egyik legfőbb jellemző vonása, de számtalan mellékes körülmény mégis sokféleképen hat. A főváros, a kisebb-nagyobb vidéki városok, a falvak és a tanyák ifjúsága más-más viszonyok között él, tehát itt semmi egyéb tekintetben sem szabad általánosítani, csak abban, hogy mindenütt meg kell állapítani a helyzetből fakadó nevelési szükségleteket. Itt természetesen nem számszerű adatokra, hanem a közvetlen megfigyelés eredményeire lehet a teendőket alapítani s evégre a nevelői intézkedések céljából részletes tájékozódásra kell törekednünk. Ennek ki kell terjednie a különböző életkorú ifjak és gyermekek egészségügyi viszonyaira, (lakás, táplálkozás, ruházat, ácsorgás a boltok előtt, a kereső munka sokféle fajtája, betegeskedés, nemi veszedelmek, fokozatos satnyulás), ismeretkörének alakulására (az iskolai tanulás mennyisége és minősége sok helyen mindenik fokon csökkent; a felnőttek beszédanyagai, az olvasmányok, általában az iskolán kívül szerzett ismeretek az ifjak érdeklődésének új irányt adnak); nagy figyelem illeti az erkölcsi alakulás tényezőit és jelenségeit is (a családi élet, a közrend bomlása, a sajtó, az utca, a mozi, durvaság, hazudás, lopás, felületesség, stb.). Ma már észlelni lehet azt is, hogy mindezek a háborús hatások átterjednek az újabb meg újabb évfolyamokra; ezek a közvetlenül megelőzőket öntudatlanul is, szándékosan is utánozva., egyszerűen belenőnek az ifjúságnak ebbe az új szellemébe. Van ebben jó is, éppen a már említett önállósulás; de csak akkor jó, ha irányítjuk. A legtöbb új hatást károsnak vagy legalább is kockázatosnak látom. Az iskolának kötelessége, hogy mindezeket a körülményeket az ifjúság fejlődésére

nézve kedvező irányba értékesítse; *átmeneti tennivalóink* közt tehát ott van az is, hogy figyelmeztessünk minden iskolát ilyenmő feladataira és alkalmassá is tegyük az új nemzedék kellő irányítására.⁴

Az itt csak érintett nézőpontból azonban következnek másnemő *átmeneti tennivalók* is, olyanok, amelyekre már alakultak külön szervek. Ilyen az elhagyott gyermekekről és a hadiárvákról való gondoskodás (a gyermekvédelem intézményei, a Hadigondozó Hivatal ilyen irányú működése); ebben a munkában a köznevelés szempontjának kell teljes mértékben érvényesülnie, az ország mindenik pontjára ki kell terjednie s óvakodni kell attól, hogy a hadiárvákra való tekintet kevésbé fontosnak tüntesse fel a nem hadiárvák védelmét. Ide tartoznak a bűnöző gyermekekre vonatkozó tennivalók (a gyermekbíróságoknak, a Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságának, a rendőrbíróságoknak, patronázsegyesületeknek a működése), meg a közegészségügy területéről a csecsemők, gyermekek és ifjak egészségének védelmezése és ápolása. (A Stefánia-szövetség s a gyermekegészségügyi társaság működése). Mindezek egybefonódó munkájában szükség van az iskolára is, nem elég egy-egy tanítónak, tanárnak ilyen kérdések iránt való érdeklődése, hanem a köznevelés hivatásos szerveinek ama kiegészítő munkák végzőivel teljes összhangban kell dolgozniok. Ennek az összhangnak a megteremtése is mai feladat s alkalmas eszköz lehet erre a Gyermektanulmányi Társaság által összehívott tanácskozás (1917 nov. 4. és 1918 jan. 13.)

3. *A hadban levő tanulók*, középfokú iskolák és főiskolák katonáskodó hallgatói körében nagy nyugtalanság van amiatt, hogy vájjon miként fejezhetik be tanulmányaikat, miként rendeződnek szolgálati viszonyaik, stb. Maga ez a nyugtalanság is figyelmet érdemel, mert sok ifjú emberről lévén szó, ez a lelkiállapot sok családra, a társadalom jórészére áterjed, a megnyugtatás tehát ilyen szempontból is kívánatos. De itt nem erről az oldalról nézem a kérdést, nem is az egyének sorsának várható alakulására gondolok, mert ezek ugyan fontos társadalmi meggondolni valók, de nem köznevelési kérdések. Ellenben igenis idetartozik az a körülmény, hogy oly sok évfolyam tanulmányainak összevonása, félbenhagyása, a tanulmányok bevégezése és a munkába állás közt elteltő hosszú idő miatt egyes pályákra most feltétlenül csekélyebb készütségű emberek jutnak s ennek könnyen elgondolható a messzenyúló hatása.

Éppen erre gondolva, sürgős *átmeneti tennivaló*, hogy hivatalosan megállapítsák: melyik pályán hányan működtek a háború előtt, hányan készültek az illető pályára s hiány volt-e vagy bőség jelöltekben; hányan tesznek most vizsgálatot és milyen készütséggel;

⁴ Erre szolgálnak A világháború c. kötet alapján folyó háborús tanítások; valamint az egészségügyi, anya-, csecsemő- és gyermekvédelmi kérdések iskolai tárgyalására vonatkozó miniszteri rendeletek (166. 411—168. 421, 1917 nov. 7., I. Hivatalos Közlöny 1917.

vannak-e olyanok, akik pályát változtatnak a háborús viszonyok miatt s miféle okait adják ennek? Mivel pedig az egyes életpályákon nem lehet egyforma rendelkezésekkel biztosítani sem a kellő emberpótlást, sem a tanulmányok elvégzését: részletesen meg kell állapítanunk, hogy melyik pályán mily intézkedésekre van szükség a katonai szolgálatban levők érdekében.⁵

III. A felnőttek. Minthogy az új nemzedéket a felnőttekkel való érintkezés mindennél erősebben alakítja, nagy figyelmet kell most fordítani a felnőttek lelki alakulására is. Természetesen már eleve meg kell különböztetni bizonyos szempontokat, amelyekből a kérdést nézzük. így pl. különbséget kell tennünk a katonai szolgálatot meg a polgári munkát teljesítők között, s e két csoporton belül is több irányban. Megint csak példaként mondom ezt a különbségtételt: a katonák között vannak hivatásos katonák, harctéri és segédszolgálatot teljesítők, a háború elején, vagy csak későbbben bevonultak, stb., a polgári foglalkozásuk közt vannak öregek, alkalmatlanok, felmentettek, meggazdagodottak és tönkrementek; mindkét csoportban műveltek és műveletlenek és így tovább. Nagyjelentőségű volna tudni: milyen lelkiállapotban térnek haza a katonák, mik idézték elő az ilyen vagy olyan állapotokat (bánásmód, idővesztés, pusztítás, stb.); művelődési szükségleteik megnőttek-e és mily irányúak, avagy kedvüket veszítették, miféle pályákra készülnek; hogyan gondolkodnak nemzetről, államról, kötelességről és emberi jogokról; miképpen alakult az itthonmaradtak erkölcsisége, a családi életéről, a köz iránt való kötelességről, egymás kölcsönös segítségéről s eféléről való felfogása; milyen lesz az átlagos műveltségüknek meg a nép egyszerűbb rétegeinek a látóköre, azaz miben gyarapodott (idegen országok, külpolitikai és társadalmi kérdések) miben apadt (a tanulás rendszertelensége s az iskolák és tanítók hiánya miatt), stb. Mindezekből derül ki, hogy milyen a gyermeket a felnőttek részéről érő sokféle hatás, tehát milyen irányban kell a tudatos nevelésnek erősítő és védelmező munkáját kifejtenie.

Ebből a célból tehát a legelső *átmeneti tennivaló*: vidékenként végzett részletes adatgyűjtés és a gyűjtött anyagnak gondos feldolgozása, annak megállapítása céljából, hogy az ország egyes pontjai mily irányú nevelői gondoskodást kívánnak. E munkát végezhetik, jobban mondva intézhetik elsősorban a kir. tankerületi főigazgatók, a kir. és egyházi tanfelügyelők, általában olyan emberek, akik több község életét ismerik, különféle emberekkel érintkeznek s így összehasonlítani is tudják tapasztalataikat. Feltétlenül szükséges bevonni ebbe a tájékoztató munkába minden felől az egyes vidékek és tár-

⁵ A főiskolai hallgatók sorsáról 1917 dec. végén értekezlet volt a közokt. minisztériumban s intézkedés is történt oly módon, hogy ezek tanulmányaik folytatására három havi, vizsgálatételre egy havi szabadságot kapnak. V. ö. ugyannerre nézve Kovács János cikkét: Magyar Paedagogia 1917.

sadalmi osztályok vezetőembereit, férfiakat és nőket, hogy így a lehetőségig teljes képet szerezhessünk arról: miképen alakította a négy háborús év népünk lelkületét.

De ezenkívül mellőzhetetlen az is, hogy szervezzük mindenfelé az egyes vidékekhez alkalmazható szabadoktatást, vagyis az iskolát már végzett ifjakkal és felnőttekkel való rendszeres foglalkozást s e közben a mai kérdésekről való igazságos és alapos tájékoztatást. Ennek a háború első percétől fogva szakadatlanul kellett volna folyni mindenütt; most azonban meg kell kezdődnie ott is, ahol eddig elhanyagolták. Ebben az a vezető gondolat, hogy ennek a munkának a felnőttek gondozása ugyan a közvetlen célja, de a felnőtteken át ezzel is a gyermekekre akarunk hatni; ezért tehát ez is *átmeneti feladat*.

IV. Politikai kérdések és a nevelés. Az eddig mondottak is mind a nemzet jövőjére vonatkoznak, de észre kell vennünk, hogy a belső és külső politikai kérdések sorában is egész tömeg van olyan, amelyeknek a nemzet javára szolgáló megoldása nevelésügyi gondoskodást is követel. Mindezeket elősorolni nem tudom, mert bizonyára többnek van nevelési vonatkozása, mint amennyi kérdés előttem, a nempolitikus előtt ismeretes; másrészt felesleges is, mert nemcsak egyes kérdésekre, hanem általában mindenik politikai kérdésre vonatkozóan feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a kormányzók felvessek azt a gondolatot: milyen vonatkozása lehet annak a jövő nemzedék nevelésével, az illető kérdésben milyen befolyása lehet sorunk alakulására a köznevelés megfelelő rendezésének. Inkább csak példa kedvéért említek fel néhány, azt hiszem, valóban égető kérdést.

1. Mindenekelőtt az *egészségügyi politika* kérdését említem, ideértve természetesen a fajegészség és a népesedés nagy ügyét is. Ebben a kérdésben két irányban van előttünk a nevelés terén *átmeneti feladat*: először is az iskola és segítő intézmények útján az új nemzedék testi épségére ügyelni, egészséges fejlődését biztosítani kell s tanítás és szoktatás által minden gyermekbe bele kell oltani a maga és mások egészségének gondozására való törekvést; másodsor pedig a felnőtteket — mindenik társadalmi osztályban és ország-szerte — jól szervezett módon fel kell világosítani arról, hogy mit jelent a nemzet jövőjére nézve a népesség apadása és a fajegészség-ügy. Felesleges igazolnom, hogy mindkét irányban sok a tennivaló. De mégis idejegyzem azt a két megdöbbentő jelenséget, hogy az 1917. évi népegészségi nagygyűlés rendezői mintha nem is gondoltak volna a népegészség és a köznevelés viszonyára, s hogy a városok kongresszusának a programjában a közegészségügyi kérdéseknek nyoma sincs. Kivált ez a példa jellemző az uralkodó szellemre.

2. Másik, politikai szempontból is nagyjelentőségű kérdésnek látom azt, hogy mi lesz majd a háború alatt oly tömegesen érkező, s elég nagyrészen ittmaradó *bevándorlókkal*, meg itt letelepedő *internál-*

takkal és hadifoglyokkal. Bármily csekély legyen is ezek száma az egész ország lakosságához mérten, mégis gondolni kell arra, hogy ezek a nemzetben megannyi idegen test s egy-egy helyen, egy-egy foglalkozási ágban esetleg komolyan számot is tehetnek. Éppen ezért átmeneti tennivalónk ezekre nézve is van: pontosan számba kell venni és nyilvántartani mindezeket, hogy gondoskodni lehessen esetleg a felnőtteknek is bizonyos oktatásáról, mindenesetre azonban az így közénk jutott gyermekek megfelelő neveléséről. A háború okozta nagy keveredés következményeit úgysem lehet megakadályozni, próbáljuk meg legalább irányítani.

3. Szembetűnően nemcsak átmeneti kérdés, mert réges-régen követeli a számbavételt a nemzetünk alkotórészeiben levő sokféle különbség és ellentét: *a nemzetiségi, felekezeti, osztály- és párt-ellentétek.* Ezeket bizonyára nem lehet pusztán a nevelés által eloszlatni, de kötelességünk a nevelés útján is megtenni mindent a békes fejlődés elősegítésére, mégpedig kétségtelenül a mai helyzethez alkalmazott eljárással. E részben tehát az látszik *átmeneti feladatnak*, hogy megállapítsuk: mi része van az iskolának ezeknek az ellentéteknek előidézésében, mit tehetne az iskola az eddiginél többet és különbet a lelki egység gyarapítására? Meg kell értenünk, hogy ez a nemzet jövőjére kiható kérdés, amely szintén nem tűri az általánosítást, hanem vidékenként és osztályonként való megvizsgálást követel. S követeli főként azt, hogy az új nemzedéknek ezekben a kérdésekben való irányítását a nevelők ne engedjék át felelőtlen, jobban mondva: felelősséget nem érző tényezőknek. Azok ezeket az ellentéteket növelték és mérgeztették; a nevelés nyilván nem oldaná meg, de lényegesen csökkenthetné.

4. Ez már a politikai nevelés kérdése volt; ugyanolyan az is, hogy a, társországunkkal, *Horvátországgal*, valamint az *Ausztriával való viszonyunknak*, e viszonyok mai kérdéseinek és gyanítható fejleményeinek a megértésére a nemzet tagjait alaposan elő kell készíteni. Itt az *átmeneti tennivaló* egyszerű: meg kell állapítanunk, miben fogyatékosok erre vonatkozó ismereteink, mit kell tehát az egyes iskolafokoktól ezen a téren ezután elvárnunk, mely képességeink fejlesztésére van szükség, szellemi és anyagi erőinknek mily fokozására, hogy Szent István koronájának az országában is, Ausztriával való kapcsolatainkban is javuljon a helyzetünk a bennünk levő erőnek teljes kifejtése által.

5. Mindezzel egybefűződik európai helyzetünk, főként *szövetségeseinkkel*, mindenekelőtt *Németországgal* való viszonyunk. Itt ott arról esett szó, de csak mellékesen, hogy e viszonyban való elhelyezkedésünknek művelődési feltételei is vannak s művelődési következményei is lesznek. Sürgető *átmeneti tennivalónak* kell felismernünk azt is, hogy »Középeurópa« kérdését, mint művelődési politikai kérdést mindenfelől megvizsgáljuk s levonjuk a nemzetközi

helyzetből mindazokat a következtetéseket, amelyek ifjúságunk nevelésének irányítását tudatossá tehetik, már akár a közép-európai gondolat értelmében, akár más irányban, de mindenesetre a magunk felismert érdekei szerint.

6. Ebben a nemzetközi világitásban tűnik fel egész jelentősége számos olyan kérdésnek, amelyet eddig könnyelműen egyes csoportok vagy osztályok érdekében valónak tekintettünk s köznevelésünkben nem eléggé gondoztunk. Ilyen például a *többtermelés ügye*. A Tanítóképzőintézeti Tanárok Orsz. Egyesülete az 1917. évi közgyűlésén méltán tárgyalta ezt legsürgősebb nevelési feladatunk gyanánt s *átmeneti tennivalóként* nemcsak azt kell elismernünk, amit ott kívántak, t. i. a többtermelés gondolatának a tanítóképzésben való rendszeres érvényesítését, hanem azt is, hogy ezek a gondolatok a köznevelés szervezetében egyebüttl is kellő térhez jussanak és pedig a mezőgazdasági többtermelésen kívül egyéb irányban is.⁶

7. A pedagógusnak nem mondanak semmi újat, de a köznevelés mai állapotával szemben igenis újszerűek a *demokrácia* nevelésügyi követelményei. Ezen a helyen és ezzel az alkalommal csupán annyit ezekről, hogy ezek kétfélék: a követelmények egyik csoportját a demokrácia harcosai állítják fel, mert a nép maga akarja magát kormányozni, a másik csoportot pedig a jövőbe előrenézőknek kell felállítaniuk, akik — akár hívei, akárcsak túrni kénytelenek az áramlatot — biztosítani óhajtják a népet arról, hogy tudja is magát kormányozni. E téren az *átmeneti tennivaló* abban áll, hogy tisztában lévén a jogkiterjesztéssel járó művelődési szükségletekkel, vegyük számba a mai viszonyok között teendő intézkedéseket, s tegyük is meg azokat. A részletek között mindenekfelett kettőre kell nagy gondnak lennie: politikai ismeretek terjesztésére és ezzel együtt politikai gondolkodás fejlesztésére, meg a közért való felelősség-érzés nevelésére.⁷ S azon most nem is lehet már okoskodni, hogy nem jobb volna-e előbb ez s azután a jogkiterjesztés. Száz esztendeje tudjuk, hogy jobb lett volna; de ha eddig elmulasztottuk, ne késlekedjünk tovább legalább a pótlással!

8. Mai viszonyaink között — közéletünk átalakulására és nemzetközi helyzetünkre való tekintettel — nemcsak a kevésbé tanult legszélesebb néposztályok kivannak külön nevelésügyi gondoskodást, hanem az eddig u. n. *művelt középosztály* is. A nemzet jövőjét mélyen érinti az a kérdés, hogy mi lesz a sorsa ennek a rétegnek,

⁶ Ez előadás idején már folytak a v. és k. minisztériumban a többtermelés elősegítését célzó tanácskozások; ezek eredménye: az 1918. jan. 18-án kiadott 6607. és 6616. számú v. és k. min. rendeletek. — V. ö. *A többtermelés pedagógiai követelményei és a nemzetnevelés* c. cikkemmel (A magyar nevelés körvonalai).

⁷ Mivel azóta megjelent a választójogi törvényjavaslat s abban egy csomó művelődésügyi terv is, ezek megjavítása és ha jók, megvalósítása a legfontosabb és legsürgősebb *átmeneti feladat*. (1917-i jegyzet.)

kikből áll majd ezután az »intelligencia«. Ha erre gondolunk, akkor az jut eszünkbe, hogy a legutóbbi évtizedekben a középosztály fogalma és összetétele igen nagyot változott s ezzel megváltozott ennek az osztálynak a nemzet körében való helyzete is, de ennek a változásnak köznevelésünk fejlődésében jóformán nyoma sincs, nem alkalmazkodtunk a társadalmi alakuláshoz kellő módon. Önként jelentkezik tehát az az *átmeneti tennivaló*; hogy vegyük szemügyre: miféle jelenségek mutatják a társadalom átalakulását, mennyiben és mi tekintetben kívánják ezek a jelenségek a nevelés módosítását s amint ezt tisztáztuk, a szükséges intézkedéseket nyomban meg kell tenni.

A középosztály kérdése természetesen nem egy a tisztviselők kérdésével, de példaként nem árt éppen ezt hozni fel. Ma a tisztviselők nagy tömege az egész lakosságnak legsúlyosabb helyzetű része, keserősége nőttön nő és nem osztható el egyszerűen pénzegéllyel, mert talán a mai anyagi gondnál is nagyobb része van a tisztviselők lelkiállapotában a gyermekeik sorsáért való aggodalomnak. Ennek előreláthatóan az lesz a következése, hogy ebből az osztályból az új nemzedék nagy tömegekben tódul majd a gyakorlati pályákra. De hol készüljön elő ezekre s ki irányítja ezt a tódulást, hogy arányos legyen a szükséglettel s ne újabb veszedelmek forrása!? Másfelől pedig: az így lassanként megürülő hivatali állásokat be kell tölteni. Kik lesznek, mily társadalmi rétegből jönnek majd ezek? Bizonyosan olyanok, akiknek a részére a tisztviselőseg társadalmi emelkedés lesz. Hol készülnek majd elő ezek erre a számukra teljesen újszerű foglalkozásra, amely a másokkal való tördést annyira megkövetelné?! Ügy látom, egyik legfontosabb *átmeneti feladatunk* éppen az volna, hogy alapos körültekintéssel tisztázzuk ezt a helyzetet s a középosztály újjáalakulását legalább igyekezzünk megfelelő nevelési intézkedésekkel irányítani.

Ez egyrészt teljesen egybekapcsolódik a felnőttekre vonatkozó előbbi kérdéscsoporttal, másrészt pedig követeli a következő csoport iránt a figyelmet.

V. Az iskolaszervezet. 1. Erről sokszor volt már szó néhány évtized óta, s ma közvélemény, hogy iskolaszervezetünket át kell alakítani. Világos, hogy az átalakítás irányító gondolatait a mai helyzetből kell megállapítani. S ez a helyzet csak igazolja azt a régi véleményt, hogy itt a középponti kérdés: a tudományos középiskolának kialakítása és gyakorlati középiskolák szervezése. Minthogy pedig most a nemzet életének mindenféle mozzanatát a többivel szoros és sokszoros kapcsolatban levőnek csak a vak nem látja, ma már arról sem kell meggyőzni senkit, hogy a köznevelés ügyét nem részletekben kell tekintenünk, hanem a maga egészében s hogy eként nem egyes iskolafajok reformjára, hanem az egyöntetűség megteremtésére van szükség legelső sorban. Ha a béke helyreálltáig

nem akarunk is véglegesen elrendezkedni, az előmunkálatokat meg kell tennünk a mindent felölelő-egységes rendezésre. Itt az *átmeneti tennivaló* éppen ebben az előkészületben áll: össze kell gyűjteni és meg kell vizsgálni a mai szervezet ellenében régóta gyűlő kifogásokat, módosító javaslatokat és e nagy átvizsgálás alapján meg kell tenni mindazt, ami szükséges és a részletekben ma is megtehető, a többit pedig a háborús korszak eddigi tanulásaival összevetve, a megalkotandó egységes köznevelési törvény alapjaként kell tekinteni. Ebben a munkában kellő mérlegelésben részesül és szervesen egybefűződik mindaz, ami a tehetséges és a gyenge tanulók teljes kifejlődésének biztosítására, az iskolán kívüli nevelő intézmények fejlesztésére, az ifjúság szervezésére vonatkozóan legújabbban is felmerült.

2. Ezzel szorosan kapcsolatos és szintén az egyöntetű szervezéssel intézhető el jól a *tanító- és tanárképzés* fejlesztése, valamint a *felügyelet* (tanfelügyelőség, főigazgatóság) olyatén újjáalakítása is, hogy az valóban a köznevelés emelését, belső értékének a fokozását mozdíthassa elő.

3. Az iskolaszervezeten belül komoly átvizsgálást kíván a különféle iskolák *tanulmányi rendje*. Régi kívánság ez is; a mai helyzetnek olyan módú teljesítése felelne meg, hogy nem egyenként nézve az iskolákat, hanem együtt a köznevelés egész szervezetét, mindenütt biztosítsuk a nemzet mai viszonyai között szükséges ismeretek elterjedését; ez ugyan nem egyetlen, de legfőbb eszköze lenne az állampolgári nevelésnek (nemzetnevelés). Itt az az *átmeneti tennivaló*, hogy a legkülönbözőbb oldalakról az eddig előadottak értelmében gyűjtendő anyagot dolgozzuk fel a tantervek korszerű átalakítása céljából. Ebben az átalakításban feltétlenül gondolni kell arra, hogy ne hiányozzék a köznevelés legfőbb intézményeiből semmi olyan, aminek a rendszeres tanításból való elmaradása okozza a közműveltség fogyatékoságát (közgazdasági, egészségügyi, technikai stb. ismeretek) s a tanulmányi anyag az egész iskolaszervezetben úgy oszoljék el, hogy egyrészt a nemzet különféle alkotó részeinek az alpműveltségében ne legyenek nagy hézagok, másrészt pedig ne legyen egy-egy tanuló iskolai tanulmányaiban annyi ismétlődés, erő- és időpazarlás, amennyi a mai iskolázást aránylag csekély eredményűvé teszi. Mindez a tantervek készítésének a mai tantervek készítésétől eltérő módját kívánja.

A kérdések ez öt csoportján belül a részletezés, valamint a csoportok szaporítása a meginduló munka közben önként is adódik. Befejezésül csupán azt említem még, hogy az elmondottakból természetesen következik a *nevelésügyi sajtó* mai feladatául ezeknek az időszerű kérdéseknek a tisztázása, helyi, nevelésügyi tennivalók rendszeres feltárása. Mivel pedig mindenik részletkérdést csak tudományosan megalapozott módon lehet jól intézni el: folytania kell a

neveléstudományi feladatok oldozásának is. Sőt egyenesen *átmeneti tennivalóknak* látom a neveléstudományi munkásság szervezését, hogy a gyakorlati kérdések megoldása napról-napra sikeresebb lehessen. Ez a gondolat azonban ismét ahhoz a másikhoz vezet, amelynek a továbbfejtését azoktól kell várnunk, akiknek hivatalosan is a tudományos munka az életfeladata: szervezni kell a hazai tudománypolitikát, hogy a feltétlenül elvégzendő teendőkre mindig legyen elegendő és arra való ember.

Előadás a Magyar Paedagogiai Társaságban 1917 okt. 20. — *Magyar Paedagogia* 1918.

IV. A NEMZET SORSA ÉS A NEVELÉS.

A NEMZET IRÁNT VALÓ ÉRDEKLŐDÉS ÉS A NEVELÉS.

I. *Münsterberg*, az amerikai Harvard-egyetem tanára, legújabb művében (*Grundzüge der Psychotechnik*; Leipzig, Barth, 1914, n. 8° 767 lap) azt fejt ki, hogy a közélet különböző területein mikép nyílik alkalom és hol van szükség a lélektan eredményeinek alkalmazására. Pszichotechnika alatt ugyanis a lélektan gyakorlati alkalmazásának a tudományát érti. Nagyon tanulságos mindaz, amit a pszichotechnikának a társadalmi rend, az egészségügy, közgazdaság, igazságszolgáltatás, nevelés, művészet és tudomány szempontjából való jelentőségéről és alkalmazása módjáról előad. Ezek a fejtegetések most annál érdekesebbek, mert az egész műben a kulturális feladatok állanak a szerző szeme előtt; mi pedig most, amikor a kultúráért is harcolunk, mindennél fontosabbnak látjuk, hogy e feladatok teljesítésének minél jobb módjait ismerjük meg és alkalmazzuk. Azért az efféle művekben a társadalmi munkák javulásának az eszközeit kell látnunk.

A nevelésre vonatkozó rész abból indul ki, hogy a nevelés előtt mindig három feladat áll: szükség van bizonyos ismeretek közlésére, bizonyos képességek begyakorlására és érdeklődések keltésére. Bármelyik pályán működjék is valaki, a legegyszerűbbön vagy a legfelsőbbrendűn, mindháromnak együtt kell benne lennie: a tudásnak, képességnek, érdeklődésnek. Ezért a nevelésnek mindenik fokon törődnie kell mindezekkel. Ezekre ugyanis a legegyszerűbb feladat betöltése érdekében is egyképen szükség van; a tudásnak, képességnek, érdeklődésnek egymásra való kölcsönös hatása mindenféle foglalkozásban kimutatható. Az iskolának tehát mindhárom irányban vezetnie kell az ifjúságot. Ebből áll az oktatás mindenik fokon. Az elemi iskola az *abc*-re tanít, az egyetem a legújabb tudományos felfedezést ismerteti meg; az elemiben az egyszerű írásra képesítenek, a legmagasabb fokon a tudományos kísérletezésre; a gyermekben naiv kíváncsiság ébred, az érett ember mélyen erkölcsi okból érdeklődik — vagyis a különbségek a fokok között rendkívül nagyok, de mindenik fokon ebben a három irányban halad minden nevelő hatás. A gyakorlatban nem is lehet ezeket egymástól külön választani. Azt azonban mégis külön kell nézni: miként jelölheti meg a

pszichológus a legjobb eszközöket és utakat, amelyek segítségével a tanító ismereteket nyújthat, bizonyos munkákat begyakorolhat és érdeklődéseket ébreszthet. Amint erre megfelel, akkor ott áll a pszichológus előtt a negyedik kérdés: miként illesztheti a nevelő e három feladat teljesítésének eszközeit oly módon egymáshoz, hogy az ifjú lelki életnek megfelelő, összhangzóan Szervezett tanítási terv keletkezzék? S végül utat kell a lélektanok mutatnia arra is, miként lehet alkalmazkodni a tanulók egyéniségéhez, mivel ez igen sokféle.

Ebből a programból nyilvánvaló, hogy nem sorol fel Münsterberg minden területet, amelyen a lélektan a nevelés ügyének szolgálatot tehet; azonban amit mond, az mind gondolatébresztő. Mindabból csak egy részt veszünk most ki: az érdeklődés felkeltéséről szóló gondolatokat, mert ehhez fűzünk néhány, időszerű megjegyzést. A nevelés feladatának erről a részéről Münsterberg ezt írja:

Mindenik emberben sokféle irányú érdeklődés van. Ezek közül némelyik egészen magától fejlődik ki, mert az ösztönökből származik; így pl. az éhségtől, fájdalomtól való szabadulás vágyát, a sokféle önös kívánságot nem kell tanulnunk senkitől. A magunk jóléte' iránti érdeklődés tehát kétségtelenül megvan bennünk. A társadalom feladatainak teljesebbé érdekében azonban arra van szükség, hogy megtanuljunk résztvenni embertársaink ügyeiben, fájdalmában, bajaiban; tudjuk magunkat alárendelni jognak és kormányzásnak; főként pedig: szerezzon az ifjúság olyan érdeklődést, olyan motívumokat, amelyek nem egyes személyekre, hanem eszményekre, az igazra és szépre, erkölcsiségre és vallásosságra vonatkoznak. Az emberi életben különböző motívumok fonódnak össze. Így pl. a hídépítő mérnököt vezeti a munkájában az a gondolat is, hogy pénzt és becsületet szerez; de ott van ezen kívül az a társadalmi szempontja is, hogy ezzel részese az ország gazdasági emelkedésének; és nem ritkán tisztán logikai érdeklődés is szerepel a munkájában: matematikai és fizikai problémákat kell megoldania. Ez a példa mutatja, hogy a nevelésnek nem elég tudást és munkaképességet adnia; ezek csak arra segítik az embert, hogy valamely célt elérjen. Avégre azonban, hogy a célt értékelni tudjuk, feladatainkat szeressük: a művelődés emelésére való vágnak (azaz a művelődés ügye iránt való érdeklődésnek) külön kell az egyes lelkekben kifejlődni.

A kedélyi életre a nevelés mélyen hathat. E célra a lélektanból a szuggerálás, gátlás, utánpótlás tanát kell felhasználnia. A gyermek kívánságai az első években teljesen önzők. Másokkal való törődést, eszményi irányt nem úgy teremtünk benne, hogy az önző kívánságokat kiirtjuk és helyükre másokat teszünk, hanem úgy, hogy az önző gyermekkel újabb, tervszerűen rendezett tapasztalatokat egyeztetünk s így rávezetjük, hogy ne csupán ösztönszerű, személyes kívánságai miatt érezzen örömet, vagy szomorúságot. Az ifjú

kedély gazdagítására különösen a történelem és az irodalom tesz jó szolgálatot. A nevelés legfőbb célját akkor érzük el, ha az érzelmek a személyen túl levő javakra vonatkoznak. A szépet, jót és igazat csak az az ember látja értékesnek, aki függetlenné vált az önzésétől. A nevelésnek e cél érdekében nagy átalakítást kell végeznie a gyermek lelkében. Ennek az alakításnak eszközei: irodalmi, művészeti, rajz- és zenetanítás, a matematikai és logikai gondolkodás gyakorlása, erkölcsi és vallási oktatás és más hasonló. Az iskolai életben magából a rendtartásból, a házi feladatok számonkéréséből kell kialakulnia a kötelességérzésnek és a társadalmi odaadásnak. Ezt a tanulóban a tanító lelkesedése és a társadalom életében levő eszmei erők tehetik tudatossá. Ebben a folyamatban a pszichológus a kapcsolódások, gátlások, reagálások eredményét látja s rendszeresen kívánja létrehozni.

A nevelés erkölcsi értéke azzal nem csökken, ha látjuk, hogy a legfelsőbbrendű erkölcsi érzelmek is a tisztán önös érzelmekből fejlődnek ki. Ezeket az érzelmeket a jutalmak és büntetések irányítják és tervszerűen összekötik bizonyos képzetekkel. Ha a felsőbbrendű, bonyolult érzelmeket, érzelemcsoportokat elemeikre bontjuk, megismerjük előállásuk módját és meglátjuk, mit tehet a nevelés (vagyis a tudatos, tervszerű eljárás) arra, hogy az önző érzelmekből nemesebb, magasabb fokú érzelmek alakuljanak ki. Ennek a megismerése azonban nem azt jelenti, hogy a nevelő ne a célokra irányozza a figyelmét, hanem megelégedjék azzal, hogy a tanuló lelkét úgy kezelje, mint pszichofizikai rendszert, amelyben neki bizonyos szintéziseket kell létesítenie tervszerűen. A magasabbrendű, nemes érzelmek kialakulásához az kell, hogy a nevelőtől szuggesztíonak is, utánpótlásnak is igen könnyen vége, ha a mesterkéeltségnek vagy az őszinteség fogyatékoságának a gyanúja felmerül. Ezt a tanítónak nagyon is objektív, hidegen kiszámított eljárása gyakran felébreszti. Az olyan tanító, akit magával ragad a nagyért, szépért, értékesért való lelkesedése, akinek a tanításban az igazságba és erkölcsiségbe vetett hit nyilatkozik meg, mélyebb érdeklődést ébreszt a gyermek lelkében az eszményi értékek iránt, mint az olyan, aki enélkül, ámbár tervszerűbben, lélektanilag akarja felépítenie az érzelmeket. Természetes, hogy amaz sem tévesztheti szem elől a maga hatásának lélektani természetét; csak úgy tudja a szándékolt indításokat a tanuló érzésvilágához alkalmazni.

II. A mi mostani életünknek az a nevezetes hatása, hogy mindent nyomban közvetlen tapasztalatainkkal és jövőnkkel hozunk vonatkozásba. Így vagyunk Münsterbergnek ezekkel a gondolataival is, amelyek egyébként nem tartalmaznak semmi szokatlant avagy eddigi felfogásunkkal ellentétet. Az egyén lelki fejlődését abban látja, hogy a szűkkörű, személyes okokból származó érdek-

lódés kitágul, általánosabbá válik, a társadalom életére is kiterjed s a művelődés emelésére való vágy is kialakul. Ebben az van, hogy az egyénben a maga helyzete, magasabb rendű feladata tudatosává válik s a megszerzett tudást és munkaerőt nem a saját, önző nézett érdekében, hanem a köznek az érdekében“ használja. Vagyis itt a személyiséggé fejlődés útját látjuk magunk előtt.

Az érdeklődésnek erre a kiterjesztésére, erre az emelkedésre ma a nevelésnek annál erélyesebben, következetesebben kell segítenie minden egyes embert, minél fontosabb, hogy a nemzet mindenik tagja tudjon és akarjon közös célokat szolgálni. Egyetemes célért való, önálló munkára — amilyenek szükségéről itt már többször volt szó — csak az az ember képes, aki a célt megérti, a saját munkáját ebből a szempontból értékelni tudja és így mindig a legtágabb körben igyekszik megnézni, mi vár reá. Érdeklődésünknek ez a kiterjesztése valóban nemzeti szükséglet. Könnyű meglátnunk, mi az eredménye annak, hogy a németek olyan határozottan látják szemök előtt a németiség helyzetét és jövőjét. Minden ember úgy dolgozik, mint ahogyan csak a maga legközvetlenebbül érdeklő ügyében feszíti meg az erejét; azaz érti, hogy most csakugyan ilyen, személyes ügyben harcol! Ilyenné kell tennünk ezután tervszerű neveléssel a mi nemzeti, ügyünket is, hogy ne csak a háború mámora és kényszerűsége miatt, hanem az egészen békés, egyszerű napi munkában is az emberi, nemzeti feladatoknak erre a közösségére gondoljunk. A lélektanból tudva, hogy minden ilyen gondolat és érzelem a megelőző élmények eredménye: egész nevelésünknek, benne az oktatásnak olyan tervvel kell folynia, hogy ilyen irányú érdeklődés meg cselekvés eredjen belőle. Ezért fontos minden útbaigazítás, amely most arra szolgál: miként lehet a tanítást a tanulók mostani gondolatköréhez és érzelmvilágához kapcsolni. (Efféle cikkek már a mi lapjainkban is megjelennek.)

Másik, becses utasítás Münsterbergnek abban a szavában van: tudnunk kell, hogy a magasabbrendű érzelmek az önös érzelmekből fejlődnek ki. Az érdeklődés körének tágulása nem jelenti azt, hogy ebből a körből maga az egyén kimarad! Ahhoz valami igen nagy erő kell, hogy az ember magáról meg tudjon feledkezni és önfeláldozóan csupán az eszményi célt nézze. Hiszen ezért a célért dolgozni kell s neki kell dolgoznia. Ezért nem volna okos dolog úgy tennünk, mintha meg lehetne követelni mindenkitől a teljes önzetlenséget és mintha nem tartanók szükségesnek, hogy a jogos, személyes érdekei mindenkinek ki legyenek elégítve. A célunk nem lehet más, mint eszményi magaslat felé való közeledés: egyetértésnek, együttérzésnek, közös jóakaratnak, a közös, nemzeti cél érdekében közös munkára való készségnek a létesítése. Eközben és ennek elérése céljából azonban nem szabad elfelednünk, amit a lélektan tanít arról, hogy az ember minden nemes érzelme csak az eredetileg erős önösségnek

a csökkenéséből, az érdeklődés, körének kiterjesztéséből áll elő. Úgy lehet ezt kifejeznünk, hogy a fejlődő ember mind szélesebb-szélesebb kört azonosít magával. Eleinte érzéki ingerei uralkodnak rajta; jó idő múlva már átérez mindent, ami a családot érinti, később felelősséget is érez ezért a legkisebb körért; majd ebből a középpontból faluját, megyéjét, hazáját, nemzetét ismeri fel közvetlenül magához tartozónak s az *én*-tudatában a mindezekhez való tartozás épen olyan természetessé válik, amilyen önként érthetően törekedett például éhségének csillapítását anyjától kikövetelni.

Nem lehet másként gondolni sem a nemzet javának munkálását, csak úgy, ha az ilyen mélyről, szinte ösztöni erővel történik.

De mégis tudjuk, hogy magából az Ösztönből ez a lemondásokkal járó közös munka nem fakad. Meg kell hát keresni azt a legmélyebben levő alapját, amelyet tervszerűen alakíthatunk ezzel a céllal. Régen rámutatott erre az alapra *Széchenyi István*. A közgondolkodást akarva a nemzet helyzetére irányítani, a nemzet emelkedésének tudatos munkásává igyekezve tenni mindenkit, azt akarta megértetni, hogy ez mindenkinek érdeke. Az emberben legerősebb a haszon vágya, úgymond; ne is próbáljuk ezt kiirtani, hanem értéksítsük. Ugyanaz a gondolat ez, amit az imént Münsterbergtől hallottunk: nem csorbítja az erkölcsiség értékét, hogy önös érzelmekből fejlődnek ki a legnemesebbek is. Valóban: balga és sikertelen nevelés volna nem arra törekednünk, hogy az emberben levő haszonvágyat felhasználjuk a közös érdek, a közös haszon megértetésére és nem iparkodnunk arra, hogy így mindenki egynek lássa a nemzet ügyét a saját magáéval. Ilyen kiindulású nevelés csökkentheti a közöttünk a háború előtt megvolt ellentéteket; ebből fakadhat a közjó ellenségeinek, bajok kihasználóinak üldözése és ártalmatlanná tévése; így lehetünk mindnyájan a közös jólétnek tudatos elősegítői. (A mostani élet napról-napra ad alkalmat ilyenféle beszélgetésre az iskolában: a hadikölcsön, élelmiszer-uzsora, a menekültek támogatása, betegségtől való óvakodás, takarékoság és sok más kérdés.)

A harmadik gondolat szintén régen ismerős; még a Münsterberg fogalmazásában sem új, ilyesmit eddigi munkáiban is írt. Tudniillik azt mondja, hogy a felsőbbrendű érzelmek létesítése, az érdeklődés körének kiterjesztése tervszerű, lélektani alapú munka legyen ugyan, de azért ne feledjük, hogy a tanító személyes lelkesedése, szépben, jóban, igazban való hite többet használ, mint a legpontosabban kiszámított úton haladó, de lélektelen tanítás. Ami ebből a lélektan és neveléstan, a lélektani ismeretek és a nevelői gondolkodás viszonyára következik, arról nem szükséges szólnunk. Ide most az tartozik, hogy a növendékek lelkében az önös érzelmekből a másokkal, a nemzettel való törődést kifejteni csak az a tanító tudja, akiben ez már él és elevenen hat.

Csak az tud ahhoz szoktatni, hogy az új nemzedék is előrenézzen, jobbat akarjon, tervszerint dolgozzék, akit saját magának ilyen gondolkozása minden percben arra ösztönöz, hogy mindent ebből a szempontból ítéljen meg, igazítson ki, magyarázzon meg.

Nem a külön háborús órák teszik a tanulóknak mélyé napjaink hatását, hanem az alkalmilag újra meg újra kitetsző mély együttérzés a harcoló katonákkal, szenvedő vidékekkel. Nem is az teszi ifjainkat a nemzetnek tudatos tagjaivá, ha egyszer-egyszer kifejítjük nekik a nemzet helyzetére vonatkozó tudnivalókat, hanem ha azt látják, hogy a tanítót minden tetteben a nemzet sorsa irányítja, ha apró dolgaikban is ilyen eredményre figyelmezteti őket, és ha megértik, hogy a nemzetről beszélve, nem valami hatalmas testületről van szó, amely iránt ők sok mindennel tartoznak, hanem hogy a nemzet: ők is és amit azért tesznek, magukért teszik. De — éppen ez a fő — erre a gondolatra, az egységnek erre a tudatosságára nem juthatnak el, csupán a tanító személyes hatása alatt.

A hatást természetesen akarnia kell a tanítónak s evégre kell tudnia, miféle lelki fejlődésen kell átmennie az embernek, hogy érdeklődése ilyen magasabbrendűvé válhassék.

Néptanítók Lapja, 1915, 9. szám.

NEMZETI FELELŐSSÉGÉRZÉSRE NEVELÉS.

A nemzet iránt való érdeklődésről szóló cikk azt a gondolatot kívánta az olvasóban felkeltetni, hogy a gyermekben a környezet hatása alatt lassan-lassan bővülő érdeklődést az iskolának tudatosan kell a legtágabb körűvé, vagyis a nemzet iránt való érdeklődéssé tennie.

Magával az érdeklődéssel azonban nem érhetjük meg, mert az igen könnyen maradhat elmosódó érzelem, sőt talán csak kíváncsiság. Egészen más természetű most pl. annak az érdeklődése, aki pusztán az újdonságra vágyva lesi a lapok háborús híreit és a maga zavartalan lakásában nyugodtan tud azután derülten szórakozni, — meg annak érdeklődése, aki minden hírnek a nemzetre való hatását mérlegeli és bár neki talán nincs senkije a harcmezőn, nincs mit vesztenie, mégis úgy átérzi az eseményeket, mintha azokban személyesen is részes volna. De ez az együttérzés sem a legfőbb eredménye az érdeklődésnek. Az érdeklődésnek nem alkalmi jellegűnek kell lennie, hanem állandónak és cselekvésnek kell belőle fakadnia. Az erkölcsi nevelésnek ez a célja.

Amint a névelő átgondolt munkával e magaslat felé halad, a növendék fokozatosan tisztábban-tisztábban látja a nemzetnek egyfelől az egyes emberekkel, másfelől a többi nemzetekkel való

viszonyát. A személyek sorsának a nemzetével s a nemzet sorsának az egyének értékével való kapcsolatát felismerve, kialakul benne a nemzetért való felelősség érzése is.

Ez a *nemzeti felelősségérzés* azt a lelki állapotot jelöli meg, amely állapotban az ember szándékainak várható következményeit abból a nézőpontból szemléli: mi háramlik azokból másokra, a nemzetre. Aki ehhez a gondolathoz hozzászólt, abban az természetes alapgondolatként érvényesül mindig, állandó szint, erkölcsi komolyságot, mélyebb értéket ad minden cselekedetének, mert határozott irányúvá teszi. Ha érzi valaki minden tettének a közre való közvetlen vagy közvetett jelentőségét, akkor nem tud felületes lenni, sem könnyelmű. Ezzel bizony sok nehéz perce is támad, mert elevenebbé válik benne az önbírálat. Az ilyen embert aztán nem is veszi körül valami sok barát, mert ha tán szóval nem tenné is, magatartása és cselekvése módja környezetét is mindig a magasabb érdekre, a nemzet iránt való felelősségre figyelmezteti. S ez nem kellemes, csak az olyannak, aki nem érzi magában fogyatékosnak a jó akaratot. A felelősségérzésnek éppen az ad nagy, gyakorlati fontosságot, hogy az önbírálatot elevenebbé teszi s a környezetben is felébreszti.

E hatásnak különösen addig van nagy jelentősége, amíg az ember jelleme alakulóban van. Ezért kell mindenféle nevelésnek a nemzeti felelősségérzés kifejlődését segítenie. Ez a követelmény mint a polgári kötelességek ismertetése eddig is előttünk állott. Szükséges azonban, hogy most más világításban nézzük és a kötelesség fogalmában ne a külső parancsnak, hanem a belsőnek való engedelmeskedést lássuk. Ahogyan a kötelességről rendszeren beszélni szoktak, abban az domborodik ki, ami kellemetlen: ezt kell tenni, amazt nem szabad. Így az ember könnyen jut arra a gondolatra, hogy megkerülje, ne teljesítse. Csak az nevel okosan, aki a törvénynek, rendelkezésnek nem a tételeit, hanem a szellemét igyekszik megismertetni, aki tehát nemcsak ismereti anyagot közöl, hanem a gondolkodásnak akar irányt adni, a kötelesség teljesítését benső szükségképpeniséggé igyekszik tenni. Az a kötelesség a leg-súlyosabb erejű, amely belülről származik, amit magam ismertem fel kötelességnek. Csak az ilyennek van igazán erkölcsi értéke és ebből fakad cselekvés akkor is, ha nincs a sarkunkban ellenőrzés. A nemzet nem elégedhetik meg a külső hatalommal kikényszerített kötelességteljesítéssel, hanem arra kell a neveléssel iparkodnia, hogy az életnek mindenik helyzetében kiki maga érezze meg: mire van a nemzetnek szüksége, mi van a nemzet érdekében? Ily céllal nevelve, ne a ridegen hangzó kötelességről beszéljünk sokat, hanem azt létesítsük, ami ennek alapja: a felelősség érzését.

Ez a munka is korán kezdődve jut jó véghez, mint bármelyik részlete a nevelésnek. A felelősségérzés fejlődése az erkölcsiség

kifejlődését jelenti, tehát már a legkisebb csirákat is fel kell használni az érdekében. S ez a fejlődés csak fokozatosan történhetik, ezért a nevelés különböző szerveinek egymás kezére kell dolgozniok ebben is. Valahányszor a kisgyermek a cselekvésének bármilyen eredményét látja, újabb meg újabb indítást kapott arra, hogy a jövő alkalommal ezt az eredményt előre meggondolja. A cselekvésből eredő, azzal magától együttjáró jutalom és bűnhődés mind arra szolgál, hogy a gyermeket természetes önzésében előrelátóvá tegye. Az így megindult alakulást a szülőnek, tanítónak egy-egy szava (»te vagy az oka«, »magad kerested«, »lám, nem hallgattál reám«) irányítja s ha a netalán bekövetkezett kárt vagy okozott zavart a gyermeknek kell helyrehoznia, avagy látja, hogy milyen nehezen tudja azt helyrehozni anyja, apja, tanítója: mindebből egy-egy erősítő támaszték lehet a lelkében. Az iskolának temérdek alkalmunk van a felelősségérzés tágitására. Bárki csinált valamit, az egész osztályra háramlik belőle öröm vagy szomorúság; ha egyébként nem is, a tanítónak szándékosan éreztetnie kell, hogy akik együtt élnek, azok magatartása a többiekre is kihat. Kivált akkor látják ezt meg a tanulók, ha egyik miatt az egésznek kell szenvednie. Az iskolai fegyverek sokszor kétélűek: itt is nagy óvatosság kell tehát. De ha pl. kiadjuk a figyelmeztetést, hogy futás után nem szabad inni s valaki mégis megteszi egy óvatlan pillanatban, erre a vizet az egész osztály számára hozzáférhetetlenné tesszük s akinek csakugyan kellene, az is nehezen juthat hozzá, vagy ha egyik osztály efféle hibájából a másikra is jut valami következmény: az ilyen alkalmak mind jók arra, hogy a részek cselekvésének az egészre való hatását érzékeltessék és így a meggondolást is megindítsák. A család szempontja is sűrűn előkerülhet: a családot (a szülőket) sokszor ítélik meg gyermekeiről (tisztaság, szorgalom, rendesség) s van eset bőven, hogy rosszat gondolnak róluk, pedig csak a gyermek a hibás. Ezt sohase mulasszuk el éppen a családért való felelősségérzés szempontjából felemlíteni. S így van alkalom bőven a falu becsületét is szóba hoznunk. Mindezeket óvatosan, mert nem a versengést akarjuk felkelteni, hanem a cselekedetek általános hatását igyekszünk fokozatosan felismertetni.

A háború nagyon sok jó alkalmat ad különösen annak megértetésére, hogy egyesek cselekvése miként vet fényt — néha hamisat — az egész nemzetre. A nagy csalások egyesek bűnei, az ellenséges lapok mégis az egész magyarságról mondanak rosszat miattok. A más vidéken harcoló székely fiúk nem magoknak, hanem a székelységnek szereztek hírnevet; a külföldön járó emberekről egész fajtájukat ítélik meg és így tovább. Különösen hatásos lehet egy-egy hitványság vagy egy-egy nemes tett, még inkább az egyszerű gondosság hatását huzamosabban kísérni. Például a papiros-talpú csizmákat a kereskedő nyereség-vágyától az első esőben

való szétmállásukig és így a sereg fennakadásáig; a veteményről való gondoskodást az élelem bőségéig stb. S eközben önként térünk ki arra: miként egyesül a nemzet sorsában minden egyes ember lelkiismeretes vagy lelketlen életmódjának a következménye.

Nyilvánvaló, hogy ezen az úton a közért, a nemzetért való felelősség érzése csak megindul; folytonosan, minden oldalról kell táplálnunk. Minden tanítónak minden cselekedete erre intsen; mindig ezen legyen a szemünk. Ezen is, mint annyi mindenben! Amint a felelősségérzés köre tágul, a szűkebb körök jelentősége is megnő, más jellegűvé válik. A kisgyermek csak azért nem nyalaogdik, hogy beteg ne legyen; a nagyobb azért, hogy szülei pénzt ne pazarolja; az ifjú takarékos, mert »gyűjteni« akar s ezt a törekvését majd a falu pénzével bánva is érvényesíti, hovatovább megértve, hogy az állam vagyonának hol van a forrása. Ezt a kialakulási folyamatot értelmi és érzelmi irányban a népiskola vezeti, a nép legnagyobb részében egyedül. Néhol támaszkodhatik a kiseddóvóra; sokszor tovább adja eredményeit a magasabb fokú iskoláknak, de legtöbbször maga van. Ehhez kell szabnia a munkáját ebben is.

Irányító csak az a gondolat lehet, hogy lehetőén minden emberben meg kell indítani a kívülről eredő kötelességnek belsővé alakulását: a közért való felelősségérzés kifejlődését. E törekvésben komoly figyelmeztetés a lélektannak az a megállapítása, hogy a felelősségérzés csak a szabadság érzéséből nőhet ki. Akinek minden lépését megszabják, annak nem kell, de nem is lehet azok célját, hatását előre elgondolni; nem is szeretik, ha elgondolja, mert akkor mást találhat jónak s nem azt teszi, amit kötelességül eléje írtak. Ez az azonban így nem nevelés, hanem idomítás volna. A gyermekeken kell elkezdenünk a felelősségérzés kifejlesztését azzal, hogy a maga apró-cseprő dolgaiban — amiben csak lehet, mindenben — személyes munkává tesszük a foglalkozását. Nem kötjük meg olyasmiben, amiben maga is választhat, de nem engedjük szeszélyesen ingadozni sem olyasmiben, amit jól csak egyirányban lehet végezni. S így kell ezt végiggondolnunk a nevelés egész folyamán, a felnőtt ember életében is.

Az elemi iskola hat éve alatt a nemzeti felelősség érzését nagyon jól meg lehet alapozni az értelmes és jólelkű emberben. Példa erre van sok. De arra is van, hogy ez az érzés tudatos vezetés nélkül nem fejlődik ki, csak véletlenül, személyes belső tulajdonságok hatására. Ez pedig nem biztosíték. Mostani helyzetünk, kivált a hadi szerencse fordulatai, arra kényszerítik mindnyájunk gondolkodását, hogy minél többfelől nézve, igyekezzünk a magunk személyes munkájával lehetőén mélyen helyezni el az emberek, egész népünk lelkében a lelki erő, a közös munkára való készség, a felemelkedés alapjait. A rossz sorsban is jó reményre van szük-

ségünk. Kivált nekünk tanítóknak. A mi arcunkról olvassa le egész sereg gyermek, az egész falu azt, amiből az ő érzelmei táplálkoznak. A nemzet jövő lelki ereje a mi munkánkon épül fel. Ezért láttam időszerűnek, hogy lejegyezsek a felelősség érzésének nemzeti értékéről néhány töredékes gondolatot, amit különben már más alakban is emlegettem.

Néptanítók Lapja, 1915, 13. szám.

A „NEMZETNEVELÉS“ JOGOSULTSÁGA.

Ez a közlemény 1918 október 18-án Budapesten a Magyar Paedagogiai Társaságban tartott előadásomnak előzetesen leírt, eddig kiadatlan vázlatát. A kifejtés sokkal bővebb volt. Itt változatlanul jelenik meg. Az egészet — magát a tárgyat, a szöveget s a félév múlva hozzáírt jegyzetet — az akkori viszonyok értetik meg, de ma sem időszerűtlen.

I. Ma feltétlenül szükséges, hogy mindenki igyekezzék ebben a szédületes forgatagban a maga számára határozott elvi alapot, irányeszmét találni, mert különben nem lehet semmi mértéke az események és ellentétes törekvések megítélésére. Akinek irányító gondolata eddig is volt, azt meg kell vizsgálnia: alkalmas-e az arra, hogy életét, magatartását ezután is megszabja. Ha a magyar nevelésnek volna határozott és általánosan elismert vezető eszméje, akkor azt kellene együttesen megvizsgáljunk; de mert ilyen eddig nem volt, és ma sincs, ki-kik csak a magáét nézheti. Ezért szólok most a magam vezető gondolatáról, a „nemzetnevelésről“, azaz arról, hogy mire vezetett engem e gondolat újabb megvizsgálása.

II. *Mi a „nemzetnevelés“?* A fogalom azt fejezi ki, hogy a nevelés a nemzet körében folyik és arra hat, tehát minden egyes részletében nemzeti tudatosságnak kell irányítania. Ha pedig azt nézzük, hogy ez a fogalom miként keletkezett, akkor azt mondhatjuk, hogy „a nemzetnevelés“ az új, n. individuális és szociális felfogás kiegyenlítése, mert azt jelenti, hogy az egyes embert nem lehet magában nézni, hanem mindig csak közösség tagjaként, a közösségről pedig nem elég így általánosságban beszélni, hanem szükséges pontosan megmondani, hogy a közösségnek különböző alakulatai vannak és meg kell állapítani, hogy a nevelés az egyént melyik alakulatban nézze. Ez: a nemzet. A „nemzetnevelés“ fogalmában tehát benne van az egyén szocializálása és a közösség individualizálása.

III. *Jogosult-e a név és a vele jelzett irány?* Erre több szempontból lehet felelni. 1. *Történeti* alapon a jogosultság azon fordul meg: fejlődést jelent-e ez a nevelésnek előbbi meghatározásaival szemben és megegyezik-e a mi fejlődésünk irányával. 2. *Elméleti*

alapon az a kérdés: vajjon magában foglal-e mindent, amit a nevelésen való elmélkedés megkíván^ nem egyoldalú-e; van-e szükség reá, vagy amit kifejez, önként értődik magában a nevelés fogalmában is; nem csupán erőltetett más szó-e ez a meglévő és jobb kifejezések helyett. Azaz: milyen viszonyban van a „nemzetnevelés“ a nevelés kérdéseinek más irányú fejtegetéséhez és vizsgálatához s mit jelent a neveléstudomány sorsára nézve. 3. *Gyakorlati* alapon pedig az szabja meg az értékét: mik e fogalom megállapításának következményei s a mai viszonyok között szükségesek-e és megvalósíthatók-e a belőle származó követelmények.

Mikor ez előadásra vállalkoztam, az volt a gondolatom, hogy a Magyar Paedagogiai Társaság elé terjesztem a részletes feleletet mindhárom kérdésre, azaz kimutatom, hogy 1. a „nemzetnevelés“ valóban fejlődést jelent a nevelői gondolkodás történetében, mert gyökerei igen régi időbe nyúlnak vissza, és mert a vele kifejezett gondolat eddig nem jutott ilyen határozott kifejezésre; 2. a neveléstudomány fejlődésének új irányt szab, mert középpontot kínál a sokféle (biológiai, pszichológiai, szociológiai) részletkutatásból származó eredményeknek és egyesíti magában a különféle irányokat; végül 3. egyenként szerettem volna megvizsgálni a „nemzetnevelés“ fogalmából származó gyakorlati követelményeket és így kimutatni, hogy e gondolat jogosultságát igazolja a múlt, az a mód, ahogyan a nevelés eddig nálunk és körülöttünk folyt, s igazolja a jelen, amelyből meg kell állapítanunk azt a módot, ahogyan nevelésünknek ezután folynia kellene.

E tervemről azonban le kellett mondanom. Éppen ilyen időben nagy jótétemény ugyan, ha az ember magára tudja erőltetni a hideg megfontolást, de úgy éreztem, hogy sem magam nem bírom ezt megtenni, sem hallgatóimtól nincs jogom megkívánni, hogy ezen az úton kövessenek és elhiggyék, hogy e kérdések tárgyalásának éppen most mélyen az életünkbe vágó jelentősége van. Ezért voltaképpen csak bevezetést és vázlatot mondok egy kidolgozandó tanulmányhoz. Csupán arra kérem szíves figyelmüket: alkalmas-e a „nemzetnevelés“ gondolata arra, hogy a mai időben szükséges nevelésnek irányt szabjon? A felelet lehet egészen egyetemes, általában a nevelésre vonatkozó felelet, azután pedig irányulhat a magunk nevelésére.

IV. Általában: *lehet-e a nemzeti gondolat a nevelői gondolkodás középpontja?* A háború elején a nemzeti gondolat egyszerre megerősödött, mert megvilágosodott az egy nemzetbe tartozók közös érdekének tudata; most mintha kiszorítaná az emberiség gondolata. De ez nem azt jelenti, hogy a nemzeti gondolat felesleges, hanem csak azt, hogy erősödik a nemzetek összetartozásának gondolata és vajúdik az a régesréggi kívánság, hogy érdekek összeegyeztetésével kölcsönös megbecsülés és kölcsönös lemondás által

megteremtsék a világon a békét. Ezt jelenti az, hogy külön érdekszövetségek helyére, amelyekben Naumann (Mitteleurópa) szerint egy uralkodó nép és több „Trabantenvolk“ egyesül, a népek szövetsége lépjen s ebben mindegyik nép megtalálja a saját jogos érdekeinek kielégítését.

Tegyük fel és reméljük, hogy ez az állapot megvalósul, az lesz-e annak a következése, hogy a nemzet eltűnik és a nemzeti gondolat feleslegessé válik? Lehetetlen, mert megmaradnak a nemzetalkotó tényezők: a földrajzi viszonyok, a közös múlt, a gazdasági egymásrautaltság, a műveltség közös elemei és a művelődés közös feltételei. Nyilvánvalóan megmarad az is, hogy az egymástól távolabb, más viszonyok között élők másfélék lesznek és lesznek egymással ellentétes érdekeik is. Ezek éppenséggel nem szűnnek meg, csak másként fogják fel majd őket, ha sikerül egyelőre jóformán egyénekként, azután nemzedékről nemzedékre következetesen alkalmazott tervszerű hatások útján az embereknek új szempontokat adni.

A jelenre vonatkozóan kétségtelen, hogy bármilyen alakulás megy is most végbe az egyesek lelkében és a tömegek hangulatában, a nemzetek megvannak. A nemzeti érzés hanyatlása (ez bizonyosan sokfelé megvan!) csak addig tart, amíg az egy nemzetbe tartozók saját közös érdekeiknek újból tudatára nem jutnak. Megvannak bizonyos, nemzetenként közös sajátságok is, ami egyforma elbánást nem enged meg. Ezért kétségtelen, hogy nemcsak annak, aki egyedül a maga nemzetére gondol, hanem annak is, aki az egész emberiséget tartja szeme előtt, céljainak elérése érdekében a nemzetekkel külön-külön kell számolnia.

A nemzet fogalma módosulhat; lehet, hogy egyetlen tényezőt akarnak benne döntővé tenni, t. i. az egynyelvűséget; lehet, hogy megváltoznak a földrajzi keretek és ezzel a nemzetnek tekintett embercsoport megnő vagy megfogy; talán megváltozik a név is, amellyel majd valaha az összetartozókat, az emberiségen belül határozott egységet alkotókat megjelölik, — de azt nem lehet elgondolni, hogy ilyen egységek, az egyetemes emberi közösségnek egyéni alakulatai ne legyenek. Az egyén mindig csak egyik ilyennek lehet a tagja és e minőségének hatása lelkületén, műveltségén, törekvésein, feltétlenül rajta lesz. E kisebb egységeknek pedig a közösségen belül határozott életkörülményei lesznek, azok határozott feladatokat szabnak eléjük, ezekre bizonyos határozott minőségű emberek munkája lesz szükséges, ilyenné pedig sajátos módon lehet nevelni az egyéneket. Mindezek szerint egyáltalában nem lehet kétségesnek tartanunk, hogy az, amit itt nemzeti gondolatnak mondtam, ezután is uralkodó gondolat lesz. Ez az okoskodás jóformán felesleges is, hiszen nyilvánvaló, hogy most is uralkodik, ha némelyek elméjében elhomályosodik is.

Éppen ilyen bizonyos azonban, hogy érvényesülnie ennek a

gondolatnak csak tisztult alakjában szabad. Abban, amelyet a magyarság soraiból is számos gondolkodó fejtegetett már s Széchenyi oly tisztán jelölt meg az ember hivatását meghatározó szavával: „az emberiségnek egy nemzetét megtartani...” Minden embernek tisztán kell látnia a nemzet és az emberiség viszonyát: ahogyan a nemzet nincs másként, csak mint az együvé tartozásról tudó és azt akaró egyének egysége, ugyanúgy nincs az emberiség sem másként, csak önmagokat a nagy egész alkatrészének felismert nemzetek egysége. Az emberiség gondolatának uralomra jutása nemzetet leheti meg a nemzeti gondolatot, hanem azt jelenti, hogy a nemzet gondolata nem az elzárkózásnak, hanem a másokhoz való közeledésnek, nem a más nemzetet letiporni kész önzésnek, hanem a nemzet mint egyéni alakulat önismeretéből fakadó testvériségnek a gondolata és ekként a mai időknek követelménye.

Ha ez valóban így van, akkor a nemzeti gondolat érvényesítése nem szűkkörű érdek, hanem az emberiség érdeke, mert a nagy egészbe, az emberiségbe való tartozás felismerése csak a nemzetbe való tartozás folyománya lehet. A nemzeti tudatosság nem jelent sem vak nacionalizmust, sem pedig gyűlölködő, háborút teremtő sovinizmust, hanem azt jelenti, hogy ismerem a nemzetem helyzetét és az ebből eredő feladatokat. A „nemzetnevelés” ezt a tudatosságot akarja minden egyénben kifejleszteni, ezzel akarja az emberiséget fejlődése útján elősegíteni, megjelölve azt a határozott keretet, amelyben az egyesek élnek és hatnak. így értve a dolgot, szükségképpen el kell ismernünk, hogy a nemzet gondolata nemcsak alkalmas arra, hogy a nevelésben középponti gondolat legyen, hanem ki sem lehet kerülni.

V. Kérdés azonban: *mit jelent ez a felfogás éppen magunkra nézve?* Lehet-e reánk nézve is a nemzet a nevelésünk középponti gondolata, hiszen éppen abban nincs közöttünk egyértelem, hogy mit értsünk nemzetten: csak a magyarokat-e vagy mindazokat, akik itt együttélünk.

Ha a nemzetbe tartozás mértékének nem egyedül a nyelvet tekintjük, akkor már el is döntöttük, hogy itt nemzetten mindazokat értjük, akik a földrajzi viszonyok és a közös múlt erejénél fogva itt egységet alkotnak. De ezt így kimondva nemcsak azt kell hozzátennünk, hogy ez eddig is minden gondolkodó magyarnak közös felfogása volt, hanem ki kell mondanunk azt is, hogy éppen az így értett nemzet jutott el ma létének válságos pillanatához. A válságot az okozza, hogy ez az értelmezés nem általános: a nemzet alkotó elemei között vannak olyanok, akik csupán a nyelvet tekintik a nemzeti lét, a nemzeti együvé tartozás alapjának és ezért ki akarnak válni az eddigi egységből. Magunkra, a magyarságra nézve sem lehet csupán elvi szempontból tekintenünk ezt a kérdést, ha-

nem így: akarunk-e magyarok maradni?!* Ezt a kérdést nem szabad elhallgatnunk, de itt természetesen pusztán abból a szempontból szólok erről a tárgyról, hogy ha így állunk, beszélhetünk-e „nemzetnevelésről“, amikor néni tudhatjuk, miként alakul a nemzetünk?! Annak vagyunk tanúi és részesei, hogy az emberi közösséget alkotó egységek nem állandók, hanem változásokon mennek át; az emberiség élete, mint minden élet, folyamatosan alakul, a részek másként illeszkednek egymáshoz.

Bárhogyan alakuljon is a mi nemzetünk, a nevelés középponti gondolata mégis csak a nemzet marad. A nemzetnevelést éppen az különbözteti meg az állampolgári neveléstől, hogy ebben egy adott államszervezetnek megfelelő nevelésről van szó, a nemzetnevelésben pedig a szakadatlan alkalmazkodás az egyik legfőbb követelmény. Az állam fogalmában a készenlétei, a nemzet fogalmában a folytonos benső alakulás a lényeges. Ha pl. Németország alkotmánya megváltozik, az oly céltudatos német állampolgári nevelésből igen lényeges részeknek el kell maradniuk, magának a célnak és az irányeszmének is meg kell változnia; esetleg egészen más lesz az, amit az új idők vezető emberei a német állampolgár feladatának tekintenek. A nemzetnevelés pedig nemcsak abból indul ki, hogy a közösség, tehát a nemzet is éppen úgy alakul, mint az egyesek, hanem egyenesen akarja is ezt az alakulást; az állampolgári nevelés fenn akarja tartani azt, ami van, a nemzetnevelés elő akarja segíteni a fokozatos fejlődést. Igaz, hogy éppen ezzel a segítséssel meg is akarja gátolni, feleslegessé akarja tenni az erőszakos változásokat, a nagy zökkenéseket; de ha ezek mégis bekövetkeznek, nyomban igyekszik megállapítani az új helyzetet, az ebből fakadó új tennivalókat. A nemzetnevelés jogosult marad akkor is: nem a célja változik meg, sem az irányeszméje, hanem csupán a körülmények által követelt részletek.

VI. Mellőzve azt a fejtegetést, amely az elmondottak igazolására itt következne, csupán az eredményét mondom: a mai körülmények most azt követelik, hogy *mi magyarok elsősorban magunkra gondoljunk*. Mi ezt az egész országot tartjuk hazánknak, nemcsak azokat a részeit, ahol a mi nyelvünkön beszélők laknak. Nekünk az a meggyőződésünk, hogy akik ezen a földön együtt-laknak, természeti törvényszerűséggel egységet tartoznak alkotni, mert egymásra vannak utalva. Kénytelenek vagyunk azonban úgy látni, hogy ha ezt csak mi hangoztatjuk és ennek a következtetéseit

* *Jegyzet 1919 március 19-én, amikor hazánk meg nem szállott részén igen erős volt a nemzetközi hang:* Ha a magyarság lemond arról, hogy nemzetként érvényesüljön, az egyesek megtalálhatják ugyan a nyugalmaikat, de csak addig, amíg fel nem ébred sokakban a faji összetartozás érzése! Ez pedig csak akkor maradna el esetleg, ha a nemzeti érzés a lemondás idején senkiben sem lenne eleven.

csak mi vonjuk le akként, hogy másokkal is törődünk, akkor mi elpusztulunk, mert a többiek csak önmagukkal törődnek. Ebből az következik, hogy nem változtatva ugyan meg a nemzetről való fogalmunkat, nem hunyjuk be többé a szemünket ama tény előtt, hogy életbenmaradásunk, megerősödésünk azon forclul meg: meny nyire válik bennünk uralkodóvá a *magyarság gondolata!* A nemzetben nem az egynyelvűség a döntő, de ez nem jelenti azt, hogy magunk iránt közönbösek legyünk; ezt nem kell fejtegetni.

A nevelésben a nemzet középponti fogalom. Elöttünk mint cél ott van, amit eddig óhajtottunk és ezutánra is óhajtunk: a természeti határaink közt együttélők lelki egysége, az egységes nemzet; ma azonban ennél a távoli célnál közelebbit kell felismernünk: a magyarok egységét! így kell ma értenünk a nemzet gondolatát, vigyázva, hogy el ne riasszunk magunktól senkit a másnyelvűek közül, aki a maga fajához hű, de ama nagy egységben velünk összetartozónak tekinti magát; s vigyázva, hogy el ne veszítsünk magunk közül senkit, akinek magyar a nyelve, de erős a másnyelvűekkel való együttérzése az emberi nem nagy kérdéseiben való egyetértése miatt!

Nem kell nekem fedeznem itt fel s nem is először mondom, hogy a magyarság veszedelme azért nagy, mert magában sem egységes. A nemzetnevelés gondolata azért is jogosult, mert a szét-húzó részek egyesülésére vezethetne. Következtesen kell végiggondolni: az emberiség egység, tagjai a nemzetek s ezeknek a magok sajátosságában való kifejlése jelenti az emberiség emelkedését; a nemzet egység, tagjai az egyének és az egyeseknek különböző csoportosulásai vallás, osztály, foglalkozás szerint s mindezek erejének fejlettsége jelenti a nemzet erejét. Ha mindegyik rész nevelésében a nemzet gondolata volna irányadó, akkor lenne egyesítő középpont; nem egyformásítás, hanem sajátos fejlődés, nem szűkeblűség és ellenségeskedés, nem hatalmi vágy és kíméletlenség, hanem testvériség, a kölcsönös egymásra utaltság és segítség gondolata, egymás jószándékában való bizalom és egymás iránt türelem lenne az eredmény. Ki mondhatja, hogy ez utópia? Hiszen eddig még sohasem kíséreltük meg!

VII. *Feltételek.* Ahhoz, hogy ez bekövetkezzék, szükséges volna, hogy a nemzetnevelés gondolatának következményeit rendszeresen érvényesítsük.

Az első következményt e helyről is hangoztattuk már, többen is: a nevelés csak határozott elveken álló, következetesen végrehajtott *művelődéspolitiká* keretében lehet sikeres. A magyarság helyzete nem tűri, hogy erre bárki is fölényesen azt mondja: „ezt már sokszor hallottuk“; hanem azt követeli, hogy a politika teljes határozottsággal használja fel a neveléstudomány eredményeit, mozdítsa elő a fejlődését; a neveléstudomány hivatalos képviselői pedig, a

négy egyetem szakemberei teljes tudatossággal ragadják meg tudományuk érvényesítésének egyetlen lehetőségét, azaz mutassák ki létjogosultságát azzal, hogy a nemzeti élet nagy kérdéseibe belekapcsolják! Erre igen nagy szükség van. Ezt a szükségletet mutatta legutóbb a miniszterelnök (Wekerle) nyilatkozata: a nemzet egész helyzetéről gazdasági, politikai, honvédelmi kérdésekről beszélt, de kulturális fejlődésről, berendezkedésről egy szót sem! Az országgyűlési beszédekből, hírlapokból, stb. is teljesen hiányzik az a gondolat, hogy függetlenségünknek nem a megszerzése, hanem a megtartása mily rettenetesen nagy mértékben fordul meg' művelődésünk, azaz nevelésünk megfelelő szervezésén!

A nemzetnevelés gondolatának másik következménye egészen megegyezik napjaink legtöbbször emlegetett jelszávaival: az *önrendelkezés* és a *demokrácia* nevelési követelményeivel. Rendelkezni önmagával csak az a nép tudhat, csak ott lehet igazi népuralom, ahol mindenki fenn áll szellemi és testi fejlettségének tetőpontján, ahol tehát igazán általános és egyöntetű a népnevelés, ahol a nemzetnek mindegyik része a nekivaló, azaz azt a részt a kitűzött, mindenkire nézve azonos, nemzetnevelési célhoz legbiztosabban elvezető nevelésben részesül. Nekünk, magyaroknak, e tekintetben sok tennivalónk van.

A harmadik következmény az a követelmény, hogy a nevelésben ne érvényesüljön egyéb szempont, csak a nevelésé, tudniük az embernek *önállóvá nevelése*. A mai idők igen komolyan figyelmeztetnek arra, hogy ez rendkívül nevezetes követelmény. Nemcsak az egyesek érdekében. A nevelést a nemzet életében önálló, középponti tényezővé kell tennünk, hogy ne álljon gazdasági, politikai, felekezeti egyoldalúságok szolgálatában, hanem szolgálhassa tisztán a nemzet benső egyesülésének érdekét. Ezt szolgálhatják az egyházi iskolák is: a vallásosság egyesít, csak a felekezetiesség választ szét.

A benső egyesülésnek eszköze: a nemzet minden tagjának már említett nemzeti tudatossága, azaz a nemzet helyzetének, feladatainak, a fenyegető veszedelemeknek, a nemzetben lévő kifejtett és kifejtetlen erőknek ismeretére való elvezetés. Ki merné mondani, hogy ezt ma nem kell követelményként hangoztatnunk?! Oktatási rendszerünknek egyöntetűen a nemzet szolgálatában kell állania: szélesebb látókör a világ kérdéseiben, alaposabb tájékozottság önmagunkról („mik vagyunk és mik lehetnénk“), többoldalú kiművelése a nemzet tagjainak (az iskolaszervezet tagolása vidékek szerint; pl. a székelyek elhanyagoltsága!), a magunk viszonyaihoz szabott iskolafajok! Kellene mindezt kidolgozó, létesítő, irányító, folytonosan javító középponti szerv; olyan, amely nemcsak az iskolákat, hanem mindenféle nevelő tényezőt (közigazgatás, igazságszolgáltatás, gyermekvédelem, katonaság, stb.) összefogja. Erről is elégszer szoltam már, nem ismétlem; csak annyit, hogy ezt a szer-

vezést, szervezetet követeli egész jövőnk. Szomorúan el kell azonban ismernünk, hogy ez most már igen nehéz lesz. Eddig még csak lehetett volna állandó köznevelésügyi miniszter a váltakozó kormányokban, de ma már lehetetlen, mert nyilvánvaló, hogy az országgyűlésen igen élesen különböző áramlatok kerülnek majd szembe egymással.

A nemzetnevelés egyesítő gondolata annál jogosultabb.

BENSŐ MEGÚJHODÁS.

1918 október 26.

Új Magyarországról beszéltünk és álmodoztunk, mikor azt hittük, hogy a háború reánk nézve kedvezően végződik; új Magyarországról van sok szó most is, midőn a legnagyobb veszedelmek fenyegetnek! A nagy bizakodás idejében azt mondtuk, hogy új Magyarország csak akkor lesz, ha nagy átalakuláson megyünk át lelkileg, mert enélkül sem a harcban megóvott létünket megtartani, sem ezerféle sebünket begyógyítani nem tudhatjuk. Azt mondjuk ma is, mikor már a vak is látja, hogy létünk van kockán s valóban új Magyarországnak kell itt támadnia és csak akkor nem veszünk el, ha tudunk a külső alakulással párhuzamosan bensőleg is megújodni. A benső megújódáson érteni kell a nemzet szervezetének átalakítását, hogy a nyugodt élet bekövetkezhessek, de érteni kell a lelkek átalakítását is, hogy tudhassuk az új életben szükséges munkákat elvégezni, tudjunk valamennyien együtt, egyező célokért dolgozni.

Ez a lelki megújódás nem mehet gyorsan, nem is lehet csak úgy szabadjára hagyni, hogy majd előidézik az események, mint a háború elején, mikor olyan könnyen megnyugodtunk abban, hogy „íme kiderült, hogy a nemzet egységes!“ Ma már aligha van, aki be nem látta, hogy ebben szörnyen tévedett. Ne higyjük hát most sem, hogy majd rendbejövünk, majd eligazodik mindenki az őt érő hatások befolyása alatt, hanem gondoljunk és törekedjünk arra, hogy ez az eligazodás és ezzel együtt a benső megújódás csakugyan elkövetkezzék.

Kérdés: miben álljon ez a megújódás? Meg kell változnia a nemzet legtöbb tagjában a nemzet világhelyzetéről való együgyű felfogásnak, jobban mondva, az eddigi gondolatnélküliségnek; meg kell szűnnie annak az állapotnak, hogy a különböző részek ismereteiben, tehát a feladatokra vonatkozó gondolataiban, így érzületében és szándékaiban nemcsak összhang nem volt, hanem rendkívüli különbségek és ellentétek voltak s így mindennemű egyetértés és együttműködés jóformán lelki lehetetlenség volt; fel kell ismernie

mindenkinek az együttélők egymásrautaltságát, a kölcsönös segítségnek és kölcsönös kiegészítésnek a társadalom szerkezetéből következő feltétlen kényszerűségét; meg kell szűnnie annak a kölcsönös bizalmatlanságnak, sőt sokszor gyűlölködésnek, amely ma nemcsak a szembenálló osztályokat, hanem a különböző véleményűeket is egymás ellen harcba állítja; képessé kell válnunk arra, hogy másokról ne mindig csak önzést és rosszhiszeműséget tegyünk fel, hanem lássuk meg és ismerjük el, hogy különféle utakon haladók is lehetnek egyaránt jóakaratóiak és igazlelkűek. És talán mindenkifőltt azt kell megtanulnia ennek az egész magyarságnak, hogy jobb jövőt, változást, fejlődést dőreség és öngyilkosság mindig csak óhajítani anélkül, hogy minden erőnkkel előmozdítanók; létünk alapjait soha nem szabad örökkévalóknak tartanunk anélkül, hogy megerősítésökön percről-percre dolgoznánk; súlyos állapotunkban nem szabad a javulás reménységéről lemondani anélkül, hogy száz kísérlet meghíúsulása után újabb százat meg ne kezdenénk! Meg kell változnia annak a szerencsétlen hiedelmünknek, hogy a bennünk levő őserő megtart akkor is, ha kifejlesztésén, munkába állításán szakadatlanul nem dolgozunk.

Benső megújulás kell és ennek legfőbb forrásaként ki kell fejlődnie mindenekelőtt annak a meggyőződésnek, hogy nincs senki, akinek nem volna nagy a feladata és nincs senki, aki bármilyen magas fokon is egyedül tudna valamit végrehajtani és biztosítani! Mindenkiiben ott kell tehát lennie a saját hivatása adta s az egyén és a társadalom viszonyának ismeretéből származó önérzetnek és szerénységnek. Bennünk egyik sem volt meg igazán. Nem voltunk mint nemzet önérzetesek, nem is lehettünk, mert nem ismertük sem a bennünk levő erőt, sem azt nem tudtuk igazán, hogy mit jelent ezen a földön ezer évig államot tartani fenn; de nem voltunk szerények sem, hanem pusztán a tényt, állami fennállásunk e tényét hangoztatva, örök életűnek hittük magunkat, elbizakodtunk. Ez így nem maradhat. Igenis akarnunk kell fennmaradásunkat, akarnunk kell megerősödésünket, bízunk kell abban, hogy ennek a nemzetnek még hivatása van éppen ezen a földön; enélkül az akarat nélkül nem állhatunk meg, enélkül a bizalom nélkül nem fejlődhetünk ki, — de értsük meg, hogy így nem maradhatunk, ahogyan, amilyenek eddig voltunk, hanem megismerve önmagunkat, értékünket és fogatkozásunkat, tisztultabb látással, helyzetünkhöz állandóan alkalmazkodva, valamennyiünknek dolgoznunk is kell fennmaradásunkon és kifejlődésünkön.

Az események rohannak — ezt halljuk ezerszer. Milyen szörnyűség ebben a rohanásban tétlen és rémült aggodalommal csak várnunk, hogy mi lesz! És nem jut-e eszünkbe, hogy ebben az állapotunkban része van a nevelésünknek is, annak a felfogásnak, hogy ne törődjünk a nagy dolgokkal, azokat nem bízták ránk?! Látjuk, hogy

a sorsunkat igenis emberek akarata igazgatja és ezzel az akarattal nem tudjuk szembeszegezni, sőt nem tudjuk békésen összeegyeztetni sem a magunk akaratát. Nem tudjuk, mert nem vagyunk tisztában azzal, hogy mit akarjunk; nem tudjuk, mert tájékozatlanok vagyunk önmagunk java és lehetőségei felől! Más embereket kell nevelni ezután, már mától fogva s egészen mássá kell válnunk nekünk nevelőknek is! A nemzet benső megújulásának a mi tisztánlátásunk, erős céltudatosságunk az alapfeltétele. Ebből kell végre kialakulnia olyan nevelési rendszernek, olyan művelődési politikának, amely nem engedi elkallódni erőnknek egyetlen részecskéjét sem.

Enélkül hiába való minden óhajtás; benső megújulás csak így következhetnek.

Magyar Paedagogia. 1918.

HARMADIK RÉSZ.

**A HÁBORÚ UTÁN:
A MEGÚJHODÁS FELÉ.**

V. A BENSŐ MEGÚJHODÁS ALAPJAI.

TÉRJÜNK VISSZA SZÉCHENYIHEZ!

1919

Sok év óta hangzott itt-ott a magyar irodalomban, társaságokban, még elvétve a politikusok között is, hogy a magyarság sorsának rendszeres irányítása céljából Széchenyi Istvánhoz kellene visszatérnünk. Eddig azért sürgettük ezt, mert azt tartottuk, hogy ezzel meg lehetne óvni a nemzetet az előre látott veszedelemtől. Most, amikor rémítően beteljesedett minden aggodalmunk, ismét erre igyekszünk rávenni a jót akaró és gondolkozó magyarokat, mert az a meggyőződésünk, hogy ebben a soha nem álmódott, gyötrelmes állapotban csak Széchenyi, vezetésével tudjuk megtalálni a felépülés, megerősödés eszközeit.

Ez a visszatérés nem jelenti a jelentől való elfordulást, hiszen Széchenyi neve a *haladást* jelenti minden ismerőjének; gondolatvilágában a *fejlődés* van középen, ebben hisz rendületlenül s ezt akarja elősegíteni és mindenkit erre a segítségre akar képessé tenni. Nem az kell tehát, hogy Széchenyi szavait érinthetetlen szentségeknek tartsuk; az sem, hogy életében és írásaiban utánozni való kész mintákat keressünk. Ezzel nagyon rossz követői lennénk. Nem azokhoz az egyes tervekhez kell visszatérnünk, amiket ő kítűzött és megvalósított, hanem arra a lélekre van égetően szükségünk, amely benne élt; nem az egyes szavakat kell ismételnünk, amiket nem igen válogatott s néha érdesen és keserűn ejtett, hanem életének tisztán látott feladatát kell magunkévá tennünk; nem valami országos szerepre kell nála a mintát keresnünk, hanem azt kell megértenünk tőle, hogy a legkisebb ember, a legegyszerűbb munka is részese a naga helyén a mostani mélységből való kiemelkedés óriási küzdelmének.

Mindenekelőtt éppen ezt várjuk a Széchenyihez való visszatéréstől: *elszánt akarását a magyarság felemelkedésének*. Széchenyi nem enged kishitúséget és lemondást, pihenést és megelegedést; nem engedi, hogy mástól várjuk a kezdést és a folytatást, magunknak csak a bírálat vagy a siker élvezetét szánva, hanem azt követeli,

hogymindenki úgy dolgozzék, mintha az ő munkáján fordulna meg minden. Magunk erejének a túlbecsülését nem engedi, de teljes felhasználását megköveteli; nem túri az önhitt nagyképűségét, de megtanít arra, hogy önmagunkban való bizalom nélkül jó munkát nem végezhetünk; nem hagyja, hogy meddón csak hátra tekintessünk, hanem előre mutat, távoli célokat tűz és megérteti, hogy biztosan haladni csak lépésről-lépésre lehet.

Ma talán fogékonyabbak vagyunk mindezek iránt, mint eddigi életünkben. Az elmúlt öt esztendőnek több pillanatában mintha magára eszmélt volna a magyarság; mintha megvillant volna előtte hiányainak és mulasztásainak, feladatainak és erőforrásainak a sorozata; de ezek a pillanatok eddig mindig elszaladtak anélkül, hogy amit láttunk, fel is használtuk volna. Az utolsó félév, a proletárdiktatúra szörnyű leckéje talán-talán elég volt arra, hogy szerencsétlen gondolatatlanságunkból végleg felocsúdjunk s értékesítsük is, amire ez a korszak tanított.

E tanulságok között nekünk, nevelőknek legelsőül azt kell megfontolnunk, amire a kommunizmus gondolatának elterjedése és a proletárdiktatúra bukása tanít. S ez Széchenyi taktikájának az alapgondolatára figyelmeztet: csak olyanra lehet az embereket rávenni, aminek a szükségét saját körülményeikből megértik és csak olyan módon, amelynek kedvező hatását közvetlenül átérzik; azaz: az emberek lelkét ott kell megragadni, amelyik ponton legérzékenyebb s innen lépve tovább, át kell őket alakítanunk, megnyitni a szemöket, hogy lássanak, lássák meg a nemzet helyzetét, az előtte levő nagy feladatokat s ezek tömegében a saját részöket; meg kell őket testben-léleekben edzeni, hogy e feladat elvégzésére képesek legyenek s fel kell őket emelni erkölcsileg, hogy meglegyen bennök a készség is, a hajthatatlan akarat. Csak az a taktika biztosítja bármely irányban is a jövőt, mely így indul meg és mindhárom tekintetben (tudás, képesség, készség) mélyre bocsátja az alapokat a nemzet ifjú tagjainak a lelkében, nem a gyors eredményt keresve, hanem türelemmel várva a jól megművelt talaj termését. Másként bizonyos a bukás. Nekünk pedig ezt már lehetetlen megkockáztatnunk, hanem tisztán látva mostani helyzetünket, a távoli hasznot kell tekintenünk, következetesen elgondolva és meg is valósítva teendőink sorrendjét. E meggondolás vezet bennünket arra a nekünk, nevelőknek oly természetes gondolatra, hogy a gyökeres cselekvés most a nemzet helyzetének megfelelő nevelés, az ifjúsággal való foglalkozás, ennek a holnapi és holnaputáni feladatokra vájó előkészítése. Ha semmi egyéb haszna nem lenne is a Széchenyihez való visszatérésnek, mint az, hogy ezt megértenék a politikusok és nem tekintenék többé a tanítók magánügyének az iskolát, ebből fakadhatna megújodása lehanyaglott magyarságunknak.

Soha nem változhatik meg a sorsunk, ha őszintén el nem is-

merjük, hogy most mélyen, igen mélyen lenn vagyunk s ha ebből a keserves beismerésből nem következik *szigorú önvizsgálat*. Könnyű megnyugodnunk a bajban, ha csak a sorsra vetünk, ha az okot ellenségeink gonoszságában látjuk s magunkat csak áldozatnak tekintjük, mondván: „nem tehetünk róla“. De ebből a felfogásból nem következik semmi jó. Nem Széchenyi mondta először, de az ő ajkán is ez hangzik lépten-nyomon: ismerjétek meg önmagatokat! Ismerjék meg mi is magunkat! Nemzeti önismeret kell: nagy hiányainknak és mulasztásainknak nyílt elismerése. Igenis, bennünk van sok hiba; nem éltünk tudatosan; nem gondoltunk arra, hogy »a magyar fajnak léte koránt sincs biztosítva még; a magyarság éppen nem köszikla, melyen az idők és körülmények eseménye habként könnyen szétpattanna« (Széchenyi: Garat). Előttünk, magyarok előtt soha sem állott tisztán, hogy »mik vagyunk és mik lehetnénk. Hányszor elmondtuk, hogy a mi életünkben hiányzik a legfőbb: a nagy cél, ezért nem vezet bennünket közös eszme, ezért hullunk szét és megy kárba oly sok becsületes törekvés. És mindez nem változhatik meg soha, ha nemzeti önismeretre nem emelkedünk. Ezt pedig magunkon kell kezdenünk. Nem elég a most múlt eseményekért és mai állapotunkért másokat tenni felelőssé: a hibák keresését *magunkbaszállással* kell kezdenünk, a magunk cselekedeteit és ezek mozgatóit kell keményen megbírálnunk, azt nézve, vajjon mivel járulhatunk mi magunk, tetteinkkel vagy mulasztásunkkal, követett irányunkkal vagy céltalan bolyongásunkkal a mai állapot létrejöttéhez. Csak ebből következhetik a második kérdés: miképpen kellene a munkánkat alakítanunk, hogy a megújulást, a megerősödést elősegíthessük. Ennek a felelősség^érzésnek a hiánya a magyarságnak egyik legfőbb betegsége. A mi közéletünkben legtöbb ember nagy kérdések helyett a személyes érvényesülés fogásain okoskodott; eszmények szolgálása helyett, ami távolba nézésre kényszerített volna, apró-cseprő torzalkodások kötötték le a lelkeket s ez rövidlátóvá tett! Ennek meg kell változnia a mai ifjúság által! Ha nem, akkor csakugyan kikerülhetetlen a dicstelen halál!

Belőlem a nevelő szól, mikor Széchenyi roppant bő gondolatvilágából éppen ezt ragadom ki, mert ezt látom jövőnk szempontjából ma is legfontosabbnak. Ebből, a közért, a nemzetért való felelősség érzéséből származik minden lelki erő; ez kényszerít arra, hogy minden cselekvést a mai helyzethez alkalmazzunk; nem engedi, hogy egyenetlenséget keltsünk, hanem a közös munka feltételeit keresteti meg; nem tűr gyűlölködést, hanem komolyan véteti a felebaráti szeretetet, mert megvilágítja, hogy »egynek minden nehéz, soknak semmi sem lehetetlen.«

Olyan időn estünk át, amelyben a gyűlölet volt az uralkodó érzelem s az osztályharcot, az osztályok egyes tagjai ellen személy szerint is folyó pusztító harcot tekintették célnak is. eszköznek is.

Ez a harc egy névhez fűződött, a Marx nevéhez. Nem lehetne-e e név helyére a Széchenyiét állítanunk ugyanannak a nagy tömegnek a lelkében is, amelyik érezve saját sorsa változásának a szükségét, látva ennek akadályait, elhitte, hogy csak gyűlölettel és élet-halál harccal lehet céljait megvalósítania?! Nem lehetne-e mégis csak megértetni, hogy mindenik osztály csak úgy érheti el saját tartós jólétét, ha a többi is jólétben van, hogy nem egymás rovására, hanem együtt, nem egymást eltíporva, hanem szorosan kezét fogva lehet csak gazdagodni, boldogulni s boldoggá is lenni?!

Gyorsan nem megy ez a megértés, de lassankint igenis bekövetkezhetik s ennek előidézésére alkalmas Széchenyi .szelleme. Senki olyan keményen nem korbácsolta a hatalmon levőket, mint ő; annyi mulasztást vetett szemökre, annyi kötelességet írt eléjük, oly erővel igyekezett leiköket felrázni és bűneik bűnhődését oly világosan jóslta meg nekik, hogy szavai most gyötrelmes igazságként hatnak, mert jóslása beteljesedett. Szilárd meggyőződése, hogy Széchenyit megértve, egyetértésre juthatunk mindnyájan, akik sem hátrafelé menni, sem elmaradni, sem újabb szakadékoknak rohanni nem akarunk, hanem gyógyulást, előre tekintést, haladást akarunk. Ezért tartom mindnyájunk kötelességének, hogy Széchenyi ismeretét rendszeresen terjesszük. Széchenyit ma már minden személyi tekintettől függetlenül nézhetjük, nem lehet rá féltékeny senki. Vezér pedig kell, aki mutassa: merre induljunk, mi szegény, elhagyatott magyarok!

Néptanítók Lapja 1919:31—32., a bolsevizmus után az első szám.

MI A NEMZETNEVELÉS?

Szabad előadás 1919 november hó 9-én a szabadoktatási előadóképző tanfolyam megnyitásán.

1. Az elmondandókban az a vezetóm, hogy nevelésünkben ezután a nemzet gondolatának kell a középpontban lennie. Ezt így ki-mondva, ma bizonyosan mindenki magától értődőnek tartja s egészen feleslegesnek is tetszhetik beszélni róla. Azonban aki azt gondolja, hogy a nemzet fogalmát, mint a nevelői gondolkodás középpontját kifejezni felesleges, nagyon csalódik. Soha nem volt még a magyarság életében idő, amikor ez a gondolat lett volna vezetője az ifjúság nevelésének. Nem azt mondom, hogy nem voltak egyesek, akik ennek a gondolatnak éltek, még azt sem, hogy nem voltak a közoktatás legfőbb vezetésének helyén olyan férfiak, akik ezt a gondolatot akarták megvalósítani, de azt mondom és vállalom érte a felelősséget, mert a történelem igazolja állításomat, hogy nem volt olyan korszak egyetlenegy sem, amelyben ez a gondolat

áthathatta volna a köznevelésnek egész szervezetét, áthathott volna minden tantervet, amely szerint az iskolák dolgoztak s eltöltött volna minden embert, aki a nevelés munkáját végezte. Nem volt, aminthogy múltunkban, legalább az én szememben, az az egyik legszomorúbb jelenség, s ezt a legutóbbi idők is igazolták, hogy egyáltalában vezető gondolatunk, az egész nemzetet, annak minden tagját egyesítő, egy cél szolgálatába állító vezető gondolatunk voltaképen nem volt. Nem volt semmi ilyen középpont az életünkben és. nem volt ilyen a nemzeti gondolat sem, amelynek fényénél megláttunk volna minden feladatot, amely előttünk áll, amelytől eltelve végeztük volna munkánkat a távoli jövő érdekében, önmegtagadással és nagyon sok lemondással.

Annak igazolására, hogy nem volt határozott vezető gondolatunk és ha felvillant is ilyenek a szikrája bennünk, az is csak múltó jelenség volt, elég visszagondolnunk arra, hogy mi történt a háború kitörése után, 1914 nyarán és őszén. Talán mindnyájan, de bizonyosan nagyon sokan éreztük, hogy ezentúl már nem élhetünk úgy, ahogy a háború kitörése előtt éltünk. Mondtuk s éreztük, hogy nem maradhatunk olyanok, mint azelőtt voltunk és meglehetősen általános volt éppen ennek a gondolatnak hangoztatása: a nemzetnek kell középponttá lennie, a nemzet sorsának kell mindenki számára a célt kitűznie. Magánbeszélgetésekben és országgyűlési beszédekben az volt a fő-fő hang: egyek vagyunk végre, íme megvan a magyarságnak nagy, nemzeti egysége. Ezt hangoztattuk folytonosan, de nem tettünk semmit sem arra, hogy ez az egység megmaradjon. Es nagyon szomorú, hogy csak akkor tudtuk igazán, milyen fontos volna a magyarságnak az az egysége, amelyet akkor látni véltünk, amikor észrevettük, hogy nincs meg! Idézzük csak emlékezetünkbe, hogyan éltünk azután s hogyan alakult át az a látszólagos egység a legrettenetesebb ziláltsággá és széteséssé, éppen azért, mert senki sem gondolt arra, hogy ennek a gondolatnak, amely látszólag mindenkiben élt, a valóságban is érvényt szerezzen és mindenki belevigye mindenkibe iskolában és iskolán kívül ennek a gondolatnak követelményeit.

Lassan-lassan azután oda jutottunk, hogy jóllehet a háború kitörésekor a nemzeti gondolat, mint irányító gondolat jelent meg előttünk, valami nagyon kívánatos és feltétlenül érvényesítendő gondolatnak látszott, mégis az történt, hogy egy esztendővel ezelőtt az események alakulása következtében mint valami elavult régiség, útjában volt sok embernek. Különösen világossá lett ez előttem akkor, midőn régi tanítványaimtól — és nem is azoktól, akikre azt mondhattam volna, hogy nem értették meg, amit tanítok, hanem éppen azok köréből, akiket legjobban szeretek — jött a kérdés, hogy mit csináljunk, maradhat-e ezután is vezető gondolatunk a nemzet gondolata, nem gondolom-e, hogy „megbukott a nemzet-

nevelés?” Sohasem döbentem meg életemben úgy, mint mikor ezt először hallottam. S egymás után jöttek hozzám írásban és szóban a kételkedések: beszélhetünk-e még a nemzetről, hiszen valami másnak kell jönnie, az egyetemes emberiség gondolatának kell a nevelésben most már vezetnie, nem a nemzet gondolatának.

Amikor az illetőkkel beszéltem, újra megvilágosodott előttem, amit akkor is láttam és most is hangsúlyozok. Igenis, ez a nemzeti gondolat nagyon elcsépeelt gondolatnak tetszhetik sokak előtt, de nincs annyira beleoltva az emberbe, hogy ahhoz ingadozás nélkül ragaszkodni tudna s annak mindenekfelett való voltát mindennapi cselekvésében maga előtt látná. Velem történt meg az is, hogy mikor 1919 március 22-én fiatal tanító-emberek előtt elmondtam azt, amit itt mondani készülök, beszédem végén értelmes emberek kérdezték: „Hát ez még mindig hazáról beszél, nem tudja, hogy most már nem arról kell beszélni, hogy most egy nagy nemzetköziség van?” Pedig egész beszédem tartalma az volt, hogy a nemzet és az, amit ők nemzetköziségnek mondanak, nem egymást kizáró két fogalom.

Az, hogy ilyesmi történhetett, hogy tanításra készülő emberek sorából ezek a megjegyzések eredhettek, mutatja, hogy a nemzeti gondolatról, mint a nevelés központi gondolatáról igenis beszélni kell. Beszélünk kell róla mindaddig, amíg meg nem győződünk, hogy csakugyan ez a gondolat élte a legalacsonyabb és a legmagasabb fokon minden embert, aki a nevelés ügyét bármilyen polcon szolgálja. A nevelés pedig nemcsak a tanítók ügye! Nevel mindenki, aki emberekkel foglalkozik, aki bármilyen munkát tudatosan végez; a nemzetnek mindenik tagja neveli a másikat, ezért a nemzet minden tagjának lelkében valóban a középpontban kell lennie, mint vezető gondolatnak, a nemzet gondolatának.

Az utóbbi pár hónap eseményei úgy mutatják, mintha a nemzeti eszmének ezt a jelentőségét mindenki ismerné, mintha csakugyan most már a nemzeti eszme vezetne bennünket. Itt azonban ismét igen nagy veszedelmet látok s ezt akarom most kifejezni. Abban látom ezt a veszedelmet, hogy kezd jelszó jellegűvé válni a „nemzeti”. Szükséges, hogy olyan gondolatok, amelyeket vezetőkké akarunk tenni, a közvéleményben csakugyan mint jelszavak is éljenek, de nagyon vigyázni kell arra, hogy valamiképpen ne legyen csak jelszó egy szó, ne legyen egy gondolatnak csak a kifejezése ismeretes, hanem legyen maga a gondolat is ismeretes mindenki előtt. A jelszavak nagyon sok mindent jelenthetnek és nagyon sokan vannak az emberek között olyanok, akik megnyugszanak abban, hogy a szájukon van egy szó és nem törődnek azzal, hogy mi a következménye annak a gondolatnak, amit az a szó kifejez. Tehát őrizkedni kell attól, hogy itt mi köztünk megint egyszer üres jelszóvá váljék a „nemzet”, a „keresztény magyarság”. Meg kell keres-

nünk ezeknek a jelszavaknak a tartalmát. Ez a tartalom ismeretes volt sok száz esztendővel ezelőtt is, de most meg kell újra adnunk a tartalmát és arra kell gondolnunk, hogy mindenütt, ahol ezt érvényesíteni akarjuk, valamilyen egészen határozott értelme legyen a szónak s ne a szót, hanem ezt az értelmet akarjuk érvényesíteni.

2. A nevelés terén a nemzeti gondolat egy szintén jelszóvá váló szóban jelenik meg. Folytonosan, mindenfelé halljuk és olvassuk már, hogy *nemzetnevelés*. A szó különbözik attól a másik kifejezéstől, amelyet régebben mondtak szoktak. Ma nem azt mondjuk, hogy nemzeti nevelés, hanem nemzetnevelés. A kettő között van is határozott különbség, szükséges tehát a megkülönböztetés. Később majd rá is térek, hogy a különbség miben áll, mi a nemzeti nevelés; egyelőre csak azzal foglalkozom, mit értsünk az újabb keletű, összetett szón. A nemzetnevelés azt fejezi ki, hogy a nevelésben mint központi gondolatnak kell mindig a nemzet gondolatának ott lennie. Nem elég általában nevelésről beszélnünk, nem elég, mint az utolsó esztendőben annyiszor szó volt róla, az embernevelés, nekünk egészen határozottan a nemzetnevelés a feladatunk. Kérdés azonban, hogyan jutottunk a nemzetnevelés fogalmához és mi ennek a tartalma?

Ha e fogalom eredetét keressük, ha azt nézzük, hogy a nevelési irodalomba hogyan került bele ez a kifejezés, mi ennek a története, a feleletet nagyon egyszerűen meg lehet adni. Ez a fogalom és ez a kifejezés a magyar nevelői gondolkodás alkotása; úgy keletkezett, hogy Széchenyi István munkáit elkezdték tanulmányozni nevelők, akik természetesen nevelési szempontokból vizsgálták. Keresték, hogy mi van Széchenyi István lelkében, ami az ifjúság nevelését irányíthatja. Széchenyi gondolatvilágából alakult ki magyar tanító lelkében az a gondolat, amelyet azután a nemzetnevelés szavával jelölt meg.¹ De nem elég annyit mondanunk, hogy a nemzetnevelés gondolata csak Széchenyihez fűződik. Ha tovább megyünk, az ő idejében élő gondolkodók, művelődési politikusok, nevelők, egészen ismeretlen emberek írásaiban is ott találjuk ezt a gondolatot újra meg újra, a XIX. század első tizedeiben is. Ennek a gondolatnak legvilágosabb kifejezését mégis Széchenyi lelkében találjuk meg. A XIX. század első felének uralkodó gondolata volt az, bár nem mindenkién volt egészen tudatos, hogy a magyarság jövője csak egyetlen úton, az ifjúság nevelése útján biztosítható; ebben az uralkodó gondolatban már benne volt az a másik gondolat, hogy a nevelésnek mindig a nemzet helyzetéhez, mindig az akkori helyzetben felismerhető szükségletekhez kell alkalmazkodnia. S ha még távolabbra visszafelé nézünk múltunkba, elmehetünk egészen

¹ A magam könyvére gondoltam: Gróf Széchenyi István nézeti a nevelésről, 1904 (1903).

Zrínyiig és Apáczai Csere Jánosig, még távolabb is, mindazokhoz, akik a nemzet jövődjén gondolkoztak. Mindegyikük lelkében többé-kevésbé világosan ott élt a nemzetnevelés gondolata. Kezdet-től kezdve, első királyaink gondolatvilágától máig gondolva végig a magyar gondolkodás folyását, a mi gondolatvilágunkban ez volt az igazán középponti gondolat, valahányszor a jövőre és az -ifjú-ságra gondoltunk.

De a nevelői gondolkodás fejlődéstörténetében a legutóbbi évtizedekben nemcsak a mi gondolatvilágunkban alakult ez a fogalom olyanná, amilyen most; alakult a nyugati népek gondolatvilágában is. A kisebb népekről kevésbé kell beszélni; azok nem elméledtek annyit a nevelésen, hanem folytatták igen erősen, igen határozott tudatossággal olyan irányú nevelésüket, amelynek hogyha elméleti alapjait keresnők, szintén az volna az összefoglaló jellemzője, hogy nemzetnevelés. A körülöttünk levő kisebb népek nemzetnevelésének következményeit magunkon érezzük mindnyájan. Igen tanulságosnak tartom azonban, hogy a nagy népek gondolatvilágában, a tudományos nevelői gondolkodásban hogyan alakult ki ez a fogalom. Egy nagyon ismerős mozgalomra utalok, amelyből — azt merem mondani — kialakult a nemzetnevelés fogalma. A múlt század kilencvenes éveiben erősödött meg különösen a német nevelők között a *szociális pedagógiának*, vagy — ahogy rosszul mondják magyarul — *szociálpedagógiának* gondolata. Származott ez abból a körülményből, hogy a megelőző évtizedekben a Herbart-féle irány hatása s különösen Herbart követőinek túlzásai következtében nagyon egyoldalúan individuálissá vált a nevelés. Ezzel szemben, ellenhatásképpen jelent meg a pedagógusok gondolatvilágában a *szociális gondolat*. Ez fejlődött azután, még pedig nagyon rohamosan. Irodalma óriási, az amerikai és németországi irodalma különösen nagy. Van közöttük egész sereg olyan írás, amely ránk magyarokra is hatott és amely a szociális gondolatnak a nevelésben való következményeit és követelményeit fejtegeti.

Azokban nyilvánvaló volt, hogy maga ez a „szociális nevelés“ nagy általánosság, pusztán azt fejezi ki, hogy nem elég az egyént magában nézni, hanem mint a közösség tagját kell tekintenünk, mindig arra kell gondolnunk, hogy az az egy ember, akit nevelünk, egy nagy közösségnek tagja, tehát mikor a ránk bízott ifjút tanítjuk, vagy reá bármiképen hatni akarunk, ezt a közösséget neveljük' s ezt kell szemünk előtt tartanunk az egyének nevelésében. Ez a tudatosság fejlődött ki a pedagógiai irodalomban. Ezzel az így megjelölt céllal, a közösségre való hatás céljával szemben azonban igen erősen hangzott némelyeknek, a régi individualista irányhoz ragaszkodóknak az a véleménye, hogy aki nem az egyénre gondol s nemcsak azt nézi, hogy a gyermek erkölcsi jellem legyen, hanem arra gondol, hogy milyen hatást ér el majd az egyének nevelésével kinn

a társadalomban, aki tehát a társadalomra akar hatni, nemcsak az egyénre, az nem pedagógus, hanem politikus. „Ezek szerint a szociális nevelés gondolata tehát nem a pedagógiai, hanem a politikai gondolkodás körébe tartozik. Azoknak, akik ezt mondják, sokkal inkább igazuk volt, mintsem magok is gondolták. Valóban az, hogy a szociális gondolat a nevelői gondolkodásban megrögződött, az igenis azt jelenti, hogy a nevelői módon gondolkodó emberekben megvilágosodik annak a bizonyossága, hogy amikor a nevelők az ifjúsággal foglalkoznak, amikor egyetlen egy gyermeket is nevelnek, akkor annak a közösségnek jövőjét alakítják, amelybe az a gyermek tartozik. Szociális szempontból tehát a nevelői gondolkodásban az a lényeges, hogy akik nevelni akarnak, azoknak ezt a távoli jövőt szem előtt kell tartaniok, az egyént magába foglaló közösség jövődjén kell gondolkoznio, annak a jövőnek valamilyen alakulását kell akarnio. A szociális gondolat a nevelésben valóban azt jelenti, hogy a nevelés a politikával édes testvér, sőt azt jelenti, hogy akik a szociális gondolatot akarják a nevelésben érvényesíteni, azok igenis politikai feladatot végeznek. A nevelésben az a vezető gondolat, hogy a neveléssel a jövőt akarjuk építeni, nemcsak az egyénnek, hanem az egyént magába foglaló közösségnek a jövőjét is.

A „szociális pedagógia“ azonban nem jelöli meg, hogy melyik az a közösség, amelyiknek a jövője a nevelőre nézve fontos. Bizonytalanul és szétfolyóan csak a közösség, az egyetemes közösség, az emberiség gondolata élt a szociális nevelés irodalmában. Ez a gondolat aztán természetesen nagyon közel jutott a nevelés irodalmához is, ahhoz a gondolathoz, amelyet a nemzetköziség vagy az internacionalizmus szavával jelölnek. Közel volt hozzá s közel is kell maradnia; ennek a magyarázata nagyon egyszerű. Ugyanis ha arra gondolunk, hogy az egyén közösségnek a tagja és pedig annak a közösségnek, azoknak az alakulatoknak, amelyekhez tartozik, amelyekhez neki köze van, fokozatosan haladva a családon túl, igenis nagyon egyszerűen eljutunk a folyton táguló körben az egyetemes emberi közösséghez. Itt azonban nem lehet megállanunk. Igaz, fel kell ismernünk a szociális gondolat legmesszebbre nyúló jelentőségét a nevelésben, de amikor az emberiségről, a legtágabb körről beszélünk, amely mindnyájunkat magában foglal, akkor nem mondunk semmi határozottat, nem adunk semmilyen vezető fonalat a nevelők kezébe és ha erre irányítjuk a növendék figyelmét, nem irányul az semmi olyan határozottra, ami az életben vezetni tudja, ami neki minden munkájában, annak legkisebb porcikájában azt a határozott szociális biztosságot adja, amely a munkának következményeire utal, mert hiszen alig valaki érzi azt, hogy az emberiségnek a tagja. Az emberek legnagyobb része csak egy határozott kört lát maga előtt. Még a szocialisták között is, a nagy népek erős szocialista pártjai, amelyekben legerősebb az internacionalizmus gon-

dolata, tulajdonképpen mindig, de mindig — a cselekvéseik azt mutatják — az internacionalizmus alatt az illető népnek minden mások jogát felülmúló érvényesülését értették, a kis népek szocialistái pedig a saját nemzetök semmibevevésével valamelyik nagy néphez való feltétlen alkalmazkodást.

Abból, hogy maga ez a szociális gondolat csak általánosságot, nagyon széles, meg nem fogható, nem érzékelhető kört jelentett az emberek számára, abból kellett következnie szükségképpen a rendszeres nevelői gondolkodásban is annak, hogy egy másik kifejezés kerüljön helyébe, illetőleg *egy* másik gondolat alakuljon ki és ennek az újonnan alakult gondolatnak egy másik kifejezés legyen a megtestesítője. Ez a kifejezés is közkeletű: *állampolgári nevelés*. (Persze, nem volt meg határozott látása mindenkiben annak, hogyan fejlődött ez a kifejezés.) Amit állampolgári nevelésnek neveznek, az voltaképpen a szociális nevelés gondolatának olyan érvényesítése, amely ahelyett a megfoghatatlan általánosság helyett nagyon is határozottat állít az emberek elé: az államot úgy, amint az állam van és nagyon természetesen azt az államot, amelyben az illető gondolkozók éltek. Ennek az állampolgári nevelés gondolatának nem elméleti meggondolás volt a forrása, legalább is nem tisztán elméleti meggondolás, hanem gyakorlati szükség. Azt látták, és pedig minden országban, ahol gondolkoztak az ország állapotán és akarták valahogyan alakítani az ország jövőjét, hogy annak az országnak polgárai nem látják világosan maguk előtt az ő állampolgári kötelességeiket; különösen olyankor vették ezt észre, amikor az állampolgári jogok kiterjesztésére gondoltak. Különösen olyan államokban, ahol erről volt szó, különböző országokban egymástól függetlenül ébredt fel az a gondolat, hogy állampolgári nevelés kell, a gyermekkortól fogva kell ránevelni az embereket arra, miféle kötelességeik vannak az állam iránt.

Ha azonban azt mondjuk, hogy a szociális nevelés kifejezése nagyon tág, nagyon általános, meg kell mondani azt is, hogy ez a másik kifejezés pedig, az állampolgári nevelés, nem egészen azt mondja, amit mondani akarnának azok, akik hangoztatják s bizonyosan nem azt mondja, amit kítűztek maguk elé azok, akik a szociális gondolatot akarták a nevelésben érvényesíteni. Az állampolgári nevelés szavában ugyanis ott van az, hogy az éppen meglevő állam számára, sőt az éppen meglevő államforma számára való nevelés. Nagyon egyszerűen igazolható ez bármelyik nép pedagógiai, politikai irodalmából. Mindig, de mindig az szabja meg a politikusok szempontjából, valamely államforma híveinek szempontjából az állampolgárok értékét, hogy mennyire hívei a polgárok az illető államformáknak, mennyire tudják teljesíteni ez iránt az államforma iránti kötelességeiket. Ezért meg akarva állapodni abban, hogy mi

legyen a nevelésnek vezető gondolata, szerintem nem tűzhetjük ki ilyenül az állampolgári nevelést.

Az olyan emberben, aki fejlett valamennyire, aki már szétnézett maga körül és aki önállóan akar élni, minden egyes ilyen emberben világos, hogy bennünk van a haladásnak, az emelkedésnek a vágya. Bennünk van — ez megint Széchenyi-féle szó — a javításra való törekvés, az „isteni szikra“, amely nem engedi, hogy egyszerűen, nyugodtan fogadjunk mindent úgy, ahogyan van, hanem arra ösztönöz bennünket, hogy haladjunk, emelkedjünk; és itt nem társadalmi, hanem értékbeli emelkedésről van szó. A haladásnak az akarása nem mindenkié van meg, tehát a javításra való törekvés nem mindig tudatos, de hogy haladás, fejlődés van s hogy ez az egyénben, a nemzetekben, az emberiség életében egyaránt nyilvánul, ez egészen kétségtelen; az is kétségtelen, hogy ez nem volna soha így, ha nem élne bennünk az erre való képesség. Ezt lehet egy másik szóval is kifejezni s nagyon ismerős lesz ez a szó is: bennünk van a tökéletesedés vágya. Ha pedig ez bennünk van — és enélkül hiába való nevelnünk, hiába emberekkel foglalkoznunk egyáltalában — akkor ebből következik, hogy a fejlett lelkű ember akar tökéletesedni, akar mint egyén. De ha mint egyének akarunk tökéletesedni és tudatosan akarjuk a tökéletesedést elősegíteni, tudnunk kell, hogy ennek feltételei nem pusztán csak bennünk, egyéneinkben vannak, hanem vannak abban a közösségben is, amelyben élünk, azokban a körülményekben, amelyek gátolnak vagy segítenek bennünket. Azt kell tehát akarnunk, hogy a körülményeink olyanok legyenek, hogy segítsenek bennünket fejlődésünkben. A tökéletesedésnek bennünk levő vágya azt idézi így elő, hogy a magunk mivoltát akarjuk minél teljesebben, minél tökéletesebben kifejteni. Meg vagyunk írva: „legyetek tökéletesek“. A tökéletesség azonban nem mint valami kész. van az ember előtt, hanem mint örökös cél; az emberben lévő isteni szikra hatása alatt a folytonos tökéletesedés gondolatának kell szemünk előtt lennie. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy teljes lehetlenség örök időkre változatlanul lennie az állampolgári nevelésnek. Ha azok, akik az állampolgári nevelés kifejezését használják, egy bizonyos államra, egy bizonyos meglévő államformára gondolnak, akkor nem gondolnak a nevelésnek erre a feladatára: a folytonos tökéletesedésnek az elősegítésére, az embernek a tökéletesedés végső célja felé való vezetésére.

Ebből indul ki a szociális nevelés fogalmának további tisztulása. Mondottam, hogy a szociális gondolat hatása alatt nem lehetett megmaradni az általánosságban. Ehelyett, hogy „emberiség“, oda kellett állítani szükségképen egy másik fogalmat. Ez a másik fogalom úgy állott az elmélkedők elé, hogy kezdték keresni, melyik a közösségnek az az alakulata, amelyben az ember kifejtheti a maga teljes emberi mivoltát, amely alakulat az ő számára

az egyetemes emberi közösséget jelentheti. E keresés egyes mozzanatait felesleges elmondani, csak annyit kell mondanunk, hogy ennek a keresésnek egymástól nagyon különböző alapokról kiindult emberekben az lett az eredménye, hogy a közösségnek ez az alakja, amely a mi számunkra az egyetemes emberiséget jelentheti, amelyben az ember a maga mivoltát teljesen kifejtheti, amelyben legjobban kifejlődhetik és kifejlett alakjában érvényesülhet is, ez a közösségi alakulat csak a nemzet lehet. Mikor pedig arról gondolkodunk, hogy az állampolgári nevelés voltaképpen megkötésévé lehet a fejlődésnek, mert hiszen ennél ragaszkodunk valami meglevőhöz, pedig bennünk van a folytonos haladás, tökéletesedés vágya, a fejlődni akarás csírája, akkor odajutunk, hogy ha ezt a vágyat teljesen érvényre akarjuk juttatni, akkor úgy járunk el helyesen, ha a nevelésre vonatkozólag is nem államot, hanem nemzetet mondunk.

A nemzet nem valami kész, nem valami határozott, hanem valami, ami folytonosan fejlődik. Ha a nemzetet látjuk magunk előtt, akkor mindig valami fejlődőre, élőre gondolunk. Ismeretes, hogy az egyes ember lelke miként alakul napról-napra. Ha csak arra gondolunk, hogy miként jutottunk mai mivoltunkig, ha arra eszmélünk, hogy ma mások vagyunk, mint évekkal vagy csak egy évvel is ezelőtt voltunk, hogy átmentünk sok élményen, rettenetes élményeken, amelyek bennünket alakítottak, vagyis ha csak a magunk életének mindennapi közvetlen tapasztalataira gondolunk s tudjuk, hogy a nemzet mi belőlünk áll, egészen világos, hogy a nemzet nem valami állandó, hanem lelkileg folytonosan fejlődő valóság. Ha a nemzetet mint fejlődőt látjuk magunk előtt s ha így a nemzet gondolatának megvalósítása mint távoli cél van előttünk, akkor jüincs merevség, nincs megkötöttség s következik, hogy a nevelésben is a változatlan végső célnak, az állandó vezető eszmének a világánál, annak az eszmének a vezetése alatt és arra a célra törekedve, lehetővé válik a mindig változó körülményekhez való alkalmazkodás. Vagyis az általánosságban kimondott szociális gondolat helyébe lépő, a legközelebbi szükségletet kielégítő nemzeti gondolat nem a merevséget idézi elő, hanem az élethez való alkalmazkodást; a merevségre vezető állampolgári nevelés helyébe szintén a fejlődés képviselőjeként lép a nemzet gondolata.

Egy harmadik jelszónak a tartalma is nagyon közel van ezekhez. Nagyon ismeretes lett különösen a legutóbbi években ez a harmadik jelszó: *politikai nevelés*. Ez akként keletkezett, hogy némelyek úgy okoskodtak: nem elég azt az általánosságot mondani, hogy szociális, hanem határozottabban azt kell mondani, hogy állampolgári nevelés; mások ezt sem tartották elég határozottnak, hanem egészen pontosan akarták kifejezni, hogy mit akarunk. Az államnak határozott mai feladatai vannak, ezekre a mai feladatokra kell az embert ránevelni s ezt nevezték el politikai nevelésnek. Ez

a kifejezés nem azt jelentette, amit mi ma szeretnénk, a tiszta politikai tudatosságot, ami a magyarságnak olyan végtelenül szükséges volna, hanem jelentette az éppen meglevő kérdésekkel való foglalkozást, az éppen meglevő kérdésekben való kitanítást.

Nyilvánvaló, hogy ez nem lehet elég, mert hiszen nem elég nekünk csak az, hogy a ma élő emberek, a mostani felnőttek tisztában legyenek azzal, amit ma cselekedniök kell, hogy ők tudják elvégezni azt a munkát, amely ma a nemzet előtt áll. Arra kell gondolnunk, hogy a mostani után következő nemzedékek is el tudják végezni azt a munkát, amely majd ő rájuk vár. A nevelésben tehát nem elég a mostani feladatokra való tanítás, hanem egy vezető gondolatnak, az örök erkölcsi eszmének irányítása mellett a folytonos átalakulás, a szakadatlan fejlődés gondolatának sem szabad háttérbe szorulni s arra kell rávinnünk a nevelési intézmények minden munkását, hogy az egymás után következő nemzedékeket az ő saját feladataikra készítsék elő. Nem szabad megállanunk ott, ahol eddig megállottunk. Így pl. ne álljunk meg a történelem tanításában 1867-nél, hiszen aki nem tudja, hogy mi történt 1867 óta, az mint magyar nem élhet ma tudatosan, aminthogy legnagyobb részünk nem is él tudatos életet éppen ezért. Nem az a helyes művelődési politika, hogy megállapítunk ma egy tantervet vagy szabályzatot, esetleg nagyon szépen és ezt követeljük azután a nevelésben évtizedeken át; így csakhamar elmarad az iskola az élettől. Az legyen mindig a vezető gondolat, hogy a magam tanítványait úgy nevelm, hogy ők majd felismerjék a maguk feladatait. Én nem tudhatom, hogy mi lesz az ő feladatuk felnőtt korukban, a maguk feladatait nekik kell felismerniök.

Ha így fogjuk fel a nevelés rendeltetését, akkor teljes lehetetlenség ezt a kifejezést: politikai nevelés, elfogadni irányító kifejezésnek. Akármennyire akarjuk, hogy ne legyünk pártpolitikuskok, bizony, legtöbben mégis azok többé-kevésbé s úgy látszik, lehetetlen is, hogy ne azok legyenek. Akármennyire mondjuk is, hogy a politika nem valamely határozott irányú tevékenységet jelent, hanem általában a nemzet nagy kérdéseivel a jövő szempontjából való foglalkozást, tehát nem csupán a felszínen lévő kérdésekkel, hanem mindazzal, ami a nemzet sorsára kihat, mégis csak köve van legtöbb ember valamely politikai párthoz és ha ezt a köteleket nem tudjuk elszakítani, ha ez irányítja nevelésünket, nyilvánvaló akkor, hogy tanítványainkat, az utánunk következő nemzedékeket nagyon megköjtjük. Azoknak a nemzedékeknek már más lesz a helyzetük, — remélem legalább — mint amilyen helyzetben vagyunk mi most s éppen ezért kell a jelenlegi helyzetben is érvényes irányító gondolatot úgy fejezni ki, hogy ne legyen félreérthető és ne vezessen egyoldalúságra.

Ha a nevelésben mindig a jövő gondolatát kívánjuk vezetőnek,

ha az újabb meg újabb nemzedékeket mindig egy egyetemes cél felé akarjuk vezetni, de nem szeretnők, hogy az állandó vezető eszménk merevvé tegye a nevelést: akkor nem beszélhetünk általánosságban szociális nevelésről, nem beszélhetünk szűkkörű állampolgári vagy politikai nevelésről, hanem a nevelés irányát és szellemét ezzel a szóval kell megjelölnünk: *nemzetnevelés*.

3. A nemzet fogalmában éppen az a lényeges, hogy a nemzet: örökké új meg új formában mutatkozó élő valóság, tehát ha azt akarjuk, hogy éljen a nemzet, azt kell akarnunk, hogy fejlődjék. Ha ezt akarjuk, akkor nem szabad ennek a nemzetnek tagjai közül senkit sem leszögezni valahová, de épúgy nem szabad senkit az általánosságban mozgó szílamokban elmerülni engedni.

A nemzetnek, mint fejlődőnek a nevelése állván előttünk s a távoli, állandó cél felé való haladás gondolatától irányítatván: a nemzetnevelés céljának azt látjuk, hogy értékes tagokat neveljen a nemzetnek. Ki a nemzetnek értékes tagja? Először is az, aki tudja a saját érdekeit a közösség érdekeinek alárendelni. Itt van íme mindjárt a szociális gondolat. Ehhez azonban tudnia keli, hogy mi az érdeke a közösségnek, kell tudnia tehát megítélnie az érdekeket. Ez a személyi érték érvényesülését kívánja. A nemzetnek értékes tagja az, aki tud gondolkozni azon, hogyan folyik a közösség élete, meg tudja“ ítélni a közösség érdekeit, tudja magát elhatározni s tudja akarni és tettel is szolgálni azt, amit elhatározott. Nagyon jól lehet e következményeket három szóval kifejezni: minden egyes emberben kell lennie *nemzeti tudatosság-nak*, azaz Tisztán kell látnunk magunk előtt a célt, amely felé a nemzetnek haladnia kell; kell lennie a közös munkára való *képességnek*, vagyis minden egyes embernek értelmileg, testileg és nagyon természetesen erkölcsileg fejlettnak kell lennie; de különösen a következőben van az erkölcsi mozzanat: kell lennie a munkára való *készségnek*, hogy azt a közös feladatot, amelyet felismert, szolgálni is iparkodjék.

Most jutottunk oda, hogy megkülönböztessük a nemzetnevelést és a nemzeti nevelést. Egy-két szó nagyon jól meg tudja világítani a kettő közötti különbséget.

Azon, hogy nemzetnevelés, a világ mindenféle nemzete számára értem azt a központi gondolatot, amely központi gondolat nélkül semmiféle nevelés nem lehet igazán határozott és eredményes. Minden nemzet számára, amely mint nemzet élni akar, a nevelésben központi gondolatnak, az imént kifejtett értelmű nemzeti gondolatnak kell lennie. Ez azonban csak elvi alap, általános alapgondolat, amely általános alapgondolatnak azután a valóságban kell valahogyan érvényt szerezni. A nemzetnevelés azt fejezi ki mindenik nemzet számára, hogy a nevelésben a nemzet fogalma az irányadó középpont. Az, hogy a nemzet folytonosan fejlődő,

élő valóság, éppen ez teszi feltétlenül szükségessé, hogy nagyon világosan megnézzük a nemzetet, mint az orvos megnézi azt, akivel orvosi szempontból foglalkozni akar, akinek nevelését orvosi szempontból irányítani akarja, vagy akit gyógyítani akar; nem mond láthatlanban véleményt, hanem megnézi, hogy milyen annak a szervezete, az állapota, akihez ő mint orvos hozzányúl, akár tanáccsal, akár késsel. Éppen így kell mindenkinek, aki egy nemzet nevelését akarja végezni, aki egy nemzetet akar a tökéletesedés útján előre segíteni, megnéznie, hogy milyen a nemzet állapota, milyen körülmények között van az a nemzet, amelynek a sorsába a neveléssel beleavatkozik, mert mindegyik nemzet csak a maga útján haladhat előre s mindenkinek más-más az állapota.

Ebből következik: maga az alapgondolat, a nemzetnevelés, ugyanaz minden nemzet számára, de a mód, amely módon ezt a gondolatot valósítani kell, a közvetlen cél, amelyen át az egyetemes cél, az egyetemes emberi tökéletesedés felé haladni lehet, az minden nemzetre nézve más és más. Azért mondjuk, hogy a nemzetnevelés: a nevelés mivoltának, egyetemes céljának megjelölése s ekként minden nemzetre nézve azonos, de ha haladni akarunk e felé az egyetemes cél felé, akkor ez a nemzetnevelés a földnek két pontján nem lehet azonos, hanem mindegyik nemzetnek körében másnak és másnak kell lennie, annak a nemzetnek egyénisége és helyzete szerint. Ezért tehát azt mondjuk, hogy a *nemzetnevelésnek minden egyes nemzet körében nemzetivé kell válnia*.

Eszerint ez a kifejezés: *nemzeti nevelés*, jelenti azt, hogy alkalmazkodom az én nemzetemnek állapotához, megkeresem az én nemzetem elé tűzhető célt és dolgozom efelé a cél felé haladva, dolgozom úgy, ahogyan éppen itt lehet és ahogyan éppen itt kötelesség.

Nemzeti nevelés tehát: valamely nemzet nevelésének határozott módja. Honnan vegyünk már most egy nemzet határozott neveléséhez szükséges útmutatást? Egy nagyon kevésbé ismert magyar gondolkodóhoz kell figyelmüket irányítanom: Wesselényi Miklós-hoz. *Wesselényi* „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében“ című műve 1843-ban jelent meg; ebben megvan mai sorsunknak megjósolása, ott vannak azok az okok, amelyek miatt szükségképpen ide kell jutnia a magyarságnak, ha nem teszi meg azt, amit ő előír. S ugyan mit követelt? Szerinte a magyarságnak egyetlen egy menedéke lehet csak, ha a neveléshez fordul, ha az ifjúság lelkét ragadja meg. A legelső tennivalónak látja, hogy „kineveztessek egy bizottmány“, amely megállapítsa „a népünk jelleméhez és helyzetéhez alkalmazott nevelést“. „Bizottmány“ volt elég, de ez a megállapítás nem történt meg, már pedig okvetlenül meg kell kísérelnünk ezt végrehajtani, különben nem szolgálhatjuk azt a célt, melyet az előbb kifejtettem, egyáltalában nem maradhatunk

életben és nem leszünk azokká, akikké lenni mégis csak szeretnénk, akárhogyan vagyunk is most.

A nemzeti nevelés gondolata tehát azt követeli, állapítsuk meg, ahogyan Wesselényi mondta, mi a népünk jelleme és mi a nemzetünk helyzete. Az elsőnek megállapítására, mi a népünk jelleme, nagy munkát kell folytatniuk néprajzzal foglalkozó tudósainknak; az anyag kimeríthetetlen. Sajnos, a nép jellemével eddig édeskeveset foglalkoztak. Széchenyit idézem: soha sem volt olyan fejedelmünk, „aki a magyarnak minéműségéhez akarta és tudta volna alkalmazni a népek teljes kifejllesztését“. Nagyon egyszerű azonban a felelet arra, hogy ha nem tudjuk ma még e jóformán meg sem indult kutatások végeredményét, ha ma ez irányban nem tudjuk, mit tegyünk, de nem várhatunk a népünkhöz való alkalmazkodással évtizedekig sem, akkor pillanatnyilag ne azt nézzük: mivé lett a magyarnak jelleme az ötési rettenetes hatások alatt, hanem azt keressük, mit tartunk magunk igazi magyar jellemnek s főként hogy milyenné akarjuk tenni a magyart. Nem azt kell nézni, milyen ma, abban sok rosszat is látunk a fölemelő és nagyszerű jellemvonások mellett, hanem azt kell meghatározni, milyenné akarjuk tenni a magyart. Ha ezt a tervet látom magam előtt, tudok alkalmazkodni az előtttem levő gyermekek, felnőttek jelleméhez. A másik, ami nemzetivé teheti a nevelésünket, a nemzet helyzetéhez való alkalmazkodás; azt hiszem, a helyzetünket mindnyájan világosan látjuk. Nincs idő most arra, hogy elmondjam, hogyan látom én. Csak annyit mondok: ebben a helyzetben nem elég egy központi gondolat megállapítása, nem elég azt mondani, hogy a nevelés nemzeti legyen s evégre alkalmazkodjék népünk jelleméhez és nemzetünk helyzetéhez. Ki kell mondanunk ezenkívül azt is, mit látunk mai helyzetünkben a nemzetnevelés elvi alapján, a magyar nemzetnevelés közvetlen céljának.

A felelet ez: reánk, magyarokra nézve, határozott feladat ma a *nemzetté való nevelés*. Nekünk szűgyenkezve, de őszintén el kell ismernünk, hogy itt nincs nemzet; azért, mert mi magyaroknak érezzük magunkat, mert hajlandók vagyunk föláldozni magunkat és mindenünket azért, hogy magyarságunk megmaradhasson, azért még sincsen itt nemzet, nem is volt még eddig. Mert hol van nemzet? Hol van egyáltalán közösség? Ahol közös tudatosság van? Ha például mi itt most egyet gondolunk, van köztünk közösség, de amint szétmegyünk, csak akkor marad meg, ha azután is gondolunk arra, amit itt most közösen elgondoltunk; enélkül azonban megszűnik közöttünk ez az alkalmi közösség. A nemzetnek állandó lelki közösségnek kell lennie. Ez csak ott lehet, ahol az emberek lelkében megvan ennek az együvé tartozásnak tudatossága. Nem elég, hogy ez emberek csak azt tudják, hogy a többi népek minket a magyar jelzővel illetnek, hanem azt is kell tudniok: az életnek

mily körülményei, miféle kötelességek járnak azzal, hogy valaki magyar. Ha egybeforrunk a közös cél szemléletében, egy vezető gondolat követésében, egy eszmétől irányított munkában: az lesz a nemzeti idealizmus, egy célnak, egy eszmének szolgálása. S akkor leszünk sokan magyarok, együtt: nemzet. Ehhez az kell, hogy ezt az eszmét beleneveljük az emberekbe, mert ma nincs bennök. Amíg lehet olyan nagy különbség — amelyet igaz, hogy mesterségesen szítottak, de megvan — osztályok, a társadalom különböző rétegei között, amíg lehetnek akkora különbségek, amilyenek vannak a falu és a város között — ne keressük az okát, csak a tényt állapítsuk meg — amilyen van egy városban lakó különböző társadalmi osztályokhoz tartozó, talán csak különbözőképpen imádkozó emberek között, amelyek mind kisebbségi tudatosságot jelentenek, amíg fel nem emelkedünk mindnyájan a közös, nemzeti tudatossághoz, addig itt nincs nemzet.

A nemzet gondolatát bele kell vinni minden egyes embernek lelkébe, bele kell nevelni: „Neked akarnod kell mindig kifejezésre juttatnod cselekedeteidben, nem a nyelveddel, hogy érzed ezzel a nemzettel való közösségedet és akarsz ennek a közösség-érzésnek következtében jól cselekedni a nemzet javára s a magad példájával így kell hatnod mindenkire, akivel érintkezel.“ Például ha a vasúti tisztviselő, a postás, a tanító, az orvos, a közigazgatásnak, az igazságszolgáltatásnak minden tisztviselője, egyszóval minden magyar így hat, azzal a gondolattal dolgozik, hogy amit ő végez, az a nemzet érdekében vagy kárára való munka, nemzetének használhat, vagy annak árthat, ha mindenki mást is erre akar megtanítani: akkor jelentkezik mindnyájunkban az a tudatosság, amit nemzeti tudatosságnak lehet nevezni, akkor haladhat nemzetté, egységgé való alakulásunk. Ennek a belső egységnek előidézése minden nevelésnek célja.

Feleljünk azonban arra a kérdésre, hát vajjon ez a nemzeté nevelés nem jelent-e reakciót? Nem jelenti-e azt, hogy visszafelé akarunk menni? Nagyon fontosnak tartom, — a tanító beszél belőlem — hogy aki önmaga tisztában van is valamivel, mindig meggondolja az ellenvetéseket, amelyeket vele szemben mások tesznek vagy tehetnek. Nem reakciós-e tehát ez a nemzeti gondolat a szocialista gondolattal szemben, amely a közelmúltban érvényesülni látszott? (Csak látszott, mert nem igazi szocializmus az olyan, amely a nagy közösségből kikapcsolva csak egy rész érdekét nézi). Erre azt mondom: a nemzet gondolatának érvényesülése tökéletesedést jelent a szociális gondolat érvényesülése útján. Mert addig, míg csak azt mondom, szociális és nem értem bele azt, hogy éppen az én közösségemnek megfelelő, addig ez olyan általánosság, amelyből szükségképpen el kell következnie a tisztulási folyamatnak. Ezen a tisztuláson mentek át a gondolkozásban mindazok,

akik a szociális gondolaton keresztül haladva, azt el nem hagyva, hanem azt igazán megértve, a nemzeti gondolatig eljutottak. A nemzet magasabb fogalom, mert a nemzet a határozottabb. Azonban az is nagyon világos, hogy aki a szociális gondolaton át jutott el eddig, a nemzet fogalmáig, az nem gondolhatja, hogy az ő nemzete egyedül van a világon, amint csak a teljesen gondolatlan ember, a teljesen értelmetlen ember gondolhatja azt is, hogy mint egyén maga van. A nemzet sem gondolhatja ezt. Ha lett volna nemzet a világon, amely talán ezt gondolta, ez alatta a most lefolyt öt esztendő alatt megtanulhatta, hogy nincs nemzet egymagában. Csak individuum a nemzet, csak egy egyéniség, amiből következik, hogy az egyéniségéből kivetköznie nem lehet egy nemzetnek sem. Az egyetemes emberiség az ő egyéni alakulatiban, a nemzetekben érvényesül. Széchenyi, aki annakidején azt a feladatot látta a magyarok előtt: „az emberiségnek egy nemzetét megtartani“, ezt a célt a nemzetnévelés gondolata útján vélte elérhetőnek.

A nemzetnévelés gondolata ezt akarja az emberiségnek minden népére, minden nemzetére nézve. Itt nincs szó visszafelé menésről, itt egyedül előre felé haladásról, a nemzet sajátosságainak teljes kifejtéséről lehet és kell is szónak lennie. A feladat éppen az: kifejteni a sajátosságokat. Ha azt mondanók, hogy egyszerűen azt akarjuk érvényesíteni, ami volt, úgy akarunk élni ezután is, ahogy eddig, úgy akarunk nevelni ezután is, mint azelőtt: akkor lehetne azt mondani, hogy ez visszafelé nézés, a múltba nézés és nem szolgálja az emberben élő tökéletesedés vágyának kifejlődését és erősítését. Kell néznünk a múltba is, mert a múlt nekünk olyan talapzat, amelyen meg kell állnunk, ha nem akarunk végkép elpusztulni. De nekünk olyan emberek kellene, ahogyan egy magyar filozófus (Böhm Károly) mondta, akik „magukba fogadták a múltat“ és ennek a magukba fogadott múltnak útmutatása alapján meg tudják látni és ítélni, mi van itt most és ebből, ami most van, tudnak maguknak utat vágni a jövő felé. A nemzet gondolata azt követeli, hogy ne hagyjunk el a múltból semmit, ami benne értékes, mert ennek a múltnak alapján jutottunk oda, ahol vagyunk s csak ezen az alapon lehet a bennünk levő értékeket tovább fejleszteni; de ne maradjunk lelkileg a múltban, mert az élet ezt nem tűri.

A múltnak tehát minden értékét, minden javát megtartjuk és tovább fejlesztjük s a múltnak minden szomorú tanulságát megszíveljük és majd ezután másképp csináljuk azt, amit a múltban rosszul csináltunk. Tehát egyáltalában szó sem lehet arról, hogy a nemzetnévelés, a nemzeti gondolat érvényesítése több visszafelé nézést, mint előre haladást jelentene. Igenis, előre haladást jelent és pedig afelé a cél felé, amely az egész emberiség boldogsága. Mert tagjai vagyunk a legnagyobb közösségnek is mindnyájan, de nem felejthetjük el sohasem, hogy nekünk ebben a nagy körben

itt van a határozott helyünk s ezen a helyen a nemzeti gondolatnak vannak ránk nézve olyan határozott követelményei, amelyek teljesítése nélkül nem élhetünk, nem fejlődhetünk tovább. Éppen ezért gondoljuk azt, hogy nemzeti mivoltunk megtartása és nemesítése, a fejlődő nemzetnek, mint célnak élénk tűzése, ez vezethet mindnyájunk igazi célja felé.

Ennek a gondolatnak kell irányítania a nemzeti köznevelést, kezdve a legmagasabb széken, amelyből a miniszter az egészet kormányozza s folytatva a neveléssel foglalkozók hosszú során, a legkisebb faluig és a most legrongyosabb iskoláig. Mindenütt ennek az egy gondolatnak kell uralkodnia. Ezzel a nemzet sorsát akarjuk alakítani s ez a küldetése az elkövetkező, jövőbe néző, de a múltra támaszkodó nemzeti politikának. Ebbe a nagy munkatervbe kell bele kapcsolódnia feltétlenül minden nevelési intézménynek, annak a szabadoktatásnak is, amelynek egy új munkaszakaszát nyitja meg a mai nap.

4. A szabadoktatásnak a nemzetnevelésben való szerepéről csak pár szót. Ha nevelésről beszélünk, elsősorban mindig a gyermekekre gondolunk. Igaz, a gyermeknevelésben, az iskolában kell elsősorban érvényesíteni a nemzetnevelésnek, a magyar nemzeti módon, nemzetté nevelésnek a gondolatát. De várhatunk-e mi addig, amíg a most felnövő gyermekeinkből lesznek tudatos, cselekvő tagjai ennek a nemzetnek? Ráérünk-e erre? Nem szükséges-e nekünk minden mostani felnőtt lelkét ragadnunk meg és pedig azon a ponton, ahol legjobban lehet megragadnunk? A felnőtteknek már holnap úgy kell dolgozniuk, hogy holnapután a gyermekek az ő példájuk után indulhassanak. Ezt kell szemé elé állítanunk a felnőttek oktatása útján a szántóvetőnek, a birtokosnak odakünn a földje mellett, a nagy gyárosnak és a munkásnak az ipartelepeken egyaránt!

A felnőttek oktatása úgy keletkezett, hogy a felnőttek tájékozottságában hiányosságokat láttak. Ha van hiány a magyar felnőttek gondolkodásában — pedig sok van — ismétlem, azt hiszem, hogy a legnagyobb hiány itt van: ez a politikai, nemzeti tudatlanság hiányzik. Ezért kell mindenkinek oktatóvá válnia, arra gondolnia, hogy ő egy nemzeti szerencsétlenségünket apasztja, mikor a tudatlanságnak a hiányait pótolja s ha ez a pótlás meg, lesz, ha mindegyikünk kézen fogja, oktatja a másikat, a hiányok lassanként megszűnnek s ezzel jó irányban alakítottuk a fejlődő nemzeti életet.

Mindaz, amit elmondottam, szembe tünően csak vázlat, néhány gondolatnak kifejtése volt. E gondolatok, amint mondottam, nagyrészt ismeretesek voltak eddig is. S hogy mégis elmondtam, magyarázata az a meggyőződésem, hogy az ilyen dolgokat ma elmondani, különösen akkor, mikor ilyen fajta munka kezdődik, nagyon

szükséges, mert nem elég tudnunk, hogy ez a nemzeti gondolat megvan, hanem mélyen bennünk kell élnie annak a tudatosságnak: hogyan lehet ennek a mi munkánkban érvényesülnie. Az a meggyőződés, hogy minden nehézség ellenére is előbb-utóbb boldogul a nemzet, ha minden tagjának a lelkében — határainkon belül és határainkon kívül élők lelkében — egyaránt ott él az a gondolat, amely beszédemben vezetett volt: a nemzet jövőjének akarása. De hogy ez ott élhessen, ebbe okvetlenül bele kell nevelnünk az utánunk jövőket is. Bizonyos vagyok afelől, hogy ha ezt a gondolatot senki, de senki, aki neveléssel foglalkozik, szem elől nem téveszti, ha ez a legkisebb és a legnagyobb dolgokban egyaránt érvényesül, akkor nekünk van még jövőnk! Es nincs, ha valaki azt gondolja, hogy a nemzeti gondolatnál valami különben, egyébben lehet keresni a követendő utat, az igazságot és az életet. Nemzetieknek kell. lennünk, „a„nejnzejt.-fOgalmának a teljességét kell mindenütt, de mindenütt érvényre juttatnunk, megtartanunk a magunk nemzetiségét és fejleszteni, nemesíteni nemzeti sajátosságainkat. Ezzel teszünk eleget a szociális gondolat követelményeinek; ezzel elégtjük ki minden téren szükségleteinket; ez az út, ez az igazság, ez az élet!

Néptanítók Lapja 1919: 38—kk. szám.

NEMZETI ÖNISMERET.

Bevezetés a Szabad Lyceumnak hazánkat ismertető előadásaihoz
1919 december 13-án.*

I. Mióta a proletárdiktatúra rettenetes nyomása alól felszabadultunk, egész közéletünket áthatja a *nemzeti politika* követelése. Ebben ma nincs véleménykülönbség; nem is lehet gondolkodó emberek között. Még a bolsevik-kormányzat szóvivői is egyre sűrűbben hangoztatták uralmuk második szakában, hogy az orosz mintát lehetetlen változatlanul másolniok, mert az oroszországi körülményekkel a miénk nem azonosak és az adott helyzethez alkalmazkodni ők is kénytelenek; a radikális és a demokrata irányzat vezetői pedig soha sem ismerték el, hogy nemzetietlenek, hanem azt

* Az a sorozat Magyarországot, földjét és népét tárgyalta, általánosabbá akarta tenni az ily irányú, addig kevés emberben élő ismereteket és serkenteni óhajtotta a hallgatóságot e tekintetben alaposabb tájékozódásra. Ez a bevezető beszéd pedig ezt a törekvést iparkodott igazolni és egyúttal megjelölni azt a pontot, amelyről az efféle tanulmányok jelentősége meglátszik.

hirdették, hogy éppen az övök a nemzet érdekét valóban szolgáló politika; a többi pártok meg régebben is, annál inkább ma, még nevében is vallomást akartak tenni nemzeti voltokról. Mai súlyos helyzetünkben éppen attól a belátástól várunk némi enyhülést, hogy sem jogosultsága, sem tartós érvényesülésre módja nincs az olyan politikának, amely a nemzetet túl akarja tenni magát; a politikának tehát nemzetinek kell lennie, akár mély nemzeti érzésből és alapos megfontolásból ered ez az irány, akár egyszerűen a körülmények kényszerítő hatása okozza.

Azonban abban sem szabad közöttünk eltérésnek lennie, hogy a nemzeti politika ne csak követelés legyen, amelyet mások elé állítunk, sem csupán jelszó, amellyel egymást túlszárnyalni igyekszünk; nem elegendő magában a legigazabb és legjámorabb szándék sem, mert a nemzeti politikának komoly, a politikusok személyében lévő feltételei vannak.

Csak az olyan ember politikája lehet nemzeti, akiben éber a *nemzetért való felelősség érzése*. Ez az érzés nem engedi felednie, hogy a politika: a nemzet sorsának az irányítása, a politizálás tehát — már a szónak kellemetlen, közönséges értelmében is — beleavatkozás a közösség sorsának alakulásába. De ez a felelősségérzés nincs meg mindenkiben.

Csak az érezheti a nemzetért a felelősséget, aki tisztán látja, hogy a nemzet sorsára minden kihat: minden embernek a minősége, minden szó és minden tett, mikor a munka sürgetős; e tisztánlátáshoz pedig az kell, hogy az illető felérje ésszel a nemzet mivoltát és az egyénnek a nemzethez való viszonyát. Eként a nemzetért való felelősség érzésének alapja a *nemzeti tudatosság*: világos ismerete annak, hogy melyek a nemzeti élet céljai és milyenek a lehetőségei, a feltétlenül szükséges eszközökből mi van készen és mit kell megteremteni, miben állanak tehát a nemzet közvetlen feladatai s melyik a célhoz vivő út.

A nemzeti politikának tehát az a feltétele, hogy a politikusban legyen meg ez az egymást serkentő és tápláló két tulajdonság: a nemzeti tudatosság és a nemzetért való felelősségérzés. De hát ki a politikus? Eddigi bajaink között az az egyik legnagyobb, hogy a politika csak kevesek dolga volt és valami egészen különleges feladatnak látszott. Ezen túl kell már lennünk, ha élni akarunk. A politika mindenkinek a dolga, mert a politika és az élet most egybe esik. Az egész nemzet az intézője a saját sorsának, a nemzet mindegyik tagjában meg kell tehát lennie az erre szükséges tulajdonságoknak. De mily nehéz e követelménynek teljesednie! Nehéz különösen ott, ahol csak most következett be az az állapot, hogy a nemzet minden felnőtt tagja beleszólhat a közdolgok intézésébe és ahol a politikai jognak ez a kiterjedése a nemzet külső körülményeinek olyan megváltozásával történik egy időben, mint most nálunk

és oly szörnyű lelki válságba jutott a társadalom, amilyenben mi vagyunk. Milyen kemény sors ez: amint eljutunk az önmagunkkal való rendelkezés állapotába, éreznünk kell, hogy ez az úgynevezett önrendelkezés mily kegyetlenül szűkkörű, mennyire meg vagyunk kötve!

Elég-e, ha csak a politikusok, vagyis az ország dolgaival hivatásszerűen foglalkozók érzik ezt; ha csak azok látják, <hogy az anynyira óhajtott állami függetlenség elérése nem az idegen államoktól való függésünket szüntette meg, hanem tökéletes elarulásunkat jelenti? A nemzet minden tagjának ismernie kell a nemzet belső állapotát és külső körülményeit, erőt és gyöngeségeit; tudnia kell: mik voltunk, mik lehetünk volna, mivé lettünk, mi ennek az oka és sorsunkon miként változtathatunk. Enélkül senki sem tudhatja okszerűen eltervezni a tennivalókat vagy nem tud együtt dolgozni azokkal, akik eltervezték s így nem volna lehetséges a nemzet különböző alkotó részeinek egy célra néző közös munkája. Ezért a nemzet jövőjének az az alapfeltétele, hogy fejlődjék ki a *nemzeti önismeret*, mert a tudatos nemzeti politika csak ebből sarjadjhat.

Mit értsünk ezen a kifejezésen: nemzeti önismeret? Az értelm első tekintetre kettősnek látszik: a nemzetnek mint egésznek az önismeretét jelenti és az egyénekre nézve azt a követelményt állítja fel, hogy ezek önismerete nemzeti önismeret legyen. Egyszerű elemzésre azonban kiderül, hogy ez a kettő egészen egy. A nemzet ugyanis nem valami külön valóság, hanem egyének egysége. Az egységen pedig nem a tömeget értjük, a sok embert együtt; egység csak ott lehetséges, ahol az egyesekben megvan az együvé tartozás |érzése és az egymásra utaltság tudása. A nemzet tehát: a beléje tartozó egyének lelki egysége. Eszerint a nemzet önismeretéről sem beszélhetünk külön, hanem ezen csak a nemzetet alkotó egyének nemzeti önismeretét érthetjük. Ezt pedig úgy értjük tisztán, ha az egyéni önismeret mibenlétét vesszük szemügyre.

II. Maga a szó könnyen érthető: az önismeret azt jelenti, hogy tisztában vagyok magammal. Ez a lelki állapot hosszú fejlődésnek az eredménye. Kialakulása az élet első pillanatában indul meg; az én és a tárgyak megkülönböztetésének fokozatos tisztulása jelzi a fejlődés egyes lépéseit s az önmagunkra eszmélés, az öntudatra jutás fejezi be az önismeret fejlődésének első szakaszát. Idáig eljut minden életképes gyermek, mert ez természetes folyamat, lényegében nézve élettani jelenség; éppen ezért itt nem is végződik senkire nézve sem, de nagyon eltérően alakulhat tovább az egyesekben, mert innen kezdve a sajátosan lelki elemek lépnek benne előtérbe.

Itt nem követhetjük nyomról-nyomra az önismeret alakulását. Ez a lelki folyamat voltaképpen az élet végéig egyre tart, mivel az embert újabb meg újabb, önmagára eszméltető hatások érik, újabb

meg újabb körülmények teszik próbára mindenféle tulajdonságait és így szakadatlanul alakul a tudatosan élő embernek saját magáról szóló ismerete is. Éppen itt van a nagy különbség az egyesek között: egyik önmagát állandóan vizsgálva, mintegy ellenőrizve, mindinkább határozottan látja meg sajátosságait, másoktól eltérő vonásait, azaz egyéniségét; a másokban ez az önismerési folyamat nem válik tudatossá, csupán a kellemetlen hatások eszméltetik egy-egy pillanatra, egyébként azonban anélkül éli az életét, hogy önmagának és a külvilágnak a viszonyával tisztába jöjjön. Ebből következik, hogy az egyik fokozatosan nagyobb biztonsággal tudja életének tőle függő mozzanatait egyéniségének megfelelő módon irányítani s a hatalmában nem lévőket is helyesen tudja értékelni; a másoknak a sorsa pedig teljesen a véletlenek játéka.

Ez a két véglet; a kettő között természetesen igen nagy a változatosság; az emberek az önismeret mértéke tekintetében is annyifélék, ahány egyén van. Mégis lehetséges megkülönböztetni három csoportot aszerint, hogy az önismeretet megindító és tápláló hatások milyen mértékben szolgálnak elmélkedésnek anyagául s ez az elmélkedés milyen eredménnyel jár.

Ezen az alapon határozott csoportot alkotnak először is azok, akiknek az önismerete nem terjed túl a pusztán testi önismereten, vagyis akik csak annyit tudnak magokról, hogy vannak, milyen erők, életök fenntartására mire van szükségök; az ilyenek a bennök támadt különféle vágyaknak a kielégítésére ösztönszerűen törekednek, s ennek érdekében féktelenül is küzdenek. Ezekben az önismeretnek csupán érzéki forrása érvényesül. Ilyenek a gyermekek és az értelmileg fejletlen, gondolatlan felnőttek.

Erről a fokról nagyot haladtak az önismeret tisztulása útján azok, akik az előttök lévő akadályokat nemcsak észreveszik, hanem mérlegelik is; nem csak áttörni igyekeznek azokon, hanem az akadályok hatása alatt saját törekvéseik helyességén is gondolkodnak és a körülményekhez alkalmazkodnak; az ilyenek képesek arra, hogy környezetök (család, község, ország) kialakult rendjét megtartsák és aszerint éljenek. Ezek már látják, hogy közösségbe tartoznak; érzik, hogy ezzel a valósággal kényszerűségek járnak rájuk nézve; megértik, hogy bizonyos hatalmak (szokások, törvények és ezek képviselői) alárendelést követelnek. Ilyen fokú az önismeret azokban az iskolázott emberekben, akik tudnak a múlttól, az ember társas életének a mivoltáról, de még nem jutottak el az egyén és a közösség viszonyának tiszta látásáig, a fejlődés állandóságának felismeréséig és az élet feladatainak önálló megfontolásáig.

Erre a fokra is felléptek a harmadik csoport tagjai: a számtalan élmény hatása alatt meglátják, hogy ami van, az az eddigi, folytonos alakulásnak eredménye, de egyszersmind a további alakulásnak alapja is és tudják, hogy az egyén a közösségnek nem csu-

pán rabszolgája, hanem alkotó és alakító eleme, amelyen a közösségnek értéke és sorsa megfordul.*

Aki az önismerésnek ezen az egész útján végighalad, abban megvan a Széchenyi kívánta önismeret: ismeri magát és körülményeit; önmagát, azaz mindennemű erejét és fogyatkozását, vágyait és törekvéseit; s az életét megszabó körülményeket, vagyis azt a helyet, amelyen meg kell állania és a feladatokat, amelyeket be kell töltenie. Az ember úgy jut ide, hogy fokozatosan nemcsak megerősödnek, de meg is világosodnak benne a közösségekbe való tartozásának hatásai, azaz kifejlődik a közösségi (társadalmi, szociális) tudatosság; kialakulnak előtte az egyetemes emberi közösségnek eltérő nagyságú meg egymást keresztező körei, ezek között felismeri a nemzet jelentőségét és az egyének a nemzethez való viszonyát, tehát megérti, hogy ő nem csak általában a közösségnek, hanem ennek a körében az egyik nemzetnek a tagja; egyre tisztábban ismeri fel önmaga meghatározottságát és az önállóságnak számára lehetséges mértékét, a nemzet tagjai sorában őt illető helyet, a reá váró munkát és azt az eszmét is, amelynek vezetése alatt élete rendeltetését betöltheti. Az ilyen emberre mondjuk, hogy *személyiséggé* fejlődött s a személyiségnek eszerint lényeges vonása: a *nemzeti önismeret*, azaz önmagának, mint nemzete tagjának ismerete.

Így értve az egyének nemzeti önismeretét, nem szorul semmi fejtegetésre, hogy a *nemzet önismerete* miben áll. A nemzetnek mint egységnek kell ismernie önmagát és körülményeit, azaz a nemzet tagjainak ismerniük kell a nemzetben lévő erőket és gyengeségeket, vágyakat és törekvéseket; azt a helyet, amelyen a nemzet áll és a viszonyokat, amelyek létének lehetőségeit meghatározzák. Minél több ember jutott el személyiségének teljes kifejléséig, tehát nemzeti önismeretre, annál közelebb van az egész nemzet is az önismerethez, a nemzet-személyiség kialakulásához, a tudatos nemzeti élethez.

III. Mindez világosan mutatja, hogy az önismeretnek mi a jelentősége, de ezt még tisztábban felismerjük, ha a lelki élet egységére gondolunk. A lelki életben tudvalevően meg tudjuk különböztetni az értelmi, érzelmi és akarati jelenségeket, de azt is tudjuk, hogy ezek mindig együtt járnak. Az önismeret fejlődésében ezzel párhuzamosan bizonyos érzelm és határozott irányú akarat is alakul bennünk. Az önismeret nevezetesen az élethivatás felismerését is jelenti, tehát nemcsak adott tényeknek, hanem az egyén által betöltendő feladatnak, valami megvalósítandónak a felismerését is, ez pedig a kötelességérzést ébreszti fel; ez az érzés nem mindenki-ben azonos mértékű, de minél határozottabb az önismeret, a köteles-

* A fejlettségnek ezt a három fokát jelzi *Schneller István* az érzéki éniség, a történeti éniség és a tiszta éniség nevével.

ségézés is annál erősebb és annál határozottabban érvényesül a harmadik, az akarati elem: a feladat teljesítésére, az élethivatás betöltésére, szóval a cselekvésre való készség.

Az önismeret csak akkor teljes, ha ilyen erkölcsi jellemű és ebben a mivoltában azt jelenti, hogy az ember nemcsak ismeri magát, hanem azt is érzi, hogy létével és minőségével határozott kötelességek haramiának reá, amelyeket teljesítenie kell, ezért kényszerítés nélkül, benső indításra, tudatosan akarja is mindazt. Minthogy pedig az egyén a nemzet tagjaként ismeri magát, ezért a hivatás felismerése: a nemzet feladataiból egy részletnek a magára vállalása; a kötelességézés: a nemzet közös céljait szolgáló közös munkában való részvétel erkölcsi kényszerűségének az érzése; a cselekvésre való készség pedig: a nemzet jövőjének alakítására törekvő akarat. Az egyéneknél kifejlő nemzeti önismeret tehát valóban azt jelenti, hogy az ilyen emberekben megvan a nemzeti tudatosság és a nemzet sorsáért való személyes felelősség érzése.

Ennek közvetlen jelentősége egyenesen politikai természetű. A fejlett önismeretű egyén és az ilyenekből álló nemzet nem élhet cél nélkül és ha a célt látja, nem tétovázhat sokáig, hogy miként haladjon a cél felé. Az egyént nem engedi az önismeret napról-napra kapkodva élni, hanem arra indítja, hogy életét lehetőleg eltervezze, s ha ezt csinálja, kénytelen az őt magában foglaló nemzet körülményeit is számba venni és saját feladatait a nemzeti feladatokból állapítani meg; ebből a nemzetre nézve a nemzeti élet munkatervének a kialakulása következik. Ez a munkaterv annál pontosabb, minél több embert indít önismerete ily irányú gondolkodásra, mert az egyesek különböző területeken járatosak és így egymás terveit kiegészítik. Ez biztosítja azt is, hogy a nemzet számára készülő munkaterv ne valami nagy általánosság, s ne valami levegőben járó tervezettség legyen. Arra igenis szükség van, hogy a magasba nézzünk, távoli célt lássunk, hogy a nemzet tagjait közös eszmények messziről világitó fénye vonzza egy irányba és közös reménység fűzze egyetlen munkaközösségbe (nemzeti idealizmus), de — kívált a mi jelenlegi viszonyaink között! — nagyon gondosan a lábunk alá kell néznünk, a lehetőségeket és az akadályokat is mérlegelnünk, a közvetlen tenni valókat kell a nemzeti önismeret alapján meghatároznunk (nemzeti realizmus). Ekként az önismeretből a megvalósítható program következik: a nemzet jövőjéért, megmaradásáért és felemelkedéséért dolgozó politikusoknak, az ilyen munkára egyesülő pártoknak és így az egész nemzetnek munkaterve, azaz a *nemzeti politika programja*.

Annak, hogy ez valóban megvalósítható, reális legyen, ismét az önismeret mivoltában van a biztosítéka. Mondottam, hogy az önismeret fejlődésnek az eredménye, lelki folyamat, amelyet külső hatások indítanak ugyan meg, de amelynek az eredménye nem ezeken,

hanem az egyén minőségén és az illető folyamat természetén fordul meg. Sem a tudatosságot, sem a kötelességérzést, sem a cselekvésre való készséget nem lehet az embernek kívülről átvennie; mindez csak úgy értékes, sőt csak úgy lehetséges, ha élményekből alakul. S eközben az alakulás közben két eddig nem említett sajátosság is kifejlődik az emberben: az *önérzet* és a *szerénység*. Ezek egymással ellentétesnek látszanak, pedig ikertestvérek, ugyanabból a forrásból egyszerre keletkeznek.

Az önismerésnek eleinte öntudatlan folyamata^ idővel szándékos műveletként halad tovább: önvizsgálássá alakul. Az ember nemcsak észreveszi, hanem keresi is a magát és körülményeit megvilágító, adatokat s eközben magát és másokat, erejét és a feladatokat fokozódó tudatossággal állandóan összeveti. Ennek természetes fejleménye a szerénység, mert meglátja, hogy a feladatok némely részére nincs elég ereje, a küzdelemre a másik fél jobban fel van készülve; de éppen olyan természetes fejlemény az önérzet is, mert a» ember látja, hogy értéke neki is van, ismeri a múltat, amely tevékenységének sikereiről tanúskodik és ami fő, ismeri önmagában a jövőre irányuló akaratot.

A nemzet önismeretének a fejlődése ugyanígy megy végbe. Aki a nemzet sorsán gondolkodik, nem nézheti csupán a saját nemzetét, hanem a körülöttünk élő többi is látnia kell; az ebből következő összehasonlítás nemzeti, vagyis a nemzet múltjából és jelenéből eredő önérzetre és szerénységre vezet. Az önérzet megóv attól, hogy meghunyászkodjunk és szerénységünk földöncsúszó alázatossággá váljék; a szerénység nem engedi, hogy vérmesen ítéljünk önmagunk felől és az önérzet elbizakodássá fajuljon. Vagyis a kettő: az önérzet és a szerénység együtt egyénre és nemzetre nézve a tiszta önismeretnek a bizonyítéka, a sikeres tevékenység biztosítója; arra tesz képessé, hogy józan politikát akarjunk csinálni.

IV. Minél tovább haladunk az önismeretnek mint lelki folyamatnak és lelki állapotnak az elemezésében, jelentősége annál nagyobbak mutatkozik s annál indokoltabb felvetnünk a kérdést: vajjon Magyarország lakosságában s kivált bennünk, magyarokban van-e kellő egyéni és nemzeti önismeret?

E kérdést a XIX. század nagy reform-korszakában a megújulás lelkes munkásai nem egyszer felvetették, habár más fogalmazásban. Nagy szükség volt rá akkor is, de bizvást elmondhatjuk, hogy soha akkora szükségünk nem volt a magunk alapos megvizsgálására, mint mai, lehanyatlott állapotunkban. Igaz, hogy ez a munka nem kellemes és azok látják legkevésbé szívesen, akik miatt főképen indokolt; ezért aki efféléhez kezd, jó, ha jellegként a nagy Wesse-lényi szavát idézi eszébe: „Nem bánom, üss, csak hallgass meg!“ (Balítéletekről, 1833).

Ha azt keressük: mennyire van az egyes emberekben önismeret,

ne menjünk messzire, kezdjük magunkon s nézzük közvetlen környezetünket. A mérték az legyen: vájjon mi a feladat azon a helyen, ahol az illető áll s milyen arányban van benne az önérték és a szerénység, ami azt mutatja: milyen viszonyban látja önmagát feladataival. Látunk embereket, akiknek tökéletes lelki nyugalma nem arravalóságoknak a bizonyosságán alapszik, hanem éppen azon, hogy ez a számokra nem is volt még kétséges soha és nem vették észre alkalmatlanságokat; látunk viszont olyanokat is, akiket önemésztő' tépelődés gyötör a szigorú önbírálat miatt, mert ebben csak a saját, eszményi mértéköket alkalmazzák s nem a feltétlenül szükséges összehasonlító módszert. Egyiknek sincs önismerete, s a közre nézve káros mindkét fajta ember: egyik azért, mert szerénytelen s elfoglal egy helyet hasznosabb munkás elől, a másik meg azért, mert nincs elég önértéke arra, hogy erejét bátran és teljesen kifejtse.

Ezen a nyomon az emberek sokféleségét nagyon tanulságosan vehetnők sorra, de erre itt nincsen idő. Az önismeret hiányának a következményeiről azonban szólnunk kell néhány szót. Innen ered ugyanis, hogy mindenfelé olyan sok a törtető, aki nem a munkakört, hanem az állást keresi, nem a több és jobb munkára, hanem a kellemesebb elhelyezkedésre vágyik; ezért volt annyi kielégítetlen becsvágy addig is, amíg nagyobb és szabadabb volt a pálya; az önismeret fogyatékosága miatt derül ki olyan sokszor, hogy nem valók egyesek arra a helyre, amelyet minden úton-módon „kiverekedtek“ magoknak; ezért van az is, hogy nevezetes helyeket, amelyekre csak közbizalomból volna szabad feljutni, sokszor foglalnak el némelyek pusztán személyes akarás következtében. És így tovább. Gondoljunk csak arra, milyen fogyatékos az emberekben személyes ügyekben a tisztánlátás, magok, családok, nemzetök iránt a felelősségérzés, vagyis a következmények elgondolása, éppen úgy, amint fogyatékos a kötelesség teljesítése s nincs elég kitartás az akadályokkal való küzdelemben. Hányszor mondják jó lelkű emberek az eredmény láttára: „Ezt nem így akartam! Ha ezt előre tudtam volna!“ És hányszor nem törődnek a meggondolatlan szavak kiejtői, hamis hírek terjesztői, felületes vagy éppen hazug cikkek megírói és kiadói azzal, hogy mi lesz a következmény? Hiányzik a felelősségérzés, a meggondolás, mert nincs bennök önismeret. Ezért olyan csekély a tárgyiasságra, az igazságra való törekvés is, mert kevesen eszmélnek arra, hogy mit jelent ez a közre és így az egyénre is. Nincs igazi önérték, hanem annál több nagyképűség és elbizakodottság; nincs igazi szerénység sem, hanem inkább hiúságot takaró alszerénység és a gyámoltalanságig menő téjékoztatlanság a személyes érték felől.

Nagy jót tenne velünk, aki — ahoz értő — túhegyre szedné egyszer azokat a jelenségeket, amelyek az egyéni önismeret fogyatékos voltából származnak s rá világítana: mily szörnyű károk ered-

nek ebből például csak az által is, hogy nem látván a hiányainkat, nem akarunk tanulni s nem ismervén erőinket, azokat nem is fej-
jük ki. Ennek az állapotnak a nemzetre való hatása nyilvánvaló,
de tanulságos külön is megnéznünk: mennyire ismerjük magunkat,
mint nemzetet?

Történelmi adatokkal lehet igazolni, hogy nemzeti önismeretün-
ket igen fejletlennek látták mindazok, akik bajaink okát és az or-
voslás módját elfogultság nélkül keresték. Három példát idézek
erre: Zrinyit, Kemény Zsigmondot és Széchenyit. *Zrinyi Miklós*
„Az török áfium ellen való orvosság“-ában azt kívánja, hogy job-
bítsuk magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak s evégre igye-
kezzünk önismeretre; ezt ő is elő akarja segíteni: „Én nem híz-
kedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérje-
lek, hanem im' megmondom magadnak fogyatkozásaidat, olyan szív-
vel és szándékkal, hogy megismervén magad is, vedd ki ezt a mocs-
kot lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél
erősséggel, hívd segítségül a Jehovát.. Ha azért a magunk fogyat-
kozásait megismerjük előbb, könnyebben az orvosságot is fellelhet-
jük azután“. *Kemény Zsigmond* az 1848/9-iki szabadságharc tanul-
ságain elmélkedve (Forradalom után, 1850) sok bajunknak az okát
látja abban, hogy a magyarság nem túrta az igaz szót, hanem azok
után ment, akik mindig kedveset mondogattak neki, akik nagynak
hirdették, de helyzetének felismerésére nem tanították; figyelmeztet:
„A magyar csak akkor veszhet el, ha örökké a képződés Lkép-
zelődésj tükrében akarja arcát és lélekvonalait vizsgálni. Egyedül
az önismeret által jutunk céljaink és rendeltetésünk felfogásához.
Tévedni a halandó gyöngesége, de önismeretre törekedni az Isten
parancsa, a világévezet, mely az egyéneket és a népeket csalódásaik
által bünteti“. *Széchenyi* egész könyvet írt az önismeretről s minde-
nik írásában újra meg újra elmondja, hogy bajaink legnagyobbrészt
onnan erednek, hogy „senki vagy igenis kevesen szánták el mago-
kat ön- és körülményismereti tükrök készítésére; századokon ke-
resztül a hízkeldeést szokta meg a magyar, az igaz, egyenes szótól
pedig elszakott s azt hitték sokan, hogy Hunniát, mint dicsőségtől
ragyogót s lakosait mint magas helyen állókat a világ bámulja és
irigyli“; e magunk túlbecsülésének lett aztán a következménye, hogy
„mi magyarok, ha hideg vérrel fontolgtatjuk állásinkat s azt más
nemzetéivel hasonlítjuk össze, fájdalomteli kebellet leszünk kény-
telenek nyomorult állapotunkat megvallani“ (Stádium). Ezért sür-
geti a nemzetet: „Öh ürítsük ki valahára, még mielőtt késő volna,
az önismeret felette keserű, de nemzeti javulásunkra oly jótéko-
nyan ható, sőt elkerülhetetlenül szükséges serlegét fenéki“ (Poli-
tikai programtörések), mert enélkül nem fordulhat sorsunk
kedvezőre.

Ugyanezt kell mondanunk ma is, mert legutóbbi éveink is arról

tanúskodnak, hogy sem helyzetünket, sem ennek okait nem ismerjük eléggé. Csak egy-két kérdést vetek itt fel erre nézve. Vájjon mikor 1914-ben a háború kitört, tisztában voltunk-e ennek a sorsunkra való jelentőségével és tudtuk-e, amit ellenségeink azóta annyit firtatnak, mi részünk volt nekünk a kitörés okainak érlelésében? Ismertük-e a valóságnak megfelelően a monarchia másik államával való viszonyunkat, nem a törvény betűi szerint valót, hanem azt a viszonyt, amelyet a két állam polgárainak egymás iránt való érzellete teremtett? Tudtuk-e akkor, mi lakik nem magyar nyelvű honfitársainkban: milyen indulat a magyarság iránt, mit reméltek ők a háborútól s mennyire voltak elkészülve az ellenünk fordulásra? Csak tagadóan felelhetünk minderre, mert az efféle ismeret nagyon keveseknek közjóra nem világító tulajdona volt, ilyesmi iránt még a műveltek sem igen érdeklődtek. Ma elismerhetjük, hogy sem önmagunk helyzetét, sem szomszédainkkal való viszonyunkat nem ismertük eléggé; különösen nem ismertük ezek törekvéseit, lelki és anyagi felkészültségét; szívesen hittünk a háború elején az egység látszatának s még 1916-ban is a hivatalos hűség-nyilatkozatoknak; nem hallgattuk meg a veszedelemre száz év óta figyelmeztető hangokat.

És hiában volt a háború folyamán a számtalan intő szó és ijesztő jelenség: nem eszméltünk magunkra még a háború végén sem eléggé. Valami sajátságos nemzeti elbizakodás fejlődött ki bennünk; nem is akartunk arra gondolni, hogy a háború "ránk nézve rosszul is végződhetik; mindig valami csodában bízunk. A nemzeti életnek ez az öntudatlansága idézte elő, hogy a mai, minden eddiginél bonyolultabb és veszedelmesebb helyzetünkben is tanácstalanul, irány nélkül és munkaterv nélkül áll legnagyobb részünk, a társadalmi osztályok között talán egy sincs olyan, amelyik immár leküzdte volna magában a belső békét mindig veszélyeztető, kártékony önzést és tisztán látná az együttműködés, kölcsönös segítség kényszerűségét.

Ha az egyéni önismeretről mondtak a nemzetre alkalmazzuk: vájjon ismerjük-e a nemzet alkotó részeinek vágyait és törekvéseit, az egész nemzettel közös és a részeket sajátosan eltöltő gondolatvilágot? S ha talán ismerünk is ebből egyet-mást, tudjuk-e, miként keletkezett ez, miknek és miért volt rá hatása? Pedig éneikül nem is tervezhetünk, sikerrel épen nem folytathatunk semmi olyan munkát, amely fennmaradásunknak és megerősödésünknek lelki feltételeit szeretné megteremteni. Számtalanszor emlegetjük az itt átélt ezer évet, államalkotó és államfentartó szerepünket, de vájjon alaposan tájékozottak vagyunk-e afelől: mit jelent ez itt, az itteni néprajzi és földrajzi viszonyok között, s afelől is: mit hibáztunk e nagy idő alatt? Csak ekkor tudhatnók: mi ebben a magunk nemzeti sajátságainak és a nagy, történelmi erők egyensúlyának a

következménye; így volna meg bennünk a további küzdelemhez szükséges nemzeti önértzet és a további kockázattól megóvó nemzeti szerénység.

Felettebb szembetűnő az önismeretünk hiánya az eddig mondottakon kívül különösen abban a tekintetben: mit ér ez a föld, miféle értékek rejlenek benne, amelyekért a külföld reánk szorul s mik azok a hiányai, amelyek miatt nem élhetünk meg magunk erején. Ha ebből a szempontból tájékozottak volnánk, nem csupán egyesek, hanem az egész nemzet, akkor ma a területi épségkérdésében nem volnánk a tanúi egy igen szomorú, de érthető jelenségnek. Mikor itt a fővárosban a tűzhelyeiktől elűzött erdélyiek, felvidékiek, délvidékiek összegyűlnek, azt tapasztalják, hogy őket, az ő földjüket, annak országos jelentőségét itt nem igen ismerik. Sokszor panaszozzák is, hogy velők nem is törődnek eléggé. Tudjuk, hogy vannak e tekintetben igen örvendetes kivételek; de azt is tudjuk, hogy itt nemcsak mai jelenségről van szó, hanem a magyar életnek régi, keserves hibájáról: a végeket s kiváltképen Erdélyt, az ország közepén eddig békében éltek valóban nem ismerik. A földrajzban, történelemben szólt ugyan erről az iskola, de az a lecketudás nem vált eleven ismeretté és főként nem vált a lelkekben ható erővé, gondolkodásunkat nem termékenyítette meg s politikánkat nem irányította. Tapasztalásból mondhatom s mondhatjuk sokan, hogy Magyarország földjének egyes részeit csak azok ismerik eléggé, akiknek valami személyes közök van az illető vidékhez. Innen ered aztán, hogy az ú. n. nemzetiségi kérdésben is valósággal sötét tájékozatlanság uralkodott és ma sincs világos tájékozottság. Csak az 1916-i erdélyi menekülés idején kezdett pl. az Alföld népe érdeklődni a román kérdés iránt és nyilván csak most, a megszállás alatt értette meg igazán, hogy ez, meg a szerb, horvát, tót kérdés mennyire az életünk kérdése volt régesrégóta. Ezért volt a mi ajkunkon tartalmatlan kifejezés, legfeljebb jámbor óhajtás a nemzeti egység, hiszen kétségtelen, hogy a nemzet szava a legjobb esetben is csak az egy nyelvűek összességét jelentette a legtöbb embernek; ezért nem folyt számottevő, komoly munka ez egység lelki feltételeinek megteremtésére és a hiánya miatt immár bekövetkezett veszedelmek elhárítására. És így érthető az is, hogy most szinte megnyilatkozásként hat nagyon sok emberre hazánk földrajzi és gazdasági egységének a felmutatása; a művelődési egység iránt még most sem vagyunk eléggé fogékonyak.

Itt azonban nem pusztán e hiányok felemlgetése a cél, mert ezek nem magokban, hanem következményeik miatt nevezeteseek. Nemzeti önismeretünknek ezek a fogyatkozásai azt okozzák, hogy nem látunk magunk előtt nagy, nemzeti célokat, nem látjuk a kényszerítő körülményeket, amelyek között, ha élni akarunk, erőnket egyesíteniünk kell s amelyek miatt a széthúzás és elkülönülés ma-

gyarokat és nem magyarokat egyaránt pusztulásba dönt. Elpusztulni azonban nem akarunk s így most talán mégis feleszmélünk: fogékonyabbak vagyunk már az önismeret követelményei iránt is és igyekszünk megismerni egymást, akik e nemzetet alkotjuk; a helyet, amelyet nemzetünk ma elfoglal és az állapotot, amelybe jutottunk; az innen kivezető utat és a kezünk ügyében lévő eszközöket, hogy a hiányzókat is megszerezhessük.

V. Evégre azonban végül azt a kérdést is fontoljuk meg legalább röviden: miképpen juthatunk erre a nemzeti önismeretre?

Ismétlem: készen senkitől nem vehetjük, az önismeretnek magunkban kell és csak lépésről-lépésre lehet kifejlődnie. Mivel a nemzeti önismereten a nemzet tagjainak a nemzetre vonatkozó tájékozottságát értjük: minden emberben meg kellene ennek lennie, mert minél kevesebb emberben van meg, annak a kevésnek annál csekélyebb a hatása. Az egyéni önismeretet is irányítani kell, a nemzeti önismeretet pedig csakugyan nem hagyhatjuk szabadjárára, hogy alakuljon, ahogy éppen a véletlenség adja, avagy egyáltalában ne is fejlődjék; a rendszeres nemzeti önismerést szervezni kell. Ennek a módja: a művelődési intézményeknek olyanná alakítása, hogy erre alkalmasak legyenek.

Nem lehet elhallgatnom e ponton azt a vallomást, hogy iskoláink eddig nem voltak ilyenek s eként az önismeretünk fogyatékoságában iskolai tanításunk is bűnös. Még pedig első sorban. A felnőtt ember figyelme sok olyanra kiterjed ugyan, amire a gyermek érdeklődését az iskola nem hívta fel, de mindnyájan tudjuk, hogy az van a lelkünkben legmélyebben, ami bennünket gyermek- és ifjúkorunkban megragadott. Éppen ezért első követelmény, hogy az iskolákat állítsuk a nemzeti önismerés szolgálatába: alakítsuk a tanulmányi rendet akként, hogy a növekvő ember szeme előtt fokozatosan kitaruljon az egész széles kör, amelynek tagjaként ő dolgozni tartozik és e közösségnek minden sajátossága; kitaruljon az a terület, amelyen ez a közösség, a nemzet, él s ennek az életnek minden körülménye és követelménye, hogy mindebből kialakulhasson benne a személyes élethez szükséges tudatosság s a közösség sorsa iránt való felelősségérzés. Nem mondhatjuk, hogy eddigi tanterveink és utasításaink e gondolatallal ellentétesek volnának, de azért bizonyos, hogy ez a gondolat nem érvényesült kellően iskoláink munkájában. Nyilvánvalóan mutatja ezt az eredmény. Ez arra int, hogy a nemzeti önismerést a tanító- és tanárképzésben kezdjük szervezni; a nemzeti önismerettel dolgozó tanítók az iskolában már saját személyes hatásokkal is biztosítják az önismeret terjedését. Mivel pedig a legjobban szervezett iskola és a legkiválóbb tanítók hatása is semmivé válik, ha a közélet azzal ellentétes irányban hat: gondoskodnunk kell arról is, hogy az iskolát az önismeret fejlesztésében a felnőttek támogassák. Ezért olyan nevezetes most az a fel-

adat, hogy mi, felnőttek is igyekezzünk nemzeti önismeretünket ki-egészíteni vagy megalapozni, kinek mire van szüksége. Ezzel a gondolattal kell ma dolgoznia az iskolán kívüli oktatásnak.

A művelődési intézmények ily szempontú, belső alakításáról e helyen nem szólok részletesebben, csupán azt a gondolatot fejezem még ki újból, hogy a nemzeti önismeret terjesztése és fejlesztése reánk nézve ma a legnagyobb jelentőségű feladat éppen azért, friert ebből fakadhat a helyzetünknek megfelelő nemzeti politika. Művelődési politikánknak el nem mellőzhető kötelessége tehát: ebben az irányban vezetni felnőtteket és serdülőket egyaránt. S így a nemzeti önismeret fejlesztése a nemzetnevelés gondolatából egyenesen következő nevelési cél is. Ezt kell szolgálnia ma önmagára és másokra nézve is minden tanítóembernek, sőt mindenkinek, aki erőink felhasználásának, további veszedelmek elkerülésének a szükséges voltát látja és az erre való kötelezettséget átérzi. Szörnyű vihar ráz bennünket; nem elég csak riadtan, fejvesztetten megbújnunk, hiszen ez lehetetlen is; nekünk már most kell építenünk!

Népbarátok Lapja, 1920: 9—12. sz.

TÖRTÉNELMI ÉRZÉK.

1922

I. Lelki fogyatkozásaink között ritkán esik szó egyik legáltalánosabb és legveszedelmesebb fogyatkozásunkról: a történelmi érzék hiányáról. Pedig éppen ennek az érzéknek a kiművelése az egyén és minden fajta közösség életének, az élet tudatosságának legfőbb követelménye. Történelmi érzék nélkül nincs előrelátás és megfontolás, nincs felelősségérzés, nincs kölcsönös jóakarát és közös munkára való hajlandóság, sem kímélet és megbocsájtás, S ha mindez nincs, akkor hiányzik az egyéni élet céltudatos irányítása, a másokkal való együttélés békéjének minden biztosítéka, az együttes munka lehetősége; akkor egyirányúság helyett kapkodás, kölcsönös segítés és kiegészítés helyett széthúzás, barátságos megvitatások helyett gyűlölködés uralkodik s pusztít mindenféle értéket. De történelmi érzék nélkül még ez a pusztulás is észrevétlenül marad, mert lassanként megy végbe, az egyént többnyire kevésbé érinti s következményei nem hirtelen jelentkeznek, így aztán gátolás nélkül tönkre megy sok minden, amit csekély erővel, gondoskodással meg lehetett volna tartani, sőt gyarapítani.

A történelmi érzék mivoltát elég itt úgy jelezni, hogy aki- ben ez az érzék kifejlett, az az ember nemcsak magokban nézi az egyes eseteket és jelenségeket, hanem mindennek az eredetét és következményeit, azaz okát és okozatát igyekszik felismerni s nagy

és kicsiny dologban egyaránt a fejlődésnek, a folyamatos alakúiasnak .egy-egy mozzanatát látja. Ezen az úton jut a gondolkodó ember oda, hogy a maga életének mindenik lépését előre meggondolja, mert tudja, hogy annak az ő további sorsára következménye lesz, elgondolja tehát, hogy vajjon milyen következményei lehetnek; mivel pedig tudja, hogy az élet minden létezőnek sokféle módon való egymásra hatásából áll, elgondolja azt is, hogy az ő szándékolt lépésének mi lehet a hatása másokra, emberekre, viszonyokra. Csalódás érheti így is, váratlan eredmény keletkezhetik így is, de sokkal ritkábban és minél tapasztaltabb az ember, minél több kapcsolódást tud előre elgondolni, annál kisebb mértékben éri meglepetés. A történelmi érzéktől irányított gondolkodás rokon a természettudományi gondolkodással, mert tényeknek, valóságoknak pontos, azaz elfogulatlan megállapítását követeli, hiszen csak akkor lehet remélnünk, hogy helyesen következtetünk; különféle tényezők együtthatásának felismerésére vezet s a felismert kapcsolatok, összefutó szálak teljes méltánylását követeli, mert egyébként a megértés nem lehet tökéletes. Akinek történelmi érzéke fejlett, az ugyanúgy áll a társadalom, az emberiség életének folyamatában, mint a természettudós a természet világában: tisztábban lát és tudatosabban él, mint a többiek s igyekszik mindig még tisztábban látni és még tudatosabban élni. Ez azt jelenti, hogy igyekszik mindent megismerni, ami körülveszi s iparkodik mindezek közepette önmagát érvényesíteni, saját életét önmaga kormányozni. És valóban, csak az ilyen ember élhet személyes életet; az ilyenek nem játékszerei korlátlanul az élet hullámainak, hanem nyitott szemű küzdők e hullámok árjában.

Más és nagy kérdés, hogy a nyitott szem mily cél felé tekint, a történelmi érzék mily cselekvést parancsol, a tudatosság miben jelentkezik: önzés vagy a közösség szoigálása következik-e belőle. Azonban ez a kérdés is csak azért jelenik meg bennünk, mert tudjuk, hogy az emberek ebben a tekintetben is nagyon sokfélék: a tudatosság fejlődésének igen különböző pontjaiig tudnak eljutni. Aki a tetőig eljuthat, vagyis aki a maga emberi mivoltát tisztán , megérti, aki minden egybefutó szálát pontosan felismer és a felismert igazságtól el nem zárkózik: az nem lehet önző, mert az Önzés hasznát felettébb mulandónak látja; de nem is feledkezik; meg egészen önmagáról, mert a közösségnek ő is tagja, tehát érték, amelynek elvesznie nem szabad. Az igazi tudatosság az egyén és a közösség érdekének kiegyenlítésére teszi az embert képessé, a „természetes önzés“-nek s a „mások iránt való kötelességének olyan összehangolására, amelyből hiányzik a mesterkélttség, a kényszerű lemondás keserősége, ellenben megvan benne a természetes egybehangzás, a harmónia nyugalma és megnyugtató hatása. E magaslat jelzi az emberiség benső fejlődésének az

irányát, tehát erre kell vezetni az ifjúságot, ami a nevelés feladata s e vezetéssel megtett úton kell a felnőtt embernek önszántából tovább haladnia, amit nevezhetünk önnevelésnek, de mondhatunk a tisztánlátás, az élet tudatossága, a személyes érték tudatos fejlesztésének is. Nem nehéz elgondolni, mily jó következményei lennének az egész emberi életre nézve, ha erre valóban mindenki törekednék, ha a történelmi érzék általánosan fejlett vagy legalább fejledező volna!

II. Jól tudjuk, hogy *az ember* elé tűzött és tűzhető célokat soha sem éri, nem is érheti el *minden ember*; legyünk hát szerények itt is: a történelmi érzéket sem reméljük, hogy mindenkiben kifejlődjék, még a *többségben* sem, de valóban mindnyájunk érdeke, hogy *minél több emberben* meglegyen. Főként olyanokban, akik bármi tekintetben vezetők, akiknek mások cselekvésére irányító hatások van. Avégre pedig, hogy a történelmi érzék minden ilyen emberben s hogy egyáltalában minél több emberben kifejlődhessék, szükséges, hogy mindenkiben igyekezzünk kifejleszteni, legalább is megindítani a fejlődést.

Sem azt nem kívánom itt fejtegetni, hogy ebből mi következik a köznevelés irányítására, meg a tanítás tartamára és módszerére nézve (történelmi érzéket nem mindenik történelem-tanító fejleszt s erre nem csupán a történelem tanítása hivatott), sem arról nem beszélek, hogy ezzel a kérdéssel az egész nevelésnek, tehát nemcsak az értelem, hanem az erkölcsösség nevelésének, sőt az egészségre való (testi) nevelésnek is mi minden kérdése kapcsolatos. Nem beszélek a mások történelmi érzékének fejlesztéséről, hanem arról, amit e részben kiki önmagáért tehet. Ebből is csupán arra óhajtom felhívni a figyelmet, hogy a történelmi érzék fejlesztésének egyik eszköze most nagyon kezünk ügyébe esik s hogy ezt használnunk éppen most mennyire szükséges is.

A történelmi érzéket, vagyis az események, alakulások okaival és következményeivel való állandó törődést rendkívüli mértékben fejleszti, ha a magunk napjainak történetével foglalkozunk. Alkalmas erre az idő mindig; a mostanihoz hasonló nagy változások ideje különösen. Ilyenkor előttünk állanak az emberek, akiknek tevékenységéhez valamely esemény, vagy események sorozata fűződik; akiknek ereje vagy gyöngesége, jóakarata vagy gonoszsága, éleslátása vagy tanulatlansága, alaposága vagy felületessége, felelősségérzése vagy könnyelműsége a ránk következett jót vagy rosszat előidézte; jóformán magunk testén érezzük egyéni tulajdonságoknak (magunkénak és másokénak) egyetemes következményeit; ezerszer megfordul az eszünkben, hogy miért történt ez vagy az s igen sokszor töprengünk, nem lehetett volna-e ezt elkerülni, nem lehetne-e amazt megváltoztatni. Ilyenkor íme mindig okokat állapítunk meg, avagy valami óhajtott alakulás feltételeit szeretnők

megteremteni. A történelem előttünk, rajtunk keresztül folyik, kínálj a esőtől a tanulságokat, csak akarjunk okulni. Maga ez a most említett töprengés, az eseményeken való okoskodás már azt mutatja, hogy ilyenkor határozottan akaratumk nélkül is, önkéntelenül, benső indításra keressük a tanulságot; ez azonban még nem biztosítja, hogy meg is találjuk. Ezért ne elégedjünk meg azzal, amire így — mondjuk — magától fordul a gondolatunk, hanem álljunk neki és keressük szándékosan, tervszerűen: mi is az, amit átéltünk, aminek még folyamában vagyunk; nézzük, mi volt ebben a részünk s hidegen állapítsuk meg, amit vétettünk, dicsekvés nélkül azt is, amit használtunk; mindkettőnek felismerése erőt ad, mert önismeretre vezet. Nézzük meg, mit és miért tettek, vagy mit és miért mulasztottak pontos tudomásunk szerint mások; ez is erőt ad, mert emberismeretre vezet. Nézzük, milyenné alakultak körülményeink, magunké, községünké, nemzetünké, a bennünket körülvevő, reánk ható más népeké, barátoké és ellenségeké; erőnk ezzel is gyarapodik, mert ez életünk körülményeinek, cselekvésünk feltételeinek és várható eredményének ismeretére vezet. Ezen az úton, a személyes élmények számbavétele, tisztázása útján élénkebben állanak előttünk a legközelebbi múlt fejleményei, tisztultabb a jelennek a képe s előre tudunk pillantani a jövőbe, sőt tudunk valamit tenni a jövő alakítására.

Éppen azért, hogy közvetlen tapasztalatainkat, a bennünket érintő eseményeket s ezekben a magunk szerepét újra megvizsgáljuk, s mások cselekedeteit is mérlegeljük: megerősödik bennünk az igazságra való törekvés is, a magok mivoltában, igazi gyökereikben akarjuk megismerni a történeteket; egyébként nincs haszon a munkánkból. Lehet — az ember igen gyarló — hogy a magunk részét szépíteni igyekszünk s a másokét talán nem jól esik elismerni. Ezt az érzést, ezt a törekvést nem lehet eltitkolnunk magunk előtt s még ha nem tudnók is egészen leküzdeni, nyereségünk van magából abból, hogy ezt észrevettük; ez is az események igazi okaira figyelmeztet, történelmi érzékünket fejleszt.

Alig van ma idősebb ember, ha még oly szűk körben él is, aki élénken ne látná: mily változáson ment át a maga és környezete élete 1914 óta s aki ne tudna most régebbi esetekre is rámutatni, amelyek — most látja! — előrevetett árnyékok voltak. Ne térjen ki senki ilyesmik megfontolása, megvizsgálása elől; egy-egy kis városnak, falunak, egy-egy hivatal személyzetének története is tömördek anyagot szolgáltat. S aki megérezte az eféle tisztázások, összevetések tanulságos voltát, igyekezzék ezt a tanulságot növelni mások emlékeinek, élményeinek, vizsgálódásainak megismerésével. A történelmi érzék ugyanis arra is figyelmeztet, hogy a magam vizsgálódásának eredményei egyéniek s bár-

mily tárgyiasan ítélem is meg, mégis csak egy ember szemével, a magaméval, néztem és láttam mindent, keresnem kell tehát a csalódás, az egyoldalúság ellen minél több biztosítékot. Megtalálom ezt mások, idegenek, másféle emberek feljegyzéseiben, eszejárásának követésében. Különösen hasznos ez akkor, ha módunk van az élen járó, sokat látott, sokat cselekedett emberek lelkébe pillantanunk s magunk élményeit és ítéleteit eként ellenőriznünk.

Ezért igen hasznos olvasmány a szereplő emberek naplója, visszaemlékezései. Hasznos, tehát nem csupán érdekes, hanem értékes is. Azt ugyan nem tudjuk eleve, hogy az író híven, szépítés nélkül adja-e elő, amiket tett, meg ami vele történt; de ez majdnem közömbös is, hiszen elővesszük a másik könyvet, a másik párt, a másik vélemény képviselőjének a feljegyzéseit s értékes nekünk, az okulást keresőknek az is, ha látjuk, mint igazolja magát, mint hártja el a felelősséget vagy miként tulajdonít magának nevezetes érdemet az egyik vagy a másik. Minden személyes írás az emberi lélekbe, a történésnek személyhez fűződő okaiba és személyekre tett hatásába enged betekintést; rejtett szálakat ismerünk meg eként s magyarázatát találjuk ismert eseményeknek, megvilágosodnak előttünk eddig homályban maradt részletek s életnek, jelennek nézzük a tegnapot és a sok évvel ezelőtt elmúlt napokat is, mert a mai napra és a holnapra, a magunk életére eleven tanulságot, irányító szempontokat kínálnak.

Ha pedig arra gondolunk, hogy eféle munkák olvasása közéleti állásfoglalásunkra is hatással lehet, az ily olvasmányok jelentősége hatalmasan megnövekedik. Éppen ezért hangoztatom újra, hogy nemcsak olyan ember emlékezéseit kell olvasnunk, akinek a politikáját szeretjük s személyét is legtöbbször becsüljük, hanem olvasni kell az ellenfél feljegyzéseit, vallomásait is. Régi betegségünk, hogy lapot is csak egyfelét nézünk meg s ezzel kiszolgáltatjuk magunkat annak az egy pártnak: vezethet, amerre neki tetszik. Ha nem akarunk bábok lenni, hanem sorsunkon gondolkozni szoktunk s még irányítani is szeretnők, akkor mélyedjünk el a más véleményűek, a más szemmel nézők irataiba is. Nyereség ez mindenképpen: akkor is, ha megerősít eddigi álláspontunk helyességében s akkor is, ha annak újabb megfontolására, esetleg módosítására indít. Hát még akkor, ha az íróban nem is gondolt értékekre bukkanunk, ami nem ritkaság, hiszen az ellenfelet rendszeresen felületesen ismerjük. Az idegen lélek rokonnak tűnhetik fel s bár nem térít el a magunk útjáról, arról győz meg, hogy amaz is becsületos meggyőződéssel járja a maga útját, tehát lehet vele megbeszelnünk a legjobb, a leginkább célravezető teendőket, megkísérelhetjük a jövő alakulását közösen irányítani.

S éppen ezen a ponton derül ki: mennyire szükséges a történelmi érzék fejlesztése a mostani időben! A tisztánlátáshoz tartozik

az is, hogy el ne titkoljuk magunk előtt: a mi életünkben még nem voltunk az életnek ettől a felfogásától, a kölcsönös megértésre való törekvéstől annyira távol, mint ma. Csupa zűrzavar van most mindenben; különböző egyének s az egyén és a közösség érdeke, különféle népek, nemzetek, társadalmi alakulatok érdeke súlyos elentétekre mutat; mintha remény sem volna ezek kibékítésére, egymás jogos igényeinek kölcsönös méltánylására. Pedig enélkül arra sincs remény, hogy a saját érdekét bárki, bármelyik fél is nyugodtan szolgálhassa és eddig szerzett vagy megőrzött értékeit veszedelemtől mentesítse. A történelmi érzék fejlődésével azonban együtt jár annak fokozatos felismerése is, hogy a fejlődés különféle erők együtthatásából, különféle érdekek kiegyenlítődéseiből áll, a meglévő és jelentkező erőket és érdekeket tehát nem elnyomni, hanem értékesíteni kell, azaz utat nyitni a sajátos természetök szerint való érvényesülésekre.

Nagy dolog lenne, ha e felismeréshez közeledve, különböző utakon indult emberek is tudnának közeljutni egymáshoz! Ezt elősegítheti mindenki, aki becsületes elhatározással megindul ezen az úton.

Pásztortűz, Kolozsvár, 1922: 36. szám.

MINDENKI NEVEL.

Azok figyelmébe, akik nem törődnek a nevelés ügyével.
1923.

Harding, az északamerikai egyesült-államok elnöke, kiáltványt intézett az amerikai néphez, s ebben többek között ezt mondja: „Elődeink méltán vallották, hogy csakis az a nemzet fejlődhetik és lehet boldog, amelyiknek tagjai tudatosan gyakorolják politikai jogaikat és nagy gondot fordítanak a nevelésre. Ajánlom, hogy az egyes államok kormányai működjenek együtt az iskolai hatóságokkal és igyekezzenek fölkelteni a közönség legszélesebb rétegeiben az érdeklődést a nevelés iránt. Az a nép, amelynek nincsenek eszményei, elvész. Nevelés nélkül pedig nem lehet a néptől elvárni, hogy benne előrelátás és messzire tekintő gondolkodás fejlődjék!”

Ebből a néhány sorból pusztán az alap gondolatot kívánom itt kiemelni s mindnyájunknak megfontolásra ajánlani. Ez a gondolat: a nevelés egyetemes jelentőségének a gondolata. Azért idézem Harding szavát, mert a világ leggyakorlatibb, leginkább számító népének a feje s íme, mint elődeiktől öröklött gondolatot kiáltja népe fülébe: akkor szolgáljátok legjobban érdekeiteket, ha a nevelésre, erre a csak későn kamatozó tőkére nagy gondot fordítottok! Ugyanezt a gondolatot idézhetnők másoktól is: a régi erdélyi magyar főuraktól, akik oly sokat törődtek nemcsak fiaik nevelésével, hanem

az „oskolák“, „tanodák“ ügyeivel is; idézhetnök br. Wesselényi Miklóst, a jóformán elfelejtett, de ma is — különösen ma! — nagy figyelmet érdemlő „Szózat“-os* művelődéspolitikust, akit ilyennek talán alig páran ismernek, pedig mindenki okulhatna munkáiból; s idézzük Széchenyit, naplójának e szavait: „Valamely nemzetnek a maga védelmében nagygyá és halhatatlanná tételére a legnagyobb rész nevelése a feltétel. Aki a haza megmaradását és szabadságát óhajtja, annak arra kell törekednie, hogy az ifjúság nevelése tökéletes legyen.“

Ma valóban erre törekednek mindenfelé, legalább is minden olyan országban, ahol az élet követelményeit felismerik. Amerre a lapok segítségével elláthatunk, mindenütt sok mozgolódást látunk a nevelés terén. A mélyen látó államférfiak tudják, a lakosság is érzi, hogy meg kell változnia annak a módnak, amelyen eddig az új nemzedéket életének teendőire előkészítették. Ez a gondolat már a háború elején jelentkezett, azóta erősödött s most érvényesülni kezd, mert világos, hogy a mai nemzedék feladatai nem ugyanazok, amik a háború előtt vártak az akkor felnövő nemzedékre. Egyetlen ország és egyetlen nemzet sem maradt Európában a háború előtti körülményei között, habár a változások természetesen nem azonosak: itt kedvezők, amott hátrányosak, egyik ország területe megnőtt, a másiké megszükkült, egyik nemzet ereje gyarapodott, a másiké megfogyatkozott. Még a semleges országok viszonyai is módosultak, mert az őket környező népek helyzete változott. így aztán mindenütt egyformán azt parancsolja az élet, hogy a változások számba véteszenek s minden munka, különösen minden közmunka, vagyis a közönség által végzett és a közösség sorsára kiható tevékenység a változásoknak megfelelően alakuljon. A nevelés ilyen munka s ez az oka annak, hogy a meggyötört Európának jóformán mindenik részében egymást érik a nevelésügyi újítások, legalább is az ilyenre való törekvések.

E törekvések sikerének azonban az a feltétele, hogy a nevelés jelentőségének teljesebb és általánosabb felismerésével együtt járjon egy másik igazság felismerése is. És pedig azé az igazságé, hogy a nevelés nem csupán a hivatásos nevelők feladata, sőt mindenféle nevelésügyi újításnak, újjászervezésnek, új irányeszméknek, új célkitűzéseknek a sikerében csak akkor reménykedhetünk, ha a nevelést a társadalom nem hagyja rá mindenestől az iskolákra, hanem maga is tudatosan részt vesz benne. A társadalom, azaz minden ember elé áll ez a követelmény s ebben voltaképpen nincs is egyéb, mint tudatossá tévése egy valóságnak, t. i. annak a ténynek, hogy akár tudja valaki, akár nem: *mindenki nevel.*

* Egyik fő munkája: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.* 1843.

Ahány tanító ember eddig munkájának feltételeire, nehézségeire, eredményeinek megrontóira eszmélt: mindenki eljutott arra a bizonyosságra, hogy nem ő maga nevel, nem is csak a többi tanítók, hanem a növendékeknek egész környezete. Arra, hogy valaki milyenné válik, még csak nem is a legnagyobb hatású az iskola. Sok része van ebben az öröklésnek, a család életének, anyagi és szellemi (értelmi és erkölcsi) állapotának, a vidék és a község mindennemű viszonyainak, az egész közéletnek. Minden alakítja a serdülőt, amivel érintkezésbe jut, különösen pedig alakítják az emberek, az emberektől kiinduló tömérdek, szándéktalan és változatos hatás. Ezért nagy igazság van abban a véleményben, hogy a nevelés eredménye: legnagyobb részt ellentétes hatásoknak esetleges csoportosulása és kiegyenlítődése.

De jól van-e ez így? Ha egy nemzet felismerte a maga nevelési szükségleteit, ha tisztán látja, hogy milyen emberekre volna szüksége a mai, az új feladatok teljesítésére, ha látja az utat, amelyen e célhoz, e szükséglet kielégítéséhez eljuthat: megnyugodhatik-e az a nemzet abban, hogy igaz, így kellene, így volna jó, de hát nincs erre módom, a nevelés nincs hatalmamban, hiszen annyi minden tényező részes benne s veszélyezteti a kitűzött célok elérését?! Eötvös mondta, hogy az akadályok felismerése már nagyrészt megszünteti az akadályokat, mert a gondolkodást arra indítja, hogy ezek elhárításának, megkerülésének a módját keresse. Ezt kell tennünk itt is. Ha látjuk, hogy az ifjúság nevelésének mi a jelentősége; ha tudjuk, hogy a neveléstől várt eredményt nem szolgáltathatja maga az iskola, a hivatásos nevelők testülete, és pedig azért nem, mert az ifjúság fejlődésére számtalan más tényező is hat: akkor arra kell törekednünk, hogy ezeket az együttnevelőket is tegyük a kívánt cél elősegítőivé. De hát ez hatalmunkban van-e? Nincs, soha sem volt és nem is lehet teljesen hatalmunkban. Mégis sokat és igen nagyot változtathatunk, a nevelés eredményét mégis nagy mértékben biztosíthatjuk, ha ezt mindnyájan akarjuk.

Ez akaratnak a kifejlődésére első lépés: *vegyük észre, hogy valamennyien nevelők vagyunk*. Ne mondja senki, hogy neki nincs köze a neveléshez, mert nincs gyermeke, vagy már azt nem kell nevelni; hogy ő nem tanító, nem is pap, tehát nem gyermekekkel foglalkozik, hanem pörökkel, hivatalos ügyiratokkal, gazdálkodással, kereskedéssel, építéssel vagy egyéb, szerintük magasabb rendű munkával. Ezek gondolják meg, hogy a nevelés: közügy, a közösség, a bármilyen összetartozó emberek közös ügye; eredménye ugyanis mindenkire kihat előbb vagy utóbb, mert nincs olyan ember, akinek ne függne számtalan dolga (gyógyulása, üzlete, ruházata, lakása stb. stb.) más emberektől, tehát mindenkinek érdeke, hogy a nevelés minden tekintetben a legjobb eredménnyel járjon, ezért kell törődnie minden felnőttnel minden gyermekkel és ifjúval. Azt is

gondolják meg, hogy az új nemzedék nevelése nem csupán a gyermekek, az ifjak útján történik közvetlenül, hanem a már felnőttek útján is, közvetve: mindenki tovább adja valahogyan a másoktól vett hatást, mert őt minden hatás alakítja és a következő percben már ebben a megváltozott mivoltában érintkezik másokkal. Mint-hogy pedig a serdülőket elsősorban a szülői ház alakítja, minden apa, aki megbántott vagy örvendező lélekkel ül délben az asztalához s a vele történeteket családjának elmondja, minden anya, akinek jól esik vagy rosszul esik, ahogyan vele bántak idegenek, ezeket a hangulatokat akaratlanul is átterjeszti gyermekeire s így ezeknek a nevelőjévé, azaz alakítójávé lett az az ember, aki őket talán nem is ismeri s reájok bizonyosan nem is gondolt, mikor az apjoknak, anyjoknak, testvéröknek valami örömet vagy szomorúságot okozott.

Aki azt hiszi, hogy a nevelés valami aprólékos, alantas munka, éretlen gyerekkel való pepecselés, gondoljon arra, hogy a „nevelés: az emberek lelki alakítása, véleményének, érzületének, cselekvésének irányítása, irányának meghatározása. S ha netalán azt mondaná erre valaki, hogy ám jó, legyen így, de neki egyéb dolga van, — annak az a felelet: igaz, egyéb a dolgod, a kenyered, de éppen azzal nevelsz másokat, ahogyan ezt a dolgodat végzed, amilyen véleményt és érzelmeket magadról, magad iránt munkád közben másokban ébresztesz, amilyen csiráit a hálának vagy bosszúnak, bizalomnak vagy idegenkedésnek mások lelkébe elülteted, amilyen jó vagy igazságtalan cselekedetre a hatalmadban levőket utasítod, rábeszéled vagy kényszeríted, amilyen nemes- vagy önző vagy éppen erkölcs-telen életfelfogás az egész életedben nyilatkozik. Igen, igen: mindenki hat mindazok lelkének alakulására, akikkel bármiképen, hivatalosan vagy magánúton, mint parancsoló vagy mint alárendelt, mint író vagy mint olvasó érintkezik, azaz a maga mivoltát, gondolatait, érzéseit, törekvéseit, kívánságait megismerteti.

Ennek a valóságnak a felismerése magával hozza a második lépést: a gondolkodó ember megérti, hogy *minden ember alakítja az egész közösséget*, amelynek tagja, nemcsak azokat az egyeseket, akikkel közvetlenül érintkezik. Természetesen nem mindenkinek a hatása azonos erejű, nem is terjed tehát mindenkié ugyanolyan messzire: de bármily szűk körű legyen is az egyén hatása, az tovább terjed s részes abban, hogy az egész közösség milyenné alakul. Gondolhatunk itt például arra, hogy valami ismeretet közlök valakivel, az azt felhasználja, szomszédja eltanulja s így a munkának azon a területén, teszem a földművelés terén megindult a javulás. Vagy pedig kaján indulattal elhitetek vagy tesztek olyasmit, ami az illetőnek kárára válik, azután rájön és nemcsak engem átkoz érte, hanem azt a rendet is, amelyhez tartozom s így fokozódik a nemzet testében a zavar, az izgalom. Eféle példát számtalant hozhatunk fel a közéletnek s a magánéletnek mindenik területéről; de elég arra utal-

nunk, mit jelent pl. egy iskola, kórház, hivatal jó vagy rossz hírének elterjedése, megerősödése vagy megromlása tekintetében a benne dolgozóknak, sokszor egyetlen egy embernek a magatartása vagy minősége.

Az egyesekre tett hatásnak ez a természeti törvényszerű, azaz kétségtelenül bizonyos továbbterjedése érteti meg a társadalmi mozgalmakat, a közhangulatot; ezeknek a szárait nem tudjuk egészen kibontani, a háttérben nagy dolgokat vagy okokat képzelünk, pedig nem ritkán csekély, kiindulásában szándéktalan apróságról van szó, aminek a hatása azután más, rokon hatásokkal kapcsolódik, erősebb egységgé válik s végeredményben osztályok, felekezetek, nemzetek, fajok ellenségeskedésében jelentkezik. Soha sem tudja senki, hogy az eldobott kő, a kimondott szó, a bántó kézmozdulat, a szélsélyből leírt és kinyomatott gondolat hatása hol áll meg és kin milyen nyomot hagy?! Azt azonban tudni kell minden, köztéren élő embernek, hogy az ember — ő maga is — felettébb hajlik az általánosításra: egyes cselekedetekből ítélünk egy-egy emberről, holott az lehetett éppen akkor egészen szokatlan körülmények között s így nem az igazi egyénisége nyilatkozott; egyes emberekről vonunk következtetést egy-egy foglalkozási ág embereire, osztályokra, felekezetekre, nemzetekre, fajokra, holott azok az emberek talán egyáltalában nem igazi képviselői a magok osztályának stb., hanem éppen méltatlan tagjai s mégis okai a hozzájuk tartozók ellenében keletkező érzéseknek és mozgalmaknak.

Ezt tudva, egyfelől, másokra nézve az a kötelességünk, hogy óvakodjunk minden általánosítástól s így megóvjuk magunkat és a velünk érintkezőket a csalódástól, téves és káros következtetésektől; másfelől pedig, magunkra nézve arra kell iparkodnunk, hogy mindég és minden tekintetben példák és minták lehessünk. Ezzel elérkezünk a harmadik lépéshez: *mindenkinek igyekezni kell hatnia másokra*. Ismétlem, hogy hatunk, példák és minták vagyunk öntudatlanul is, a tőlünk indult hatások szárai messzire nyúlnak ismeretlen utakon akkor is, ha erre nem gondolunk. A hatásnak ezzel a módjával azonban önmagára adó, magát megbecsülő ember sokszor nem érheti meg: amint rájön, hogy ő a közösség, a nemzet életében ható, élő erő, akin mások minősége, az élet közös céljainak elérése, a feladatok betöltése szintén megfordul, — ettől a perctől kezdve arra kell törekednie, hogy ez a reá jutó rész minél nagyobb legyen s a tőle induló hatás ne akármilyen, hanem amilyennek maga akarja. Azaz: *akarnia kell*, hogy alakítson másokat. Eként, ez akarás által válik tudatos részesévé a jövő munkálásának, vagyis így válik nevelővé, mert a nevelés fogalmában éppen a hatás szándéka, a cél tudatossága a döntő mozzanat.

Még két kérdés vár itt némi megvilágításra; egyik a nevelői munka végzésének, e szándékos hatás kifejtésének a módja; másik: a cél kérdése.

Ami az eljárás módját illeti, itt csupán azok szempontjából kell szólnom erről, akiknek a nevelés nem tanúit mestersége, nem kenyérkeresete. S voltaképen az eddigiekben már elmondtam, amit szükséges mondanom a megértők számára. Ezt az általános, mindenkit illető nevelői kötelességet azzal teljesíti az ember, ha úgy él, hogy minden cselekedetével a szépségnek, jósnak, igazságnak a terjesztője; ha a maga bármily szűk környezetében, családjára, betegeire, híveire, alkalmazottaira, ügyfeleire, vevőközönségre, olvasóira nemesítően hat anélkül, hogy leckéztetné őket; ha mindezek által egyeseknek és nemzetének benső erejét fokozza, azaz az egyetértésnek, együttérzésnek, egyező akaratnak a kifejlődését, az egymásban való bizalmat, a ragaszkodást, hűséget, kölcsönös segítés szándékát segíti elő. Ehez nem kell tudományos előkészület, nem kéli semmiféle „rendszer“. Az csak megzavarná és tudákkossá tenné a legtöbb embert. Csak egy kell: jóakarát.

Ebben igazában a célt is megjelöltem: ilyenné kell nevelnünk, ilyenné fejlődésükben kell segítenünk mindenkit. Szinte hallom azonban a csodálkozó kérdést: ez volna az új célkitűzés, a változott viszonyokhoz való alkalmazkodás, hiszen ezt hangoztatták a régi világban is, ilyen embereket óhajtottunk már a háború előtt is?! Valóban így van. De a helyzethez való alkalmazkodás nem is azt jelenti, hogy valami soha nem hallott, nem gondolt utakra lépünk, nagyon sokszor azt jelenti, hogy régen hangoztatott, de nem követett, nehézségeknek vagy mesterkéltnek tetszett eszméket ismerjünk fel természetesekeknek és sikert Ígérőknek. Most is ez történik. Nevetségessé válnék, aki a nevelés jelentőségét most akarná felfedezni, — de a mai helyzet parancsolja, hogy aki tisztán látja, amit elsőnek Platón mutatott fel: a nevelésnek a közösség életében, a jövő szempontjából való középponti szerepét, meg aki látja e szerep könnyelmű elhanyagolásának a következményeit, az szóljon és terjessze a régi, de nem kopott, nem érvényesült igazságot.

És pedig terjessze azzal az igen nevezetes tapasztalással együtt, hogy a társadalom életfeladatai a történelem folyamán egyre jobban elkülönülnek, a különféle feladatokra külön-külön szervek alakulnak, — de ezek a magok sajátos munkáját nem végzik a többtől elszigetelve, hanem sokszorosán egymásba nyúlnak s vannak olyan területek, amelyeken voltaképen mindenkinek dolgoznia kell, mert a szakemberek hiába dolgoznak, ha őket magokra hagyják. Így van ez pl. az egészséges élet feltételeinek megteremtésével és megőrzésével s így van a neveléssel is. Az új viszonyok azt követelik, hogy hozzájuk idomuljon a nevelés külső és belső szervezete, a tanító rend

egész munkája; de azt is követelik, hogy a nevelés célját mindenki lássa és mindenki szolgálja. Különösen fontos ez ott, ahol a nevelés szervezett eszközei kevésbé állanak rendelkezésre.

Pásztortűz, Kolozsvár, 1923: 7. szám.

ÚJJÁÉPÍTÉS ÉS MEGÚJHODÁS.

1923.

A nemzet és ebben az egyesek mai feladatait az *újjáépítés* gondolata foglalja egybe mindazokban az országokban, amelyeket a háború és a békeszerződések mélyebben érintettek. Egyik helyen az elpusztított területek valóságos felépítése, másutt a valahogyan megszerzett új országrészeknek az állami élet vérkeringésébe való beleiktatása, ismét másutt az újonnan nyert önálló államiság belső elrendezkedése, vagy az átszenvedett bomlási folyamat, erőszakos átalakító kísérlet nyomainak elegyengetése, itt-ott pedig több ilyen feladat együttesen ad „gondot a közdolgok intézőinek és anyagot a nemzet és az ország sorsán gondolkodóknak.

A magyarság számára is az újjáépítés fogalmában van együtt minden, ami terhes és keserves tennivaló a nemzet életében most minden becsületes ember munkáját kívánja. S a nemzeti feladatoknak ez a teljessége reánk nézve is szörnyen bonyolult. Újjáépítésen nekünk értenünk kell a nemzet életének minden irányban való biztosítását, az immár magában álló, sőt magára hagyott állam életének újra való megalapozását, külső és belső viszonyainak elrendezését és megerősítését, evégre a régen tudott, meg a zavarok idején felismert vagy most jelentkező- sokféle hiány korszerű pótlását, tíz év mindennemű pusztulásának, a szétdarabolás következményeinek orvoslását, a mai állapotban szükséges, részben átmeneti, részben a jövőre szóló új alkotásokat. Ide tartozik eszerint minden olyan munka, amely az u. n. folyó ügyeken, az állam igazgatásának apró-cseprő napi teendőin kívül gondoskodást és intézkedést kíván. Igazi újjáépülés csak akkor folynék, ha még a legkisebb részletmunkát is az újjáépítés gondolata, az új élet vágya, a jövőnek előttünk álló, megvalósítandó, óhajtott képe irányítaná és fűzné hézagtalan egységbe.

Ez újjáépítésnek tárgyi és személyi feltételei vannak. A tárgyi feltételek előteremtése a gazdasági politika feladata, a személyi feltételről pedig a művelődéspolitikának kell rendszeresen gondoskodnia. Ez a kettős munka azonban nem folyik sem azonos erővel, sem együttesen. Természetes, hogy legtöbbször a gazdasági talpraállítást nézik az újjáépítés legfőbb, sőt talán egyetlen tennivalójának s ezért főképpen annak a módjával és eszközeivel törődnek; az

is érthető, hogy a gazdasági újjáépítésre vonatkozó terveket és javaslatokat mindenik társadalmi osztály és foglalkozási ág vezetői a saját nézőpontjukról tekintik. Eközben az újjáépítés személyi követelményei nem is világosodhatnak meg eléggé. Csak olyanok eszmélnék ezekre, akik boszankodva vagy kétségbeesve látják és sürűn mondják is, hogy »ilyen emberekkel« az újjáépítést jóformán megindítani sem lehet, nem hogy nyugodtan és sikeresen folytatni lehetne. Ilyen feleszmélők — úgy tetszik — egyre többen vannak, de szembetűnően eltérő alapokon állanak, legalább a szembenálló felek kölcsönös elégedetlensége, egymás ellen való sok személyi kifogása erre mutat. Egy tekintetben azonban a komolyan gondolkodók egyet értenek: hírlap és politikusok hangos vitái s halk szavú magánbeszélgetések sokszor talán öntudatlanul is azt a gondolatot fejezik ki, hogy az újjáépítés sok ágú, óriási munkájához a nemzet tagjainak határozott tulajdonságai szükségesek és ezek ma hiányoznak, legalább is kevesekben jelentkeznek, ezért a legjobbat akaró vezetőknek is minden erőfeszítése jórészt meddő. Ezt a szomorú megállapítást így kell folytatnunk: az újjáépítéshez tehát a gazdasági politika magában véve nem elegendő, bármelyik tudományos álláspont vagy politikai irány uralkodjék is benne, bármily ügyes emberek vívják is egymással a legjobb megoldásért a harcot; a gazdasági politikával egyidejűen a művelődéspolitikai teljes érvényesülésére is szükség van s ennek tudatosan azon kell dolgoznia, hogy az újjáépülésnek az emberekben levő feltételei kialakuljanak.

Ezek a személyi feltételek a tárgy természetéből következnek. Ha feladataink teljességét az újjáépítés képes kifejezésében foglaljuk össze, itt is, mint építéskor mindenütt, legelső szükséglet ismerünk a talajt, amelyen állunk és dolgozni akarunk; alapos tájékozottság munkánk körülményei felől, tudnunk kell elgondolni az ily körülmények között előálló lehetőségeket, sőt ezeket pontosan ki is kell számítanunk s ezen az alapon részletes tervezésre és a tervek pontos végrehajtására van szükség; mindéhez pedig olyan tulajdonságok kellene, melyek a temérdek részletből álló és sokáig tartó, sok ember kezét és elméjét foglalkoztató munka egyöntetűségét, azaz jól szervezettségét lehetővé teszik. Az újjáépítés a jövőbe néző munka; a jövő lehető biztosítása pedig nem egyesek magános kötelessége, hanem az egész nemzet önfentartó tevékenysége, ebben tehát egyesülni kell mindenkinek; ezért a feladat teljesülésének végső feltétele sem egyéb, mint ami a nemzet egységének feltétele és bizonyítéka: az egyetértésre, együttérzésre, közös, szervezett munkára való képesség és készség a nemzet tagjaiban.

Hiában volna az elhallgatás, a szépítés vagy a letagadás; nyilvánvaló, hogy e tulajdonságok bennünk felettébb fogyatékosak. Ezzel szemben mit sem ér egyesekre mutatnunk, akik ezt az állítást mintha megcáfolnák. Senki sem mondhatja, hogy eféle munkára al-

kalmas és hajlandó emberek itt egyáltalában nem volnának; nem szabad elfelednünk egyesek tiszteletre méltó önfeláldozását s el kell ismernünk részleges és időleges eredményeiket is. De nem kivételes egyesekre, hanem közéletünkre figyelve, senki sem tagadhatja, hogy a magyar közélet jelenségei az újjáépítéshez szükséges tulajdonságok hiányát bizonyítják: közös munka itt nem folyik, legfeljebb egy-egy szűk területen; a nemzet az újjáépítésre nincs szervezve, jóllehet a szervezés szükségét évek óta sokan hangoztatják; az egy-célú munkában való egyesülés helyett sokféle irányú széthúzás van még egymásra utalt, sőt azonos érdekű társadalmi csoportok között is; — akik bármelyik pontról indulva is az újjáépítésre tették fel leiköket és arra szánták minden erejüket, azok súlyosan küzdenek nemcsak anyagi nehézségekkel, hanem a megértés és a munkatársak hiányával is; még a műveltek tetemes része is csak várja, még ma is csak várja, hogy mi lesz hát belőlünk; a nemzet nagy tömege meg, ha látja, jóformán, közömbösen nézi az érette is dolgozók vergődését. Nemcsak közös munka nincs, de — ez szinte közhely már — egyetértés és együttérzés sem fűz össze bennünket.

Hidegvérű okosok erre a sokszor elhangzó panaszra azt szokták mondani, hogy ez máskor is így volt és másutt is így van: nem most van először szükségünk összefogásra és mindig széthúzó nép voltunk s az újjáépítés most nemcsak a magyarság életének feltétele, hanem sok más népé is és íme, mások is szenvednek a mi imént felsorolt bajainkban. Mindkét állítás igazságot mond, de mégis önámítás és egészen hamis következtetésre juttat. Ha igaz — és valóban igaz, — hogy múltunkban nem egyszer hiányoztak a nemzetért való közös cselekvés lelki feltételei és íme mégis élünk: ebből nem az a tanulság, hogy nyugodtan vessük oda a gyeplőt, majd csak lesz most is valahogyan, ezer évet élt nemzet nem pusztulhat el és más eféle. Ellenkezően, ez a történelmi ismeretünk figyelmeztessen a széthúzásnak mindig bajba döntő, szerencsétlen hatására, a felépülések gyötrelmes nehézségeire és késztesen a késői okulás, utólagos gyógyítás erőt emésztő, magyar szokása helyett az idejében való, megelőző gondolkodásra. Ha meg látjuk, amit más népek mostani élete mutat, hogy az egyéni bajok irtózatossága sokasága egyebütt is gátja az újjáépítés rendszeres munkájának: ez nem lehet reánk nézve megnyugtató, ezért még nem szabad sorsunkat szabadjára hagynunk, hanem ebből arra kell következtetnünk, hogy »a múlt el-esett hatalmunkból, de a jövőnek urai vagyunk« (Széchenyi szava). Azaz lehetünk, ha a mi bajaink előbb csökkennek, ha az újjáépülés személyi feltételei a mi lelkünkben korábban gyarapodnak, mint más népben; minél előbb, annál inkább eléje vághatunk másoknak, mert gyorsabban készülhetünk el a munka elrendezésével, annál több reményünk lehet tehát a megmaradásra és megerősödése.

Csak az lát tisztán, az újjáépítés feladatát csak az veszi komo-

lyan, aki nem mentséget és megnyugtatót keres, hanem azt vallja, hogy az újjáépítés csak üres beszéd mindaddig, amíg ilyenek leszünk, amilyenek most vagyunk. A mai feladatokra csak úgy válnunk alkalmassá, ha megváltozunk.

Erre a kívánságra is fel-felhangzik az a kicsinylő, fölényes ellenvetés: hiszen állandóan változunk, a viszonyok alakítanak bennünket! Azonban nem elég azokra az apróbb-nagyobb változásokra gondolnunk, amelyeket életünk körülményei valóban folytonosan létesítenek bennünk. Ezek a változások esetlegesen; még azt sem biztosítják, hogy ez az alakulásunk önmagunknak előnyére szolgál, azt tehát még kevésbé, hogy általa a nemzet feladatainak teljesítésére alkalmasabbá válunk. Sőt éppen azért szükséges megváltoznunk, mert amilyené életünk folyása alakított bennünket, úgy ma nem lehet helyünket megállanunk. Mélyebb változásra van szükségünk, arra, amit a *megújhdás* jelent.

E szó értelme: felfrissülés; valami, ami eddigi alakjában rendeltetésének már nem tud eleget tenni, mert elbágyadt, eltorzult, ezektől a bágyasztó, torzító félszeggé tevő elemeitől, kinövéseitől megszabadul s új fejlődésnek indul, feladatára ismét alkalmassá válik, esetleg új feladatokhoz idomul. Beszélünk a természet megújhdásáról, alkalmazzuk ezt a meghatározást épületen, ruhán, intézményen végbemenő változásra; tartalma mindig ugyanaz: a megújhdás mindig megerősödést, megszépülést, új életet jelent.

Ilyen értelmű megváltozást kíván mai állapotunk tőlünk is. A nemzet akkor válik mai feladataira alkalmassá, ha tagjaiból eltűnnek az újjáépítést meggátló vagy nehezítő tulajdonságok és kialakulnak bennök mindazok az emberi sajátságok, amelyek éhez a munkához szükségesek. Amint ez a folyamat az egyéneken megindul, a nemzet fokozatosan új életre kél: szervezetéből a zavaró elemek lassanként eltávoznak, a beteg részek meggyógyulnak s kifejlődnek az egésznek erőt adó, az állami élet biztonságához szükséges tulajdonságok, a nemzet lelki egységének, a közös munkára segítő együttérzésnek és egyetértésnek feltételei. Számunkra tehát ma a megújhdás az újjáépítés személyi akadályainak megszűnésében és személyi követelményeinek teljesülésében állana. E megújhdási folyamatban lényeges a mozgató, a szándék: nem csak óhajtanunk, hanem akarnunk is kell a megújhdást, magunkét és társainkét.

S éppen ezért kell a megújhdásról egyszer részletesen beszélni, mert ez az akarat még gyenge, jóllehet a megújhdás óhajta sok év óta újra meg újra megjelenik az éberebb szemű magyarok ajkán. Nem mindig ezzel a szóval, gyakran csak egy-egy feltűnőbb hibánk korholásának alakjában, de mindig olyankor, ha valami nagyobb zavar van dolgaink menetében és emiatt magunkba szállunk. A háború kezdetén égető szükségletnek ismertük fel, hogy mássá vájunk, hogy az új helyzet feladataira, a bizonytalan jövő veszedel-

meire lelkünkben felkészülünk. Akkor azonban a felszínesen szemlélők könnyen megnyugodtak, mert egy ideig csakugyan úgy látszott, mintha valóban az egész nemzet ráeszmélt volna sorsunk fenyegető voltára. Majd csakhamar mindenki észrevette, hogy a háború hova-tovább mind jobban megrontott bennünket lelkileg is és ezért a megújhodásra nagyobb a szükségünk, mint valaha. A forradalom idején sorvasztó nyugtalanságban és remegtető fordulatok hatása alatt jövőnk egyetlen biztosítékát a gyökeres lelki változásokban kerestük; ezeknek elősegítésére fogadkoztak olyanok is, akik egyébként csak a magok sorsa és saját munkájok közvetlen eredménye iránt szoktak érdeklődni. Ez az eltökéltség tartott is valameddig: a mélységből emelkedve is az új élet biztató képét csak úgy láttuk valósíthatónak, ha benső életünk tudatosabbá válik és megnemesedik. S most, amint az újjáépítés kötelessége mered reánk, megint erősödik a megújhodás vágya, ezt látjuk minden egyéb végső feltételének, ide kell jutnia mindenkinek, az állam életének bármelyik részén gondolja is végig az ott szükséges tennivalók akadályait és követelményeit: az emberekben van a baj, ott kell megkeresnünk a »feltámadási erőt« is.

Aki feladatainkat és erőnket összeméri, az a jobb jövő elősegítésére, a bizonytalanság csökkentésére elképzelni sem tudhat más módot, csak egyet: erőnk fokozását. Feladatainkat nem magunk választottuk, azokat tehát meg sem változtathatjuk. A nemzet erejének fokozása, kifejlesztése: ez ma a jövőbe legmesszebb néző politika; ez a feladata a politika mindenik ágának és ezzel a személyi követelmények jutnak a politikai gondolkodás középpontjába. Nem csökken a tárgyi feltételek jelentősége, csak megvilágosodik ezek teljesülésének útja. Az újjáépítés és a megújhodás eme kapcsolata parancsoló követelménnyé teszi, hogy a megújhodás óhajtgatása céltudatos szándékká fejlődjék: a megújítás akarása nélkül nem lehet újjáépülés sem. Ennek az akarásnak képviselője tartozik lenni a művelődéspolitikai; ez a feladat jelöli ki a politikai gondolkodásban a művelődéspolitikai gondolat szerepét és ez foglalja egységbe, ez állítja sorrendbe a művelődéspolitikai tennivalókat is.

Magyar Élet, 1924: 1—2. sz. (Szerk. Leidenfrost Gyula, kiadta gróf Tisza György.)

A KÖZÖS MUNKA LELKI AKADÁLYAI

1923

1. Minden közösség csak akkor teljesítheti az előtte álló feladatokat, ha tagjai együtt dolgoznak a közös célért. Ez nemcsak a közösség életének, hanem a benne levő egyének életének is alapfeltétele és egyetlen, tartós biztosítéka. A közös célra irányított, együttes munka: a nemzet önfentartó tevékenysége; ebben mindenkinek egyesülnie kellene. Ezért a nevelésnek — a *nemzetnevelés* értelmében — mindenkor az a feladata, hogy az egyénekből kifejlessze azokat a tulajdonságokat, amelyek a tömérdek részletből álló, szakadatlanul folyó, számtalan ember agyát és kezét foglalkoztató munka egyöntetűségét lehetővé teszik. Így áll elénk mint megvalósítandó a nemzeti közösségbe tartozás tudata s a közös, szervezett munkára való képesség és készség.

E feladat jelentőségét mindenki egyszerre meglátja, aki mai közéletünket — ezt a szót a legtágabban értve — megfigyeli s állapotunk okait sem átalja meggondolni. Minden gondolkodó ember azt panaszolja, hogy közös feladatok kitaró szolgálására, a munkában való egyesülésre képtelennek látszunk. A közvetlen okot is egyképpen mondják: azért nem f oly hátik itt rendszeresen a közös tevékenység, mert hiányzik a benső egység, nincs egyetértés, együttérzés. Ez a tény nyilvánvaló, okai azonban nem egészen világosak, mert nem valamely élesen szembeűnő tulajdonságban rejlenek, hanem különféle, apró fogyatkozásokban s azok csoportosulása idézi elő azt, hogy a nemzetben a lelki egység ki nem alakulhat. Ezeket a fogyatkozásokat kell tehát felismernünk.

Bizonyos, hogy az ilyen természetű és célú vizsgálódásnak a teljes siker reményéről eleve le kell tennie, hiszen ezek a fogyatkozások a nemzet különböző részeiben, egy-egy résznek sokféle, egyes tagjaiban számtalan, egyéni változatban jelentkeznek és senki sem láthat mindent, tehát a helyzetet sem tudhatja teljesen feltárni. Még ha valami egyetemesen jellemzőnek tetszik is, arról sem tudhatjuk, hogy csakugyan megvan-e mindenkiben; azt meg előre tudhatjuk, hogy akikben megvan, azokban sem azonos. Csak nagyon szerényen lehet tehát hozzá nyúlnunk amaz égető kérdéshez: miféle

* Ez a közlemény egy darabban maradt nagyobb tanulmány közbülső részlete lett volna. Az egésznek a gondolatmenetét előadtam a Magyar Paedagogiai Társaságban, 1923 áprilisában *A benső megújhodás útja* címmel; bevezetését (*újjáépítés és megújhodás*) 1. e kötetben. A munka tárgya: az újjáépítés művelődéspolitikája; alap gondolata: a művelődéspolitikának azokat a feltételeket kell most megteremtenie, amelyek lehetővé teszik, hogy a nemzet tagjaiban az újjáépítésre szükséges tulajdonságok egyetemesen kifejlődjenek. Ebből a célkitűzésből következett a hiányok feltárásának szükségessége.

hiányaink okozzák a közös munkára való képtelenségünket. Nem lehet szó a hiányok végleges felderítéséről, hanem csak a legsúlyosabb jelenségekről, a leginkább elterjedt, sok emberben feltűnő vonásokról és ezeknek általános eredményéről. Az ország egész lakosságát kell néznünk, nem egyik vagy másik társadalmi osztályt; az osztályok keretei most különben is nagyon bizonytalanok. E szemlélődés közben lehetetlen egy-egy olyan szálát is meg nem fogunk, amely lelki foggyatkozásaink történelmi gyökereihez mutatja az utat, de itt most nem ezt keressük, jóllehet kétségtelen, hogy a tájékozódás csak ezen a neveléstörténelmi úton, mai mivoltunk keletkezését alaposan feltárva válnék teljessé. Egyelőre azonban maradjunk pusztán az adott helyzet rajzánál.

A nemzet benső egységének, az együttes munkának az akadályai lelki életünk egész területén mutatkoznak: ismereteink anyagában és gondolkodásunk módjában (ismerés), érzelmi világunkban (ézés), cselekvésünk forrásaiban és módjában (akaras).

2. Az ismeretek anyagában az a legfontosabb hiányunk, hogy *nem ismerjük eléggé a nemzet helyzetét*: sem e helyzet okait, vagyis a multat, amelynek folyamán a mai helyzet kialakult, sem annak mostani legfőbb jellemvonásait jelent, amelyhez a cselekvést, a munkát alkalmazni kellene. A más csak mint hosszú fejlődésnek az eredményét lehet megérteni, ezt a fejlődést azonban csak kevesen látják, mert a történelmet a nemzet tagjainak aránylag kis része ismeri, a meglevő történelmi ismereteink hézagosak és meglehetősen egyoldalúak, legnagyobb részben csupán egyes események felületes ismeretére szorítkoznak, az okokat, magyarázatot nem igen foglalják magokban. Ezért sorsunkat a magyarság legnagyobb része nem érti; a háború után bekövetkezett nagy romlást valami hirtelen ránk szakadt szerencsétlenségnek vagy csupán szomszédaink gonoszságának, a nagyhatalmak tájékozatlanságának tulajdonítják, ahogyan például a háború kitörésekor is egyáltalában nem csak a leginkább tanulatlan emberek nézték teljesen értelmetlenül azt a soha nem képzelt szerencsétlenséget és várták pár hónap alatt a dicsőséges befejezését. Ezen a tájékozatlanságon nem lehet csodálkoznunk, hiszen a magyarság nem tudta, s ha egyesek mondták is, a tömeg nem hitte, hogy benn és kinn hogyan szervezkedett sokféle érdek a magyarság ellen hosszú idő óta; népünk különben sem szokott ahhoz, hogy szigorú önbírálattal nézze önmagát és körülményeinket, tehát nem ismerhette fel idejében a fenyegető jelenségeket. A tiszta látást, az arra való törekvést a történelem tanulása fejleszthetné, de ismeretes, hogy aki csak négy elemi vagy négy elemi és két középiskolai osztályt járt, az a történelemből semmit sem tanult, ami ezt a nevet érdemelne s bizony, az 5. és 6. elemi osztály, meg az iparos- és kereskedő tanonciskola, a mezőgazdasági népiskola sem valami sok történelmi ismerethez

juttat. Már pedig a pusztán ennyi tanultságú férfinéesség arányszáma igen nagy s ha a nőket ide vesszük, ez a szám a kétszeresénél is nagyobbra nő. Ez a nagy tömeg nem láthatja a múltat ugyanúgy, mint akik a középiskolában vagy éppen ennek legfelsőbb osztályában tanultak történelmet. Pedig még ezzel a történettudással sem lehetünk elégedettek; az eredmény, az ú. n. művelt középosztály nemzeti önismerete, igen fogyatékos. Itt kell az okát keresnünk annak a jelenségnek, hogy a nemzet élete folyását, ennek egyes eseményeit egyszerű adottságoknak tekintjük, mint a gyermekek, amikor még nem is sejteneik benső kapcsolatokat.

De a mai helyzetnek nemcsak a múltban gyökerező okait nem ismerjük eléggé, hanem pusztán a jelenre vonatkozó tájékozottságunk is hiányos. A mai, bennünket közvetlenül érdeklő és érintő viszonyok, gazdasági és szellemi jelenségek ismerete nagyon kevésé általános, lassan terjed, így aztán sem erőnkkel, sem gyengeségünkkel nem vagyunk tisztában és nem láthatjuk meg az országos tennivalókat, amelyek elvégzésére kezet kellene fognunk. A nemzetek közötti helyzetünket akkor sem ismertük, amikor még Ausztriával volt kapcsolatunk, nem gondoltuk meg, hogy a nagyhatalmi állást minek tulajdoníthatjuk, csak — jogosan — méltatlankodtunk amiatt, hogy a mi erőnknek kijáró megbecsülésben nem részesültünk. Most meg nem eszmélünk arra, hogy minden nagyhatalmi lehetőségnek is vége van, kicsinységünk és gyengeségünk valami egészen más életrendet követel, megcsonkításunk, a régi Magyarország népességének politikai szétszakadása teljesen megváltoztatta minden más, irántunk érdeklődő néppel a viszonyunkat. Ezt a feleszmélést csak alapos tájékozódás, körültekintés tehetné általánossá; erre pedig kevesen iparkodnak, s a külső politikával is inkább csak könnyen módosuló érzelmi alapon törődünk. Általában el kell ismernünk, hogy ha a látókörünk az utolsó tizenhárom évben bizonyos irányban bővült is, szellemi tekintetben a legtöbb magyar még mindig szűk körben él, s e körnek legtöbbször saját maga, egyéni érdeke a középpontja, így aztán a nemzet, az egész, nem láthatja világosan az őt még egyre fenyegető veszedelmeket, nem ismerjük vagy nem helyesen ítéljük meg más nemzetekkel, kivált szomszédainkkal való viszonyunkat, nem tárgyiasan hasonlítjuk össze más országok állapotaival a magunkét. Ezért van ma is a régi módi lenézés, kicsibe vevés, fölényünkben való bizakodás, ha másokról van szó; de ugyanez okozza az éppen ellenkező hangulatot is: más népekről való megokolatlani jó vélemény, túlságos nagyratartás, ernyesztő önmegadás, fásult lemondás sok emberben meggátolja az éber vigyázást és a céltudatos építő munkát.

A múltról és jelenről való eme tájékoztatatlanságnak az a szomorú következménye, hogy igen sok emberrel, egész nagy rétegekkel nem lehet megérttetni országos szükségleteket; a közvetlen, személyes ér-

dek döntő hatalmát egyetemes szempontok sem tudják meggyengíteni; a múltból nem tanulunk, még a közvetlen múltból sem és így nem nézünk előre, még a közeli jövőbe sem, mert *nincs történelmi érzékünk*; rendszeren nem veszünk észre közvetlenül előttünk, körülöttünk levő, sokat jelentő tüneteket sem, mert *a valóság iránt sincs érzékünk*. Semmi csodálni való sincs tehát abban, hogy előrelátóan, védekezni nem tudunk, hanem csak megtörtént bajokon kesergünk; nem a megelőzésben vagyunk erősek, még csak a gyógyításban sem, csupán a bűnbakok keresésében, mint az őseiber, aki mindent, még a természeti jelenségeket is csak valami másik ember cselekvéseként tudta megérteni.

Nem kisebb fogyatkozásunk, hogy *a társadalom különböző részeinek a műveltségében nagy különbség van*. Mielőtt ezt a bajnak tartott jelenséget ismertetném, hangoztatnom kell, hogy nem a szakismeretek különbözőségéről beszélek, mert az természetes és elkerülhetetlen. A sokféle foglalkozás módjaira és eszközeire vonatkozó ismeretek nyilvánvalóan különböznek egymástól, sőt az is természetes, hogy a foglalkozás közben a gondolkodás is sajátossá fejlődik: mást kell tudnia és gondolkoznia is másként kell pl. az orvosnak és a bankárnak, a földművelőnek és a tudósnek, a kisiparosnak és a hivatalnoknak; lehetetlen az is, hogy nagy különbség ne legyen a tudomány művelőinek és a gyakorlati pályák embereinek lelki tartalma között. Ezek a különbségek a műveltség fejlődésével és terjedésével lépést tartva szaporodnak és ez a sokféleség éppen nem baj, mert a különféle munkák jól végzését biztosítja, tehát erőt jelent. De csak abban az esetben igazi ez az erő, ha a sokféleségben egységet teremt az egyéneknek az a tudatossága, hogy valamennyien ugyanakkor a közösségnek a tagjai, azonos múltnak a folytatói, sajátos társadalmi és egyéni viszonyaik ugyanabban a közös keretben alakulnak ki, a sokféle munka egybe kapcsolódik, valamennyinek egyetlen végső célja van, ebben a célban kell mindenik, külön munkakörnek a maga középpontját, irányítóját keresnie és megtalálnia. Ennek így kellene lennie, de nincs így, mert a nemzet különböző részeinek a műveltsége nagyon eltérő mértékű és minőségű, nem ritkán pedig egyenesen ellentétes abban a két tekintetben, ami a műveltség fogalmában a szaktudáson kívül legfontosabb: eloszüris éppen a nemzeti önismeretre, az élet tudatosságára nézve alapvető kérdésekről nagyon különbözőképpen vannak tájékozva, azután meg nagy különbség van közöttük az egyén és a nemzet, nemzet és emberiség viszonyának felfogásában. Szemléltető példa erre a középosztály és a földnépe között feltűnő nagy távolság mindennemű tanultság, rendszeres tudás szempontjából, nemkülönben az ipari munkásságnak és a nemzet többi részének történelmi, közgazdasági, világpolitikai ismereteiben, ezek mennyiségében és anyagában levő tetemes különbségek. Tudjuk, hogy mindezek az itt érintett tudásbeli

sajátosságok milyen módon hatnak az érzületre, a jogok és kötelességek megítélésére. Ezzel kapcsolatban elég ezen a ponton egyszerűen hivatkozni a különböző iskolafajok tantervi különbségeire, a tanulási kötelezettségnek annyi évtizeden át végrehajthatatlan voltára, a továbbképzés késői és ma is fogyatékos szervezésére, a szervezett munkásság pártiskoláira és rendszeres szakszervezeti előadásaira, a középiskolai tanítás hiányaira s mindezeknek sokszor emlegetett következményeire. Hiány és egyoldalúság mindenik oldalon van; igen lényeges kérdésekben az átlagosan művelt emberek is feltehetően tájékozatlanok s ez a tájékozatlanság sokszor éppen olyan területen a legnagyobb, amelynek ismerete nélkül a nemzet többi részének élete, törekvése, lelkülete idegen marad előtte. S mindezekhez ide kell számítanunk a felekezeti szempontok okozta tudásbeli különbségeket is.

Az ímént érintett közoktatásügyi jelenségek azt is bizonyítják, hogy a műveltségbeli eltéréseket nem egyedül a társadalom alkotó részeinek fokozatos elkülönülése, sajátos fejlődése alakította ki. Részes ebben az is, hogy a közös tudatosságot nem fejlesztettük tervszerűen. Nem gondoltunk eléggé arra, hogy a nemzet múltjára, jelenére, életkörülményeire vonatkozó, mindenkiben és mindenkinek szükséges ismeretek valóban meglegyenek, s hogy ami új felfogás ilyen kérdésekben egy-egy oldalon elterjedt, azt a többiek megismerjék és ezzel az illető felfogás kizárólagos birtoklásának vagy egyoldalúságának veszedelmei, ha el nem múlnak is, csökkenjenek. Azonban bárhogyan fejlődtek is ki a műveltségbeli különbségek, megvannak és szenvedjük a következményeiket is: a mai széthúzásnak, közös munkára való képtelenségnek itt van az egyik oka. Akiknek nem közösek az alapvető ismereteik és kivált akik nem ismerik egymás gondolatvilágát, azok természetesen nem értik meg egymást, nem tudják összeegyeztetni az érdekeiket, mert nem ismerik az érdekek természetes kapcsolatait. Ebből érthető, hogy a mindnyájunk erejét követelő feladatokat nem egyformán látjuk, a munkában nem egyesülhetünk, ismereteink alapján a lelki egység ki nem fejlődhetik.

Ismereti hiányaink sorában különös figyelmet érdemel a *társadalmi és közgazdasági ismeretek* helyzete a magyar közműveltségben. A nemzet nagy tömegét alkotó földműves, gazdálkodó osztálynak efféle ismeretei teljesen hiányzanak; a szervezett munkásság gondolatvilágában ezek az ismeretek foglalják el a középpontot s adnak minden törekvésnek határozott irányt; a középosztály tagjai között a társadalomról, közgazdasági kérdésekről való tájékozottság mértéke a semmitől a tudományos mélységig váltakozik és okoz sok tekintetben rendkívüli ellentéteket; a társadalom legfelsőbb köreiben a helyzet ugyanez. Ez az állapot azért kíván megfontolást, mert ahol közgazdasági és társadalmi alapismeretek nem járulnak hozzá

a gondolkodás irányításához, ott nem lehet tudatos érdeklődés sem általában a társadalom fejlődését mozgató tényezők, sem a mai élet jelenségeinek mélyebben levő okai iránt; ahol pedig ezek az ismeretek valamely rendszer feltétlen elfogadásán alapulnak, ott szükségképpen merevség és egyoldalúság fejlődik, ez az érdeklődést korlátozza, okok kutatásának elejét veszi. Mindkét eset egyaránt gátja az összefogásnak.

A mezőgazdasági népességnek közgazdasági és társadalmi kérdésekben való tájékozatlansága, másfelől meg a szervezett munkásság osztálytudatossága súlyossá teszi a középosztály e nemű tájékozottságának és tudatosságának hiányát. Ha immár csak önámítással mondhatja is magát a középosztály a nemzet vezető, azaz a közdolgokban irányt jelölő, legerősebb hatású részének, ebből annyi még mindig igaz, hogy a vezető szerepért folyó küzdelemben a középosztálynak egyelőre előnye van, a régi középosztály állásfoglalásán, törekvésén, megértő vagy elzárkózó magatartásán fordul meg a fokozatos haladás tudatos óhajlásának és az erőszakos, gyors változtatás ösztönének állandó küzdelme. A középosztály fogalma azonban nagyon szétfolyik; helyette célszerűbb a főiskolai végzettséggel jelölni meg azokat, akikre itt első sorban gondolnunk kell (a honoráciorok, az intelligencia, a művelt középosztály). Ezekre tekintve válik a most megjelölt hiány különösen komollyá. Tagadhatatlan, hogy a társadalom átalakulóban van, a gazdasági kérdések uralkodnak ma az egész világ életében, nyilvánvalóan ezek mozgatják a világpolitikát, ezek hatása legnagyobb a társadalom alakulásában. Az a természetes és kívánatos, hogy az ezekhez a kérdésekhez értők legyenek a vezetők. Nagy érdeke volna az egész nemzetnek, hogy ne vakon menjünk kevés vezető után, ne legyünk kitéve annak, hogy bárhonnán érvényesített egyoldalú érdekek a közérdek színében megtéveszenek bennünket, hanem az egész nemzetnek lehessen véleménye és választani tudjon a követhető megoldások között. De a szokott értelemben vett műveltek nagy többsége éppen ezeket a kérdéseket nem tudja egyetemesebb vonatkozásaikban mérlegelni, a társadalmi és közgazdasági alapismeretek hiányában nem tudja nagy tervek jelentőségét felismerni; sem érvek higgadt mérlegelése, sem távoli következmények elgondolása nincs módjukban, pusztán csak sejtésre vagy közvetlen személyes érdekeik sugallatára hallgathatnak. Ez a nemzetre nézve első sorban azt jelenti, hogy az ilyen emberek nem lehetnek tudatos részesei az újjáépítés munkájának. Ennek egyszerű folyománya, hogy eddigi vezető szerepüket nem tarthatják meg, mert sem a nép egészen tájékozatlan nagy tömegét nem tudhatják irányítani, nem fűzhetik magokhoz, sem a munkások céltudatosan, sokszor célzatosan kifejlesztett tanultságát ellensúlyozni nem képesek, nem is igen kísérlik meg. Ekként az egyik részen a gazdálkodók, kisbirtokosok, gazdasági munkások óriási tö-

megében szintén nem támadhat érdeklődés a társadalom életének törvényszerűségei iránt; ezek e tekintetben magokra hagyottan általában nem keresik a dolgok értelmét, csak magokra gondolnak s lassan-lassan bontakozik bennök a közvetlen érdek sugallatára az osztálytudatosság. A másik oldalon pedig, a munkásság aránylag nem nagy, de szervezett táborában az évtizedes rendszeres oktatással már kifejlesztett osztálytudatosság annál erősebb, mert ezt a személyes gyökerű osztályérdeket a társadalom szervezetének sajátos elmélete tudományosan is igazolni törekszik. A munkásság a párt útján szerzett ismereteinek egyoldalúsága miatt néni eszmél arra, hogy amit neki a társadalomról, ennek törvényszerűségeiről tudományos igazságként tanítanak, az a jelenségnek csak egyik magyarázata, igazolásra váró, részben máris tévesnek bizonyult, emberformálta gondolatrendszer; a munkássággal szemben álló oldalon pedig többnyire csak annyit tudnak erről az egésről, hogy idegen és veszedelmes!

A munkástábor reakciót és elnyomást gyanít mindig, valahányszor a nemzetre hivatkoznak, a nemzet érdekét említik; a másik félen pedig még ma is igen sokan nemzetellenesnek és felforgatónak gyanítanak mindenkit, aki akár a szocialisták társadalomelméletével vagy törekvéseivel, akár egyáltalában társadalomtani kérdésekkel foglalkozik. Ilyes megítélés fenyeget mindenkit, még ha nem szocialista is, vagy nem tartozik is az ú. n. radikálisok közé, hanem csupán annyit mond, hogy a nemzet érdekében, már csak a védekezés kedvéért is, szükséges észrevennünk, ami a régi rend különböző bírálóinak fejtegetéseiben vagy állításaiban igazság s kötelességünk megvizsgálni, mi lehet bennök, ami annyi hívet csoportosít köréjük. Igaz, hogy nem valami sokan beszélnek effélett, de néhányan mégis. Egyébként ebbe a gondolatkörbe tartozik annak a felemlítése is, hogy művelt emberek a nemzet sorsára nézva döntő kérdésekben rendkívül eltérően gondolkodnak, éppen társadalomtudományi kérdésekben valósággal két táborra oszlanak. Ha ennek az okát keresnők, közvetlen oknak azt találánk, hogy nagy különbség van köztök a politikai készség alapjaiban és mértékében, ámbar nem lehet általánosítani abban a tekintetben, hogy melyik oldal készsége mélyebb, hiszen ez teljesen egyéni. Az alapokat azonban határozottan látni lehet s tudjuk, hogy a különbségek szemünk előtt alakultak ki. A XX. század első másfél tizedében a társadalomtudományok radikális művelői körül jókora tábor keletkezett, ez állandóan a jelen kérdéseivel foglalkozott, a legújabb irodalom eszméit fogadta el és terjesztette, igen széles, a tudományos élettől nagyon messze levő körökben is; a régi középosztálynak társadalmi kérdésekkel évtizedek óta foglalkozó tagjai pedig még akkor is alig-alig találtak munkatársakra, érdeklődőkre, tanítványokra a Pató Pálok s Petőfi-rajzolta nemesek és nem-nemesek közönbös táborában, így

aztán aránytalanul kisebb azok száma, akik — mondjuk így — a hagyományos magyar alapon a társadalom kérdéseivel rendszeresen foglalkoznak vagy legalább azokban alaposan tájékozottak (a Társadalomtudományi Társaság és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület sorsában levő különbségek!).

Mindezek a jelenségek egyenként megérdemelnék a részletes és elfogulatlan megvizsgálást. Azonban foglaljuk össze az eddig mondottakat ekként: múltunkról és jelenünkről való tájékozottságunk fogyatékos volta, a műveltségbeli különbségek, kivált pedig a közgazdasági és társadalmi ismeretek rajzolt szerepe megérteti, hogy a nemzetnek egyik része sem látja tisztán az egyetemes szükségleteket, csupán amit a magáénak vél, a középosztály még azt sem. Emiatt nem fejlődhetik ki az egymásra utaltság tudata és az összetartozás érzése; nem látjuk, hogy a kölcsönös segítség és kiegészítés a társadalom szerkezetéből folyó kényszerűség, elmulasztása tehát mindenik félre veszedelmes; még azt sem fogjuk fel, hogy ha ugrás nincs a természetben, visszafelé való fejlődés sincs, a fejlődés pedig minden élőknek, tehát a nemzetnek is létével adott életkövetelménye. Mindezt van közöttünk annyi zavar, ezért mulasztjuk el a társadalmi bajoknak idejében való orvoslását vagy elégszünk meg a mindig haszontalan tüneti kezeléssel. A fejlődés és a forradalom különbségét sokszor fejtegetik, de még sem látják elegendően, hogy ahol a fejlődés megakadt, ott a forradalom előbb-utóbb bizonyosan elkövetkezik. Ez a tájékozatlanság vagy egyoldalú tájékozottság teszi a nemzet különböző részeit egymás sorsa iránt közömbössé és az erő érzésében kíméletlenné; így történhetik meg, hogy osztályuralmat vetve egymás szemére, mindenik fél osztályszempontokat érvényesít annál erélyesebben, minél fejlettebb az osztálytudata, arra azonban egyik fél sem gondol, hogy az osztályérdekek kíméletlen érvényesítésének, már az érvényesítés szándékának is, mi a hatása a másik félre. Jellemző példákat nyújt erre az 1918 óta eltelt évek története s úgy látszik, a példák sorának még nem érkezünk a végére, mert itt a saját kárán sem okult senki, nemhogy a másén.

Csak néhány szóval érintem, bár igen nevezetesnek tartom az ismereteinkben levő hiányok között azt, hogy *nincs emberismeretünk*. Utóbbi éveinkben ez sokszor megdöbbenően nyilvánult. Ilyen nyugtalan időben érthető, ha nem az érték higgadt megállapítása dönti el az egyes munkakörök betöltését, hanem ezer egyéb szempont; de a magyar ember máskor is ritkán találja el, kibem bízzék s ki iránt legyen bizalmatlan. Az emberismeret hiányainak az a következménye, hogy gyakran nem a megfelelő emberek jutnak a közbizalomtól függő helyekre, ezért a közéletben nem lehet elég tervszerűség és sok tervtelenség; nem a szakértelem, hanem igen sokszor tudatlanság szab irányt; sok erő elkallódik, külföldre megy vagy nem azt csinálja, amit legjobban tudna. Az emberismeret

hiánya okoz hiszékenységet és sok csalódást; az ebből eredő bizalmatlanság átjárja és szembeállítja a különféle foglalkozással embereket (tisztviselők, munkások, iparosok, kereskedők, orvosok, ügyvédek stb. iránt való bizalmatlanság) s így állandóan mélyül a szétlúzás, fokozódik az összefogásra, közös munkára való alkalmatlanság. Az emberismeret hiánya természetesen más természetű, mint az előbb tárgyalt hiányok, nem a tudás, hanem a gondolkodás folytatékonosságát jelenti.

3. Gondolkozásunkban van az oka, hogy az előbbi pontban előadott tárgyi hiányok pótlása eddig nem sikerült. E tekintetben az a legfőbb bajunk, hogy *nem gondolkodunk eleget és elég rendszeresen*. Amit ismerünk is, mintha csak raktáron volna bennünk; adat-tudásunk van, gondolkodni azonban nem szoktunk rajta, tehát az újonnan észlelt jelenségeket nem tudjuk mihez kapcsolni, nem támadnak megoldani való kérdéseink vagy ha akadnak ilyenek, valami kaptafára igyekszünk húzni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a meglevő értékekhez, meggyőződésekhez ragaszkodunk smég kevésbbé jelenti azok tudatos megőrzését, védelmezését. A felületes gondolkodás eredménye ugyanaz a hiszékenység, amiről az imént az emberismeret hiányával kapcsolatban szó esett, hiszen az embereket is azért nem ismerjük meg kellően, mert felületesen, megfontolás nélkül ítélünk rólok. Így jutnak uralomra gyorsan egymásután különböző jelszavak, néha különböző szavak ugyanazzal a tartalommal, máskor ugyanaz a szó többféle értelemben. Arra nincs időnk, mert nem szoktuk meg, hogy a divatos, sűrűn hallható kifejezéseket mélyebben megfontoljuk; kevesen vizsgálják meg a különböző jelszavaknak egymással való tartalmi kapcsolatát, a kifejezésbeli eltérés jogosultságát, egy-egy új jelszóban jelentkező sajátosság értelmét. Még kevesebben veszik számba az elfogadott, hirdetett, másokra szigorú mértékű használt szólalombokból reájok, saját életükre, feladataikra háramló következményeket. Ezért tűnik el a divatból Egyik jelszó a másik után, igazi érvényesülés nélkül, hitelvesztetesen. Pedig nem is merülhetett volna fel, ha valami oka és rendeltetése nem lett volna; a közkeletű szólások rendszeresen valami tapasztalást; liányt és szükségletet jelölnek meg s minél könnyebben terjednek el, minél többféle vonatkozásban használatosak, annál indokoltabb volna mélyökre néznünk, hogy a bennök levő útmutatást felhasználhassuk. Enélkül semmiféle igazság nem érvényesülhet s nagy feladatok maradnak teljesítetlenül. Rendszeresen gondolkodó ember nem ül fel semmi újnak, csak azért, mert új és nem hagy megvizsgálatlanul semmit, csak azért, mert nem neki jutott eszébe, hogy a régítől eltérjen, — de ilyen ember kevés van.

Felületességünkéből táplálkozik egy s más ú. n. magától értődő igazság is, pedig ezeknél veszedelmesebb ellensége nincs a haladásnak, javításnak, tehát az újjáépítésnek sem; az ilyeneken nem gondol-

kodik senki, nem is akarja megvalósítani senki, így szabadon érvényesülhet minden, csak vegye fel a népszerű köntöst, még ha a fejlődést más irányba tereli is, mint amerre szeretnők. Ma már történelmi példa erre a háború előtti időből a függetlenségi és 48-as párt tetszetős szólamainak hatása éppen a színmagyarság magatartására és ennek végső következményei; ilyen magától értődő igazság volt a háború kezdetén a nemzet egységének hirdetése, emiatt nem figyeltünk eléggé az idegen célú szervezkedésekre; ilyen most pl. az a nagyon komoly ajkáról is elhangzó állítás, hogy tiszta nemzeti állam vagyunk, ilyen a „kultúrfőlény“ hangoztatása s féltő, hogy ezek és hasonlóak miatt az ezekben megnyugvókat majd újabb kellemtlen meglepetések érik.

Gondolkodásunknak ezt a sekélyességét a mostani idő menti és magyarázza: fáradtak vagyunk és zaklatottan élünk, az egyesek is, a nemzet is. De az az értelmi vonásunk nemcsak mai jelenség s hogy veszedelmek magva, a talpraállás akadálya, a közös munkának gátolója, azt hangoztatni kell. Minél nagyobb tömegek jutnak szóhoz az ország sorsáról való tanácskozásban, annál inkább tudnivaló, hogy az elmélyedő gondolkodás fogyatékosága két irányban is megnehezíti a tervszerű építést: a megszokotthoz való csökönös ragaszkodás nem enged előre lépni, új feladatot felismerni s szelidebb-gorombább szavakkal felforgatónak bélyegez mindenkít, aki mélyebben gondolkodik, bajt lát és javítani akar, ezzel az ilyeneket elidegeníti és oktalanul felidézi az erőszakos változtatás gondolatát; az új követeléseknek néha értelmetlen támogatása meg nem engedi jónak talált alapok nyugodt megtartását, az ismeretlennek óvatos kipróbálását s ezzel a mohósággal nemcsak rombol, hanem még óvatosabbá, még bizalmatlanabbá teszi a másvéleményűeket, akik pedig jórészt nem maradiak, a haladásnak nem ellenségei, sokszor éppen nem is önzők, csak más lelki alkatúak. A forradalmaknak és ellenforradalmaknak az egyének lelkületében található forrásai között a gondolkodás felületességének ezek a következményei is figyelmet érdemelnek.

Idé tartozik s az elmondottak után természetesnek is tetszik, hogy *nincs határozott vezető gondolatunk*. Egyes csoportoknak, osztályoknak, felekezeteknek van, de mindenik legfőbbnek, kizárólagosnak tartja a magáét; ezek a vezető gondolatok nem alkalmasak arra, hogy az egész nemzet egyesüljön bennök, nem fogják át az e“gészet, nem a nemzet egyetemes, végső céljára mutatnak, éhez mérve szűkebb körűek. Ily szűkebb körű vezető gondolatok kialakulása természetes és szükséges, de nem elég. Mindezeknek egyesülniük kellene egy tiszta, emelkedett és felemelő eszményben, sümüniook kellene egy mindent szabályozó, közös gondolathoz s ennek az eszménynek, ennek a középponti gondolatnak a nemzet múltjából és jelenéből, törekvéseiből és lehetőségeiből kellene kinőnie s az élet

biztosításának, a jövő kedvezőbb alakításának útját mindnyájunk számára kijelölnie. Köztünk azonban nem fűzi egybe *„nemzeti idealizmus* a sokféle gondolkozású emberek kisebb-nagyobb körű munkásságát s ezért nincs egyesítő középpontja a sokféle érdekek és irányoknak. Nyilván azért sincs, mert tagadhatatlan, hogy ma azok az egyének és családok vannak rosszabb helyzetben, akik életüket az újjáépítés szükségleteihez alkalmazzák (nem nyereszkednek, nem mulatoznak, nem gyűlölködnek, terhek alól nem bújnak ki); ezek példája éppen nem vonz, ezt csak a legmagasabb rendű erkölcsösség teszi lehetővé s ezért az így-élők kivételek. Nagy általánosságban szomorúan találó az a megállapítás, hogy gondolkodásunkat nem vezeti nemzeti céltudatosság, mert az *összefoglaló képességünk* fejletlen; nem dolgozunk részletes munkaterv szerint, nem gondoljuk el apróra az eszmény megvalósításának a módját, mert az *elemző képességünk* is fogyatékos. A következmény nyilvánvaló: *középponti gondolat* hiányában nincs mihez mérnünk tapasztalatainkat és szándékainkat, nem lehetünk következetesek; igen könnyen feledkezünk meg egyszer-egyszer felvillanó közös céljainkról és bajaink közösségéről; hamar meg is nyugszunk, mihelyt egünk csak kissé is tisztulni kezd; nem tudunk távolba nézni, távoli célú munkát huzamosan végezni, nem tudjuk a napi feladatunkat állandóan magasabb érdekből tekinteni, kicsinyesek vagyunk s mindezt élünk nemzetül jóformán ötletszerűen, alkalmi elhatározások esetlegességéi szerint.

Az egyetemes cél, a közös vezető gondolat hiánya miatt *érdeklődésünk is rendszertelen*. Két sajátság tűnik szemünkbe. Egyik a jlivatos kérdések iránt való érdeklődés, a másik meg az ellenvélemény elől való tudatos elzárkózás. Politikában, irodalomban, tudományos téren, a társas életben is sokan csak azért foglalkoznak valamely kérdéssel, mert mások arról beszélnek; az ilyenek nem személyesen állapítják meg, hogy mi a legfontosabb a nemzet szempontjából, nem szeretik azokat az írókat, akiket mégis mohón olvasnak, nem benső érdeklődés indítja őket a kutatás valamely területére és semmi sem köti őket lelkileg a társaságban felszínén levő kérdésekhez, de engedik, hogy az foglalja el gondolkodásukat, ami éppen a felszínén van, ahová sokszor nem az események rendje juttatta természetes úton, hanem egyesek rejtett vagy kitetsző érdeke vezette mesterségesen. Ezzel ellentétben sűrűn észleljük azt is mindenütt, hogy sokan mintegy „csak azért sem“ törődnek bizonyos kérdésekkel, mert azokkal olyan emberek foglalkoznak, akik nekik személyök vagy pártállások miatt (a pártot itt nemcsak politikai pártnak érve) idegenek, kellemetlenek, avagy a tárgy maga ilyen. Jellemző példa erre, hogy némelyek soha sem veszik kezükbe a másik párt lapját, nem hallgatják meg az ellenfél beszédét, nem olvasnak más világnézetű, más tudományos felfogású könyvet; any-

nyira tisztában vannak, azaz úgy gondolják, hogy tisztában vannak a kérdéssel, hogy nem szükséges más oldalról is megnézniök. E két, ellenkező sajátosság egyaránt azt mutatja, hogy az ilyen embereket nem igazi tárgyi érdeklődés vezeti, nem a legjobbnak, az igazságnak keresése, hanem az egyik iránytalanul kap mindenben, akár egymással ellentétes véleményekhez is csatlakozik, a másik meg szigorúan marad egy helyben, mert valaha oda állott s egyébbel nem is törődik. Mindkettőt élénken szemlélteti a társadalmi nagy kérdések magyarországi története, egyik oldalon a társadalomtudományok iránt való mohó, gyakran kritikátlan érdeklődés, a másik félen merev elzárkózás, szinte kiátkozás. Érdeklődésünknek ebből a céltudatlanságából, a könnyű eltéríthetőségből és a mozdíthatatlan egyoldalúságból a nemzetre nézve az következik, hogy nem figyelhetjük kellően a korszerű, a világot mozgató eszmék útját, nem vesszük észre idejében sorsunknak ezekkel való kapcsolatát, a tudományos kutatást nem állítjuk eléggé a magyar kérdések tisztázásának szolgálatába, ezért nem vagyunk tájékozottak a saját gyakorlati kérdéseink távoli vonatkozásai felől és így ha ezek megoldására kerül a sor, nincs elég felkészült emberünk.

Gondolkodásunknak ez a jellemzése különösen megkívánja annak a korlátozásnak újabb hangoztatását, amelyet előre bocsájtottam volt: egyáltalában nem lehet ezt általánosítani, azaz mindenkire találónak mondani. Nem hiszem azonban, hogy általánosságban, azaz a nagy sokaságra vonatkozóan helyállónak ne kellene elismerni. S ekkor jogosult a kérdés: nem itt kell-e keresnünk a közös munka hiányának egyik forrását, nem ez-e az oka, hogy nem tudjuk kellően felfogni a nemzet mai állapotát, az újjáépítés kötelességének igazi értelmét, nem tudunk egyetérteni a teendőknél, fontosnak látunk haszontalanságokat és észre sem vesszünk sorsdöntő kérdéseket, személyes munkánkat nem állítjuk egyetemes célok szolgálatába?! S annál nagyobb az ismereti és gondolkodási hiányaink jelentősége, mert eme fogyatkozásainknak a lelki élet egységénél fogva érzelmi együttjárói is vannak és azok az együttes munka nehézségeit még fokozzák.

4. Az érzelmi élet számtalan jelenségét lehetne itt sorra venni, de voltaképen mindent megmondunk, ha megállapítjuk, hogy mai életünkben feltűnő *az alsóbbrendű, társadalomellenes érzelmek uralma*, másfelől pedig jórészt ennek következtében *sokféle érzelmi 'ellentét'* szinte oldott kévévé tesz bennünket.

A nemzet sorsára nézve alapvető jelentőségű, hogy milyen emberek adnak irányt a mások után igazodók nagy tömegének. Annál jobban lehetséges a közös munka, minél értékesebb emberek a vezetőik. Az értéket pedig a köz szempontjából azon mérjük: milyen a viszony valaki lelkében az önszeretet, a személyes érdek szolgálatának ösztöne és a másokra való tekintet erkölcsi parancsai között.

Az a fejlettebb, tehát értékesebb ember, aki magát a közösség tagjának látja és érzi s ebből származó magasabb rendű érzelmei jelölik ki az útját. A jobb jövőnek nevezetes feltétele, hogy az ilyenek hatása legyen az erősebb, példája vonzóbb.

Keservesen bizonyos, hogy most alig van, talán nincs is tere a közös életnek, ahol nem az *önzés* uralkodik, a bomlasztó erők e végső forrása. Az önzők haladnak elől. Nem azt jelenti ez, hogy csak ilyenek töltik be a kisebb-nagyobb vezető állásokat; ez vakmerő és igazságtalan általánosítás volna s e tekintetben nem is az egy-egy pillanatban hivatalban levők minősége a fő, hanem az őket is körülvevő, reájuk súlyosodó közszellem. Elfogulatlan ember tévedés nélkül állíthatja, hogy *a mai közszellem az önzés szelleme*. Az önzők még a legönzetenlebb emberek útjában is ott állanak, intézkedéseiket megnehezítik, közjót célzó terveiket meghiúsítják, igazságosan elgondolt, de hosszabb időt kívánó tevékenységöket már az első lépésnél vagy az utolsónál más irányba térítik. Ezért van közöttünk annyi kedvét veszített jóra való ember és feltartott fejű haszontalan; ezért igazol az utókor annyiszor (néha csak pár év kell éhez) elvetett és kigúnyolt terveket.

Az önzés többféle alakban jelentkezik. Legdurvábban mint *haszonlesés*, az a sivár lélekből származó törekvés, hogy bármi történiük is mással vagy a közszel, az egyén maga juthasson hozzá ahoz, amire vágyik. Legtöbbször a pénz a cél s a vagyonszerzés mai útjainak pusztító hatása nyilvánvaló. Önzésből ered a mindenféle célú *törtetés*, a külső emelkedés vágya. A törtető nem magasabb rendű munkát, hanem nagyobb hatáskört kíván magának s ha abba befurakodott, az elért kisebb-nagyobb hatalmat első sorban újabb összeköttetések, a további emelkedéshez szükséges újabb biztosítékok megszerzésére használja. A haszonleső és a törtető soha sem arra gondol, mi hasznot tehet, mindig csak azt nézi, mi haszna lehet. Az önzés ezekben az alakjaiban sokszor szelíden, szinte ártatlanul indul meg, de ritkán marad úgy, mert kifejlődik belőle a *kapzsiság*; mivel pedig a főkéi száma nem korlátlan, az eszkimók fegyvere *a kiméletlenség* s gyökeret ver bennök és mérges virágokat hajt az *irigység*. Ezekkel a hajtásokkal válik az önzés társadalombontó erővé s úgy tetszik, köztünk ez erő hátalma még terjedőben van. Ezt bizonyítja, hogy tömördek a hatalomra vágyó és hatalmaskodó ember. A régi mondás szerint: „minden kakas úr a maga szemétjén“, ma a szomszédé is kellene mindenkinek; egyre feljebb törtétnék sokan, akik a legkisebb polcon is alig bírnák a munkát s ezért csak leleményes eszközökkel tudják magokat úgy, ahogy fenntartani és feljebb lendíteni.¹ Ezek az emberek régi fajtának a példányai, az önzés és

¹ A legkülönbözőbb helyeken látjuk ennek a példait. Ezekről mondja E. Spranger (Lebensformen ³ 1922, 200—201) önként érthetőnek, hogy »der Wille, den andern überlegen zu sein, das standige Motiv des

minden terméke mélyen gyökerezik az emberi természetben; a raai korszak azonban dús táplálékot ad neki. Az önzők példája másokat is hasonló eljárásra kényszerít, mert a mostani idők megsokasították a tisztességes emberek útjában levő akadályokat, pedig a tisztességes úton való boldogulás, bár tartósabb, de mindig nehezebb volt pddig is; az egyéni élet sok kínja egy évtizednél régebben fejlesztési és terjeszti azt a felfogást, hogy valóban mindenki csak önmaga kovácsolhatja a szerencsését s ezt szószerint is veszik, mert nem a trónját veszített munkától, hanem a szerencsétől várják a megmaradást és az előremenetelt, a szerencsét igyekeznek elősegíteni mindenki, nem válogatva az eszközöket, hiszen — így mondják — más sem válogatja. Valóban, az önzés mai tobzódása megmagyarázható. Következménye meg természetes: az emberek között immár nem verseny folyik, hanem dulakodás; ebből a finomabb érzésűek eleve félre húzódnak, önként átengedik a teret vagy pedig önemésztő küzdelmet folytatnak a régi, nemes fegyverekkel az igazságért, a jobbnak, az elvnek a győzelméért — s a sorsuk rendszeren a letipratás, a?, elfajult harcban a tér mindig a durvábbé marad.

Az önzők diadalának súlyos hatása reájok magokra is, másokra is. Személyökre nézve ez a hatás abban áll, hogy erkölcsi érzésök mindjobban gyöngül, amint felismerik a tehetetlen futás könnyebbségét; önző céljaik érdekében így jutnak fokról-fokra hazudozásig, a közvagyonnak hidegvérű pocsékolásáig, csalásig, sikasztásig. A többi emberre nézve pedig a veszedelem egyre fokozódik, mert az önzők arra is rájönnek, hogy annál könnyebben boldogulhatnak, minél kevesebb a versenytárs. Megtanulják a mások ellen való küzdés legsikeresebb módját, felfedezik és használják az önzők, törtető, irigyek ősi fegyverét: a *gyanúsítást* és *rágalmazást*. Ez a kettő édes testvér s ezekkel kapcsolatban minden javításra törekvő embernek azt kell tisztán látnia, hogy nem olyannal gyanúsítanak és rágalmaznak, amit a szigorú erkölcsűek, a becsületesek bűnnek tartanak, hanem főképen olyannal, ami kellemetlen a felszínen levő áramlatnak, a hatalom váltakozó birtokosainak. Megrontják a másoknak, az útjokban állónak a hitelét azok előtt, akiknek a véleményén az illetőnek a sorsa megfordul. így volt ez az első forradalom alatt és a bolsevizmus hónapjaiban s így folyt abban az időben is, amelynek a legtisztább erkölcsösség és legmagasabb emberi értékek uralomra juttatása volt a történelmi hivatása.

Machtmenschen darstellt. Wenn wir ihn in seiner ganz isolierten Eigenart denken — — so ist Grundsatzlosigkeit nur der Ausfluss seines spezifischen Lebenswillens, des Willens, unter allén Umständen o b e n zu bleiben und das Übergewicht zu behalten. Selbst die Forderung der Sache tritt demgegenüber zurück. Aus jeder konkreten Situation heraus müssen die Mittel mit individueller Anpassung gewählt werden. Das Ziel alléin ist unverrückbar: dass er selbst sich durchsetze und dass s e i n e Sache den Sieg behalte«.

A mai felnőttek mindezt átérték s ismernek példát eleget, olyat is, hogy a szerepek cserélődtek: a vádlottból lett bírós a bíróból vádlott; olyan példát is, amelyben a két szerep a színek változásával is ugyanaz maradt: az egymásra gyorsan következő hullámokban némely ember mindig felül, az árral úszók között volt, ő tudta, hogyan; a másik pedig mindig alul, a megrágalmazottak közé került, mert sohasem tagadta meg önmagát. Aki most a benső megújódásra gondol és a közös munka akadályait szeretné elhárítani, annak legfőbb akadályul a gyanúsítás és rágalmozás szörnyű pusztításait kell felismernie; ez az önzők kezében biztos hatású mérge: következménye nem mindig halál, de legtöbbször hareképtelenség és mindig a társadalomellenes érzület erősödése. És pedig mindkét oldalon: sem a rágalmozó nem tud másokkal tartósan együtt dolgozni, sem akit megrágalmaztak. A rágalmozó utóbb maga is hinni kezd az igazában, a gyanakvás megfertőzi, a vakmerő rágalmozásban rejlő hatalom szinte kéjes érzéseket okoz neki és folyton tovább hajtja; a megrágalmazott embert a rajta esett méltatlanság és a védekezés hiábavalósága vagy elkeseríti, lehangolja vagy dühre indítja s egy időre vagy véglegesen meghasonlásba viszi a társadalommal, néha önmagával is. A gyanúsításnak és rágalmozásnak, ezt a két irányú bomlasztó hatását még elősegíti az ú. n. jó emberek betegsége, az *erkölcsi gyávaság*: a hatalmasok, a nagyhangúak előtt való meghunyászkodás. Ebben nagyobb erkölcsi baj van, mint az eddig említett alantas indulatokban, mert azok az illetőket elvakítják, nem engedik mérlegelni s jó és rossz között választani; itt azonban eleven az erkölcsi érzék, tudják, bizalmasán meg is mondják, hogy ami történik, nem igazság, de erejük már nincs arra, hogy ezt a véleményüket nyíltan is kifejezzék. Sok jó ember hallgat megdöbbenve és megdöbentően olyankor is, amikor a megrágalmazott igaz embert egyetlen másik ember bátor szava is megmenthetné s ezt a szót éppen nekik kellene kiejteniök; sokan alkalmazkodnak mindenféle helyzethez, körültekintők a megalkuvásig, „nem avatkozom bele“ a vezető elvök s bár nem támogatják egyenesen a rosszabb embert, hideg arccal néznek a derekabbra és elhúzódnak tőle. Ez mind tápot ad mások alacsony indulatainak, a rágalmozók útját egyengeti s öntudatlanul többet árt, a bomlást jobban elősegíti, mint aki alap nélkül támad és aki visszaverhető.

Az önzés és a rágalmozás melegágyában tenyészik a gyűlölet sokszoros szövevénye, a *gyűlölködés*; az erkölcsi gyávaság az ápolója. A közös munkában való összefogáshoz a feladatok és a helyzet tiszta felismerése kell, a gyűlölködés azonban nem engedi tisztán látni sokszor még azokat sem, akik már rájöttek, hogy eddig fátyolos szemmel keresték az útjelző fényt. A gyűlölködés a gyűlölet állandósulása egyének és csoportok lelkében. A gyűlöletnek személyes oka valami bántalom, ami az egyént közvetlenül vagy közvetve

erte s amiért bosszút akar állni. Ez azonban így csak a magánélet átka, egyének életének megmérgezője. A közéletben nem ez az igazi, személyről-személyre ható gyűlölet pusztít, hanem rendesen két másodlagos alakja: az álgyűlölet és az átvitt gyűlölet. Az *álgyűlölet* mesterkéltn felkavarása és összezavarása az indulatoknak: bántalom-keresés ott is, ahol ez nincs vagy legfeljebb tévedésből ered és könnyen tisztázható volna; gyakran pusztá irigység, mert valaki elért valamit, amit mások magoknak szántak, vagy mert amaz többet ér, több sikere van és hasonlók; sokszor az egész gyűlölet egyszerűen színlelés csak azért, hogy az illető a közhangulattal ellentétben állónak ne tűnjék fel, „üvöltés a farkasokkal“, személyes ok, meg gondolás és tudatosság nélkül, sőt nem ritkán jobb tudomás ellenére. Az *átvitt gyűlöletnek* megvan a valóságos alapja valakivel vagy egyesekkel szemben, de az ebből fakadó, többé-kevésbé jogosult gyűlölet nemcsak azokat éri, akik rászolgáltak, hanem rohamosan terjedő körben mindazokat, akik az okot szolgáltató egyénnel valamilyen kapcsolatban vannak vagy úgy látszik, hogy vannak. Átmegy tehát a gyűlölet ártatlanokra is, a méltán gyűlölt bűnösnek egész családjára, felekezetére, társadalmi rendjére, fajtájára, hazájára. Ez az átvitt gyűlölet rendesen összefonódik az álgyűlölettel, előtte vagy utána jár a gyanúsítás és a rágalmozás; a hálózat egyre bonyolódik, mintha nem is lehetne belőle kijutni. A gyűlölködésre, azaz a gyűlölet uralmára és terjedése módjára örök példákkal szolgálunk az emberiség életében végbement forradalmak. Ilyenek után vagyunk most is, társadalmi, politikai, világnézeti nagy ellentétek közepette; egyes adatok felsorolása nélkül is mindnyájan tudjuk, hogy a nemzet jövője szempontjából a gyűlölet különösen azért követel teljes figyelmet, mert az életünkre nemcsak azzal hat, hogy valakinek a lelkületét határozza meg, hanem közvetlenül megszabja a cselekvést is: a gyűlölet ugyanis ártó szándékot termel. S védekezés nincs ellene; a megtámadott részéről sem a szelídség, sem az utálat nem kellő fegyver, mert ezek az embert megbénítják, a gyűlölet pedig tevékenységre kényszeríti azt, akiben él és ártás módjának feltalálásában leleményessé teszi. Úgy látszik, ezt az egyénre nézve erősítő hatását tartják szemök előtt azok, akik az ellenséggel, néha csak ellenféllel szemben is gyűlöletet hirdetnek és fejlesztenek. Megdöbbenő, hogy sokan a gyűlöletnek csak ezt az *egy* hatását látják, s még kétségtelenül tiszta lelkű emberek is valami nemes indulatnak, magunk és fajunk védelmében mellőzhetetlen követelménynek tekintik. Ezek nem veszik észre, hogy a gyűlölet nem egyszeri, erőt adó indulat, hanem szükségképpen gyűlölködés no ki belőle, azaz a gyűlölet állandó uralma egyének és tömegek lelkében; következménye pedig nem erősödés, hanem gyengülés, szakadékok mélyítése, embereknek egymástól, kitűzött céloktól, a munka közös területeiről való elvadtítása, egymással szembeállítás. Ez

éppen nem jelenti erőnk fokozását, hanem egyenesen a munkaerő kétszeres apasztását: a gyűlölködő nem enged mást békén dolgozni, maga pedig nem tud egyebet dolgozni, csak amire gyűlölete serkenti s ez nyilvánvalóan nem a kívánatos munka, nem is lehet az, aki gyűlöl, nem tudhat építeni!

Az érzelmeknek csupán egy csoportját érintettem eddig s ez maga is csüggesztő képet ad: együttérzésről, együttműködésről szó sem lehet sehol, ahol az önzés és sok származéka uralkodik. Pedig nem csak ezek állanak az együttérzés útjában, hanem az *érzelmi ellentéteknek* egész tömege is. Ezek az ellentétek a most folyó társadalmi átcsoportosulással járnak együtt s fejlődésük régen kezdődött. Már a háború előtt számos jele volt tisztán látható; a háború és a forradalmak idején, meg ezek nyomában rendkívüli különbségek alakultak ki a nemzet alkotó részeinek lelkületében. E különbségeket talán részletezés nélkül is eléggé jellemzik ezek a szembeállítások: a nemzet egyik részében a hanyatlás érzése uralkodik, a másokban a gyors emelkedés szédülete; nagyon sok emberben a kényszerű megalázkodás fojtogató érzése, másokban a *gog* és fenhéjázás; itt mindennél erősebb a nyomortól, a jövőtől való félelem, a bizonytalanság érzése, a küzdelem egyenlőtlen voltából fakadt keserűség, méltatlanságok miatti elkeseredés, az élet értelmében való kételkedés, egészen az élet megünasáig és eldobásáig menő lehangolódás, ezzel ellentétben amott hivalkodó biztonságérzés, a világ mostani rendjében való megnyugvás, a pusztán magával törődő meglegedettség, túlaradó és nem is fékezett öröm az életben. E két véglet között, sokszor e végletes ellentétekkel együttesen is sokféle forrású politikai ellentét választja szét az embereket; valóságos és mesterkéltné világnézeti különbségek nem engedik kezét fogni néha még a vér szerint közelállókat sem; a háború alatt és azóta átélt események emlékezete sokszor le nem győzhető ellenszenvet tart ébren azonos feladatnak egymásra utalt munkásai között, másfelől pedig a közös vagy rokon sorsúak minden egyéb különbség ellenére is hol kifejezett, hol öntudatlan szövetségben küzdenek mindenki ellen, aki nem szenvedte át ugyanazt, amit ők.

Ezt mind érdemes és szükséges volna apróra elemezni, mert benső állapotainkat csak ez derítené fel igazán, így tisztázhatnánk némely komoly és némely képtelenül mesterséges akadályát az együttérzésnek. Igaz, hogy ilyen időnek, amilyen a legutóbbi tíztizenöt év volt, a nemzet lelkületében hagyott nyomait nem lehet most utólag olyan alaposan apróra szedni, mintha e nyomok keletkezését a fejlődés rendjében, lépésről-lépésre követtük volna. S nem is volna elég csak a háborún kezdeni, hiszen azelőtt is évtizedekig zavaros volt már az életünk és csak úgy érthetnők meg a mai nemzedék egyes vonásait, ha az előzőnek az életén is végig gondolnánk.

De még úgy is, ha csupán a jelent nézzük, fel lehet ismerni azokat a sajátos mozzanatok, amelyek a most élők egyes csoportjainak a lelkében a szétválasztó különbségek egész sorozatát teremtették meg. Egészen más élményeken mentek át és másként nézik a mai életet a háborúban hadviseltek meg az alkalmatlanok és az igazságosan vagy kedvezésből felmentettek, a hadviseltek is többféleképp, aszerint, milyen szolgálatban és bánásmódban volt részök; különböző és ellentétes sors különbségeket és ellentéteket fejlesztett ki azok érzelmi életében is, akik okkal vagy ok nélkül vagy oktalanul menekültek, meg akik nyugodtan régi otthonukban élnek; így állanak egymástól távol, idegenül a becsületesen s a becstelentül meggazdagodottak, meg a tönkrementek és kínosan vergődők, a régi műveltek és a csak most vagy még most sem művelődők, akik itt élték át a bolsevizmust, meg akik kívülről nézték, az elvek emberei és a színváltoztatók, a tisztviselők és munkások meg a gazdálkodók, a keresztyének és a zsidók, s a különböző keresztyén felekezetek tagjai; másként éreznek a jóhiszeműek, az igazságot szolgáltatók és a bosszúállók, meg a méltán, a túlzottan vagy ártatlanul szenvedők, a falut lenéző, mert nem ismerő és nem értő városiak, meg az élelemért falura járókat, a reájok szoruló várost lenéző, szűk körben élő, de a föld erejét érző falusiak, az Amerikából hazatérők és a soha itthonról el nem mozdultak s a nemzetnek más ilyen alkotó elemei. A személyes sors közvetlen hatása, mások sorsának Összehasonlító szemlélése mindig sokszínűvé teszi a sok ember érzületét, de ez a mostani élet rikítóan színezi a különbségeket.

Az ellentétes hatások alatt fejlődött érzelmek között a nagy tömeget nézve alig van olyan, amely az egyeseket a másféle érzésűekkel együttes, a közért való tevékenységre serkentené, közös célokat és közös érdekeket világítana meg s közös jóakaratot fejlesztene, azt a tárgyias jóindulatot, amely személyes ellentéteken is győzni tudna a közös ügy érdekében. Ellenkezően. Az alacsonyabb rendű érzelmek uralmának és a sokféle érzelmi ellentétnek következménye: egymástól való kölcsönös idegenkedés, bizalmatlanság, káröröm, közönyösség vagy rosszindulat, a részvétnek és segítő készségnek hiánya; egyik oldalon felháborító elbizakodottság, követelőzés, erkölcsi féktelenség, a személyes haszon, mint egyetlen érték mérő, az eszközökben nem válogató cinizmus, a másik oldalon a lelki erő felörlődése, kényszerű megalkuvás, »az adott szó szentségének (Széchenyi), a becsület mértékének fokozatos csökkenése, a „minden mindegy“ és az „úgyis hiába“ kétségbeesése. Mindez együtt: az erkölcsi züllés országútja, mert a felsorolt egyes fogyatkozások az erkölcsi hibáknak nagy sokaságát tenyészítik. Ilyen állapotban érthető, hogy a lelki egység, a közös tevékenység érzelmi biztosítékai is hiányoznak, szó sem lehet tehát arról, hogy az újjáépítés kötelességében az egész nemzet érzelmei találkozzanak.

5. C s e l e k v é s ü n k forrásairól ezek után akár ne is beszéljünk, hiszen természetes, hogy uralkodó érzéseink, gondolkodásunk és ismereteink mozgatnak bennünket. Ezekben a jellemzett sajátságokban van az oka az akarás terén jelentkező hiányainknak is: általában fogyatékos az akaratérőnk, azaz nem igen tudjuk szilárdan elhatározni magunkat valamire, tehát nincs elég erőnk a kezdeményezésre és így nem tudunk kitartani sem az egyszer elfoglalt állásponton, sem a közben nehézneked mutatózó munkában (a szalmaláng!). Ennek csak egyik következménye a bátortalanító ingatagság, ami főképen egyénileg kellemetlen, de a köz is megérzi; együtt jár ezzel a munkában való kapkodás és részben előidézője, részben következménye a már általánosabb erkölcsi fogyatkozás: a pipogyaság, az önállótlanúság, a gerinctelenség. Ha ebből a szempontból alaposan szemügyre vennők ismerőseinket, a legkülönbélebb foglalkozások embereit, kétségbeejtő eredményre jutnánk. Az okokat nem volna nehéz megtalálni. A társadalom különböző részeiben más-más okot is lelnénk, de bizonyos közös alapokat is. Csak éppen példaként említem, hogy a különösen a tisztviselők nagy tömegében jelentkező efféle sajátos fogyatkozásnak a magyarázata ott van abban a kegyetlen bizonytalanságban, amelyben immár egész nemzedéke a köz- és a magántisztviselőknek maga és családja sorsát látja (a különféle létszámapasztások, önkénykedések, a protekció uralma!). A személyes meggyőződés, az önálló elhatározás, az elvi alapon való megállás fényűzését már jóideje alig-alig engedheti meg magának valaki s nem kell hosszasan fejtegetni, hogy ennek a cselekvésben, az akarásban mi a következménye nemcsak az egyes tisztviselőkre, hanem mindazokra nézve, akikkel az ilyen lelkiállapotú tisztviselők munkájuk közben érintkeznek!

Sok minden együtt okozza azt a jelenséget, hogy általában mintha megfogyatkozott volna a munka öröme és járványos lenne a dologtalanság (ezt persze nem szabad összetéveszteni a kényszerű munkanélküliséggel); valami beteges lelki fegyelmetlenség terjedt el és az engedelmesség, az önmagunknak való parancsolás, a példaadás kötelessége mintha kiveszőben volna. A magatartásnak sok, szomorú vonása, mind az akarás különböző mozzanatainak fogyatkozásaira vall s a legszorosabban összetartozik az ismerés és érzés területéről felmutatott hiányokkal. Az akarás szempontjából abban látom a fő bajt, hogy nincs bátorság a felelősség vállalására. Ebben a hiányban mintegy tömörítve jelentkezik mindaz, amit apránként fel lehetne sorolni. Világos, hogy ez a közös munkát mennyire akadályozza: mindenki mástól vár mindent, sem a kezdés, sem a csatlakozás, sem a kitartás esetleges következményeit nem vállalja senki, tehát abban marad tömördek szükséges tennivaló, nem ritkán már a megindulása előtt és magokra maradnak, akik a nemzet közös céljáért dolgozni tudnának és akarnának.

Itt kell keresni a lelki okait annak a szomorú tünetnek, hogy általában nem dolgozunk eleget, mintha nem is telnék tőlünk komoly munka; a dologtalanok példája megrontja a munkára-készeket is; elterjedt egyfelől valami erőtlentítő lehangolódás, másfelől meg az »úgy még soha sem volt, hogy valahogyan ne lett volna«, könnyelmű megnyugtatósnak jó, de a közös munka szempontjából végzetes életelve és szinte láthatóan ismét apad a közdolgozók foglalkozásra hajlandó, értékes emberek száma.* A küzdelemnek jóformán egyetlen célja az egyéni (családi) életfentartás, de ennek a közös nehézségein való együttes segítés mintha nem tetszenék az akarási méltó tárgyának vagy pedig mintha a hiábavalóság gondolata, a kihasználtság aggodalma venné elejét közakarata, együttes cselekvés kifejlődésének.

6. Amint ezen a sötét úton idáig jutottunk, méltán vetődik fel a kérdés: hát nem süt a nap sehol, derültebb, biztatóbb vonást sehol sem láthatunk?! Azt hiszem, mindenik ponton észre lehetett venni, hogy a kedvezőtlen tulajdonságok sűrű lombjai között megmegvillant a fény is: nem mindenki ilyen. De itt csak ezt az oldalt néztük, az akadályokat, a fogyatkozásokat. Bizonyos, hogy ezek hatása az erősebb, nem a kedvező tulajdonságoké. Ha nem így volna, akkor vígan folynék a vállvetett munka s más íze és színezete volna közéletünknek, az egyéni életnek is.

A helyzetnek ez a rajza azt a gondolatot veti fel: miként lehetne ezen az állapoton változtatni? A felelet egy lehet csupán: *benső megújulásra* van szükség. Ezt könnyű kimondani, de annál súlyosabb az erre következő kérdés: miként lehet a megújodást előkészíteni? Bizonyos, hogy a nevelés nélkül nem. De elegendő-e maga a nevelés? Nem érvényesül-e ebben a munkában is minden szerencsétlen, gátló tulajdonságunk? Ma immár körülbelül mindenki látja, hogy egy-egy korszakban az emberek minőségét az általános szociális háttér nélkül megérteni nem lehet s így egyetemes szociálpolitika nélkül megváltoztatni sem lehet. A nevelést tehát nem szabad magában néznünk, hanem óhajtott hatásának külső feltételeit kell megteremtenünk. Ezért a felvetődött kérdésre csupán a művelődéspolitikai felelhet: a mai állapotból kiinduló, a kívánatos alakulást maga előtt látó, az utat is pontosan eltervező, minden részletnek arányos helyet biztosító művelődéspolitikai.

Társadalomtudomány, 1927: 3-4. szám.

* 1919 nyarán, a bolsevizmus bukása után rövid ideig nagy felbuzdulás volt: nagyon sokan érezték, hogy részt kell venni a közügyekben s erre késznek mutatkozott sok olyan ember is, aki azelőtt minden nyilvánosságától őrizkedett. Ez a hullám azonban hamarosan eloszlott s ma a helyzet e tekintetben ismét a régi kezd lenni, vagy már az is.

ÖNMAGUNK NEVELÉSE.

I. A tárgy időszerűsége. Sokszor hangzik el napjainkban is a régi igazság, hogy más idők csak más emberek által következhetnek el, jobb idők csak jobb emberek által. Amikor ezt az igazságot újból meg újból felismerik, egyben a neveléssel való törődés is megerősödik, mert egészen természetes az a gondolat, hogy ezeket a más, jobb embereket nevelni kell, magától nem változik át az emberek minősége annyira, hogy a közviszonyok annak következtében érezhetően megváltozzanak és nem bizonyos, hogy olyanná válnának-e, amilyenek a jobb jövőt óhajtók látni szeretnék őket. Amint azonban a nevelés jelentőségéhez jutunk gondolatban, nyomban felmerül az a kérdés: ki nevelheti jobbra az új nemzedéket? A nevelés a felnőttek feladata, de hiszen éppen a mai felnőttek minősége, a mai idősebb nemzedék fogyatkozásai, gyengeségei miatt kívánjuk, hogy az új nemzedék ne ilyen legyen, hanem külön! Világos tehát, hogy előbb ezeknek a nevelőknek kell megváltozniuk, csak akkor várhatjuk, hogy az ifjúság, a gyermekek mássá fejlődjenek. Arra, hogy a felnőttek megváltozzanak, az kell, hogy ezt a megváltozást a felnőttek akarják és előidézni iparkodjanak: ne csak kívánjuk, hogy az emberek megváltozzanak, jobbra váljanak, hanem kezdjük ezt a változtatást önmagunkon, törekedjünk jobbra válni magunk. Azaz: neveljük magunkat. Ennél nincs ma időszerűbb kérdés. A fontosságát nem csökkenteni sem az, hogy ez mindig időszerű volt és örökké az is marad, — sem az, hogy első tekintetre bizony nehéznek tetszik ez a feladat. Jelentőségét és a teljesítése útját-módját annál szükségesebb elgondolni. Evégre két kérdést vessünk fel:

1. milyen emberekre volna hát szükségünk, milyenné alakulásra kell törekednünk, s
2. miben áll ez az önnevelés, önmagunknak a szükséges irányban való alakítása.

II. Milyen emberek hozhatnak jobb időket? Mikor az emberek minőségére gondolunk, mindig szem előtt kell tartanunk, hogy az emberi életnek kétféle nyilvánulása van: testi és szellemi. A kettő soha el nem válik egymástól, egyik nincs a másik nélkül, de külön-külön kell számba vennünk, hogy milyennek kívánjuk az egyiket, milyennek a másikat.

Testi tekintetben nagyon egyszerű a kérdés: egészséges emberek kellenek, mert csak az egészséges ember tud önmagáért, családjáért, nemzetéért dolgozni; az ilyet nem nyűgözi le a testi gyengeség, nem foglalja el idejét, érdeklődését a saját testi állapota, nem gyötör másokat azzal, hogy őt gondozzák, érette aggódjanak, miatta szenvedjenek. Csak az egészséges ember lehet erős, hogy bírja az élet terheit; csak az lehet edzett, hogy elviselje mindenféle külső változás megpróbáltatásait; csak az lehet ügyes, hogy hasz-

nálni is tudja a testét (kezét, lábát) különféle körülmények között is és ne legyen kötve egyetlen helyhez és munkához.

Szellemi tekintetben nem ilyen könnyű keresztül látnunk a szükségleteinken, mert a szellemi életnyilvánulások sokfélék. Mindenki tapasztalja magán is, embertársain is, hogy az embernek gondolatai vannak, azaz értelmi életet él: észreveszi a dolgokat, ismereteket szerez, emberekről, tárgyokról, eseményekről véleményt alkot, ítéletet mond. Azt is tapasztaljuk, hogy érzelmi életünk is van: sokféle érzelem él bennünk, kívánságok, vonzódás és idegenkedés, szeretet és gyűlölet; nincs egyetlen pillanatunk, amelyben valamilyen érzelem ne lenne bennünk, jó kedvünk vagy rossz kedvünk, örömmünk vagy szomorúságunk, jól eső nyugalmunk, vagy kellemetlen nyugtalanságunk, kellemes vagy kellemetlen izgalomunk ne lenne, S látjuk azt is, hogy az emberek milyen sokféléknek mutatkoznak a cselekvés szempontjából: egyik határozottan tesz mindent, a másik rendesen tétovázik; az tudja, hogy mit akar, ez »maga sem tudja, mit akar«; sokszor még ugyanaz az ember is egyik dologban világosan látja az útját és halad egyenesen a célja felé, a másikban ingadozik, nem tud választani, nem tudja magát elhatározni, az illetet aztán könnyű befolyásolni, félrevezetni, bajba is bele vinni. Ha már most elgondoljuk: milyen nagy különbségek vannak az emberek között az értelem és akarat tekintetében, rögtön megértjük: nem mindegy az, hogy ki milyen, mert magának az egyénnek is az az érdeke, hogy amennyire csak lehet, a legkülönbek közé tartozzék; az sem mindegy, hogy milyen emberek vannak többségben, mert a közösségnek (a családnak, nemzetnek, emberiségnek) az az érdeke, hogy lehetőleg minden tagja fejlett legyen, ne a gyengék, hanem az erők tulajdonságait nyilvánítsa és érvényesítse. Ezért szellemi tekintetben is meg kell mondanunk, hogy milyen embereket óhajtunk, de ezt nem tudjuk egy szóval kifejezni, mint ahogyan testi tekintetben mindent összefoglalunk az egészség követelményében, mert minden egyébnél az az alapja.

Szellemi tekintetben három követelményt állítunk fel: azt valljuk, hogy értelmi szempontból nézve tisztán látó, érzelmi szempontból nézve nemeslelkű, az akarás szempontjából pedig erős akaratú emberek kelljenek, ezek tudhatnak az élet mai bajain valamicskét is változtatni.

Csak az lehet tisztán látó ember, akinek ^alapos ismeretei vannak, tehát nemcsak bámészkodik a világon, hanem tudja, hogy mi veszi őt körül, miképpen lehet e körülmények között az emberi életnek folyója, mik az ember feladatai és hogyan lehet azokat teljesíteni. A tanult és továbbra is tanulni igyekvő ember láthatja meg, hogy nemcsak a napról-napra való, aprólékos feladatokat kell elvégeznie, hanem mindezek valami nagyobb egységbe tartoznak, az életnek tehát távolabbi feladatai is vannak, azokat az egyén csak

valami magasabb álláspontról tekintve tudhatja a maga lelkének megnyugvására s magának és embertársainak igazi gyarapodására betölteni. Aki ilyen távoli feladatot lát, az észreveszi, hogy milyen sokféle álláspontról nézik az emberek az élet feladatait, milyen különböző nézeteik vannak, hányféle irányban haladnak s ha ezt észre vette, arra igyekszik, hogy legyen neki is határozott álláspontja, neki is legyen megállapodott véleménye, határozott iránya. Mindezt együtt így mondjuk: legyen meggyőződése. Igazi meggyőződést csak a tisztán látó ember szerezhet magának. A zavaros látású, tudatlan, tájékozatlan ember kénytelen mások után menni; az olyan, mint a hibás szemű vagy éppen vak ember, nemcsak hogy maga nem tudja megválasztani az utat, de még azt sem tudja ellenőrizni, hogy vajjon jó irányba vezetnek-e azok, akik kézen fogták. Olyan emberekre van hát szükség, akikben magokban fejlődik ki a meggyőződés azon az alapon, amelyet tanulás, széttekintés, gondolkozás közben és ezek útján szereztek. Csak az lát tisztán, aki tudja, hogy az ember igazán holtáig tanul. Ez azt jelenti, hogy a világ tömérdek sokféleségét csak nagy lassan, lépésről lépésre ismerhetjük meg, egyre újabb dolgok kerülnek elénk és így állandóan alakul, teljesebbé válik, igazabb és a valóságnak jobban megfelelő lesz az a kép, amely születésünk percétől kezdve bennünk a vüágról készült, sokáig anélkül, hogy a gyermek, a serdülő tudna arról, ami benne végbe megy. A gondolkozó, tiszta látásra iparkodó ember már tudja, hogy folytonosan hat reá minden, újat láthat minden percben és ezért nem hunyja be a szemét, nem zárja el az elméjét, nem tartja egész életére készen levőnek a meggyőződését, hanem amint valami újat lát, új gondolatot hall, új ítéletet vesz észre olyasmiről, amiről neki más a véleménye: nyomban kész arra, hogy mindent újra megfontoljon, magát megbírálja és meggyőződésében megerősödjék vagy pedig azt a megismert és igaznak talált újabb adat szerint módosítsa. A tisztán látó ember tehát tanul, előre néz, határozott meggyőződésre igyekszik jutni mindenben és mindig ügyel arra, hogy ön magát ellenőrizze.

Nemeslelkűnek pedig azt az embert nevezzük, akiben a sokféle érzelem közül a tisztult, felsőbbrendű érzelmek uralkodnak, aki le tudja győzni önmagában az állati eredetű, pusztán érzéki érzelmeit és akkora területre képes ezeket szorítani, amekkora terület megilleti őket az értelmes, felnőtt ember életében. Elég ennek megvilágítására annyit mondanom, hogy soha senki sem tudhatja kiirtani magából például az éhség érzését, de mégsem élünk a nyomornak, nem az evésben látjuk az élet legfőbb gyönyörűségét és értelmét; nem tudunk megszabadulni a testi fájdalom kínzó érzésétől sem, de nagy a különbség egyének között abban a tekintetben is, hogy mekkora az erejük az ilyen fájdalmak türésére. Bizonyos, hogy azok az emberek az igazibb, értékesebb emberek, akik a puszt-

tán testi forrású érzéseiken, az ösztöneiken, indulataikon uralkodni tudnak. Ez, egyenesen alapfeltétele annak, hogy nemeslelkűvé fejlődhessek valaki, mert enélkül feltétlenül önző lenne, mindenben csak magát látná, mindig csak önmagára, a maga anyagi javára gondolna és eközben teljesen elfeledné, hogy az ember nem magának él, sőt magában nem is élhet, tehát másokkal is törődnie, mások javára is gondolnia kell.

A nemeslelkűség mértéke éppen ez: milyen érzelem él valakiben mások iránt. Nem azt jelenti, hogy mindenkit szeretnünk kell, hiszen a szeretet vonzódást jelent s nem vonzódhatunk mindenkire, mert az emberi egyéniségek nagyon különbözők s a különböző tulajdonságok nemcsak vonzzák, hanem taszítják is egymást. Nemcsak hogy mindenkit szeretni nem lehet, de mindenkinek tetszeni sem lehet. Ellenben igenis lehetséges, hogy a másokkal való viszonyunkban minden körülmények között uralkodjék a jóakarát és ezt még ellenlábasaink is megérezzék. Az erkölcsi fejlettségnek, a lélek nemességének ez a leginkább szembetűnő bizonyítéka. Ebből a jóakarattól eredhet s ered is gyakran szigorúság; egyáltalában nem jelenti az állandó, meggondolatlan engedékenységet, de igenis jelenti azt, hogy igyekszem elismerni a jót mindenkiben, aki az "egész közösség, családom, nemzetem, embertársaim egyetemes érdekeinek a szempontjából ítéletem szerint ezt megérdemli. Az így értett és táplált jóakarattól következik, hogy cselekvésemet mindenkor a felelősség határozott érzése irányítja, a következmények, távoli eredmények meggondolása és mérlegelése. A felelősségérzés uralmában benne van a jónak az akarása, mert csak ez nyugtatja meg a lelkiismeretet, ez teszi elviselhetővé a balsikert, ez buzdít arra, hogy újra kezdjem az egyszer már sikertelen munkát, ne az egyéni kényelmet nézzem, hanem a kötelességet.

Azt hiszem, aki ezt a gondolatmenetet eddig követte, az már látja a folytatását és így szól: de hiszen ez állandó önlegyőzést kíván, az emberben sokszor fel-felágaskodó önös érzések leküzdését, magunk pillanatnyi erős vágyainak háttérbe szorítását; lehetséges-e ez? Nem mindig és gyakran nem könnyen lehetséges. Éppen ezért a nemeslelkűség nem valami egyszersmindenkorra megállapodott tulajdonság, hanem állandóan alakuló, újra meg újra érvényre jutó, csak alapjaiban állandó sajátság. A nemeslelkűségnek nevezetes feltétele és nyilvánulása: a javulásra való készség. Ez abban áll, hogy tudom, milyen ellentétes mozzanatok, mozgató erők küzdenek bennem és azt akarom, hogy ebben a küzdelemben a jobb, a magasabbrendű, a tisztultabb, az önzetlenebb győzzön. A nemeslelkű emberben ugyanolyan erős az önbírálat érzelmi gyökere, mint a tisztán látó embernek a személyes meggyőződése ellenőrzésére irányuló értelmi törekvése. Ez a kettő

együtt jár; értelem és érzelem nem egy, de egymással elválaszthatatlanul egybefonódik, mert a lelki élet egyetlen, fel nem aprózható egységes folyamat. S e folyamatban az érzelmi és értelmi tényezők mellett mindig ott van a harmadik: az akarás. Sem a tisztánlátás, sem a nemeslelkűség nem lehetséges, ha az ezekkel együttjáró, ezekből eredő cselekvésre nincs az embernek akarata.

Ebben már látszik az erős akarat jelentősége. Mindaz, ami az akarásnak jellemzője, szükséges ahhoz, hogy a tisztánlátás kifejlődjék s ha egyszer kifejlődött, el ne homályosuljon; szükséges ahhoz is, hogy a nemes érzület akadályai ne diadalmaskodhassanak. S hogy az akarás, a cselekvés forrása erős legyen, arra azért van szükség, mert nem elég meggyőződésnek lennie, azt érvényesíteni is kell; nem elég a helyes irányt ismerni, hanem haladni is kell abban az irányban; valamint a nemes érzület is meddő birtok, ha megfelelő cselekvésben nem jelentkezik. Az akarat erejét első sorban a cél világos tudata biztosítja; ez az indító, irányító. Cselekvés azonban csak akkor következik, ha nem maradunk meg a meglátott cél felé való közelítés szándékánál, hanem elhatározzuk a cselekvést. Az elhatározásra való képesség az erős akarat döntő bizonyítéka, mert az elhatározás után gépiesen következik már a cselekedet. Persze, csak akkor, ha az elhatározás szilárd. Ha nem szilárd, akkor valóban nem több óhajtnál, jámbor szándéknál s ettől még könnyű valakit eltéríteni, az ilyen ember könnyen ijed meg a felmerülő akadályoktól. Éppen ezért van nagy szükség erős akaratú emberekre, mert mostanában nem hiányzik ugyan sokakból a jószándék, de igenis hiányzik az elhatározásra való erő. S aki elhatározni nem tudja magát, az természetesen nem tud a szándéka mellett kitartani sem. Pedig éppen ebben nyilvánul a lelki erő: a kitartásban. A kitartás azt jelenti, hogy amit az ember helyesnek felismert, amire a lelkét feltette, attól nem tér el, hanem keresi a megvalósítás, a célhozjutás módját. Ez azonban nem csökönység, nem makacsság, hanem következetesség. Az akarásban az értelem is részes: megmondja, hogy miért érdemes küzdeni; az érzelem is részes: közvetlen bizonyosságot ad az embernek arról, hogy mi a helyes, jogos, méltányos. Aki ahhoz szokott, hogy az értéket megfontolja, akit nemes érzülete arra készítet, hogy mindig a jót akarja: az olyan emberben a következetesség nem jelent merev ragaszkodást valami egyszer elfoglalt állásponthoz, hanem éppen abban jelentkezik, hogy mindig a helyeset, a jót akarja. Következetes a cél felé való haladásban, kitartó a jóra való törekvésben.

Ezt mindnyájan értjük s tovább beszélünk itt nincs miért arról. Csak újra meg újra visszakanyarodnánk a kiinduláshoz: a tisztánlátó, nemeslelkű, erősakaratú emberek nagy értékének és szükséges voltának hangoztatásához. Áttérhetünk a második kérdésre:

miképpen segíthetjük elő e tulajdonságok kifejlődését és elterjedését?

III. Az önnevelés szerepe az ember alakulásában. Mindazoknak, akik az emberek minőségének javulását kívánják, tisztában kell lenniök azzal, hogy az ember alakulása sokféle hatásnak az eredménye. E hatásoknak egyik, éppen alapvető része nem áll hatalmunkban, mert az átöröklés útján elődeinktől kapjuk. Fejlődésünk rendjén hosszú ideig tehetetlenül ki vagyunk szolgáltatva a többi hatásoknak is: családi környezetünk, az iskola, az utca és számos tényező anélkül hat reánk, hogy egyáltalában módunk volna kitérni előlük, vagy módosítani rajtuk. Az élet első tizedében s a másodiknak is a közepe tájáig nagyon kevés ember eszmél arra, hogy valami másként is lehetne s nem is gondol arra, hogy önmaga fejlődését maga is irányíthatja. A serdülés korában kezd a gyermek magával foglalkozni, kezdi a környezetét bírálgatni s magát annak hatása alól sokszor kivonni iparkodik. Ez az önmagára eszmélés eleinte öntudatlan, majd fokozatosan tudatossá válik. Ezután rohamosan alakul a helyzet akként, hogy megvannak ugyan a nevelők: a szülők és az iskola, de ezekkel szemben önállósul az ifjú ember s mindinkább maga válik önmagának nevelőjévé. Ez igen érdekes és nagyon nevezetes folyamat az egyén életében, de most nem foglalkozom ennek elemzésével, hanem csupán föl hívom reá a figyelmet és arról beszélek, mit jelent az önnevelés az életnek abban a szakában, amelyben már nem áll az ember mások rendszeres nevelése alatt, nincs más nevelője, csak saját maga.

Erre gondolva, önként merül fel az a kérdés: miféle eljárás lehet ez az önnevelés, hiszen a nevelésben legalább két személyre van szükség, nevelőre és növendékre! Valóban, az önmagát nevelő embernek kettős a szerepe: ő a növendék is, meg a nevelő is, tehát a cselekvő is, meg a tárgy is, akire a nevelés vonatkozik. Már ez is bizonyítja, hogy önnevelést csak fejlett ember folytathat, csak olyan ember, aki tudja önmagát megfigyelni és így először is azt látja tisztán, hogy ő milyen. Ez a magáraeszmélésnek az eredménye. Az ember összehasonlíttja magát másokkal, észreveszi saját gyengeségét és erőit, ismereteinek hiányait és erősségeit, érzelmi életének a leggyakoribb vonásait, cselekvésének az indító okait, magatartásának egyik-másik uralkodó, azaz rendszeresen ismétlődő sajátosságát, szóval észreveszi, hogy miben van az egyénisége, másoktól való különbözőése. Akiben ez a magáról való tájékozódás végbe megy, annak jóformán lehetetlen elzárkóznia a következő kérdés elől: »miért is vagyok ilyen?«. S ez a kérdés nem a kedvező tulajdonságok miatt ébredt fel, mert azokat egészen természetesnek érezzük és nem akarunk változtatni rajtuk. A kérdést, néha töprengést, olyan tulajdonságok okozzák, amelyek valami okból kellemetlenek az embernek, mint pl. ha valaki nem tudja, miként kell magát

viselnie társaságban, ha meg kell bánnia valami hirtelenkedését, ha tudatlanságon kapja rajta magát stb. Ilyenkor felvillan az elégedetlenség önmagával és ezzel együtt jár az a gondolat is: »miért nem vagyok másforma?« Ez a másformaság talán egy-egy ismerőshöz való hasonlóság, talán valamely olvasmány hősének a példája; a legértékesebb lelkű emberekben azonban sem egyik, sem másik, hanem az .egyénben kialakult életcél mutatja meg, hogy milyen is szeretne lenni.

A fejlődő embernek éppen ez a legnagyobb kérdése: mi is legyen, miféle munkával élje végig az életét. Ehhez a célhoz igyekszik alkalmazkodni; mikor pedig kifejtett, mikor már benne van a munkában, a jóra való embernek az a legfőbb gondolata: hogyan lehet azt a célt legjobban megközelítenie, milyennek kell lennie, hogy abban a munkakörben tökéleteset alkothasson. Aki pedig mélyebbre néz önmagába és elmélkedik is az emberek minőségében levő különbségeken, az olyan ember előtt megvilágosodik az az emberi eszmény, amelyhez hasonló óhajtana lenni, azok a tulajdonságok, amelyeket megszerezni és azok, amelyeket elkerülni, amelyektől megszabadulni óhajt. Az önnevelésnek ez a három alapfeltétele van tehát: a magunkra eszmélés (milyen vagyok?), minőségünk okainak, megkeresése (miért vagyok ilyen?) és végül az élet céljának a felismerése (milyen akarok lenni?).

Erre a három kérdésre igyekezve feleletet találni, már benne van az ember az önnevelés tevékenységében. Minden nevelésnek első követelménye, hogy a nevelő ismerje alaposan a növendékét, mert enélkül eredményes munkát nem végezhet, tervszerűen nem alakíthatja. Magunk nevelésének első követelménye tehát az önismeret. És ezt nem lehet úgy érteni, hogy először megismerem magamat, azután majd nekifogok a magam nevelésének. Nem. Már ez az önmagunkraeszmélés is önnevelés, bár öntudatlanul indul. Amikor valamely tulajdonságomat felismerem, abban a pillanatban arról is alakulni kezd a véleményem, hogy ezt szeretem-e vagy szabadulni kívánok tőle s ez a gondolat, ez az érzés megindítja a magamra való hatást, ama tulajdonságom érvényesítésének vagy fékezésének, eloszlátásának a szándékát. Ugyanekkor a másik kérdés a környezetre irányítja a figyelmet; azokra az egyénekre, akikkel érintkezem, a könyvekre, amelyeket olvasni szoktam, a foglalkozásra, amelyet folytatok, a szórakozásomra stb. Mindezekben fordul meg, hogy az átörökléssel szerzett csírák hogyan fejlődnek bennem, milyenné alakulok. Az önismeret tehát a körülmények ismeretévé bővül és egyúttal e körülmények bírálóvá is. A bíráló gondolatok, az idegenkedés érzése a körülmények változtatására serkent és ez a lelki-állapot megint csak az önnevelés része: arra törekszem, hogy olyan környezetem, foglalkozásom, szórakozásom legyen, amely a gondolkodásomat, érzületemet, akarásomat óhajtásom, vágyaim és re-

ménységeim szerint alakítja. Érvényesül tehát a harmadk szempont: igyekszem olyanná válni, amilyen emberi eszményt magam előtt látok' és ennek következtében válogatok az engem érő hatások között. Ez a válogatás éppen az önnevelés teljessége. Nem engedem át többé magamat semmiféle külső hatásnak meggondolás nélkül, de nem engedem mérlegelés nélkül szabadjára ösztöneimet és érzéseimet sem. Az így élő, önmagát nevelő ember nem engedi mélyre a m[^]fgára nézve károsnak ítélt hatásokat, hanem igyekszik az ilyeneket kikerülni; másrészt pedig felkeresni azokat, amiket kedvezőnek, kívánatosnak ítéel és — hogy úgy mondjam — kitarja a keblét ezek előtt.

A példa egészen megvilágosítja, hogy miről van itt szó. Abból, hogy az önnevelés lényege: válogatás az embert érő hatások közt, következik például a társaság megválogatása. Nagyon sokféle emberrel találkozunk és mindenki hat reánk; azaz valami nyoma marad bennünk a másoktól hallott beszédnek, mások erkölcsi felfogásának, példájának. Okos ember csak olyanok közé megy, akiknek a hatását magára nézve kívánatosnak tartja s ha az övétől idegen szellemet észlel valahol vagy valakiben, azzal komolyan leszámol, azaz a magáéval összeveti és a jobbat választja. Ugyanígy van a dolog pl. az irodalommal, mozgóképszínházzal, általában mindennel. Itt tehát az a fontos, hogy ne vegyen az ember készpénznek, jónak, hasznosnak valamit, amit meg nem gondolt, amíg a maga eszményi szempontjából mérlegre nem tette. Ami pedig az önmagunkkal szemben való védekezést illeti, nagyon egyszerűen lehet megmondani: miről van itt szó. Arról, hogy ha pl. érzem, hogy valakivel találkozáva felindulok, győzzem le magamat, ne engedjem, hogy szenvedély fejlődjék ki bennem, ne hallgattassam el az okoskodással az érzéseimet és ne engedjem, hogy érzéseim elbódítsák az értelmes gondolkodásomat. Nem hallgatom el, hogy ezt így csak megmondani egyszerű, megcselekedni nehezebb. De éppen nem lehetetlen, csak igazán akarni és állandóan gyakorolni kell.

Ez már átvezet a mondanivalók utolsó pontjára, arra, hogy mi a módja az önnevelésnek. Mindenki átlátja, hogy így hamarjában lehetetlen előadni mindazt, ami erre nézve mondható, hiszen akkor az embernevelés egész nagy gondolkörét kellene az önnevelés szempontjából kitergetnem. Sem idő nincs reá, sem a szükségét nem látom. Elég erre nézve némi indítást adnom; aki eddig figyelte a szavaimat, ezen a fonálon tovább tud haladni.

Az egészség megtartására és visszaszerzésére vonatkozóan mindössze arra utalok, hogy száz orvos sem biztosíthatja az egészségét annak, aki maga nem ügyel magára, nem igyekszik egészséges lenni. Egyetlen útbaigazításul tehát csak annyi álljon itt: törődjék mindenki az egyéni és a közegészségügy minden kérdésével és soha ne felejtse el, hogy nem elég tudni az egészséges élet feltételeit, hanem

teljesíteni is kell. Szervezetünk minőségét örököltük, de gondozása a magunk feladata. Testi tekintetben ez a gondozás az önnevelés legfőbb feladata s az alapja annak, hogy magunk erejének fejlesztésére, testünk edzésére és ügyesítésére is iparkodhassunk.

Valamivel több szót kíván, mert szokatlanabbnak tetszhetik az önnevelés többi feladata. Ebben a tekintetben arra kell először is felhívnom a figyelmet, hogy az önnevelés sokkal több, mint amit önképzésen, önművelésen érteni szoktak. Ezt ugyanis rendszeren úgy értelmezzük, hogy továbbtanulás, magunk jószántából és tetszése szerint. Mindjárt kiderül, hogy ez a továbbtanulás mellözhetetlen, de az önnevelésnek csak egyik részlete. Nem szabad tehát pusztán a tanulásban látni az önnevelés tennivalóit, hanem be kell azt illeszteni a sokféle tennivaló sorozatába. Igaz, hogy itt mindjárt legelői találkozunk vele, mert elsősorban azt nézzük: mit tehetünk avégre, hogy tisztánlátó emberré váljunk és azok is maradjunk. Itt csakugyan az az első követelmény, hogy érdeklődjunk a világnak, az emberiségnek, a magunk nemzetének, az emberi életnek a kérdései iránt és a magunk határozott területéről indulva tovább, minél alaposabb ismereteket szerezzünk minden olyan tárgyban, amely bennünket érint, amelyben nekünk állást kell foglalnunk. A tanultság ad alapot arra, hogy a felmerülő sokféle véleményt mérlegelni tudjunk, mert a tanulás gondolkodásra készítet, a meggondolás szempontokat fejleszt, célokat világít meg és így a magát tanulás, megfigyelés, megfontolás által művelő ember tudatosan foglalhat állást egyéni és nemzeti feladatok kitűzése és megoldása dolgában. Az önnevelésnek tehát arra kell törekednie, hogy ismereteinket gyarapítsuk, a tanultakat megemésszük, vagyis jól meggondoljuk, ne adatok zagyva tömegét gyűjtsük fel magunkban, hanem csakugyan tájékozódni igyekezzünk a világban. Ezen az úton biztosíthatjuk magunknak a tisztánlátást azzal is, hogy semmiféle kérdésben nem fogadunk el vezetőnek vakon jelszavakat, hanem minden efféle alaposan megvizsgálunk: mi az értelme, miként használják, mit kívánunk tőlünk egyik vagy másik jelszó nevében, merre akarnak vezetni bennünket. Ezzel a tudáson alapuló megfontolással jutunk el arra a magaslatra, amelyen különbséget tudunk tenni a dolgok között azok jelentősége szerint s az emberek között, azok értéke szerint. Ezen a módon jutunk el arra az álláspontra is, amely arra tesz képessé, hogy ne dugjuk be fülünket a miénktől eltérő nézetek hallatára, ne zárkózzunk el a másvéleményűektől, hanem éppen ellenkezően tudjunk mindent a magunk eszménye szempontjából mérlegelni és értékelni, tudjuk a saját nézeteinket védeni, avagy ha a jobb belátás ezt kívánja, módosítani. Az önnevelés tehát azt jelenti, hogy ellenőrzöm a gondolataimat: igyekszem alaposan, helyesen gondolkozni, megérteni.

Ez az ellenőrző, tudatosan kormányzó feladata van az önneve-

lésnek avégre is, hogy nemeslelkűvé fejlődhessék az ember és mindig nemesen cselekedhessek. Erre nézve első teendő: önuralom az ösztönökkel szemben. Hozzá kell szoknunk, hogy elemezzük a lelkiállapotainkat, keressük meg a sokszor magunk előtt is rejtve levő okát valamely nyugtalanító állapotunknak. Hányszor bukkanunk ilyenkor az érzékenységre, sőt érzékenykedésre; nem ritkán restelkedve ismerjük fel magunkban az önzés hangját, az ezzel sokszor összefonódó hiúságot; számtalanszor a még be nem vallott ellen-szenvet valaki iránt vagy pedig a homályos, még indokolatlan vonzódást. Minden egyes esetben, amikor valami efféle rejtett forrást a lelkünkben feltárunk, az önismerethez jutunk közelebb és ezzel az önmagunkon való uralomhoz. Olyan alap ez az önuralom a nemes érzület szempontjából, mint a tudás a tisztánlátásra nézve; minden többi ebből ered. Aki uralkodni tud magán, az már leküzdeni tudja az alsóbbrendű érzelmeket és így elhárította akadályait annak, hogy másokat, még ellenfeleket is, megbecsülhessen, — már pedig a mások megbecsülése, közéleti vonatkozásban is, de az egyéni életben is lemérhetetlen súlyú követelmény. Az önuralomból ered a *következmények* elgondolására való kötelezettség érzése is; ez az erkölcsi tekintetben talán legnagyobb jelentőségű érzés, mert ez állja útját az elhirtelenkedésnek, ez ment meg az utólagos megbánás bátorlalanító gyötrelmeitől, ez parancsol magasrendű és nemes cselekedeteket. Nyilvánvaló, hogy az önuralom voltaképpen az önbírálat állandóságát jelenti: ellenőrzöm az érzéseimet s igyekszem mindig a nemesebbet, tisztábbat segíteni érvényesülésre.

Ha a tisztánlátás és a nemes érzület fejlődése útján így tudjuk magunkat segíteni, akkor egyszersmind az akarat megerősödését is elősegítjük, mert az akarásunk mozgatóit fejlesztjük. Az értelem világozottsága és a nemes érzelmek ereje határozottan mutatja a cselekvés útját. De természetes, hogy azért mégis van e tekintetben is az önnevelésnek külön feladata. Ez megint önmagunk állandó ellenőrzésében áll: amíg a célt el nem értük, addig ne engedjünk sem a pihenés vágyának, a beleunás ernyesztő hatásának, sem mások sugallásának, a pillanatnyi sikertelenség leverő érzésének. Hányszor, de hányszor gondol az étellel vagy gonoszszággal küzdő ember arra: »miért is folytassam?« és hányszor hagyják abba a küzdelmet, sokszor közvetlenül a cél előtt?! Az ilyeneknek gyenge az akarata és feltétlenül még gyengül, minél többször ejti le bágyadtan a dolgozó kezét ahelyett hogy keményebben markolná meg a kalapács nyelét. Erre a »nem hagyom magamat«, »amit kezdtem, elvégzem«-felfogásra nehéz rászoktatni magát annak, akit kicsiny korától fogva nem így neveltek, — de lehetetlenség ebben sincs. Az erőt ehhez az adja, ha nem az egyes részleteket, az egyes lépéseket nézzük, hanem az egészet, a célt, t. i. a munkának, az életnek a célját tartjuk szemünk előtt; ha arra gondolunk, hogy talán lemondhatunk az olyas-

minek a folytatásáról, amit csak magunkért kezdtünk, de az olyanról nem, ami mások sorsára hat. Az elhatározás mellett való kitarítás nemcsak az alaptermészetnek, hanem nagy mértékben a gyakorlásnak a dolga; önmagunkat ebben sokszor gyakorolhatjuk. Nem is kell itt nagy dolgokra gondolnunk, hanem egészen aprókra: megtartom a felkelésnek, a lepihenésnek jól megfontolva kitűzött idejét; napi rendet készítek és attól csak rendkívüli esetben térek el. Ezek és hasonlók az ember életének minden vonatkozására kiterjesztik a hatását, mert ezzel az ember neveli magát, gyakorolja az akaratát, szokássá, vagyis állandó eljárássá teszi az elhatározás mellett való kitarítást. Természetesen csak olyasmi mellett szabad kitarítani, amit az ember helyesnek ismert fel és annak érez.

Az önnevelés hatalmunkban van; az önneveléssel magunkat alakíthatjuk. Igazi jelentőségét azonban csak akkor látjuk, ha visszagondolunk ez előadás kiindulására, arra a kérdésre: milyen emberekre van ma szükségünk? Szükségünk egyenkint mindnyájunknak van arra, hogy tisztán lássunk, nemesen érezzünk és akaratunk erős legyen. Ha azonban eme cél felé csak egy lépéssel is közelebb jutunk, az nem csak nekünk haszon egyénenként, hanem az egész közösségnek. A nemzet jövője követeli, hogy tagjai ilyenek legyenek, mert enélkül sem egyénekből, sem a nemzetben nem lehet önismeret, sem az egyéni, sem a nemzeti élet mai feladatai nem lehetnek tudatosak. Csak így gyarapodhatik a közös munkára való képesség és készség, mert csak így világosodhatik meg az egymásrautaltság. Ki nem látná, hogy mindezek nélkül hiában való beszéd a »nemzeti egység«?! Közelednie is csak annak a nemzedéknek lehet feléje, amelyiknek a tagjai erre nevelik önmagukat.

Az Erzsébet Népakadémia 1924. évi közgyűlésén. Megjelent az 1924. évi Jelentésben, 1927.

A KÖZÉLET ERKÖLCSI KÖVETELMÉNYEI.

I. Előljáróban röviden jelzem az ilyen előadásokról való felfogásomat. Szükséges, hogy a hallgatók előre lássák a beszéd célját, az előadó pedig nyugodt lehessen afelől, hogy maga és hallgatói a mondanókat ugyanabból a nézőpontból tekintik.

Idegen embernek művelt közönség előtt tartott előadása mai napság csak akkor tehet igazán hasznot, ha nem valami egészen sajátos, egyéni kérdést tárgyal, nem az újdonságot keresi, hanem olyasmiről mondja el gondolatait, amiről minden nyílt eszű embernek gondolkodnia kell s gondolkodik is mindenki, ha nem zárja ki magát a nemzet lelki közösségéből. A nyilvánosan beszélő embernek ma az a kötelessége, hogy segítse a most annyira hiányzó és nehezen fejlődő közvélemény kialakulását a mi nemzedékünk életének

valamely nagy kérdésében. E segítségre szükség van, mert az élet nehézségei oly súlyosak, az egyéni, apró bajok az embert annyira lekötik, hogy a nagy, közös feladatok elhomályosulnak és az ezekről való gondolkodás természetesen könnyen egyoldalúvá torzul. Ezért, ha bárki is enged a beszélésre való felszólításnak, ezzel azt a kötelességet veszi magára, hogy küzdje le a maga személyes, lelki nehézségeit és kísérelje meg, hogy beszédének a tárgyára nézve közös irányt adjon a hallgatók gondolkodásának saját gondolatainak tárgyias előterjesztése által. Ily felfogással és szándékkal mondok el egyet-mást a közélet erkölcsi kérdéseiről.

Ezzel jövendőnk legnagyobb kérdéséhez nyúlok, ámbar amit mondok és ahogyan elmondom, igen egyszerű, bizonyára közönségesen ismeretes lesz. Annál jobb. Annál inkább egyetérthetünk abban, hogy valóban komolyan akarjuk Magyarország újjáépítését, akkor azt kell kívánnunk, hogy a közviszonyok, amelyek között élünk, változzanak meg, alakuljanak a mai kornak megfelelővé, a mai feladatokra alkalmassá. E kívánságnak nyílt a forrása. Igen különböző területeken dolgozó emberek mondják ezerszer és elgondolják még többször, hogy „ilyen viszonyok között“ nem lehet és nem érdemes dolgozni, mert a becsületes munka sikerét nem remélhetik. S ha a különféle munkák akadályait sorra vesszük, tisztviselő és kereskedő, tudós és gazdálkodó azt ismeri fel, hogy nem valami egyes, elhárítható vagy megkerülhető akadályok állnak előttük, hanem hínárszerűen körül fogják a lábokat a mai életnek bizonyos, egyetemes jelenségei, sokszor magyarázhatatlan, szinte elemi erejű bonyolult fonadékai láthatatlan szálaknak. Ezért olyan általános a vágyakozás a jobb idők után. Minél több hallgatóm ismeri fel szavaim háttérében a saját tapasztalatait, annál teljesebben egyetérthetünk abban is, hogy a változásra irányuló kívánság nem ér semmit, ha egyenként mindnyájan elő nem mozdítjuk közéletünknek óhajtott átalakulását. De hogy ebben a munkában csakugyan részt vehessünk, tisztában kell lennünk azzal, hogy a baj hol van és a javítást hol kell kezdenünk.

II. Sokan azt hiszik, és sűrűn mondják is, hogy minden nyavalyánknak, erkölcsi bajainknak is, oka a politika; azt követelik tehát, hogy ez a politika változzék meg. Mi idősebbek tudjuk, hogy ez a vélemény, ez a követelés évtizedek óta, amennyire személyes emlékezésünk terjed, majdnem szakadatlanul hangzik, pedig a politika ugyancsak sokszor és nagyokat fordult. Arra kell tehát gondólnunk, hogy a politika minőségének mélyebb oka van: más politikát csak másféle társadalom csinálhat. A társadalom minősége pedig a műveltségén fordul meg: nem válhatik különbbé, ha műveltsége nem mélyül. Csakhogy a műveltségnek is többféle eleme, többféle bizonyítéka van. Nincs műveltség az értelem fejlettsége, kiműveltsége nélkül, de ez maga még nem műveltség az erkölcsi

fejlettség, az érzület nemessége nélkül. Valamely társadalom megváltozásának az erkölcsiség alakulása a feltétele és bizonyítéka-akik a társadalmat jobbra, feladataira alkalmasabbá akarják tenni, erkölcsileg tegyék különbbé. A lelki műveltség voltaképpen az erkölcsi magasabbrendűség kérdése és a jövőn csak ennek a fejlesztésével lehet változtatni bármelyik irányban. Csak a magába szálló, önmagát javítani törekvő társadalom alakulhat át lelkileg és csak a lélekben átalakult társadalom folytathat a nemzet jobb jövőjét tudatosan előkészítő politikát.

Mi az útja ennek az átalakulásnak? Rendesen azt mondják, hogy az új nemzedéket kell mássá, különbbé nevelni. Igaz, de kik nevelik? Új nemzedéket csak a felnőtt nemzedék nevelhet, de hiszen éppen ennek a helyébe óhajtunk most másféle embereket s ez nem következhetik be, ha a felnőttek meg nem változnak?! A nevelő tudva vagy akaratlanul mindig példa, minta a növendék előtt, neki tehát már olyannak kell lennie, amilyenné mást nevelni szeretne! Ez a körbenforgás a mai életnek súlyos kérdése.

Nem szabad túltennünk magunkat rajta azzal a hagyományos áthárítással, hogy a nevelés az iskola dolga, hát csinálja. Csinálja is. Azaz: iparkodik csinálni; mindenik iskola, minden jó lelkű tanítóember vállalja azt a kötelességet, hogy növendékeinek tanultá, nemessé, tisztává nevelésével az egész társadalom ilyené alakításában részt vegyen. De gondoljunk arra, hogy a tanító is a mai felnőttek egyike, a mai társadalom közös bélyegét nem dobhatja le magáról s főképpen: nem menekülhet ki iskolájával ebből a környezetből, nem teremthet más erkölcsi levegőt növendékei körül, legfeljebb az életnek arra a csekély kis idejére, amíg a gyermek teljesen a tanító szellemi befolyása alatt áll — ha csakugyan ott áll. Az iskola emberei sokszor mondják és a higgadt meggondolás feltétlenül igazat ad nekik: ők nem az egyetlen, sőt nem is a legerősebb hatalom az új nemzedék felett; az iskola magában nem biztosíthat semmi eredményt, ha kívülről öntudatlanul — és hány esetben szándékosan is! — gáncsot vetnek neki.

Ezért mondják és valóban azt is kell mondanunk, hogy az új nemzedék erkölcsi alakulása a családon fordul meg. De ugyan maradhatunk-e egyszerűen amellett, hogy tessék tehát a családnak jó példát, jó nevelést adnia?! Biztosíthatja-e magában a család, egy-egy család a maga gyermekei kívánatos lelki alakulását, ezzel az erkölcsi nemesbedését? Ez a kérdés bizonyára mindenünkben egyes, ismert családok képét újítja fel és sokféle példát tudnánk felhozni, jót is, rosszat is. Ne kezdjünk itt azonban aprólékos szemlélődéshez; sok vigasztaló nem járna vele s annyit enélkül is kimondhatunk, hogy a mai családok nagy részének tanultsága, erkölcsi, egészségi állapota az új nemzedéknek nem szolgál javára.: Okos, de nagyon elfoglalt apák, művelt, de a nevelésnek legfeljebb csak

egyik részéhez, a gondozáshoz értő anyák világosan látják, hogy nem tudnak meglenni az iskola, a hivatásos nevelők segítségével, sőt ezekre kénytelenek hagyni, ezektől kell várniok a nevelés legnagyobb részét. Még ott is, ahol az anya gyermekei nevelését tartja élete legfőbb, legértékesebb feladatának! íme, újra a körforgás, a kölcsönös egymásra-vetés: az iskola a családra, a család az iskolára néz!

Innen nincs kivezető út, csak egy: legyen mindkettő olyan tökéletes, amilyen csak lehet. Tökéletes? Emberi gyarlóság csak kívánni is a tökéletességet; de emberi kötelesség, az emberi érték fokmérője a tökéletességre való törekvés. Tegyük fel, hogy család és iskola egyaránt törekszik a lehető legjobban teljesíteni jövőt alapozó feladatát; ezt észre veszi mindenik a másikról s akkor nem egymásra panaszkodnak, hanem felismerik a közös akadályt, mely mindkettőnek útjában áll: a társadalomnak az övékkel nem egyező hatását. Mintha a család és az iskola nem volna alkotó eleme a társadalomnak, úgy néznek reá s magokkal szembenállónak látják. S itt következik ismét a természetes ellenvetés: miért háritja az iskola és a család a társadalomra a felelősséget, hiszen a társadalom olyan, milyenné a család és az iskola neveli az egyéneket; miért panaszkodnak ezek mégis az egészre? Erre a kérdésre ez a felelet: azért, mert az egyes ember, egyes család, egy-egy iskola mindig azt érzi, hogy a nagy közösség életének nyilvánulásaiban, a közéletben határozott szellem jelentkezik s ez az ő törekvéseit befolyásolja; azt látják, hogy az egyének számára olyan a közélet, mint a növénynek a talaj, minden élőnek a levegő; a közélet minőségének a hatását nem lehet megmérni, de látnivaló, hogy óriási mértékben alakítja az otthon és az iskola erkölcsi levegőjét, a gyermekek lelki fejlődését — éppen azzal, hogy a felnőtteket erkölcsileg meghatározza. És amint ezt a körülményt így felismertük, megszűnik a kölcsönös hatások körforgásának tétlen vagy tehetetlen szemlélése. Aki az erkölcsi megújodást óhajtja s évégre máslelkű társadalom kialakulását igyekszik elősegíteni, annak itt kell kezdenie a megfontolást: miként lehetne a bennünket körülfogó egész közélet erkölcsi minőségét különbbé tenni?

III. A *közélet* fogalmát nemcsak egyiképpen lehet meghatározni. Sokan úgy értik, hogy a közélet a mintegy nyilvános életet élő emberek élete. De vájjon kik ezek, meg lehet-e húzni köztök és a nem-ilyenek között a határvonalat? Nincs olyan ember, aki többé vagy kevésbé nem a nyilvánosság előtt élne, akinek az életmódja, munkájának a hatása a közre nézve közömbös volna. Ha arra gondolunk, hogy magunk családostól mintegy zárt falak között élünk, a nagy társasággal nem érintkezünk, közdolgokkal nem foglalkozunk, tehát nem is vagyunk részesei a közéletnek: akkor jusson eszünkbe az is, hogy néhány emberrel mégis csak

érintkezünk, az emberek érintkezése pedig kölcsönös látást jelent s a hatást mindenki tovább adja valamilyen alakban; gyermekeink iskolába járnak s mindenütt az otthon őket körülvevő szellemet érvényesítik öntudatlanul is, ugyanúgy, ahogyan a mások gyermekeinek a hatását meg hozzák a szülői falak közé. Szó sincs tehát arról, hogy magunkat a közélet hatása alól elvonhatnók, sem arról, hogy a közélet minőségéért való felelősséget teljesen elháríthatnók magunkról, mert bármilyen zárt és szűkkörű is az életünk, hatása mégis van egy vagy más alakban a mások életére és azokénak is a miénkre. Kézzelfogható példa erre a kis mesterember élete: nem politizál, csak dolgozik, cipőt vagy szekrényt készít, igazán nem a nyilvánosság előtt, munkája mégis alakítja a közéletet, mert nem magának, hanem másnak dolgozik, mások bizalmából és megrendelésére, megelégedésére vagy bosszúságára, munkája tehát a köz szempontjából, a különböző foglalkozású emberek kölcsönös viszonyára való tekintettel is fontos. Másik ilyen például állítsuk magunk elé gondolatban a tisztviselő, akár a legkisebb rangú hivatalnok munkájának sokszor messzire nyúló hatását. Ki sem bogozzható kölcsönös hatások fonadéka így a közélet: az emberek együttélése. Ebben pedig mindenki részes és így ez a szó, közélet, csak félre vezető kifejezés az emberi élet helyett.

Világos ebből, hogy ennél pontosabb, szűkebb meghatározásra, a nyilvános élet fogalmának bizonyos körülhatárolására van szükség. Az emberek együtt élnek; a közélet azonban az együtt élő emberek tevékenységének csak egy részét foglalja magában. Az emberi tevékenységek két csoportját kell közéleten értenünk. Egyik: a közszolgálat vagyis a hivatalviselés, tisztségek betöltése; a másik a közügyekben, az ország, a megye, a város, az egyház, az egyesületek ügyeiben, a társadalom egyik vagy másik mozgalmában való részvétel. Sem a részvétel sokféle lehetőségét, sem a közszolgálat számtalan ágát nem szükséges itt elemezni; azt hiszem, ennyit mondanom elég volna arra, hogy a közéletnek ez a meghatározása mindnyájunk gondolatának ugyanazt az irányt adja. Ez az a közélet, amelynek szelleme, erkölcsi minősége döntően befolyásolja^{ez} imént felmutatott tágabb kört; e közéletben szereplő, valóban mindenki szeme előtt élő emberek teremtik meg azt a közszellemet, erkölcsi légkört, amely egy-egy időpontban a nagy tömegnek s főként a még önállóvá nem fejlett újabb nemzedéknek a felfogását, irányát meghatározza. Az most a kérdés: hogyan értsük a közéletre vonatkozóan az erkölcsösséget, miféle erkölcsi követelmények fűződnek a közéleti tevékenységhez?

Erkölcson az egyénnek életében mutatkozó távoli és közvetlen célok, hatalmas vezető eszmék és aprólékos szempontok s a mindezek érvényesítésére használt módok minőségét értjük. Ez a minőség az egyén lelkületéből, mint alaptól emelkedik ki; lényegében az

dönti el: mi mozgat bennünket, mi indít cselekvésre. Gondoljunk egy percre önmagunk életére. Bármilyen egyszerű életű az ember, ha akármelyik tettének az okaira visszagondol, kétségtelenül észreveszi, hogy a cselekvést elhatározás, az elhatározást pedig meggondolás, mérlegelés előzi meg s e mérlegelés közben bizonyos szempontok küzdenek egymással, amíg valamelyik szempont legyőzi a többi. A szempontoknak, érveknek ez a versengése az érett emberben nagyobb izgalom nélkül, jóformán észrevétlenül megy végbe, mert cselekvésének állandó indítója, meghatározója már kialakult benne; az ilyen nem az érvek küzdelmére eszmél, hanem a legfeljebb megvillant lehetőségek között határozott, állandó alapelveket érvényesít tudatosan. S gondoljunk most arra is, hogy mások cselekvésében is látjuk vagy a benső küzdelem nyomait vagy a megállapodott szempontok uralmát. Magunk és mások ilyen megfigyelése azzal az eredménnyel jár, hogy az emberi cselekvésnek nagyon különböző mozgatóit ismerjük fel: egyik emberben az érzelmek sokaságából az alacsonyak, a pusztán testi forrásúak érvényesülnek majdnem gát nélkül s az ilyen embert minden dolgában önzés jellemzi; a másiknak a magasabb rendű, szellemi forrású érzelmek adják az irányt, valamely tisztult eszme és mások iránt való jóakarát. A különböző indító okok ingadozása vagy állandósága más-más lelkiületet, különféle erkölcsi minőséget jelent s így a különböző emberek egész élete bensőleg is, másokra, a közre való hatásában is különféleképpen alakul.

A sokféle ember között azokat tartjuk értékesnek és azok hatását kívánjuk, akikben a cselekvés magasrendű szempontjai állandósultak és uralkodnak. Kérdés azonban: melyek ezek a magasrendű szempontok? Ezt nyilván nem dönthetjük el ötlet vagy szeszély szerint, hanem az erkölcsstan (ethika) útmutatása szerint elvi alapot kell szerezni a közélet szereplőinek értékelésére. Az erkölcsstan éppen a cselekvés mozgatóinak, az embert tetteire indító és irányító szempontoknak értékelésével foglalkozik, az emberek erkölcsi megítélésének alapveit keresi. Azt tanítja, hogy az emberi cselekvés értékelésének alapvető szempontja: a jóság, erkölcsi tekintetben tehát a jó ember, a jó cselekedet az értékes. Az erkölcsstan a jóságnak, mint értékmérőnek egyetemes sajátosságait az emberi élet mindennemű nyilvánulásában vizsgálja és mindennemű cselekvés számára akarja meghatározni; ha tehát valamely határozott körre nézve szeretnők megállapítani, hogy mit nevezhetünk jónak, azaz erkölcsösnek, akkor az erkölcsstan egyetemes érvényű tételeit kell alkalmaznunk. Eszerint a *közéleti erkölcsstan* sem lehet egyéb, mint az erkölcs egyetemes követelményeinek alkalmazása a köztevékenységet folytató emberre. A kérdésünk tehát így alakul: miképpen jelenik meg a jó a közéletben, hogyan kell a közélet embereit értékelni, a jóságnak mik a feltételei ebben a tekintetben.

IV. Emberi cselekvés erkölcsi megítélése akkor igazságos, ha a tettnek nem az eredményét, nem a kísérő jelenségeit, hanem a megindítóját, a *szándékot* nézzük. Minden cselekvésnek valami céljának kell lennie; erre a célra gondolunk, a cél elérésének a vágya a szándék. A közélet emberére vonatkozóan is éppen abban keli az erkölcsi mértéket megtalálnunk: miféle célt szolgál a közéletben, sőt még előbb: van-e határozott célja közéleti tevékenységének.

Bár természetesnek látszik, hogy előttünk legyen a tevékenységünk célja, mégsem látja ezt mindenki világosan. Ismerünk embereket, akik egyenesen, következetesen haladnak; de olyanokat is — és ezek vannak többen — akiknek az életében és szereplésében nem tudjuk észrevenni a határozott irányt. Egyik a maga útján halad, a másikat akárki vezetheti. Igen érdekes, hogy a közbeszéd az ilyen vezethető, könnyen rábeszélhető, mindenkinek igazat adó embereket szokta jó embernek mondani s a mindig egyenesen haladó, jobbra-balra nem tekintgető emberek kerülnek sokszor gyanúba mindkét oldalról. De csak egy ideig, bár néha tartósan; addig, amíg ki nem derül, hogy ezek egyenessége céltudatosságot, amazok úgy nevezett jósága céltalanságot jelent. A közéletben az az igazán jó ember, aki nemcsak napról-napra éldegél, nemcsak „jelen van“, nemcsak alkalm szerűen cselekszik vagy nem cselekszik, hanem az életet és a dolgozást egynek ismeri, a napok hosszú sorát, a munka sok részletét egy folyamatnak látja, magát nem szemlélőnek, hanem a munkára kötelezettnek érzi s egyre tisztábban, határozottabban felismeri a munkája célját. Enélkül nincs tartalma az életnek az egyén számára és nincs értéke a köz szempontjából.

Maga az, ha megvan a célja a közéletben való részvételnek, még nem elég. A cél erkölcsösségének három, egymástól el nem választható kelléke van: megfontoltnak és eszmeinek kell lennie s a közösségre kell vonatkoznia.

A *megfontoltság* azt jelenti, hogy nem mástól vesszük át a célt készen, nem is valami felvillanó ötletet ragadunk meg mérlegelés nélkül, nem szeszélynek, véletlenségnek engedünk, hanem a bármely úton elénk került célgondolatot minden oldalról megvizsgáljuk s e vizsgálódás eredményeként állapotunk meg benne. Ez a vizsgálódás teszi a célt tudatossá; a tudatosság pedig tisztánlátást, határozottságot jelent. Ezzel egyben a cél erkölcsösségének egyik feltételét is megszereztük, mert erkölcs nincs állandóság nélkül; a kapkodás, ingadozás, bizonytalanság magában véve még nem mindig erkölcstelenség ugyan, de annak legalább is a határán van. És veszedelmes az egyénre nézve is, a közre még inkább. Ezért alapvető feltétele a közéleti cél erkölcsi értékének a megfontoltság, azaz tudatosság.

A megfontolás elmélyedésre vezet, kapcsolatokat ismertet fel,

következményekre figyelmeztet s eközben a sokféle egyes cselekvésből álló köztevékenységre nézve közös vezető gondolat alakul ki az emberben; valamely eszme világosodik meg előttünk, az mutatja a célt, az irányítja életünket. Tudatosan élünk, azaz látjuk a munkánk célját; magas mértéket alkalmazunk minden cselekedetünkre, mert bennünk kialakult cél mint eszmény (ideál) áll előttünk s mindent ahhoz mérünk; egy irányban haladunk, mert a bennünk tisztán élő *eszmei cél* döntően meghatározza gondolataink kapcsolódását és uralkodik érzelmeinken. A közéletnek ilyen ideálisan élő, azaz határozott vezető eszme uralma alatt határozott eszmény szolgálatában álló emberekre van szüksége. Csak az ilyenek tudnak megállani az élet különféle hullámai között anélkül, hogy a hullámok játékszerévé lennének. Ennek a jelentőségét nyomban meg látjuk, ha végiggondoljuk az egyesek életét. Bármily munkakört töltsön is be valaki, az élet sokféle körülményei néha csábítják, sokszor kényszeríteni akarják arra, hogy céljától, elveitől eltérjen. Nincs senki, akit eféle hatások ne érnének. Egyik könnyen enged és örökre elveszti uralmát önmaga fölött; a másik meginog, de nyomban kiegyenesedik; a harmadik kibillen a választott irányból, de nem tud nyugodni, míg újból vissza nem tér; a negyedik észrevesz mindent, az ellenében jelentkező idegen erőket is, de szilárdan a talpán marad s szemét nem veszi le az eszményről. A bennünk élő eszme erőt ad és felemel, a környezet csábításai, vagy kényszerítései gyengítenék és lefelé húznak; cselekvésünknek, közéleti munkánknek az iránya e két tényező küzdelméből alakul ki. Minél tisztább az eszme, annál egyenesebb az utunk; aki nádszálként inog az „azt mondják“, vagy „vájjon mit szólnak majd hozzá?“ szélfúvásában, annak a lelkében nincs mélyen gyökerező vezető eszme, annak nem világít eszmény, az nem tud a messzeségbe nézni, csupán az apró, egy napra szóló feladatokat látja, közvetlen eredményekre gondol. Ezeket a feladatokat is látni kell és meg kell gondolni a legközelebbi következményeket is. De ezeknek csak a távoli céllal való kapcsolat adja meg értelmét és értékét, ezeket csak az uralkodó eszme fényében lehetséges kisebbités nélkül és nagyítás nélkül mérlegelni. A maga életét sem tudja jól intézni, aki nem gondol a holnaputánra is, legfeljebb a holnapra; a közéletben csak alárendelt szerepet volna szabad betölteni mindenkinek, aki nem tudja a közvetlen tennivalókat távoli célok eszmei magaslatáról szemlélni.

Minél mélyebbre hatol a megfontolás az életcél keresésében, annál világosabb az az eredménye, hogy *az egyén minden tekintetben kötve van a közösséghez*, csak önmagára gondolva sem lehet tehát munkássága célját a közösségre való tekintet nélkül határozni el. A fokozatos tisztulás szükségképpen elvezeti a nyílt eszű ember gondolatait addig a pontig, amelyen belátja, hogy a köz-

életben részes embernek a köztevékenység célját csak a közösségre való hatásában szabad keresnie. Lehet keresnie egyébben is, de nem szabad: nem a maga hasznát kell néznie, hanem a köznek a hasznát. A köztevékenység célját keresve, a haszon fogalmát nem lehet kikerülnünk. Lehetséges kihasználnom a közszereplést, azért vennem részt a közéletben, hogy abból magamnak szerezzek valami hasznot, nem törődve a közre háramló veszteséggel; lehetséges teljesen feláldoznom magamat a közért, tehát annak a hasznát tartanom szem előtt, elfeledve az engem érő kárt- Könnyűnek látszik azt mondani, hogy ez az erkölcsös, amaz erkölcstelen élet. A dolog azonban nem ilyen egyszerű s különösen nagy a veszély, hogy nem helyesen ítéljük meg a mások életét, mert nem látunk a lelkükbe: mit miért tettek. A köz érdeke nem tűri meg, hogy egyéni érdek eszközként használja a közéletet; de az is ellenkezik a köz érdekével, hogy az egyén elpusztuljon a közösség szolgálatában, ha csak nem éppen ez, a meghalás a közért, az egyetlen szolgálat, amelyet tennie lehet.

Az egyéni haszon és a közhaszon ellentétét az egyén és a közösség viszonyának helyes felfogása szünteti meg. Régen tisztában vannak a gondolkozók azzal, hogy embernek lenni közösségben élni jelent s ezen semmiféle okoskodás nem változtat. Ebből az következik, hogy magamat a közösség tagjának tudva, tudom azt is, hogy érdekem a közösség érdekével azonos: nekem nem lehet tartósan hasznos, tehát nem hasznos, ami a közösségnek árt s nekem is hasznomra válik valamilyen alakban előbb vagy utóbb, ami a közösségnek érdekében van. Az emberben benne élő haszonvágy — aminek a felhasználását Széchenyi annyira sürgette — akkor szolgálja igazán az egyén érdekeit, ha nem mint haszonlesés, hanem mint a hasznot tevés vágya érvényesül. Az az ember emelkedett emberi méltóságának teljességére, az használ igazán önmagának, aki felismerte, hogy az emberi élet a maga egészében köztevékenység s a pontosabban meghatározott közélet célja nem lehet egyéb, mint a közjó elősegítése.

Ez a szándék, ez a cél teszi az embert nemessé, mert a közösség eszméjének a munkásává teszi. Ezen az alapon határozhatjuk meg a közéleti erkölcsstan első követelményét eként: *aki a közéletben bármilyen munkakörben részt vesz, az a köz javát tartsa szeme előtt.* Semmi egyéb nincs ebben, csak az ősrégi törvény, ebben együtt van mindaz, amit a közéleti erkölcsstan parancsként állíthat elénk. Minden más csak ennek feltétele és következménye.

V. A közjó szolgálatának az a feltétele, hogy legyen határozott véleményünk arról, mi a jó a közre nézve és ismerjük azokat a módokat is, amelyeken a közjót szolgálni lehet. Sem egyik, sem másik feltétel nem teljesezhetik elvont, elméleti fejtegetések útján, mert nem elég valahonnan elolvasnunk vagy magunkban elgondol-

nunk, hogy általában véve mi is a köz java, hanem azt kell meglátunk, mi a szükséglete a közösségnek most, a ml szolgálatunk idejében; nem elég tudnunk, hogy a közjó szolgálásának mik az eszközei, hanem ezeket meg is kell szerezünk. Az egyik feltétel tehát *a közjó felismerése*, a másik pedig a közszolgálatra való felkészülés.

A köz javát csak úgy ismerhetjük fel, ha foglalkozunk a közösség dolgaival, nem a magunk, személyes érdekeit általánosítjuk, hanem tárgyiasan vizsgáljuk a közösség állapotát, életének körülményeit, szükségleteit, a bajok csökkentésének vagy megszüntetésének, az erősödésnek és fejlődésnek lehetőségeit s eközben meglátjuk egyrészt a magunk helyzetének a közösséggel való viszonyát, másrészt a közösség érdekében reánk váró és tőlünk telő tennivalókat. A sok ember sokfelől nézi a közösség életét s a különböző egyéniségek más-más jelenségek iránt fogékonyak. Ez azt biztosítja, hogy a helyzetnek különféle jellemző vonásai nem maradnak rejtve s a szükségletek megállapítása nem lesz egyoldalú: mindenki felismeri azt, ami iránt érzéke van és igyekszik megtenni mindazt, amire képes. Ahhoz, hogy ebből összeütközések ne származzanak — különbségek mindig lesznek — mindenk előtt arra van szükség, hogy a közösség fogalmában egyetértés legyen, azaz mindenki ugyanannak a közösségnek a javát keresse, ha nem ugyanazt találja is jónak.

Felesleges bőven szólanom arról, hogy a közösség határozott alakja: a nemzet, a közélet: a nemzet élete, a közjó: a nemzet java. A közösség felismerésében az jutott a legmagasabbra, az él igazán tudatosan, aki gondolatban végig haladt az emberi közösség különféle alakulatain és tisztába jött azzal, hogy ezek között legfelsőbb: az egyetemes közösség egyéni alakulata, a nemzet, s látva ennek az egyesre vonatkozó jelentőségét, úgy nézi a nemzeteket az egész közösségben, mint az egyéneket a nemzetben. A közélet emberének ismernie kell tehát a nemzetet, ennek az egész emberi közösségben való múltját, jelenlegi helyzetének kialakulását, ezutáni sorsának eshetőségeit. A nemzetismeret a forrása a nemzeti idealizmusnak és a nemzeti realizmusnak egyaránt: emelkedettséget és biztonságot teremt, az álmodozó levegőbenjárásnak éppen úgy ellensége, mint a sivár tengődésnek. így alakul ki az emberben a köz javának tiszta gondolata: tevékenységének vezető eszméje.

A közjó felismerésével együtt folyik *a szolgálatra való felkészülés is*. Ez a folyamat sokáig öntudatlan, hiszen nemcsak a gyermek, sokszor még az ifjú sem gondol arra, hogy amit tanul, annak mi a jelentősége életének önálló korszakára nézve. Amint azonban a közösségbe tartozás gondolata erősödik, a személyes feladat világosodik, ezzel együtt tudatosabbá kell válnia a munkára való készülésnek is. Két része van ennek, mert a közösségnek minden

téren kettős készségű emberekre van szüksége: olyanokra, akiknek megvan a kor műveltségi magaslatára emelő általános tájékozottsága az életnek s a maga nemzete életének legfőbb kérdéseiben (műveltség) és ezen kívül megvan az alapos tudása és képessége a maga munkaterének valamennyi részletére nézve (szakértelem). Gondoljuk csak el, mennyi bajnak, egyenetlenségnek okozói a közéletnek műveletlen szereplői, mennyire nem elég, hogy valaki csupán egyetlen szűk körben legyen otthon és máshoz ne értsen; ezért olyan fogyatékos a sokféle foglalkozás emberei között a kölcsönös megértés és az ebből származó megbecsülés. És gondoljunk arra is, hogy napról-napra mennyi kárt okoznak „a saját kenyéradó vagy dísz adó, elvállalt vagy kikunyorált állásuk betöltésére képtelen vagy csak feléből-harmadából képes emberek! Nem ismerek nagyobb erkölcstelenséget, mintha valaki hivatalt keres vagy vállal, holott egyebe sincs, csak ama közmondásban való bizalom, hogy „akinek Isten hivatalt adott, majd ész is ad hozzá!“ Hányan, de hányan ülnek így kisebb-nagyobb hivatalokban és méltóságokban, sokszor anélkül, hogy éreznék hiányukat s döntenek emberek sorsáról, közügyek menetéről és — példát mutatnak, mértékül szolgálnak az új nemzedék előtt!

A közszellemnek olyanná kell válnia, hogy ne merjen senki olyan hivatalra, szerepre vállalkozni, amelynek csak a javadalma vagy dísz kecsgetti és nem a vele járó munka vonzza. Ezt a vonzódást azonban csak az érezheti, aki felismerte, hogy mit jelent az a munka a közösség életében és tudja magáról, hogy megvan az ereje az elvégzésére. A közjó szolgálatának ez a két feltétele van együtt a közéleti erkölcsstan második követelményében: *csak annak van joga a közéletben részt kívánni, aki alaposan felkészült arra, amire vállalkozik.*

VI. Ha ilyen emberek állanak a közügyek élére, akkor a közéleti erkölcsstan alapvető követelményei mintegy természetes folyamatként teljesülnek s a közéletben szükséges, a közjó által megkívánt erkölcsi tulajdonságok benső kényszerűséggel fejlődnek ki.

A közjó felismerésének s a munkára való felkészülésnek a lelki folyamata, a cél és az eszközök megismerése azt idézi elő, hogy az ember meggyőződése szerint vesz részt a közügyekben. A *meggyőződés*: bizonyosság afelől, hogy mit kell tennem. Aki valaminek a helyességéről meggyőződött, azaz gondolkodás, tanulás, tapasztalás útján határozott véleménye alakult ki, az nem tud másként cselekedni, csak a meggyőződés parancsát követve, nem ingadozik mások csábításai szerint, nem hánykódik kétségek között, látja az utat és halad rajta. Ez a személyes meggyőződés azonban csak akkor igazán értékes, akkor erkölcsi jellemű, ha állandóan képes a fejlődésre. Első pillantásra mintha ellenmondás volna a meggyőződés és a fejlődés fogalmában: a meggyőződés szilárdságot jelent,

a fejlődés pedig alakulást. Mindjárt eltűnik az ellentét, ha arra gondolunk, hogy a fejlődés közben végbemenő alakulás a különböző válás, emelkedés folyamata, haladás a tökéletesedés útján; a meggyőződésből származó szilárdság meg nem merevséget, hanem tudatosságot jelent, a cél felismertségét, az eszközök között való tiszta tájékozottságot s minél személyesebb a meggyőződés, annál jobban tudja az ember, hogy neki nem maga az elfoglalt álláspont a fő, hanem az eszmény, amely felé az utat kereste. Ebből az következik, hogy aki a köz javát igazán akarja, az azt állandóan keresi, vagyis mindig kész arra, hogy esetleges tévedéseit felismerje, meggyőződését helyesbítse, mert tudja, hogy az emberi léleknek a tévedés lehetősége is a tulajdonságai közé tartozik, a megismerés útja pedig végtelen. Ezért a meggyőződés mellett ott kell lennie az igazságra való törekvésnek is, jobban mondva: e törekvés közben a meggyőződés a megnyugvást jelenti, a megállapodást addig a percig, amelyben a tovább haladás, az újra való megvizsgálás belső kényszerűsége ismét jelentkezik. Itt most ne keressük: mi lehet ennek az alapja és a meggyőződés megvizsgálásának mi a módja; a lehetséges eredményekből is csak azt említem fel, hogy minél alaposabb meggyőződésünk, az újabb érvek mérlegelése annál bizonyosabban a meggyőződés megerősödésével végződik. Itt az a lényeges, hogy mivel a közéleti erkölcs tan legelső követelménye a KÖZLŐ szolgáltatásának a szándéka, ennek szükségképeni következménye a közjó teljes megismerése, alapos meggyőződésre, az igazságra való szünetlen törekvés.

Ebben az erkölcsi vonásban az is benne van, hogy az ember nem magát, az egyént látja középen a közéleti munkában, hanem mindig az ügyet; nem a maga igaza a fő a szemében, hanem az ügy érdeke. Ez azt jelenti, hogy az igazságot keresve, hajlandó a tévedését elismerni, hajlandó a más igazát magáévá tenni. Bizonyos, hogy ez nem könnyű, mert az emberi lélekben nemcsak az igazság vágya él, hanem az önszeretet sokféle alakja is és ezek megnehezítik a mások gondolatának elfogadását, elfogulttá tehetnek. Éppen abban nyilvánkozik az erkölcsi erő, hogy *az igazságra való törekvésnek* ezeket az akadályait leküzdjük, leküzdeni iparkodunk. Enélkül nincs tisztánlátás, nem lehet alapos a meggyőződés, ezért kell a közélet erkölcsi követelményeként a tárgyiasságra való törekvést is nyomatékosan hangoztatnunk. Mennyi társadalmi zavarnak, személyi harcnak vetne az véget és venné elejét, ha hajlandók és képesek lennének az egymás igazát elismerni, nem a személyt, hanem az ügyet tekinteni!

Efélén gondolkodva, megjelenik szemünk előtt a közösségnek valamelyik, a nemzetnél kisebb alakja: a magunk községe, hivatali környezete, a társaságunk. Mindez: különféle emberek együttélése, együttműködése. Látjuk, hogy az egyéni munka nem magán az

egyéne fordul meg, mert a közélet, a közért való tevékenység mindig sokféle részletnek az egybekapcsolódása, egyik részlet a másiknak a feltétele, egymás jóságát, sikerét kölcsönösen meghatározzák s minden ember csak részlet-munkát végez, ha még oly nagy terjedelmű is az. Ebből következik, hogy az együttdolgozás a kölcsönös segítséget és megbecsülést követeli. És mégis látjuk, hogy az együttműködésnek sok az akadálya: személyes érdekek tolnak előre, sok ember akarna dolgozni, de nem való arra a munkára, sok tudna dolgozni, de nem akar, sok maga sem dolgozik, mást sem enged és így tovább. Ezek a tapasztalatok a közélet emberétől azt kívánják: törekedjék arra, hogy a közviszonyok, a közélet körülményei, a közért való közös munka feltételei általa folytonosan javuljanak, az akadályai csökkenjenek.

Ez a javító törekvés két tulajdonságot feltételez: jóakaratot és szigorúságot. *A mások iránt való jóakarot* a segítségre, együttműködésre való készségben jelentkezik; először mindig a jót teszi fel s nem tart rossznak senkit, amíg ilyennek nem ismerte meg; nem büntetni, hanem javítani szeret; a modora nem lenézés, vagy leereszkedés, hanem méltánylás és magához emelés, nem bosszút áll, "hanem megbocsátással lefegyverez; nem irigykedik, hanem együttörvendéssel erősíti a másikat. Nem jámborságból vagy gyámoltalanságból, hanem mert tudja, hogy a köz javát ezzel szolgálja igazán. Ez a jóakarot tehát a közjó akarása. Magáról tudja a jóakarotú ember, hogy parányi részecskéje a nagy közösségnek és neki nem lehet külön java, csak részesedhetik a közös sorsban; így nézi a másik embert is és azon segítve, a közösség életén segít; ezért tudja leküzdeni a személyes idegenkedést is a reászoruló másik iránt. De éppen a közjó, a közösségbe tartozás, a hézagtalan egybekapcsolódás gondolatának az uralma nem engedi a jóakarot gondolatlan érzélgéssé változni, megköveteli az emberek értékelését és érték szerint való megkülönböztetését, *a szigorúságot*. A jóakarot: gyöngédség, a szigorúság: keménység. A kettőt egyébe olvasztja az igazság: ne engedd érvényesülni a gonoszt, mert ezzel te okozol kárt; ne engedd, hogy tovább ártasson a köznek, aki nem tud vagy nem akar megjavulni, azaz a közjónak szolgálni. Ez a keménység erkölcsi erőt jelent és ha az igazságra törekvés kormányozza, nem válik kegyetlenségé. Nem kegyetlenség, ha mindig a várható következményeket gondolom el és járulok hozzá semmi olyanhoz — bárkinek lenne is egyénileg hasznos abban a pillanatban — ami később, a közre nézve kárt jelent. Ily felfogással természetesen nem a barátság, a sógorság-komaság, az „összeköttetés“ döntene a közéletben, hanem a közérdek. S ez az erkölcsös felfogás. Fájhat a szívünk, hogy pl. nem bocsáthatunk át valakit valamely képesítő vizsgálaton, de nem tehetjük, mert azzal jogot adnánk neki olyan hely elfoglalására, amelyre képesnek nem tartjuk. Szeretnők, ha tel-

jesíthetnők egy-egy állást kérő ember kérését, de nem tehetjük, mert, azzal olyat ütnénk el attól a munkakörtől, aki azt jobban betöltené. Ilyen példát számtalant lehetne felhozni annak bizonyítására, hogy a közérdek hű szolgálása, az erkölcsi szempont a közélet emberétől valóban megköveteli, hogy tudjon kemény is lenni. Különösen szükséges ez a tulajdonság a vezető állások betöltőiben (hivatalfőnök, munkavezető, felügyelő stb.); ezeknek minden lágy-sága végnélküli bajok forrása lehet!

A jóakaratot is, a szigorúságot is egy érzés táplálja s az egyesíti a kettőt az igazságban: *a felelősség érzése*. Ezt az igazságra és a tárgyiasságra való törekvés fejleszti, de a hatás kölcsönös: ezt a törekvést a felelősségérzés nem engedi lankadni. Amint ez az érzés kifejlődött, távolba nézésre kényszeríti az embert: nem a közvetlen hasznot, hanem minden cselekvésének távoli következményét gondoltatja el vele s nem a pillanatnyi kellemes vagy kellemetlen személyes hatás, hanem a nemzet sorsában várható alakulás dönti el a lépését. Egyedül a felelősség érzése teszi képessé az embert arra, hogy mással ne törődjék, csak amit neki meggyőződése parancsol; ne nézze, mit csinál más és ne gondolja, hogy ő egyedül úgy sem tehet semmit, hanem minden nehézség tudatában is úgy végezze a maga dolgát, olyan szigorúan fogja fel a feladatát, mintha azon, egyedül azon fordulna meg a közjólét, a nemzet sorsa. Itt a kötelesség teljesítése nem külső kényszerűség, hanem benső szükségszerűség következménye; egészen más az erkölcsi tartalma, mintha valami félelem idézné elő. Nem értékes ember, aki csak azért végez el mindent, mert fél a fegyelmitől; hiszen a tolvaj sem lop, ha a rendőr közel van. Erkölcsi magaslaton nem kérdés, látják-e, észreveszik-e, megdicsérik-e, megtámadják-e az embert; csak az a kérdés: mi a kötelesség s itt kötelességnek érzik nemcsak a magunk munkája, hanem a mások iránt való jóakarát is, a szigorúság is.

A lelki élet bonyolultsága miatt sok mozzanatát látjuk annak a lelki állapotnak, mely a közjó szolgálására képessé tesz, az erkölcsi minőség nem állapítható meg egyetlen tulajdonságból. De a lelki élet egysége következtében minden tulajdonság mégis egybeolvad s ezért az erkölcsi minőségre nézve mégis döntőnek tekinthetjük a felelősségérzés fejlettségét. Ez szabja meg, ki mit ér a közszempontjából, mennyire szolgálhatja a közjót; ezért a közéleti erkölcsstan harmadik követelménye így hangzik: *aki a közéletben részt vesz, azt át kell hatnia a felelősségérzés legfelsőbb fokának: a nemzet sorsáért való személyes felelősség érzésének*.

VII. A felelősségérzésnek ez az alakja három, egybefonódó sajátságot fejleszt ki: *önzetlenséget, önfeláldozást és lemondást*. Az önzetlenséget sokszor úgy értik, hogy az egyéni érdek teljes elfelejtése. Ezt kívánni sem lehet, mert hiábavaló volna és kívánni nem

is szabad, mert ehhez a közösségnek nincs joga. Az egyénnek éreznie kell a maga értékét és nem volna emberi egyáltalában nem törődnie a maga érdekével. Az önzésnek és önzetlenségnek megvan az igazságos kiegyenlítődése és az az erkölcsös: a közjóra gondoló ember látja, hogy a maga érdeke felolvad a nemzet egyetemese érdekében és tudja, hogy ezt szolgálva, magának is használ. A közélet tehát nem azt kívánja, hogy az egyén magát teljesen elfelejtse, hanem azt, hogy a maga érdekéért semmit se kockáztasson, ami nem az övé magáé: sem másik egyént és annak érdekét, sem a nemzetet. Önként értődik ez; ha a felelősségérzés erős, fel sem merül az önző gondolat, pedig világos, hogy ez az érzés az életet súlyosabbá teszi. Több a kötelesség, mert nem paragrafus írja elő részletesen, hanem a lélek szabja meg s ez mindig újat tár szemünk elé. Több a nehézség, mert az eszmét szolgáló ember felfelé néz s könnyen csúszik el földi gyarlóságokon. De akit benső kényszer hajt, az mindezt tudva vállalja a munkát s a munkásembert érő gáncsvetések. Ebben van az önfeláldozás: kiteszi magát fáradásnak, szenvedésnek, méltatlanságnak, elbukásnak, mert nem magáért, hanem a benne élő eszméért, nem a maga hasznáért, hanem a közjó eszméjéért dolgozik, használni akar. Ez már azt is jelenti, hogy mindenről le kell mondania, amiben része lehetne, ha nem így élne: nem pihenhet kedve szerint, nem gyűjthet vagyont, nem lehet népszerű, nem maradhat sokáig hatalmon. Ezt úgy kell érteni, hogy mindez s az efféle nem lehet cél, nem lehet a cselekvés irányítója, mert ha az volna, folytonos megalkuvást követelne. Ismerünk embereket, akik meg akarnak gazdagodni s egyre jobban szem elől tévesztik a becsület korlátait; ismerünk másokat, akik népszerűséget keresnek s ezért az emberek hiúságának hízelkednek; előttünk vannak azok is, akik a kisebb-nagyobb hatalmi állás megtartásáért elvtelenül hajolnak egyszer erre, más-kor amarra. Ezeket nem lehet a közéletben szívesen látni s bizonyos, hogy ezekben nincs meg a felelősség érzése, ezek nem a nemzetet, csak önmagukat szolgálják. A közéletben lehetetlen nem figyelni arra, hogy másoknak, a tömegnek is, mi a véleménye, hiszen egyik éppen ez adja meg a célhoz való közelítés eltervezésére a módot; de mi történik, ha a mások, a sokaság szava az irányadó? A közélet emberének nem az erősebb hangot, hanem az erősebb érvet kell figyelnie és követnie s erre csak belőlről veheti a mértéket. De veheti-e onnan, ha minden áron gazdag vagy népszerű akar lenni, fent akar maradni?!

Ezért mondtam, hogy önzetlenség, önfeláldozás, lemondás: erkölcsi követelménye a közéletben való részvételnek. Enélkül nem volna meg az emberben sem *a kitartás*, sem *a félreállítás ereje*. Ez a két erő pedig nagyon szükséges. Sokszor támad a közélet emberében az a gondolat: mit bajlódik tovább, miért nem hagyja ott a

közdolgokat, miért is nem megy pihenni?! Azért nem megy, mert nem engedi a felelősség érzése: tudja, hogy jobb volna, kellemesebb volna, talán anyagilag is többet érne, de nem lehet, magasabb szempontok, az elv, a közérdek azt parancsolja, hogy tűrjön és kitartson. Sokszor pedig azt látja, hogy neki személy szerint egy vagy más okból jobb lenne a helyén maradnia, érdemes volna valamit elnyernie és mégis félre áll, mert a felelősség érzése ezt parancsolja, alá kell rendelnie magát önszántából a felismert közérdeknek. A kitartás nehéz viszonyok között, a félreállítás személyes vágyak leküzdésével: erkölcsi erő bizonyossága, a lemondás erejéé. Jutalma megvan: a lelki nyugalom; ez talán nem nyomban jelentkezik, de bizonyosan elkövetkezik, valahányszor az elvi alap győzött az elhatározásban.

A köztevékenységnek nincs olyan szűk köre, amelyben valamilyen alakban szükség nem volna az önzetlenségre, a lemondás képességére, a közszolgálat valamennyire mindig magunk kiszolgáltatását jelenti. Ezért a közéleti erkölcstan negyedik követelményét így kell fogalmaznunk: *aki a közéletben részt vesz, annak önfeláldozásra képesnek és erre elszántnak kell lennie.*

VIII. Ez az elszánás csak akkor lehetséges, ha *bizunk a becsületes munka sikerében.* A nyilvános életnek sok jelensége rontja ezt a bizalmat, de számos tapasztalat erősíti. Sokkal több a becsületes ember, mint amennyi a köztéren forog, csak kevés bennök az erő^ arra, hogy a közélettel járó sok keserűségnek kitegyék magokat s éppen mert elhúzódnak, nem találhatják meg egymást, az egyesek pedig magokban gyengék. Ez a jelenség a mai életnek igen jellemző vonása. Rámutatok, mert a bizalom egyik forrását látom benne: minél több közéleti ember tiszta szándékáról győződnék meg, annál többen mernek résztvenni a közdolgokban s minél több nemes lelkű, becsületes ember sorakozik fel, annál nagyobb lesz a sikere a becsületes közéleti munkának. Ez azonban nem tartozik tovább ez előadás körébe, mert csak a megújulás folyamatában következik el s itt a megújulás feltételeiről van szó. E feltételek egyike éppen a sikerben való bizalom.

Az olyan emtferre nézve, aki eszmének a szolgálatában áll, ez a bizalom természetes. Csak olyan eszmét tudunk szolgálni, amelynek az erejében, tehát a győzelmében bizunk; a szolgálatra való^o felkészülés közben meglátjuk a győzelem akadályait is, tudjuk tehát, hogy a siker nem lehet közel és pedig annál kevésbbé, minél magasztosabb a cél, mert annál nehezebb a sokaságnak a vezető gondolatot magáévá tennie; anélkül pedig igen sok az emberek okozta akadály. Ez a tudat erőt ad, kitartásra buzdít s felismerteti velünk az eszme fokozatos érvényesítésének, a cél lassú megközelítésének, az egyes apró lépéseknek a jelentőségét. Ebből a közélet emberére az következik, hogy neki sem elcsüggednie, sem vérmesen reménykednie nem szabad. A csüggedés is, a vérmesség is volta-

képpen erőtlenség; a közélethez pedig erő kell, mert a közélet küzdelem, az egyéni élet küzdelmeinek megsokasodása. A tudatosan, élő, eszmét szolgáló célt látó embernek tehát nem szabad pesszimizmának és nem lehet optimizmának lennie. A pesszimista nem tud küzdeni, mert hiában valónak tartja a küzdelmet, azt hiszi, úgy sem lesz sikeres. Az optimista pedig nem küzd, mert feleslegesnek tartja a küzdelem nélkül is várja a sikert. Mindkét lelkiállapot — vagy ahogyan nevezni szokás, világnézet — meggátolja az ember erejének teljes kifejtését: az egyén nem ér el annyit, amennyire képes volna, a közérdeket nem viheti előre s a pesszimista gyengít másokat is a rossz példájával, az optimista csalódást okoz túlzott derűségével. Közügyet szolgálva csak egyetlen felfogást szabad kimutatni és terjeszteni: a jó ügy, az igazság győzelmében való bizalmat. Ez a győzelem távol van, az út nehéz, lehet, sőt bizonyos, hogy az igazság és az azért küzdő ember sokszor alól marad, de azért a diadal még sem a gonoszoké, az elbuktatott igazság mindig felemelkedik, érette a küzdelem újra kezdődik. E felfogás terjedése egymáshoz vonja a becsületes embereket, fokozatosan csökkenti az egyesre nézve a becsületes közéleti munka külső veszélyeit, növeli az önérzetet és a lelki nyugalmat, erőt ad a túsésre is, mert azt a gondolatot ébreszti fel az emberben, hogy talán nem ő éri el a célt, nem az ő nevével emlegetik majd a győzelmet, de nélküle az utána következők, az ő segítségével nélkül a mellette haladók sem juthatnának tovább.

A közéleti erkölcstannak mélyen az emberi lélekben gyökerező ötödik követelménye: *az igazság diadalában való bizalom*. E bizalom forrása csak a világ erkölcsi rendjében való hit lehet. E hitről beszélnek néha keserűen, mert nagyon sok jelenség valóban okot ad a keserűségre mindazoknak, akik a küzdelemben megtörnek és még nem látják a magok igazának feltámadását; beszélnek az erkölcsi világrendről gúnyosan is, akik nem vették még észre, hogy az ember küzdelmének nincs semmi reménysége e rendben való hit nélkül. S ez a hit ott is van minden küzdő ember lelkében, hiába tagadná, mert különben miért igyekeznék javításra, az élet jobb elrendezésére, hogyan vitathatná, hogy aki jót akar, annak ő utána kell mennie, ha nem bíznék abban, hogy lehetséges azt a jobbat el is érnie?! A világot igen különbözön lehet nézni, de annyi kétségtelen, hogy a közéletben — s itt csak erről van szó — nincs semmi jogosultsága olyan embernek, aki nem hisz abban, hogy az ő közéleti tevékenysége egyetemes erkölcsi értékek megvalósítására irányul és nem hiába való! Enélkül egész munkássága közvetlen, anyagi érdekek szolgáltójává törpül s minden erkölcsi vonás nélkül szűkölködik.

Ha valaki most azt mondaná, hogy éppen azért van közéletünknek annyi erkölcsi fogyatkozása, mert ez a hit kevesekben él:

a valóságot jelölné meg. De tovább kellene lépnie eggyel: azért bíznak kevesen az erkölcsi rendben, mert a legtöbb ember szellemi látóhatára igen szűk s — megint Széchenyire hivatkozom — igen „közeli időkört“ tűznek ki, igen közelre várják a nemes indítékú, magas szempontú munka sikerét. Mélyebbre kell nézni az emberi élet törvényeibe és magasabbra állni, hogy messzebbre lássunk! Erre nem képes mindenki, de aki a közéletben szerepet vállal, annak kötelessége! A közélet erkölcsi követelményeit csak az tudja teljesíteni, aki önmagát és korát nagy egység tagjának, nagy folyamatban kis mozzanatnak nézi és így túl tekint közvetlen környezetén. Aki bármilyen közszerepet vállal, a maga helyéről messzire nézzen előre, hivatalának, társadalmi helyzetének minden vonatkozását, hatásának legtávolibb, leghalványabb kisugárzását is vegye számba, lássa meg, hogy ő akarva-akaratlan alakítja a társadalom lelki minőségét és akarja, hogy általa nemesebbé, erkölcsibbé alakulás következzen — ha nem is a jövő percben, majd azután. A jövőért dolgozás a sikerben való bizalom nélkül tiszta képtelenség; a közélet munkásában pedig alapvető az a tudat, hogy a jövőért dolgozik.

IX. Az elmondottakban csupán azokat a tételeket állítottam szemünk elé, amelyeket a közélet embereinek erkölcsi megítélése szempontjából legfontosabbnak tartok. Egy „Közéleti Erkölcsstan“ ezek részletes kifejtésével, az oly sokféle közéleti tevékenység különböző ágaira való alkalmazással e tételek jelentőségét még világosabbá tehetné. Kiderülne, hogy ebben a néhány tételben minden tevékenység értékelésének legmagasabb szempontjai foglaltatnak; bennök van egyebek között az a követelmény is, amely ellen magas polcokon és apró műhelyekben egyaránt sokat vétenek: *mindenki a tőle telő legjobb munkát tartozik végezni egész erővel!* Vallom is, hogy ez a fejtegetés csak bevezetés az egészen részletekig menő alkalmazáshoz s enélkül töredékes. Remélem, akad, aki ezen a fonálon tovább gondolkodik. Nekem itt még csupán az a feladatom, hogy kérjem, térjünk vissza egy percre az előadás kiinduló pontjára.

A nemzet erkölcsi megújódását mondtam a jobb jövő feltételének s azt a nézetemet fejeztem ki, hogy e tekintetben első szükséglet *a közélet megtisztulása*. Az erre vonatkozóan előadott tételek alapján most azt merem mondani, hogy ha a közéletben résztvevő minden egyes ember teljesíti ezeket a követelményeket s ha nem engedünk szerephez csak olyat, akiben e feltételeket megtaláljuk, akkor megváltozik a közélet; mássá válik a családot környező légkör és lehetőbbé válik benn a családban is az erkölcsi elvek következetes érvényesítése; ezzel megnövekszik az ilyen szellemű iskola hatásának a lehetősége, egyrészt a tanítók és a szülők személyes befolyása, másrészt a család és az iskola környezetének, a tár-

sadalomnak fokozatos nemesbedése következtében. Az így kialakuló erkölcsi megújulásból mint alpból terjed a közműveltség megújulása, azaz elmélyülése, a nemzet helyzetéhez való idomulása és mind szélesebb körben való elterjedése; ennek természetes következése a társadalom megújulása, az igazságos rend észrevétlen kialakulása; s eközben és ez által önként megváltozik a politika s mindeme belső alakulás rendjén, mindeme tényezők kölcsönös hatásaként fokozatosan emelkedik a nemzet életének új és szilárd épülete.

Ne mondja senki, hogy ez légvár, bár elismerem, hogy álmodozásnak tetszhetik. Pedig ez csak az a távoli cél! Ki tudja, mi, akik itt most együtt vagyunk, elérjük-e valaha?! De nem is ez a döntő kérdés, hanem az: mit tehetünk érte? A felelet megint csak egyszerű: *kezdjük az erkölcsi megújítás munkáját magunkon a mindennapi életünkben.*

A közéleti erkölcstannak ez a mindenek felett való követelménye.

Előadás az Országos Református Jogakadémia nyilvános előadás-sorozatában Kecskeméten 1925 április 5., megjelent az 1924—5. *Évkönyvben.*

A FELELŐSSÉG.

1. A felelősségről rendszeren olyankor esik szó, amikor valami szerencsétlenség vagy rosszul sikerült vállalkozás okát keresik. Ha a valóságos okot vagy a bűnbakot megtalálták és a felelősségrevonás megtörtént, egyszerűen megszűnik minden további érdeklődés és a felelősség kérdése megint nem tárgya a közgondolkodásnak, amíg újabb baj vagy botrány erre okot nem szolgáltat. JEz azt mutatja, hogy nem a felelősség nagy jelentőségének ismerete, hanem a megtorlás vágya támasztja, az érdeklődést: csak egyes esetekben akarják megállapítani, hogy ki a felelős, azaz ki a hibás és jóformán soha sem hallunk olyan hangot, amely a felelősséget nem büntetőjogi vagy politikai vonatkozásban emlegetné. Ha azonban arra gondolunk: miért van olyan sok szomorú alkalom éppen ilyen téren a felelősség kérdésének felvetésére, az a kérdés támad bennünk, nem az okozza-e ezt a jelenséget a közéletben, hogy nem szoktunk magán a felelősség fogalmán gondolkozni; nem azért kell-e olyan sokszor utólagosan tanakodni a felelősségen és gyakran azt állapítani meg, hogy „senkit sem terhel a felelősség“ valami keserves eseményért, mert nem igyekeztünk a felelősség érzését állandóvá és általánossá tenni?!

Az, hogy ki milyen mértékű felelősségérzéssel végzi a dolgait, ma nem mértéke a közbecsülésnek, nem lehet tehát mértéke az önbecsülésnek sem. Azokat, akik igazán erkölcsi javításra

nemesítésre törekednek, éppen ez indítja arra, hogy a felelősség kérdését ne csak a szónak közkeletű értelmében nézzék, hanem a maga teljes mivoltában, s igazi értelmében állítsák maguk és mások elé. Közállapotaink javulásának az az egyik legmélyebben levő feltétele, hogy az egyének megbecsülésében az legyen a mértékadó szempont: milyen fokú valakiben a felelősségérzés. Ehhez pedig azt kell tudnunk, mi is az a felelősség, amit másban keresünk és magunkban megvalósítanunk szükséges. Nem elég tehát annyit tudnunk, hogy mit jelent a jogi értelemben a felelősségrevonás és mi az a sokat emlegetett politikai felelősség, mert ez mindkettő csak külsőségre vonatkozik. A helyzet javulására csak az vezet, ha lehetőén általánossá válik annak a tudata, hogy a felelősség fogalmában erkölcsi követelmény rejlik s ezt a követelményt csak bizonyos lelkiállapotban lévő ember teljesítheti. Ebből az következik, hogy a felelősség mint lelkiállapot és mint erkölcsi követelmény kíván megfontolást s arra van szükség, hogy ez a lelkiállapot ne csak egyesek ritka tulajdonsága, hanem közönséges, azaz lehetőén általános legyen.

2. A felelősség mint lelkiállapot az egyénnek értelmi és érzelmi minőségét jelenti. Értelmi jellemű azért, mert felismerésen alapul, megértésből fakad; az egyén felismeri saját helyzetét a társadalomban, megérti e helyzet következményeit és követelményeit. Ezért beszélünk gyakran a felelősség tudatáról; ezzel a szóval okoljuk meg az eljárásunkat: „felelősségem tudatában másként nem tehettem“. A lelki élet egysége következtében természetes, hogy ezzel a tudattal érzelmi elemek is járnak együtt, egész sora a különböző érzelmeknek: szorongás, nyugtalanság, aggodalom, megnyugvás, határozottság, elszántság; s minthogy az érzelem adja meg lelkiállapotunk színezetét, érthető, hogy ezt az állapotot felelősségérzésnek nevezzük. Ezzel azonban még nem jelöltük meg a felelősség állapotának mindegyik lényeges vonását. A legfelszínesebb elemzésre is kiderül, hogy mint mindig, ebben az állapotban is megvan a lelki jelenségek harmadik csoportja is, az akarás; akiben a felelősség tudata éber, aki felelősséget érez, az ennek a tudatnak, ennek az érzésnek megfelelően igyekszik cselekedni is, mert ha nem, akkor nem lehet nyugalma. Tehát bármelyik szóval nevezzük is meg ezt a lelki állapotot, akár az értelmi, akár az érzelmi elemet emeljük ki benne, mindig az egész gondoljuk, azzal a cselekvésre serkentő akarati mozzanattal együtt. Ezt tudva, könnyű meghatározni a felelősséget: az a lelkiállapot ez, amelyben az ember szándékainak várható, remélt vagy lehetséges, talán fenyegető következményeit eleve elgondolja és mérlegeli, abban a tudatban, hogy azokért helyt kell állania s benső kényszerűség érzésétől hajtva úgy cselekszik, hogy helyt is állhasson.

A felelősség, felelős voltunk tudata, érzése, e felelősségtudat és érzés alapján való cselekvés képessége teljességében csak a felnőtt, kifejlett emberben lehet meg, de nincs meg minden felnőtt emberben, mert ahogyan a fejlődésnek minden tekintetben igen különböző eredményei vannak a különböző egyénekben, éppen úgy nagy különbségek vannak a felelősség tekintetében is.

3. A felelősség tehát a fejlődés eredménye, a felelősség mértéke és minősége pedig a fejlettség mértéke. Különösen jellemző a felelősségre, hogy fejlettségét nem azon mérjük: milyen erős, hanem azt nézzük: mire vonatkozik a felelősségünk tudata, mivel szemben érezzük felelősnek magunkat. Nagyon határozottal elkülönül itt az embereknek három csoportja s ez a három csoport egyszerre mind a fejlődésnek három fokát is jelenti.

E csoportok felismerésére az segít el bennünket, ha meggondoljuk: hogyan keletkezik a felelősség tudata. Akként, hogy az ember magát a társadalom cselekvő tagjának ismeri fel s megérti, hogy minden cselekedetnek valami hatása van, nem mindegy tehát, hogy mit cselekszünk. Az már most a kérdés: ezt a hatást milyen irányban gondolja meg az ember előre, mivel törődik, kit lát maga előtt, mint akinek a maga tetteiről, számadással tartozik.

Az emberek legnagyobb része tetteinek következményét csak önmagára vonatkozóan gondolja meg, azt nézi, neki mi haszna vagy kára, előnye vagy hátránya származik abból, amit meg akar tenni vagy el akar mulasztani. Tagadhatatlan, hogy már az is bizonyos fejlődési fokot jelent, ha valaki erre, a következményre egyáltalában gondol, hiszen pl. az egészen kis gyermek teljesen öntudatlanul tesz mindent s a fogyatékos értelmű ember sem számítja ki a következményeket semmi tekintetben. Éppen ilyen bizonyos azonban az is, hogy aki csak önmagára vonatkozóan gondolja meg a szándékaiból eredő következményeket, az még csak értelmileg lépett előre a fejlődés útján, de erkölcsileg nem. S az értelmi fejlettség sem valami magasrendű még ekkor. Az ebbe a csoportba tartozó emberek csupán a jutalomra és büntetésre gondolnak, amely tetteknek következménye lehet; mivel pedig a jutalom és a büntetés valakitől származik, az a személy áll előttük az előzetes meggondolás közben, aki Őket jutalmazhatja vagy büntetheti. E fokon vannak tehát első sorban a gyermekek, akik szüleikre, tanítóikra gondolnak; az átlagos színvonalú, függő lelkű felnőtt emberek, akiknek a hivatali felelősség, azaz a feljebbvaló véleménye, tetszése, hatalma adja meg a megfontolás szempontjait; és bármilyen különbség van is az említettek és a gonosztevők között, mégis ebbe a csoportba tartoznak azok is, akik a rendőrtől, a bíróságtól való óvakodásból foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy megtegyenek-e vagy hogyan hajtsanak végre valamit. Mindezek-

ben a felelősségnek csakugyan a számadás gondolata adja meg a tartalmát: a közvetlen, egyéni haszon a kérdés, itt tehát látnivalón az önzés állapotában levő emberekkel van dolgunk.

Ha elismerjük is, hogy az ilyen emberekben megvan a felelősségnek bizonyos tudata, senki sem mondhatja, hogy ennek erkölcsi jelleme volna. Ezeknek a vezetője, a meggondolás irányítója a felelősségre vonatás, a számonkérés lehetősége, az attól való félelem, hogy valami kellemetlenség éri őket vagy valami kellemes elmarad. A gyermekeknek ez természetes lelki állapota; de nem természetes, hogy ebben az állapotban legyenek felnőttek is, pedig igen nagy számmal ebben az állapotban vannak. S szinte szemmel láthatóan megszapordtak az ilyenek a legutóbbi évtizedben, amióta olyan nehéz lett az egyenes úton való boldogulás a görbe úton járók sokasága és szörnyű versenye következtében, amióta annyi módja alakult ki a haszonszerzésnek és annyi veszedelemben forog mindenki, aki a maga közvetlen hasznát nem tartja állandóan szemé előtt. Példákat lehetne mondani arra, hogy erről az alacsony, éretlen gyermekhez és fejletlen lelkű felnőttöz illő fokról régen felemelkedett emberek milyen nagy vádlódással gyötrődnek azért, mert nem engedelmességek a minden emberben jelentkező önzésnek, hanem magasabbra tűzték életük célját. Nagyon sokan meg is tántorodnak. A mai kornak igazán jellemző tanúi az ilyen lezuhantak, az önzésre kényszerítettek, akik túl volnának már ezen a fokon s mégis kénytelenek itt maradni vagy éppen újra ide térni. Bármilyen okozza is azonban, hogy valaki ezen az alsó fokon van és csak önmaga sorsa, közvetlen haszna érdekli a cselekvéseinek előzetes meggondolásakor, annyi bizonyos, hogy ez a fok nem jelenti a felelősségnek azt az alakját, amelynek hiányát fájlanunk kell. Az ilyen emberek gondolkodása szűkkörű s középpontjában mindig az én van, ami nekik egyedül drága.

Sokkal magasabb ennél a másik csoport tagjainak lelki színvonala. Ezeket már nem egyedül önmagok sorsa, hanem az emberek bizonyos határozott, bár szűk körének érdeke irányítja. A közvetlen környezet ad tartalmat a felelősségérzésnek: egyiknek a család, másoknak a baráti kör; ezzel mintegy azonosítja magát s érette önfeláldozásra is kész. Ez már határozottan erkölcsi jellemű lelkiállapot, mert az egyén cselekvésének másokra való hatása az előzetes meggondolás tárgya. Igaz, hogy ebbe a körbe ő maga is közvetlenül beletartozik és így az elgondolt következmények értékelésében saját java is szóhoz jut. De nem egyedül ez jut szóhoz, mint az első csoport tagjainak gondolkodásában. Itt tehát azt látjuk, hogy a felelősség köre kitágul: szélesebb területről veszi az ember az elhatározás előtt az irányító szempontokat, kiegyezteteti önmaga és a közvetlenül hozzátartozók érdekeit s nem érezné nyugodtnak magát, ha cselekvéséből csak neki eredne valami haszna s a töb-

bieknek nem, vagy éppenséggel káruk lenne. Különösen a családra, a család iránt való felelősségre kell itt gondolnunk. Egészen világos, hogyha valaki akár mint családapa vagy családaya, akár mint gyermek egészen függetlenülé magát a család érdekeitől és csak önmagára gondolna, semmi esetre sem állana azon a fejlettségi fokon erkölcsi tekintetben, mint aki erre az elkülönítésre képtelen. Nem is kíván tehát több szót az az állítás, hogy e csoport tagjainak az álláspontjában igenis erkölcsi szempontok jelentkeznek. Sőt ezeknek a jelentősége olyan nagy, hogy aki bármi ok miatt meg tud feledkezni a családja iránt való felelősségről, családja érdekeinek a megfontolásáról és szolgálásáról, annak ezt az érzéketlenségét vagy feledékenységét még akkor is erkölcsi fogatkozásnak tekintjük, ha azt a családnál tágabb körnek, a köznek az érdeke okozta.

Másfelől azonban e második foknak az elérése még nem jelentheti a felelősség körének teljességét, mert a család nem magában álló közösség, a család érdekeinek a szolgálása éppen olyan egyoldalú is lehet, mintha csak önmaga érdekét nézné valaki. Vannak s nem is ritkák az olyan emberek, akik feltétlen odaadással, vég-sőkig menő felelősséggel szolgálják családjukat s ennek nem csak önmagokat áldozzák, amihez jogok van, hanem ennek a szolgálá-tába igyekeznek állítani mindent és mindenkit, aki csak hagyja magát. Ismerjük ezeknek a fiahordóknak nem mindig tiszteletre-méltó, nagyon sokszor elfogult és kíméletlen seregét s tudjuk, hogy ezek lelkében a felelősségnek ez az alakja ismét visszahajlott az önzés álláspontjára, csak nem ridegen egyéni, hanem családi önzést jelent. Itt sem lehet elhallgatni a mai kornak imént már érintett hatását: éppen olyan emberek, akik a családjukat szinte vagy valóban elhanyagolva szolgálták a családnál tágabb közösséget, a közügyet, igen sokszor jutnak ma arra a keserves megismerésre, hogy többet mulasztottak, mint amennyit használtak: a közt szolgálták, nagyobb erővel, mint mások, akiknek az éppen olyan kötelessége, s közben kárt okoztak annak a kis körnek, amelyet más nem is szolgálhat, csak éppen ők. Ennek a felismerése sokakat juttatott arra az álláspontra, hogy a két, eddig említett szempontot kell összeegyeztetni: azt az alsórendű szempontot, hogy tegye meg az ember mindazt, amire a félelem-önzés-haszonlesés irányította felelősség késziteti, de azontúl egyedül azt tartsa még szeme előtt, amit a közvetlen környezet iránt érzett felelőssége diktál neki. Szám-talan példa mutatja, hogy az így gondolkodó emberek a boldogabbak, mert ezeknek lehet egészen nyugodt a lelkiismeretök családjok sor-sára gondolva; ezek tudják idejüket és erejüket „okosan“ haszno-sítani, sőt akármilyen különösnek tetszik is, még a közbecsülésben is ezek állanak fennebb, minthogy van módjok (idejük és hangu-latjok) arra, hogy ú. n. társadalmi életet is éljenek, ha egyébert

nem, hát éppen családjuk érdekében. Ezt bajos volna másként látnunk. És mégis kétségtelen hogy akik így okoskodnak, akik életüket ezzel a meggondolással rendezik s a felelősséget csupán a saját közvetlen, szűk körükkel szemben érzik: azok még nem állanak a fejlődésnek azon a legfelsőbb fokán, amelyre a felelősségérzés felemelkedhetik.

Erre a legmagasabb fokra azok értek fel, azok alkotják a felelősség fejlettsége szempontjából az emberek harmadik csoportját, akik tisztán látják, hogy az ő egész lélekkel szolgált legszűkebb körük más, nagyobb egységbe tartozik, azzal kölcsönösen hatnak egymásra s így az ő tevékenységüknek hatása, e hatás okozta hullámok nem érnek véget a közvetlen környezettel, hanem a családon túl terjednek a nemzetségre, a baráti körön túl pl. a pályatársakra, az egyházra, a községre s gyűrűnként tovább egészen az egyetemes emberiségig, a legtágabb körig. A fejlődés legmagasabb fokát azonban az az ember érte el, aki az egyetemes közösség szerkezetét is megértette s így észrevette, hogy az ő helye ennek a mindent magában foglaló körnek csak egyik pontján lehet, a maga nemzete körében. Aki ezt felfogta, abban a nemzet sorsáért, ennek alakulásáért való felelősség válik uralkodó gondolatává. Ez nem jelenti sem önmagának, sem családjának elhanyagolását, hanem azt, hogy mindent a legfelsőbb szempontból mérlegel; az ad neki minden kérdésnek a megoldására határozott útbaigazítást, hogy mi következik a jobbra vagy balra, való döntésből a nemzet sorsára. A nemzet gondolatának ez a középpontba állítása egyfelől a legmagasabbra emelkedést jelenti, mert hiszen a nemzetnél tágabb köröket csak a nemzetten keresztül lehet szolgálni; másfelől pedig a közvetlen, egyéni és családi szempontok leghelyesebb kielégítését biztosítja, mert azokat tisztább világításba állítja. A nemzet sorsáért érezve felelősséget, lehetetlen akár valamely foglalkozási ágak, akár bármelyik szűkebb körnek az érdekét egyedül irányadónak tekinteni; lehetetlen pl. az is, hogy bármelyik egyház egyedül önmagára, saját érdekeire gondoljon anélkül, hogy ezek korlátlan kielégítésének a nemzet más alkotó elemeire való következményeit meggondolná és saját érdekében való törekvéseit vagy óhajtásait eszerint ne mérésékelné. Ezen a fokon lehetetlen, hogy valaki pusztán önös érdekből vagy meggondolatlanságból olyat tegyen, ami a nemzetnek akár anyagi érdekeit, akár becsületét, akár benső erejét veszélyezteti, mert a nemzetért felelősséget érző embernek mindig az az uralkodó kérdése: mi következik vagy következhetik abból, amit tenni akar, a nemzetre nézve. Ez egyáltalában nem olyan nagy követelmény, amely az egyén természetes önzésén feltétlenül megtörténik. Nem kell a legnagyobb példákra, Széchenyire s szellemi elődeire és utódaira gondolnunk, úgynevezett kis emberek között is

van példa elég, hogy igenis, lehetséges az egész életet a legmagasabb rendű felelősséggel élni.

E három csoport tagjai között tehát az tesz különbséget, hogy kire^ vonatkozik a felelősségérzés és ki a számonkérő. Az első csoportban levő, a legkevesebbé fejlett felelősségű emberek — amint már láttuk — csak önmagokra gondolnak s valaki más a számonkérő; a cselekvést tehát egészen idegen szempontok szabályozzák, törvény, előírás, a feljebbvaló önkénye stb. s egyedül a közvetlen érdek parancsolja az ezek szerint való cselekvést. A második csoportban levők némileg valami módon közvetlenül összetartozóknak érzik magokat; a számonkérő itt is valaki más, sokszor a törvény nevében, tehát valamely kötelező forma is irányítja a felelősséget, mint pl. a gyermekek taníttatására, gyógyíttatására való kötelezettség s hasonlók, de emellett itt világosan érvényesül a másokkal való összetartozás tudatának és érzésének a cselekvésre való hatása, mások javának a gondolata. Itt tehát nagy részben magam vagyok az irányadó magam számára: nem kényszerűségből nem ártok, sőt segítek a hozzám tartozóknak, hanem azért, mert erre benső indítást érzek. Ekkor tehát nem a félelem a vezető, hanem a lelkiismeret, a mások iránt való szeretet. A harmadik csoport tagjaiban a felelősség a nemzetre vonatkozik. Itt is, ebből a szempontból is előfordul, hogy valaki más kéri számon a tetteket, de ez csak főben járó esetekben történik. Az erre a fokra eljutott embernek nincs szüksége külső ellenőrzésre, mert anélkülis mindig a nemzet érdeke van szeme előtt; legfeljebb az történhetik meg, hogy ezt az érdeket rosszul látta vagy helytelenül ítélte meg s ilyenkor következik a számonkérés a nemzet nevében. A vezető ezen a fokon nem a mások által készített szabály, nem a megszokott rend, nem a meglévő keretek, hanem mindig valamely eszme, amely az emberben kialakult arról, hogy az emberi életnek mi a feladata, a nemzetnek mi szolgál javára, milyenné kell a nemzetnek fejlődnie, miképpen lehet az egyes embernek a nemzetét legjobban szolgálnia, melyik út vezet ennek „feldicsőítéséhez“ (Széchenyi szava). Tehát a nemzet gondolata mutatja a cselekvés irányát és az óhajtott állapotot, a célt. Az ilyen ember magával szemben érzi felelősnek magát s önmaga a legszigorúbb bírója tetteinek; tehát abból a szempontból gondolja meg előre a tennivalókat, hogy vájjon mit parancsol neki a benne kialakult eszme.

Az egyéneken uralkodó eszmék különböző forrásnak és különböző mélységűek lehetnek; ez a felelősség szempontjából nem mellékes, itt azonban a kérdésnek ezt a szálát nem követjük tovább. Ugyanígy mellőzzük, bár említés nélkül nem hagyhatjuk azokat a küzdelmeket, amelyek a felelősség fejlődése közben, sőt nem egyszer éppen a fejlett felelősségű emberben is végbemennek.

4. Három fokról beszéltünk az eddigiekben és látszott, hogy

itt voltaképen már az emberek cselekvésének háromféle indító okairól is volt szó. Az a nagy különbség, amely a nemzet' szempontjából a három csoport tagjainak az értékében nyilvánvaló, igen könnyűvé teszi a választ arra a most következő kérdésre: mit jelent az, hogy a felelősség erkölcsi követelmény? Ha elfogadjuk, hogy a bemutatott három csoport egyszersmind a fejlődésnek három fokát jelenti, akkor természetesen azt kell kívánnunk, hogy emelkedjék fel mindenki a fejlettség legmagasabb fokára, mert csak azt tartjuk igazán erkölcsös álláspontnak, azon a fokon lehet mindenik körnek, amelyre vonatkozóan az embernek kötelességei vannak, kielégíteni az érdekeit. És így abban áll az erkölcsi követelmény, hogy az egyéni cselekedeteket mindig e széleskörű hatásnak a tudata és a legjobb hatásnak a szándéka irányítsa. Nem a szándék, hanem a siker dönti el az egyének értékét a nagy tömeg szemében, az bizonyos. De nem a siker, hanem a szándék, a lélek adja meg az embernek azt a megnyugvást, amely minden tettének kísérője, ha felelősségének tudatában határozta magát valamire. Erkölcsösnek csak azt az embert tartjuk, aki magára a legmagasabb mértéket alkalmazza bármily csekély hatáskörében is és ezzel a mértékkel mérve nyugodt afelől, hogy „másként nem tehetett“. Ez az egyenes következménye annak, ha valaki nem csupán eltalálni igyekszik elvtelenül a célszerűt, hanem tétovázás nélkül cselekszi a benne élő eszmény szerint a helyeset.

S hogy a felelősségnek ez az értelmezése csakugyan erkölcsi követelményt tartalmaz, az nyomban kiderül, ha azt nézzük: mi a következménye az így értett felelősség uralmának az egyénre és a nemzetre nézve.

Akiben megvan a teljesen tisztult felelősség, annak megvan az állandó vezető gondolata, mindig tisztán áll előtte a cél s nem ingadozik a magára és másokra alkalmazandó mértéke^.] Az ilyen ember tetteinek megvan a határozott színezete, egész életének az erkölcsi komolysága s mélyebb értéke és értelme; nem lehet felületes vagy könnyelmű, megerősödik az önbírálata, nyugodt egyensúlyba jut az önmagára való természetes tekintet (önzés), meg a mások iránt való kötelesség (Önzetlenség), egyáltalában megerősödik benne a kötelességérzés. A felelősség a kötelesség szavának egészen más értelmet ad, mint amit közönségesen ezen érteni szokás. A felelősséget érző ember nem azt tekinti kötelességnek, amit valami szabályzat előír, hanem amit eszményi céljára tekintve kötelességének felismert, mint a legfőbb szempontból, a nemzet érdekében tenni valót. A felelősség nem engedi azt keresni, hogy mi kinek a dolga, nem azt kérdezi, hogy ki bízta rá vagy ki engedte meg neki azt, aminek az elvégzését szükségesnek látja, de amit mégsem végez senki; a felelősség kötelességgé teszi, hogy elvégezzünk mindent, amire szükség van és más nem végzi.

Bizonyos, hogy ez a felfogás nehezebbé teszi az életet; így több a gond és kevesebb a pihenés. Bizonyom azonban az is, hogy ezt a legtágabban értett felelősséget érezve, a nemzetet hordozva szívünkben, az élet tartalmasabb és nemesebb is. Ma nagyon sokat vitatják pszichológusok és pedagógusok, azt tárgyalta Rómában (1926 szept.) a IV. erkölcsnevelési kongresszus is, hogy mi a személyiség. Aki érti, tudja, hogy az egyén akkor éri el fejlettségének legmagasabb pontját, amikor önmagával, mint az emberiség határozott alakulatának, a nemzetnek a tagjával tisztába jött, feladatait felismerte s azok teljesítésére határozott erkölcsi szempontok szerint törekszik. A személyiség a tudatos és nemes egyéniség. A felelősség ennek a személyiségnek alapvető tulajdonsága és így a nemzet sorsáért való felelősséggel élő és dolgozó ember meg a személyiség fogalma egészen egybe esik.

Ennél többet alig is kell mondanunk arról, hogy mit jelent a felelősség a nemzet szempontjából. Jelenti első sorban a nemzetért való munkát az egyén részéről, azután a munka sokaságának és az így dolgozók aránylag csekély számának tiszta felismerését s jelenti a hasonló felelősséggel dolgozók munkájának segítségét, jóakaratot és együttes, közös munkára való törekvést. Mivel pedig az egyéni felfogás a tennivalókról, az egyaránt felismert tennivalók elvégzése módjáról igen különböző lehet, az együttes munkára való készség egyszersmind a tárgyiasságra való becsületesség hajlandóságot is magában foglalja, mert megértés nélkül összefogás sem lehetséges. A nemzet sorsáért való felelősség elterjedése legelső sorban tehát eleven munkát teremtene, külön érdekeknek a nemzeti érdek szempontjából való összeegyeztetésére vezetne, lassanként közös eszmények kialakulását idézné elő. Ezen az úton észrevehetően csökkenne a felelősségnek ma oly gyakori áthárítása, volna gazdája minden tennivalónak és nem menekülnének annyian a törvények és szabályzatok hézagai közé a számadás elől. A széthúzásnak, pártoskodásnak, a régimódi átkos politizálásnak ezerszer kisebb területe lenne, több lenne a nagy eszményekhez való hűség.

Ha eszünkbe jut a mai életnek oly sokféle erkölcsi fogyatkozása, a temérdek ügyetlenség és meggondolatlanság, amivel a nemzetnek annyian okoznak károkat, igen gyakran csak azért, mert nem is gondolják, hogy a nemzetnek abból valami kára lehetne — s ha másfelől elgondoljuk, milyen következetesen, minden apróságban milyen tudatosan gondolnak a magok nemzetére más népek, kivált közvetlen szomszédaink, akkor nem hunyhatunk szemet az előtt, hogy a felelősség az egyén számára valóban erkölcsi követelmény, a nemzetnek pedig életfeltétele, hogy a felelősség legmagasabb foka minden tagjának személyes tulajdonsága legyen. A felelősség ugyanis egyszerűen az okok és okozatok állandó meggondo-

lását követeli, az „okszerinti okoskodást“. A felelősség fejlettsége tehát ugyanaz, amit másként a történelmi érzék fejlettségének nevezhetünk. S ha a nemzet sorsára vonatkozik a felelősségünk, akkor ezt politikai felelősségnek kell mondanunk. Természetesen nem a mindennapi értelemben, mikor a politikán csak pártpolitikát gondolnak és a politikai felelősségen a pártban vagy a parlamentben való kérdőrevonatás veszedelmét értik. A politikai felelősség itt nyilvánvalóan többet jelent ennél: a történelem előtt való felelősséget. Az a körülmény, hogy ilyen felelősséggel kevesen dolgoznak s az így dolgozókat nagyon kevesen értik meg, éppen ez követeli ennek a kérdésnek komoly tárgyalását. Könnyű azt mondani, hogy az eféle beszéd meddő és hiábavaló; nem lehet azonban eltagadni, hogy szükséges. Igaz, hogy éppen azok nem szoktak hallgatni rá, akiknek legszükségesebb volna magokba szállaniok.

5v Ezzel vetődik fel a felelősségre vonatkozóan a nevelés kérdése. Ez minden közéleti szükséglettel elválhatatlanul együtt jár, ha nem igen veszik is észre mások, csak akiknek ez a kenyerök, bár nem tartják a nevelést sem mindenhatónak, sem a mai alakjában tökéletesnek. Hiszen éppen az táplálja a nevelői gondolkodást, hogy a nevelést jobbá kell tenni és ezzel a hatását meg kell erősíteni. Ezért, bármennyire távolinak tessék is az első pillanatra, hangoztatni kell, hogy ha elismerjük a felelősség közéleti jelentőségét, akkor meg kell keresnünk a legjobb módját a felelősségre való nevelésnek. Ez ma legfőbb feladata minden nevelőnek, akár iskolában, akár egyháza szószékéről, akár saját közéleti munkájával igyekszik hatni másokra. S mint minden egyéb tekintetben, a felelősség kifejlődése szempontjából is a család hatása, a szülők nevelői tudatossága a legfontosabb.

A felelősségre való nevelésnek akkor kell kezdődnie, amikor a gyermekben legelőször villan meg a következményekre való gondolás. Innen kezdve tartania kellene az egész életen át, amíg át nem segítettük az ifjút a fejlődéssel e tekintetben is együtt járó benső küzdelmeken s ki nem épül benne az az imént említett történelmi felelősség, amely ugyan nem veszi elejét a különböző lehetőségek elgondolásának, de nem hagy kétséget a követendő út felől. Hosszú idő kell erre a fejlődésre és sokszoros gyakorlás a felmerülő csábítások leküzdésében, valamely irányító gondolatnak való engedelmességében.

E nevelés módjának fejtegetése külön, hosszú beszédet kívánna s első sorban a nevelők felelősségének kifejlesztését mutatná szükségesnek. Maga a nevelés gondolata a felelősségre eszmélés bizonyítéka: mások fejlesztésének a szándékát jelenti; ez a szándék pedig csak valamely eszményből, eszményre való törekvésből indulhat ki és a hatásért való felelősség alakul ki belőle, ha elmélyülhet. De sem a nevelői gondolkodás természetét, sem a nevelés

és a felelősség kapcsolatát nem szükséges itt bővebben fejtegetnünk. Csak annyit erről, hogy bárhonnán induljon ki valaki, a közviszonyok javításának az útját keresve, nagy feladatokért való közös munkának feltételein okoskodva, minden bizonnyal eljut a felelősségre nevelés alapvető jelentőségéhez. Bárhogy fogalmazzuk is meg a megújodásnak, nemesebb és boldogabb életnek, nagy eszmények eredményes szolgáltatásának feltételeit, a középpontban találjuk a felelősség kérdését: nagy célt nem érhet el sem egyén, sem bármely közösség, ha az egyénekből nem fejlett és a közösségben nem általános a felelősség. Sem a felismerés jelentőségén, sem az ebből fakadó nevelésügyi követelmények súlyán nem változtat az a bizonyosság, hogy ebben is, mint a közélet annyi más kérdésében a szükségletek és feltételek körfogása nehézzé teszi a cselekvést.

Protestáns Szemle, 1926.

A KÖZTISZTVISELŐ FELELŐSSÉGE A NEMZET SORSÁÉRT.

1. Az emberi élet jelenségei egymással közelebről vagy távolabbról mind kapcsolatban; vannak. Ugyanígy tartozik össze egy-egy széles munkaterület számtalan pontja is, nemkülönben egymáshoz vezetnek azok a különböző szálak, amelyeken bonyolult kérdések megvilágítására elindulhatunk. A nagy egységnek, a sokféle kapcsolatnak felismerésétől el sem zárkozhatunk, ha a közszolgáltatnak a nemzet életében való szerepét meg akarjuk érteni. Így volt ez mindig. Amióta emberi társadalom van és emberek a világot megérteni törekedtek, ez a felismerés bontakozott bennök, de a törekvést is, meg inkább a felismerést csak nagy okok szokták viszonylag általánossá tenni. Legutóbb a háború alatt és a háború utáni események hatására lett megint világossá minden gondolkozó és nyitott szemmel figyelő ember előtt, hogy az életnek nincs magában álló, vagy elszigetelhető jelensége. Ha ezt elemeznők, akkor egészen egyenes úton, megszakítás nélküli lépésekkel eljutnánk oda, hogy a közigazgatás legegyszerűbb kérdései is szorosan összetartoznak a legnagyobbakkal, a gyakorlatiak az elméletiekkel s az egész közszolgáltatnak valamennyi, kicsiny és nagy mozzanata változatos és mély kapcsolatban van lélektani és erkölcsi kérdésekkel. Ezt megfordítva is mondhatjuk: ezek s a velők nagyon összetartozó társadalomtani (szociológiai) kérdések benne vannak mindennemű közigazgatási kérdésben, a közszolgáltat valamennyi kérdésében.

Bizonyos, hogy akik a közigazgatásban gyakorlottabbak, mint amilyen én vagyok és lehetek, mindezt, amit mondok, a gyakorlat-

ban már felismerték és következményeit alkalmazzák is valamilyen alakban vagy mértékben. Nem lesz tehát a szavaimban semmiféle meglépő újdonság. Talán az kelthet mégis érdeklődést, hogy a közigazgatás nagy gondolkörében ezzel a kiindulással hogyan lehet eligazodni, erről a pontjáról nézve mit lehet meglátni a közigazgatásban és milyen módon lehet felfognunk önmagunk szerepét a közszolgálatban. A közszolgálat, vagyis a köztisztviselő munkája szempontjából alapvető tétel, hogy ha minden összetartozik, akkor kivétel nélkül minden ember értékét, minden munkának a jelentőségét az adja meg: milyen annak az embernek, annak a munkának a kihatása más területekre.

Látszólag túlságosan nagyot mondok, de mégis abból indulok ki, hogy mindenkinek mindig középpontban kell magát látnia és a munkájának mindig az egyetemes hatását kell keresnie. Különösen igyekeznie kell így néznie a maga életét és munkáját a közigazgatás emberének, még pedig kivétel nélkül mindeniknek, a legnagyobbak és a legkisebbek egyaránt: mintha ő volna az egész közigazgatás legfontosabb tényezője. Szerintünk, akik a közigazgatás szempontjából csak közönség vagyunk, a közigazgatás a közösség életében határozottan középponti jelentőségű. A közigazgatás tevékenységéhez ugyanis, ennek hol egyik, hol másik részletmunkájához vagy lépéséhez valahogyan hozzá van kötve mindnyájunk élete. A közigazgatás a maga egészében átszövi és áthatja a nemzet egész életét. A szó maga, a közigazgatás, ennek a tevékenységnek az egyetemességét jelenti a nemzet életében. Nyilvánvaló tehát, hogy éppen a közigazgatásra gondolva, arra való tekintettel kell igaznak állítani azt, amit most mondtam, hogy minden embernek, aki közszolgálatot végez, minden tevékenységnek, amely közszolgálat közben lefolyik, az értékét az adja meg, hogy nemcsak közvetlenül hat, hanem ez a hatás szélesebb körben, messzebbre terjed. Ezért szükséges, hogy közigazgatási tanfolyamon szó legyen arról is: miben áll a köztisztviselő felelőssége a nemzet sorsáért.

2. Azt nem kell magyaráznom, hogy a köztisztviselő szóval mit fejezünk ki. De hogy mit értsünk a nemzet szaván, hogyan fogjuk fel a nemzetet, erről már beszélnem kell.

Ez a fogalom a háború óta különösen vitássá lett. Nagy különbség van a nemzetre vonatkozó felfogásban azok között, akik a nemzetben döntő tényezőnek az egynyelvűségét veszik, meg azok között, akik nem ezt tartják legfontosabbnak, vagy legalább nem a döntő mozzanatnak. Nagy a különbség akkor is, ha valaki nemzetet csak az egy állam keretében élőknek érti, vagy bárhol élőknek, de egy fajhoz tartozókat. A különböző felfogások megértetik, hogy a nemzet fogalmának sokféle meghatározása lehetséges. Anélkül, hogy itt a nemzet fogalmi meghatározásával foglalkoznám,* a sokféle meg-

* L. erre nézve e kötet több cikkét.

határozásból felemlíték pár egészen közös, mindenféle meghatározásban benne levő alkotó elemet.

Mindenféle nemzet-fogalomban benne van például az, hogy akik egy nemzetet alkotnak, összetartoznak. Benne van az, hogy közös a multjuk és közös a jelenük. De hogy miképpen volt közös a múlt és miért közös a jelen, az e pillanatban másodrendű kérdés előttünk. Az a lényeges, hogy a nemzet tagjai összetartoznak: közös múlt és közös jelen köti össze őket. Ebből az következik, hogy a nemzet mivoltában — bensőleg, a lelki tényezőit nézve — van egy mindennél fontosabb mozzanat: a nemzet mivoltában a döntő és leglényegesebb tényező az érület közössége s ennek alapja az összetartozás érzése. Nem a törvényes összetartozás, mert például egy állam polgáraiból, akik jogilag összetartoznak, hiányozhatik az összetartozás tudata is, még inkább az érületi kapcsolat; a valóságos, benső összetartozást lehet fel nem ismerni. Éppen ezért fontos a nemzetben az összetartozás felismerése és ami ebből következik: a közösségbe tartozás érzése. Ezt mondom úgy, hogy az érületnek a közössége. Ez nem azt jelenti, hogy egyféleképpen gondolkozzék mindenki, aki egy nemzetbe tartozik; ez baj is volna, mert hiszen a nemzet életének rendkívül sok vonatkozása van, az egyesek rendkívül sok ponton állnak és tevékenykednek, tehát sok mindent látnak különbözően, sok minden kapcsolatban az egyik másképpen érez, mint a másik és a kapcsolatot másképpen ítéli meg. A sokféle gondolatból, tapasztalatból és törekvésből kell kialakulnia mindenütt, minden nemzet körében az együttes, mindenkit egységbe foglaló szellemnek és mindenkit vezető irányynak.

Arra, hogy ez az együttes és közös irány kialakulhasson, okvetlenül szükséges, hogy az érület egyezzek, még ha a gondolatok különbözők, azaz ha a részletekben, a törekvésekben nem mindig egyezők is. A közös érület igazi jellemző vonása: a ragaszkodás a nemzethez, a közös jóakarát a nemzet iránt. Ebben benne van közös elismerése annak, hogy akik együvé tartoznak, azoknak véleménykülönbségek ellenére is együtt kell dolgozniok. Közösen, talán különböző utakon, de ugyanazt a jót kell akarniok és a nemzet számára előidézniök.

A nemzet fogalmában tehát ez az érületi közösség a legfőbb mozzanat. De nemcsak a fogalomban, hanem mindenik nemzet életében is döntő az érület közössége. Ebből következik, ennek tisztulásával alakul ki az összetartozás érzésének határozottsága és az együttdolgozásra való készség. Ahol nincsen meg az összetartozás, együvé tartozás érzése, ott lehetnek csupa becsületes emberek, de nem alkotnak nemzetet, Ahol nincsen meg az együttdolgozásra való készség, ott hiába becsületesek s hiába ragaszkodnak a nemzethez az egyes emberek, a nemzet mégis bomlik, mert nem tud erősödni. Az érület közössége kölcsönössé teszi a jóakarátot a nemzet tagjai

között, a jóakarát közelebb juttat egymáshoz, fokozza a közös erőt. Ismétlem tehát, hogy a nemzetben, a nemzet fogalmában nem a nyelv azonosságát, nem az állampolgárságot, hanem az érzület közösségét tartom a döntő tényezőnek, jóllehet amazok jelentőségét hajszállal sem akarom, képtelenség is lenne csökkenteni.

3. Most már az a kérdés, hogy ha a nemzet a közös érzületű emberek egysége, akkor vájjon mit értsünk ezen a kifejezésen: „a nemzet sorsa?“

Egyszerűen feleljünk rá. A nemzet sorsában döntő tényezőnek általában azt szoktuk tekinteni, hogy milyen a helyzete a nemzetnek más nemzetek' között. De ez nem azt jelenti, hogy a nemzet sorsát más nemzetek akarától függőnek tartjuk. Nagyon megdöbbenem, amikor egészen fiatal koromban egy idősebb ember azt fejtegette előttem: mit beszélünk mindig magunkról, mit erőlködünk megtalálnunk a magyarság számára legjobb utat, hiszen a mi sorsunkat az dönti el, hogy a többi népek között mi a helyzetünk, azaz mit akarnak azok reánk nézve. Ebben annakidején sem tudtam és ma sem tudok megnyugodni. Ahogyan mi egyének sem tudunk megnyugodni abban, hogy ki legyünk szolgáltatva más valakinek, nemzet sem fogadhatja el azt a gondolatot, hogy sorsa azon dőljön el: mit határoznak mások „rólunk, nélkülünk“. De azért mindnyájunknak el kell ismernünk, hogy a nemzet sorsára valóban rendkívüli mértékben hat a többi nemzetekhez való viszonya, azoknak az indulata iránta. Kivált a kis számú nemzetek sorsára van ennek nagy hatása. És mégsem ebben van a nemzet sorsa alakulásának legfőbb mozzanata, mert ez csak a külső sorsot szabhatja meg.

A nemzet sorsát legfőképpen az alakítja, hogy milyen a nemzet belül, milyenek az emberek, a nemzet egyes tagjai, akikből a nemzet áll, milyenek a nemzetet alkotó tényezők. Ezeken foraul meg a nemzet ereje. Egészen természetes, hogy a nemzet ereje íugg például a földrajzi viszonyoktól, de a nemzet igazi sorsát mégsem azok határozzák meg, hanem az, hogy milyen módon tud a nemzet a földrajzi viszonyokkal megküzdeni, vagy milyen módon tudja azokat hasznosítani. Széchenyi István 100 évvel ezelőtt mutatott rá arra, hogy vannak népek, amelyeknek a természet mindent megad, földrajzi viszonyaik nagyszerűek és mégis lomhán, tehetetlenül, alantas fokon élnek. Erre a törököket hozta fel példának. Ezzel szemben vannak — úgymond — kicsiny népek, amelyek iránt a természet mostoha volt, ahol folyton küzdenek például a tenger árjával vagy a magok földjének haszontalan, értéktelen voltával és mégis virágoznak. Erre például Hollandiát szokta felhozni. Az előttünk lefolyó újabb események, népek sorsának újabb alakulásai is bizonyítják, hogy nem a földrajzi helyzet, nem a lakosság száma dönti el egy-egy nemzet sorsát, bár ezek is fontos tényezők. Döntő tényező azonban a nem-

zet lelki ereje, a belső erő, amely a nemzetet élteti és összetartja. Tanulságos e tekintetben éppen a mai törökökre gondolnunk.

A külső helyzet és a benső minőség szerepe a nemzet sorsában különösen akkor világosodik meg előttünk, ha arra gondolunk, hogy az adott helyzet és a többi népek hatása aszerint érvényesül, amilyenek azok az emberek, akik a nemzetet alkotják; a nemzet ereje olyan, amilyen ezek egyéni belső, vagyis lelki ereje, erkölcsi értéke. A nemzet sorsa tehát voltaképpen ezen áll, eszerint erősödik vagy gyengül a nemzet. Ha erősödik, akkor rossz viszonyok között is mindinkább meg tud állni; ha gyengül, akkor kedvező viszonyok között is el kell pusztulnia. Nem az éppen meglévő erő, hanem az erősödés vagy gyengülés folyamata határozza meg a nemzet sorsát, mindenféle viszonyok között. Az élő szervezetet gondozni kell, hogy meg tudjon maradni; óvni kell, hogy ép legyen, gondoskodni kell arról, hogy ép maradjon. Ha nem törődünk például azzal, hogy fogaink állandóan rendben vannak-e, vagy nem ügyelünk a táplálkozásunkra, nem törődünk a lakásunk levegőjével, akkor nyilvánvaló, hogy a legerősebb szervezetet is temérdek olyan veszedelem éri, amelyet meg lehetne előzni s ezzel a szervezet gyengülését, pusztulását lehetne megakadályozni. Másfelől pedig tudjuk nagyon jól, hogy a gyengének született, sőt az idő előtt született gyermek is nemcsak megmarad, de meg is erősödik, ha kellően gondozzák. Régi mondás, hogy az állandóan betegeskedő ember tovább él. Ez ugyan nem mindig igaz, de ha ez a felfogás elterjedhetett, valami igazságot kell kifejeznie. Azon alapul, hogy aki gyenge, aki tudja, hogy folyton veszedelem fenyegeti, az jobban vigyáz magára, a nagyon erős, a „makkegészséges“ ember meg könnyen elbízta magát.

Alkalmazzuk ezt a nemzet sorsára. Akármilyen a helyzete a nemzetnek a népek között, akármekkora a létszáma, akármilyen egy-egy pillanatban a benső minősége, ereje vagy gyengesége, mindig arra kell törekednie a nemzetnek, az egésznek, hogy ereje folyton növekedjék, s legalább olyan állapotban maradjon meg a változó, nehezedő körülmények között is, amilyen állapotban ebben a pillanatban van. Csak az erő állandó gyarapodása idézheti elő a gyengeség folytonos csökkenését; így lehetséges, hogy ha talán nem lesz is kevesebb akadálya a nyugodt életnek és fejlődésnek, de a nemzet ereje nagyobb lehessen a küzdelemre az életéért. Az életfentartás ösztöne minden szervezetet folytonos éberségre ösztönöz. A nemzet is élő szervezet, örökös küzdelemből áll a nemzet élete is és ezért a sorsát az szabja meg: hogyan tud a fenyegető veszedelmekkel megbirkózni, életének fentartása és feladatainak rendszeres teljesítése mennyire sikerül.

A nemzet sorsában fordulatokat csak nagy események hoznak; ezt mindnyájan így tudjuk. Nem hiszem azonban, hogy bárki is csodálkozzék, ha azt mondom: azok a nemzet sorsára döntő nagy

események nem előzmény nélkül állanak elő, hanem mindig eredmények. Ezeket az eredményeket vesszük észre, de nem gondolunk arra, hogy ezek előkészítése nagyon távoli időben indult meg. A nagy változások a nemzet sorsában mindig hosszú idő alatt érlelődnek, lassú folyamat következményei olyankor, amikor eljött „az idők teljessége“ valamely tekintetben.

Minden, a nemzetet érő változás beteljesedést jelent. Beteljesedést jelent a jó fordulat: régi törekvések és erőfeszítések jutalmát. Beteljesedés a rossz is, ami egy nemzettel történik: folyamatnak vége és eredménye ez is; be kellett következnie, mert nem dolgoztunk eléggé ellene, nem igyekeztünk megvédeni magunkat rossz következtől azzal, hogy azokat megelőzzük, a jót megalapozzuk. S ha a rossz fordulat meglep bennünket, az csak azt mutatja, hogy a jeleit későn vettük észre. Gondoljunk csak a világháborúra, annak kitörésére, lefolyásának egyes nagyobb hatású jelenségeire, a háború végén bekövetkezett belső és külső eseményekre: hányszor és mily súlyosan érték meglepetések a magyarságot! Az egyéni életben is: hány ember vesz észre valamit csak akkor, amikor már a téglá koppanását érzi a fején; előbb nem nézett széjjel. Vannak azonban, akik nagyon tisztán előre néznek és körülnéznek, akik figyelik a folyamatot, nem éri tehát őket váratlanul események bekövetkezése. Így van ez a nemzet sorsával is. Az alakulás apró lépésekben történik. Aprólékos szokások, szabad szemmel észre nem vehető mozzanatok alakítják a nemzet sorsát. Egyik nemzet minden ilyet számon tart, tudatosan csoportosít vagy idejében, alaposan elhárít. A másik öntudatlanul él s ártatlan szemmel, méltatlankodva csodálkozik, mikor a beteljesedéskor észreveszi sorsa keserves változását.

Mit jelent ezek szerint a nemzet sorsának alakulása? Az apró lépésekben való folyamatos változásokat jelenti. A nemzet sorsa állandóan változik. Változik minden halállal, minden születéssel, tagjainak minden összeütközésével és kibékülésével; a nemzet sorsa szakadatlanul alakul, megállás nincs benne.

4. Ezt a szakadatlan alakulást kell elgondolnunk, hogy megérthessük: mit jelent az egyes ember felelőssége a nemzet sorsáért. Nyomban megmondhatom: nem azt jelenti, hogy valami nagy esemény bekövetkezéséért vagy valami nagy haszonnak elmaradásáért éppen én tartozom a felelősséget érezni. Ez kivételes, ritka mértéke a felelősségnek. Ellenben mindnyájan, ha még olyan parányiak vagyunk is, felelősek vagyunk a nemzet sorsáért, mert erre kihat egyéni életünk, hivatali tevékenységünk, minden lépés, amelyet megtettünk vagy elmulasztottunk. Igenis, felelősség a nemzet sorsáért minden egyes embert terhel. De mi a tartalma ennek az állításnak? Mit jelent a felelősség szava?*

Elég erről itt ennyi: a felelősség lelki állapot, az ember teljes

* L. e kötetben: *A felelősség.*

és állandó meghatározottsága abban a tekintetben, hogy mindent a következmények tudatában cselekszik, mindig előre gondol arra, mi lesz vagy lehet abból, amit tesz vagy elmulaszt. Azt nem mindig tudhatjuk, hogy tettünknek vagy mulasztásunknak mi lesz a következménye, de azt tudjuk, hogy valami következménye lesz s ez a tudat határozza meg egész életünket.

A felelősség állapotának, a következmény gondolatának kell irányítania kivétel nélkül minden ember életét. A nemzet sorsára kivétel nélkül minden tagjának magatartása, cselekvése fontos. Sokszor mondjuk azt, hogy valaki „nem számít“, „jelentéktelen ember“. Sorsunk, az utolsó évtizedekben lefolyt életünk megtaníthatott bennünket arra, hogy éppen azért, mert minden jelenség összetartozik, nincs jelentéktelen ember, nincs jelentéktelen esemény. Csak mi nem látjuk, hogy ki miért fontos; egyikünk-másikunk nem látja, hogy ez vagy az az esemény miért nevezetes. Mindenki és minden esemény nevezetes, mert a maga szűkebb vagy tágabb körében kisebb-nagyobb jelentőségű, szűkebb vagy tágabb körű események előidézője, hatásoknak kibocsátója. A tudatosan élő ember tág körben, a nemzetért érez felelősséget. A nemzet sorsáért való felelősség: állandó gondolás arra, hogy minden lépésünknek, szavunknak valamilyen hatása van nemzetünk életének alakulására.

Egy kis kitéréssel néhány példát kívánok felhozni. A múltkor olvasni lehetett a lapokban, hogy egy vidéki városban hány hatósági és magánorvos ellen indítottak vizsgálatot, mert egy éjszaka jelentkező beteghez egyik sem ment el, Nem tudom, melyik volt a hibás, melyik az ártatlan, de nem is ez a lényeges. A lényeges az, hogy az az ember, aki először mondta azt, hogy „fáradt vagyok, nem tudok elmenni“, még csak pillanatnyi rossz érzést keltett abban a férfiben, aki beteg feleségéhez hívta az orvost. A másik, aki azt mondta, hogy „nem vagyok köteles elmenni, nem vagyok hatósági orvos“, már erősebb rossz érzést okozott és bizonyára a felinduláshoz közel levő érzést keltett az orvost hívó emberben. A harmadik pedig azt mondta: „küldjön kocsit, mert gyalog nem megyek“. Valószínű, hogy erre a kijelentésre ökölbe szorult az ember keze s a segítségnek ez a sorozatos megtagadása egészen bizonyosan elkeseredést ébresztett az orvosok lelketlensége, vagy általában az „urak“ embertelensége miatt. S ez a hangulat nem maradt annak az orvost kereső férjnek egyéni hangulata, mert közben a beteg meg is halt s kétségtelen, hogy akik erről az eseményről tudomást szereztek, azokban bizalmatlanság támadt az egészség ügyének hivatott őrei iránt. Ezzel meglazult egy kötelék azon a ponton.

Másik példa. Tegyük fel, hogy mint tanár, többször vagy állandóan pontatlanul mennék be az előadásomra. Hallgatóim egy-két alkalommal várnának a csengetéskor, azután már nem is várnának. Vájjon mit jelent ez? Nem azt jelenti, hogy 45 perc helyett 40, vagy

35 percig beszélnek; ez lenne a legkisebb baj, hiszen ezt ki lehetne pótolni. Azt azonban sohasem tudhatnám, hogy ha rendesen késem, akkor hány ember lelkében támad az a gondolat: „hiszen lehet pontatlanul is dolgozni, lehet könnyen venni a kötelességet, miért legyek én lelkiismeretesebb, a tanáromnak sincs baja ebből a rendetlenség-ből!“ Szándékosan mondtam példát a magam foglalkozása köréből. Ugyanez áll a közszolgálatban, hivatalban lévő emberre is: néha kis meggondolatlanság is úgy hat, mint a mótely.

Ilyen kis példa rengeteg kínálkozik. A sokszor minden ok nélküli várakoztatás, amit az ember hivatali előszobákban elszenved, okvetlenül kelletlen hangulatot kelt. S ez a hangulat nem marad következmény nélkül, tehát nem csupán a várakozó ember szempontjából fontos. Egyszerre meghatározza ez a hangulat két ember találkozását. Az egyik a tisztviselő, aki belül van az ajtón; a másik az, aki kívül van. Amikor végre találkoznak, nem ritkán hamarosan ingerültté válik a beszédjük, mert a megvárakoztatottak nem igen szoktak nyugodtan beszélni — ezt magamról is tudom —, a tisztviselő pedig nem érti az izgatott hangot s talán önkéntelenül is magasabból felel; ez is megtörtént velem. Az ezerféle ilyen esetben nem két emberről van szó, hanem kétféle foglalkozásról, két, különféle helyzetben levő emberről. S ha az ilyenféle kelletlenség gyakran fordul elő, egyenes úton vezet a nemzet sorsának megromlására, mert idegenséget, sőt ellenséges hangulatot teremt. Az egymásra utalt emberekben, a tisztviselőkben és a félben, a betegben és az orvosban, a tanárban és a hallgatóban nem az egymáshoz tartozást, az egymás munkája iránt való elismerést, a közös célért dolgozást, egymás segítésére törekvést, nem a rokonszenvet és kölcsönös vonzódást fejleszti, hanem az egymástól való eltávolodás következik belőle.

Ha most arra gondolunk, amit az imént mondtam, hogy a nemzet sorsa azon fordul meg, mekkora a belső ereje, meg arra, hogy a nemzet sorsa lépésről-lépésre, pillanatról-pillanatra alakul, míg valamilyen módon egyszer csak beteljesül valami, akkor megértjük, hogy az ilyen apróságok is határozottan ennek a sorsnak az alakítói. De ugyanígy alakítói ez esetek fordítottjai is. Az a beteg, aki az orvosának gyengédségét tapasztalja, még ha az orvos jóindulata nem a legteljesebb eredménnyel jár is, ragaszkodik hozzá. Ha a fél azt látja, hogy ügyét gyorsan akarják elintézni, jóakarattal meghallgatják, megbecsüli a tisztviselőt. Ha a főiskolai hallgató azt látja, hogy a tanára nagyon pontosan teljesíti a maga kötelességét, noha külső kényszer nem szorítja erre, mert nem ellenőrzik, egészen bizonyosan odakapcsolódik lélekben ahhoz az emberhez s jó példát vesz róla. Minden személyi eltávolodás vagy ellenségeskedés a belső erőnek gyengülését, de minden tárgyi alapú személyi összekapcsolódás vagy közeledés a nemzet belső erejének fokozódását idézi elő.

Piciny, jelentéktelen, szinte mikroszkopikus nagyságú részletek ezek a nemzet életében, de megvannak. Ugyanolyan esetek, mint amikor egyetlen ponton szúrom meg a karomat, de a tú hegyén valamilyen piszok volt, ennek következtében kicsiny helyi gyűlés áll be, elha*nyagolom és vérmérgezés keletkezik. Sohasem tudhatjuk, hogy milyen apróságból lesz a nagy baj. Magunkról is tudjuk: sohasem bizonyos előre, hogy egy-egy kiejtett szó milyen hatást okoz a másik ember érzelmi világában, egy-egy pillanat, a helyes pillanat megragadása mit jelent az egész további munkára nézve. A vonat elindul nélkülem, ha félpercet késem is; ott, ime, számít a pillanat. De ugyanúgy számít az orvos rendelőjében, a tanár előadótérképében, a tisztviselő hivatalában is. Minden percnél jelentősége van a továbbiakra nézve, bár gyakran nem vagyunk abban az állapotban, hogy minden kicsinységért át tudjuk érezni a felelősséget.

Mindezzel arra kívántam rámutatni, hogy minden, de minden, ami kedvezően hat az összetartozás érzésének fejlődésére, az a nemzet erejét fejleszti; minden, ami arra kedvezőtlenül hat, a nemzet erejét csökkenti. Ebből az következik, hogy a nemzet sorsát minden pillanatban, minden szavunkkal és lépésünkkel alakítjuk. Erre gondolnunk annál szükségesebb, mert sohasem tudhatjuk, hogy tettünkre vagy szavunkra milyen lesz a visszhang. Azt talán előre láthatjuk, hogy mi lesz a közvetlen visszhang, de hogy egy hét múlva vagy tíz esztendő múlva hogyan jelenik meg a szavunk hatása annak az embernek vagy fiának vagy másnak a lelkében és magatartásában, a lelki élet törvényei szerint hogyan és mikor bukkan fel ismét, ezt sohasem tudhatjuk előre. Pedig ez is a mi hatásunk lesz, tehát ezért is felelősséget kell éreznünk.

E pillanatban furcsa kis példa jutott eszembe arra, hogy ami az embert éri, kitör belőle. Fiatal koromban egy szintén tanári pályára készülő önkéntes mindig elkeseredetten beszélt arról, hogy a káplár meg a hadnagy milyen méltatlanul bánik vele. Egyszer azt mondta ez a különben nagyon tisztességes, tanult ember: „Legyek csak tanár, majd lakolnak ezért a diákok!” Akkor mulatságosnak találtam ezt a kitörést; ő maga sem vette komolyan. De érdemes megnéznünk, hogy mi is volt ebben? A káplártól, a hadnagytól kapta a bosszantást és arra gondolt, hogy ezért azokon vesz elégtételt, akiken majd ugyanolyan hatalma lesz. Nem volt meggondolt szándék; nem is adta ki a mérgét tanítványain, de megeshetett Volna, talán van is ilyen eset, hogy valaki kitölti máson a mérgét, amit egy - harmadik ember okozott neki. Ami bántalom az embert éri, az egyszer valahogyan kitör belőle. De tegyük fel, hogy soha nem tör ki. Tegyük fel, hogy benne, a lelke mélyén kavargó a keserűség: Ez az embert arra indítja, hogy ne olyan lélekkel dolgozzék, mint amilyen-nel dolgoznék akkor, ha ez a keserűség nem érte volna. S nézzük itt is a másik esetet is: akit jó ért, az is továbbadja, abban is tovább

él a hatás; azt ez a tapasztalt jó nem engedi mások iránt rossznak lennie, neki magának pedig erőt ad, kedvét, bizalmát táplálja.

A nemzet tagjai között minden bizalmatlanság azt jelenti, hogy ott az erő gyengébb, mintha megvolna a bizalom. Minden kedvetlenség azt jelenti, hogy a kedvetlenség pillanatában elmulaszt az ember valamit, vagy nem olyan értékű munkával teljesíti, mint ahogyan tudná. Ahol gyanakvás vagy bizalmatlanság ver fészket, ott lehullanak az egymás felé nyújtandó vagy már ki is nyújtott karok és magokra maradnak az emberek. Minden lépésünk fokozza vagy gyöngíti tehát a nemzet erejét. Néha ez a fokozás csak annyi, hogy nem fokozódik a nemzet ereje, de olyan ponton, olyan pillanatban nem fokozódik, ahol és amikor fokoznunk kellett volna. A veszedelem növekedésére is elég ennyi.

A felelősség a nemzet sorsáért az a lelki állapot tehát, amelyben az ember minden pillanatot fontosnak érez a közösség, a nemzet jövője szempontjából. Átérti azt, hogy minden szava és tette kiható más emberek útján az egész egységre, az egész nemzetre s ezért egyetlen pillanatig sem tud e felelősség nélkül dolgozni.

Itt térek át arra, mit jelent a felelősségnek ez az állapota a köztisztviselők szempontjából vagyis a közszolgálatban.

5. A felelősség itt megadott fogalma tény is, követelményt is fejez ki. A tény ez: az a köztisztviselő tesz a nemzetnek szolgálatot, aki a felelősség lelki állapotában van. A követelmény pedig az: mindenkinek a felelősség lelki állapotában kell lennie, aki egyáltalában közszolgálatot vállal. (Annak is, aki nem vállal közszolgálatot. De itt most csak amarról van szó). A felelősség lelki állapotában mindig arra gondolunk, hogyan alakul a nemzet sorsa munkánk nyomán. Ez a közigazgatás terén mindennél természetesebb gondolat, hiszen a közigazgatás voltaképpen mindig mások, a nemzetet alkotók ügyeinek intézése. Rengeteg sokszor egyes emberek egyéni ügyeinek, de ilyenkor is mindig a közösség ügyeinek intézéséről van szó. A közigazgatás mindig a köz szolgálat. Ha az, akkor a közigazgatás mindenik részlete, a legközönségesebb ügyirat elintézése és országos hatású, nagyszabású intézkedések előkészítése egyaránt: mások érületének alakítása. Ha a nemzet ereje azon fordul meg, hogy tagjainak érülete közös-e vagy sem, tehát azon, hogy mennyire közös az egy nemzetbe tartozók érülete, akkor nyilvánvaló, hogy a közigazgatás embereinek igen nagy szerepök, igen messzire érő hatások van abban a tekintetben, hogyan alakul a közösség, a nemzet ereje.

Igen nevezetes vonása a közszolgálatnak, hogy minden egyes köztisztviselő, bármilyen kicsi hivatalban intézi is az ügyeket, mindig a nagy szervezetnek, a közigazgatás szervezetének tagjaként jelenik meg. Ha egyedül vagyok is valamely hivatalban, mégsem magam vagyok csak jelen, hanem az én személyemben az egész közigazgatás.

Nem engem, Kis Pétert vagy Nagy Jánost lát a fél, aki a hivatalba bejön, hanem ennek az óriási gépezetnek egyik csavarját, szögét látja; látja azt az egész nagy intézményt, amelynek nevében a tisztviselő valamit cselekszik. A felelősség lelki állapotában élő köztisztviselő mindig úgy érzi, hogy az ő munkája részletmunka. Ez azt jelenti, hogy ha ezt a részletmunkát rosszul végzi, akkor a közigazgatás végzi rosszul a munkáját. Az ország abban a pillanatban ezt nem érzi meg, mert csak én csináltam valamit, valami kis dolgot rosszul vagy jól, az egész ország közigazgatása nem romlott vagy nem javult tőle azonnal érezhetően. De abban a pillanatban ezer meg ezer, hozzám hasonló kicsi ember végezte jól vagy rosszul a maga munkáját s ezzel az ország állapota, az egész közösség állapota abban a pillanatban jobbá vagy rosszabbá lett. Mindig a nagy szervezet munkájának egy részét végzem és ez a nagy szervezet hatását teszi kedvezőbbé vagy kedvezőtlenebbé. Ugyanaz a helyzet, mint a hadseregben, ahol a legkisebb közkatonának is pontosan kell a maga tennivalóját elvégeznie; az a helyzet ez, ami egy műtét alkalmával, ahol az ápolónőnek is pontosan kell a reá váró munkát megtennie, például az éppen szükséges eszközt kell az orvos kezébe adnia. Ha egy pontban hiba van, akkor a következő pillanatban a másik ponton is megérződik ez a hiba. Ha minden ponton minden jól megy, akkor a közigazgatás betölti feladatát a nemzet életében, azt a feladatát, amire rendeltetett.

Az egyes tisztviselő a közigazgatás része, a közigazgatás pedig az államot jelenti az egyszerű egyes embernek. A tisztviselő mindig azt a nagy egységet, azt a nagy hatalmat személyesíti meg. Minden egyes lépés, ami kellemetlen érzéseket kelt, kivált ha igazságtalanul kelti a kellemetlen érzéseket, az állammal szemben okoz valamilyen idegenkedést. Minden lépés, amely az emberekben megnyugvást idéz elő, az állam iránt ébreszt bizalmat. Minden egyes köztisztviselő, az iktató, a polgármester, a főispán a maga pontján megszemélyesíti a közösséget, az államot, mindennel amit tesz, erősíti vagy gyöngíti a nemzet igazi összetartóját, az emberek érzületének közösségét. Csodálatos finomságok vannak az emberi lélekben, rendkívüli fogékonysággal vesz tudomásul mindent. Pókháló vékonyságú szálak kötik össze a tisztviselőt és a közösség tagjait. Hogyan lesz ezekből erős szövődék? Tessék a hivatalvezetőnek meggondolnia, hogy miképpen alakul ki a közönség szemében az egész hivatal helyzete. Apró mindennapi esetekből. Esetleg egy haszontalan tisztviselő magatartása bizalmatlanságot ébreszt az egész hivatal és annak vezetősége iránt is. A tisztviselők udvariassága, jóindulata pedig bizalmat kelt az egész hivatal iránt s ezt még az is élvezzi, aki maga nem szolgál reá. A tisztviselők egy-egy hivatal, a sok hivatal a közigazgatás szellemének és hatásának meghatározója.

Jegyezzük meg tehát, hogy minden tisztviselő a nagy egészet

személyesíti meg. Valamely hivatal személyzetének, kicsinynek és nagyobbaknak magatartása az egész hivatalt valamilyen színben tünteti fel a közönség előtt, s az egész hivatalnak — községben a jegyzői hivatalnak, városban a polgármester személyes hivatalának — minősége adja meg az egész közigazgatás ízét, ez szabja meg, hogy vájjon az a hivatal annak a közösségnek, a város közösségének benső egységét fejleszti-e csendesen, észrevétlenül, avagy ugyanolyan fokozatosan a széthúzást fejleszti s elidegeníti egymástól a különféle tényezőket.. Ugyanígy van ez az egész állam életében is. A köztisztviselőnek tehát azért kell állandóan a nemzetért, a nemzet sorsáért érzett felelősség lelki állapotában lennie, mert minden pillanatban alakítja az ország lakosságának, a nemzet tagjainak az államhoz való viszonyát. Ha pedig ez az alakítás folytonos, akkor az érzület közösségét állandóan fejleszti vagy csökkenti. Minthogy pedig az érzület közössége adja a nemzetnek az erőt, mert ebben van az összetartozás, az együttdolgozás, a benső egység gyökere, ennek következtében minden pillanatban történik valami a nemzet benső erejének, munkakészségének, minden értékének a fejlesztése vagy gyengítése irányában.

Ezzel, azt hiszem, feleltem is már arra a kérdésre: vájjon kivétel nélkül minden tisztviselőre vonatkozik-e az a követelmény, hogy egész szolgálatát, minden lépését a nemzetért való felelősség határozza meg. Valóban, mindenikre vonatkozik, bármily kicsiny kis pont is valaki a közigazgatásban. Hiszen a nagy egészet nézve, csupa kicsiny kis pontok vagyunk, de azért egyikünk sem mondhatja: „mindegy, mit csinállok; ki veszi azt észre?!“ Sohasem tudhatjuk, hogy ki mit vesz észre. Megyünk az utcán, nyugodtan sétálunk, eszünkben sincsen, hogy az ablakokra tekintsünk, noha száz ablakból láthatnak bennünket; lehet, hogy véletlenül tekintenek ki s meglátják, hogy nagy kényelmesen haladunk vagy beszélgetünk, amikor a hivatalunkban kellene lennünk. Embertársainkat életünknek sokkal több mozzanata foglalkoztatja, semmint gondolnók, s még akkor is következtetnek valamit a magunktartásából, amikor erről nem is álmodtunk. A köztisztviselő egész élete, de különösen hivatali munkája olyan, mintha üvegházban folynék: mindenki láthatja s aki látja, hírét viszi, nem mindig híven, de mindig úgy, hogy nyoma marad — az egyénen talán nem, de a hivatalon bizonyosan.

Minden pillanat hatása fontos lehet s a legkisebb ember is indíthat meg, gyakran öntudatlanul, nagy görgeteget. Soha sem tudja senki, hogy a kicsiny pont mikor válik a legnagyobb jelentőségűvé annak a környezetnek életében. Ezért úgy kell felfognunk, hogy a közszolgálatban csupán fontos helyek vannak; jelentéktelen hely nincs. Minden egyes köztisztviselőnek minden lépése a nemzet fenntartását vagy pusztulását mozdítja elő. Minden egyes ügynek intézése a nemzet sorsának folyamatos alakítása; minden lépés

valami bajnak megelőzése vagy felidézése. Valami olyan bajnak a megelőzése, amiről nem is tudjuk, hogy bekövetkezhetik. Aki egyszer is végig gondolta események láncolatát, tudja, hogy ez így van nemcsak az egyes emberek életében, de közösségek életében is. Sok mindent a véletlennek tulajdonítanak, pedig ennek a véletlennek előzményei voltak, de az előzményeket nem vettük számba, nem gondoltunk a bizonyos vagy lehetséges következményekre. Minden embernek állandóan gondolnia kell arra, hogy amit csinál, annak lehet jó és lehet rossz eredménye, szükséges tehát, hogy akarja a jó eredményt. A felelősség állapotában lévő ember ebben különbözik a közönségesen úgynevezett jó munkástól. A „jó munkás“ elvégzi a dolgát, de nem törődik a továbbiakkal. Aki azonban a felelősséget átéli, aki a felelősség állapotában van, azért végzi jól a munkáját, mert tudja, hogy a rosszul végzett munkának kedvezőtlen következményei vannak — nem a fizetésére, nem az előmenetelére, hanem az ügyre nézve, amelyet szolgál. A felelősség állapotában lévő köztisztviselő tudja, hogy az ügy, amelyet szolgál, sohasem egyesek ügye, hanem amikor az egyesek ügyét intézi, akkor is az egész közösség ügyéről van szó. A közszolgálat tehát sohasem pillanatnyi feladat, mert a világon mindennek okai és következményei vannak, ezért minden tettünk a folyamatos alakulásnak egy-egy mozzanata.

6. Nyilvánvaló, hogy nemcsak nagy hatáskörű emberek, nemcsak magas állású tisztviselők uralkodó lelki állapotának kell a felelősség állapotának, még pedig a nemzet sorsáért való felelősség állapotának lennie. Ebben nincs különbség. A különbség abban van, hogy a kicsiny állású, szűk munkakörű ember nagyon könnyen át tudja tekinteni lépéseinek közvetlen következményeit. A nagy hatáskörű, magas állásban levő ember a maga lépéseinek, szavainak vagy intézkedéseinek közvetlen következményeit nem. láthatja olyan egyszerűen, hiszen nem látja közvetlenül maga előtt az egész területet, amelyre intézkedése vonatkozik. Ezért a magas hivatalban gyönyörűen elgondolt rendeletek sokszor nem tudnak megvalósulni. Miért nem? Mert a fent levők messzire néztek, az eszményi eredményre gondoltak, lent pedig a végrehajtás emberei a megvalósítás aprólékos feltételeit, a sajátos lehetőséget vagy lehetetlenséget látják s ezeken megakadnak.

Óriási fontosságú a felelősség lelki állapotában intézkedő embernek ügyelnie arra, hogy amit elrendel, végrehajtható-e az vagy sem. A kicsiny embernek pedig, akinek végre kell hajtania a mások által kiadott rendeleteket, kötelessége igyekeznie arra, hogy megértse, amit az intézkedések elérni akarnak. Ennek megfelelően kell a rendeletet végrehajtani úgy, hogy a rendelet szelleme, szándéka, vagy ahogy mondani szokták: intenciója, valósuljon meg. A kis és nagy tisztviselő felelőssége igen sok tekintetben eltérőnek látszik és mégis

tökéletesen egybeolvad. Ez azt jelenti, hogy az óriási szervezetnek, a közigazgatásnak különböző pontjain nagyon különböző a felelősség megjelenése, a mód, a forma. De csak az különbözik, ahogyan a felelősség megjelenik, a lényege azonban ugyanaz s annak ott kell lennie mindig és mindenütt.

Most már világos, amit az imént mondtam, hogy minden pillanatban, minden ponton az adja meg az ízt, értékét és jelentőségét a felelősségnek, hogy az ember magát az egész egyik tagjának érzi. Sohasem magában kell látnom a dolgomat, hanem együtt mindazokéval, akikkel kapcsolatban van. Ez azt jelenti, hogy nem elég kiadnom valamely böles rendeletet és amikor aláírom, azt gondolom elégedetten: „Nagyszerű alkotás ez, elteszem a babéraim közé“. Nem elég várnom a babérokat; tudnom kell, hogy intézkedésem értékét a végrehajtás lehetősége dönti el. Aki pedig megkapja a rendeleteket, ha felelősséget érez, nem mondhatja: „Nekem nem feladatom, hogy nagy dolgokon törjem a fejemet; a hivatalos órát megtartom, ami elébem kerül, azt elvégzem; törje más a fejét, hogy jó-e vagy rossz a rendelet; nem én vagyok érte felelős“. Ez nyilván alantas gondolkodás, amazé pedig felületes. Ismerjük mindkettőt. Felelősséggel csak azt gondolhatom: „En ugyan kicsiny vagyok, de igyekszem a legjobban végezni feladatomat, azaz elgondolom, hogyan lehet annak a törvénynek a szellemét megvalósítani, annak az egyetemes kormányrendeletnek, miniszteri, alispáni vagy polgármesteri rendeletnek legjobban eleget tenni“; ekkor valóban át is éli az ember azt, amit a törvény vagy rendelet akar. Ha pedig magasan állok, azt gondolom: nekem kell elgondolnom ezen vagy azon a területen az egész országnak vagy városnak legüdvösebb tennivalókat, tehát számot vetek azzal, milyen visszhangja lehet a szándékomnak, hogyan érthetik a gondolatomat kint, a különféle, nem ritkán kicsinyes viszonyok ezerféle változatában. Meggondolom: vajjon milyen hangulatban mehetnek el a külső hivatalból azok az emberek, akiken talán az ostrom vége csattan. Az adja meg az intézkedések egész jelentőségét, az szabja meg a nemzet lelki alakulásának irányát, hogy az emberek hogyan fogadják a közvetlenül vagy „helyi közvetítéssel“ messziről kapott rendelkezéseket.

Csupán annyit mondok még összefoglalásul: a felelősség állapotában levő tisztviselő tudja, hogy ő csak láncszem az egészben és tudja, hogy ha az a láncszem kiesik vagy eltörik, akkor hiábavaló minden, ami előtte volt és ami utána következik.

7. Eddig arról beszéltem, hogy a nemzet sorsáért való felelősség lelki állapotának milyen hatása van a nemzet sorsára. Rövidre fogom a továbbiakat is: mi hatása van az egyesre, reám, mint tisztviselőre, ha a nemzet sorsáért való felelősség uralkodik bennem.

Amint nem lehet előre tudunk, hogy egyes lépéseinknek mi az egyéni következménye x vagy y lelkületére, csak akkor tudjuk meg,

amikor már látjuk, — ugyanúgy egyéni az is, hogy a felelősség állapotának, ennek a ténynek és követelménynek mi a közvetlen hatása az egyes tisztviselőkre. Azon fordul ez meg, hogy milyen emberek. A rengeteg sok köztisztviselőt osszuk két nagy csoportba. Ez ugyan nem egészen igazságos, mert sokkal többfélék vagyunk, nagyon sok típus van, de ezeken nem mehetünk végig, nincs rá szükség. Eléggé meglátjuk a tisztviselő egyéniségeket, ha két nagy csoportban nézzük. Nevezzük az egyiket a „különb emberek“ csoportjának. Lehet, hogy az a külön ember egészen kicsiny hivatalszolga, de ebből a szempontból most nem tárgyalom a kérdést. A másik csoportot nevezzük a „gyengék“ csoportjának. Hogy a gyengeség kényelemszeretetből vagy lelkiismeretlenségből ered-e s hogy magas vagy alacsony helyeken fordul-e elő, arról sem beszélek. Szóval az egyik csoport a külön emberek, a másik pedig a gyenge emberek csoportja. Pár jellemző vonást említek fel mind a két félről.

Induljunk ki abból, hogy valaki előtt egyszerre csak megvilágosodik, mit jelent a nemzetért való felelősség az emberre nézve. A két csoport tagjai nem azonosan foglalnak állást a felelősség bennök megvillant gondolatával szemben.

A külön emberben az első ez: munkám kihat a nemzet sorsára, ezért felelős vagyok, éspedig nem egyik vagy másik lépésemért, hanem az egész hivatali munkámért vagyok felelős. A külön emberben a felelősség felismerése az egész feladatnak személyessé válását jelenti. Az ilyen ember úgy érzi, hogy ő többé nem aktát intéz, hanem emberek sorsával foglalkozik, sőt nem is csupán egyes emberek sorsát intézi, hanem a nemzetét. Minden percben úgy érzi, hogy beleavatkozik a nemzet sorsának alakulásába, azzal, hogy az előtte levő ügyet meggyőződése szerint igazságosan intézi el vagy a kellő szót mondja ki reá figyelő hallgatók előtt. Az ilyen ember arra gondol, hogy neki, a köztisztviselőnek az értéke dől el ebben a pillanatban azon, hogy az ügyet a legnagyobb gonddal, a legmélyebb figyelemmel, a legmesszebbnéző elgondolással intézi-e. Vagyis a külön emberben a felelősség felismerése a felelősség vállalását jelenti. Tudatos vállalását. Nem arról van itt szó, hogy fegyelmi felelősség terheli mindenért. Itt arról van szó, hogy én magam a lelkemre vettem azt az ügyet, amely elem került. Ez az első hatása a felelősség felismerésének.

A második vonás, amely ilyen emberekben kifejlődik: a munka jelentőségének önérzete, a munka jelentőségéből eredő egyéni önérzet. Érdekes, hogy amint most ezt kiejtem, előttem egyszerre, hirtelenül egy hatalmas német postás altiszt alakja jelenik meg, akit azelőtt 30 egynéhány esztendővel Stettinben láttam. Közönséges levélhordó volt, hatalmas táskával a nyakában. Amikor ezt az embert megláttam, megvillant bennem, hogy arcáról szinte leolvasható az öntudat: nagyon nevezetes munkát végzek, az állam tevékenység-

gének egy darabját vállaltam magamra. Ez a példa talán nevetségesnek tűnhetik fel, de tessék végig gondolni. A régi urasági kocsis »a mi lovunk«-ról beszélt, pedig nem volt az övé. A »mi hivatalunk «-ről beszélünk, pedig a hivatal a városé vagy az államé. Ha az ember felismerte feladatának jelentőségét, akkor megnövekszik benne az önértet, azonosítja magát azzal, aki munkába állította. Vájjon nem lehetne azt a nagyon ismeretes francia mondást, »az állam én vagyok«, itt most úgy alkalmazni, hogy az olyan ember, aki munkája, jelentőségét felismerte, egyszersmind úgy érzi, hogy ő az állam, mert átérezte azt, hogy az ő munkája egy darab az állam életéből, minden személyes lépése egy lépés az állam megszilárdulása vagy gyengülése felé. Érdekes volna azt a mondást így alkalmazni és ezt a lelkiállapotot elemezni. De elégedjünk meg azzal, hogy aki felelősséget érez és azt vállalja, abban megnövekszik a munka jelentőségének önértete.

Erre szükség is van, mert önértet nélkül nem lehet becsületes embernek élnie. Az, önértet azt jelenti: tudom, hogy valamit ér az, amit csinállok. Az önértet nem elbizakodottságot jelent. Ellenkezően: tudom, hogy fontos, vájjon jól csinálom-e a munkámat, de nem tudom, jól csinálom-e, igyekszem tehát jól csinálni. Nagyon fontos ez. Az olyan embernek, aki tudja magáról, hogy jól akarja csinálni a dolgát, annak önértetesnek kell lennie, önértet nélkül semmi felelősséget követelő munkát jól végezni nem lehet. Az önértet alapja az az érzésem, hogy jól akarom végezni a munkát. Ha meggyőződöm róla, hogy csakugyan sikerült is a munkát jól végezni, akkor az önértetem mint magamban való bizalom jelentkezik. Erről is azt mondom: önbizalom nélkül nem lehet tudatosan dolgozni. Aki folyton nyugtalankodik, hogy vájjon jól cselekedett-e, az egy darabig folyton javítja munkáját, de nem rendszeresen, a hézagok pótlásával, hanem újabb meg újabb módokat próbál, egyszer csak önmagát emésztő forgásba kerül bele, soha sem mer megállapodni. Ezért kell az önértet; ezért kell, hogy a felelősséget felismerő ember ne alkudozzék magával, ne alkudozzék senkivel, hanem csak azt keresse, hogyan lehet a legeslegjobb elvégezni a reá váró feladatot annak igazi rendeltetése szerint. Mindnyájan tudjuk, hogy csak úgy tud az ember jól elvégezni bármit, ha bízik magában. Ilyen önértetű, magában így bízó embernek hovatovább kevesebb a nyugtalansága, hogy vájjon jól kezd-e a munkájához; egyre jobban bízik magában és gyorsabban találja meg a jó utat. Az önértet, önbizalom azt jelenti, hogy egyenesen tudok állni, akármennyi ügy szakad is a nyakamba. Tudom, hogy csak annyit tudok jól elvégezni, amennyire erőm van, de ezt az erőt teljes mértékben ki akarom használni.

Kettőről szoltam eddig. Az első mozzanat az volt, hogy a külön ember a felelősséget megérzi és vállalja. A második mozzanat az, hogy az ilyenben megnövekszik az önértet a munka jelentőségének

felismerése következtében, nő a tisztviselői önbizalom. Ez meglehet még a legkisebb tisztviselőben, a legszegényebb emberben is. De az ilyen ember tudja, hogy a többi ilyen embernek is olyannak kell lennie, amilyennek ő tudja magát; nem tartja tehát szükségesnek, hogy nagyon feltartott fejvel járjon az alárendeltjei között, sem azt, hogy nagyon alázatosan hajlongjon a feljebbvalók előtt.

Mindezzel azonban együtt jár egy harmadik vonás is: a felelősséget ilyen módon vállaló önérzetes ember csodálatosan másként fogja fel az életet, mint a többiek. A nemzet sorsáért vállalt felelőség súlya alatt fokozódik benne az élet komolysága. Ezt nem úgy kell érteni, hogy az élet nehézsége fokozódik — erről is mindjárt szólok —, hanem csak azt mondom, hogy a felelősséget átérző ember komolyan veszi az életet, a magát és a másokét. Az ilyen ember nem küldi el a reászoruló embertársát azzal, jöjjön máskor, addig mindegy, hogyan boldogul; nem hagy kiengesztelés nélkül sérelmet, nem mondja soha, hogy egy ember nem számít. Az ilyen ember számára az élet óriási szerves egység és ebben az óriási szerves egységben az ő munkája a nemzet életének egy részét, minden egyes ember sorsa a nemzet sorsának alakulását jelenti. Aki mindig alkotó elemnek látja az egyént, az azt az egész szempontjából értékeli és becsüli; ennek következtében az életet, a maga életét, mások életét, a község életét, mint a nemzet életének nagy egységében mellőzhetetlen tényezőt komolyan veszi.

A felelősség állapotában élő embernek egyszerre tartalmasabbá válik az élete. Es ebben a maga tartalmasabbá vált életében nagy jelentőséget nyer más emberek élete, akiket sorsuk vele kapcsolatba hozott, akikre az ő munkája kihat. Az ezt felismerő tisztviselő gazdagnak érzi magát, ha még oly szerényen kell is élnie: megérti, hogy ő a közösség életében számot tesz, az állam életének tényezője, nemzete sorsának alakítója. Ezek a külön emberek.

Beszélek most már a másik csoportról, a gyengékről, akik a felelősséget felismerik, de nem vállalják, hanem épen a felismerés következtében menekülnek a felelősség vállalása elől. Ennek nagyon sok példáját láthatjuk. Én legalább magam sok embert láttam életben, nagyon különböző szolgálataim közben mindenütt, akik menekültek a felelősségtől.

Menekül a felelősségtől — mondjuk — az a tanító ember, aki nem mer tanítványáról határozott véleményt mondani, hanem mindig azt nézi, hogy milyen osztályzatot ad a többi és olyat ad ő is. A felelősséget nem vállalja az az orvos, aki minden lehető betegséget felsorol például az aggódó szülők előtt, hogy lássák, mi mindenre gondolt az első pillanatban; meg az az orvos, aki folytonosan orvosi tanácskozást hívat össze, mert maga nem mer döntenie a kezelésről. Egészen más, ha valaki súlyos esetben hívja a társait megbeszélésre, mert ez épen a felelősségből következik. A felelősségtől menekülés,

ha a magasabb tisztviselő azt mondja a kisebbnek: intézze el belátása szerint ezt a fontos dolgot. A felelősségtől menekülő kisebb tisztviselő viszont folytonosan utasítást kér, hiába mondja a főnöke: a te önálló hatáskörödbe tartozik, intézd el magad. A felelősségtől menekülés a gyengék tulajdonsága. Tudjuk, hogy a felelősség megosztása néha életbevágóan szükséges, de most arról beszélek, amikor az általam elvégzendő dolog alól kibúvók, mert nekem kényelmetlen, hogy vállaljam lelkiismeretem előtt a felelősséget.

A másik vonás kétféleképpen jelentkezhetik. Ennek a felelősség alól való menekülésnek az emberek minősége szerint kétféle következménye lehet. Az egyik, hogy a felelősség elhárítása miatt benső nyugtalanság támad az emberben, a másik, hogy a felelősség sikeres elhárítása után azzal áltatja magát az ember, hogy nyugodt. Az önáltatásból látszólagos nyugalom keletkezik. Tessék megnézni az embereket ebből a szempontból. Vannak, akik látszólag nagyon nyugodtak, de ha igazán megnézzük ezt a nyugalmat, kiderül, hogy nem is lehet nyugalomról beszélni. A felelősség alól kibúvó tudja, hogy hézagot hagy, tudja, hogy hibát követett el. Elhárította a cselekvést másnapra olyan kérdésben, amiben pedig ma kellett volna döntenie. Tudja, hogy nagy veszedelmet idézhet elő, de gyávaságból nem cselekszik, csak arról gondoskodik, hogy másra hárítsa a felelősséget. Vannak, akik állandó lelki nyugtalanságban élnek emiatt. Nagyon sokszor az az oka a nyugtalanságnak, hogy fellép az önvád a felelősség elhárítása miatt. A gyengébb ember azzal, hogy elhárítja a felelősséget, csak látszólag segít magán. Voltaképpen gyengeségének nagyon súlyos következményét hordozza magában. Ilyen emberben azután beáll a felismert felelősség elhárításának a következménye: az egyéni munka értékének fokozatos, de rohamos csökkenése. Tessék elképzelni, hogy egy több személyből álló hivatalban folyton egymásra tologatják a felelősséget, folyton ide-oda tolják a munkát. Ott a munka csak csökkenő értékű lehet. Annak következménye csak káros lehet.

Ezzel a köztisztviselő egyéni lelki életének kérdéseire jutunk. Nagy dolog volna, ha a lélektan iránt érdeklődő, lélektani kérdésekben tájékozott köztisztviselők egyszer személyes önvizsgálat után, csendes megfigyelésekből gyűjtött adatok alapján megírnák a köztisztviselők lélektanát. A köztisztviselő lélektana alapján véve ugyanazokon a törvényeken alapul, mint az orvos, ügyvéd stb. lélektana. Ahol emberről van szó, ott a lelki élet alaptörvényei mindig ugyanazok, ugyanaz a felelősség jelentkezése is. A felelősség kapcsolatos a lelkiismerettel, a lelkiismeretesség kapcsolatos az értelmességgel, az értelmesség kapcsolatban van a tanultsággal (nem egy a kettő!), a tanultság kapcsolatban van a szorgalommal. De mindez lényeges különbségekkel mutatkozik a különféle foglalkozású emberekben. Egészen másképp jelentkezik például a felelősség

akkor, ha egy ember megbízottja vagyok, hogy védjem igazát vagy nemigazát a törvényszéken, meg akkor, ha tisztviselő vagyok és nem egy ember érdekét nézem, hanem az államét, a nemzetét s a nemzet sorsába akarok tudva belenyúlni azzal, hogy igazságosan intézek valamit. Roppantul érdekes különbségek ezek.

Most azonban már nem fejtegetve ezt tovább, felteszek egy másik kérdést: ha azt kívánjuk a köztisztviselőktől, hogy a felelősség lelki állapotában éljenek, mindent eszerint cselekedjenek, akkor vajjon nem azt kívánjuk-e tőlük, hogy tegyék az életüket nehezebbé? Vajjon van-e jogunk mástól azt kívánni, hogy az a másik úgy éljen és olyan elveket állítson fel a maga számára, amelyek az életét nehezebbé teszik?

Hogy mit van jogunk egymástól kívánni, arra nézve egészen határozottan az a döntő, ki az, akitől kívánunk valamit. Nekem, mint a nemzet tagjának, jogom van megkívánni mindenkitől, aki a nemzet szolgálatában áll, akármilyen tisztviselő legyen az, hogy minden tekintetben a legmagasabb mértéket alkalmazza magára, még ha azzal nehezebbé válik is az élete. De tőlem is, aki a nemzet szolgálatában állok, mint annak fizetett alkalmazottja, mindenkinek joga van megkívánni, hogy én a nehezebb életet, az életnek a nehezebb alakját folytassam, ha a munkám azt a nehezebb életet kívánja meg.

Az eddigiek szerint nyilvánvaló, hogy az, aki közszolgálatban áll, nem végezhet jó munkát a felelősség állapota nélkül. Ha tehát azt kívánjuk, hogy a felelősség állapotában legyen minden tisztviselő, bármilyen alakban tisztet viselő ember, — mert azt jelenti ez a magyar szó, hogy valamilyen tisztet, tehát megbízatást viselek —, akkor voltaképpen azt kívánjuk, hogy az életét és munkáját komolyan vegye, az életnek nehezebb, terhesebb alakját élje. Ez a kívánság, ez a feltétlen követelmény jogos, mert hiszen azt senki sem kívánja, hogy elvállaljam azt a tisztet, én kérem, hogy adják nekem, én folyamodom, hogy szolgálatba állhassak, fizessenek, hogy családomat eltarthassam. Ezért mondom, hogy mindenkitől, aki tisztet visel, megkívánható, hogy azt a tisztet felelősséggel töltsse be. Természetes, hogy ez a követelmény ezerszeresen kölcsönös: én követelem ezt minden tisztviselőtől, de tőlem is megköveteli mindenki.

Nem habozom kimondani, hogy aki a felelősséget átérzi, aki a felelősség lelki állapotában folytatja a maga munkáját, az a mindennapi szemlélet számára, a napi élet közönséges megítélése szerint igen is nehezebbé teszi az életét, mint aki a felelősséget elhárítja magától. De ismétlem, hogy az így kapott lelki teher csak látszólag nagyobb azénál, aki menekül a felelősségtől. Az imént épen ezért mondtam azt, hogy a felelősség elhárításából nyugtalanság következik, még akkor is, ha teljes joggal, becsületesen hártjuk is el. A nyugtalanságot csak látszatnyugalom fedezheti el,

egyszer mégis kitör a nyugtalanság és elvégezzük a másra hátrított, mástól el nem végzett munkát. Aki pedig a felelősséget azért hátrítja el, hogy a hivatali élet nehézségein, a felelőséges élet nehézségein túltegye magát, az nem könnyíti meg az életét tartósan, huzamosabb időre, hanem csupán másik alakban nehezíti meg.

De ne is így tegyük fel ezt a kérdést: a felelősséget elhárító ember ettől a tehertől megszabadul-e vagy nem? Magam részéről azt hiszem, tartósan nem lehet a felelősségtől megszabadulni, vagy legalább is egészen különösen szörös szívűnek kell lennie valakinek, hogy a felelősségtől egész életére, minden vonatkozásban meg tudjon szabadulni. A kérdést azonban másképen teszem fel, nem úgy, hogy a felelősség állapota terhes-e vagy sem, hanem így: melyik az emberibb élet, az emberhez méltóbb élet? Az-e, hogy vállalom a felelősséget, vagy az, hogy kibújok a felelősség alól? Az volna-e emberibb, hogy a magam számára az élet úgynevezett örömeit vállaljam csupán, azt kívánjam, hogy ezeket az örömöket a hivatalom ne zavarja, arra érezzék jogot, hogy könnyelműen, kötelességem laza végzésével, a felelősségtől szabadulás kibúvóin át keressem az élvezeteket, avagy az az emberibb élet, hogy az örömet el nem kerülve, de a terhet tudatosan vállalva, teljesen éljem az ember életét? Annak az élete, aki tudatosan, azaz gondolkozva él, mindig nehezebb, akár embereket egymással, akár embereket egyéb teremtményekkel hasonlítunk össze. De maradjunk csak a gondolkodó és nemgondolkodó emberek különbségénél. A magam részéről — ha választani lehetne — nem vállalnám azt a könnyebb életet, amelyet értelmetlen emberek sokszor majdnem úgy élnek, mintha négy lábon járnának. Azt a lelki nyugalmat sem irigylem, amellyel ostoba emberek — akik nem szokták elismerni, hogy ostobák — dicsekesznek. Ezek nagyon messze vannak az »emberi méltóság« fokától, csakúgy, mint akiknek egyetlen gondja kényelmök, nyugalmodok biztosítása, a lelkiismeret elaltatásával is. Az ember akkor ember, ha vállalja az emberi élet terhét. A hivatalos életet élő ember igazi terhe nem a testi fáradást okozó munka, hanem az érzületét meghatározó felelősség. A felelősség állandó súly; ez igaz. De furcsán vagyunk az állandó súlyokkal. Vájjon érezzük-e, hogy a levegő valami súllyal nehezedik a koponyánkra vagy vállainkra? Pedig nagy súlyt hordozunk, de megszoktuk, mert állandóan hordozzuk, vele jár életünkkel. Ugyanezt jelenti szellemi életünkben a felelősség állapota. Levegő nélkül nincs élet, felelősség nélkül nincs közszolgálat. Ha van tisztviselő e nélkül, annak az élete nem a köz szolgálat, hanem annak ellentéte.

A szolgálat munkát, odaadást jelent. Felelősség nélkül pedig nincs odaadás. Felelősség nélkül csak az az ember élhet, aki eleven cáfolata annak a tételnek, hogy az igaz ember nem fényleni, hanem használni akar. Felelősség nélkül csak az az ember élhet, aki azt

mondja: bánom is én, akárhogy forog a világ keserű levében, csak nekem menjen jól a dolgom. Azt hiszem, ez hozzánk méltatlan volna, a nemzet sorsáért érzett felelősségünk ezt nem engedi meg.

Előadás a közigazgatási tisztviselők 1939. évi továbbképző tanfolyamán.

A magyar város c. kötetben (szerk. Mártonffy Károly, kiadta a Belügyminisztérium) 1939.

A MINDENNAPI ÉLET ERKÖLCSI KÖVETELMÉNYEI.

I. Néhány héttel ezelőtt a családi élet törvényeiről beszéltem e helyen.¹ Szavaimnak az volt a magva, hogy a család békéje azon fordul meg: hogyan viselik magokat a család tagjai egymással szemben s e magaviseletnek legfőbb mértéke, hogy jó lélekkel teljesítik-e egymás iránt a kötelességeiket.

Most ugyanezt mondom a családon kívüli életünkről is. Az egész társadalom békéje, kisebb-nagyobb körök ereje vagy gyengesége azon fordul meg: milyenek egymás iránt az emberek, miként fogják fel saját helyzetüket abban a közösségben, miképpen bánnak másokkal, teljesítik-e minden kötelességeiket embertársaik iránt. Azon fordul meg az egyének erkölcsi értéke: mint vélekednek ebben a kérdésben, mily elveik vannak és azokat hogyan alkalmazzák, mily célra irányulnak törekvéseik és miképpen dolgoznak. Nemcsak a családban, hanem minden emberi közösségben vannak az együttélésnek súlyos, egyéb feltételei is, de minden másnál nagyobb jelentőségű az embereknek egymás iránti magatartása. Az tesz elviselhetővé közös, nagy terheket, vagy az teszi tűrhetetlenné az életet. Kölcsönös jóakarattal minden bajt le lehet küzdeni, ellenségeskedéssel pedig tönkre lehet tenni mindent.

Azonban az életnek békés vagy nyugtalan voltát nem az dönti el, hogy egyszer-egyszer, nagy esetekben milyenek vagyunk, hanem az, hogy állandóan, a mindennapi élet apró-cseprő dolgaiban milyenek mutatkozunk, milyen az az állandó hangulat, amely az együttélők között kifejlődik. Mikor az egymás iránti tartozásainkra gondolunk, ne azt nézzük, hogy rendkívüli, nagy bajokban miként viseli magát valaki, hanem azt, hogy a napról-napra ismétlődő, ezerféle apróságot hogyan fogja fel. Nagy kérdések, rendkívüli helyzetek az életben ritkán fordulnak elő s ha előfordulnak, ezekben mindenki rendszerint olyannak mutatkozik, amilyen mindennap, amilyen tulajdonságai a lelke mélyéről fakadnak. A nagy dolgok, a község, megye, ország, emberiség igazán nagy kérdései nem azon dőlnek el, hogy az érdekeltek — ha különben gyűlölködnek is — tudnak-e egy

¹ V. ö. Imre Sándor: *A család békéje* (Szülők Könyvtára, Stúdium, Budapest) 5—20. o.

pillanatra összefogni. Szokás azt mondani: „nincs baj, hiszen mi veszekszünk ugyan, de a veszedelemben összefogunk!“ Csakhogy nagy dolgok jó elintézéséhez kitartás kell, az ilyen hirtelen összefogás pedig nem szokott tartós lenni, amint a veszedelem nem éget annyira^már a buzgóság is alább hagy. Egyénnek és közösségnek az életében nem a nekirugaszkodások, hanem az állandó, kitartó munka, nem az alkalmi nyájaskodások és pillanatnyi összefogások, hanem a mindig egyenletes jóindulat, az összetartozás érzésének állandó ébersége biztosítja a nyugalmat, minden szükséges munka elvégzését, az erők állandó egyesítését. A közösségben élés állandóan közös munkát kíván, azaz azt kívánja, hogy mindenki legyen képes és kész a többiekkel együtt dolgozni, igyekezzék másokat megérteni, a helyzetet és a tennivalókat nem a maga haszna, hanem *a közös érdek szempontjából ítélni meg s legyen* mindenki arra is kész, hogy a másikat segítse. Az a mértéke erkölcsösségünknek, hogy mennyire nyilatkozik a mindennapi életünk minden, legkisebb tevékenységében is a közösségbe tartozás, a kölcsönösség tudata. A közösségek erkölcsi színvonala pedig mindig olyan, amilyenné a beletartozók teszik. Mit érnek ezek egyenkint, egymás iránt milyen indulatúak, egyetértés uralkodik-e köztük vagy szét-húzás, megbecsülik-e egymást érdeme szerint avagy irigykedés és gáncsvetés a legjobbakat is tehetetlenné teszi, — ezek és efélek döntik el: van-e valahol elegendő erkölcsi erő a közös feladatok jó elvégzésére, veszedelmek megelőzésére és leküzdésére, az élet értéke emelkedik-e vagy hanyatlik s akik együtt élnek, örömmel és megelégedetten vagy legalább bizakodva és türelemmel néznek-e a jövő elé.

Ennek, a közösség megértésének, van egy nagy akadálya. Mikor a családban levő kötelességeinkre gondolunk, akkor előttünk állanak egyenként, akikről szó van: szülők, gyermekek, testvérek. Ha azonban a családon kívül nézünk, ott már nem ilyen határozottan látjuk: kik is azok, akik tőlünk valamit várnak, akikkel együtté tartozunk, akikkel együtt kell dolgoznunk, akik iránt kötelességeink vannak. Egy kis meggondolás ezt is felderíti. Azt mutatja, hogy mindenki-vel összetartozunk, csak egyik emberrel közvetlenebbül, a másikkal távolabbról; egyszer ennek, máskor másnak az életére teszünk valamilyen hatást, mi is hol ettől, hol amattól az embertársunktól kapunk valamit, jót vagy rosszat. Minél szélesebb kört tekintünk át, annál bizonyosabb, hogy nem is ismerjük egymást mindnyájan személyesen, hiszen pl. még egy nagybacska falu lakosai sem mindenkit ismernek. Éppen azt kell azonban tudnunk, hogy nem csupán azokkal tartozunk össze, akiket ismerünk, vagy éppen akikkel közeli érintkezésben vagyunk. Minden ember hatása túlterjed a maga kis körén, sokszor olyanokra is, akiknek hírét sem hallotta és ezután sem hallja. Pl. veszünk a boltban valamit; aki azt ter-

melte, készítette, becsomagolta, a mi lakóhelyünkre szállította, nem tud rólunk semmit s mégis segítségünkre van azzal, hogy olyasmiről gondoskodik, amire nekünk szükségünk van; ha pedig rosszul csinált valamit, ha megromlik az árú, amíg a kezünkbe jut, akkor nekünk bosszúságot, keserűséget, kárt, talán veszedelmet okoz. S magunk is ugyanúgy avatkozunk bele mások életébe. Azzal, hogy lelkiismeretesen vagy felületesen végezzük a dolgunkat, valakinek, talán sokaknak okozunk jó vagy rossz érzést, hasznot vagy veszteséget; egyetlen lépésünk segítséget vagy hátramaradást, vagy éppen életveszedelmet jelenthet mások számára. Az embernek minden szava, minden cselekedete olyan, mint az eldobott kő: „ki tudja, hol áll meg, kit hogyan talál meg?!“

Kérem, gondoljon most mindenki a saját életére s alkalmazza arra, amint mondok. Pl. gondolja el: mi mindenre van szüksége csak egyetlen napon s mi mindent kívánnak tőle mások. Mindjárt meglátja, hogy valóban valamennyien örökösen összeköttetésben vagyunk másokkal, tömérdek sok emberrel s másokra az, hogy mi milyenek vagyunk, hogyan élünk, miként dolgozunk, ugyanúgy hatással van, mint ránk az ő életök és munkálkodások. A becsületes ember azt akarja, hogy ő csak jó befolyással legyen mások életére: jó munkát végez, jó portékát árul, mindent lelkiismeretesen, pontosan megtesz, a feladatát mindig teljesíti, egész életét úgy rendezi el, hogy másoknak ne terhére, hanem segítségére legyen. A mindennapi élet erkölcsi követelményeit az teljesíti, aki így gondolkodik, az teszi a maga életét tartalmas, hasznos életté, jó példát ad s ezzel a maga körében elősegíti, hogy az egész élet nyugodtabb, kellemesebb lehessen.

II. Másokkal a munkánk, *foglalkozásunk* kapcsol össze bennünket. A foglalkozások igen sokfélék, különböző tulajdonságokat kívánnak, hatásuk is különféle. Egyik foglalkozás, pl. a földművesé, kispárosé, kishivatalnoké, kevesebb embert érint közvetlenebbül, a másik foglalkozású ember hatását már sokkal szélesebb kör érzi meg, szinte szemmel láthatóan terjed messzire, azaz sok emberre, pl. egy-egy fő-tisztviselőnek a hatása, vagy az orvosé, papé, tanítóé, valami nagy szervezetnek, gyárnak vagy éppen az ország ügyeinek élén álló emberé. De a legegyszerűbb, legszűkebb körű munka is csak akkor értékes, ha az ember nagyon komolyan foglalkozik vele s nem feledi el, hogy ha jól végzi, magának és másoknak használ, ha rosszul végzi, akkor magának is, másoknak is kárt okoz. A hasznot biztosítja, a kárt elhárítja, ha munkánkra nézve szemmel tartjuk egyebek között a következő követelményeket.

1. *Mindenki csak olyasmibe fogjon, amihez ért.* A régi mondás: „ki minnek nem mestere, hóhéra az annak“, azt a tapasztalást fejezi ki, hogy szakértelem nélkül nem lehet jó munkát végezni seholy, sem a gazdálkodásban, sem műhelyben, semmiféle hivatalban, sem

a kis községnek, sem a nagy világnak a dolgaiban. Jó csizmát nem csinálhat, aki nem tanulta ki a mesterséget; a gazdaságban csak kárt okozhat, aki nem tudja, melyik föld mire való s melyik munkának mikor van az ideje; sírba juttatja a beteget, aki kontár kézzel nyúl a sebéhez; nem tud mást tanítani, aki maga is tudatlan; sem üzletben, sem irodában nem végezhet jó munkát, aki nem ért hozzá. Becsületes ember nem is vállalkozik olyasmire, amire nincs kellő előkészülete, mert tudja, hogy mindenüvé csak olyanok szabad állania, aki azt a helyet valósággal be is tudja tölteni. Ez ellen mindig nagyon sokan vétenek, kivált a törtetők, a minden áron magasabbra iparkodók. Pedig, ahogyan a terhet csak az bírja el, akinek ereje van hozzá, éppen úgy mindenféle állásban is csak az dolgozhatnak jól, akinek megvan hozzá a szellemi ereje és készültsége. Mindegy, hogy miről van szó: a legkisebb falu bírói székében, akármilyen egyesületi tisztségben, vagy országos hivatalban, vagy kereskedelmi vállalatban mindjárt meglátszik, ki ül ottan, olyan-e, aki oda való, vagy akit csak nagyravágyása juttatott oda. Nagyon nehéz valakitől azt kívánni, hogy ne igyekezzék megszerezni magának minél jobb helyeket, de azért mégis csak az a legelső erkölcsi követelmény, hogy mindenki igyekezzék kiismerni önmagát és ne vállalkozzék többre, mint amire értéke jogosítja.

2. *Amibe fogtunk, amit elvállaltunk, végezzük mindazt a lehető legjobban.* Sokan tudnák a munkát jól végezni, de egyáltalában nem erőltetik meg magokat, csak annyira igyekeznek, hogy mulasztásaikból nekik kellemetlenségök ne legyen; azzal nem törődnek, hogy ha akárki nem a lehető legjobban végzi a dolgát, abból mindig származik valakinek kára. Ez mindenféle munkára vonatkozik. Aki az élelmiszert hamisítja, aki az ígért jó téglá helyett rosszat használ, aki oda sem figyel, mikor mások ügyét intézi, aki felületes tanácsal valakit félrevezet, vagy aki bármi egyebet nem úgy csinál, ahogyan telnék tőle, ha akarná, — az ilyen ember nem erkölcsös, hanem gonosz ember. Minden ilyen ember magának okoz hasznot a mások kárára, mert némely ember azt is nyereségnek tartja, ha kevés dologért kaphat annyit, mint más a sok fáradságért. A közönségnek azonban már ez maga is kár. Kár az is, ha valamit újra kell kezdenünk, ha időt veszítünk, hát még ha másként is bajba jutunk valaki miatt. S itt nem is csak ez történik. Aki rossz munkát végez, csakhamar elveszíti az emberek bizalmát; ez az ő dolga, megérdemli. De megrontja mások hitelét is, a hasonló foglalkozásúakat, mert az emberek könnyen általánosítanak. Ezért halljuk sokszor a bizalmatlanságot pl. a kereskedők iránt, mert sokszor történik, hogy egy-egy kapzsi kereskedő jó áru árán rosszat ad, emiatt a többi kereskedő is gyanússá válik; így okoz nagy erkölcsi és anyagi kárt a többi orvosnak az olyan, aki gondtalanul bánik a betegeivel, így támad ellenszenv általában az iskola iránt, ahol a

tanító nem szeretettel neveli a rábízottakat. És végig mehetnének valamennyi foglalkozáson, mindenütt találunk felületes, lelketlen, önző embereket. Az ilyenek megrontói a társadalom békéjének, fokozzák az érzelmi ellentéteket. Ezek miatt szenvednek azok, akik mindig csakugyan a legjobbat akarják adni, ami tőlük telik, akik lélekkel végeznek mindent s akármily kis ponton állanak is, annak becsületes munkájukkal megbecsülést, tekintélyt szereznek. A pontosság, lelkiismeretesség az egyén erkölcsi értékének mellőzhetetlen feltétele, a közösség életének pedig egyik legnagyobb jelentőségű követelménye.

3. *A lelkiismeretes ember nemcsak mindig a legjobbat akarja nyújtani, ami tőle telik, hanem egyre jobban igyekszik végezni a munkáját.* E követelmény jelentőségét fejezi ki az a régi mondás, hogy „a jó pap holtig tanul“. Már régen nemcsak a paptól kívánjuk ezt meg, hanem mindenféle foglalkozás emberétől. Akármennyit tanult is valaki, amikor a munkájába belekezd, nem tudhatja azt olyan jól végezni, hogy annál különb munkát már nem végezhetne. Tapasztalás teszi a mestert mindenben. Aki igazán jót akar és dolgozni jól akar, az a tapasztalatait megfontolja, másokét is meghallgatja, ezzel a maga munkáját mindig javítani törekszik. Ez egyszerűen üzleti érdeke is mindenkinek, mert csak így maradhat meg iránta a bizalom. De erkölcsi követelmény is: tartozik mindenki minden dolgát olyan jól csinálni, amilyen jó munkát a folytonosan haladó emberi ismeret lehetővé tesz. Aki nem halad, elmarad. Az emberi elme folytonosan kutat, minden téren jobb meg jobb módokat keres, újabb meg újabb eszközöket szerkeszt, általában igyekszik a munkát tökéletessé, könnyebbé, gyorsabbá tenni. A maga munkaterén az újításokat mindenkinek meg kell ismernie, azaz állandóan tanulnia kell. Az ember önértetét emeli, ha tudja, hogy mesterségében lépést tart a haladással, vagy éppen ő tett egy lépést előre a maga erején; a közönségnek pedig joga van ezt elvárnia mindenkitől, hiszen a munka jóságának minden téren való fokozása mindenkinek egyaránt érdeke.

4. *Akiknek dolguk van velünk, azokkal soha se érezzessük a hatalmukat, inkább azt, hogy örülünk, ha segíthetünk nekik.* Furcsa ez a követelmény, hiszen milyen kevés embernek van hatalma, — mondhatja most valaki. De éppen azt fontos tudnunk, hogy jóformán senki sincs, akinek senki másan ne volna hatalma. A hatalom ugyanis azt jelenti, hogy módom van megtenni vagy megtagadni valamit. Persze, nagy különbség, ha pl. valakitől állást kérek vagy valaki pl. valamit vásárol tőlem. De mindketten bánhatunk a másikkal úgy, hogy az kellemetlen fölényességet érez, meg úgy is, hogy jó érzéssel távozik tőlünk. Aki dolgozik, arra másoknak, több vagy kevesebb embernek szükségök van. Az emberi természetnek

egyik gyarlósága, hogy aki reánk szorul, azzal hajlandók vagyunk fölényesen bánni, azaz éreztetni a hatalmunkat. A művelt lelkű ember azonban nem felejt el, hogy hát ő hány más ember munkájára szorult rá már eddig s ki tudja, kikére szorul még rá ezután? Gondoljunk mindig arra: nekünk hogyan esik, ha velünk érezteti valaki a fölényét. S arra, hogy minél többnek igyekszik valaki feltüntetni magát, annál kevesebbre nézik, akik ismerik. Akár mint gazda, akár mint hivatalfőnök, akármi egyéb minőségben van valaki feljebb a másiknál, az alárendelt, a kérelmező, a megrendelő, mindenki aszerint becsüli sokra vagy kevésre, hogy milyen ember s milyen magatartású másokkal szemben. Akit csak a hivatala miatt becsülnek, megérzi ezt, mikor vége a hivatalnak! Erkölcsei követelmény úgy gondolkodunk, hogy minél nagyobb a hivatal, annál több kötelesség jár vele, mert annál több embert érint a tőle eredő hatás.

5. *Amit tesziünk, azért vállalnunk kell a felelősséget.* Nincs nap, amelyen olyat ne tennénk valamennyien, ami kihat mások sorsára. Nincs tehát senki, akinek felelőssége ne volna mások sorsáért. Különös, hogy erre is olyan ritkán szokott gondolni a legtöbb ember, sokan szinte megdöbbennek, mikor a felelősség kérdése felmerül előttük. Pedig milyen természetes ez! S milyen könnyű vállalni a felelősséget! Annyi az egész, hogy mindenkinek minden dolgában meg kell tennie mindazt, ami munkája jóságának, szándéka sikerének feltétele és rajta áll. Mert a sikernek vannak nem rajtunk álló feltételei is, amikért nem mi vagyunk felelősek. Ami rajtunk áll, azért a felelősséget vállalnunk kell, azaz tisztában kell lennünk azzal: meggondoltuk-e jól, mit akarunk, megfontoltuk-e alaposan, mi lehet annak a következménye, megtettünk-e mindent, hogy az eredmény az lehessen-, amire szükség van s a munka közben nem mulasztottunk-e el valamit. Ha a lelkiismeretünk nyugodt, akkor rendben vagyunk; mi nem tehattünk mást. A becsületes ember arra törekszik, hogy rajta ne múljon semmi s nyugodtan várja ebből a szempontból, bármi következék is. Ez menti meg az embert az önvádtól s ez nagyobb dolog, mintha az emberek vádjaitól szabadulunk; magunktól nem lehet elmenekülnünk. Magunk és embertársaink iránt egyaránt tartozunk azzal, hogy mindent felelősségünk tudatában cselekedjünk.

III. A foglalkozásunk folytatása közben mindig egyéni tulajdonságaink érvényesülnek. Azt mutatja a munkánk: mily elveket követünk, mily mértéket alkalmazunk *önmagunkra*. Igen nagy különbségeket látunk e tekintetben ember és ember között. Lássunk itt is néhány követelményt, amelyet a mindennapi életben teljesíteniük kell, hogy erkölcsi alapunkon megmaradhassunk.

1. *Ne a szerencsétől várjuk a boldogulást, hanem a folytonos munkától.* Akit nem a munkája emel, hanem mások kegye, akit nem

a saját ereje tart meg akármilyen helyzetben is, hanem bármi egyéb, annak a sorsa bizonytalanabb, az retteg minden változástól, az még lelkiismeretével, becsületérzésével is kénytelen néha vagy örökké megalkudni. Az életet nem szabad a szerencsére alapítani, mert az valóban „játszva emel s mosolyogva ver le“; aki munkával él, az a veszteséget is inkább ki tudja heverni.

2. *Minden napnak megvan a maga feladata, ebből semmit sem szabad más napra halasztani. Igaz,* sokszor mondják a Pató Pálok, hogy ráérünk, minek siessünk. De ha a munka felgyűlik, akkor el kell nagyolni vagy némely részét egészen el is kell hagyni. Ez nem helyes, nem becsületes, mégcsak nem is okos eljárás. Azt semmi erkölcsi parancs nem tiltja, hogy igyekezzünk az életben az örömet is megtalálni, azaz „szakítsuk le minden órának a virágát“⁴, de azt erkölcsi érzésünk, józanságunk egyenesen parancsolja, hogy első a kötelesség legyen.

3. *Az életben állandó a verseny, ebben meg kell állanunk a helyünket, de ne versengjünk. Azzal tartozunk magunknak,* hogy minden erőnket kifejtsük s előre haladni törekedjünk; nem erkölcsös álláspont gyáván vagy petyhüdten átengedni a teret nálunk csekélyebb értékű versenytársaknak. A versengés azonban nem erkölcsös, mert az egyenes út elhagyására, mások iránti kíméletlenségre csábíthat, csábít is sok embert. Becsületes ember azonban durva eszközt nem használ semmi célra, nemtelen módon győzni nem akar. A versenyt nem lehet kiirtani az emberek közül, nem is volna jó, ha ez az ösztönző erő nem lenne, de a versenynek nem szabad elfajulnia, nemesnek kell maradnia.

4. *Mindenben tartsunk mértéket!* A munkában is, szórakozásban is. A munkát rendesen éppen a legértékesebb emberek viszik túlzásba, akiktől a közösség többet kíván. Az erőt azonban éppen az ilyenek kímélni tartoznak, mert szükség van rájuk, életük nem egyedül önmagoké. Aki erején túl vállal munkát, az semmit sem végezhet teljes erővel, pedig a közérdek azt követeli, hogy mindent a lehető legjobban végezzünk! Az élvezetek túlzása még azért erkölcsi hiba, mert az nem fér össze a dolgozással. Aki mindig mulat, nem végezhet komoly munkát, előbb-utóbb le is csúszik az egyenes útról. Mértéket kell tartani az anyagi dolgokban is. A köz szempontjából egyaránt káros, tehát erkölcsi tekintetben fogyatékos ember a fősvény is, a pazarló is. A fősvénység szívtelenségét, a pazarlás könnyelműséget jelent. Mindkettő bomlasztó erő a társadalomban.

5. A legfontosabb követelmények közé tartozik *az igazmondás.* Aki ad magára valamit, az soha sem mond olyat, amiről tudja, hogy nem igaz. A társadalom rendjének, emberek között a békének nevezetes alapja az egymás szavában való bizalom, tehát a szavahihetőség. És nagyon nevezetes követelmény, hogy az igazságot ne hallgassuk el, mikor a kimondása szükséges. Ide tartozik az is, hogy

ne mondjunk olyat, amiről tudjuk, hogy nem tarthatjuk meg vagy nem is akarjuk megtartani. A meggondolatlan Ígéretnek nagyon sok bajt okoznak másoknak és bizalmatlanságot keltenek az Ígéretgő iránt. Lehet, hogy a könnyelmű Ígéret nem volt szándékos félrevezetés, de ha egyszer utána járnánk, meglátnók, hány ember van, aki — mint mondani szokás — a levegőbe beszél s ezzel a teljes bizonytalanságot terjeszti maga körül. Mindezeket abban a követelményben lehet összefoglalni, hogy a beszédünk mindig megfontolt legyen s mindenki úgy éljen, ahogy beszél. Senki sem árt annyit erkölcsi szempontból, mint aki hirdet minden szépet, de maga ellenkezően cselekszik.

6. Az igazságratörekvéssel együtt jár a *szabadságra való törekvés*, mint az ember erkölcsi vonása. Ez is mindennapi erkölcsi követelmény. A szabadság és az igazság édestestvérek, mert a szabadság akkor igazi, ha lelki szabadság; lelkileg szabad pedig csak az lehet, akinek nincs titkolni valója, nem fél leleplezéstől, nem kell félelmében mások hibáit takargatni. Csak az ilyen ember tud bátran küzdeni az igazságért, csak az mondhat bírálatot mások cselekedeteiről, aki nem tart attól, hogy más majd róla mond kellemtlen bírálatot.

7. Minthogy állandóan egymásra szorulunk, hol ebben, hol abban, nincs ember, aki másnak jóságát ne érezné, olyan sincs, aki másokkal jót ne tehetne. Az igaz ember hálás azok iránt, akik jót tettek vele s ezt a háláját ki is mutatja. A hitvány ember meg éppen azt szokta bántani, megmarni, akinek köszönni valója volna. Ezt is sűrűn tapasztalhatjuk. A becsületes ember azonban nem tud a rosszért rosszal fizetni, csak sorsára hagyja a hálátlant, amíg az újra reá nem szorul s akkor — ismét segít rajta. Erkölcsi követelmény: *tudjunk hálásak lenni, de mi ne háláért tegyünk jót másokkal!*

IV. Önmagára minden igaz ember mindig azt a mértéket alkalmazza, amit a legmagasabbnak tart, amüyen szeretne lenni. S éppen ezért felteszi, hogy mások is így gondolkodnak. E feltevésben a becsületes ember arra törekszik, hogy igazságos legyen mások iránt. Ez a törekvés a társadalmi együttélésnek nevezetes erkölcsi követelménye. Mindennapi életünkben ezerszer vétünk ellene, mert egyszerűen nem is gondolunk reá.

1. Ha igazságosak akarunk lenni mások iránt, ne ítéljük felületesen senkiről; különösen mende-monda alapján ne higyjünk el rosszat, amíg magunk meg nem győződünk róla. Olyan ártatlan hangon szoktak tovább adni mindenféle kitalált és felfújtt híreket s nem gondolnak arra, hogy az ilyen híresztelések, hírhordások forrása sokszor tisztátalan; irigység, rosszakarat, szennyes versengés. Bizonyosan járt már úgy mindenki, hogy egy-egy eláztatott embert megismerve csodálkozva látta, hogy „hiszen ez nem olyan, ami-

lyennek mondták.“ De vajjon hányan vannak, akik aztán nyíltan mellé állanak az ilyennek? Ki mer szembeszállni az ú. n. közvéleménnyel? Nem sokkal sűrűbb-e az az eset, hogy akiről valami gyanúsítást elindítanak, attól a barátai is félrehúzódnak, még jó, ha nem tódítják a rossz híreket?! A gyanúsítás, rágalmozás, suttozás a legsúlyosabb erkölcstelenség, mert megrontja mások hitelét, anélkül, hogy igazában védekezni lehetne ellene. Es mennyi ilyen látunk mindenféle körben? Hány ember emelkedésének eszköze az, hogy versenytársának rossz híret költi?! Nem ok nélkül fél attól mindenki, hogy „a falu szájára kerüljön.“ Elemi követelmény, magunk becsületének, mások jólétének, sőt gyakran boldogulásának feltétele, hogy *ne mondjunk rosszat másokról.*

2. Ez azonban nem azt jelenti, hogy hagyjunk garázdálkodni kártékony embereket. Erkölcsi követelmény az is, hogy *ne legyünk gyávák* eléje állani a bajt okozóinak. Sok kárt okoznak az olyan ú. n. jó emberek, akikben nincs erkölcsi bátorság igazságot szolgáltatni: nyíltan mellé állani az alaptalanul megvádoltak és nyíltan elítélni a hitványakat. Éppen olyan kötelesség ez is embertársaink iránt, mint az, hogy az életét megvédjük valakinek, ha módunkban van. Az igazság éppen abban áll, hogy mindenkivel érdeme szerint bánjunk s azt nem nehéz meglátni, ki a jóindulatú, ki a szemérmetlenül rosszakaratú mások iránt. Erkölcsi értéke csak annak van, aki kemény is tud lenni, ha a határozottság hozza meg az üdvös eredményt, — de gyöngéd is tud lenni, ha valaki ezt érdemli.

3. Aki igazságos akar lenni, az nem mond ítéletet másokról egyszersmindenkorra, hanem tud megbékélni ellenfelével is, tud elfogulatlan lenni a barátja iránt is. Mély érzések nem igen szoktak megváltozni, az igaz, de tudjuk, hogy amíg élünk, állandóan változunk, mert újabb meg újabb hatások érnek bennünket. *Késznek kell tehát lennünk arra, hogy mások megváltozását felismerjük.* Ebből az következik, hogy a jóindulatú ember nem haragtartó, nem gyűlölködik, nem irigykedik, nem tud örülni másnak a kárán, — ellenben mindig kész segíteni, ha valakinek szüksége van rá, soha nem akar, nem is fogad el hasznót másnak a kárára.

4. Még egyet említek, ami a közösség életének nagy szükséglete s az ember erkölcsi minőségének igazán jellemző vonása. Nagyon szükséges, hogy a *közállapotokért ne tegyünk mindig másokat felelőssé.* Kisebb-nagyobb társaságokban gyakran halljuk, hogy elégedetlen emberek folytonosan bírálgatnak, mmdent kifogásolnak, de ők maguk semmit sem tesznek, hogy a felpanaszolt állapotok megváltozzanak. Nem volna szabad elfeledni, hogy másokat mulasztással vádolnia csak annak van joga, aki a javulásért maga mindent megtett vagy legalább megkísérelt, ami hatalmában állott. Aki csak követelőzik, de ha cselekvésre bíztatják, nem mozdul, hanem azt mondja: „én kezdjem? magamban úgy sem tehetek semmit!“, vagy

egyéb kifogást talál a félrehúzódsra: annak nincs joga mások dolgát nehezíteni. Nagyon hétköznapi, de nagyon bölcs a régi szó az olyan emberről, aki nagyon nagynak látja mások szemében a szálkát, de magáéban a gerendát sem veszi észre. Ennek igazi értelme az az erkölcsi követelmény: legyünk magunk iránt mindnyájan szigorúak, másokat pedig igyekezzünk megérteni.

Bármennyit mondanék is még ezekről a kérdésekről, nem lehetne ezt a tárgyat kimeríteni. Nem lehet felsorolni mindent, ami a társadalom nyugalmanak, emberek békés együttélésének az egyes emberekben levő feltétele s egyesek erkölcsi minőségének és az egész közösség erkölcsi színvonalának bizonyítéka. De nem is az itt a fontos, hogy mindent elmondjon erről valaki, én vagy más. A fontos az, hogy mindnyájan magunk életének a körülményeit számba vegyük, a magunk környezetében, mindenféle vonatkozásban meggondoljuk: vájjon mi magunk erkölcsi alapon állunk-e, teljesítjük-e embertársaink iránt minden kötelességünket. Éppen a mai, mindenkire, mindenik körre nézve oly keservesen nehéz viszonyok között szükséges megérteni mindenkinek, hogy a legegyszerűbb emberek mindennapi életén, egymás iránti magatartásán is mennyi minden dől el, mennyire fontos minden egyes ember tiszta élete, jóakarata, igazságszeretete, kötelességérzése, becsületes munkája az egész közösség, az egész nemzet jövődjére nézve. Meg kell értenie mindenkinek, hogy a közerkölcsiség színvonalát nem a nagy gonosztettek sorozata, nem is egy-két kiváló ember nemes élete mutatja. A nagy gazságokon megbotránkozunk, ezek megrázzák a társadalmak egy időre, de aztán helyre áll a nyugalom, újra a mindennapi élet gondjai foglalnak el bennünket. Egy-egy kiválóan nemes lelkű ember szava és példája magokba szállásra indítja hallgatóit és életének szemlélőit, de csakhamar, már a következő pillanatban a közszellem, a szokás kerekedik fölül. Ezért nem a kivételes jót és nem a kivételes rosszat kell a közviszonyok elgondolásában, alapul venni, hanem a nagy sokaságot.

Mindig a legfontosabb: milyen erkölcsi felfogás nyilatkozik a mindennapi életben. Ha a közfelfogás a nemes, tiszta, munkás életet tartja többre, akkor szilárd a társadalom alapja és egy-egy rázkódtatás sem károsítja tartósan, — ha azonban a léha, alacsony életfelfogás uralkodik, akkor laza és egyre lazul a társadalom alapja és minden, a nem erős rázkódtatás is végzetessé válhatik. S ez a közfelfogás az egyes emberek életfelfogásából tevődik össze. Rajtunk, mindnyájunkon áll tehát, miképpen alakul az élet: a magunk szűk köré és ennek hatása alatt a tágabb köröké!

Előadás a Rádió-Szabadegyetemen, 1931. febr. 22.

Pestvármegyei Népművelés, 1931.

A LELKI BÉKE FELTÉTELEI.

1. Akik az esztendő első napján találkoznak, talán kivétel nélkül boldog új évet kívánnak egymásnak.

Ez a megszokott újévi köszöntés az emberi léleknek nagyon mélyen gyökerező tulajdonságát fejezi ki, csak talán nem mindenki eszmél erre. Ha azonban befelé pillantunk, mindnyájan megtaláljuk magunkban a kiolthatatlan *vágyat* arra, hogy az életünk boldog legyen; ez a vágy hajtja munkára az embert. Bennünk él az örökös *reménykedés*, hogy eddigi nehézségeink után a kedvező változás reánk is csak elkövetkezik egyszer; ez a reménység ad az élet küzdelmeihez erőt. És él bennünk a titkos bizakodás, hogy bennünket elkerül a baj vagy legalább nem jön már több baj reánk és az élet nekünk is tartogat még valami kellemes meglepetést; ez a bizakodás nyugtat meg újra meg újra csalódásainkban. Az újévi jókívánságot másokhoz intézzük, de magunk hangulatát fejezzük ki vele. Ilyenkor mintha kitörne belőlünk, hogy bármennyire elfoglal is bennünket a napi munka, az eszünk mindig a jövőn jár.

A jövőre kivált olyankor gondolunk, amikor az élet terhe különösen nehéz, amikor élni sem tudnánk a jobb jövő reménye nélkül. Ezt a reménységet az esztendő első napja mindig új lángra lobbantja: hátha ez az év jobb lesz. Az évfordulónak sajátságos varázsa van, mintha valami rendkívüli fordulatot hozna a sorsunkba. Pedig ez a nap csak embercsinálta kezdőpontja egy időszámítási egységnek. Ugyanolyan időegység az év is, mint a hónap, csak sokkal hosszabb. Ez a hosszúsága okozza, hogy az új évre mindig nagyobb várakozással tekintünk, mert kevésbé tudjuk áttekinteni, kevésbé lehet, elgondolnunk: vajjon mit hozhat, mi vár reánk ebben az esztendőben, könnyebbedik-e gondunk, nem rejt-e magában a most induló tizenkét hónap reánk nézve valami veszedelmet.

Ki mit élt át eddig, mi a várnivalója, milyen a helyzete és életkora, környezete és kötelessége: eszerint nagyon sokféle gondolat fordul meg a sokféle emberben. Egyik arra gondol, hogy ez az év talán közelebb viszi vágyainak teljesüléséhez. A másik szentül megfogadja, hogy ezután komolyabban folytatja az életét. Van, aki azt számítja, hogy valamely terhétől megszabadítja-e ez az esztendő. Az ifjú ma több reménnyel várja, hogy végre mégis a maga lábára állhasson és önálló munkához kezdhessen; az idősebbnek még élénkebben jut eszébe, ami amúgy is egyre foglalkoztatja, hogy neki az új év már nem új lehetőségeket nyit, hanem idejének apadására figyelmezteti.

Milyen nagy különbségeket jelent mindez az emberek között! Es alapjában véve mégis egyet jelent az évforduló mindnyájunknak: az idő múlását, az élet gyors iramlását, a változás folytonosságát. Mindenkit arra figyelmeztet, hogy ami egyszer elmúlt, soha

sem jöhet vissza, abba pedig, ami még előttünk van, nem lehet tisztán belelátunk! Ebből a kettőből: életünk eltöltött részének emlékezetéből, meg a jövőendő bizonytalanságából ered mindnyájunk lelkében a vágy, a reménység, a bizakodás; ezért olyan mélyen emberi érzés a boldog új esztendő óhajtása. Ebben egyek vagyunk valamennyien.

2. Vájjon mit felelnénk azonban akkor, ha *meg* kellene mondanunk: mi tehetné az új évet számunkra boldoggá? Nagyon különböző feleleteket adnánk, hiszen mindjárt azt sem tudjuk: mi a boldogság. Ezen rengeteg idő óta okoskodnak s még senki sem tudta úgy meghatározni, hogy mások okoskodását feleslegessé tette volna. Az emberi természet ennek is az oka. Egyiket ez teszi boldoggá, a másikat egyéb s mindenki csak a maga módján lehet boldog.

Ahhoz, hogy mi a boldogság, azzal jutunk közelebb, ha azt nézzük: miért nem érezzük magunkat boldognak. Azt mindnyájan tudjuk, hogy vannak az életben boldog percek; akadnak boldog napok is; de ki merne dicsekedni azzal, hogy az egész élete boldog s vájjon, aki ezt mondta tegnap, ezt állítja-e még ma is?! Aki tudatosan él, még azt sem mondhatja el, hogy egy egész éve boldog volt. Gondoljuk végig pl. a most elmúlt évet. Ebben az évben — s már hány ilyen évben! — egyetlen jólelkű, emberséges ember sem lehetett mindvégig boldog, hiszen rendkívüli teher nyomott mindnyájunkat, az életet nehéznek kellett éreznünk, a bizonytalanság érzése egy percre sem hagyott nyugalmat, állandóan aggódnunk kellett azokért, akiket szeretünk. S mégis, közben-közben volt egy-egy óra, egy-egy nap, amikor a nyugtalanságot, a terhet, az aggodalmat elfeledtük, amikor valami jó érzés töltött el bennünket, az öröm uralkodott bennünk, mint mikor a sötét fellegek mögül a nap előtör. Mit jelent ez? A felelet nagyon egyszerű: akkor érezzük magunkat boldognak, amikor semmi sem zavar, amikor nyugodtak vagyunk, amikor teljesen át tudjuk adni magunkat az örömnak. S ezzel rájöttünk arra is, hogy az élet sokféle élménye között a boldogság nem valami állandó állapot, hanem hol megjelenik, hol elröppen. Amint az életünket meggondoljuk, amint egykor boldog emberek szerencsétlen sorsát észre vesszük: látjuk, hogy zavartalan boldogság nincs, mert nincs zavartalan nyugalom.

És mégis, az örömnak és szomorúságnak örökös hullámozása ellenére is lehetséges, hogy valakinek az életében a nyugalom uralkodjék; tudjuk, hogy vannak boldog emberek. Kik ezek? Egy bizonyos: ebben nem a vagyon, nem a rang, nem a dicsőség, nem is a hatalom a döntő. Ez mind hozzájárulhat ideig-óráig, ezek hiánya lehet egyszer-egyszer, egy-egy emberre nézve a boldogság akadálya, de a boldogságot ez egyik sem biztosítja. Azt hiszem, erről már mindenki meggyőződött, mert ki nem látott volna szétfosló va-

gyont, elmúlt dicsőséget, rangjától szenvedő embert, csúfosan végződő hatalmat?! Boldog csak az tud lenni, akinek az élete békés élet. Boldogság, nyugalom, béke — ez a három nagyon összetartozik. E szavak értelme a közhasználatban nem egészen azonos ugyan, de ezek a fogalmak közeli rokonok. A boldogság lényege: a lelki nyugalom; a lelki nyugalom feltétele: a belső béke. Dehát akkor hol ez a belső béke? Csak annak a lelkében, aki a sorsával elégedett. A boldogságban tehát ez az igazi mag: az elégedettségi a megnyugvás, a vágyak és az eredmények között egyensúly. A lelki nyugalom nem azt jelenti, hogy egy percre se legyen okunk a nyugtalanságra, hanem, hogy tudjunk megnyugodni; a béke nem azt jelenti, hogy soha se békétlenkedjünk, hanem, hogy tudjunk megbékélni; az egyensúly sem jelenti azt, hogy az soha sem zavarodik meg, hanem azt jelenti, hogy mindig helyreáll magától. Ezzel különösen a mai világban kell tisztában lennünk, amikor annyiszor és olyan erősen érezzük a lelki nyugalom, a belső béke, az elégedettség hiányát.

3. Az elégedettség, a béke, a nyugalom nagyon sok mindenen fordul meg, ezért sokan azt hiszik, hogy ez csak szerencse dolga: egyik embernek jut, a másiknak nem, a sors szeszélye szerint. Valóban, igen nagy különbségek vannak. Egyik ember élete békés, nyugodt élet, minden sikerül neki, mintha a sors minden bajtól megkímélné. A másiknak az élete tele van szenvedéssel és sikertelenséggel, mintha minden, amihez fog, csak rosszul végződhetné. És gyakran nem is érdem szerint megy ez: úgy látjuk, hogy a jó szenved és a rossz él nyugodtan. De ez csalódás, bár egy-egy esetben ez is lehetséges. Csakhogy amit látunk, az mindig csak egy-egy része az életnek. Hátha már ott van a most nagyon megelégedett, rossz ember feje felett valami szörnyű veszedelem, amely majd elfeledteti vele örökre mostani elégedettségét?! És hátha készül már a most szenvedő jónak a kiengesztelés, amely nem feledteti el a mostani gyötrelmet, de lázongását lecsillapítja és a lelki békét helyreállítja?! Éppen azért, mert az élet folytonos változás, a rossz ember sohasem élhet békén, mert folytonosan tartania kell valamitől, amit más ember el sem gondol, ő azonban tudja, hogy fenyegeti, hiszen minden kiderül, bűn nincsen bűnhődés nélkül. A jó ember pedig megtalálhatja a megnyugvást, nagy nehézségei között is eljőhet reá a megbékélés ideje, ha megengedi magának, hogy megnyugodjék. De ezt a megnyugvást akarni kell. Nem elég vágnunk a békés életre, ennek benső feltételeit magunknak kell megszerezniünk, a magunk lelkében a békét magunknak kell fenntartanunk. Nagyon nagy követelményt mondtam ki ezzel; nagyon is jól tudom, milyen nehéz ezt teljesíteni. Kimondani könnyű, hogy ne engedjük magunkat földhöz veretni; de ha nagy erő tör reánk? Könnyű elhatároznunk, hogy a magunk békéjét nem engedjük meg-

zavarni; de hátha ott ér a sebzés, ahol legjobban fáj?! Könnyű elismernünk azt is, hogy okos ember nem töpreng azon, amit megváltoztatnia lehetetlen; de mit csináljunk, ha tudjuk, hogy a mi mulasztásunk az oka valamely veszteségnek vagy szerencsétlenségnek?! Az ember gyengesége, érzékenysége, önvádja vagy éppen büntudata örökös akadálya a belső békének, de éppen ebből következik, hogy a békés élet igazi feltételei a magunk lelkében vannak: a magunk lelki erejében, önuralmában, a lelkiismeretünk tisztaságában.

Amint ezt most kimondtam, tudom, hogy első hallásra sokan hitetlenkedve hallgatják. Ezek arra gondolnak, hogy ennek a békének mi minden akadálya van, ami kívül van rajtunk, amiről nem tehetünk, amit sem megelőzni, sem elhárítani nem tudhatunk. Csakugyan van ilyen túlon túl bőven. De éppen arról van szó, hogy a lelki békénket ezekkel a külső körülményekkel szemben igyekezzünk megóvni: a külső körülmények erejét ne engedjük elhatalmasodni rajtunk.

4. Módunkban van-e ezt meggátolnunk? Bizonyos, hogy nincs teljesen módunkban. Akadály a testi egészség ingadozása, az idegrendszerünk állapota. Vannak emberek, akiket minden testi baj egészen szerencsétlenné tesz; vannak, akiket idegzetük nem enged soha nyugodtnak lenni. Ezeket minden megzavarja, ezek nem urai maguknak. S meg kell vallanunk, hogy az erős idegzetű ember számára is vannak körülmények, amelyek olyan fontosak, hogy nem lehet magunkat túltennünk rajtuk. Ilyen mindaz, ami a megélhetésünket befolyásolja, ami a családos étellel kapcsolatos vágyainkat, meg ami az életről alkotott eszményünket illeti.

Pl. a gazdálkodónak könnyű nyugodtnak lennie, ha jó az időjárás, jó a termés és megvan a módja az értékesítésre, de ha mindez nincs, nem tud békés lélekkel élni. A gazdasági viszonyok a munkás, a kereskedő, az ügyvéd, az orvos és minden más, ú. n. szabad pályán levő ember lelki állapotát meghatározzák: a jó kereset a békét előmozdítja, a kereset hiánya, a munkanélküliség a lelki nyugalmat lehetetlenné teszi. Ugyanígy hat a dolgos emberre minden, ami a munkája jóságát és sikerét befolyásolja és nem tud rajta változtatni. Gondoljunk pl. a lelkes tanítóra, aki tudja, mit kell csinálnia, szereti a gyermekeket, egész napját nekik adja s akkor lenne boldog, ha a munkája sikerét láthatná, de szűk és egészségtelen a tanterem, nincs a munkához elég eszköze s így nem tudja a feladatát jól teljesíteni. Vagy nézzük azt a lelkes orvost, aki minden lehetőt megtesz a betegéért, az egészségügy javításáért, éjjel is feláldozza, de a község szegény, kórház nincs, a lakóházak egészségtelenek, a lakosság életmódja is egészségtelen, tehát meddön küzd a külső körülményekkel. És efféle példát minden foglalkozás köréből találhatunk.

A maga feladatát teljesen átlátó és igazán szolgálni törekvő embernek sok nyugtalanságot okoz, a lelke békéjét felzavarja, ha tehetetlenül kell néznie az akadályokat. És a belső béke mégis újra meg újra helyreállhat, ha a lélek erős. Az erős lelkű ember nem riad vissza a sikertelenségtől és akadályoktól, igyekszik változtatni a körülményeken s a küzdelmet mindig újra kezdi. Ez természetes; elvégre az az ember, aki nem hagyja el magát, hiszen az emberiség egész élete a természettel, a nehézségekkel való küzdelemből áll.

De zavarja a lelki nyugalmat egyéb is: az emberek. Éppen a legtisztább szándékú, legjobb embereknek mennyi nyugtalanságot okoznak a rosszindulatúak, irigyek, telhetetlenek és hatalmaskodók! Erre talán mindenki tud példát a maga szűk köréből; nyilván maga is átélte már, hogy néha mennyire felkavarja a lelkünket mások magatartása. Hányszor mondjuk, hogy „felforrott a vérünk“, „alig bírunk magunkkal“. Miért? Mert igazságtalanságot, gonoszságot, önzést látunk. Nem lehet nyugodt, akinek gáncsot vetnek, akit rágalmaznak, akit tönkretesznek, még az sem, akinek sértőn elnéznek a feje fölött. Minden efféle izgalmat, nyugtalanságot, békétlenséget okoz, kivált, ha szándékosnak érezzük. Az egyéni természet szerint az egyik ember lehangolódik, a másik felindul, ezt keserűség fogja el, amazt harag, — akármelyik, egyidőre vége a belső békének. Az a tudat, hogy az embernek haragosa van és ártalmára tör, — hogy irigyei minden lépését akadályozzák, — hogy a legjobb szándékát is félremagyarázzák, — hogy hiába teszi ki a lelkét, az értelmetlenséggel és rosszindulattal nem tud megküzdeni: efféle tapasztalás sok jóindulatú, hasznos embernek szegi a kedvét a kis faluban is, az ország élén is, a közélet nagyon sok jóra való ember közreműködését veszíti el emiatt, mert nem akarják a munkán kívül a lelkük nyugalma is feláldozni ilyen jutalomért. Ide tartozik minden bosszúság is, amit pl. a szomszédok okoznak egymásnak, amivel a szeszélyes rendelő megnehezíti a becsületes iparos életét vagy a pontatlan munkás a munkaadóét. Mindenütt, a legszerényebb munkakörben és a legmagasabb polcokon egyaránt megérzi mindenki, hogy milyen indulattal vannak mellette vagy ellene azok, akikkel dolga van, akikért dolgozik. Valóban, az embereknek irántunk való magatartása a lelki nyugalomnak igen nevezetes tényezője.

És mégis az az igazság, hogy életünk békéjének legfőbb feltételei a magunk lelkében vannak. Egyéni sajátságainkon fordul meg, hogy a külső hatásokat hogyan fogjuk fel és mit következtünk belőlök. Van, akit lever és megbénít minden ellenkezés, még ha nincs is benne rosszakarat; van, akit még a gáncsvetés is éppen elevenebb munkára serkent. Egyiket könnyű elkészeríteni, a másik csak azért sem áll félre. A gyöngé ember mások játékszere, örömet és fájdalmát, nyugalma és izgalma mások magatartása kormányozza. Az erőlelkű ember meghallgatja mások véleményét, törő-

dik is vele, de a magáét nem változtatja meg akárki kedvéért; tudja a célját s nem hagyja magát eltéríteni tőle. Ez az erő egyikkal vele születik, a másiknak pedig éppen körülményei fejlesztik ki. Az erőslelkű talán öntudatlanul is őrzi a lelki egyensúlyát, a belső békéjét. Vájjon miképpen tudja megőrizni?

5. A belső béke legelső feltétele a *tiszta önismeret*. Az élet útján mindenki előre akar haladni, aki valaha is gondolt élete céljára. Aki fokozatosan megismeri magát, a célt mindinkább az erejéhez és lehetőségeihez szabja, nem engedi meg magának, hogy többre vágyjék, mint amire való. Aki nem ismeri magát, vagy nem törődik az útjában álló akadályokkal, aki csak repül „vágyainak sólyomszárnyán“: sok és nagy csalódásnak teszi ki magát. A nagyravágyó ember nem tud megnyugodni, nem tud megállapodni, nem tudja mások haladását nyugodtan nézni, csak pillanatig örül valaminek s békétlenül törtet tovább. A törtetés a belső béke halála. Nagyon fontos el nem feledni, hogy az ember nem élhet az emelkedés, haladás vágya nélkül. Méltatlan is volna hozzá, hogy akármivel megérje, többet és jobbat soha ne akarjon. De aki már megsejtette, hogy az embert mi minden köti meg futásában, az a törekvésében mértéket tart. Nem gyámoltalan vagy silány megalkuvás ez, hanem önismeretet jelent. Az önismeretben a körülmények, az élet ismerete is benne van. A törekvés a magasabb rendű élet felé segít, a kevés-sel megelégedés pedig a nyugodt élet feltétele. Sokkal több a szerénynek az öröme, megelégedett pillanata, mint a nagyravágyónak.

Az önismeret azonban nyugtalanosság forrása is lehet. Nem nagyon sűrűn, de látunk olyanokat, akik észreveszik, hogy szélesebb munkaterén vannak, mint amelyet be tudnak tölteni: észreveszik, hogy mennyi kifogás van ellenök, a kifogásokat jogosnak látják, hiányaikon azonban nem tudnak segíteni. Ebből a békét meggátoló zavar, bizonytalanság származik s magános órák bánkódása, holott szerényebb helyen becsületet és megnyugvást szerezhetek volna.

A lelki békének az is feltétele, hogy mindenki a neki való, őt kielégítő, de egyszersmind erejét teljesen lekötő munkát végezhesen. Ma azonban rendkívül sokan nem tudnak eljutni a nekik való, erejüket elfoglaló, lelküket kielégítő munkakörbe. A felhasználatlan erőnek az érzése gyakran okoz zavart, elégedetlenséget az egyének lelkében, sőt a közösség életében is. Az egyén az ilyen zavartól csak azzal óvhatja meg magát, hogy azt a kisebb helyet, amely neki mégis jutott, a legtökéletesebben betölti s nem arra gondol, aki gyengébb létére nála jobban boldogul, hanem arra, akinek még olyan hely sem jutott. Általában nem azzal kellene az embernek összehasonlítania magát, akinek nála jobban van dolga, hanem akinek rosszabbul. Ehhez azonban nagy önuralom kellene s az kevés emberben van meg, pedig az uralom a belső békének nevezetes feltétele.

Aki törődik azzal, hogy önmagával békében éljen, annak nagyon kell ügyelnie arra, hogy semmit se mulasszon el a kötelességeiből. A kötelesség pontos teljesítése mindig lelki nyugalmat szerez, a mulasztás és a felületesség előbb-utóbb nyugtalanságot és kellemetlenséget. A becsületes embert a mulasztás tudata nem hagyja nyugodni, még az sem nyugtatja meg teljesen, ha később a mulasztást sikerül kipótolnia. De nagyon sokszor nem sikerül.

A mulasztás tudata önvádat okoz. Az önvád a belső béke leg-súlyosabb akadálya, mert ekkor az ember elégedetlen önmagával. Békén élhet valaki, ha mások ugyan vádolják, de a lelkiismerete tiszta; ha másoktól éri bántalom, az csak múló baj. Ha azonban magunk ítélete sújt, ha elhibázottnak tartjuk valamely tettünket, ha helyre nem hozható mulasztás terhel bennünket önmagunk előtt: akkor hiába mondja más, hogy ne törődjünk vele, a lelki nyugalomnak vége van. Ne higgye senki, hogy önvádon egy vállrándítással túlteheti magát. Először is az ilyen ember mindig attól tart, hogy hibája napfényre kerül, aztán meg ha nem derül is ki, lelkében hurcolja s nem mindig tudja magában tartani. Csak így lehet megérteni pl. a magokat feljelentő bűnösöket. Minden élményünk nyomait magunkban hordjuk. Amint mondani szokták, önmagunk elől el nem futhatunk. A lelki élet csodálatos törvényeinél fogva rég elfeledett emlékeink is fel-felújulnak. Arra kell iparkodnia mindenkinek, hogy emlékezése ne zavart és önvádat, hanem megnyugvást és békét adjon neki. Ennek megvan a határozott biztosítéka: a felelősség állandó uralma. Aki átérzi a felelősséget minden szaváért és tettéért, az mindig ennek megfelelően cselekszik, helyt áll a lelkiismerete előtt s békében lehet önmagával.

Nem gondolom, hogy legyen közöttünk, akik e percben a rádiókészülékek körül vagyunk, aki ne emlékezzék gyermekkorból: hányszor irányította apró lépéseit a lelkiismerete. Olyan sem igen lehet, akit felnőtt korában ne térített volna vissza vagy ne hajtott volna előre ez a titokzatos belső szózat. Nem mindenkiben egyformán erős ennek a hangja, az bizonyos. Ezért van oly sok különbség közöttünk becsület dolgában. De az is bizonyos, hogy a belső békét, a lelki nyugalmat csak a lelkiismeret szava tartja fenn vagy az borítja fel, aszerint, hogy mit mond önmagunkról. Erre kell hallgatnia mindenkinek, ha nyugodtan akar élni, akármilyen bajok között is. Ekkor marad az ember hű önmagához.

A magunkhoz való hűség nem azt jelenti, Hogy csak magunkkal törődjünk, hanem azt, hogy magunkat megbecsüljük. Aki ezt megszokta, annak nem kell szégyelnie magát, mert nem tesz olyat, amit titokban kellene tartania, nem fél másoktól és nem fél számotvetni önmagával. Aki hű maradt önmagához, az még a bajt és szerencsétlenséget is könnyebben viselheti el: nyugodt, hogy nem rajta múlt, nem oka a bajnak, ami érte.

6. Néha azt mondják, hogy a lélek nyugalma, a békés élet csak az együgyűk és a bölcsek tulajdona lehet. Az emberek óriási többsége azonban e két véglet között van: nem bölcs, de nem is együgyű, hanem egyszerűen ember, akiben vágyak, érzelmek, gondolatok élnek s aki ezeket valósítani akarja, de csak annyira valósíthatja, amennyire ereje engedi. Erőnknek a korlátozottsága és vágyaink sokasága: ez az ellentét örök forrása a nyugalanságnak, békétlenségnek, elégedetlenségnek. De ez együtt jár azzal, hogy emberek vagyunk. Úgyan melyikünk vállalná, hogy mert nem minden sikerül, semmit se kísértsen meg? Melyikünk mondana le minden reménységről, csakhogy csalódás soha ne érje? Ki szeretné, hogy ne tudjon semmit, ámbár nyilvánvaló, hogy mindent senki sem tudhat? Mindezt csak az együgyű vállalhatná s az akkor valóban teljesen nyugodt is lenne. De az nem lenne emberi élet. Az ember élete fénynek és árnyéknak, örömmek és szomorúságnak, reménykedésnek és csalódásnak, erőfeszítésnek és csüggedésnek, sikernek és bukásnak szakadatlan váltakozása. Az értelmes ember ezt felismeri; a bölcs ember még azt is tudja, hogy ezen változtatnia nem lehet.

Békén csak az élhet, aki az életet úgy veszi, amilyen: életünk a lelki nyugalomnak örökös veszedelme, a megnyugvás pedig az emberi életnek örökös követelménye. A megnyugvást senki sem érheti el akként, hogy a nehézségeket óvatosan kikerüli. Az élet nehézségeit teljesen kikerülni nem is lehet. Ha pedig valaki azt mondja, hogy neki „minden mindegy“, az a legnagyobb hazugság. Az embernek semmi sem „mindegy“; az események érintenek bennünket, az emberek tetszenek vagy nem tetszenek nekünk, jót vagy rosszat tesznek velünk. Az életben a lelki nyugalom azon fordul meg: megtaláljuk-e a helyünket az emberek között és eleget tudunk-e tenni azon a helyen. Senki sem nyugodt, ha nincs munkája, amivel maga és a reá nézők életét fenntartsa. Hiába minden, ha nincs béke az ember közvetlen környezetében, a családban, amelyért dolgozik. És minden pillanatban vége lehet az olyan ember lelki nyugalmának, aki előtt nem áll valamely eszmény, amely egyenes úton vezet, túlszítja aprólékos nehézségeken, megadja neki az élete értelmét s a szempontokat maga és mások, szándékai és eredményei mérlegelésére. A munkánk, a családjunk, a világitó eszményünk szabja meg helyünket és feladatunkat; nem mindegy, hogy miként töltjük be, nyugodtak csak akkor lehetünk, ha a lehető legjobban töltöttük be. Ebben a szóban mintha megalkuvás volna. De nem az van, hanem éppen a legteljesebb kötelezettség: olyan jól kell mindent végeznünk, amilyen jól csak lehet és igyekeznünk kell mindig jobban végezni. Ezzel tartozunk magunknak és másoknak.

7. Valóban, másoknak is tartozunk ezzel. Nemcsak a mi lelkünk nyugalma szabja meg mások magatartása irántunk; mi is hatás-

sal vagyunk másokra. Nem törődhetünk csupán magunkkal. Kérem tisztelt hallgatóimat, gondoljanak most arra, milyen nagy hatása van minden embernek a maga környezetének lelki nyugalomára. Természetesen először a legszűkebb körre, a családra kell gondolni, de azután tovább a nemzetre, az egész világra is. Vannak, akiknek a hatása ilyen messzire terjed.

Egyikünk sem tudja eltüntetni a mai békétlenséget, de a maga körében apaszthatja. A mi nyugodt hangunk mást megnyugtathat; jókedvünk mást is felderít; segítségünk talán a sorsával békít ki egy-egy szerencsétlent. S hatásunk mindig visszahárul reánk: ha mással jót tettünk, az nekünk is öröm, a mi megnyugvásunkat is fokozza; bosszúállás után sohasem következik nyugalom, a megbocsátás a magunk lelkében is békét teremt. Mikor arra gondolunk, hogy nyugodtan, békésen szeretnénk élni, akkor gondoljuk meg, hogy nyugodtan és békén csak nyugodt és békés lelkű emberek között élhetünk. Ma nagyon szükséges ezt meggondolnunk, a segítő kezet most mindig kinyújtva kell tartanunk, magunk érdekét a másokéval meg kell egyeztetnünk. Senki sem lehet nyugodt, aki nem igyekszik enyhíteni mások nyugtalanosságán.

A békés élet feltétele tehát a magunk lelkében van: a magunk lelki erejében, amely mindig követi a lelkiismeret útmutatását, és a magunk emberi érzésében, amely arra kötelez, hogy segítsünk másokon, amennyire csak tudunk. Aki az új esztendő magának boldoggá kívánja tenni, szerezzon örömet másnak, hogy a másoknak szerzett öröm adhassa meg neki a lelki nyugalmat.

Előadás a Rádió-Szabadegyetemen, 1933. január 1.
Pestvármegyei Népművelés, 1933.

VI. AZ IFJÚSÁG ÉS A JÖVŐ.

MAGYAR JÖVŐ — MAGYAR IFJÚSÁG.

A budapesti középiskolák növendékeihez a Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Mozgalom ünnepélyén 1920. június 20.

Amit *Végvárinak* imént hallott költeménye* is kifejez, az a gondolat jár most legtöbbet a magyar anyáknak és apáknak s minden jólelkű magyar embernek az eszében; azon tűnődünk sokszor: hogyan bírjátok majd ti, magyar ifjúság, mindazt a súlyos terhet, ami reánk, magyarokra nehezedik? Bizonyára vettétek már észre, hányszor komolyodik el szüléitek arca, ha reátok tekintenek s a ti gondtalanságotokat látják; ilyenkor az a kérdés gyötri őket, vájjon meddig tarthat ez a ti boldog gyermekségetek, vájjon milyen lesz itt az élet akkor, amikor majd a szülői kéz már nem védhet benneteket, hanem magatoknak kell gondoskodnotok önmagotokról, családotokról, nemzetünről?! Nagy kérdés a gyermekek sorsa a szülők lelkében örökké, de soha ilyen nagy még nem volt, mint ma. És csodálatos: ez az aggodást jelentő komolyság mégis gyakran enged helyet a vígasztalódás derűjének. Azt is vehettétek észre, hogy reátok pillantva, beszédeteket hallgatva, játszásotokat, szórakozástokat szemlélve, szüléitek gondterhes arca fel-felderül; ilyenkor biztató reménység száll a szívökből: a ti szemetekből sugárzó életkedv, a lelketekben élő nemes indulatok, az izmaitokban fejledező munkaerő a nyugodtabb, tisztább, boldogabb élet képét varázsolja eléjök; ekkor egy időre nem gondolnak saját életök bajaira, újult erővel folytatják a munkát — érettetek, bennetek bízva és általatok remélve a megerősödést, megnemesedést, felemelkedést.

Akár az aggodalmunk erősebb, akár a reménykedés, elménkben folytonosan kapcsolódik két fogalom: az *ifjúság* és a *jövendő*.

Az ifjúságra gondolva, azt a fát, a nemzet élete fáját látjuk magunk előtt, amelynek ti a virágai vagytok és azt figyeljük: fejlődik-e ezen a sok kártevőtől megtámadott fán értékes gyümölcs?! Mikor pedig a jövőbe igyekszünk előre tekinteni, titeket látunk

* E beszédet megelőzően *Végvárinak*. »Magyar gyermekek« c. költeményét szavalták.

az életetek útján előbbre haladtan és azt figyeljük: mennyivel lett különb a ti sorsotok a mi mostani sorsunknál, mit váltottatok be ifjúkorotok ígéreteiből és reménységeinkből, mennyit tudatok elvégezni abból a munkából, amit apáitok kezdtek és, hogy folytassátok, reátok hagyta?!

Ezekre a kérdésekre határozottan felelni senki sem tud előre, mert a jövőbe senki sem láthat. Csak azt látjuk, milyen az ifjúság ma; tudjuk, hogyan lett ilyené és ismerjük azokat a körülményeket, melyek fiainknak, leányainknak testi fejlődését is, lelkületét is irányítják. Ebből következtetünk arra, hogy milyenné válhatik a magyarság jövője. És amint ezen gondolkozunk, tisztában vagyunk azzal, hogy nem elég, ha az ifjúság és a jövő gondolata csak bennünk, felnőttekben fonódik együvé. A jövő nem a mienk lesz, hanem a tietek; lassanként mellénk kell állnotok a munkába, sőt helyünkbe is, amint mi egymás után kidőlünk s ugyan dolgozhatnánk-e együtt, folytathatnánk-e a munkát, ha nem élne bennetek is ugyanaz a gondolat?! Ha az ifjak és az idősebbek nem egy cél felé néznek, akkor a munka megszakad, a cél eltűnik az ifjú nemzedék szeme elől s a nemzet az egyenes úton előre haladás helyett iránytű nélkül bolyonghat tévesztett utakon. Ezért szükséges, hogy ti is gondoljatok a jövőre; nem elég, ha mi tudjuk, nektek is tudnotok kell, hogy a ti lelketeken, a ti karotokon fordul meg jórészt: milyen lesz az egész nemzet számára a jövő; tudnotok kell, hogy ez a jövő ti vagytok!

*

A jövőre való gondolás azonban gondot jelent s a ti ifjú természetetek a gondtalanság. Igaz, az ifjúsághoz, még inkább a gyermekkorhoz ez illenék; boldog is az a család, amely ezt a gondtalanságot gyermekeinek biztosíthatja; szerencsés az a nemzet, melynek egész ifjúsága zavartalanul élhet az ifjúkor örömeinek! Ez ugyanis azt jelenti, hogy az ilyen családban a szülőknek sincs súlyos gondjuk, az ilyen nemzetet nem fenyegeti semmi veszedelem. Ilyen családok voltak, vannak talán ma is, de ilyen gondtalan nemzetek már nincsenek. És különösen nem gondtalan az árva magyarság.

A mi nemzetünk helyzete ma olyan, mint egyetlen, gondokkal terhelt nagy családé. Itt mindenkinek le kell mondania valamiről, amiben eddig része volt s mindenkinek vállalni kell valamit, ami eddig nem volt az ő dolga. Így kell vállalnotok nektek, hogy korábban, mint a mostani felnőttek ifjú idejében, megszűnik a gondtalanságotok; vállalnotok kell, hogy igyekezzetek megérteni már most halogatás nélkül, mit parancsol nemzeti szerencsétlenségünk a becsületes embereknek, kicsinynek, nagyoknak egyaránt; vállalnotok kell, hogy ti is elősegítitek minden igaz lelkű magyarnak valóban egyetlen családdá való egyesülését. A magyar nemzet ifjúsága nem nőhet fel többé olyan gondtalanul, mint elődei, itt nem törődhetik többé

senki a maga játékaival vagy kedvtelésével. Ez megcsönkített hazánkban nem is lehetséges, nem is szabad, ebben az országban mindkinek meg kell komolyodnia.

De ez a megkomolyodás nem azt jelenti, hogy számotokra minden játéknak és szórakozásnak, tréfának és örömmek vége. Világért sem. Szórakozásra, örömeire szükségetek van, hogy kifejlődhessetek s a nemzetnek éppen az az érdeke, hogy a ti erőtök mindenik irányban teljesen kifejlődjék. Az üdítő, testet erősítő, értelmet fejlesztő, érzéseket nemesítő szórakozás nélkül nem is válhatnátok olyan emberré, amilyeneket óhajtunk és várunk belőletek. A szórakozástól tehát nem tiltunk, sőt ezt elősegítjük; erre fordíthatjátok minden szabad időtöket, erre szolgálnak a különféle önképző körök, nyári körök s ezt a szórakozást akarják szervezni is részetre azok, akik a „Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Mozgalom“ élén állanak. A nektek való, nemes és hasznos szórakozás előidézi azt, amit nemzetünk sorsa most követel: tartalmat ad gondolkodásoknak; megérteti veletek, hogy minden, amit tesztek, kihat fejlődésekre, sorsotokra és mert a nemzetnek tagjai vagytok, kihat előbb-utóbb a nemzet sorsára is; az okos szórakozás arra nevel, hogy lépéseketek a célhoz alkalmazzátok, előrelátók legyetek. S az előrelátás semmi más, mint a jövőre való gondolás. Ez a gondolat adja meg a felnőtteknek is, az ifjaknak is az erkölcsi komolyságot, ez fejleszti ki bennetek a hivatás érzését; ez nem engedi meg, hogy elmulasszátok, amit a jövőendő szempontjából fontosnak, szükségesnek felismertetek.

*

A jövőendő... De hát mit várunk a magyar jövőendőől, milyennek akarjuk? Kérdezzük így: mi most a magyarság életcélja?

Nincs ennél nagyobb dolog, nincs bonyolultabb kérdés és mégis bizonyos, hogy nagyon könnyen készen vagyunk a felelettel mindnyájan és mindnyájan ugyanazt feleljük: a magyar nemzet célja most a *felemelkedés*. Szerencsétlen viszonyok, rövidlátó emberek és gonosztevők miatt lehanyatlottunk, nemzeti vagytonban, tekintélyben, más nemzetek előtt való becsületben, még önbizalomban is sokat veszítettünk; a jövőendőől azt várjuk, hogy amit veszítettünk, mind visszakapjuk.

Ezt várjuk, ez a reménység éltet bennünket, de jól tudjuk, hogy semmit vissza nem kaphatunk ajándékképpen; csak az lesz értékes és tartós birtokunk, amit magunk szerzünk vissza, Zrinyi intése szerint: a magunk erején.

Mai állapotunk ezt a célt tűzi elének. Erre a célra kell gondolnunk állandóan, ez a gondolat munkára ösztönöz mindnyájunkat s egységbe fűzi millió meg millió ember munkájának számtalanul sok részletét. A nemzet felemelésére kell törekednünk; e törekvésnek a tudatossága megmutatja, hogy a sokféle tennivaló közül melyik való

nekünk, mi a mi hivatásunk. A hivatás érzése arra indít, hogy gondosan mérlegeljünk a cél felé segítő lépéseket; a jól megfontolt lépések sikerre vezetnek s az eleinte kisebb dolgokban elért eredmények visszaadják az önmagunkban, erőnkben és életrealitásunkban való bizalmunkat, minden nagyobb munka sikerének legelső feltételét. Aki visszanyerte önbizalmát, az az ember és az a nemzet megszerezhet egyebet is, amire szüksége van, csak maradjon meg komolyan és következetesen az egyenes úton.

Olyan a magyarság, mint aki súlyos betegségből lábadozik; gyenge, nem ismeri a maga erejét. Láttatok már ilyen embereket: egyik hirtelen elszánással mégis nekivág, hogy felkeljen, de ereje csakugyan nincs, visszahanyatlik; a másik annyit sem mer, amennyire már képes volna, tehát fekvé maradj. Ennek nincs elég önbizalma, amazé túlságosan sok. Nem jó egyik sem. A nemzet úgy állhat talpra, ha előbb pontosan számbaveszi: mi a helyzete ma, mire van már elég ereje s ezt haladék nélkül megteszi; és úgy maradhat talpon, ha csendesesen, de állhatatosan gyűjti az erőt a munka folytatására. A nemzet munkáját egyes tagjai végzik. Mindenkinek tisztában kell lennie azzal, hogy mit csinál, a nemzet legkisebb tagjának is gondolnia kell arra, hogy ebben a nagy munkában, a felemelkedés, a talpraállás munkájában mi az ő kötelessége. A helyzettel való számolás és az út kijelölése a nemzet felelős vezetőinek a kötelessége, a cselekvés a felnőtteké; a ti kötelességetek az erőgyűjtés, hogy a munkát majd folytatni tudjátok.

Miben van a nemzet ereje? Minden nemzet olyan erős, amilyen egészséges, amennyire tanult és amilyen becsületes. Az egészséges nemzet bírja a megpróbáltatást és kiheveri a sebeket; a tanult nemzet tudatosan él, azaz ismeri a környező veszedelmeket, de ismeri a maga értékeit is, tudja ezeket gyarapítani és fel tudja használni a veszedelmek elhárítására vagy leküzdésére; a becsületes nemzet a maga fejlődésének szilárd erkölcsi alapot vet, nem épít csalásra és hazugságra, nem bízik az erőszak uralmában és nem számít cinkostársakra, mert irtózik mindettől és mert tudja, hogy tartós sikerre nem vezet semmi más, csak az igazság.

Amelyik nemzet egészséges, tanúit és becsületes, annak arra kell törekednie, hogy ilyen maradjon; amelyik pedig bármelyik tekintetben fogyatékos, annak először is a fogyatkozásait kell pótolnia. Nekünk igen-igen sok a pótolni valónk. Köztünk nagyon sok a gyenge egészségű és az egészen beteg ember, nagyon sok a többé-kevésbé vagy teljesen tanulatlan és fájdalom, nagyon sokból hiányzik a becsületérzés. Ugyanezek a hiányok megvannak más népekben is, ez az ő dolguk; mi azt szeretnők, nekünk azon fordul meg az egész életünk, hogy itt minél kevesebb legyen a nem-egészes ember, minél alaposabb és általánosabb legyen a tanultság és ne legyen senki, vagy ha van, ne boldogulhasson, aki nem becsületes.

Ezt várjuk a jövődtől, csak ez biztosítéka a nemzet felemelkedésének. Ezért van a szemünk rajtatok, nektek a mainál egészségesebb, tanultabb és becsületesebb nemzedékké kell fejlődnetek. Erre kell gyűjtenetek az erőt. S ez nemcsak a nemzetnek szolgál majd javára, hanem elsősorban önmagatoknak. Az egészség testi erőt jelent, a tanultság értelmi erőt, a becsületesség erkölcsi erőt. Az élet küzdelmeiben mindenikre szükség van s e három erő csak együtt értékes igazán. Akiben megvan: a maga életét még nehéz viszonyok között is szebbé, jobba, boldogabbá teheti, mint a legkedvezőbb körülmények között is az olyan ember, akiből valamelyik vagy éppen mindenik hiányzik. Tehát magatok iránt is ugyanaz a kötelességetek, amit a nemzet jövője követel tőletek.

*

Egy lépéssel azonban még tovább kell mennünk: nem elég, ha az ember csak önmaga igyekszik erőt gyűjteni, maga igyekszik egészségesebbé, okosabbá, jobba válni; a jólelkű ember arra törekszik, hogy másokat is ilyené tegyen. Tőletek is várjuk, a nemzet felemelkedése érdekében nektek is kötelességetek, hogy másokkal is törődjete. Kérdezhetitek: ugyan mit tehetnétek ti másokért, hiszen magatok is vezetésre, nevelésre szorultok?!

Igazatok van s ez a kérdés már önismeretet is jeleni. Azonban nem vettétek-e észre, hogy társaitok, kisebb testvéreitek, az alsóbb osztályba járó tanulók eltanulnak tőletek egyetmást, de néha csak a testtartást, a hanghordozást, a modort, de nem történik-e meg sokszor, hogy a másiknak a beszédében olyan gondolatot hallotok, amelyet az tőletek hallott előbb? S nem vettétek-e észre magatokon, hogy ti is tanultok a társaitoktól, kivált a nagyobbaktól? Bizonyosan. Most erre gondolok, mikor azt mondom, hogy mindnyájan alakítjátok egymást önkéntelenül is; terjed a gondolatotok, hat a példátok, vonz vagy elidegenít a lelketek minden pillanatban. Minden komoly gondolat, minden segítő cselekedet, a megértésnek minden jele, amit társaitok tőletek kapnak, hat reájok, de hat ám a íéhaság, a könyörtelenség, a lenézés is. Tudnotok kell ezt is és ha tudjátok, mindig gondolnotok kell arra, akarnotok kell, hogy a többiekre jó hatásotok legyen. Egyik hatás erősíti az illetőt, a másik leveri vagy elkeseríti. Arra kell törekednetek, hogy mindenkire csak erősítően hassatok; ezzel már zsenge korotokban a nemzet jövőjén dolgoztok, erejét fokoztatok, a felemelkedést segítitek.

Annál inkább gondoljatok erre, mert tudnotok kell azt is, hogy a felemelkedésnek akadályai vannak. Az akadály azonban nem elriaszt, hanem meggondolásra indít.

Így mindjárt az, hogy *kis nemzet vagyunk*. Ebből nem az következik, hogy engedjünk labdázni magunkkal, hanem csak az, hogy megállapítsuk: széles e világ nem a miénk, erőnk gyengesége

és nagyobb hatalmak érdekei nekünk korlátokat szabnak; de mi kifejtünk minden erőt, ami bennünk századok mulasztásai miatt parlagon hever és élni akarunk teljes értékű, szabad, magyar életet!

Legyőzötték vagyunk. Elvehetnek tőlünk sok mindent, de a lelkünk erejét nem; azt csak magunk veszíthetjük el. Vigyázzunk hát rá; minél több a lelki erőnk a csapások hordozására, a lemondásra, a kevéssel való megelégedésre, annál hamarabb és annál szilárdabban lehet újra talpra állnunk és életünknek eddigi színvonalát külsőleg is helyre állítanunk.

Szétszakítottak bennünket és nem engednek szabadon érintkezni meggyötört rokonainkkal. A lelki egységet azonban nem téphetik szét, ezt fenntartjuk, ha semmi egyébbel nem is, azzal, hogy egymásra gondolunk: mi innen oda, ők onnan ide! Járjuk be gondolatban napról-napra az elszakadt részeket; egyikünk megnézi Pozsonyt, a másikunk felkeresi Kassán Rákóczit, én megállok Kolozsvár főterén Mátyás szobra előtt és egyszerre ugyanúgy érezzük, hogy ez a sokfelé tépett haza mégis csak egy és mindenik része a mindnyájunké.

De érezzük azt is, hogy sokan vannak, akik *bennünket nem szeretnek*. Gondolkozó magyarok régen, már a XIX. század első felében írtak és beszéltek erről, pedig akkor nem fulladoztunk annyira az ellenséges gyűlölet árjában, mint most. Sokan hallották már közületek és a többiek is majd megtanulják: hogyan keverték bennünket rossz hírbe saját honfitársaink. Most csak annyit erről, hogy felfelé emelkedésünknek ez is akadályja és elhárítanunk ezt a szeretetlenséget nem lehet sem könyörgéssel, sem megalázó hízelkedéssel; egy mód van csupán: meggyőzni jóhiszemű ellenfeleinket arról, hogy ők bennünket nem ismernek, hogy ellenségeink nem mondanak rólunk igazat, hogy nem mindegy, kikről ítélik meg a magyarságot. Mindig egyénekről ítéljük meg az idegen nemzeteket, azt mondjuk, ilyen a német, az orosz, a francia. Gondolnunk kell arra, hogy a magyarságot esetleg éppen rólunk ítélik meg; úgy kell tehát viselnünk magunkat, hogy bárhol figyel is meg bennünket idegen ember, ez az ítélet kedvező legyen. Ez az, amire Széchenyi intett: „Becsültesd meg benn és künn a magyar nevet!”

Másoktól csak akkor várhatunk *megbecsülést*, ha magunkat is megbecsüljük. Ebben azonban sokat hibázunk, sokszor igen kevésre értékeljük magunkat, sokszor túlbecsüljük. Magunkkal szemben szigorúan tárgyiasaknak kell lennünk s magas mértékkel mérnünk. Azzal becsljük meg magunkat, hogy minden dolgunkat jól végezzük; csak olyanhoz fogunk, amire alaposan elkészültünk; amihez fogtunk, abban kitartunk; nem bántunk senkit, de nem engedjük bántani magunkat sem; nem vágunk semminek vakmerően, de súlyos kérdésekhez is hozzá merünk nyúlni igazunk tudatában.

Az önbecsülésből fakad *mások megbecsülése*. Ennek hiánya is

gátja a felemelkedésnek, mert egyenlenséget és vizályt teremt. Nézzetek szét, láttok erre tömérdek, szomorú példát. S gondolatok arra, hogy ha másokat meg nem becsülünk, akkor itt soha egyik nem lehetünk, egyet nem érthetünk, együtt nem dolgozhatunk. Ha nem fogjuk meg egymás kezét, hanem gáncsot vetünk egymásnak, ha irigyen vagy göggel, tehát rosszlelkűn vagy ostobán támadjuk vagy vergődni hagyjuk a másikat, aki jót akar, akkor itt soha sem lesz társadalmi béke, nem lesz nemzeti egység. Ti nagyon sokat tehetek arra, hogy felemelkedésünknek ez az akadály elháruljon. Csak ne tegyetek különbséget egymás között semmi külsőség szerint; mindig a lelket nézzétek. Aszerint becsüljétek meg mindenik társatokat, hogy ő maga mit ér, ne aszerint, hogy kinek mik a szülei és milyen módban vannak. Hiszen ez sohasem a gyermek érdeme s nem az állás és a mód dönti el az emberek értékét. Gondolatok arra, hogy a nemzetnek igen-igen sokféle munkára van szüksége, azt mind el kell végezni s ezért a jövő szempontjából a maga nemében egyaránt értékes a hatalmas hivatalfőnök és az alárendelt kistisztviselő, a gyáros úr és a gyári munkás, a földbirtokos és a földműves, az orvos, az ügyvéd és a többi, csak legyen a lelke tiszta s a munkája jó. A munka jósága és a lélek tisztasága szabja meg az emberek értékét. Erre is gondolnunk kell állandóan, hogy e gondolat által megneimesedjünk.

Bármily kevés is a tapasztalásotok, ti is tudjátok már, hogy erre a megneimesedésre mily nagy szükségünk van; látjátok, hogy vannak az emberek között dologtalanok, lelketlenek, önzők, hazugok, gyűlölködők; átéltetek ti is egy olyan korszakot, amelyben a gonosz indulatok uralkodtak s lépten-nyomon igazolódni látszott a régi filozófus mondása, hogy „az ember az embernek farkasa“. Ez azonban nem méltó az emberhez, ebbe nem lehet belenyugodnunk. S itt is reátok nézünk: általatos, a ti hitetekből ki kejl itt alakulnia annak az új korszaknak, amelyben az emberek megértik, hogy „egy atyának a gyermekei vagyunk“, nem lehetünk hát egymásnak üldöző farkasai, hanem kölcsönösen segítő, támogató, szerető testvérei.

De honnan származhatik az emberek megneimesedése, honnan vehetjük az erőt, amely a nemesebb, magasabbrendű élethez szükséges? Ismeritek a forrást: Krisztus. Az ő idejének kell eljönnie. De ez csak fokról-fokra teljesezhetnek be, amint az emberek lelkét megtölti Krisztus szelleme, amint mind többen-többen követik e szellem útmutatását és használják saját tetteik értékelésében fokmérőül. Azonban jól megértésétek: nem elég Krisztus nevének sűrű emlegeteése. A nemzet megneimesedése nem lehetséges, ha nem él bennünk ez a szellem, ha ezt meg nem értjük és nem követjük. Az erőnek a forrása ez: a szereteté, amely egyesít; az önfeláldozásé, amely a célt nézi csak; a megnyugvásé, amely előáll, ha megtettük, amit másként nem tehattunk s ha szenvedéseink közben is tudjuk, hogy

az igazságot nem lehet örökre elhallgattatni. A Krisztus útján jár mindenki, aki hű és igaz, aki másokért dolgozik, aki a jót akarja s meg is teszi csüggedetlenül! Igyekeztek ezen az úton járni, másokat is erre vezetni. Ezzel napról-napra leküzditek a nemzet felemelkedésének egy-egy akadályát.

*

Ez a szellem megnemesít, erőt ad, hogy a nemzetért való munkára jól előkészülhessetek s ezt a munkát majd jól végezhesétek is. Mindaz, amit ma itt hallottatok, azt mutatja, hogy ime, vannak emberek, akik e szellem erejét akarják a magyar ifjúságba beleönteni s ezzel a magyar jövődőt megalapozni. Kövessétek őket!

Néptanítók Lapja, 1920.

A NEMZET JÖVŐJE ÉS A LEÁNYOK.

I.

Ezt a rövid felszólalást csak leány-hallgatóságnak szántam; most látom, hogy férfiak is vannak itt. Ez egyáltalán nem változtat a tervemen, mert beszédemnek úgylis az az alapgondolata, hogy ma, a magyar nemzet mostani helyzetében, a mai helyzetből előre tekintve, a jövő felé nézve, sorsunkra gondolva, nem szabad különbséget tennünk férfiak és nők, fiúk és leányok közt. Tehát mindegy, hogy nemcsak leányok hallgatják, amit mondok, hanem férfiak és asszonyok is.

Abból indulok ki, amiből kell, hogy kiinduljon ma mindenki, aki a mai helyzetben Magyarország jövőjéről, a magyarság hivatásáról beszél. A mostani helyzetet, a magyarság helyzetét nem lehet derült színekkai festeni; mindenki csak úgy láthatja, hogy a mai magyar sorsot, a nemzet helyzetét egy csodálatosan sötét fekete szín jellemzi. Mintha még éjszaka volna. Az embernek az a természete, hogy éjszaka után a virradatot várja. Egészen bizonyos, hogy az optimista emberek ma is csak várnak és bizonyos az is, hogy minden gondolkodó ember is várja a virradatot. Azt hiszem, hogy a mi helyzetünk sötétségét éppen az okozza, hogy bár igen erősen, de csak várjuk a virradatot, mintha olyan nagyon bizonyosan tudnók, hogy nem lehet siettetni a hajnal hasadását, mert az eljön az élet törvénye szerint és az élet törvényén nem változtathat senki.

Ez a felfogás nagyon megnyugtatja, de el is ernyeszti az embert. Az elernyedés pedig veszedelem. Éppen azért nem is úgy kellene felfogni ezt a mai sötétséget, mintha ez éjszaka volna, amely jött és majd elmúlik magától, mert ennek a sötétségnek nem ter-

mészeti okai vannak. Ennek a sötétségnek az okai jórészt a mai emberek minőségében rejlenek, tehát nem a természeti törvények okozzák. És ha így fogjuk fel, ha becsületes emberek módjára bátran szembe nézünk az így kimondott önváddal, akkor egészen bizonyos, hogy ebből a mostani helyzetből a jövő világossága és hajnala derül fel előttünk. Ennek az a feltétele, hogy mindenki a maga munkakörében, a saját hatáskörében, a maga családjában, társadalmi körében mindent megtegyen avégre, hogy minél hamarabb világosság legyen, — világosság abban az értelemben, hogy tisztuljon a helyzetünk, tisztuljon a belső, lelki állapota a magyarságnak.

Az alaptétel tehát az, hogy mostani helyzetünkön, amely sötét, nekünk saját magunknak kell segítenünk. Itt nincs joga senkinek azt mondani, hogy ott a nagy ember, akitől többet kellene várunk; nincs senki olyan, akinek több volna a kötelessége, mint a legkisebb embernek, mert még a legkisebbnek is nagyon sok kötelessége van ezen a téren. Mindnyájunknak egyenként magunknak kell elősegítenünk ma belső helyzetünk megjavítását, mai sok minden nyomorúságunk enyhülését, a mai sok leverő körülmény megváltozását.

Miképpen lehetséges ezen a helyzeten segíteni? Nagyon egyszerűen. Elmondták és hangoztatták már sokan: meg kell tennünk, amit minden gondolkodó ember mond ebben a helyzetben, — mindenkinek teljes erővel dolgoznia kell. Hányszor ismétlődik ez a követelmény! Ezt mondjuk mindnyájan és mindenkitől ezt halljuk. Olyanoktól is ennek sürgetését lehet hallani, akik ezt önmagok nem követik és nem teljesítik. De még ez sem változtat azon, hogy mégis csak ezt kell mondanunk újra: mindenkinek kivétel nélkül, minden magyar embernek teljes erővel kell dolgoznia.

Ha egyszer ezt elismerjük, ha tudjuk, hogy a nemzet állapotát csak a nemzet minden tagjának jóakarata változtathatja meg, ha elismerjük, hogy mindenkinek kivétel nélkül teljes munkaerejére és megfeszített erővel való dolgozására és munkálkodására van szükség, akkor már világos, hogy ebben a mindenkiiben a nők, magyar leányaink is ott vannak. Tisztán áll előttem, hogy a leányok feladatát, a nemzet jövőjére gondolva, nem lehet másképp meghatározni, mint úgy, hogy a nemzet minden tagjának kötelessége munkálkodni és ebből a munkából, amely a nemzetre vár, amelyet minden nap, minden órában és pillanatban végeznünk kell — abból a leányok is végezzék el a magok részét.

De erre nagyon könnyű volna a leányoknak azt mondaniok, amit mondtak pl. a magam korabeli ember fiatal korában a lányok: »Hiszen leányok vagyunk, nem az a kötelességünk, hogy közdolgozatot végezzünk, nem a nemzet terhei és kötelességei várnak ránk, hanem szűkebb körben van a mi helyünk.« Erre azt mondom: igaz, akármilyen nyomorúságos a magyarság mai helyzete és akármilyen

nyire hangoztatni kell is, hogy valóban kivétel nélkül mindenkinek, tehát a leányoknak is, kötelességévé vált a nemzetépítés, és akármennyire követeljük is leányainktól a közért való dolgozást, a munkát, mégis akiknek leányaink és húgaink vannak, akik megbecsüljük a nőket, valamennyien fájlaljuk ezt az állapotot, mert számunkra a leányok virágot jelentenek, magunkra és a családra, a társadalomra nézve. Ma is úgy nézzük a leányokat, mint a nemzet virágszárait; ma is azt óhajtánám mindnyájokra nézve, hogy most is épp oly gondtalanul és vidáman éljenek, mint a virágszálak, viruljanak, nőhessenek és csak a szépet élvezve, derülten élhessenek, — de azt kell hangoztatnom, hogy éppen rajok nézve ez ma teljes lehetetlenség.

Ma annak, aki nem növény és nem értelmetlen állat, hanem ember, nem lehet gondtalanul élnie, tehát a leányoknak sem. Ma az életnek csak azokra a szépségeire lehet törekednünk, az ilyeneket aztán igyekezni is kell megszerezni magunknak és környezetünknek, amely szépségek a gondokkal tele életben is kínálkoznak. Ma az élet szépségeinek keresése nem lehet célja az emberi életnek; lehet szerencsés, kellemes következménye a kedvező körülményeknek, de nem lehet célja az életnek. Ma a kötelesség a cél, a kötelesség teljesítése. Ma gondok nyomják le az embert, akár férfi, akár nő és azt, hogy gondok vannak ennek a nemzetnek a lelken, azt érezniök kell feltétlenül a leányoknak is.

Igenis, a leányoknak is gondjaik vannak! Nekik tehát *mi* mondhatjuk, hogy ők virágai a nemzetnek; örüljenek, ha ilyesmit hallanak, de *ők magok* ne akarjanak csak pompázó virágok lenni, nekik nem szabad csak gondtalanul élniök és élvezniök. A magyar leányoknak nem szabad magokat másoktól megkülönböztetniök a kötelesség terén, az életnek komoly felfogásában, a teendők elgondolásában és elvégzésében. A mai magyar helyzetben a leányoknak észre kell venniök, hogy milyen gondolkodásra szorítja őket a sors. Tehát ne későn kezdjék, hanem korábban, azonnal kezdjék meg a komoly gondolkodást; gondoljanak arra, hogy az életök nagyon nehéz lesz. Épp úgy, amint ma mindenkinek nehéz az élete, aki ezen a földön él, az ő életök is szenvedéssel és gondokkal lesz tele, mert itt most senki ezektől nem szabadulhat. És senkinek sem lehet csupán a maga egyéni sorsa a gondja. A leányoknak nem az a feladatok, mint ahogy nem az volt már sok idő óta, hogy csak a magok életének örömeit akarják, hanem az, hogy a mások életének baját is megkönnyítsék. Azzal, hogy a mások életével is törődnek, hogy a mások gondjait is magokra vállalják, azzal, hogy egyik dolgozó részét teszik ennek a szerencsétlen nagy egésznek, a magyar nemzetnek, azzal, hogy tudatosan építik a jövőt: bizony a személyes gondjaik növekednek. De a személyes munkájok értéke is növekedik.

Az első gondolat tehát ez: *nincs különbség a nemzet tagjai*

közt, nincs különbség férfi és nő, fiú és leány közt a mai sorsban, mai kötelességekben. Mikor arról beszélünk, hogy ennek a nemzetnek a jövője az új nemzedéken fordul meg, mindig úgy gondoljuk mi öregebbek — mindig határozottan hozzátehetjük: nemcsak mint testvérek, nemcsak mint apák, hanem ezeken a körökön, a családon kívül is — hogy az új nemzedék nemcsak a fiúkból áll, hanem a női ifjabból is, az új nemzedék: fiúk és leányok együtt.

Mostanában több oldalról a nők jogait megint hangoztatják; mondják: a nő is ember, teljes emberi jog illeti meg. Valóban a nőt is a férfiakkal egyenlő jog kell, hogy megillessen, csak hogy azonos jog azonos kötelességet is jelent. Azt a kötelességet, hogy a nők is belelássanak a mai helyzetbe, amelyben élünk, próbálják meglátni, mit rejt a jövő magában; kötelességük ezt keresni, ha megfejteni teljesen nem bírják is. Ami javítani valót látunk a mai állapotban, amit elgondolunk és kívánunk, annak elősegítése a leányoknak is épp oly kötelessége, mint a fiatal és nem fiatal férfiaknak. Teljes jog, teljes kötelesség! Érezzék meg a leányok, hogy ők ennek a nemzetnek csak olyan polgárai, mint mások, az ő lelkükön is rajta kell lennie a nemzet terhének, az ő vallókon is ott kell, hogy legyen a jövő kötelessége, a jövőért dolgozás kötelessége.

A másik gondolat, amit most ki akarok fejezni: *a kevésspl való megalégedés kötelessége.*

Sokat beszélhetnék erről, de csak egyet ragadok ki. Minálunk az emberek még mindig nem alkalmazkodnak a helyzethez az igényeikkel, kívánságaikkal, a magok javára vonatkozó óhajaikkal. Ezért a megfeszített munkán kívül a másik feltétel, amely a nemzetnek jövőjét biztosíthatja, az, ha mérsékeljük a vágyainkat, ha tudatossá válik bennünk, hogy ennek a feltételnek teljesítésében mindnyájan tartozunk részt venni; valamennyien, a leányok is. Nem azt mondom, hogy ne kívánjunk nyugodtan, zavartalanul, gazdagon élni; kívánjunk! Nem mondom, hogy ne kívánjuk a szépet, ne törekedjünk, ne igyekezzünk megszerezni; ne óhajtsunk a magunk körében látni mindent, ami szép, finom; óhajtsunk! De újra mondom azt is, amit a mostani helyzetben meg kell látni, hogy ma nem lehet az a fő törekvése egyetlen becsületes embernek sem, hogy minél kevesebb munkával szerezze meg az óhajtott javakat, s hogy mindene bőven legyen. Ma az ember tudja, hogy áldoznia kell és tudja, hogy ezért sohasem kapja meg sem pénzben, sem elismerésben a teljes jutalmát, sem az erkölcsi, sem az anyagi jólétet úgy, amint abban boldogabb korszakok tagjai részesültek. Most — azt mondom — a teljes mértékben vállalt kötelesség teljesítésében, a magunk lelkében kell keresni a megalégedésnek, a megnyugvásnak, a jutalmazásnak a forrását. Kevéssel kell megalégednünk!

A szó kissé lehangoló, de a dolog így van. S ezt éppen leányok előtt kell hangoztatni. Igaz, hogy a családra nézve, a nemzetre

nézve a női lélekben van a nemesbedés, a szellemi felemelkedés forrása, de ezer szomorú tapasztalat szerint ott van a pusztulásé is. A női lélekben sok csodálatosan nagyszerűnek, sok borzalmas hitványságnak az eredetét is megtaláljuk. A mai élet számtalan egyéni bajának, sok család nyomorúságának, sok férfi szerencsétlenségének a nők meggondolatlan nagyzolásában, ki nem elégíthető anyagi követeléseiben van a forrása. Különösen a nők között sok nem látja, hogy ma a kevéssel való megelégedés ékes emberi tulajdonság. Ma is igaz, amit pár évvel ezelőtt volt szokás mondani: disz kopottan járni, érdemrenddel felér a fordított ruha. Ezt a gondolatot nekünk, amikor némiképen könnyebbé kezdett válni az élet, nem lett volna szabad oly hamar elfelejtenünk. Maga sorsát könnyíti meg minden leány, ha azt teszi élete irányítójává, hogy kevéssel is lehet elégedettnek lenni, nem szabad az élettől valami sokat várni. Ez nem jelent sem rongyosságot, sem lomposzágot, csak azt, hogy tudjunk a jövő érdekében takarékoskodni; azaz mérsékelni a kívánságainkat. Aki lemondani tud, az látja az eszményt, de tudja, hogy nagyon nehéz közeledni feléje: a teljesen kielégített élet felé.

Ehhez jön a harmadik gondolat, amit ma nagyon sokan hangoztatnak, nemcsak nálunk, általában mindenütt: *most nehezebb a leányok sorsa, mint ezelőtt*. Elmondják ezt sokan, de sokan nem tudják, hogy miért. Jó újra említeni azt az adatot, hogy a magyar nemzetnek ma a nagyobb fele nő, hazánkban ma kétszázötvenezerrel több a nő, mint a férfi. Ebből az egy adatból is világos, hogy a nőknek csakugyan nehezebb a sorsuk, mint volt régen, amikor az arányuk nem volt ilyen kedvezőtlen. De nagyon sok idősebb nő és férfi elmondhatja azért leányának, testvérének, hogy nincs abban teljes igazság, hogy régen könnyebb volt a leányok sorsa általában. Csak régen nem beszéltek a nők előtt ily gondokról annyit, mint manapság. Sem a férfiak, sem az idősebb asszonyok nem tartják azt, hogy a régi leányok sorsa valósággal könnyebb volt. Csakhogy nem fiatal leánykorukban jöttek rá a leánysors gondjaira. Én is tudok asszonyokat, sokat, akik gondtalan, derűs fiatalságot éltek át és később váratlanul az életnek töméntelen oly gondja szakadt rajok, amelyre nem nevelték őket. Nem lett volna-e jobb a meglepetés kellemetlenségétől megkímélni, a gondokra előkészíteni őket?! Azt mondom: leányainkba bele kell nevelni azt a gondolatot, hogy az életök nehéz lesz. Ez a gondolat ne jelentse azt, hogy féljenek az élet küzdelmétől, hiszen az élet eddig is nehéz volt azok számára, akik nemcsak festőkkel, hanem lelkőkkel is éltek.

A nemzet jövője szempontjából fontos követelmény, hogy leányaink tudják meg, hogy mindenkinek nemcsak magáról kell gondoskodnia, hanem sok másról is; családjok, hozzátartozóik és az egész nemzet sorsát kell szívökben hordaniok. Mily nagy dolog,

ha valaki a nehéz sorsot is békén tudja tűrni! Ha a leányok megelégedettek, a nemzetnek egy nagy része megelégedett. Ha ők a magok körében, akár pusztán családok körén, akár a szélesebb társadalom körén belül, a többiek gondját meg tudják könnyíteni, a nemzet sorsát könnyítik meg. A nemzet jövőjét ők tehetik derűssé, ha minél több derék férfinek életét és munkáját teszik lelkileg könnyebbé. Sőt — ha minél több férfi munkáját elvégzik, mert hiszen szükség van arra is, hogy a nők a férfiak helyett a férfiak munkáját lássák el, nem azt mondom, hogy férfiasan, hanem nőkhöz méltóan: önfeláldozással, az önfeláldozásnak azzal a képességével, amelyre mi férfiak, fájdalom, nem vagyunk képesek annyira, mint az igazi nők. Nekik is jobb, ha az életet komoly munkának fogják fel s nem csak várnak mástól, hanem tenni igyekeznek másokért! így meglátják, hogy hasznára válnak szűkebb körüknek és boldogabb lesz általuk a társadalom, azaz a nemzet. S ezt látva, az élet igazi értelme derül ki a leányok előtt, — még ha egyedül maradnak is. Amint az éveik telnek, amint elkezdenek kifelé indulni az életből, minél többször tudtak másokért tenni valamit, annál több végzett munka, annál több letörölt könny, könny helyén fakasztott mosoly emléke kíséri majd őket.

Azt mondom újra és ezzel végzem: a magyar nemzet most állandó munkát követel mindenkitől. Azt követeli mindenkitől: ne akarjuk, hogy könnyebb sorsunk legyen, mint a másoknak, ne azt nézzük, miben lehet nekünk könnyebb, mint másnak. Érezzük át, hogy a magyar sors közös sors. Ebből a sorsból senkisémm vonhatja és ne akarja kivonni magát, ne is gondoljon arra, hogy a maga munkája könnyebbé váljék és magának könnyebbséget kívánjon, sem azon a címen, hogy vagyoni viszonyai nem kényszerítik a megfeszített munkára, sem azon a címen, hogy az úgynevezett gyöngébb nemhez tartozik. Ebben a nemzetben nincsen gyöngébb és erősebb ember nem szerint, ebben a nemzetben gyöngé és erős csak egyéniség szerint van. Tudok nagyon sok nőt, aki hasonlíthatatlanul erősebb lelkű, mint a férfiak. Ennek a nemzetnek arra van szüksége, hogy minden leánya erős lelkű legyen. Olyan, amilyen lélekből következik az áldozatos munka, akinek lelkéből kiárad egy csomó biztatás saját személye és a környezete számára, az egész nemzet, mindnyájunk számára.

Sokkal jobb a mai fiatal leányoknak azzal a gondolattal készülniük az életre, akármiféle munkára, jobb megbarátkozniuk azzal a lehetőséggel, hogy életük nagyobb részében egészen egyedül kell lenniök, hogy magoknak kell megállniok helyöket, hogy kinek-kinek magának kell magáról gondoskodnia. Jobb, ha ezt tudják, mert ez a sors úgyszólván bekövetkezhetik, ha senki sem beszél is erről. Menynyivel jobb előre tudnunk, hogy ez a feladat is eljöhét és mennyivel jobban esik majd, ha az élet terhe mégis könnyebb lesz! Sok-

kal jobb örülni a kedvező fordulatnak, mint meggondolatlanul farsangolni a felkészülés helyett!

S ha ez a lelki felkészülés az egyéneknek nagy érdeke, nagy érdeke a nemzetnek is. A nemzetnek szüksége van minden fiának és leányának teljes munkájára. Minden nő tartozik erre gondolni; nem szabad különbséget tenni abban, hogy kié a kötelesség, de kötelességeiket nőiesen, nők módjára, női lélekkel, egész lélekkel keli vegezniök, folytonosan felfelé tekintve és a jutalmat az öntudat megelégedettségében keresve.

A Budapesti Keresztyén Leányegyesületben 1925 október 4-én. Gyorsírásból.
Olajág (Budapest), XXIV. évf. 1925.

II.

A leányegyesületi összejöveteleken az a rendes szokás, hogy az előadások egy részét egy gondolat körül csoportosítják. Minden összejövetelnek határozott főkérdése van, az egyes előadók ezt részeire bontogatják s úgy tárják a hallgatók elé. A mostani összejövetel alapgondolata az, hogy ez a mi korunk a forrongás korszaka; ez alapgondolat igazolása volt az első feladat, erre következett annak a megmutatása, hogy ebből a forrongásból nincs más kivezető út, csak a biblia, s ebben van az a vallomás, hogy a Keresztyén Leány-Egyesület ezen az úton akarja vezetni, segíteni a tagjait.

Ha így állítjuk föl az összejövetel alaptételét, akkor szinte zavarban kell lennie annak, akinek a mostani tételről kell beszélnie, arról, hogy mik a leányegyesületeknek mai föladatai? Hiszen ha az a megállapított tétel, hogy a mai forrongó korszakból nincs más kivezető út, mint a biblia, akkor lehet-e »mai« feladatokról beszélni, nincs-e már meg a válasz: csak fel kell nyitni és olvastatni a bibliát, hiszen a biblia egy és örökkévaló?! A felelet azonban még sem nehéz, mert a biblia az életnek a könyve, az élet pedig mindenki számára más, minden korszak és minden egyén számára más. Együtt éljük és szenvedjük ennek a korszaknak sok mindenféle nyomorúságát, de mégis mindnyájan külön. Ebből mi következik? Minden korszaknak és embernek a maga számára újra szükséges az útmutatást megkeresnie. Ez a felfogás éppen a biblia hatása: minden ember úgy érzi, hogy a Szentírás egyenesen hozzá szól és arra serkenti, hogy szétttekintsen és magába tekintsen, nézze meg, hogy mit mond neki, az ő egyéni körülményei között.

Nekem tehát arról kell most beszélnem, hogy vájjon ezek a keresztyén leányegyesületek, amelyek valóban a biblia alapján akarnak élni, mit jelentenek a ma élők számára, vájjon mit tudnak adni tagjaiknak, tehát miféle feladatot kell most magok előtt látniok? Évégre gondoljuk el először is ezeknek az egyesületeknek a szervezetét. Tudjuk, hogy egyenként alakulnak apró egyesületek az

ország egy-egy pontján. Ezek az egyes egyesületek egy nagy nemzeti szövetségben, a Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetségében egyesülnek, a nemzeti szövetségek pedig megint egy még nagyobb világszövetségben egyesülnek, a Keresztyén Leányegyesületek Világszövetségében.

A kérdés tehát voltaképpen három részből áll: mit jelent egy-egy egyesület a tagjai számára, mit jelent a nemzeti szövetség az egyes nemzetek és a nagy világszövetség az emberiség számára?

Ha az egyes leányegyesületek feladatát akarjuk megállapítani, nagyon könnyű azokhoz az apró kis füzetekhez nyúlunk, amelyekben önmagokról megmondják, hogy mi a céljuk? De ez előtt hadd mondjam meg, hogy mi *nem* a leányegyesület? Nem sokan tudják, hogy voltaképpen mik ezek. Elöttem egészen megvilágosodott néhány év alatt, amióta közelebbről figyelem a munkájukat. Egészen bizonyos vagyok abban, hogy sohasem azoknak az egyesülete, akik nem tudnak egyebet mit csinálni, mint ilyen leányegyesületet alakítani. Éppen ellenkezőleg úgy látom, hogy azoknak az egyesülete, akik mindent, bármi jöjjön az életben rájuk, a lehető legjobban, legmagasabb szempontok szerint, önmagok teljes feláldozásával óhajtanak és igyekeznek végezni. Ebből az következik, hogy ezek a leányegyesületek az életre készítenek elő, s ha ezt megállapítottuk, akkor egészen világos dolog, hogy itt nagyon határozottan kapcsolódik ebbe a gondolatba az előbb kifejezett gondolat: a biblia az élet könyve, ezzel erősítik tagjaikat az életre. Úgy kell tehát felfognunk, hogy ezeknek a leány egyesületeknek feladata, munkája állandó előkészület mindig jobb munkára, nehezebb munkának a vállalására, az egyént lelkileg mindig magasabbra emelő munkára.

Az előkészület miben áll? Szakadatlan erőgyűjtésből. Ez szakadatlan önvizsgálás közben történik. S amint ehhez a ponthoz jutottam, akkor világos, hogy ezekben az egyesületekben olyan testületeket kell látnunk, amely szövetkezések azért létesültek, hogy bennök szakadatlanul nevelés folyjék. Nevelés, és pedig az egyének önnevelése és minden egyes tag részéről a többi tagoknak a nevelése. Nem úgy, mint az iskolában folyik, hogy a gyermekek várják a tanítót és ez nekikezd a nála sokkal kisebbek vezetésének. Itt nem ilyen munka folyik; itt a nevelésnek nem a külső formái vannak meg, hanem a lényege: éppen azzal, hogy együtt élnek, hatnak szakadatlanul egymásra s éppen ezért szakadatlanul kénytelenek a magok lelkébe nézni, önmagokat bírálni, önmagokban észrevenni hiányokat, de egyúttal erőket is. Ez az állandó önbírálás egyáltalában nem azt jelenti, hogy a leányegyesületben levőknek az élete valami szakadatlan komorság, szigorúság. Igaz, önmagokkal szemben megvan a szigorúság is, de ezt nem is érzik, mert állandó tulajdonságokká lett; ezt a szigorúságot csak az érzi, aki csak egyszer-egyszer ül le, hogy ítélkezzék önmaga felett. Egyszerűen azt

jelenti az önbírálat, hogy szakadatlanul alkalmazzák a legmagasabb mértéket önmagokra s ezzel rákényszerítik a társaikat, hogy azok is a legmagasabb mértéket alkalmazzák magokra.

Önmagunknak mindig nyitott, elfogulatlan szemmel való figyelem az azt jelenti, hogy az ember igyekszik magából mindazt kiirtani, ami gyöngeség, tehát ami erejét apasztja; igyekszik magát szakadatlanul tökéletesebbé tenni. Ez a két utóbbi szó együvé tartozik, mert a tökéletesedés folyamata valóban szakadatlan; ha ebben valaki megállott, akkor már nagyot lépett hátra. A leányegyesületeket tehát úgy kell felfogni, mint állandó alkalmakat arra, hogy tagjaik kölcsönösen neveljék egymást az egycélú, azonos szükségletből eredő együttléteitől. Ebben az együttléteben minden oktató beszéd nélkül is mindenki figyelmezteti a másikat a bibliából merített hitéből, a közös hitökből eléjük álló célra, önmagok nemesítésének kötelességére; a társak egymás figyelmét mindig a legmagasabbra irányítják, arra, ami felé csak közeledik az ember, de minél többet lépett feléje, annál magasztosabbnak, távolibbnak, maga számára elérhetetlennek látja. Nincsen olyan ember, aki a bibliában ne találna valamit, ami egyenesen neki szól s mindenki azt mutatja meg a többinek, amit ő meglátott. Ez a szakadatlan fölfelé irányítása az egymás szemének, szakadatlanul a legmagasabb feladatra irányítása az egymás törekvésének, ez teszi ezeket az egyesületeket az egymás kölcsönös nevelésének helyévé. Azonban azt kérdezhetné valaki, mit jelentenek ezek a feladatok ma? Elősegíthetik-e a nagy forrongás tisztulását? Mai feladat-e ez? Mi van ebben mai?

A felelet nagyon egyszerű. Egészen bizonyosnak tartom, hogy akik itt előttem a mai élet forrongásáról beszéltek, azoknak szövegek kellett egyebek között azokról a rendkívüli ellentétekről is, amelyek ma a társadalmi osztályokat elkülönítik egymástól. Ezek a mi egyszerű, csendben, lelkesen dolgozó leányegyesületeink ezeknek a társadalmi ellentéteknek a kiegyenlítésére rendkívül sokat tehetnek. Alapszabályaiknál fogva, céljoknál fogva egyesítenek magokban igen különböző körökből származó leányokat. Ezek együtt, egyre gondolva, egy célra törekedve, amint időnként találkoznak, amint napról-napra együtt vannak, amint közösen olvassák a bibliát, egymáshoz közelebb jutnak. A különböző társadalmi osztályok gyermekei megismerik egymásnak fogvatkozásait, igaz, de megismerik egymásnak az erőit is, megismerik egymás lelki életét. Tudják, hogy az emberi élet szakadatlanul nagy kiegészülések közben folyik s tudják, hogy a társadalom élete is abból áll, hogy társadalmi osztályok, rétegek folytonosan kiegészítik egymást, egymásnak a munkáját, egymásnak a gyöngeségeit pótolják, egymásnak az erőit fokozzák, úgy gondolom, ezek a leányegyesületek igen sokat járulhatnak ahhoz, hogy meginduljon és folyjék az a békés kiegyenlítődésként a különböző társadalmi osztályok között, amire most

óriási szükség van és mindig szükség lesz. Mindig szükség lesz a békességes együttélésnek a szándékára. Egyesületeink ezt fejleszthetik s bizonyára fejlesztik is.

A leányegyesületek célul látják magok előtt azt is, hogy jellemmé neveljék tagjaikat. A mi nagy bajaink között az egyik legnagyobb az, hogy igazi jelleme, azaz következetesen egy célra néző, következetesen egy elv szerint dolgozó, önmagokat következetesen feláldozó emberek igen kis számmal vannak közöttünk. Ha egy egyesület azt tűzi céljául, hogy jellemmé, azaz erős akaratúvá, határozottan céltudatosá tegye tagjait, az az egyesület a mai forrónak az elsimitására nagyon sokat tehet.

Ezek az egyesületek tagjaikat női jellemmé akarják tenni. Mit jelent az, ha ezekben a fiatal lányokban valóban az igazi nagy női jellemvonások jelentkeznek? Azt, hogy erőssé válnak. Mily nagy szükség van arra, hogy épen a nők, akiknek az élete ma nehezebb, mint a férfiaké, erősek legyenek!

Erősnek lenni azt jelenti, hogy kitartani a cél mellett ellentétes hatások ellenére is, diadalra vinni az embernek becsületos szándékát minden olyan erővel szemben is, amely azt gátolja. Ezek az egyesületek a másokért való élésre akarnak képessé tenni, mert csak az a keresztyén ember, aki tud másokért élni, aki segíteni tud, aki gyógyítani akar, aki önmagát feláldozni képes. A nőktől ezt mindet kívánja az élet; minél teljesebben élhetik a női életet, annál inkább szükségök van erre az erőre. Ezek az egyesületek mind-mind ezeket a tulajdonságokat nevelik azzal, hogy Krisztust állítják példának, aki valóban a legmagasabb eszmény az ember előtt, aki erős volt, aki mindig másokért élt, amíg élt, és segít és gyógyít azóta is, hogy életét adta azokért, akiken segíteni akart.

Ezek után csak egy szó kell annak megvilágítására: mit jelent már most az ilyen módon működő egyesületek nemzeti szövetsége? Azt, hogy amint az egyesületeknek a különböző társadalmi körökből származó tagjai egymást megismerik, az ország különböző vidéki egyesületei pedig egymás lelki életét ismerik meg s egymás megismerése által közelebb jutnak egymáshoz távoli vidékek lakói és ilyen módon részesei, előmozdítói annak, hogy a mi legnagyobb hiányunk, az egység, lassan-lassan kiépülhessen. Ezekben az egyesületekben ekként a nemzeti egység megépülésének egyik legfőbb reménységét és biztosítékát látom. Ha nem így volna, nagy szerencsétlenség lenne. De így van. Itt a benső egységnek az alapozói vannak együtt és ez adja a jelentőséget ennek a szövetségnek, fiatal leányok nemeslelkű, erős elhatározású szövetségének. Így épülhet ki az az erő, amely belőlünk nagyon sokszor hiányzott már és igen-igen hiányzik ma is. Ezért kívánjuk ezeknek a leány egyesületeknek megerősödését, hogy általok fejlődjék a magyar nőkben a nemzet

benső egyesítésének vágya és munkálása. Asszonyainak jó szándéka és ereje nélkül nincs ereje a nemzetnek.

Ha ez így egészen világos, kérdezzük *még* azt is: mit jelenthet nekünk magyaroknak ezeknek az egyesületeknek nemzetközi szövetsége? Azt az óriási erőt jelenti, ami az egyetemességnek a gondolatában van, ami egy piciny embernek, nagyon szűk körben élő, de nagy célra tekintő embernek az erejét óriási, elképzelhetetlen módon megnöveli, amikor arra gondol: ami célt én látok, ezt látja millió más kicsiny ember is és amiért én dolgozom, ugyanazért dolgozik más nyelven beszélő embereknek óriási tömege is. Ez a gondolat felemeli az embert — nem a földről, mert ezek a leányok a földön dolgoznak, a földi életben reájok váró feladatokra készülnek, de dolgoznak, mindig fölfelé tekintve, mindig eszmények szerint, eszményekhez emelkedő lélekkel.

Az egész világon így él már nagyon sok leány, ezekhez csatlakoznak az újabb nemzedékek; így folyamatossá teszik az őket eltöltő eszmények életét s lassan-lassan kiépül hosszú sora a nemzedékeknek, amelyeknek minden tagja folytonosan derült lélekkel, emelt fejjel, magasba tekintő szemmel járja az élete útját és mindig megteszi mindazt, amit a pillanat az Őt eltöltő magas szempontból tőle vár. És mindenik a legmagasabb mértéket alkalmazza magával szemben, mert ezt nevelték belé ezek az egyesületek; mindenik a maga lelkében keresi a legfőbb jutalmat és boldog, mert megőrzi, megszerzi lelke nyugalmát!

Akinek az a véleménye, hogy ily szellemnek a terjesztése egyének, nemzetnek, emberiségnek javára válik, annak szeretettel segítnie kell ezeket az egyesületeket és ezek feladatát e szellemnek a terjesztésében kell látnia.

Nem hiszem, hogy bármi mást mondva, komolyabban, súlyosabban lehetne megjelölni az egyének feladatát is, amelyet minden egyes tag magára vállalt, amikor ebbe az egyesületbe belépett. Bízunk benne, hogy ezt mindnyájan tudják és hogy a vállalt feladat teljesítésének áldását mindnyájan megérik.

A Magyar Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetségében
1927 jún. 26., Debrecenben.

A Szövetség *Konferenciái Beszéd*ek c. kiadványában, 1927.

AZ IFJÚSÁG ÉS A MAI ÉLET NAGY KÉRDÉSEI.

A mai életben különösen nagy szükség van arra, hogy idősebb emberek is megjelöljék azt az álláspontot, amelyet véleményük szerint a mostani nagy kérdésekkel szemben fiatal embereknek el kell foglalniuk. Az ilyen vállalkozásnak azonban nem csekély nehézségei vannak. Éppen most igen kényesnek tartom, hogy idősebb emberek irányítani akarjanak s határozott véleménymondással levegyék az állásfoglalás felelősségét a fiatalok válláról. Éppen most az ifjúságnak magának kell állást foglalnia, magának kell jövődjéért a felelősséget vállalnia. S hogy mégis szólok, azt csak a kapott felszólításra teszem.* Egyébként is az a határozott tapasztalatom, hogy az ifjúság várja és szívesen fogadja az irányítást.

Négy pontot világítok meg: I. mi a jelentősége a mai kérdésekről az ifjúság körén már kívül állóktól tartandó előadásoknak, — II. miért van ilyen tájékoztatásra a mai ifjúságnak a réginél nagyobb szüksége, — III. mely kérdésekben kell most az ifjúságnak eligazodnia és — IV. mely módon lehet e kérdésekben a tisztánlátást legjobban megszerezni.

I. Az első kérdés tehát az: miért szükségesek az ilyen fejtegetések? A választ egy tény megállapításával kezdem: a mostani fiatal emberek nem értik a jelent. Ezt merem állítani, mert ily tapasztalataim vannak, de hozzáteszem, hogy most az öregek sem értik, sőt bizonyos vonatkozásokban még kevésbé érthetik, mint a fiatalok. Ennek az oka az, hogy az idős ember nehezen tudja megszokni a nagy változásokat, amelyek számára váratlanul jelentkeznek. A fiatalok nem a változást nem értik, mert hiszen a megelőző viszonyokat nem ismerték; nekik inkább azért nehéz eligazodniuk, mert a mostani egyetemes zűrzavar mivoltát nem láthatják, kivált azt, miért van most ilyen sok baj, ha — amint az öregek sóhajtják — régebben nem így volt?

1. A lelki nehézségek első okát abban látom, hogy az iskola nem vezette kellően az ifjúságot a mai élet megértésére. A magyar iskolának ez a hiánya már a múlt század 90-es éve óta megvan, tehát a mostani ifjakat megelőző nemzedékek is ugyanígy voltak, de akkor ez kevésbé volt érezhető. Hogy miben állott az iskola elmaradása az élettől, azt könnyű a tanítástervekből megmutatni s méginkább a legtöbb iskolában kialakult állandó gyakorlatból. P.J. a magyar történelem tanítását kitűzte a tanításterv 1867-ig, de eddig alig mentek el; 1848-on túl haladtak s már azt a korszakot is

* A Protestáns Diákszövetség kezdeményezésére több r. kath., ref., evang. és unit. ifjúsági egyesület vezetői előadássorozatot rendeztek a résztvevő egyesületekben tisztséget viselők számára; közösen összeválogatott előadókat kértek fel. E sorozatot kezdte meg ez az előadás 1931 nov. 24.

csak az utolsó órákon és jórészt egyoldalúan tárgyalták. A magyar irodalomtörténet pedig, amely a magyar szellemi élet benső alakulását tartozott volna elének állítani, elment Arany János haláláig, a későbbi időről pár néven kívül legtöbbször semmit sem mondott. Ez pl. a 90-es években még tűrhető volt, de napjaink felé haladva mind nagyobb lett a hézag az iskolában megismert fejlődés, meg az ifjúság előtt közvetlenül ott álló fejlettségi fok között. Annál inkább így történt ez, mert az irodalom ismertetéséből rendszerint kimaradt sok minden, kivált azok az elemek, amelyek valóban a szellemi élet fejlődését ismertették volna meg. A földrajztanítás meg alig adott többet, mint száraz adathalmazt, jórészt anélkül, hogy a nemzetek életének, sorsuk alakulásának földrajzi tényezőit igazán megértethették volna. Súlyos hiány, hogy a minisztériumnak 1919/20. évi kezdeményezését nem számítva, éppen az ú. n. művelt középosztály iskolájában, a középiskolában sohasem folyt oktatás a társadalmi és közgazdasági kérdésekről. Ennek egészen természetes következménye, hogy éppen abban az ismeretkörben, amelyre az utóbbi évtizedek világmozgató kérdései vonatkoznak, a tanult nemzetek egész sora teljesen tájékozatlan maradt, még az érdeklődésre sem kapott hivatalos indítást, nemhogy a nyugodt eligazodást megalapozták volna! S így van aztán, hogy minél jobban teljesítette a középiskola azt a kötelességét, hogy önálló gondolkodást fejlesszen az ifjúságban, az iskolából kikerülők annál inkább megéreztek ezeket a hiányokat, annál élesebben kellett és kell ma is látnia minden értelmes ifjú embernek az eléje meredő kérdések idegenségét.

2. Az idegen írók könyvei nem adhatnak teljes felvilágosítást a magyar ifjúságnak a mai élet nagy kérdéseiben, mert nem a mi jelenlegi életünkben indulnak ki, nem eddigi alakulásunk folytatását látják a mai jelenségekben, nem a mi szükségleteinket érzik, nem ismerhetik az ú. n. világáramlatoknak reánk tett hatását a múltban. Ebből következik, hogy nem érthetik meg eléggé a mi mostani helyzetünket sem. Sem azt, hogy miért olyan, amilyen a külföldi eszmék visszhangja nálunk, sem azt, hogy a magunk múltja és jelene mily sajátosságok miatt kíván többé-kevésbé eltérést az idegen eszméktől, vagy a valósítás menetétől. Idegen írókat tanulmányozni kell minél alaposabban, de ezektől a mi ifjúságunk csak elméleti, elvi tájékozódást nyerhet, a gyakorlati útmutatásnak a magunk életéből kell következnie.

3. A napilapok a nagy kérdésekben való tájékoztatásra nem alkalmasak. Az ifjúságnak alaposságra, az okok mindenoldalú ismeretére van szüksége, hogy valóban tájékozott lehessen és a saját maga felelősségére állást foglalhasson; a lapok egyoldalúan, a szerkesztők, sőt ma már sokszor a kiadók pártállása, vagy egyéb érdekei szerint akarják alakítani az olvasók véleményét. A napilap nem is engedheti meg magának azt a tárgyilagosságot, amely a sze-

mélyes mérlegelésre kíván alapot adni, hiszen akkor esetleg nem az általa kívánt irányba indulna az olvasója, a lap pedig azt akarja, hogy őt kövessék. Nekik általában nem céljok szabadon alakuló meggyőződés létesítése, hanem az olvasók véleményét eleve elfoglalt álláspontjuk mellé igyekeznek lekötni. Az ifjúság számára azért sem lehetnek hát irányadók, mert nem tudnak egyéni, kivált az ifjúság lelkületéhez szabott hangon szólani; nekik nem az ifjak fontosak, hanem azok, akik már önálló részesei a közéletnek. Ezzel azonban nem mondtam, hogy nem kell olvasni a napilapokat. Éppen ellenkezően, figyelni kell ezeket nagyon is, de nem egyet, hanem egy-egy határozott kérdésben meg kell nézni több lapnak az állásfoglalását és híreit, azaz a tények előadását és a véleményeket. Ily összehasonlítás első tekintetre zavarja az olvasót, mert nem látja, hogy mi is az igazság; azután azonban éppen azért hasznos, mert az egyoldalúság torzítását véteti észre és a tárgyiasság értékére figyelmeztet. Maga az, hogy a lapokkal szemben ez a helyes álláspont, bizonyítja, hogy ezekből a nagy kérdésekről való alapos tájékozódás nem lehetséges, hiszen már a lapok megítélésére is csak a tájékozott ember képes.

4. Ezekért látom felettebb szükségesnek, hogy az ifjúság maga szervezzen magának ilyen tájékozódási alkalmakat. Olyanoktól igyekezzék eligazítást szerezni, akiket ismer, becsül és szívesen meghallgat. Ez a feltétele annak, hogy a hallottakat tárgyilagosan mérlegelni hajlandók legyünk. Követelmény azonban az is, hogy akik ilyen előadásokra vállalkoznak, azok világosan lássák ennek a feladatnak igazán komoly jelentőségét s valóban tájékoztatni akarjanak. Azt hiszem, éppen azért vágynak erre ma fiatal emberek, mert látják, hogy a mostani életnek minden nagy kérdésében igen különböző és ellentétes felfogások állanak szemben, sőt éles harcban egymással. Nem elég ezeket a kérdéseket csak egyik oldalról megnézni, bármelyik is az; teljes világosságot mindenre csak a felette álló, föléje emelkedő fényforrás adhat. Ezt kell biztosítani minden ily célú beszédnek, így lehet nevezetes eszközévé az ifjúság önnnevelésének, így következhetik belőle a jelen megértése és a jövőbe nézés tudatossága.

II. A második kérdés az: miért érzi a mai ifjúság sokkal élénkebben ily tájékoztatás szükségét és miért nehezebb ezt most megszerezni, mint a régebbi nemzedékeknek?

1. Itt előbb meg kell mondanom, hogy a következőkben mit értek ezen a szón: ifjúság. Ez előadásom közvetlen rendeltetése miatt a szó értelme csak az lehet e pillanatban: a középiskolát végzett *főiskolai ifjúság*. Eszerint szorosan véve nem tartoznak ide pl. a középiskola utolsó évének növendékei, meg akik már elhagyták a főiskolát. Azonban éppen napjainkban nem lehet a határokat nagyon élesen megvonni. Akik a főiskola küszöbéhez már egészen

közel vannak, sem a fejlettség, sem a tájékozottság szempontjából nem igen különböznek a főiskolára már beírtaktól. S akik éppen elhagyták a főiskolát, ha netalán okleveles emberek is, de a társadalomban még nem foglalták el egyéni helyüket, nem sokban különböznek az utolsó éves hallgatóktól. Ezért inkább az életkort jelölöm meg: a következőkben a 17—24 éves ifjakra gondolok s elsősorban a férfiakra. A női ifjúság helyzete ugyanis a nagy kérdések jórészeivel szemben lényegesen más. Beszélni arról is szükséges. Nem szabad a két nemet szembeállítani, de észre kell venni, hogy magát a tájékozódás azonos szükségletét és a tárgyas tájékoztatás azonoságát kivéve a férfi és női ifjúság szempontjai nem lehetnek azonosak a jelenre nézve. Már csak azért sem, mert a női ifjúságnak sokkal kevesebb e tekintetben a hagyománya, számára az élet mai kérdései még sokkal súlyosabbak. Éppen a nők nagy térfoglalása okozza pár évtized óta a helyzet számos nehézségét, mert ez is alakítja a viszonyokat s nem csekély részben a munkaterek semlegessé válása teremtett a férfi ifjúság számára régebben ismeretlen akadályokat. Ezt azonban csak azért említem, mert ez az oka, hogy mondanivalóimat a férfi ifjúságra korlátozom.

2. A főiskolai ifjúságnak nehezebb most az eligazodás, mint az ifjúság többi részének, a nem szellemi pályákon levőknek. Az ú. n. értelmiségi ifjúság előtt ugyanis ott áll a mai életnek minden kérdése és különösen súlyosan nehezedik rá az ifjúság többi rétegét is elsősorban foglalkoztató kérdés, a kenyérkérdés; az értelmiségi ifjúságnak azonban előtte áll ezenkívül a szellemi kérdések egész tömege is. Ennek az ifjúságnak hagyománya, hogy a szellemi természetű kérdésekkel foglalkoznia kell; ha nem volna is hagyománya, amint pl. az első nemzedékben tanult ifjúnak egyénileg nem az, a társadalmi helyzete miatt ma kénytelen keresni ezek megoldását a saját számára, mert kénytelen valahogyan állást foglalni bennök. Most azonban ezek a szellemi kérdések egymással és az anyagiakkal egészen bonyolult összefonódást mutatnak. Akiknek a mai zűrzavar pusztán a megélhetés gondjait jelenti, az élete azoknak is keserves, de mennyivel súlyosabb azoknak, akikre nézve ez megoldandó kérdésekkel bonyolódik? S éppen ez az értelmiségi ifjúság tudja ma legnehezebben az irányát megtalálni.

3. Az ifjúság mai helyzetének nehézsége egyszerre megvilágosodik, ha a mai helyzetet egyik régibb nemzedék akkori helyzetével összevetem. Erre a magam ifjúkorát választom. Körülbelül a velem egykorúakat lehet a főiskolai ifjúságra nézve apai nemzedéknek nevezni, tehát azokat, akik a 90-es évek közepén végezték a középiskolát. Ha e két nemzedék viszonyait egybevetjük, a mai ifjúságot jobban megértjük. Nem részletezem a különbségeket, inkább csak érintem.

A mai ifjúság nehézsége abban gyökerezik, hogy nem kaphat

az apáktól, vagy általában az apai nemzedéktől olyan természetes, sima, egyértelmű bevezetést az egyéni és nemzeti élet kérdéseibe, amilyet mi még megkaphattunk. Nem arra gondolok, hogy a szülők nem tudják a gyermekeiket olyan könnyen álláshoz juttatni, hiszen akkor sok apa jobban becsülte magát és fiát, a valamire való fiú jobban becsülte önmagát, semhogy így akarjon álláshoz jutni. Amit mondtam, arra vonatkozik, hogy az életnek az ifjú számára mindig újra megoldandó kérdéseiben nem lehet most a megoldást egyszerűen megmutatni. Akkor megvolt az apák határozott álláspontja a nemzet életének mindenféle kérdésére nézve. Több vélemény volt akkor is, egyik apa a 67-es politika híve volt, a másik függetlenségi és 48-as párti, ez szabadelvű, amaz konzervatív, de egyéb efféle ellentét aztán alig is volt, mert ennek a különbségnek műveltség-beli gyökerei és elméleti alapjai a sokaságban kevésbé voltak tudatosak s az azóta kifejlődött különbségeket még akkor aránylag kevesen vették észre. Ma nemcsak az az egyszerű kétfelé osztás lehetetlen, hanem látnivaló, hogy az idősebbek is bonyolultnak érzik a helyzetüket s nem a régi öregek nyugalma, hanem a mai élet nyugtalanító hatása jellemzi őket. Látják, hogy a nemzet helyzete s abban az egyéneké is más, mint ifjúkorukban s így a mai apai nemzedéknek nincs meg az a nyugodtsága és biztonságérzése, amely még a 900-as évek elején is megvolt, bár akkor már ugyancsak hanyatlott.

Akkor a 67-tel kezdődött nagy rendezkedés után voltunk, most nagy zavarnak a forgatagában. Mi még, a 70-es évek végének, a 80-as évek elejének szülöttjei, belenőttünk egy határozott társadalmi rendbe, vagy együtt nőttünk azzal; a későbbi bomlás jeleit mi nem láttuk s az idősebbek nagy sokasága nem vette komolyan. Azt hitték, hogy a végén vagyunk a küzdelemnek; a pillanatnyi nyugalmat állandónak gondolták. A művelt középosztály köre akkor sem volt ugyan zárt kör, de megállapodottnak látszott, nem rohamosan bővült és így annak a társadalmi rendnek az átalakulását éppen a műveltek valami roppant távoli lehetőségnek gondolták. «Az ember tragédiájá»-ból ugyan ismerték az emberiség életének, a társadalom rendjének nagy mozgalmait, mégis csodálatosan olyan volt a közgondolkodás, mintha a nagy változások kora örökre elmúlt volna, vagy csak új özönvíz után jöhetne újból, de ettől komolyan nem féltek. Ezért történt, hogy minden olyan törekvést, amely az akkori rend tudatos változtatását akarta, minden újítást általában valami bűnös szándéknak tartottak s ha gonosznak nem mondták is, óvakodtak az olyantól, aki a változás szükségét következetesen hangoztatta. Ma már tudjuk, hogy abban a nyugalomban sok része volt a tájékozatlanságnak és önámításnak, de ebből az akkori ifjúság legnagyobb része nem sokat láthatott, csak élvezte a társadalom rendjének megnyugtató előnyeit. Ezzel teljesen ellentétes a mai

ifjúság lelki állapota, hiszen látja, hogy most az idősebbek is bizonytalanul nézik a világot, nem nyugodtak afelől, hogy nem követtek-e el mulasztásokat; a nagy mozgalmak hullámai között pedig szemmel láthatóan valami új rendnek a készülődése jelenik meg, de nem tudjuk, hogy milyen lesz, sőt a különféle álláspontú emberek nem értenek egyet abban sem, hogy milyennek óhajtsák.

Harminc-negyven évvel ezelőtt azok, akik tudták, hogy az életben nincs megállás, a fokozatos és egyenletes fejlődés folyamatában képzelték magokat s a fejlődést természetesen a jobb, a tökéletesebb állapot felé haladásnak gondolták. Ma sokan kigúnyolnak minden javításra, reformra törekvést, gyors és nagy átalakulást követelnek. Csakugyan történik is ilyesmi jóformán szemünk láttára a földnek nemcsak egy pontján, történik nálunk is, de itt inkább egyesek sorsában, és tisztán látszik, hogy a nyugtalanságot az egyéni sorsok terhe okozza.

Nagy a különbség a régi és a mai ifjúság helyzete között abban a tekintetben, hogy akkor Magyarország sorsa látszólag egyedül Ausztriától függött. A mai ifjúság meg sem értheti, milyen nagy harcok folytak emiatt a magyar országgyűlésen; »Ausztria és Bécs« volt akkor a nemzeti politika legfőbb kérdése. S ha volt is sok harc, mégis az akkori kapcsolat tette a magyarság helyzetét Európában egyidőre nyugodttá, abban az állami kapcsolatban voltunk része az egyik nagyhatalomnak. A hármasszövetség pedig azt a gondolatot táplálta, hogy életünk Németország és Olaszország barátságával minden oldalról biztosítva van. Ezt akkor sem az egész nemzet hitte ugyan, de éppen a középosztály nagyobb része így gondolta. Ma valamennyien tudjuk, hogy egyedül vagyunk s hazánk csonkán és bekerített állapotában tehetetlen. Az élet lehetőségei tehát a mai ifjúság számára egészen másként alakultak és egészen más az a lelkiállapot is, amelyet az akkori nagyhatalmi önérték és az eltiportság mostani tudata okoz. Még hozzá nemcsak magunk vagyunk súlyos körülmények között, hanem körülöttünk is zűrzavar van; szomszédaink belőlünk nőttek meg, de birtokukat nem tudják békén elvezni; bennünket nemcsak egyénenként, határainkon belül, de mint nemzetet kinn is nyugtalanság vesz körül. Valóban az egész világ válságának részesei és nagy mértékben áldozatai is vagyunk. Józanul egy percre sem szabad elfelednünk, hogy most az egész magyarság milyen borzasztóan kicsiny pont a világon.

Régen, ha nem álmodtunk is Rákosi Jenő híres szavával a 30 millió magyarról, mégis csak az egységes magyarság, nagyszámú, egyre erősödő magyarság volt a szemünk előtt és rémkép alakjában is kevesen gondoltak arra, amit aztán megértünk. A magyarság óriási többségének semmi sejtelve sem volt az ú. n. nemzetiségi kérdés jelentőségéről. Ma a régi magyarországi nemzetiségeknek van nagy birodalma s a régi területen ötfelé szakadtán és az egész

világon szétszórva él a magyarság. Egészen más ez, mint volt annak a tudata, hogy a hazán kívül is vannak még magyarok a világon.

A mi fiatalságunk korszaka Magyarország számára a teljes kifejlődés ideje volt. Ha a mostani ifjúság az 1867 utáni évtizedeket részletesen ismerné, akkor láthatná, hogy mi ment akkor vészsbe közöttünk. Az ifjúságra nézve ez azt jelentette, hogy szinte évről-évre szaporodtak a munkaterek, kínálkozott sok alkalom a munkára, mód volt arra, hogy leleményesség és munkabírási új utakat teremtsen magának. Azt jelentette ez, hogy az ifjúságnak lehetséges volt pár évtizedig csupán a maga hajlandósága szerint választania pályát. S a pályaválasztás főkérdése a szülők számára az volt: vájjon mire volna a gyermek legalkalmasabb. Az értelmiségi pályára vágyó ifjúnak majdnem egyetlen kérdése sokáig az volt, hogy vájjon anyagilag bírják-e szülei a taníttatást s megvolt az a reménység, hogy az élet harcát »az erős megállja«. Most a kenyér-szerzés legegyszerűbb lehetősége is bizonytalan. Nem elég a rátermettség érzése, ma azt nézi mindenki elsősorban, hol nyílik számára valami, akármilyen mód a megélhetésre. Ennek aztán súlyos erkölcsi következményei is vannak. Ma a magát becsülő derék ifjú is kénytelen sokszor a »más úton« való boldogulás módját keresni; nem a nyílt verseny, hanem a kíméletlen versengés jellemzi most azt a küzdelmet, melyet az ifjak folytatni kénytelenek. A »protekció« még az ártatlanabb fegyverek közé tartozik. Az ilyen harcban aztán rendesen nem a lelkileg különbek szoktak győzni.

Nagy különbség a mai ifjúság és a régiek helyzetében, hogy hajdan a nyugdíjas állásban az élet, a nyugodt öregség biztosítékát látták, ma pedig nyilvánvaló, hogy erre nem biztosíték az állam jóállása sem. Hirtelenében fel sem lehet mérni a jelentőségét annak a változásnak, hogy a tanult emberek nagy sokasága egyszerre, azaz számára váratlanul bizonytalan helyzetbe jutott, ^nert az állam nem tudja a neki végzett munkáért az ígért mértékben ellátni. Ez a változás keserves az idősebbeknek, akik életüket abban a reményben élték eddig, s egészen más gondolkodást kíván az ifjaktól, akiknek az öregségükre más számítással kell biztosítékot szerezniök.

Ha pedig a szellemi életre gondolunk: a mi ifjúságunk idején a nemzeti gondolat tisztulása és erősödése folyt; úgy láttuk s ebben igazunk is volt, hogy a magyarság mint nemzet még sohasem volt teljesen fejlett és így nem is érvényesült. Széchenyit ugyan nem nagyon ismerte már az az ifjúság, de szinte öntudatlanul is élt Széchenyinek az a tétele: »még hiányzik történelmünkben annak a főnöknek (uralkodónak) a lapja, aki a magyarság teljes kifejtését látta volna legfőbb feladatának«. Az volt tehát a meggyőződésünk, hogy ennek kell következnie. Ez a meggyőződés pl. bennem ma is él: a magyarságban levő érók kifejtése fenmaradásunk egyetlen

biztosítéka volna még ma is. Azonban csak a vak nem látja, hogy a nemzet fogalma bizonytalanná vált, mielőtt a nemzeti érzés a magyarságot teljesen áthatotta volna, mielőtt a nemzet gondolatát még a tanultabbak is teljes értelmében felfogták volna. Nem mondom, hogy a nemzeti érzés eltűnt, azt sem állítom, hogy nagyon megapadt, de az bizonyos, hogy a nemzet fogalmára nézve sajátságos ellentéteket látunk. A fiatalságnak, minél határozottabban nemzeti érzésű, annál inkább számot kell vetnie azzal, hogy a nemzetet sokan elavultnak, idejét múltnak tartják és hirdetik s ezzel az állásponttal és ennek gyakorlati következményeivel ma általában nem elég érzelmi alapon állani szembe, mint ahogyan eddigelé szokás volt.

Végül — nem merítve ki, csak abbahagyva a felsorolást — felemlítem azt is, hogy akkor is volt vallásosság és egyháziasság, voltak felekezeti érzékenységek is, erősödött bizonyos vallás- és egyházellenes hangulat. Mindezeknek a jelenségei azonban érezhetően módosultak. A háborúnak ebben a tekintetben is nagyon különféle hatásai alatt a vallásosság végeredményben megerősödött s különösen a proletárdiktatúra következtében kiterjedt olyan rétegekre is, amelyekben addig nem volt valami általános; a vallásellenes mozgalom itt nálunk ma gyengébb. Mindezek miatt természetesen megerősödött az egyháziasság. A vallásosság közelebb viszi egymáshoz a hívőket, az egyháziasságnak azonban kétségtelenül az ellenkező, a szétválasztó hatása tűnik a szemünkbe. így éleződtek ki az ellentétek, így távolodtak el egymástól a felekezetek s előtérbe jutottak az ú. n. világnézeti kérdések, amelyek valójában sokszor csak a nevet hordozzák, de alapjában véve egyszerűen a felekezetek harcát jelentik.

4. Ezek a vonások jelzik a mai és a régi ifjúság helyzetének, az adott körülményeknek sajátos különbségeit. Vagy legalább azt, hogy ezeket én hogyan látom. Aki az országnak más helyén nőtt fel, nyilván másféle hatások emlékét őrzi, de azt gondolom, a lényeget felmutattam. S ezekből a párhuzamokból érthető, hogyha az 50-en túlhaladt idősebbek a világot, a magunk szűk magyar világát ilyen megváltozottan látják, akkor ebben nekik is bajos eligazodniuk. Ekkor aztán természetes, hogy a régiekénél a mai ifjúság helyzete nehezebb; a mai ifjúságnak nincs sem természetes vezetője, sem hátvédje. Az öregek, ha gondolkodnak, nem lehetnek nyugodtak afelől, hogy jól értik a mai életet és nem mutathatják az utat az ő elődeik meggyőződésével, hiszen őket is rengeteg új jelenség nyugtalanítja. Az ifjak pedig — hiában! — minden személyes becsülés és egyéni ragaszkodás ellenére is kénytelenek úgy érezni, hogy nekik kell eligazodniuk. Ez az eligazodás ilyenkor nem az egyesek megoldani való kérdése, hanem az egész nemzedék áll a válaszáton, nem tudja, hogy merre forduljon.

Itt a magyarázata a nemzedékek mai nagy ellentétének. Látja és érzi az ellentét súlyát minden apa és mindenik felnőtt fiú. De látniok és érezniök kell azt is, hogy idősebbek és ifjak nem fordíthatnak egymásnak hátat, mert a szakítás nem megoldás. A jövő mindkét félnek a jövője, ha az egyik kevésbé lesz is benne részes. A kedvező alakulás úgy remélhető, ha a nemzedékek ellentéte enyhül. Hiszen az ellentét teljes hiányát el sem gondolhatjuk, nem volt és nem lehet olyan korszak, amelyben a nemzedékek ellentétére ok nem lenne. Csak az a baj, ha olyan éles, mint amilyen most. Az enyhítése tehát a kor szükséglete és minden jóakarató embernek kötelessége. Pár évvel ezelőtt nálam jóval idősebbek társaságában beszéltem a nemzedékek ellentétéről. Ott akkor azt mondtam, hogy az ellentétek kiegyenlítésére való törekvés az öregebbek kötelessége, mert Ők a tapasztaltabbak és nyugodtabbak. F fiatal emberekre gondolva azt mondom, hogy ugyanolyan kötelessége ez a törekvés az ifjabbaknak is, mert ahol két fél van, ott csak közös akarattal lehet jót csinálni az egész számára és az ifjúságnak nagy érdeke, hogy leküzdje az akadályokat. Erre nézve fontos eligazodnia a mai kérdésekben és ezért tartom szükségesnek az ilyen célú tanulmányokat.

III. Az eddig mondottakban benne van minden, amit az élet nagy kérdései névén összefoglalhatunk. E kérdések megismerésére nem fontos, hogy milyen sorrendben említjük őket, mert valamennyi egybefonódik. Nem egy-egy nemzedék vagy korosztály, nem is egy-egy foglalkozási ág, vagy egész nemzet kérdéséről van ma szó, hanem egyetlen nagy kérdésről: a mostani egyetemes válságról. Ennek mindenik tünete a többire figyelmeztet s egyik részletkérdés a többiek nélkül nem tisztázható. Egyénenként más-más oldalát látjuk a mai életnek, tehát más-más kérdést tarthatunk égetőbbnek, mindenikünk azt, amelyik egyéni körülményei, tanultsága vagy lelki alkata miatt legközelebről érinti. Innen az a vita, hogy a mai válságnak vajjon gazdasági okai-e a főbbek, avagy az egész lényegében lelki válság. Világos, hogy itt igazán mindkét félnek igaza van, ha nem kizárólagosan az egyik vagy a másik szempontot alkalmazza. Ezért mondom, hogy a sorrend mindegy. Mégis azt említtem elsőnek, ami a ma élők óriási többségét kétségtelenül leginkább közvetlenül érinti.

1. A magyar élet mostani nagy kérdései sorában kétségtelenül elől áll a gazdasági kérdés. A megoldása szinte reménytelen, mert a szálai szörnyen összekuszálódtak. A lényege azonban mindenikünk számára igen egyszerű. A kérdés ugyanis ez: miként lehetne az élet könnyebbé és nyugodtabbá?! Mindenkire és az összességre nézve csak úgy, ha helyreállana, vagyis újra kialakulna — Széchenyi szavával mondvá — a »vagyonni rend«; meglenne, ami az életnek anyagi szükséglete s látnók, miképpen lehet e szükségletet

állandóan kielégíteni. Minden, ami a gazdasági válságban mint óriási jelentőségű kérdés jelentkezik, a vagyon megosztása, a munka ellenértéke, a munkaalkalmak teremtése és a többi, az az egyesek életében abban az egyszerű kérdésben torkollik, bár egyénenként számtalan-féle alakban. Ezzel szorosan kapcsolatos és sokak szemében inkább előtérben áll:

2. a társadalmi kérdés. Ennek is világos a lényege, ha úgy látjuk, hogy itt arról van szó: miképpen lehetne a mai ziláltságból rendet teremteni, a most teljesen szétszakadozott, agyonzaklatott, egymással ellenségesen küzdő osztályokat vagy rétegeket egységes társadalommá összefogni. Ez a társadalmi kérdés voltaképpen a benső egység kérdése; a különféle és soha azonossá nem váló elemek békés, egymást kiegészítő együttműködésének lehetőségéről van itt szó. A mai állapotnak nyilván nagy oka, hogy e tekintetben annyit ámitották magokat elődeink, mintha ez az egység megvolna. Még a háború kezdetén is azt mondták, s a szörnyű csalódás után sem következett okosabb rendezkedés. Most az áhított rend gondolatában egyesül minden idetartozó részletkérdés. Az értelmiségi pályák embereit leginkább az foglalkoztatja, hogy mi lesz a sorsa a most vajúdó új rendben e pályáknak, különböző foglalkozások embereinek — orvosnak, tanítónak, mérnöknek — miként lehet helyet teremteni a munkanélküliek borzasztóan nagy tömegének. Látni kell, hogy valamennyi munkanélkülinek a sorsa, ez az egész kérdés mennyire összetartozik a társadalom szervezetének a kérdésével, a régen kialakult, ú. n. történelmi osztályok s az újabbak helyzetével. Ebben a kérdéstömegben a legsúlyosabbak egyike a férfiak és a nők mai súlyos versenye. Egyrészt a nők emberi jogának a férfiakéval azonos volta, másrészt emiatt a férfiak munkaalkalmainak kétségtelen megapadása nemcsak az egyéni sorsokat, hanem az egész nemzetét befolyásolja s a nők életére is mind súlyosabb következményekkel jár "(házasság, család, nevelés).

3. A gazdasági és a társadalmi kérdésből már eléggé általánosan látjuk, hogy ezek a jövőnek, az állam sorsának döntő kérdései, ezek megoldása most a politika főfeladata; de mégis külön kell megemlíteni a politikai kérdést. A belső politika szempontjából az most a legfőbb, hogy milyen legyen az állam polgárainak szerepe az állam életében, vagyis az alkotmány, az állam szervezete; a külső politikában pedig az, hogy az idegen államokkal, elsősorban szomszédainkkal milyen kapcsolatokat kellene létesítenünk. A politikai kérdésbe tartozik az is, amit régebben nemzetiségi, most kisebbségi kérdésnek neveznek, ami bennünket most sokszorosan érdekel, úgyis mint a csonka hazában élő nem magyarok, s úgyis mint az elszakított magyarok jövőjének kérdése. Ez már mutatja, hogy egyik oldalon a nacionalizmus és sovinizmus, másfelől a nacionalizmus és internacionalizmus fogalmának tisztázása, ezekre nézve

határozott álláspont elfoglalása nemcsak elvi tekintetben fontos, hanem egyenesen az egész magyarság jövőjére nézve. Nekünk ez annál nagyobb kérdésünk, mert éppen ebben az irányban rendkívül kevés előzményünk van: az Alföld és a Dunántúl magyarsága a nemzetiségi kérdéssel régen vagy egyáltalában nem, vagy nagyon egyoldalúan foglalkozott.

4. Igen súlyos kérdése a mai életnek az erkölcsi kérdés, minden vonatkozásban. Ennek a magva: az egyén és a közösség viszonya, az egyén szabadságának és felelősségének értelmezése. Bonyolulttá teszi az, hogy az egyesek tele vannak aggodalommal a saját sorsukért, a jobb emberek nem tudnak szabadulni a másokkal törődés kötelezettségének érzésétől s a kettőt nem olyan könnyű megegyeztetni. E nehézséget fokozza a látása azok boldogulásának, akik nem törődnek a közszel, nem szigorúak a becsület kérdésében. Egyáltalában nem ritkaság manapság a keserű kérdés, hogy »érdemes-e becsületosnak lenni?« Az önmagunk iránti szigorúság terhét nem sokan bírják, kivált ha a másfélék könnyebbségét felismerik. Tanítói pályámnak egyik legkeservesebb emléke egy szemrehányó levél, még a boldognak nevezett békeidőből. Azt írta egy volt tanítványom, hogy igyekezett mindenben aszerint élni és dolgozni, ahogyan tőlem tanulta, s ezért mindig elégedetlen önmagával, hivatali sorsa sem alakul kedvezően; ellenben ott van mellette egy svihák, aki ugyan mindenkit becsap, de nagyszerűen boldogul s feljebbvalói azt szeretik; kérdi: jó-e olyan szigorú önbírálatot nevelni az emberekbe?! Nem felelhettem neki és most sem mondhatok egyebet, mint azt, hogy erkölcsi szempontból nem a külső siker, hanem a lelkiismeret nyugalma a legfőbb. De ki nem látja, hogy a kérdés ezzel még nincs megoldva mindaddig, míg a közélet erkölcsi tisztasága, féltett kincsévé nem válik mindenkinek. Ezért olyan nagy kérdése a mai életnek éppen ez, a közéleti erkölcsök megváltoztatása.

Mindezekbe belejátszik, gyakorlati jelentősége miatt súlyos a ma sokat emlegetett világnézeti kérdés. A végső alapvető állásfoglalás, a megértés és megoldás különböző lehetőségeinek rendszeres meg gondolása korántsem oly általános, mint ahányszor a világnézet nevét emlegetik.

Ezek a kérdések nyilvánvalóan kérdéscsoportok, rengeteg kisebb-nagyobb részlettel. Egyik közvetlenül ma fontos, másik távolibb jelentőségű. Az ifjúságnak mindenik iránt természetes az érdeklődése, mert az ő jövőjére hat a mai megoldás is, a későbbi megoldás előkészítése is. Még aki csupán egyéni sorsával törődik, annak is észre kell vennie, hogy egészen személyes kérdései, mint pl. a pályaválasztás, az alkotás lehetősége, az elhelyezkedés, a hova-csatlakozás kérdése a nagy közös kérdésekkel elválaszthatatlanul összetartoznak.

IV. Arra nézve, hogy az ifjúság miként juthat megbízható

tájékozódáshoz a mai élet nagy kérdéseiben, mindössze néhány szempont megjelölését tartom szükségesnek.

1. Alapvető követelmény, hogy aki meg akarja érteni a jelent, mindent úgy nézzen, mint fejlődés eredményét. Ezzel megóvja az ember magát attól, hogy egyesek érdemének vagy hibájának tulajdonítson, egyes társadalmi osztályok, vagy csoportok, avagy egyes idegen népek ellenséges indulatából származtasson olyasmit is, ími történelmi szükségszerűséggel következett be. Igaz, hogy a mai viszonyok kialakulásában egyesek személyesen is részesek, sőt az emberek minősége igen súlyosan határozza meg a helyzetek alakulását; de nem szabad feledni, hogy mindenki csupán az adott, nélküle kifejlődött állapotban tudhat valamit, többet vagy kevesebbet, jót vagy rosszat tenni. Igazi megoldás enélkül nem lehetséges.

2. Aki valóban jót akar, vagy igazán tisztán akarja megismerni a jelent és okosan akar tenni valamit a jövőért, annak az egész helyzetet kell megismernie. Semmit sem szabad csak egy oldalról nézni; ez ugyan éles világításban áll akkor előttünk, de a többi oldalra annál inkább árnyék borul. Az ilyen nagy bonyodalmak szemlélésének sem szabad egyoldalúnak lennie. Ez a figyelmeztetés annál fontosabb, mert mindenkinek van valamilyen álláspontja, amelyre nevelői tudta nélkül reá állították, vagy amelyet szándékosan, jóhiszeműen elfoglalt. Ez a minden oldal iránti érdeklődés nagyon hiányzik belőlünk ma, nemzetünk mindenik részében; pedig enélkül nincs megértés, nincs kibontakozás.

3. Ha valamely álláspontot, vagy akárcsak jelszót sokan elfogadnak, annak valami jogosultságának kell lennie. Lehet, hogy azt a jogosultságot abban az értelemben találjuk meg, ahogyan azt a gondolatot valaki legelőször kifejezte; lehet, hogy abban az eredetivel talán nem egyező értelemben, amelyet a sokaság ad neki. Egy azonban bizonyos, hogy nem tud elterjedni olyan gondolat, amelynek valami benső igazsága nincs. Ha egyéb miatt is, de a követők valamely szükségletök kielégítőjének tekintik. Ezért bármiféle mozgalmat látunk, az első érzésünk kétségtelenül az, hogy nekünk kedves-e vagy kellemetlen; az első kérdésünk azonban az legyen: vajjon mi benne az igazság, miért keletkezett, azaz mi az oka és mit akarnak vele elérni.

4. Nagy dolgot csak szilárd meggyőződéssel lehet végrehajtani, szilárd csak a személyes meggyőződés lehet, ennek megszerzéséhez pedig alapos körültekintés kell. Amikor cselekvésre kerül a sor, akkor már nincs idő bölcsekedésre, mert a tettek valóban »halála az okoskodás«; de csupán a megfontolt cselekvésért lehet a felelőséget elbírní. A szilárd meggyőződés határozott irányt ad, gyors elhatározásra tesz képessé. Az ifjúságra nézve éppen a mai viszonyok között ebből igen komoly figyelmeztetés következik. Minél ifjabb valaki, annál kevésbé szabad saját meggyőződését lezártnak

tekintenie. Mindig azt kell csinálnunk, amit abban a pillanatban, abban a helyzetben leghelyesebbnek ítélünk, de tudnunk kell, hogy minél kevesebb még a tapasztalatunk, annál bizonyosabb, hogy a nézeteink még alakulnak. Alakul a meggyőződésünk is, jóllehet ennek éppen az a főjellemvonása, hogy véglegesnek tartjuk. A mai idősebbeknek az okoz sok és nagy nehézséget, hogy nem tudják a meggyőződésüket újra megvizsgálni. A fiataloknak erre az önvizsgálatra állandóan késznek kell lenniök. A meggyőződések újra megvizsgálása (revíziója) nem jelenti a megváltoztatást, sőt hozhatja a megerősödést is, aszerint, hogy alapos volt-e, vagy felületes a megállapodásunk. A meggyőződés, ha igazán az és nem betanult szölamok ismétlése: mindig az igazság teljességét jelenti számunkra valamely kérdésre nézve. Tévedéstől pedig csak az óvhatja meg magát, aki minden érvet ismer, maga mérlegel s nem vet el megvizsgálás nélkül semmit, amivel alaposan még nem foglalkozott. Különösen szükséges, hogy fiatal emberek így nézzenek a különféle, előttök és érettök versengő irányokra, s ne engedjék lekötöni magokat. Aki lekötötte magát, az kiszolgáltatta magát s a felhasználtatástól akkor sem szabadul meg, amikor tévedését felismerte. A háborús és háború utáni ifjúság körében ennek sok példáját láttuk; az ifjúság megnyeréséért kemény harcok folytak. Ezt a mai ifjúságot ez a veszedelem talán kevésbé fenyegeti, mert íme igyekszik a maga szemével nézni szét. Nagyon komolyan mondom, hogy óvniok is kell magokat minden korai lekötéstől. Minél alaposabb tájékozódás után foglalnak állást a mai nagy kérdésekben, annál szilárdabb lehet majd a meggyőződések, annál kevesebb okuk lesz másféle meggyőződések elfogulatlan mérlegelésétől tartózkodniuk.

5. Elveket, irányokat mindig egyének személyesítenek meg, de sem elvet, sem irányt nem szabad pusztán a képviselőiről ítélni meg. í^srmegfordítva is áll ez a tétel: senkit sem szabad csak azért tartani jónak, vagy azért ítélni el, mert valamely nekünk tetsző vagy ellenszenves táborhoz tartozik. Nem szabad általánosítani soha, különösen pedig kevés adatból. Ezt a tudományos munkában feltétlen követelményül ismerik el, de ugyanúgy el kell ismerni a nemzet életében, nemzetek viszonyában is. Azt azonban igenis jól meg kell nézni: ki miért hirdet valamit, miért állott valamelyik oldalra Gondoljunk arra, hogyan szokott elapadni a gyengülő vezérek tábora s milyen hirtelen fordulnak sokan a felkelő nap felé. A meggyőződéses emberek, ahogyan az imént mondtam, mindig az igazat, a legjobbat akarják, bárhol állanak is; legfeljebb arról lehet szó, hogy nem ismerték fel igazán. Vannak azonban emberek, akiknek állásfoglalását sem múltjok, sem elveik nem értetik meg, csupán az élelmességök. Ezek szoktak tiszta szándékú törekvésekre szégyent hozni. Vájjon helyes volna-e ezek miatt elfordulni valamely külön-

ben egészséges áramlattól?! Ismét egy ok arra, hogy az ifjúság jól megnézzze, kinek a szavára érdemes hallgatnia; amíg emberismerete nem eléggé fejlett, addig figyeljen és a szavaknak ne csak a zenéjét hallgassa!

6. Azt mondtam volt, hogy nem szabad csak egyik oldalról nézni a dolgokat. Ezt most, nagy mulasztásaink végzetes következményeit látva, kiegészítem azzal a külön szemponttal, hogy az értelmiségi ifjúságnak nem elég a maga kérdéseivel törődnie, hanem néznie kell az ifjúság minden más részére is. Nagy baj lenne, ha a legmagasabb-rendű tanulást folytató ifjúság nem ismerné a földművelő és ipari munkás ifjúság mai nagy kérdéseit. Ezek nem is egészen más kérdések, hanem a ma élők közös kérdéseinek sajátos alakjai. Annak az ifjúságnak is erős a küzdelme az élettel, bár a szellemi válság ott talán nem olyan súlyos, mert az állásfoglalás kevesebb töprengést okoz. De a közösségre, a nemzetre nézve egyáltalában nem kisebb a jelentősége az ifjúság többi részében nyilvánuló forrongásnak sem. S nem elég, hogy ez a főiskolai ifjúság számára csak érdeklődés anyaga legyen, ennek az érdeklődésnek az együttérzésből, a sorsszerű összetartozás tudatából kell fakadnia! Sem egyik, sem a másik fél nem oldhatja meg magában a maga külön kérdéseit sem, hát még a közös kérdéseket?! Erre éppen nekünk, öregebbeknek kell a fiainkat nyomatékosan figyelmeztetnünk.

Nem csodálnám, ha e szempontok felsorolása közben mind türelmetlenebbül mondanák magokban ifjú hallgatóim: ahhoz, hogy a jövőre ilyenmódon előkészüljenek, nincs meg a lehetőségek, az élet mindennapi gondja mindennél jobban szorongatja az ifjak legnagyobb részét! Jól tudom és a tehetetlenség leverő érzése ozt a tudásomat keservessé teszi. De annál inkább kérem kell a figyelmeket a következő szempontokra.

7. Az elfogulatlan tájékozódáshoz arra van szükség, hogy az ifjúság erőt vegyen nyugtalanságán és a tanulmányait ismerje legfőbb feladatának. Ne higgyék, hogy ezt a követelményt valami könnyen esett kimondanom. Tisztán látom: a mai ifjúság legértékesebb részét éppen az tartja súlyos lelkiállapotban, hogy a tanulmányok elmélyedést kívánnának, az élet gondja azonban nyugtalanságot okoz. Kérem, mindenki gondoljon arra, hogy ez az ellentétesség régen is mindig megvolt nagyon sok ifjú ember életében. Ha egyenként meg lehetne vizsgálnunk az ú. n. művelt középosztály ma idősebb tagjainak múltját és jelenét, nem tudom, nem azt talál-nók-e, hogy azok lettek különb, kitartóbb és sikeresebb munkásai hivatásuknak, akiknek ifjú korukban ezt a kettős küzdelmet kellett folytatniuk az ismeretekért, a kenyérért? Persze a kilátások akkor nem voltak ennyire szomorúak. De a borúra most is el kell jönnie a derűnek, s annál hamarabb jön, minél több fiatalember le tudja küz-

deni az egyéni sorsáért való aggodalmát. E küzdelemnek legfőbb eszköze pedig éppen a tanulmányok komolyan vétele, az a tudat, hogy ennek az ifjúságnak különbnek, alaposabbnak kell lennie, mint elődeinek nagy része volt évtizedekre visszamenően! Súlyos egyéni érdeke követeli ezt mindenkitől. Az élet miatt való nyugtalanságot az életre való felkészülés enyhítheti s bizonyosan enyhíti is, amint az ereje fokozódását, látása tisztulását fokról-fokra határozottabban érzi az ember. Sem a nemzetben, sem az egyesekben nem megy ez gyorsan, a bajok nem szűnnek meg máról-holnapra. Saját magával tesz jót, a biztonság érzését fokozza, a talajt szilárdítja a lába alatt mindenki, aki ugyan nem áltatja magát, de nem is adja át az »úgyis hiába!« kétségbeesésének.

8. Azt remélem, az elmondottak után nem kell tartanom szavaim félreértésétől, ha azt mondom, sőt kérem: a fiatalok ne akarják az idősebbektől idő előtt átvenni a felelősséget, hanem komolyan készüljenek el az átvételre. Idő előtt lenne, amíg fel nem készültek. Nem a hatalomról szólok, aminek az átvételéről forradalmi időkben beszélni szoktak s ami némelyeknek valami csábítónak látszik. Hol van most a hatalom s ugyan mi gyönyörűség lehet benne?! Az ugyanis, amit hatalomnak neveznek, igazában a rendelkezés joga, becsületes embernek mindig a másokról való gondoskodást, a másokért való gondot jelentette. Ma szörnyű terhet jelent. Tegyük fel, hogy hirtelen az ifjúság kapná kezébe az u. n. hatalmat, ekkor nemcsak a saját sorsát kellene elrendeznie, hanem magára venni az öregebbek és a még fiatalabbak gondját is. És ami nem közömbös, egészen egyedül! Ma a mások gondjától, a mások sorsáért való felelősségtől mindenki olyan szívesen szabadul, hogy ez a felelősség egyre kínosabbá válik azoknak, akiknek a vállára hárul. Ezért mondom, ne siessenek az idősebbek felelősségének átvételével, hanem vállalják a jövőért való felelősségből azt, ami az ifjúságot illeti: a felkészülés kötelességét.

9. Végül azt az ezerszer elmondott, de komolyan alig valakitől vett szempontot állítom ide: közös bajt csak egyesült erővel lehet elviselhetővé tenni és rendre elmulasztani. Aki meglátja, hogy eddigi életünk bajba juttatott, annak látnia kell azt is, hogy a kifelé vezető út csak új út lehet s a pártoskodás helyett az együttdolgozás, az egyéni érdek szolgálata helyett a közérdek, az egyoldalúság helyett a tisztán látás szándéka vezethet új útra. Ebben a nagyon egyszerűen mondott néhány szóban azt a meggyőződésemet kívántam kifejezni, hogy ami az egyes embereken fordul meg a jövőből, annak az ifjú nemzedék ilyen irányú fejlődése a feltétele.

Hadd idézzek ezek után befejezésül száz évvel ezelőttről három nevezetes magyartól súlyos időkben elhangzott idevágó gondolatokat. Széchenyitől azt, hogy emberek és népek harcában mindig a tanulmányosabb győz, vagyis aki jobban felkészült. Wesselényitől azt, hogy

a nemzet sorsában egyaránt nevezetes része van a régihez való ragaszkodásnak és az újhoz való vonzódásnak, csak a folytonos javítás őrizheti meg számunkra a régit, ami szívünkhöz nőtt. A javítás módjára nézve Eötvös szavát: akik a hegy teteje felé különböző oldalakon indultak el, minél feljebb haladnak, annál közelebb vannak egymáshoz s a csúcson kezet nyújthatnak.

A magyar ifjúság meredek hegy lábánál áll, most még szétszórta, de mindenik csoport felfelé néz. Sorsunk dől el azon, hogy a csúcsra feljussanak. S feljutnak, ha minden szétválasztó mozzanat ellenére is közösen vallják, hogy »tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapon és tiszta kezekkel lehet felemelni.« (Eötvös).

Protestáns Szemle, 1932.

VII. A CSALÁDI ÉLET.

A GYERMEK HATÁSA A SZÜLŐK ÉLETÉRE.

Mindenféle helyzetben szükséges tisztán látnunk körülményeinket. Az életnek minél természetesebb vonatkozásairól van szó, annál nehezebb azokat részletesen megismernünk, mert éppen a leginkább mindennapi jelenségeken gondolkodunk legkevesebbet. Így vagyunk szülői helyzetünkkel is, az ebből eredő sok feladattal. Nagyon sokszor akkor gondolunk arra, hogy mit is kellett volna tennünk, amikor már jóvátehetetlenül elmúlt az ideje. Éppen azért jók az ilyen előadások, mert a gondolkodó embereket magokra eszméltetik, helyzetök megismerésére segítik.

A szülők helyzete annyiféle, ahány a család, sőt egy-egy családban is annyiféle, ahány a gyermek. De ez lényegében ugyanannak a helyzetnek ezerféle változata. Így tehát csak az egyetemes vonásokat lehet felmutatni mindenik előadásban: azokat a szempontokat, amelyekből a szülők feladatait, nehézségeit, örömét nézni kell és a magáét kinek-kinek megértenie lehet.

Ez a mai tárgy sem olyan, hogy mindenki egészen közvetlenül magára vehessen az előadásomból mindent; csupán arra lehet törekednem, hogy általánosságban jellemezzem: miképpen hat a gyermek a szülők életére. A jelenlevők egyike egyet, másika egyebet ismer majd fel előtte közvetlenül ismerősnek; talán mindenki kap valami indítást arra, hogy a saját helyzetén elgondolkodjék. E célból nem a rendkívüli vagy éppen a szörnyű esetekről beszélek, hanem a mindennapi, a közönséges és természetes helyzetekről; inkább csak jelzem azoknak a hatásoknak a csoportjait vagy forrásait, amely hatások a gyermektől indulnak a szülők felé és alakítják ezek életét.

*

Szülők és gyermekek viszonyán csak az gondolkozhatik eredményesen, aki tisztában van azzal, hogy ahol gyermek van, ott az apának-anyának állandóan szülőknek kell magokat érezniök s életöknek mindenféle mozzanataiban a szülői tennivalókról kell legelső sorban gondoskodniuk.

A feladatok sokszor változnak, ezért állandó éberáégre van szükség. Ezt a szülői éberséget tartalmassá teszi és irányítja annak tudata, hogy *helyzetünk minden változása módosítja feladatainkat, a feladatok változása pedig alakítja benső életünket* (I. tétel). A szülők helyzete a gyermek életének minden változásával együtt változik, tehát minduntalan új meg új a helyzet, mert mindig újabb meg újabb feladat áll előttük s e feladatok teljesítése vagy elmulasztása, a teljesítés sikere vagy balsikere a szülők benső életét, azaz lelkiállapotát, életkedvét, nyugalmát sokszorosan befolyásolja. A gyermek és a szülők viszonya is folytonosan változik. Nem éppen abban, hogy mennyire szeretik egymást, ámbár ebben is sok ingadozás lehetséges, különösen a gyermek részéről; — hanem arra gondolok, hogy a szülői és gyermeki viszony mindkét fél egészségének, tudatosságának, érzületének következménye, tehát bármelyik oldalon áll is be ezekben változás, annak hatása van — jó vagy rossz hatása — a kölcsönös helyzetre is.

Egészen természetesnek találja ezt mindenki, aki ráeszmél, hogy a családi élet: a szülők és gyermekek állandó együttélése. Az ideiglenes elválás hosszabb-rövidebb időre megszakítja ugyan az együttélést, de ez is csak a helyzet módosítását jelenti; nem szünteti meg, sőt gyakran tudatosabbá teszi és megerősíti a szülők és gyermekek benső összetartozását. Tudniok kell a szülőknek azt is, hogy *az együttélők, a bensőleg összetartozók állandóan alakítják egymás életét* (II. tétel). Ez az alakítás az élet külső körülményeiben jelentkezik, de a lelki életben is nyilvánvaló s itt most főképpen erre gondoljunk. Nagy, pedig gyakori, tévedés azt hinni, hogy csupán a szülők alakítják a gyermek benső életét. Ezért hangoztatom most nyomatékosan, hogy az együttélők hatása kölcsönös: a gyermek is hat a szülőkre. És fontos tisztán látnunk, hogy ez a hatás nem mindig tudattalan, sőt nem is mindig tervtelen!

E két tételt bárki nagyon sok példával igazolhatja a maga életéből. Nyilván többé-kevésbé ismerős lesz az is, amit arról mondok, hogy miféle változásokon megy át a szülők helyzete az idők folyamán a gyermek életének alakulásával kapcsolatban. E változások egyszerre szemünkbe tűnnek, ha arra gondolunk: milyen a szülőknek a gyermekhez való viszonya, 1. amíg nincs meg a gyermek, de a szülők már kitérült karokkal várják, — 2. amíg otthon él s a szülők szorosan átölelve tartják és védik mindentől, de észreveszik, hogy a gyermek lassanként már nem mindig érzi jól magát ebben a szoros ölelésben, — 3. amikor »kikerül a háztól« s már nem tudják egészen átfogni, nem lehetnek őrizői a lépéseinek, látják, hogy rendre távolodik tőlök, de mégis, annál nagyobb vágyódással kitérve tartják a karjokat, hogy újra oda fogadhassák vagy gyorsan utána nyúlhassanak, — 4. amikor már a gyermeknek magának van külön családja s a szülők állandóan figyelő szemmel néznek

ugyan, de már leeresztett karral, egyebet alig tehetnek; — s milyen a szülők viszonya a gyermekhez, 5. amikor a gyermek meghal és a kapocs mégis megmarad, a gyermek olyan marad, mintha nem növekedve, nem változva élne közöttük.

Ha a szülői helyzetnek ezt az öt alakját meggondoljuk, a gyermektől a szülőket érő hatásoknak rendkívüli sokféleségét ismerjük fel. Csak érintenem lehet itt ezeket, nem is valamennyit.

1. Amikor a szülők a gyermeket várják, lelkiállapotuk alapján véve aszerint alakul, hogy miként várják a gyermeket. Ez azon fordul meg, hogy mi értelmét látják a házasságnak, miért kötötték össze az életöket, mit jelent nekik a születendő gyermek. E tekintetben az emberek, a házastársak nagyon különbözők. Sok különbséget okoz az is, hogy vájjon első gyermeket várnak-e vagy később, esetleg későit vagy éppen »rosszkor érkezőt«? Más és más, egészen természetesen nem azonos a különböző esetekben a szülők érzése, hiszen pl. nem-fiatal szülőknek nagyobb aggodalommal kell gondolniuk a saját életök tartama miatt a gyermek sorsára, mint a fiataloknak. S az is természetes, hogy a saját egészségök, anyagi viszonyaik is befolyásolják a várakozás hangulatát. Eszerint a helyzet esetenként más, de a gyermek megszületése előtt mégis mindig ugyanazok a közös elemek jelentkeznek a szülők életében. Az egész életet az előkészület és a várakozás tölti be ilyenkor, az aggodalom és a reménység, a gond a közeli és a távoli eshetőségek miatt. Különösen nagy alakító hatású az első gyermek várása idején az a körülmény, hogy ilyenkor a szülők életmódja megváltozik; a férj különösen kímélettel és gyöngédséggel tartozik a felesége iránt, holott ekkor az élet gondja nemhogy csökkenne, nagyon is gyarapodik; a feleségnek pedig rendkívüli önuralomra van szüksége. Megváltozik a gondolkodásuk legfőbb tárgya: addig egymással törődtek, most mindketten egy harmadikkal, az eljövendő gyermekkel foglalkoznak. Igazi házáséletben ezzel válik örökre erőssé az a kötelem, amely a két embert egymáshoz fűzte. Ezzel a gyermek már akkor is hat szülei életére, amikor a közbeszéd szerint még »a világon sincs«.

2. S amikor megvan a gyermek, hat pusztán azzal is, hogy van. Bármilyen is, gondozni kell; nem lehet, hogy a szülők ne féltsék, ne aggódjanak a közvetlen és a távoli, mindig bizonytalan jövője miatt. Ezen kívül pedig a szülők lelkében határozott változás megy végbe egymás irányában a gyermek miatt. Ez a változás nem mindenütt azonos. Természetes és örvendetes, ha minden gyermek újabb fonál a régi kötelékben, a szülők összetartozásának, egymásrautaltságának, együttes munkára kötelezettségének bizonyítéka és érvényesítője, a családi élet bensőségének fokozója. De nem ismeretlen jelenség az sem, hogy sokszor már az első gyermek, még többször a gyermekek szaporodása lassanként eltávolítja a szülőket egymás-

tói. Nem ritkán a tiszta lelkű, mindent a gyermekért áldozó anya az oka ennek, ha nagyon is kizárólag csak a gyermekéért él s a férjével érezteti is, hogy már nem ő a »mindene«. Sokkal többször a férj az oka a távolodásnak, ha nem igyekszik megérezni és hálásan elismerni, hogy a dolognak ez a rendje! Minél alantasabb, műveletlenebb lelkű egyik vagy másik házastárs, annál könnyebben esik meg, hogy a gyermek miatt nem értik meg egymást. Az talán nem is lehetséges, hogy véleményök soha se térjen el, de ha tudják, hogy az eltérő nézetek nyugodt megbeszélése éppen az egyező akarat forrása lehet, akkor nem távolodás, hanem szorosabb összekapcsolódás következik a gyermek által. — Egyébként pedig a gyermek létének az a legfőbb hatása a szülőkre, hogy figyelmüket a jövőre, a gyermek lehető, várható, óhajtott sorsára irányítja. A gyermek tehát az előregondolást fejleszti: néha túlzott várakozást, máskor felesleges aggodalmat okoz, de aki szülő, tudja, hogy gyermeke miatt többet néz a bizonytalan jövőbe, mert szeretné ennek az útját egyengetni a gyermek számára. Ezzel aztán együttjár nevezetes erkölcsi tulajdonságok fejlődése is. Csak egyet említek: a lemondásra való készség, egyéni igények mérséklése, magáé helyett a gyermek javának szolgálása válik a szülői lelkület uralkodó vonásává. Nagy dolog, ha ezt a szülők egymásban s a gyermekek a szüleikben felismerik és megbecsülik, ez erősítést jelent; ha nem veszik észre, avagy csak a másik fél kötelességének fogják fel, az mély bajok forrása lehet.

A gyermek hatásának egyéb, egyes csoportjai közül említem még a következőket. Hat a gyermek a szülőkre azzal, hogy miként fejlődik: megnyugvást, örömet, reménységet, büszkeséget fejleszt-e bennök, vagy pedig aggodalmat, szégyenkezést, gyötrelmet, anyagi gondokat stb. — Rendkívüli hatású a szülőkre az a folyamat, amelynek során a gyermek a társadalomban elhelyezkedik. A gyermek lesz a mértéke annak, hogy a szülők miként ítélnek másokról. Miként nézik a gyermeket mások, pl. a nagyszülők, szomszédok, tanítók, pajtások, az irányítja a szülők érzéseit és állásfoglalását az illetőkkel szemben s amint a gyermek maga is vélekedni kezd másokról és határozottan vonzódik valakihez vagy idegenkedik tőle, aszerint alakul önkéntelenül is, igen-igen sokszor, talán mindig a szülők véleménye is. A szülői elfogultság a világ legtermészetesebb lelki állapota, de ezt éppen azért kell tudnunk, hogy a lehetőségig megóvjuk tőle magunkat. Nem szabad elfeledni azt sem, hogy a gyermekek között olyan is akadhat, amelyik tudatosan vagy ösztönösen erősíti szülei hangulatát olyanokkal szemben, akiknek róla, a gyermekről, nincs jó véleményük, pl. a tanítóik irányában. Ez azonban csak olyan családokban fordulhat elő, a hol a szülők kezdetől fogva nem ügyelnek arra, hogy a gyermek ilyen irányú hajlandóságának elejét vegyék.

Különös jelentőségűnek tartom a szülők életére nézve azt a körülményt, hogy miként alakú a gyermek magatartása szüleivel szemben, azonos-e mindkettő irányában vagy különbséget tesz köztük. Tudni kell, hogy a gyermek magatartásának a forrása mindig a szülők magatartása egyrészt a gyermekkel, másrészt egymással szemben; a többgyermekes családokban sokszor a gyermekek közötti különböztetésből ered a gyermekek gyermeki magatartásának különbözősége is. Erről a kérdéstről röviden nem is lehet beszélni, olyan nagy kérdés. Bizonyos, hogy a szülők életét az tölti el boldogsággal, ha a gyermekek magatartása irántok fokról-fokra tudatosan bensőbbé válik; az lehet a legsúlyosabb csapás, ha a felnövő gyermekben az elhidegülést kell észrevenni. Igaz, hogy ennek nem mindig egyedül a szülőknél van az oka, de még igazabb, hogy sokkal kevésbé egyedül a gyermekben. Ezzel a kérdéssel ahhoz a nagy kérdéshez léptünk itt közel, hogy vajjon mi az élet jutalma, miben lehet a legnagyobb keserűség. A gyermek adhatja vagy okozhatja mindkettőt.

A gyermekeket a lakóhelyükön iskolázató szülőkre nézve már az otthoni élet idején a hatások egyik legfőbb forrása az a körülmény, hogy az iskolából sok mindent visz haza a gyermek, ami nem egészen olyan vagy egészen más, mint amit a gyermek otthon tanul. Ennek a szülőkre esetleg az a hatása, hogy másféle családok életébe pillanthatnak bele, esetleg más irányeszmékkel kell a sajátjokat összevetniük, idegen emberek, a tanítók rendelkezéseikhez kell alkalmazkodniuk s mindezt aszerint ítélik meg, hogy a gyermekekre nézve milyen értékűnek találják. A család és az iskola között a gyermek a közvetítő s hat a szülőknél a köznevelésről való felfogására, a tanítók, a tantárgyak, a módszer értékelésére is. Sokszor a gyermek útján szereznek a szülők új ismereteket, kezdenek érdeklődni az iskolában tárgyalt kérdések iránt; a gyermek tanulása vagy társasága kedvéért módosítják egyes eddigi szokásaikat, néha egész életmódjukat. Jó magunkat ilyen szempontból megfigyelnünk s rájövünk, hogy társadalmi élet, erkölcsi felfogás, iskolai munka, szórakozás és sok más kérdés megítélése tekintetében milyen határozottan befolyással van reánk gyermekeink tapasztalata, az általok élénk táruló, a mi ifjúságunk korától sokszorosán eltérő »új módi«. Nem azt mondom, hogy a gyermekeink ehhez idomítanak bennünket; azt azonban mondom, hogy a múlt és jelen összevetésében igenis hat reánk mindaz, amit gyermekeink útján ismerünk meg. Talán a régihez való ragaszkodást erősíti meg bennünk, talán az újhoz való alkalmazkodásra késztet. Ez már a mi egyéniségünkön dől el, de — a gyermekeink egyéniségén, sőt az ő véleményükön is. Érdemes ezen minden szülőnek elgondolkoznia, persze nem feledve el soha, hogy gyermeke ízlésének, ítéletének, erkölcsi felfogásának kialakulásában ő alapvetően részes, tehát abban a hatásban, amit

gyermek tesz reá, benne van az a hatás is, amit a gyermek kapott tőle, az ő józanságától vagy könnyelműségétől, szilárdságától vagy gyengeségétől.

3. Amikor a gyermek eltávozik a szülői háztól, a szülők nagy kérdése az, hogy vajjon az övék marad-e avagy elidegenedik tőlük. A maga lábára álló gyermek sokszor nem tudja, milyen sokat jelent szüleinek, hogy megmarad-e irántok gyermeknek, azaz ragaszkodik-e továbbra is hozzájuk vagy talán restelli őket, mert szegények, kevésbé tanultak, a régi világba valók; segíti-e őket vagy kihasználja; a kezökre hajol-e még vagy elnéz a fejök felett. Nézzünk szét s vegyük számba a sokféle, ellentétes példát. Mindenik példa elemzése azt bizonyítja, hogy a felnőtt gyermekek magatartása a jellem kifürkészhetetlen alapvonásain kívül azon fordul meg: miképpen tudták a szülők a gyermek fokozatos önállósulásával párhuzamosan a szülői gyámkodást csökkenteni s hovatovább baráti viszonyra alakítani. Ha ez sikerül és kivált ha a gyermek szüleitől a nagyszülők megbecsülését látja kezdetből fogva, akkor zavartalan marad, sőt a zavarból is nyugodttá alakú a felnőtt gyermek viszonya szüleihez. Ennek a korszaknak a hatása megint sok érdekes vonásból áll. Gondoljunk arra, mit jelent a pihenni hazatérő jó gyermek a szülők lelki életének: felfrissülést, megnyugvást, sokszor gyarapodást az életről való tájékozódásban. A szülők kifelé haladnak az életből s a gyermek által mégis ifjak maradhatnak, mert annak önállósuló ítéletei, újszerű világszemlélete az élet áramában tartja őket s megőrzi bennök a régi kapcsolatot az élettel. Lehet, hogy nem megőrzi, hanem megújítja, mert újból azt kérdezik, mit ér, mit hoz az élet a gyermeküknek vagy minek elrablásával fenyegeti. Az idős szülők az önállóvá lett gyermeket figyelve újra átélik azt az érzést, amelyet születésekor éreztek: ők magok számára az életnek, változásnak nem mértékei többé; csupán a gyermek az, akiben saját életök értelmét megtalálták. Ha megtalálták. Mert vannak másféle szülők is és gyermek is sokféle van.

4. Ez előadás körülményei miatt — iskolai növendékek szüleinek beszélek — nem indokolt arról szólanom, hogy mit jelent a gyermek megházasodása vagy férjhezmenése a szülőknek; arról sem, hogyan újul meg a nagyszülők élete az unokák által. Itt is igen sok lélektani mozzanattal lehetne azt bizonyítani, hogy a gyermek sorsa dönti el a szülők sorsát; a sorson itt a lelki élet alakulását értem. Kétségtelen, hogy a gyermek azzal is hat a szüleiére: hogyan választja meg élettársát, milyen az új pár élete. Ha arra gondolunk, hogy az öregebb emberek milyen átalakult szempontokból nézik az életet s a nemeslelkűeknek, a családi érzésűeknek mennyire az utolsó szakasz a legértékesebb, az élet koronája: bizonyos, hogy a gyermeknek szüleiére való hatása mintegy ebben, a családalapítás körül-

ményeiben összegeződik. S nem csupán a leányokra vonatkozóan látom ezt így.

5. Arról sem beszélek bővebben, milyen hatása van a szülők életére annak, ha a gyermeket el kell temetniök. Erről csak egy szót: az élő gyermek a szülők gondoskodását a jövőre irányítja, az elvesztett gyermek a múlthoz kapcsolja. Nem lehet ez másként. De az »élők joga« nem üres szólam s erről nem szabad megfélekednie annak, akinek gondoskodását még élők várják. A veszteség nagysága ezt a gondoskodást még mélyebbé teszi.

*

A nevelés: fejlettebbek tudatos hatása fejletlenebbekre. De van önnévelés is: az érett, fejlett ember arra igyekszik, hogy tudatosan éljen, azaz életének körülményeit megismerje és azokhoz alkalmazkodjék. A szülőknek is állandóan nevelniök kell magokat. Gyermkeinknek reánk való számtalan hatása a szülői élet igen nevezetes tényezője; ezt meg kell ismernie mindenkinek, aki a gyermekét nevelni akarja. S megismerheti mindenki, aki figyel és gondolkodik. Figyelni kell arra, hogy gyermekeink szava, élményei, egész sorsa miként hat reánk, milyen érzéseket és gondolatokat ébreszt, mire indít bennünket. És gondolkodni kell azon, hogy az így keletkezett érzések és gondolatok alkalmasak-e cselekvésünk irányítására.

Minden hatást, amelyet gyermekeinktől kapunk, az ő javokra kell felhasználnunk.

A kecskeméti ref. tanárok szövetsége «Szülők Iskolájaa» c. sorozatában 1937 február 10-én tartott előadás.

A kecskeméti ref. Horthy Miklós-Tanítónőképzőintézet 1933—34. évi Értesítőjében a következő jegyzettel jelent meg:

Ezt a vázlatot szülők könnyen kiegészíthetik saját tapasztalataikkal. Azok a fiatal leányok pedig, kiknek ez Értesítőben a kezökbe kerül, nézzék úgy, mint a bennök örvendetesen fejlődő nevelői gondolkodás segítőjét. Talán hamarosan szükséges lesz tanítványaik szüleiben ébreszteniük, tisztáznik a szülői gondolkodást. — A szöveg olvasása közben észrevehetik, hogy ezt a tárgyat így is lehet alakítani: *a növendékek hatása a nevelők életére*. Kisértsék meg: nem tudnák-e ezt a szüniidőben kidolgozni.

A CSALÁDI ÉLET HATÁSA A GYERMEK SORSÁRA.

I. A családvédelem érdekében legfontosabb tennivaló: elterjesztése annak a gondolatnak, hogy a szülőknek mindennél előbbvaló kötelessége a gyermek sorsának biztosítása. A biztosítás módjai között első: megéreztetni a gyermekkel, hogy aztán majd felismerhesse, milyen áldás számára a szülők gondviselése, milyen erőforrás a szülők és a testvérek szeretete, milyen jó hatása van sorsára a családi életnek. Erről csak az győződik meg, akinek szülei valóban arra törekednek, hogy ez a hatás csakugyan jó legyen, vagyis sohasem felejtik el, hogy a család egész élete éppen a maga megszokott, ezért gyakran már észre sem vett apró mozzanataival a gyermek fejlődését, sorsát határozza meg.

II. A gyermek élete csak fokozatosan, lassan válik tudatossá, a szülők élete azonban a házasság kezdetétől fogva tudatos tartozik lenni. Ez a tudatosság egyebek között, de legelsősorban azt jelenti, hogy a gyermeket tartják mindig a szemük előtt; tudják, hogy a gyermeket minden pillanatban sok hatás éri, mindenik benyomás alakítja, mert minden hatásnak nyoma marad és a későbbiek az előbbiekhöz igazodnak. A szülői gondoskodás tehát abban áll, hogy vigyáznak: lehetően csak jó hatás érje a gyermeket; — ha valamit károsnak vélnék, ellensúlyozzák, a jót erősítsék. Ez az értelme a családi nevelésnek. S a családi életnek a maga egészében nevelésnek kell lennie, azaz a szülőknek úgy kell élniök, a család életét úgy kell kormányozniök, hogy az a gyermek testi és lelki fejlődésére kedvező lehessen. Ezt a kötelességet természetesen úgy értjük: amennyire csak a család meg nem változtatható körülményei lehetővé teszik. Még rossz viszonyok között is javul a fejlődés lehetősége, ' ha a szülők mélyen átérzik a felelősséget lelkiismeretük előtt a gyermek sorsáért, azaz ha mindig arra gondolnak, hogy bármit tesznek, bármit mulasztanak, annak a gyermekük sorsára hatása lesz.

III. Ez a felelősség nem egyszerű valami, mert a család két úton határozza meg a gyermek sorsát s az egyik út a szülőknek, mikor már szülők, nem áll hatalmunkban. Az ember sorsára ugyanis elsősorban annak van hatása, hogy mit hozott magával a világra, milyen tulajdonságok csíráit örökölte elődeitől. A szülőknek nagyon fontos tudniök, hogy az öröklés igen nagyjelentőségű; erre azonban már akkor kell gondolniök, amikor még nem kötötték össze az életüket. A családi élet szempontjából ugyanolyan fontos tudniök azt is, hogy a gyermek minőségét és sorsát az öröklés nem magában határozza meg, hanem az öröklés hatása mindig egybefonódik a környezet hatásával. Ez a második út, a környezet útján való hatás, igenis hatalmában áll a szülőknek, hiszen éppen ők maguk ez a környezet. A gyengének született gyermeket az egészséges, gondos nevelés meg erősítheti, az erősnek született pedig gondatlanság miatt el is puszt

tulhat; az üres elmét a környezetből átvett rengeteg ismeret tölti meg elsősorban, helyes vagy téves alapot innen kap a gondolkodni kezdő ember; itt szokja meg a jót vagy a rosszat, itt válik tehát erkölcsössé vagy erkölcstelenné. A nevelés nem mindenható, mert a minőségünk alapjai bennünk születnek; de a nevelés nem is tehetetlen, mert azokat a csírákat környezetünk hatásai erősítik vagy gyengítik, fejlesztik vagy sorvasztják. Minél zsenyebb korában éri el az embert valamilyen hatás, annak a nyoma annál mélyebbre hatol; minél tartósabb vagy minél többször ismétlődik, az eredménye annál bizonyosabban állandó és annál döntőbb a további fejlődésre. A gyermek a család életéből kapja az első hatásokat; az a természetes, hogy a gyermeket a családi élet a fejlődés hosszú útján minél tovább vegye körül, vagyis a család a legállandóbb környezet. Ez előzhet meg bajokat, ez vehet észre kedvezőtlen jelenségeket, ez foghatja össze és irányíthatja a sokféle benyomásokat. S mert ez teheti meg mindezt, neki kötelessége megtennie. Ebben van a családi életnek hasonlíthatatlan jelentősége.

IV. A gyermek egész későbbi magatartása a családi életben gyökerezik. A szülők a felnőtteket jelentik a számára, szüleihez való viszonya a fejlődésével párhuzamosan alakul; ez dönti el, hogy mint nézi a többi felnőtteket (bizalommal, idegenkedéssel). A szülők példája irányítja, ettől sohasem szabadulhat meg egészen. A szülők életmódja, érzülete, békés vagy veszekedő együttélése, szellemi élete, anyagi viszonyaik, stb., stb., el nem törölhető nyomokat hagynak a mindent látó, mindent átélő gyermekben, bár nagyon különbözők lehetnek a nyomok. A testvérek a korban közelebb levőket jelentik (az együtt játszás, civódás, kölcsönös segítség kihatása a gyermekek lelkületére!); a testvérek a szűk családi közösségen belül sorstársak; az egész családi élet is sorsközösség, amelyben mássá válik a gyermek aszerint, hogy béke vagy széthúzás uralkodik-e körülötte, — együtt dolgoznak-e valamennyien, kiki az ereje szerint, vagy van, aki kihasználja a többit, — ridegen élnek-e egy fedél alatt vagy gyöngédség szab meg mindent, — biztatással erősítik-e egymást vagy könnyel gyengítik. Más élete lesz annak, aki otthon a többre és jobbra való állandó törekvést, mások iránt jóakaratot, a közdolgok iránt becsületes érdeklődést, a javítás szándékát látja, mint annak, aki tétlenséget, rosszindulatot, közügyek iránt önző érzéketlenséget, maradiságot tapasztalt. Minden ember élete a családból nő ki vagy a családtalanságból. Mindkét esetben lehet jó, lehet rossz a sorsa, mert a sors mindig egyéni. De mindenkinek a minőségében meg lehet találni a végső, kezdetben talán nagyon kicsinynek látszó eredetét gyakran nagyszerű jó vagy kegyetlenül gonosz vonásoknak. Ezért kell azoknak, akik a család életét vezetik, mindent a későbbi lehetőségekre gondolva mérlegelniük.

V. A családi élet nem azt dönti el, hogy mi történik majd a gyermekkel, hanem hogy miként viseli el, ami történik vele. Ebben nyilvánlik igazán, hogy kinek milyen a sorsa. Itt tűnik ki a jelentősége pl. annak, hogy ne puhítsuk el a gyermeket, sem testét, sem lelkét, ezért nem szabad túlozni a kímélést, hanem hozzá kell szoktatni munkához, azaz fáradáshoz, az emberekhez, azaz a tőréshez, az igaz szóhoz, vagyis a figyelmeztető bírálathoz. A család legyen erős hátvéd, amelyre a könnyen fáradó gyermek a maga kisebb-nagyobb erőfeszítéseit közben támaszkodhatik, legyen az élet megpróbáltatásaiban menedékhely, ahol bizonyosan megértést és megnyugtatót, bátorítást talál; sohasem legyen azonban búvóhely, ahol a megérdemelt bűnhődés elől is el lehet rejtőzni. A gyermek sorsa azon fordul meg: milyen lesz a testi-lelki felkészültsége, kivált a lelki ereje: ismeretek és értelmesség, érzelmek és erkölcsi erő döntik el, ki hogyan áll meg, bármi éri. A szülőknek előre kell nézniök, hogy a gyermeket önállótlaná ne tegyék, hanem kifejlesszék benne a maga erejének ismeretét és az abban való bizalmat; de meg is kell alapozniök ezt az erőt és meg kell nemesíteniök az Önbizalmat, hogy ne önhittség és önzés alakjában jelenjék meg, hanem az élethez való bátorságban és a nemzetért való dolgozás készségében. A családot az védi igazán, akiben él a család értékének személyes emléke; magunk gyermekének sorsát így alapozva, a család védőjévé neveljük.

A *Budapest székesfőváros Nemzeti Gyermekhete* c. kiadványban: Útmutató gondolatmenet előadók számára (1935).

A CSALÁDI ÉLET: A NEMZET EGYSÉGÉNEK VAGY BOMLÁSÁNAK FORRÁSA.

1. Az a kérdés: hogyan vesz részt a család a nemzet sorsának alakításában, talán kevésbé látszik érdekesnek, mint ha úgy tenőnk fel: hogyan alakítja a nemzet élete a család sorsát. Ezt érezzük ma égetőbb kérdésnek, mert nehéz és bizonytalan időkben általában a közvetlen jövő és a közvetlen környezet érdekli az embert.

Az okos szülőket és más nevelőket ilyenkor sem a holnap foglalkoztatja, hanem a holnapután. Holnap még, úgy gondolják, együtt lesznek gyermekeikkel és növendékeikkel, foghatják a kezöket, óvhatják öket veszedelmektől; de azon aggódnak: mi lesz velök holnapután, amikor már egyedül maradnak?! Akarva, akaratlan a távolabbi jövőbe szeretnének látni. Természetes, hogy mindenki a maga szűk körével tördök, amikor vihartól tart. A művelt ember azonban tudja, hogy a szűk körök nagyobb körnek részei s a sok együvé tartozó szűk kör is, a sok egyes ember is azt élvezi vagy

szenvedni, ami annak a tágabb körnek a sorsa. Sokszor halljuk, hogy a család sorsa a nemzet sorsának függvénye. De a szűk és tágabb kör viszonya nem ilyen egyoldalú. A nemzet sorsát nem csupán külső erők beavatkozása határozza meg, hanem benső tényezők is, különösen az: milyen emberekből áll a nemzet. Ezt felismerve egyszerre meglátjuk a körforgást a nemzet és a család kölcsönös hatásai között: a nemzet tagjainak emberi minőségét a családi élet alapozza meg, a család sorsát pedig a nemzet sorsa dönti el. Nem az gondoskodik tehát jól, aki magán és családján túl semmivel sem törődik, hanem aki a tágabb kör, a nemzet érdekeit igyekszik úgy szolgálni, ahogyan az egésznek a sorsa legkedvezőbben alakulhat. A kedvező alakulásnak feltétele: a nemzet erejének növekedése; a kedvezőtlen sors okai között legmélyebben a nemzet gyengeségét találjuk. Ezért kell a szülőknek arra törekedniük, hogy a felnövekvő gyermekek egyénenként is, majd saját családjukkal is növelni tudják és akarják a nemzet erejét s szilárd gátjai legyenek a hanyatlásnak. A nemzet ereje a biztosíték a család életére nézve, de a család élete a forrás, amelyből a nemzet ereje táplálkozik.

Így tartozik ez a kérdés a Szülők Iskolája körébe: aki családjára életét azzal a gondolattal irányítja, hogy annak a nemzet erejét kell táplálnia, az gyermekeinek a jövőjét teszi könnyebbé s későbbi utódainak sorsát biztosabbá.

2. A nemzet ereje az egységben gyökerezik. Ha az egység hiányzik vagy megbomlik, a nemzet sorsa romlásnak indul. Az egység ugyanis azt jelenti, hogy az együvé tartozók közös akarral, közös munkával tudnak kitartóan együtt küzdeni a meglévő jónak megtartásáért, a szükséges jobbnak megszerzéséért, tudnak őszintén örülni egymás eredményeinek. Az egységnek az is, sőt az még inkább bizonyítéka, hogy tudnak-e együtt szenvedni, átérezni egymás baját s közösen viselni el, ami reánk szakad, tudjuk-e a terhet megosztani azokkal, akikre közvetlenebbül nehezedik, nem igyekszünk-e kivonni magunkat a nemzetnek reánk is tartozó gondjai alól, törődünk-e azzal, hogy elháruljon a nemzetről minden veszedelem, ami elhárítható, megtörténjék minden, aminek elmulasztása bajt okozhat. A nemzet egysége alapján véve az érzület egysége s jellemzője az, hogy mennyire értjük és alkalmazzuk Széchenyi mondását: »Egynek minden nehéz, soknak semmi sem lehetetlen.« A bomlás akkor indul meg, ha meglazul vagy szakadozik a kötelék a nemzet részei (társadalmi rétegek, felekezetek, foglalkozások emberei) között; ha nem az együttdolgozás szándéka, hanem a gáncsvetés kajánsága, nem a közakarát, hanem a »ha te úgy, én azért sem« ostoba hangulata uralkodik, nem egymás segítése, hanem az önérdek az egyetlen gondolat s a közviszonyokat az jellemzi, hogy az ember az embernek farkasa«.

Könnyű megérteni, hogy milyen más a nemzet állapota és

mennyire különbözően alakul a sorsa, ha önkénytelenül is, tudatosan is az egészet szolgálják a nemzet tagjai, vagy pedig ha szándék nélkül is, csak öntudatlanul a bomlást siettetik. Mindez nem csupán a nemzet sorsát jelenti, hanem a nemzet valamennyi tagjáét, minden egyes családjáét is. Ezért a pusztá szűkkörű érdek is követeli a szülőktől a meggondolást: mit tehetnek ők, azaz mit tehet a család avégre, hogy a családi élet ne a bomlásnak, hanem az egység erősödésének forrása legyen.

3. A családi élet tudatos irányítása semmi egyéb, mint a családi nevelés. Annak, hogy milyenné lesz valaki, az alapja mindig az öröklés, a bennünk levő csírák. Ezekről nem tudunk, amíg nem, jelentkeznek; addig nem is tudunk közvetlenül hatni rájuk. De tudjuk, hogy mégis a hatalmunkban vannak bizonyos mértékig, mert hogy e csírákból mi fejlődik, az öröklött jóból mi marad meg. a rossz hajlamból mi sorvad el, az már a kezdettől fogva érvényesülő, közvetlen környezetnek, a családnak a hatása. Együtt mindazé, ami a gyermeket körülveszi, ami együttvéve jelenti a család életét, amiben a család szellemi légköre, az anya és apa lelkülete nyilatkozik.

A fejlődő gyermek lelkében tömérdek mozzanat önkénytelen hatása olvad egybe. Nem-gondolkodó, tudatlan szülők ezt az egybeolvadást szabadjára hagyják. Az okos, jótakaró szülők állandóan ügyelnek, hogy a családi élet nemes tulajdonságokat fejlesszen. A családi együttéléssel a család lelki egységét biztosítják, előbb a családban teremtik meg az összetartozás érzését és az együttudolgozás készségét, e szűk körben adnak módot az egyéni érték kifejlődésére és érvényesülésére, azután fokról-fokra szélesebb körre irányítják a gyermek figyelmét s arra eszméltetik, hogy magatartásának, cselekvésének hatása a családon túl is kiterjed; más családok életmódjának, törekvéseinek hatását is észrevéttetik. így a családi életet a nevelés szándéka irányítja, hatására megerősödnek a gyermekben azok a lelki vonások, amelyek a nemzet egységének alkotó elemei és nem kapnak táplálékot a bomlasztó tulajdonságok csírái.

4. Azt gondolhatná valaki, hogy itt valami különleges feladatot, különösen nehéz munkát állítunk a szülők elé. Erről szó sincs; csupán a becsületes, békés, tiszta családi élet hatásának megfontolása szükséges. És természetesen az ellenkező jellemű családi élet hatását is meg kell fontolnunk. Egyik a nemzet benső erejének forrása; emez a bomlás melegágya. A tiszta családi életben a szülők minden jónak természetes példaadói; a nem tiszta családi életben is példát adnak, de ha nem akarnák is, rossz például szolgálnak. A becsületes emberek családi életét egymás terheinek átvállalása, hibák elismerése és helyrehozása jellemzi; az ilyen család nem más családok rovására akar boldogulni, nem versenyez külsőségekben és nem kisebbiti mások szándékait vagy eredményeit, nem a nagyolásban, hanem függetlenségének megőrzésében talál kielégítést. A

békében élő család tagjai nem azzal tartják fenn a békét, hogy hízelkednek egymásnak, hanem hogy becsületesen őszinték, kölcsönösen, bizalmat éreznek egymás iránt; mindegyik tiszteletben tartja a másikat; egymás gyengeségeit nem gúnyolják, hanem orvosolni igyekeznek; a szülők megbecsülik a gyermeket, a gyermek éppen ezért felfelé néz a szülőkre és egyik fél sem követelődik a másikkal szemben. A család békéje kiárad mindazokra, akikkel a család tagjai érintkeznek s a béke vágyát ébreszti a békétlenek között is. A becsületes családokat a nem-becsületesek kisebbsíthetik, de előbb-utóbb megirigyelik, majd követni próbálják. A tiszta családot is nyelvökre vehetik a nem-tiszták, de a tisztaság nyugalmatól nem foszthatják meg s megszégyenülnek. Ha pedig a másik oldalt nézzük: a tisztaság hiánya ragályos lehet, mert az utánzás ösztöne nagy bajokat is okozhat; az otthoni békétlenség hatása megérzik a hivatali munkában is; amelyik családi életből hiányzik a becsület, onnan veszedelem indul a közéletbe, bármilyen rendű és rangú munkát kellene végezniök a család tagjainak.

Az ember önkénytelenül is sokszor hasonlítja össze a maga életét másokéval; észreveszi a szándékaikban levő különbségeket. Ugyanígy előttünk áll a miénktől eltérő családok képe is. Aki azt akarja megtudni, hogy honnan ered egy-egy ismerősének lelki ereje vagy ziláltsága, nézze meg annak a családi életét; ha feltűnik valakinek a hivatali vagy közéleti hatása, érdemes megnézni: milyen családi életben nőtt fel és milyenben él. Vannak békét teremtő, vannak mindig zavart keltő emberek, oktalanul nyakasok és jellemtelenül megalkuvók, emberséges emberek és lefelé taposók, felfelé gerinctelenek; ezek valamennyien tényezői a mások körében vagy az egységnek vagy a bomlásnak. Bárki elemezheti ezeket a hatásokat: mindig ott lesz a forrás a családi életben, a gyermekkoriban vagy a felnőttkori családban, talán a szülők, talán az élettárs, talán a gyermekek minőségében. Mindenkor az adja a végső magyarázatot: milyen volt az illető családban együttélők nevelése.

5. Elég itt néhány vonást állítanunk szembe annak megvilágítására, hogy a családi életben gyökerezik egyik embernek a nemzet sorsára kedvező, a másinak bajt okozó minősége. Lehetne történeti példákat mondani, be lehetne mutatni egyes társadalmi osztályok családjainak tagjait és ezek által a nemzet sorsát alakító hatását vagy bizonyos körök (lelkészek, tanítók, bírák, gyári munkások, önálló iparosok) családi életét, ennek átalakulását és koronként módosuló hatását; de meg kell érnem pár, mindenütt előfordulható vonás felemlítésével.

Égészen másként foglal helyet a közösségben, akit arra nevelnek, hogy uralkodjék magán, meg akit elkényeztetnek; másként vesz részt a nemzet bajaiban, akit dolgozáshoz szoktattak, meg akitnek hanyagságát eltűrték vagy éppen mentegették; más a bírálat-

hoz és önbírálatához szokott ember munkája és más azé, aki elbizakodott; más a hatása a környezetére annak, aki saját érdemével szerzett mindent az életben, mint annak, akinek mindent kijártak a szülei. — Egyiket örökké kímélik, fáradságtól, kellemetlenségtől, a másikat korához és erejéhez mérted edzik, a munkát abban hagyni, a munkában válogatni nem engedik; ez kitartó munkás lesz, bárhová kerül, amaz mindent elnagyol. — Az együttlétezésnek akadály, ha valaki nem tud alkalmazkodni az emberekhez, azaz nem tudja megtalálni a kölcsönös megértés útját, mert nem nevelték közös munkára, elzárták a világtól. — A változó élet változó szükségleteit értetlenül nézi, akit családja akár az élet szűkkörű szemlélésével, akár képességeinek egyoldalú fejlesztésével egyoldalúvá tett; az ilyen ember nem tud beleilleszkedni a nemzet életének sokféleségébe, mert ez nem tűri a megértésre képtelenné tevő egyoldalúságokat. — Az egységet csak az szolgáltathatja, aki önmagát csak egynek látja a közösség számtalan tagja között s tudja, hogy a közösségben élés közös munkát jelent; a csak magát néző, kiszolgálást váró, sőt követelő önzés a bomlást terjeszti a maga körében.

Van családi önzés is. Amelyik család mint egység elkülöníti magát a többitől, csak a maga javát nézi, a maga emelkedésén meszterkedik, az a nemzetben nem az egységet fejleszt, hanem az elapródást. A kiskirályok szelleme az; annál károsabb szellem, minél szűkebb körben (egy-egy községben vagy megyében vagy társadalmi körben vagy intézmény keretében) akarja magának biztosítani a hatalmat. Az ú. n. családi politika mindig azt bizonyítja, hogy ott nem a tágabb közösséggel, a nemzettel törődnek, hanem a szűkkörű, családi érdekekkel. Ez sohasem kelt megnyugvást azon a családon kívül, hanem mindig azt idézi elő, hogy ellenkezés, ellenségeskedés, irigység, gyűlölet támad a miatta kárt szenvedőkben. S ez előbb-utóbb harcban tör ki és végül mindig azokra hoz veszedelmet, akik másokkal nem törődve, másokat kihasználva, rövidlátón szolgálják a közvetlen hasznot.

6. Mindezek a vonások és sok más, amit bárki ide sorakoztathat, arra hívják fel a figyelmet, hogy apróságokon kezdődik, jelentéktelennek tetsző vonásokból nő ki egyik embernek a nemzet erejét fokozó, a másoknak a hanyatlást siettető jelleme. Arra kötelez ez mindnyájunkat, hogy ne csak meglássuk, de állandóan észben is tartsuk az apróságoknak ezt a messzire terjedő hatását. Hajlandók vagyunk csak a nagy dolgokat tartani fontosnak, holott a nagy is kicsinyből nőtt meg és nem a szándékon fordul meg a tetteink hatása. A családi élet tömérdek aprósága egy-egy eldobott kő; soha senki nem tudhatja előre, mit zúz össze valahol bent a család körében vagy azon kívül. A házastársak talán csak egyetlen rossz szót mondanak egymásnak, elhidegülés lesz belőle, különélés vagy elválás. Azt mondják: kinek mi köze hozzá?! Pedig ez mindig példa

öröknek szánt kötelékek széttépésére; oka gyermeki lelkek megrendülésének, a felnőttek iránt addig természetes bizalom szétfoszlásának, a későbbi magatartás előre nem látható alakulásának. Az iskolák már tömérdek esetet ismernek: a felbomló családok sok más későbbi családba oltják bele a bomlasztó mérget, sok gyermeket tesznek erőtlenné, mielőtt ereje igazán kibontakozott volna. Érdeemes lenne nyomozni: mit idéz fel a család bomlása az elváló szülők lelkében, mit ültet el a gyermekében; hogyan indul meg egy-egy körben egy-egy család megrendülése következtében az erkölcsi mérték hanyatlása vagy átalakulása és mi annak a hatása szélesebb körre.

Különösen a mostani időkben látjuk a családi élet nagy jelentőségét a nemzet sorsára nézve. Könnyelműség azt mondani, hogy hiszen az élet más rendjének kialakulása megy végbe s ennek természetes jelensége az is, hogy a családi élet átalakul. Bizonyos, hogy a családi élet is alakul, hiszen minden egyes új családban lehet valami eltérés a szülői családok életmódjától s a korszakváltozás nem hagyja érintetlenül a családot sem. De az alakulás nem szükségképpen átalakulás, a változás nem megváltozás, mert az életnek örök törvényei is vannak. Ezek között a legszilárdabbnak éppen azt látjuk, ami a családot létre hozta és fentartja. S ilyen szilárd törvény a hatások körforgása is: az egyesek minősége szabja meg a kis körök minőségét, a kisebb körök ereje és szelleme az alapja a tágabbak erejének és szellemének, a tágabb körök sorsa határozza meg a szűkebbek életét, ennek közvetlen feladatait és lehetőségeit s így alakul ki az egyének minősége.

Aki a maga családjá távolabbi életére gondol, annak a nemzet sorsával is kell törődnie. Aki a nemzet jövőjét akarja biztosítani, annak a benső erőket kell fejlesztenie, tehát a családokkal kell törődnie. A család a forrása a nemzet egységének vagy bomlásának. A család és a nemzet élete egymásba olvad, de a családi élet útján a nagy körforgásba bele lehet nyúlnunk. Ez mutatja meg a szülők felelősségét a nemzet sorsáért, mert a családi életet a szülők tartoznak irányítani.

A kecskeméti ref. tanárok szövetsége Szülők Iskolája c. sorozatban 1940 április 10-én tartott előadás gondolatmenete.

A Kecskeméti Református Nőnevelő-Intézet 1939—40. évi Évkönyvéből.

NEGYEDIK RÉSZ.

**ÚJABB BONYODALMAK
KEZDETÉN.**

NYUGTALAN IDŐ, NYUGODT NEVELÉS.

1. Bárki hallja is, amit mondani kezdek, bizonyosan egyetért velem abban, hogy mostani éveink tele vannak sokféle nyugtalansággal s ez nem hogy enyhülne, egyre fokozódik. Ma az emberek nagy része nem tud bizakodva nézni a jövőbe, nemzetet pedig egyet sem látunk fenyegető veszedelem nélkül.

Erről sokan úgy beszélnek, mintha az élet soha ilyen nehéz nem lett volna. Alig gondolunk a múltra, holott egyéni gondokban bőséges részünk volt régebben, a háború előtt is magunknak, még azelőtt elődeinknek — s tudjuk: örök emberi sors, hogy töprengés és vergődés, veszedelmek és veszteségek nélkül senki sem élheti le az életét. Aki mást állít, nem jár eléggé kinyitott szemmel és vége előtt dicséri a napot. — Tudjuk azt is, hogy a nemzetek sorsa is nagy ingadozások között halad örökké; a magyarság ezer év óta sokszor látta életét nagy veszedelemben és sokszor szenvedett el súlyos időket. A mai állapotot tehát csak az vélheti egészen rendkívülinek, aki a történelmet nem ismeri s gyermekkorra csendjében a vihar távoli jeleit, a mélységből fenyegető hangokat, nemzetek harcait és készülődését nem vette észre. Nyugtalanságra ok mindig volt. Igaz azonban, hogy most különösen sok van. Igaz az is, hogy az ember a maga korának bajait érzi s a múltnak bajaival nem vigasztalódik!

Ma a nyugtalanság azért is nagyobb, mert ma már sokkal többen érzik meg nemcsak hol egyik, hol másik bajt, hanem a bajok távolibb kapcsolatait is. Ma sem mindenki egyaránt. Vannak elegenden, akiket csupán magok sorsa nyugtalanít. De nem az ilyen önzőké a legnagyobb nyugtalanság. A mai élet terhe különösen azokat nyomja, akiknek nem saját személyök a legfontosabb, hanem gyermekeik és nemzetök; akik felismerték, hogy az egyesek életét a nemzet sorsa határozza meg, a nemzet sorsát pedig igen nagy részben tagjainak egyéni minősége. Az ilyen emberek nem csak a jelen súlyát érzik, hanem a jelent a jövő gondja teszi nekik nyomasztóvá; ezek felelősséget éreznek utódaik és az egész nemzet sorsáért, tehát nem csupán sóhajtoznak, nem panaszkodnak, hanem egyengetni is igyekeznek a jobbnak, a kedvező változásnak az útját.

2. A jobb: nem a gondtalan és bájtalan élet. Ha kívánná is ezt

az ember magának, gyermekeinek, nemzetének, tudja, hogy lehetlent kívánna. A jobb, amit kívánunk mindig: szabadulás attól, amit , éppen a legnagyobb rossznak érzünk. Ma a legnagyobb rossz: a bizonytalanság a jövő felől, nyugtalanság kiszolgáltatott voltunk miatt. Ma azt szeretnők, hogy ebben legyen változás, e tekintetben éadjuk el, amit elérhetünk: a mainál nagyobb nyugalmat; legyen az élet csendesebb és álljon az életünk rendjéből több önmagunkon.

Mit tehetünk ezért, egyenként, lehet-e a kedvező változás útját egyengetnünk? Nem az u. n. nagy politika oldaláról nézzük meg ezt a kérdést, hanem a magunk, egyszerű kisemberek szempontjából.

Köztünk aszerint enyhébb vagy súlyosabb a nyugtalanság, hogy ki hogyan tudja hordozni saját életének egyéni terheit és elviselni a korszak egyetemes gyötrelmeit, ki mennyire tudja megnyugtatóan irányítani élete folyását és teljesíteni a reá váró kötelességeket. Nem arról van tehát szó, hogy terhünk ne legyen, hanem hogy bírjuk, ami reánk nehezedik; nem arról, hogy ne függjünk semmitől, hanem hogy a hatalmunkban nem levő viszonyok között is lehetően magunk útján járassunk és a magunk hivatását betölthessük. Az egyetemes nyugtalanság hirtelen megszűnésén nem ábrándozhatunk. A jobbnak, a kedvező változásnak csak lassan-lassan lehet elkövetkeznie, mert annak benső feltételei vannak; e feltételek tehát egyenként bennünk kell, hogy kialakuljanak. Az óhajtott nyugalom: a benső nyugalom, hogy állandóan küzdenünk lehessen; lelki egyensúlyra van szükségünk, hogy csapásokat el tudjunk hárítani vagy el tudjunk szenvedni s a munkát újra meg újra előlről kezdeni képesek legyünk. Sem benső nyugalom, sem lelki egyensúly nem lehet másban, csak akiben kialakult fejlődése rendjén a lelki erő, vagyis aki felkészült az életre. Ez, a felkészülés a mai életre, ez a helyzet javulásának feltétele. Ezt kell tehát minél teljesebbé tennünk.

Mostanában azonban ennek a felkészülésnek mintha nem tulajdonítanáak elegendő fontosságot. Sokszor halljuk gyenge, élehetetlen emberről, még hitványról is: nem tehet róla, hogy olyan; olyannak született. Csakugyan, abban, hogy milyenné váltunk, a születésen, öröklésen kívül életünk körülményeinek is nagy része van. Sokszor halljuk azt is, hogy minék a hosszadalmas készülgetés; nem ez dönt, az élet a tanító mester, a körülmények majd kifejlesztik mindenkiben, amire szüksége van. A körülmények hatása valóban mérhetetlen; megerősítheti a gyengét és elsorvaszthatja az erők csíráit, módot adhat rejtett képességek váratlan kippattanására, gyáva embert vakmerővé tehet, de visszaszoríthat értékes tulajdonságokat, finomabb érzésű embereket bátortalanná tehet. Ezért a körülmények hatását nem lehet szabadjára hagyni, hanem gondoskodnunk kell arról, hogy mindenki erőssé fejlődjék, amennyire csak lehet. Ez a gondoskodás a nevelés rendeltetése.

3. A nevelés arra való, hogy beleavatkozzék az ember alakulásába, a különféle esetleges hatásokat felhasználja, a kifejlődést, megerősödést elősegítse és irányítsa a felkészülést az életre. Ezt az örök rendeltetését a nevelés mindig aszerint teljesíti, hogy mikor mire van szükség a jobb jövő érdekében, miféle tulajdonságok kifejlesztése kívánja a legnagyobb gondot, melyeknek a fejlődését gátolják az adott körülmények. A nevelés a fokozatos javulást azzal segíti elő, hogy segít megtartani a felnőttek tulajdonságai közül, ami értékes és iparkodik kialakítani, ami hiányzik vagy fogyatékos.

A nyugtalanság mai korszakában az egyetemes nyugtalanság enyhülését az egyesek benső nyugalmanak fokozódásától, lelki egyensúlyától reméljük; ebben látjuk ma a legnagyobb hiányt s ezért ez jelöli ki a nevelés közvetlen feladatát is. Erős lelkű új nemzedéket kívánunk; olyan embereket, akiket nem ver le, nem bátortalanít el a mostani élet, mert felkészültek erre az életre, megtanulták, hogy »a világ így megyen« s az életet emberhez illően, józanul nézik: olyannak veszik, amilyen és olyanná igyekeznek alakítani, amilyennek látni szeretnék. A mai nyugtalanságban csak az állhat meg, maga számára a megnyugvás útjára az találhat reá, aki »Fortuna szekerén okosan ül«, azaz nem felejt el soha, hogy egyént és nemzetet mi minden fenyeget, de nem megy el érzéketlenül az élet neki nyíló örömei mellett.

A nevelésnek ma az a feladata, hogy kifejlessze a bátorságot az élethez, a képességet a most szükséges munkára s beleoltsa az új nemzedékbe a bizalmat is a maga ereje és a munka sikere iránt. Ha azonban ez így van, akkor észre kell vennünk azt is, hogy e feladatot csak nyugodt nevelés oldhatja meg; olyan nevelők, akikben mindezek a tulajdonságok megvannak, a munkájokban is érvényesülnek és a nyugtalanságon úrrá lenni képesek.

4. Ezért tartom a jövőre nézve veszedelmesnek, s ezt jó egyszer egyenesen kimondani, hogy a nevelés ma nem folyik nyugodtan. Nem is folyhatik úgy, mert amikor a nyugtalanság általános, ettől egyetlen munkatér nem lehet mentes. A közviszonyokból nem szakadhat ki egyetlen tevékenység sem; a nevelés legkevésbé. Az élet hatása nemcsak a növendékeket alakítja folytonosan, hanem a felnőtteket is: egytől-egyig részesei a korszak mindenkit átjáró hatásainak. Ha pedig a nevelők is a korszak bélyegét hordozzák, miként lehessen nyugodt a nevelés?!

S hogy a nevelők is nyugtalanok, azt nem is kell igazolnom bővebben, elég rámutatnom a nevelés két főalakjára, a családi és az iskolai nevelésre. A családi nevelés olyan, amilyen a családi élet, ez pedig felettébb sokszor felbomlott vagy zilált, a gyermek számára nem éltető levegő. És a jövő nemzedék lelki nyugalma szempontjából nem kisebb a baj ott, ahol nincs ugyan hiány szeretetben, nem zavarja az életet erkölcsi fogyatékoság, de a gyermekkel foglalko-

zást meggátolja vagy rendszertelenné, izgatottá teszi a szülők sokféle okú izgalma, a közélet mostani zavarai, kíméletlenségei s ezek következtében éppen a család sorsának bizonytalansága. A családi nevelés soha sem volt általában magas fokon, de most a szülőknek különösen nagy része nem tudja gyermeke fejlődését a benső nyugalom, a lelki egyensúly irányában kormányozni, mert ez a mai világ a családi élet bensőségének, a szülők tekintélyének, a gyermekek egyenletes fejlődésének halálos ellensége. — Az iskola pedig a tanítóktól, tehát a magánéletben ugyanígy gyötrődő emberektől kívánná mások gyermekeinek egyenletes, nyugodt nevelését! Mindig nehéz volt ez olyanoknak, akiket az élet napról-napra kemény próbára tesz, egyiket anyagi nehézségekkel, másikat szülői aggodalmakkal, a harmadikat azzal, hogy magánosságában csonkának érzi az életet, a negyediket, ezrediket mások előtt ismeretlen, neki azonban alig bírható lelki terhekkal. Most sokkal több az ilyen eset, mint eddig. És valamennyi iskolai nevelőt nyugtalanná teszi a ma különösen sok ellentétes követelmény és követelőzés, amellyel a szülők eléjük állanak; a tömérdek akadály, amelyet növendékeik hazulról, az utcáról, szórakozásaikból felszednek és nem mindig öntudatlanul állítanak a tanító jószándékának útjába. Nemcsak az egyes nevelők, hanem egész intézetek szenvednek közönségök gyakran meg nem érdemelt bizalmatlansága miatt. És látnunk kell azt is, hogy egész iskolafajok, sőt az egész közoktatási szervezet emberei válnak szinte bizalmatlanná a saját munkájuk értéke iránt. Az ilyen nyugtalan időkben az iskolák szervezetét is folytonosan módosítják, mert az intézők szeretnék megtalálni a legjobb alakot. Jóformán lehetetlen ilyenkor higgadtan irányítani az intézményeket, megvédeni kapkodó változtatásoktól a szervezetet vagy a tanulmányi rendet. Az is növeli a nevelők nyugtalanosságát, ha megértés nélküli mozdulatlanság, jelentéktelen apróságok hangsúlyozása a nevelés lényegét veszélyezteti.

5. Nem, a nevelés terén valóban nincsen nyugalom. Ez a nyugtalanság most természetes. Ebből azonban nem a belenyugvás következik, hanem az ellenkezője: minél általánosabb a nyugtalanság, annál nagyobb erővel kell igyekeznünk arra, hogy a nevelés nyugalmát visszaállítsuk.

E tételben első pillantásra kétségtelen a benső ellenmondás. A nyomasztó, izgató, békét nem engedő forrongásban a mindezt átélők egyik csoportja, a nevelők, hogyan éljenek és dolgozzanak úgy, mintha a mindenki életét és munkáját nehezítő körülmények őket nem érintenék?! A tételt nem is így kell érteni, mert ez a kívánság lehetetlenség; de amit mondok, az ennél jóval több.

A nevelésnek éppen azért kell nyugodtnak lenni, mert az idő nyugtalan; a nevelőknek nem is szabad úgy tenniük, mintha semmi baj sem volna, hanem éppen nekik kell minden bajt, növendékeik

egyéni bajait és a nemzet mindenkit fenyegető veszedelmeit is legélesebben látniok és legmélyebben átérezniök. Csak akkor állhatnak gyermekeik vagy növendékeik előtt, a hatások keresztútján szilárdan, segítsre, útmutatásra készen. Ha még olyan nehéz is teljesülnie, ki nem kerülhetlen áll előttünk az a követelmény: minél nyugtalanabb, kapkodóbb valamely korszak közszelleme, a nevelés embereinek tevékenysége annál nyugodtabb, egyenletesebb, céltudatosabb tartozik lenni.

Ez a követelmény próbára teszi minden egyes nevelő lelki erejét. Lehet, hogy van is, aki e kívánságot túlzottnak és jogtalanak érzi. Az gondoljon arra, hogy minden hivatásnak van olyan mozzanata, amely másokénál nagyobb lelki erőt kíván bizonyos esetekben. Ha pl. tűz üt ki, elvesztheti a fejét mindenki, csak a tűzoltóság nem; minél erősebb valamely járvány, az orvosok annál kevésbé törődhetnek csak önmagok védelmével; hitetlen sokaság körében van a legnagyobb szükség arra, hogy a lelkipásztor türelmesen és bizakodóan a maga életével igazolja hitének megtartó erejét. Ugyanez az, amit a nevelőktől kívánunk: minél ziláltabb az élet, minél inkább csak a jelennel és a közvetlen jövővel törődnek az emberek és ezért minél nehezebben tud eligazodni az új nemzedék a tömérdek, ellentétes és összekuszálódó hatás között, a nevelők annál tudatosabban és elszántabban dolgozzanak a távolabbi jövőért, a nevelés annál határozottabban igyekezzék erősíteni a becsületes törekvést a kiigazodásra és fejleszteni azokat a tulajdonságokat, amelyek a kibontakozásra segíthetnek.

6. Ennek így kell lennie, mert ha a nevelés nem nyugodt, akkor nincs középpontja a növendék napról-napra alakuló életének. — S ugyan mi lesz abból, ha a csupa bizonytalanságot látó mai ifjúság áll majd Önkéntelen példaként az akkori ifjúság előtt, ha ez neveli majd felnőtt korában az utána következőket? A látomás nem örvendetes. Akkor a mai köznyugtalanság tovább terjed az újabb nemzedékekre is, évről-évre több emberre. Terjed és egyúttal mélyül, mert egyre kevesebb ellenállásra talál. A mai 60—50 évesek még nyugodt, a mainál mindenesetre lényegesen nyugodtabb korban nőttek fel, ezek nevelői még a magyarság felfelé haladó korszakának szellemében éltek. A 40—25 éveseken már sokféle nyoma van a fejlődés közben átélt zavaros éveknél, de még ezek nevelői is jó részt a nyugodtabb idők neveltjei voltak. A mostani ifjak és gyermekek azonban már általában nem igen élvezhetik az otthon csendjét és békés hangulatát sem; aránylag kevesen részesülnek az egyenletes nevelés, szilárdabb irányítás, higgadt példaadás benső biztonságot teremtő hatásában. Egyre kevesebben lesznek, akiket nevelésük képessé tehet arra, hogy zavaros benyomások tömegében eligazodjanak s váratlan és újszerű helyzetekben is kialakult mértékkel foglaljanak állást. Milyen példaképek, milyen nevelők válhat-

nak ezekből?! Akik így nőnek fel, azokban magokban sem fejlődhetik ki semmi olyan tulajdonság, amely a jövőnek különbbé, nyugodtabbá alakulását remélhetővé tenné, — ilyen tulajdonságokat a nálok fiatalabbakban sem fejleszthetnek.

Tudom, hogy erre valaki azt mondhatja: hiszen a mai növendékek nem is olyan nyugtalanok, mint a felnőttek; nemcsak a gyermekek, hanem a felserdültek sem látják a mi izgalmaink és gyötrelmeink okát, nem is értik szüleik aggodalmait; nincs hát semmi baj. Erre azt kell felelnünk: akkor a baj még nagyobb. A jobb jövőért nem tudhatnak majd dolgozni olyanok, akik a jelen kérdéseivel nem törődnek, azokat megérteni nem igyekeznek vagy nem képesek; azok sem, akik vakon bíznak jelszavak csodatevő erejében; még kevésbé, akik mindent csak egyéni kényelmök vagy érdekek, sokszor élvezeteik szempontjából akarnak tekinteni.

Ha sokan vannak a legifjabbak között ilyenek — és aligha tagadhatjuk, — az is azt mutatja, hogy a nevelés ma nem az, aminek lennie kellene: nem tudja megértetni a nemzet életének mai szakaszát, nem tudja felismertetni a mindenkire váró tennivalókat, nem tudja kifejleszteni és megerősíteni a jövőre irányuló céltudatos munkának szándékát és irányelveit, azaz érületi és értelmi feltételeit. A nevelés nyugalmán nem azt értjük, hogy közömbös legyen és közömbössé tegyen a mai nyugtalanság és annak okai iránt; éppen ellenkezően: el sem tűrheti a közömbösséget; kötelessége, hogy tegye tudatossá az új nemzedékben a mai életet és a mai helyzetet, az ebből a mostani ifjúságra következő feladatokat. Már láttuk: mit jelent az, ha az ifjúság nincs tisztában a közélet nagy kérdéseivel. A háború úgy szakadt az akkoriakra, hogy utólag is alig tudták az okait felfogni; 1918 és 1919 eseményei is teljesen készületlenül találták éppen a legtöbb iskolázásban részesülteket. A legutóbbi évtizedek nevelése a jelenről tájékoztatott legkevésbé. Most ezt a mulasztást szenvedjük. A mai nevelés annál inkább felelős azért, hogy a holnapi felnőttek saját sorsokért és a nemzetért való egyéni felelősséget átérezzék.

7. A nevelés felelősségét azonban nem elég így általánosságban hangoztatnunk. A nevelés nem valami személytelen folyamat, hanem egyes emberek munkája, érette tehát a nevelők felelősek. Ez a felelősség egyenként terhel mindenkit, aki magára vállalta azt a kötelezettséget, hogy mások fejlődését irányítja.

Példaként újra a családot és az iskolát említem, a szülőket és tanítókat. A családban és az iskolában kell nyugalomnak lennie, hogy a nevelés nyugodt lehessen. E nyugalom biztosítását ne várjuk, nem is remélhetjük mástól, semmiféle hatóságtól vagy fordulattól, csak önmagunktól. Valahányan szülők és tanítók vagy szülők is, tanítók is vagyunk, rajtunk fordul meg, hogy a mi gyermekeink, a mi növendékeink hogyan készülnek fel a rajok váró életre, önma-

gunktól kell megkövetelnünk a belső nyugalmat, mert enélkül nem lehet feladatainkat megértenünk, ide-oda hullámzó mozgalmakban megállanunk s akkor nem lehet benső nyugalom a mellettünk növekvőben sem. Nem maradhat meg, ha nyugodtnak születtek is, nem állhat helyre, ha a képességek erre megvolna is. Magunkban kell a lelki erőre vigyáznunk, ezt gyakorolnunk, mindenáron megtartanunk, mert a növendék lelki ereje csak a nevelő erejéből táplálkozhatnak.

E kötelességünk alól nem menthetjük fel magunkat azzal, hogy hiában a mi törekvésünk, ha családunk többi tagja nyugtalan, vagy ha az iskolai testületben sokféle ember sokféle felfogással egymás hatását lerontja. A jobb jövőnek nem az a feltétele, hogy az új nemzedék csak egyféle hatást kapjon, hanem az, hogy legyen valaki, aki őt a sokféleségben eligazítja. A nevelésre nem lenne szükség, ha a legegyszerűbb élet is bonyodalmas nem volna; nem lenne a nyugalom a nevelésnek egyik követelménye, ha a tájékozódás bizonytalansága az ember lelki fejlődésével együtt nem járna a legnyugodtabb időben is. És ha közvetlen környezetünkben más nem való arra, hogy példája és szava mint valami világító torony eligazítson, annál nagyobb szükség van reánk, akik ezt a hivatást felismertük.

A nevelő mindenki számára voltaképpen csak egyetlen ember. Még a családban, a legbensőbb együttélésben is bizonyos, hogy vagy az apa, vagy az anya adja meg a lelki alakulás irányát, ha a gyermek mindkettőt egyaránt szereti is; az iskolában csak a közömbös növendék nem áll különösen egyik tanítójának döntő hatása alatt, ha az iskola szelleme egyöntetű is. Ezért kötelessége mindenféle nevelőnek úgy élnie, magán úgy uralkodnia, hatásra aként törekednie, hogy ha ő az, akihez a gyermek vagy a tanítvány előbb önkénytelenül, majd tudatosan kapcsolódik, az ő személyében egybefonódjanak, megnyugtató összhangban egyesüljenek a külön-külön ellentétes hatások.

Nincs ebben semmi olyan követelmény, amit nevelő lelkületű ember nem vállalhat és nem teljesíthet. A sokféle hatás között, a több nevelő között, a mi hatásunk nem az egyoldalúsággal győz, nem azzal, hogy a másik embert leszóljuk, a másik álláspontot kisebbítjük vagy éppen gyalázzuk, hanem azzal, hogy a magunk nyugalomával az eligazodást ösztönösen keresőt magunkhoz vonzzuk, bár ezen nem mesterkedünk; a magunk véleményének tisztaságával ennek helyességét bizonyítjuk, holott a másik felfogásban levő igazságot is elismerjük; az ingadozót nem kárhoztatjuk, hanem nyíltan mutatjuk meg, hogy magunk hogyan igazodtunk ki a nyugtalanító kétségek közül.

Kicsiny dolgokban és nagyokban, családtagok között és tanító testületekben nem az biztosítja a békét, az élet és ezzel a nevelés

nyugalmát, hogy egymást elhallgattatjuk vagy megfélemlítjük, hanem hogy mindnyájan őszintén keressük az együttműködés legjobb, legigazibb útját. Nyugtalan időben a nyugalom csak egymás megbecsüléséből nőhet ki, a közös feladat, közös érdek felismeréséből és becsületes szolgálásából. Ezért a nevelés nyugalmának még nem biztosítéka, ha a nevelőknek nincs okuk nyugtalanságra, az sem, ha az egyhivatású emberek mind egyetlen felfogással Ítélik meg a dolgokat. A nyugalmat az biztosítja, ha minden egyes nevelő igyekszik saját nyugtalanságát leküzdeni, bármi is annak az eredete, s ezzel a törekvéssel példát mutat fejlődőknek és nyugtalan felnőtteknek egyaránt.

8. A nyugtalan idő tehát önuralmat kíván a nevelőktől, a nevelés, az új nemzedék, a jövő érdekében. És ez a — mondjuk — hivatásszerű önuralom elsősorban magának a nevelőnek használ. Az a gondolat, hogy a kötelességemet csak úgy teljesíthetem, ha nyugtalanságomon erőt veszek, egy ideig fokozza ugyan a terhetem, de azután megkönnyíti a hordozását. A szülőknél az a tudat, hogy a gyermekök sorsa a lelki erején fordul meg s e lelki erőnek ők a forrásai: a szülői felelősség érzését fejleszti és saját erejüket fokozza. Az iskolai nevelőnek az a tisztánlátása, amely a nemzet életében reá váró feladatot felismertette vele, a maga egyéni életének terheit is könnyebbé teszi, nem mintha csökkentené azokat, hanem mert az erejét, a lelki erejét táplálja; hiszen az erő nemcsak ott érvényesül, ahol kifejlődött.

Ha a nevelőknek ez a két csoportja, a szülők és a tanítók, egyaránt igyekeznek a mai étellel járó nyugtalanságokat nem elhallgattatni, hanem leküzdeni magokban annyira, hogy gyermekeik, növendékeik őket nyugodtának láthassák, rendre nyugodtabbá és bensőbbé válik a családok élete, egyenletesebbé, teljesebbé az iskolai munka. Ekkor több és jobb útmutatást kap az új nemzedék a mostani életben, s mindennél többet érő példát jövő küzdelmekre és megpróbáltatásokra.

Magokon uralkodni törekvő szülők és tanítók megértik egymás nehézségeit és segíteni iparkodnak egymásnak. A nyugtalan idő parancsa a család és az iskola között is megteremtheti a békét, ha ezt a parancsot megértjük és követjük.

Rádióelőadás 1938 szept. 4.

Nevelésügyi Szemle (Szeged), 1938.

TARTALOM.

Előszó	3
--------------	---

ELSŐ RÉSZ. A HÁBORÚ KITÖRÉSE ELŐTT: ESZMÉLTETÉS.

1. A magyarság belső állapota és nevelésünk feladatai	9
---	---

MÁSODIK RÉSZ. A HÁBORÚ ALATT. A LEKIERŐ GONDOZÁSA

I. Védekezés kedvezőtlen lelki hatások ellen.

2. Tennivalóink	21
3. Kishitűség	23
4. Az együttérzés ápolása	26
5. Példaadók kellenek	28
6. Közös gondolkodás	30
7. Magunk erején I, II.	32
8. A közfegyelem	37
9. A családi élet	40
10. A gyűlölködés ellen I, II.	42
11. Az iskolai szünidő a háborúban	47
12. Javulás, javítás	51

II. Háborús élmények értékesítése a nevelésben,

13. A tábori élet nevelésügyi tanulságai	55
14. A háború krónikája	57
15. Apró tanulságok és a napi munka	60
16. Katona-tanítók levelei	62
17. Háborús kérdések az oktatásban	65
18. Az első háborús tanév befejezése és története	69
19. Nevelői gondolatok az erdélyi eseményekről	73

III. A békére való előkészület.

20. Köznevelésünk és a háború	83
21. A közerkölcsiség és a háború	89
22. A békére való átmenet nevelésügyi kérdései I, II.	103

IV. A nemzet sorsa és a nevelés.

23. A nemzet iránt való érdeklődés	121
24. Nemzeti felelősségérzés	126
25. A „nemzetnevelés“ jogosultsága	130
26. Benső megújulás	137

HARMADIK RÉSZ. A HÁBORÚ UTÁN: A MEGÚJHODÁS FELÉ

V. A benső megújulás alapjai.

27. Térjünk vissza Széchenyihez	143
28. Mi a nemzetnevelés?	146
29. Nemzeti önismeret	162
30. Történelmi érzék	174
31. Mindenki nevel	179
32. Újjáépítés és megújulás	185
33. A közös munka lelki akadályai	190
34. Önmagunk nevelése	210
35. A közélet erkölcsi követelményei	220
36. A felelősség	238
37. A köztisztviselők felelőssége a nemzet sorsáért	248
38. A mindennapi élet erkölcsi követelményei	268
39. A lelki béke feltételei	278

VI. Az ifjúság és a jövő.

40. Magyar jövő, magyar ifjúság	287
41. A nemzet jövője és a leányok I, II.	294
42. Az ifjúság és a mai élet nagy kérdései	305

VII. A családi élet.

43. A gyermek hatása a szülők életére	321
44. A családi élet hatása a gyermek sorsára	328
45. A családi élet: a nemzet egységének vagy bomlásá- nak forrás.....	330

NEGYPEDIK RÉSZ. ÚJABB BONYODALMAK KEZDETÉN

46. Nyugtalan idő, nyugodt nevelés	339
--	-----